

Eskiyeni

ISSN 1306-6218 eISSN 2636-8536 Başlangıç 2006

Yayıncı Anadolu İlahiyat Akademisi

Makale Süreç Raporu

Makale Başlığı: Bismelenin Sûre Muhtevasıyla Yorumu: Ömer Neseî ve Bikâî'nin Yaklaşımı

Rapor Tarihi: 20-03-2022

Süreç ve Raporlama Sistemi: DergiPark

Makale Başlığı(en)	Interpretation of The Basmala With The Content of Surah: The Approach of Omar Nasafi and Biqae
Makale Başlığı(tr)	Besmelenin Sûre Muhtevasıyla Yorumu: Ömer Neseî ve Bikâî'nin Yaklaşımı
Gönderilme Tarihi	28-10-2021
Öz (en)	<p>Basmala is a word that means to read and write bismillah. Beginning a work with the Basmala, the first verses of the Qur'an revealed that Almighty Allah is a sunnah that is passed down from generation to generation through Prophets, as it is a decency revealed to the Prophet. Basmala is interpreted in detail at the introduction of Surah Fatiha in tafsirs. In addition to this, it has been handled with care in detached works from different angles. Omar Nasafî (d. 537/1142) and Biqae (d. 885/1480), who came to the fore with their holistic approach to the Qur'an in the history of tafsir, not only explained the basmala at the beginning of the chapter of Fatiha, but also tried to interpret it according to the content and subject of the surah. In this context, Omar Nasafî created rhyming texts by adding the verse/verse sections he chose from the surah to the words Allah, rahman and rahîm in the basmala, with the preposition of ellezî. Biqae, on the other hand, explained the basmala by adding rhyming sentences, which he often used, to these words, instead of quoting directly from the verses, and tried to preserve the meaning he gave to the names of the merciful and the merciful in all the surahs, especially in the chapter of Fatiha. In this study, after giving a brief information about the lives and interpretations of Omar Nasafî and Biqae, a comparison will be made by considering the way of explaining the basmala according to the content/subject of the surah, accompanied by examples.</p>

Öz (tr)	<p>Besmele, bismillâh ifadesini okumak ve yazmak anlamını ifade eden bir kelimedir. Besmeleyle bir işe başlamak, Kur'an'ın ilk inen âyetlerinde Yüce Allah'ın, Hz. Peygamber'e vahyettiği bir edep olduğu gibi peygamberler vasıtasıyla nesilden nesile aktarılan bir sünnettir. Besmele genelde tefsirlerde Fâtiha sûresinin girişinde detaylı bir şekilde tefsir edilmiştir. Bunun yanı sıra müstakil eserlerde özenle ele alınarak farklı açılardan ele alınmıştır. Tefsir tarihinde Kur'an'a bütüncül yaklaşımlarıyla öne çıkan Ömer Neseî (öl. 537/1142) ve Bikâî (öl. 885/1480), besmeleyi sadece Fâtiha sûresinin girişinde açıklamakla kalmamış, bütün sûre girişlerinde, sûre muhtevası ve konusuna göre tefsir etmeye çalışmışlardır. Bu bağlamda Ömer Neseî, besmelede bulunan Allah, rahmân ve rahîm lafızlarına sûreden seçtiği âyet/âyet bölümlerini ellezî edatıyla ekleyerek kafiyeli metinler oluşturmuştur. Bikâî ise doğrudan âyetlerden iktibaslar yapmak yerine, bu lafızlara, sıklıkla kullandığı kelime ve ifadelerin vasıtasıyla oluşturduğu kafiyeli cümleler ilave ederek besmeleyi açıklamış, bilhassa rahmân ve rahîm isimlerine Fâtiha sûresinde verdiği manayı bütün sûrelerde muhafaza etmeye çalışmıştır. Bu çalışmada Ömer Neseî ve Bikâî'nin hayatları ve tefsirleri hakkında kısa bilgi verildikten sonra örnekler eşliğinde besmeleyi sûre muhtevası/konusuna göre açıklama tarzları ele alınarak mukayese yapılacaktır.</p>
Anahtar Kelimeler (en)	Tafsir, Qur'an, Basmala, Omar Nasafi, Biqae
Anahtar Kelimeler (tr)	Tafsir, Kur'an, Besmele, Ömer Neseî, Bikâî
Makale Türü (tr)	Araştırma Makalesi
Makale Türü (en)	Research Article
Konular (tr)	Din Bilimi
Konular (en)	Religion
Yazarlar	Ali KAYA , kayaali72@hotmail.com, Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi

2. YAZARIN EKLEDİĞİ MAKALE DOSYALARININ İLK HALİ

TAM METİN

Başlık: Bismelenin Sure Muhtevasıyla Yorumu (Ömer Neseî ve Bikâî'nin Yaklaşımı)
.doc

Besmelenin Sûre Muhtevasıyla Yorumu: Ömer Neseî ve Bikâî'nin

Yaklaşımı

Ali KAYA

Dr. Öğr. Üyesi, Aksaray Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi Tefsir Anabilim
Dalı

Asst. Prof. Dr., Aksaray University, Faculty of Islamic Sciences,
Department of Tafsir
Aksaray/Turkey

kayaali72@hotmail.com

ORCID: org/0000-0003-3481-9324

Interpretation of The Basmala With The Content of Surah: The Approach of Omar Nasa+ and Biqae

Abstract

Basmala is a word that means to read and write bismillah. Beginning a work with the Basmala, the 4rst verses of the Qur'an revealed that Almighty Allah is a sunnah that is passed down from generation to generation through Prophets, as it is a decency revealed to the Prophet. Basmala is interpreted in detail at the introduction of Surah Fatiha in tafsirs. In addition to this, it has been handled with care in detached works from different angles. Omar Nasafî (d. 537/1142) and Biqae (d. 885/1480), who came to the fore with their holistic approach to the Qur'an in the history of tafsir, not only explained the basmala at the beginning of the chapter of Fatiha, but also tried to interpret it according to the content and subject of the surah. In this context, Omar Nasafî created rhyming texts by adding the verse/verse sections he chose from the surah to the words Allah, rahman and rahîm in the basmala, with the preposition of ellezî. Biqae, on the other hand, explained the basmala by adding rhyming sentences, which he often used, to these words, instead of quoting directly from the verses, and tried to preserve the meaning he gave to the names of the merciful and the merciful in all the surahs, especially in the chapter of Fatiha. In this study, after giving a brief information about the lives and interpretations of Omar Nasafî and Biqae, a comparison will be made by considering the way of explaining the basmala according to the content/subject of the surah, accompanied by examples.

Keywords: Tafsir, Qur'an, Basmala, Omar Nasa4, Biqae

Besmelenin Sûre Muhtevasıyla Yorumu: Ömer Neseî ve Bikâî'nin

Yaklaşımı

Öz

Besmele, *bismillâh* ifadesini okumak ve yazmak anlamını ifade eden bir kelimedir. Besmeleyle bir işe başlamak, Kur'an'ın ilk inen âyetlerinde Yüce Allah'ın, Hz. Peygamber'e vahyettiği bir edep olduğu gibi peygamberler vasıtasıyla nesilden nesile aktarılan bir sünnettir. Besmele genelde tefsirlerde Fâtiha sûresinin girişinde detaylı bir şekilde tefsir edilmiştir. Bunun yanı sıra müstakil eserlerde özenle ele alınarak farklı açılardan ele alınmıştır. Tefsir tarihinde Kur'an'a bütüncül yaklaşımlarıyla öne çıkan Ömer Neseî (öl. 537/1142) ve Bikâî (öl. 885/1480), besmeleyi sadece Fâtiha sûresinin girişinde açıklamakla kalmamış, bütün sûre girişlerinde, sûre muhtevası ve konusuna göre tefsir etmeye çalışmışlardır. Bu bağlamda Ömer Neseî, besmelede bulunan *Allah*, *rahmân* ve *rahîm* lafızlarına sûreden seçtiği âyet/âyet bölümlerini *ellezî* edatıyla ekleyerek ka4yeli metinler oluşturmuştur. Bikâî ise doğrudan âyetlerden iktibaslar yapmak yerine, bu lafızlara, sıklıkla kullandığı kelime ve ifadelerin vasıtasıyla oluşturduğu ka4yeli cümleler ilave ederek besmeleyi açıklamış, bilhassa *rahmân* ve *rahîm* isimlerine Fâtiha sûresinde verdiği manayı bütün sûrelerde muhafaza etmeye çalışmıştır. Bu çalışmada Ömer Neseî ve Bikâî'nin hayatları ve tefsirleri hakkında kısa bilgi verildikten sonra örnekler eşliğinde besmeleyi sûre muhtevası/konusuna göre açıklama tarzları ele alınarak mukayese yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'an, Besmele, Ömer Neseî, Bikâî

Giriş

Besmele (بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ), *dehrace* (دَحْرَجَة) vezninde dörtlü *b-s-m-l* (ب س م ل) 4ilinin mastarıdır ve *bismillâh* (بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ) ifadesini yazmak ve okumak anlamını ifade eden *menhût*¹ kelimedir.² Bir işe besmeleyle başlamak, Kur'an'ın ilk inen âyetlerinde, Yüce Allah'ın, Hz. Peygamber'e vahyettiği bir edeptir.³ Söz konusu âyetlerde, *ikra' bismi rabbikellezî halak* (*Yaratan Rabbinin adıyla oku!*)⁴ ifadesiyle Hz. Peygamber'den, kendisini yaratan rabbi adına okuması istenir. İbn Âşûr (1879-1973), bismelenin, Hz. İbrahim'in devrinden itibaren "peygamberlerin dillerinde olan söz"ün mürâdi⁴, dolayısıyla onun hanî` için kelamı olduğunu ifade eder. Bu düşünceyi temellendirmek için bazı âyetleri⁵ zikrettikten sonra Hz. Süleyman'ın da Sebe Kraliçesi'ne gönderdiği mektuba, Hz. İbrahim döneminden miras kalan bu sünnete uyarak besmeleyle⁶ başladığını, Yüce Allah'ın da bu sünneti İslâm'la ihya ettiğini belirtir.⁷ Bununla birlikte bismelenin çok daha önce Hz. Nûh'un döneminde bilindiğini söylemek mümkündür. Nitekim Hz. Nûh kıssasının işlendiği bir bağlamda bulunan Hûd 11/41. âyette, Hz. Nûh'un inşa ettiği geminin gitmesinin ve durmasının Allah'ın adıyla (Bismillâhi mecrâhâ ve mürsâhâ) olacağı ifade edilmiştir.⁸ Buna göre bir işe besmele ile başlamanın, peygamberler aracılığıyla nesilden nesile aktarılan bir sünnet olduğu ifade edilebilir. Ayrıca bazı âlimler, Allah'ın zâtına ve sıfatlarına delalet etmesi hasebiyle bismelenin bütün şeriatı ihtiva ettiğini belirtmişlerdir.⁹

Hız. Peygamber döneminde besmele son şeklini alıncaya kadar bazı aşamalardan geçmiştir. Buna göre İslâm öncesinde olduğu gibi İslâm'ın ilk dönemlerinde de *bismikellâhümme* (بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ) ifadesi kullanılmıştır. Mekke döneminde müşriklerin Müslümanlarla ilişkilerini yasaklayan boykot metninde bulunması,¹⁰ Hudeybiye antlaşmasında Hz. Peygamber'in, müşrik tarafının ısrarı üzerine *bismillâhirrahmânirrahîm*

¹ Naht, edebî bir terim olarak iki kelimeyi muhtasar bir şekilde söylemek anlamına gelir ve bir tür ihtisardır. Arap dilinde bu ihtisar olayına menhût denir. Marangozun iki tahtayı yontarak tek bir parça haline getirmesi gibi iki kelimenin ihtisar edilerek tek kelimeyle ifade edilmesi olayıdır. *Lâ havle velâ kuvvete illâ billâh* cümlesinin *havkale*, *el-hamdu lillah* cümlesinin *hamdele* sözcükleriyle anlatılması gibi. Bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmî'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006), 1/150-151; Abdurrahmân Celâluddîn es-Suyûtî, *el-Müzhir fi ulûmi'l-luga ve envâihâ*, nşr. Muhammed Ahmed Câdu'l-Mevlâ Bek vd. (Beyrut: Menşûrâtu'l-Mektebeti'l-Arabiyye, 1986), 1/482-483; Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûsu'l-muhît tercümesi (el-Okyânûsu'l-muhît fi tercemeti'l-kâmûsul-muhît)*, haz. Mustafa Koç-Eyyüp Tanrıverdi (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013), 5/4351. Ayrıca bk. *Temel İslam Ansiklopedisi*, "Besmele", (İstanbul: İSAM yayınları, 2019), 1/459-460.

² İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, thk. Abdullah Ali el-Kebîr vd. (Kahire: Dâru'l-Meârif, ts.), 1/286; Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*, 5/4351. Ayrıca bk. Şuayip Karataş, *İmam Ya'kûb Kiraatinin Özellikleri ve Delilleri* (Ankara: Sonçağ Akademi Yayınları, 2021), 55.

³ Seyyid Kutub, *Fî zilâli'l-Kur'ân* (Mısır: Dâru's-Şurûk, 1972), 1/21.

⁴ el-Alak 96/1.

⁵ "Babacığım! Allah tarafından sana azap dokunup da şeytanın yakını olmandan korkuyorum." (Meryem 19/45) "İbrahim: Selâm sana (esen kal) dedi, Rabbinden senin için mağ:ret dileyeyeceğim. Çünkü O bana karşı çok lütufkârdır." (Meryem 19/47) "...tevbemizi kabul et; zira tövbeleri çokça kabul eden, çok merhametli olan ancak sensin." (el-Bakara 2/128)

⁶ en-Neml 27/30.

⁷ Muhammed Tâhir İbn Âşûr, *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr* (Tunus: ed-Dâru't-Tûnusiyye li'n-Neşr, 1984), 1/151.

⁸ Hûd 11/41.

ESKİYE'Nİ

yerine *bismikellâhumme* ibaresini kabul etmesi,¹¹ bu ifadenin erken dönemde kullanıldığını gösterir. eş-Şa'bî ve el-A'beş'e atfedilen bir rivayete göre Hz. Peygamber *bismillâh* şeklinde yazması için emredilinceye kadar *bismikellâhümme* ifadesini kullanmıştır. İsrâ 17/110. âyet¹² nazil olunca *bismillâhirrahmân* ibaresini, Neml 27/30. âyet¹³ inince de *bismillâhirrahmânirrahîm* cümlesini yazmıştır.¹⁴ Ebû Dâvud'un *Sünen*'inde yer alan bir rivayette de Hz. Peygamber'in Neml 27/30. âyet nazil oluncaya kadar *bismillâhirrahmânirrahîm* şeklinde yazmadığı ifade edilmiştir.¹⁵

Rahmân kelimesi yalnız Allah için kullanılır. Çünkü sadece Allah rahmetiyle her şeyi kuşatmıştır. Rahîm ise Allah'ın dışındaki varlıklar için de kullanılır.¹⁶ Yaygın kanaate göre rahmân bu dünyada herkesi, rahîm ise ahirette sadece müminleri içine alan ilâhî rahmeti ifade eder.¹⁷ Nitekim Hattâbî (öl. 388/998), *rahmân*'ın, bütün mahlûkâtın rızklarını temin eden ve maslahatlarını karşılayan geniş rahmet sahibi anlamına geldiğini ifade eder. Bu rahmet hem mümini hem de ka'ri içine almaktadır. *Rahîm* ise sadece müminlere mahsustur. Ahzâb 33/43. âyette Allah Teâlâ'nın müminlere karşı çok merhametli olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca başka bir âyette¹⁸ rızık ve geçimlik (ma'îset), rahmet olarak isimlendirilmiştir.¹⁹ Bununla birlikte rahmân ve rahîm isimlerinin, her iki dünya için geçerli, ancak belirgin etkileri bakımından onlarda bir hususiliğin olduğu ifade edilebilir. Çünkü Yüce Allah'ın sıfatlarını zaman yönünden sınırlandırmak mümkün değildir. Bu yorum, birçok âlimin savunduğu "rahmân ve rahîm kelimeleri arasında anlam farkının olmadığı"na dair görüşe de uymaktadır.²⁰

Besmele genelde tefsirlerde Fâtiha sûresinin girişinde detaylı bir şekilde tefsir edilmiştir. Bunun yanı sıra müstakil olarak risale türü eserlerin konusu olmuş ve farklı dönemlerde ayrıntılı bir şekilde incelenmiş ve açıklanmıştır.²¹ Ayrıca bugüne kadar

¹⁰ M. Uğur Derman-Mustafa İsmet Uzun, "Besmele", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/532-533.

¹¹ Kurtubî, *el-Câmi*, 1/160; Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev. Salih Tuğ (Ankara: İmaj Yayınları, 2003), 1/256; Derman-Uzun, "Besmele", 5/532-533.

¹² "De ki: 'İster Allah deyin ister Rahmân deyin. Hangisini deseniz olur. Çünkü en güzel isimler O'na hastır.' Namazında yüksek sesle okuma; onda sesini fazla da kısma, ikisinin arası bir yol tut."

¹³ "Mektup Süleyman'dandır, rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla (başlamakta) dır."

¹⁴ Kurtubî, *el-Câmi*, 1/144.

¹⁵ Ebû Dâvud Süleyman b. el-Eş'as el-Ezdî, *Sünenü Ebî Dâvud*, thk. Şuayip el-Arnâvud- Muhammed Kâmil Karabelilî (Dimaşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009), "Kitabu's-Salât", 124 (No. 787). Ayrıca bk. Kurtubî, *el-Câmi*, 1/144.

¹⁶ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Seyyid Keylânî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 191-192. Ayrıca bk. Kurtubî, *el-Câmi*, 1/163.

¹⁷ Bekir Topaloğlu, "Rahmân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/416.

¹⁸ "Rabbinin rahmetini onlar mı paylaşıyorlar? Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz paylaştırdık. Birbirlerine iş gördürmeleri için kimini ötekine derecelere üstün kıldık. Rabbinin rahmeti onların biriktirdikleri şeylerden daha hayırlıdır." (ez-Zuhruf 43/32)

¹⁹ Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed el-Hattâbî, *Şe'nu'd-duâ*, thk. Ahmed Yusuf ed-Dekkâk (Beyrut: Dâru's-Sekâfeti'l-Arabiyye, 1984), 38.

²⁰ Topaloğlu, "Rahmân", 34/416.

²¹ Geniş bilgi için bk. Süleyman Gür, "Osmanlı Tefsir Geleneğinde Besmele Risaleleri Literatürü", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 12 (Güz 2018), 405-477; Ali Can, "Ebû Saîd el-Hâdimî'nin Risâletü'l-Besmele Adlı Eserinde On Sekiz İlim Dalına Göre Besmele

besmelenin işârî yorumu,²² besmele ve istiâzenin fikhî ve kıraat yönü²³ ve farklı tefsir ekollerinin besmele yorumuna²⁴ dair çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışma, tefsir tarihinde Kur'an'a bütüncül yaklaşımlarıyla dikkat çeken Ömer Neseî ve Bikâî'nin, sûre muhtevası ve konusunu dikkate alarak besmeleyi yorumlama çabaları üzerine yoğunlaşmayı hede`emektedir.²⁵ Görebildiğimiz kadarıyla sadece bu iki müfessir sûre girişlerindeki besmeleleri, ilgili sûrenin muhtevasına/konusuna göre farklı şekillerde tefsir etmeye çalışmışlardır. Bu çalışmada önce Ömer Neseî ve Bikâî'nin hayat hikâyeleri ve tefsirleri hakkında kısa bilgi verilecek, akabinde tefsirlerinden seçilen örnekler eşliğinde besmeleyi sûre muhtevasına göre yorumlama tarzları incelenerek mukayese yapılacaktır.

1. Ömer Neseî'nin *et-Teysîr fi't-tefsîrî* ve Besmele Yorumu

Ebû Hafs Necmuddîn Ömer en-Neseî, 461/1068 tarihinde Ceyhun nehri ile Semerkant arasında yer alan Neseî şehrinde dünyaya gelmiştir. İlk eğitimini burada almıştır.²⁶ Aslında Neseî'nin hayatıyla ilgili fazla bilgi yoktur. Ancak hocaları, yetiştirdiği öğrencileri ve yüksek itibarı, onun ilme değer verilen ve birçok âlimin bulunduğu bir çevrede yaşadığını göstermektedir.²⁷ Hocaları arasında Hanefî fakihleri ve Mâturîdî

Yorumu", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/1 (2012), 1-73; Ali Can, "Aliyyü'l-Kârî'nin Envâru'l-Kur'ân ve Esrâru'l-Furkân Adlı Tesirinde Besmele Yorumu", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/2 (2012), 37-66; Mustafa Özel, "Midhat Paşa'nın Besmele ve Fâtiha Tefsiri", *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]* 3/3 (2003), 269-272; Ahmet Sevgi, "Molla Câmî'nin Besmele Şerhi ve Türk Edebiyatına Tesirleri", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 5 (1999), 1-50.

²² Bk. Ahmet Özdemir, "İşârî (Tasavvufî) Tefsirlerde Besmele Yorumu", *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]* 20/1 (2020), 9-37; Ali Akpınar, "İşârî Tefsir ve Kuşeyrî (ö.465/1072)'nin Besmele Tefsiri", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 3/9 (2002), 53-92; Ahmet Bedir, "Kuşeyrî'nin "Letâifu'l-İşârât" Adlı Tefsiri'nde "Besmele" Yorumu", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (2000), 189-213.

²³ Abdullah Aydemir, "Besmele", *Diyanet İlmî Dergi [Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi]* 10 (1971), 82-89; Ziya Şen, "İstiaze ve Besmele", *Diyanet İlmî Dergi* 40/1 (2004), 91-100; Yahya Şenol, "Hayvan Kesiminde Besmele Meselesi", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 31 (2018), 491-508.

²⁴ Mehmet Kaya, "Tefsir Ekolleri Perspektifinden Kur'an'ın Çok Boyutlu Yorumu: Besmele Örneği", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/27 (2015), 83-116.

²⁵ Aslında sûrelerin girişinde besmeleyi farklı şekilde yorumlama usulünü ilk başlatan alimin Kuşeyrî (öl. 456/1072) olduğu söylenebilir. Ancak onun, *Letâifu'l-İşârât*'ta sadece besmelelerdeki "bismillah" ifadesini işari tefsirin ilkeleri çerçevesinde açıkladığı görülmektedir. Bu sebeple bu çalışmanın kapsamına dâhil edilmemiştir. Bk. Ebû'l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik el-Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, thk. Abdüllatîf Hasan Abdurrahmân (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2007).

²⁶ Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed es-Sem'ânî, *et-Tahbîr :l-mu'cemi'l-kebîr*, thk. Munîra Nâcî Sâlim (Bağdat: y.y., 1975), 1/527-528; Ebu'l-Fidâi Zeynuddîn Kâsım b. Kutluboğa, *Tâcu't-terâcim* thk. Muhammed Hayr Ramazan Yusuf (Dimişk: Dâru'l-Kalem, 1992) 219-220; Celâluddîn es-Suyûtî, *Tabakâtu'l-müfessirîn*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kuveyt: Dâru'n-Nevâdir, 2010), 88; Şemsuddîn Muhammed b. Ali ed-Dâvûdî, *Tabakâtu'l-müfessirîn*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983), 2/7-8; Ayşe Humeyra Aslantürk, "Nese4, Necmeddîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/571; Ebû Hafs Necmuddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Neseî el-Hanefî, *et-Teysîr :t-tefsîr (Muhakkikin önsözü)*, thk. Mâhir Edîb Habbûş (İstanbul-Beyrut: Dâru'l-Lubâb, 2019), 1/11; Necmeddin Ömer en-Neseî, *Ömer Neseî Tefsiri-et-Teysîr :t-tefsîr- (Çevirenin önsözü)*, çev. Muhammed Coşkun (İstanbul: Yazma Eserleri Kurumu Başkanlığı, 2019), 1/9. Ayrıca bk. Ali Kaya, "Ömer Neseî'nin et-Teysîr 4't-Tersir Adlı Tefsirinde Münâsebâtü'l-Kur'ân", *Ortaasya'dan Anadolu'ya İslami İlimler*, ed. Murat Şimşek vd. (Karabük: Karabük Üniversitesi Yayınları, 2021), 820-821.

²⁷ Geniş bilgi için bk. Dâvûdî, *Tabakâtu'l-müfessirîn*, 2/8; Neseî, *et-Teysîr (Muhakkikin önsözü)*, 1/12.

kelamcılarını olduğu gibi öğrencileri arasında da Hanefî fıkının önemli âlimleri vardır.²⁸ 537/1142 senesinde Semerkant'ta vefat etmiştir.²⁹ Ömer Neseî hem yaşadığı dönemde hem de daha sonraki dönemlerde âlimlerin övgüsüne mazhar olmuş, samimiyeti ve birikimi takdir edilmiştir.³⁰ Bununla birlikte hadis rivayeti konusunda Sem'ânî (öl. 562/1166) tarafından tenkit edilmiştir.³¹ Kelâm, fıkıh, usûl ve tefsir başta olmak üzere birçok alanda eserler kaleme almıştır.³²

1.1. Ömer Neseî'nin *et-Teysîr fi't-tefsîr* İsimli Tefsiri

Ömer Neseî'nin *et-Teysîr :t-tefsîr* adlı tefsiri, 2019 yılında bir kısım araştırmacı tarafından tahkik edilerek on beş cilt halinde yayımlanmıştır.³³ Ayrıca bu eser, Türkiye Yazma Eserleri Kurumu tarafından eleştirmeli-metin çeviri şeklinde neşredilmeye başlanmıştır.³⁴ İsminden de anlaşıldığı gibi *et-Teysîr*, dilinin kolay ve anlaşılır olmasıyla dikkat çeken hacimli bir tefsirdir.

Ömer Neseî, *et-Teysîr*'de, sûrelerin kimliği hakkında düzenli bilgiler vererek tefsire başlamaktadır. Bu çerçevede her sûreye besmeledeki *Allah, rahmân ve rahîm* lafızlarına sûre içinden seçtiği âyet veya âyet bölümlerini, *ellezî* edatıyla ekleyerek ka4yeli bir giriş yapmaktadır. Daha sonra sûre faziletiyle ilgili rivayetleri zikretmekte, sûrenin Mekkî-Medenî özelliği hakkında bilgi vermekte ve sûrenin kaç kelime ve harften oluştuğunu belirtmektedir. Devamında tefsirini yaptığı sûrenin baş tarafı ile bir önceki sûrenin sonu arasındaki münâsebeti (intizâmı) göstermekte ve peş peşe gelen sûrelerin konuları ve muhtevaları hakkında bilgi vermektedir. Sûreler ve âyetler arasındaki münâsebeti ifade

²⁸ Dâvûdî, *Tabakâtu'l-müfessirîn*, 2/9; Muhammed Abdulhay el-Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fi terâcimi'l-Hane:yye* (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-İslâmî, ts.) 149-150; Neseî, *et-Teysîr*, (*Muhakkikin önsözü*), 1/12-26; Neseî, *Ömer Neseî Tefsiri (Çevirenin önsözü)*, 1/9.

²⁹ Ayşe Humeyra Aslantürk, *Ebû Hafs Ömer en-Neseî'nin (öl. 537/1142) "et-Teysîr :t-Tefsîr" Adlı Tefsirinin Tahlîli ve el-Bakara Sûresi'nin Tenkidli Neşri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1995), 15.

³⁰ Bk. Neseî, *et-Teysîr*, (*Muhakkikin önsözü*), 1/12-14.

³¹ Sem'ânî, *et-Tahbîr*, 1/527-528; Aslantürk, "Nese4, Necmeddîn", 32/571; Neseî, *et-Teysîr*, (*Muhakkikin önsözü*), 1/12-14.

³² *et-Teysîr :t-tefsîr*, *el-Manzûmetü'n-nese:yye*, *Akâidü'n-neseî*, *el-Manzûmetü'n-nese:yye*, *Ekmelü'l-atvel fi tefsiri'l-Kur'an*, *el-Kand fi zikri ulemâi Semerkand*, *Tilbetü't-talebe :l-ıstılâhâtü'l-fıkhiyye*, *Tefsîr-i Neseî*, *Kitabu'l-beyân an garibi'l-Kur'an*, *Matlau'n-nücûm ve mecmâu'l-ulûm* eserlerinin bir kısmıdır. Bk. İbn Kutluboğa, *Tâcu't-terâcim*, 219-220; Suyûtî, *Tabakâtu'l-müfessirîn*, 88; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 149-150; Aslantürk, *Ebû Hafs Ömer en-Neseî*, 27- 34; Seyfullah Efe, *Ömer Neseî ve Ebû'l-Fütûh Râzî'nin Kur'an Yorumlamaları*, (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013), 17-20; Neseî, *et-Teysîr*, (*Muhakkikin önsözü*), 1/26-32; Kaya, "Ömer Neseî'nin et-Teysîr 4't-Tersir Adlı Tefsirinde Münâsebâtü'l-Kur'an", 820-821.

³³ Ebû Hafs Necmuddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Neseî el-Hanefî, *et-Teysîr :t-tefsîr*, thk. Mâhir Edîb Habbuş vd. (İstanbul-Beyrut: Dâru'l-Lubâb, 2019)

³⁴ Son zamanlarda bu tefsirin 2 cildi yayınlanmıştır. Bk. Necmeddin Ömer en-Neseî, *et-Teysîr :t-tefsîr (Ömer Neseî Tefsiri)*, ed. Muhammed Coşkun (İstanbul: Türkiye Yazma Eserleri Kurumu Başkanlığı, 2019)

etmek için genelde *intizâm*³⁵ sözcüğünü, ayrıca âyetler arasındaki bağlantıyı göstermek için *intizâm*ın yanı sıra yer yer *ittisâ*³⁶ kelimesini kullanmaktadır.³⁷

Ömer Neseî âyetleri tefsir ederken de belli bir usûlü takip etmektedir. Âyetleri kelime kelime tahlil etmekte, bu bağlamda öncelikle âyetlerin lügat anlamını açıklamakta, kelimeyle ilgili sahâbe, tâbiîn ve diğer âlimlere ait bir görüş varsa zikretmekte, yoksa dilcilerin görüşleriyle konuyu izah etmektedir. Ayrıca kıraat farklılıklarına temas etmekte, varsa âyetin iniş sebebini aktarmakta ve i'râbu'l-Kur'ân çerçevesinde kelimelerin hareketlerine dikkat çekmektedir. Âyetlerin sonunda ise Kuşeyrî gibi tasavvuf ehlinin görüşlerine yer vermekte, kelamla ilgili olarak da başta İmam Mâturîdî olmak üzere birçok âlimden alıntılar yapmaktadır.³⁸ Ömer Neseî, bu tertip ile başladığı tefsirinde, âyetin konusu dışına çıkmadan açıklamalar yapmakta,³⁹ âyetleri tefsir ederken başlıklar açmamakla birlikte, düzenli bir şekilde kullandığı kalıp ve ifadelerle bölümleri birbirinden ayırmaktadır.⁴⁰

Ömer Neseî, mukaddimede tefsirinin kaynakları hakkında bilgi vermemekle birlikte kullandığı bazı ifadelerle bilgi kaynaklarına işaret etmiştir.⁴¹ Ayrıca atıf yaparken zikrettiği isimler, onun tefsirinin kaynaklarını öğrenme konusunda yardımcı olmaktadır. Müfessirlerin usulünü takip ederek âyetleri öncelik hadisle açıklamış, tefsirinin esas rivayet kaynağını sahabe ve tabiinin görüşleri oluşturmuştur.⁴² Bununla birlikte başta İmam Mâturîdî'nin *Te'vîlâtü'l-Kur'an'ı* ve Kuşeyrî'nin *Letaifu'l-işârât'ı* olmak üzere çeşitli tefsirler ve lügatlerden istifade ederek tefsirini kaleme almıştır.⁴³ Özellikle *Te'vîlât* ve *Letaifu'l-işârât*'ın temel kaynakları olması hasebiyle *et-Teysîr*'in Hanefî-Mâturîdî ile tasavvuf geleneğini birleştiren bir metin olduğu ifade edilebilir.⁴⁴

Ömer Neseî'nin tefsirle ilgili diğer eseri, *et-Teysîr*'de de atıfta bulunduğu *el-Ekme'lü'l-atvel* adlı tefsirdir. Bu tefsirin nüshalarının Kahire Hidîviyye Kütüphanesi'nde

³⁵ Örnek olarak Nûr ve Furkân sûrelerine bk. Neseî, *et-Teysîr*, 11/81-82, 187-188.

³⁶ Bakara 2/180. âyetin, önceki âyetle olan anlam irtibatını gösterirken *ittisâ*l sözcüğünü kullanmaktadır. Bk. Neseî, *et-Teysîr*, 3/77.

³⁷ Ali Kaya, "Ömer Neseî'nin et-Teysîr 4't-Tersir Adlı Tefsirinde Münâsebâtü'l-Kur'ân", 821, 824- 825.

³⁸ Efe, *Ömer Neseî ve Ebû'l-Fütûh Râzî'nin Kur'ân Yorumlamaları*, 58-59.

³⁹ Neseî, *et-Teysîr*, (Muhakkikin önsözü), 1/73-74; Neseî, *Ömer Neseî Tefsiri (Çevirenin önsözü)*, 1/18.

⁴⁰ Bu bağlamda Ömer Neseî'nin *ve'n-tizâmuhâ bimâ kableha* (bu sûrenin/âyetin önceki sûre/âyetle olan anlam ilişkisi), ve *emmâ tefsîruhâ* (tefsirine gelince), *kıssatu nüzûlihâ* (nüzûl hikâyesi), ve *kurie* (şöyle okundu/kıraatle ilgili), ve *delle'ti'l-âyetu ala...* (bu âyet, şu konuya/olaya delalet etti), ve *kâle ehlü'l-ma'rife* (tasavvuf ehli şöyle dedi) gibi ifadeleri sıklıkla kullandığı gözlenmektedir. Bk. Neseî, *Ömer Neseî Tefsiri (Çevirenin önsözü)*, 1/18.

⁴¹ Ömer Neseî, *kâle'l-müfessirûn*, *kâle ehlü'l-luga*, *kâle ba'du ehli'l-ma'rife* ve *kâle ba'du ehli'l-luga* gibi cümlelerle nakillerde bulunmuştur. (Aslantürk, *Ebû Hafs Ömer en-Neseî*, 84-85)

⁴² Aslantürk, *Ebû Hafs Ömer en-Neseî*, 84-85. Ayrıca bk. Kaya, "Ömer Neseî'nin et-Teysîr 4't- Tersir Adlı Tefsirinde Münâsebâtü'l-Kur'ân", 822.

⁴³ Geniş bilgi için bk. Aslantürk, *Ebû Hafs Ömer en-Neseî*, 84-124; Neseî, *et-Teysîr*, (Muhakkikin önsözü), 1/73-77. Ayrıca bk. Neseî, *Ömer Neseî Tefsiri (Çevirenin önsözü)*, 1/20-24. Ayrıca bk. Kaya, "Ömer Neseî'nin et-Teysîr 4't-Tersir Adlı Tefsirinde Münâsebâtü'l-Kur'ân", 822.

⁴⁴ Neseî, *Ömer Neseî Tefsiri (Çevirenin önsözü)*, 1/23.

bulunduğu ve dört cilt olduğu ifade edilmektedir.⁴⁵ Bundan başka onun *Tefsîr-i Neseî* isimli Farsça bir tefsiri⁴⁶ ve *Kitabu'l-beyân 'an garîbi'l-Kur'ân* adında Kur'an kelimelerini konu edinen bir kitabı vardır.⁴⁷

12. Ömer Neseî'nin Besmele Yorumu

Ömer Neseî, *et-Teysîr*'in mukaddimesinde *istiâzeyi* tefsir ederken *Allah* özel isminin kökeni hakkında detaylı bilgiler verir. *Allah* lafzının, Yüce Allah'ın en büyük ismi (ism-i a'zam) olduğunu ve "yoktan var etmeye gücü yeten" anlamına geldiğini belirtir. Akabinde *kîle* (söylendi, denildi) kalıbını kullanarak Allah lafzının anlamına dair görüşleri sıralar ve bu lafzın müştak olup olmadığı konusunda ihtilaf olduğunu belirtir.⁴⁸ Besmeleyi açıklarken de ilk önce *be* harfının anlamı ve işlevi hakkında bilgi verir. *Be*'nin ilsâk (bitişme) ve tadmîn (içine alma/kapsama) harf olduğu ifade ettikten sonra onun işleviyle ilgili beş tane yorum aktarır.⁴⁹ *Be*'den sonra *isim* kelimesinin okunuşunda dört lügat (lehçe) olduğunu ve onun "yüksek oldu, yüceldi" ('alâ) anlamına gelen *semâ- yesmû-sumuvv* ve *semâ/semiye- yesmî-sumiyy* 4ilinden türediğini ifade eder. Ayrıca *ismin*, *veseme-yesimu* 4ilinden ürediğini savunanların hata ettiklerini belirterek *isim* sözcüğünün besmeleye dâhil olmasıyla ilgili görüşlere değinir.⁵⁰

Ömer Neseî, *rahmân* ve *rahîm* kelimeleri hakkında detaylı bilgiler verir. Bu bağlamda öncelikle *rahmân* ve *rahîm*'in *rahmet* kelimesinden türetildiğini, "Allah'ın rahmeti"nin, ehline (rahmet ehline) hayır murad etmesi anlamında geldiğini ifade eder. Devamında "Allah'ın kuluna olan rahmeti"nin mahiyeti ve anlamına dair farklı açıklamalara yer verir.⁵¹ Rahmet ve Allah'ın rahmeti konusundaki bu bilgilerden sonra *rahmân* ve *rahîm* isimlerinin tefsiriyle ilgili selef ve halefe ait birçok yorumun olduğunu

⁴⁵ Aslantürk, *Ebû Hafs Ömer en-Neseî*, 27; Efe, *Ömer Neseî ve Ebû'l-Fütûh Râzî'nin Kur'ân Yorumlamaları*, 19; Neseî, *Ömer Neseî Tefsiri (Çevirenin önsözü)*, 1/11.

⁴⁶ Aslantürk, *Ebû Hafs Ömer en-Neseî*, 28; Efe, *Ömer Neseî ve Ebû'l-Fütûh Râzî'nin Kur'ân Yorumlamaları*, 19.

⁴⁷ Bu kitap yüksek lisans tezi olarak tahkik edilmiştir. Bk. Huzeyfe Kocabaş, *Ömer Neseî ve Kitabu'l-Beyân an Garîbi'l-Kur'ân Adlı Eseri: Metin ve İnceleme* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018).

⁴⁸ Neseî, *et-Teysîr*, 1/25-26. Halil b. Ahmed, nahivcilerden Zeccâc, müfessirlerden Hüseyin b. El-Fadl el-Cebelî, fıkıh imamlarında Muhammed b. Hasan, hadisçilerden Şâ4î ve başka bir grup âlim, Allah lafzının türememiş (gayr-ı müştakk) olduğunu savunmuşlar ve bu lafzın Allah Teâlâ'ya ait ve sadece onun özel ismi olduğunu ifade etmişlerdir. Ömer Neseî, Allah lafzının müştak olduğuna dair on tane görüş zikretmiştir. Geniş bilgi için bk. Neseî, *et-Teysîr*, 1/25-32.

⁴⁹ Ömer Neseî'nin *be*'nin işleviyle ilgili sıraladığı yorumlar şöyledir: 1-*Be*, öncesinde (istiazede) bulunan *eûzu billah* ile ilişkilidir. Bu durumda besmele *eûzu bismillahi* şeklinde takdir edilir. 2-*Be*, besmeleyi gizli bir emir veya bildirim (ihbâr) bağlar. Bu durumda emirle ilgili *ibde'* (başla) ve *ibdeû* (başlayın), bildirimle ilgili *ebdeu ene* (ben başlıyorum/başlarım) veya *nebdeu nahnu* (biz başlıyoruz/başlarız) takdir edilir. Öncesine (*eûzu*) uyumu açısından *ebdeu* şeklinde yani ihbari bir 4il takdir etmek daha münasiptir. 3-*Be*'nin anlamı "Allah'ın ismiyle bereket, uğur, sebat ve yardım dilerim" şeklindedir. 4-*Be*, "olan" ve "olacak" her şey Allah'ın adıyla (olur), anlamını katar. 5-*Be*, *hâzâ bismillâhi* şeklinde gizli bir mübtedanın haberidir. Nûr 24/1. âyet ve Sâd 38/29. âyetlerinde de buna benzer ifade ve cümleler vardır. Bk. Neseî, *et-Teysîr*, 1/43.

⁵⁰ Neseî, *et-Teysîr*, 1/47-51.

⁵¹ "Allah'ın kuluna merhameti"nin anlamı/mahiyeti konusunda "kuluna, hak etmediği mükafatı vermesi ve müstahak olduğu azabı ondan uzaklaştırması", "azaba layık olanı terk etmesi (cezalandırmaması)", "muhtaç olana iyilikte bulunması" ve "şefkat" şeklide dört yorum zikreder. (Neseî, *et-Teysîr*, 1/51)

belirtir ve bu yorumları tek tek zikreder. Bu çerçevede ilk önce Ebu Saîd el-Hudrî'ye dayandırılan bir rivayette, Hz. İsa'nın "rahmân, dünyanın Rahmânı (rahmânü'd-dünya), rahîm ise ahiretin rahîmi (rahîmü'l-ahire)" şeklinde buyurduğunu aktarır. Sonra bununla aynı muhtevaya sahip olduğunu belirttiği diğer yorumları zikreder. Ancak bu yorumlar arasında bir tercihte bulunmaz.⁵²

Ömer Nesefî, tefsirinin mukaddimesinde *rahmân* ve *rahîm* isimlerini farklı açılardan yorumlamayı ve değişik görüşleri aktarmayı sürdürür. Bu çerçevede *rahmân* ve *rahîm* sözcüklerinin kalıp olarak özellikleri ve ifade ettiği anlamlara dair çeşitli görüşleri aktarır.⁵³ Aynı sıfattan alınmakla birlikte *rahmân* ve *rahîm* isimlerinin birlikte zikredilmelerinin amacıyla ilgili dört yoruma yer verir.⁵⁴ Besmelede, önce *Allah*, sonra *rahmân* sonra *rahîm* isimlerinin gelme nedeni hakkındaki farklı görüşleri zikreder.⁵⁵ Allah'ın eşyayı ulûhiyet ile yarattığını ve rahmetiyle tuttuğunu; dünyada ve ahirette, öncekilere ve sonrakilere verilen bütün nimetlerin ancak onun rahmeti ile olduğunu belirtir. Bu bağlamda önce peygamberlerin Kur'an'daki dualarında rahmetin kullanımı, sonra da Kur'an'ın genelinde rahmet kelimesinin zikredilmesi hakkında âyetlerin şahitliğiyle detaylı bilgiler verir.⁵⁶ Son olarak besmelenin Kur'an'dan bir âyet olup olmaması konusunda mezheplerin görüşlerine kısaca değinir.⁵⁷

Neticede Ömer Nesefî, besmeleyi oluşturan edat ve isimlerle ilgili farklı rivayet ve açıklamalara yer vermiş, ancak genel itibarıyla aktardığı görüşler arasında değerlendirme yaparak bir tercihte bulunmamıştır. Bununla birlikte bazen ilk görüşten sonra zikrettiği görüşleri *kîle* (söylendi) formuyla aktarmıştır.⁵⁸ Özellikle *rahmân* ve *rahîm* kelimeleri farklı açılardan inceleyerek çeşitli yorumlara yer vermiştir. *Rahmân* ve *rahîm* anlamlarıyla ilgili önce Hz. İsa'ya atfedilen *rahmânü'd-dünya* ve *rahîmü'l-ahire* yorumunu ve buna benzer

⁵² Bu bağlamda Ömer Nesefî sahabe, tabiîn ve diğer âlimlere atfettiği "dünya ehline (merhamet etmesiyle) *rahmân*, ahiret ehline (rahmet etmesiyle) *rahîm*", "kullarının dünyevi ihtiyaçlarını karşılaması itibarıyla *rahmân*, onların ahiretteki maslahatlarını yerine getirmesiyle *rahîm*", "dünya nimetleri vermesi açısından *rahmân*, ahiret nimeti vermesi itibarıyla *rahîm*", "ne4slere merhamet etmesiyle *rahmân*, kalplere merhamet etmesiyle *rahîm*", "verdiği nimetlerle *rahmân*, ihsanlarla *rahîm*", ateşten kurtarmasıyla *rahmân*, cennetlere sokmasıyla *rahîm*", "sıkıntıları gidermesiyle *rahmân*, günahları bağışlamasıyla *rahîm*", "yolu açıklamasıyla *rahmân*, kurtarması ve muvazak kılmasıyla *rahîm*", "rızik vererek iyi-kötü herkese şefkat göstermesiyle *rahmân*, özellikle müminlere merhametiyle *rahîm*," "lütfuyla bütün kullarına şefkat göstermesiyle *rahmân*, itaat ehline/kendine itaat edene şefkat etmesiyle *rahîm*", "bütün yaratıklara merhamet etmesiyle *rahmân*, sadece dostlarına merhamet etmesiyle *rahîm*" vb. görüşlere yer verir. Bk. Nesefî, *et-Teysîr*, 1/51-55.

⁵³ Bu konuda şu yorumları aktarır: 1-*Rahmân*, "rahmet sahibi" anlamına gelir. "Çok susamış" anlamına *'atsân* kalıbı bunun gibidir. *Kâdir*'in *kâdir* anlamını ifade etmesi gibi *rahîm* de *râhim* demektir. Birincide (*rahmân*) sıfatın ispat edilmesi, ikincide (*rahîm*) 4ilin ispat edilmesi söz konusudur. 2-*Rahmân*, *fa'lân* kalıbında, sıfatta mübalağa ifade eden bir kalıptır. "Çok öfkeli" anlamına gelen *gadbân* bunun gibidir. *Rahîm* ise rahmeti daimî olan manasına gelir. *Râhim* formu, "kendisinde rahmet bulunan (kişi)" anlamını ifade eder. 3-*Gadbân*'in "öfkeli" anlamını ifade etmesi gibi *rahmân* da "merhametli" anlamına gelir. "İşiten" manasındaki *semî* gibi *rahîm* ise "merhamet eden" demektir. Bk. Nesefî, *et-Teysîr*, 1/57.

⁵⁴ Nesefî, *et-Teysîr*, 1/58.

⁵⁵ Nesefî, *et-Teysîr*, 1/58-60.

⁵⁶ Nesefî, *et-Teysîr*, 1/61-66.

⁵⁷ Nesefî, *et-Teysîr*, 1/67.

⁵⁸ Bk. Nesefî, *et-Teysîr*, 1/57.

dediği diğer yorumları zikretmiş, ancak bunlarla ilgili bir değerlendirmede bulunmamıştır. Diğer taraftan Fâtiha sûresinin isimlerinden biri olan *ummu'l-Kur'an* ifadesini açıklarken Fâtiha'nın, diğer sûrelerde zikredilenlerin aslı olduğunu ve onları kapsadığını belirtmiştir. Ayrıca Kur'an'da bulunan bütün rızık ve nimet verme, terbiye ve ikram, bekletme (inzâr) ve mühlet verme, ihşanda bulunma ve güzellik vermenin *er-rahmân* kelimesinin kapsamına girdiğini, Kur'an'da zikredilen bütün suçların a7edilmesi, günahların silinmesi, isyanın başışlanması, azgınlığın (tuğyan) cezalandırılmaması, asilerin serbest bırakılması, canilere merhamet edilmesinin de *er-rahîm* kelimesinin kapsamına dahil olduğunu ifade etmiştir.⁵⁹ *Kitâbu'l-beyân 'an garîbi'l-Kur'ân* isimli eserinde ise Allah lafzını "gerçek mabud" (el-ma'bûdu'l-hakk), *rahmân* ismini "rızık vererek şefkat gösteren" (el-'âtîf bi'r- rîzk) ve *rahîm* ismini de "bağışlayarak şefkat gösteren" (el-'âtîf bi'l-mağ4rati) şeklinde açıklamıştır.⁶⁰ Buna göre Ömer Neseî'nin genel itibariyle *rahmân* ismini "dünyada hertürlü rızık ve nimet vermek suretiyle şefkat gösteren", *rahîm* kelimesini ise "ahirette bağışlayarak şefkat gösteren" şeklinde tefsir ettiği söylenebilir.

Tefsirinin tanıtımı sırasında da ifade edildiği gibi Ömer Neseî'nin *et-Teysîrî* sistematik ve hacimli bir tefsirdir. *İntizâm* kelimesini kullanarak düzenli bir şekilde peş peşe gelen sûreler arasındaki münâsebeti göstermesi, *intizâm* ve *ittisâl* kelimeleriyle uzun sûrelerdeki bazı âyetler arasındaki bağlantı ve anlam ilişkilerine değinmesi, rivayet ve dirayet tefsirlerinin özelliklerini taşımakla birlikte İmam Mâturîdî'nin *Te'vîlât*'ından düzenli bilgi aktarımında bulunması ve Kuşeyrî'den yaptığı atı'larla işârî yorumları barındırması bu tefsirin özgün yanlarıdır. *et-Teysîrî*'nin diğer tefsirlerden ayrıldığı noktalardan biri de sûre girişlerinde besmele açıklanırken takip edilen usuldür. Bu usulün, aslında onun Kur'an'ı yorumlama yönteminin bir parçası olduğu ifade edilebilir. Çünkü O, sitemli bir şekilde sûreler arasındaki uyumu gösterdiği gibi her bir sûrenin muhtevası/konuları hakkında da düzenli bilgiler vermiştir. Bunun yanı sıra besmelede geçen *Allah*, *rahmân* ve *rahîm* isimlerine eklediği âyet/âyet bölümleriyle sûre muhtevasına ışık tutmaya çalışmıştır.

Ömer Neseî'nin sûre başlarındaki besmeleyi yorumlama usulü *iki madde* halinde incelenebilir. *Birincisi*, sûrelerin genelinde izlenen yoldur. Buna göre sûre girişlerindeki besmeleler *Allah*, *rahmân* ve *rahîm* isimlerine *ellezî* edatı ile âyet/âyet bölümleri sıra cümlesi yapılarak izah edilmiştir. Diğer bir ifadeyle Ömer Neseî, sûrelerin genelinin girişinde, bu üç isme *ellezî* edatıyla âyetleri bağlayarak ka4yeli ve etkili bir giriş yapmıştır. Ancak seçtiği âyetlerin genelinin, sûre konusu/konularını yansıtacak muhtevaya sahip olmadığı görülmektedir. *Allah* lafzına sûre başlarından bir âyeti, *rahmân* ismine bundan sonra gelen âyetlerden birini, *rahîm* ismine de daha sonra gelen bir âyeti eklemiştir. Örneğin Âl-i İmrân'ın girişinde, sûrenin farklı âyetlerinin bölümlerini *Allah*, *rahmân* ve *rahîm* isimlerine *ellezî* edatıyla sıra yaparak besmeleyi açıklamıştır. Buna göre besmeleye

⁵⁹ Neseî, *et-Teysîr*, 1/76-77.

⁶⁰ Kocabaş, *Ömer Neseî ve Kitabu'l-Beyân an Ğarîbi'l-Kur'ân Adlı Eseri: Metin ve İnceleme*, 60.

"Kitabı indiren⁶¹ Allah'ın, dilediğine hesapsız rızık veren⁶² Rahmân'ın ve mükâfatın en güzeli katında olan⁶³ Rahîm'in adıyla"⁶⁴ şeklinde mana vermiştir. Görüldüğü gibi sırasıyla Âl-i İmrân 3/2., 27. ve 195. âyetlerden seçtiği cümleleri üç lafza ilave ederek ka4yeli bir giriş yapmıştır.

En'âm sûresinde de aynı usulü takip etmiştir. *Rahmân* ismine iki âyetten seçtiği bölümleri eklemiş, ve *eksera bihi's-semerât* ('onunla' ürünleri çoğaltan) ifadesinde⁶⁵ olduğu gibi âyetlerden iktibas ettiği kısımları olduğu gibi değil, cümlenin manasını gözeterek besmele için seçtiği diğer âyet bölümleriyle uyumlu hale getirmiş ve ka4yeli anlatım ortaya koymuştur. Buna göre besmeleyi "Gökleri ve yeri yaratan, aydınlığı ve karanlıkları var eden⁶⁶ Allah'ın, gökten su indiren ve onunla bitkileri çıkaran, ürünleri çoğaltan⁶⁷ ve çardaklı çardaksız (üzüm) bahçeleri yaratan⁶⁸ Rahmân'ın ve bizleri yeryüzünün halifeleri kılan ve kimimizi kimimize derecelerle üstün kılan⁶⁹ Rahîm'in adıyla"⁷⁰ şeklinde ifade etmiştir.

A'râf sûresinin mukaddimesinde de *Allah, rahmân ve rahîm* isimlerine sûrenin bazı âyetlerini ekleyerek açıklamıştır. Ancak burada da âyetleri birebir almamış, iktibas ettiği âyet bölümlerini birbirlerine uyumlu hale getirerek ka4yeli bir metin oluşturmuştur. Bu çerçevede besmeleyi "Kendisiyle (insanları) uyarması ve müminlere öğüt vermesi için Resulüne kitabı indiren Allah'ın,⁷¹ onda (bu sûrede) başkalarını/sonrakileri uyarmak için öncekilerin haberlerini anlatan⁷² Rahmân'ın ve (bu sûrede), (Kur'an okunduğunda) dinleyen ve susanlara rahmeti vadeden⁷³ Rahîm'in adıyla"⁷⁴ biçiminde izah etmiştir. *Rahmân* ismine eklediği ifadeyi A'râf 7/101. âyetten ilhamla oluşturduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca *kıssa* kelimesi A'râf 7/7., 35. ve 176. âyetlerde de zikredilmiştir. Diğer taraftan A'râf sûresi, peygamber kıssalarının yer aldığı sûrelerden biridir. Bu sebeple Ömer Neseî'nin burada sûre konusuna işaret eden âyetleri tercih ettiği söylenebilir. Enfâl sûresinde de benzer bir açıklama şeklini görmek mümkündür: "Yardım sadece katında olan ve mutlak güç, hüküm ve hikmet sahibi⁷⁵ Allah'ın, "(ey Allahım!) gökten üzerimize taş yağdır veya

61 Âl-i İmrân 3/2.

62 Âl-i İmrân 3/27.

63 Âl-i İmrân 3/195.

64 Nesefî, *et-Teysîr*, 3/449 (سم الله الذي أنزل الكتاب، الرحمن الذي يرزق من يشاء بغير حساب، الرحيم الذي عده). 64. نون النون

65 İlgili âyette ürünlerle ilgili bölüm şöyledir: "...Her biri ne zaman meyvesinden yeyin..." (el-En'âm 6/141). Benzer bir ifade aynı sûrenin 99. âyetinde de vardır.

66 el-En'âm 6/1.

67 el-En'âm 6/99.

68 el-En'âm 6/141.

69 el-En'âm 6/165.

70 Nesefî, *et-Teysîr*, 6/7.

71 el-A'râf 7/2.

72 el-A'râf 7/101.

73 el-A'râf 7/204.

74 Nesefî, *et-Teysîr*, 6/279.

75 el-Enfâl 8/10.

*bize acı veren bir azap gönder!*⁷⁶ diyenlere azapta acele etmeyen Rahmân'ın ve iman edip Allah yolunda hicret edenlere ve cihad edenlere, (muhacirleri) barındırıp onlara yardım edenlere mağ4ret ve bol rızık vadeden⁷⁷ Rahîm'in adıyla⁷⁸ Dikkat edilirse b4sûrede besmeleyi açıklarken *Allah* lafzına eklediği cümleyi Enfâl 8/10. âyetten almıştır. Bununla birlikte *nasr* (yardım) kelimesi aynı sûrenin 26., 40., 62., 72. ve 74. âyetlerinde de geçmektedir.

Ömer Nesefî'nin Mü'minûn sûresi girişinde, *rahmân* ismine eklediği bölümü 72. âyeti dikkate alarak oluşturduğu anlaşılmaktadır. Ancak hem bu âyette hem de Mü'minûn sûresinde *berr* ve *fâcir* sözcükleri geçmemektedir. Şu halde bu cümleyi oluştururken *rahmân* isminin anlamını dikkate almış veya *Allah* ve *rahîm* lafızlarına eklediği cümlelerle ka4ye oluşturma amacı gütmüş olması mümkündür. Buna göre besmeleyi "İnsanı çamurdan alınmış bir özden yaratan⁷⁹ Allah'ın, iyiye (berr) ve kötüye (fâcir) rızık veren ve rızık verenlerin en hayırlısı olan⁸⁰ Rahmân'ın ve bağışlayan, merhamet eden ve merhametlilerin en hayırlısı olan⁸¹ Rahîm'in adıyla"⁸² biçiminde izah etmiştir.

İkincisinde Allah, rahmân ve rahîm isimlerine eklediği âyet/âyet bölümlerinin, sûrenin muhtevası/konusuna işareti daha belirgindir. Bu durum, kısa sûrelere gidildikçe daha çok görülmektedir. Örneğin Ömer Nesefî'nin, Yûsuf sûresindeki besmeleye eklediği ifadeler, sûre konusunun özeti niteliğindedir. Kullandığı *kıssa*, *hissa* ve *gassa* sözcükleriyle adeta şiirsel bir metin ortaya çıkmıştır: "Yusuf kissasını kıssaların en güzeli yapan⁸³ Allah'ın, zindandan sonra mülkü Yusuf'un hissesi yapan⁸⁴ Rahmân'ın ve takva ve sabırla Yusuf'un kederini gideren⁸⁵ Rahîm'in adıyla."⁸⁶ Görüldüğü gibi 3., 90. ve 101. âyetleri gözönünde bulundurarak eklediği bu üç cümleyle sûrenin konusuna, dolayısıyla Hz. Yusuf'un hayatının aşamalarına ışık tutmuştur. Nûr sûresinde de besmele için seçtiği âyet bölümleriyle de sûrenin işlediği konuya dikkat çekmektedir: "Zinayı haram kılan⁸⁷ Allah'ın, nikahı meşru kılan⁸⁸ Rahmân'ın ve Hz. Peygamber'e kulak verip itaat edene kurtuluşu vadeden⁸⁹ Rahîm'in adıyla."⁹⁰ Burada da 2-3. âyetler, 32-33. âyetler ve 51. âyet dikkate

⁷⁶ el-Enfâl 8/32.

⁷⁷ el-Enfâl 8/74.

⁷⁸ Nesefî, *et-Teysîr*, 7/117.

⁷⁹ el-Mü'minûn 23/12.

⁸⁰ el-Mü'minûn 23/72.

⁸¹ el-Mü'minûn 23/109, 118.

icin ayrıca ⁸² Nesefî, *et-Teysîr*, 11/7 (والذي برزق البهم زروالناجر وهو) *Hûd*, *Kamer* ve *Rahmân* sûreleri bk. Nesefî, *et-Teysîr*, 8/151; 14/149, 175. (خيرالرازقبن، الرحيم الذي يغفر و برحم وهو خير الراحمين).

⁸³ Yûsuf 12/3.

⁸⁴ Yûsuf 12/101.

⁸⁵ Yûsuf 12/90.

⁸⁶ Bk. Nesefî, *et-Teysîr*, 8/297 (الذي جعل ال نيشك بدم) *Hûd*, *Kamer* ve *Rahmân* sûreleri bk. Nesefî, *et-Teysîr*, 8/151; 14/149, 175. (ال الذي جعل ال نيشك بدم). (ال الذي جعل ال نيشك بدم) *Hûd*, *Kamer* ve *Rahmân* sûreleri bk. Nesefî, *et-Teysîr*, 8/151; 14/149, 175.

⁸⁷ en-Nûr 24/2-3.

⁸⁸ en-Nûr 24/32-33.

⁸⁹ en-Nûr 24/51.

⁹⁰ Bk. Nesefî, *et-Teysîr*, 11/81 (ال الذي ح ز ال نوح، الرحيم الذي وعد على).⁹⁰ (ال الذي ح ز ال نوح، الرحيم الذي وعد على).

alınarak sûrenin konuları hakkında bilgi verilmiştir. Hucurât sûresinde ise *Allah* lafzına ekleme yaparken âyetlerin lafzına bağlı kalmamıştır: "Bizlere Kur'an'a ve sünnete tabi olmayı emreden⁹¹ Allah'ın, inkârcılığı, fasıklığı ve isyanı çirkin gösteren⁹² Rahmân'ın ve bizi imana erdirerek lütufta bulunan⁹³ Rahîm'in adıyla."⁹⁴ Görüldüğü gibi "Kur'an ve sünnetetabi olma" ifadesiyle ilk beş âyetin konusu hakkında bilgi vermiştir. Ayrıca *rahmân* ismine eklediği ifadeyi ikinci sayfadan, *rahîm* sözcüğüne eklediği bölümü de üçüncü sayfadan seçerek sûrenin işlediği konuya dikkat çekmiştir.

Bazen *Allah*, *rahmân* ve *rahîm* isimlerinden birine eklenen cümle sûre konusunu ifade edebilmektedir. Örneğin Nâziât sûresinde, özellikle Allah ismine eklediği âyetle sûrenin işlediği konu hakkında bilgi vermiştir. Bu sûrede besmeleyi şöyle açıklamıştır: "Musa olayını bize anlatan⁹⁵ Allah'ın, (yerden) suyu ve otağı çıkararak⁹⁶ Rahmân'ın ve Rabbinin makamından korkan ve nefsinin kötü arzularından uzaklaştırana cenneti vadeden⁹⁷ Rahîm'in adıyla."⁹⁸ Çünkü bu sûrede, 15-26. âyetlerde Hz. Musa ile Firavun'un diyaloguna yer verilmiştir. Benzer bir durum Burûc sûresinde de vardır. *Allah* lafzına eklediği "Ashâb-ı Uhdûd'u helak eden" ifadesiyle sûrenin konusuna dikkat çekmiştir: "Ashâb-ı Uhdûd'u helak eden⁹⁹ Allah'ın, orduların haberiyle bizi tembîh eden¹⁰⁰ Rahmân'ın ve çok bağışlayan ve çok seven¹⁰¹ Rahîm'in adıyla."¹⁰²

Namaz sûresi olarak bilinen kısa sûrelerde besmelelere ilave ettiği âyetler ve ifadeler, bir bütün olarak sûrenin işlediği konuyu ifade etmektedir. Dört âyetten oluşan Kureyş sûresi buna güzel bir örnektir: "Beyt-i Haram'ın Rabbi olan¹⁰³ Allah'ın, yiyeceklerle (Kureyş'i) doyuran¹⁰⁴ Rahmân'ın ve insanları korkudan emin kılan¹⁰⁵ Rahîm'in adıyla"¹⁰⁶Kâ4rûn sûresinin baş tarafında, sûre konusunu dikkate alarak besmeleyi ka4yeli bir şekilde açıklamıştır. Ancak burada diğer sûrelerde yapılanların aksine, âyetlerin kelime ve ifadelerine bağlı kalmaksızın sûrenin konusunu kendi ifadeleriyle anlatmış ve şiirsel bir metin oluşturmuştur. Bu usul, sadece bu sûrede görülmektedir. Buna göre besmeleye "Kâ4rleri aşığılayan Allah'ın, Mümünlere, kâ4rlere karşı çıkılmalarını emreden Rahmân'ın ve

91 el-Hucurât 49/1-3.

92 el-Hucurât 49/7.

93 el-Hucurât 49/17.

94 Nesefî, *et-Teysîr*, 13/487 (الرحيم الذي كره البنا الف مر وال نونوم). (والعصيان،

الرحيم الذي كره البنا الف مر وال نونوم) من زعنونا أ شندنا للدمان بسم الله في

95 en-Nâziât 79/15.

96 en-Nâziât 79/31.

97 en-Nâziât 79/40-41.

98 Nesefî, *et-Teysîr*, 15/191.

99 el-Burûc 85/4.

100 el-Burûc 85/17.

101 el-Burûc 85/14.

102 Nesefî, *et-Teysîr*, 15/277 (الرحيم الذي كره البنا الف مر وال نونوم). (والعصيان،

103 Kureyş 106/3.

104 Kureyş 106/4.

105 Kureyş 106/4.

onları (müminleri) en hayırlı dinle şere`endiren/yücelten Rahîm'in adıyla"¹⁰⁷ şeklinde bir mana vermiştir. Mâûn sûresinde de yedi âyetin bütünü dikkate alarak yine ka4yeli bir metin oluşturmuştur: "İnanmayanları din (hesap ve ceza) ile tehdit eden Allah'ın,¹⁰⁸ yetime ve miskine şefkat gösteren Rahmân'ın¹⁰⁹ ve ga4l, riyakâr ve cimriyi yeren¹¹⁰Rahîm'in adıyla"¹¹¹

Özetle Ömer Neseffî'nin yaptığı ilk iş, Fâtiha sûresi ve başında besmele olmayan Tevbe sûresi¹¹² dışında, sûre girişlerindeki besmelelerde bulunan *Allah, rahmân ve rahîm* isimlerine, ilgili sûrenin bazı âyetlerini ekleyerek ka4yeli bir metin oluşturmaktır. Genelde *Allah* lafzına sûrenin baş tara`arından, *rahmân* ve *rahîm* isimlerine ise sırasıyla diğer âyetleri veya âyet bölümlerini ekleyerek sûre tefsirine dikkatleri celbeden etkili bir giriş yapmıştır. Ancak âyetleri olduğu gibi değil, âyetin mana ve mefhumunu muhafaza ederek almış ve bazı tasarru`arla ka4ye oluşturmuştur. Ayrıca sûre girişlerinde *intizâm* kavramıyla tespit ettiği sûre konularıyla ilgili âyetleri seçme gayretinde olmamıştır. Kısa sûrelere geldikçe sûre konusu hakkında bilgi veren âyet/âyetleri veya ifadeleri daha çok tercih etmiştir. Nûr, Hucurât ve Kâ4rûn sûreleri bu konuda örnek gösterilebilir. Söz konusu sûrelerde üç isme eklediği âyetlerin metnine bağlı kalmadan sûre konusuna ışık tutan ifade ve cümleleri tercih etmiştir. Bu durum, kısa ve uzun sûrelerin ele aldığı konu veya konularla ilgili olabilir. Çünkü uzun sûrelerde birden çok konu işlenirken, kısa sûrelerde genelde bir konudan bahsedilmektedir. Özellikle namaz sûresi olarak bilinen kısa sûrelerde *Allah, rahmân ve rahîm* isimlerine eklenen üç âyetle sûreyi oluşturan âyetlerin yarısı veya daha fazlası kullanılmış, dolayısıyla sûrenin muhtevası hakkında bilgi verilmiş olunmaktadır.

Ömer Neseffî'nin besmeleyi açıklarken ka4yeli metinler oluşturması, şiire olan ilgisiyle açıklanabilir. Çünkü onun *el-Eş'âr* adında bir şiir kitabı, şairlerden seçtiği şiirleri ihtiva eden *el-Muhtâr mine'l-eş'âr* isimli bir eseri vardır.¹¹³ Ayrıca kaynaklarda onun edebi yönünün ve şiirinin güçlü olduğu ifade edilmektedir.¹¹⁴ Diğer taraftan Ömer Neseffî'nin tefsirini hazırlarken sıkça atıfta bulunduğu Kuşeyrî'den (öl. 465/1072) ilhamla sure girişlerindeki besmeleleri ayrı ayrı açıklama yoluna gitmiş olması muhtemeldir. Çünkü Kuşeyrî, her bir sure girişinde besmelenin *bismillâh* ifadesini işârî tefsirin ilkelerine göre farklı şekillerde tefsir etmiştir.¹¹⁵

107 Nesefî, *et-Teysîr*, 15/511 (الرحم الذي أهدى أمر بيمخ الفندم المؤمن، الرحيم الذي). (الرحم بيمخ خير دين)

108 el-Mâun 107/1.

109 el-Mâun 107/2-3.

110 el-Mâun 107/4-7.

111 Nesefî, *et-Teysîr*, 15/497 (بسم الله الذي أهدى أوعد الكفدين بالدين، الرحمن الذي عظمف على النبي والهالكين،). (الرحيم الذي ذك الرغائل والنراة). Nasr ve Tekâsür sûreleri için ayrıca bk. Nesefî, *et-Teysîr*, 15/461, 515.

112 Tevbe sûresinin mukaddimesinde besmelenin bulunmayışına ilişkin rivayet ve görüşlere yer vermiştir. Bk. Nesefî, *et-Teysîr*, 7/261-262.

113 Aslantürk, *Ebû Hafs Ömer en-Neseffî*, 34.

114 Sem'ânî, *et-Tahtîr*, 1/527-528; Nesefî, *et-Teysîr*, (*Muhakkikin önsözü*), 1/33-35.

115 Geniş bilgi için bk. Akpınar, "İşârî Tefsir ve Kuşeyrî (ö.465/1072)'nin Besmele Tefsiri", 72-91.

2. Bikâî'nin Nazmü'd-dürer'i ve Besmele Yorumu

Tarihçi, müfessir, muhaddis ve edîb yönleriyle öne çıkan¹¹⁶ Burhânuddîn Ebu'l-Hasan İbrahîm b. Ömer el-Bikâî, Memlûkler döneminde yaşamış bir âlimdir. Bugün Lübnan topraklarında yer alan Bikâ` vadisindeki bir köyde 809/1406 tarihinde dünyaya gelmiştir.¹¹⁷ İlk eğitimini burada babasından almıştır.¹¹⁸ Köyünde meydana gelen bir olayın babası ve bazı akrabaları öldürülmüş, bunun üzerine Bikâî on iki yaşındayken annesi ve dedesiyle birlikte köyü terk etmiş ve bazı yerlere uğradıktan sonra 823/1420 yılında Şam'a yerleşmiştir. Şam'da bulunduğu yıllarda dönemin önemli simalarından tecvid, kıraat ve aşere okumuş ve Kur'an'ı ezberlemiştir.¹¹⁹ Dönemin ilim merkezleri mesabesinde olan önemli şehirlerde bulunmuştur. Şam'da İbnü'l-Cezerî'den (öl. 833/1429) aşere okumuş ve kıraat dersi almıştır. Yirmi yaşlarında Kudüs'e giderek matematik eğitimi almıştır. 834 yılında Kahire'ye gitmiş, başta İbn Hacer (öl. 852/1449) olmak üzere birçok âlimin derslerine iştirak etmiştir.¹²⁰ Bundan sonra Dimyad'a, ardından İskenderiye'ye geçmiştir. Daha sonra Mekke'ye yönelmiş, hacı olduktan sonra orada bir müddet kalmış, akabinde Taif ve Medine'yi ziyaret etmiştir.¹²¹ Ayrıca Kıbrıs ve Rodos deniz savaşlarına vebaşka askeri seferlere katılmış, bu sırada kitap telif etmeyi sürdürmüştür.¹²² Mücadeleci vicedelci bir karaktere sahip olan Bikâî, bulunduğu şehirlerde birçok ilim adamıyla iletişime geçmiş, onlardan ilim ve tecrübeler almış, ayrıca onlarla çeşitli münakaşalara girerek birçok konuda reddiyeler yazmıştır.¹²³ Özellikle Muhyiddîn İbnü'l-Arabî (öl. 638/1240) ve İbnü'l-Fârız (öl. 632/1235) hakkındaki eleştirilerini, tek4r derecesine ulaştırması ve Gazzâlî (öl. 505/1111)

hakkında tenkitlerde bulunması onun yapacağı birçok hizmete engel

¹¹⁶ Âdil Nuveyhid, *Mu'cemu'l-müfessirîn* (Beirut: Mektebetu Nuveyhid es-Sekâ4yye, 1988), 1/17; Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, ts.), 2/594.

¹¹⁷ İbrahîm b. Hasan el-Bikâî, *Unvânu'z-zamân bi-terâcimi's-şuyûh ve'l-akrân*, thk. Hasan Habeşî (Kahire: Dâru'l-Kütübi ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 2001), 2/62; Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed Şemsuddîn es-Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi'i* (Beirut: Dâru'l-Cil, 1992), 1/101; Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *el-Bedru't-tâli'* (Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.), 1/19-20; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 2/594; Necati Kara, *Burhânuddîm İbrâhîm b. Ömer el-Bikâî ve Tefsirindeki Metodu* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, İslâmî İlimler Fakültesi, Doktora Tezi, 1981), 1; Abdussemî Muhammed Ahmed Haseneyn, *Mesâ'idu'n-nazar li'l-işrâ: 'alâ makâsidi's- suver* (Muhakkikin önsözü) (Riyad: Mektebetu'l-Meârif, 1987), 33; Ömer Kara, "Bikâî'nin 'Nazmü'd-Dürer'inde Yer Alan 'İhtibâk Metinleri' -Bir İnşâ Denemesi-", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/3 (2000), 150.

¹¹⁸ Ekrem Abdulvahhâb el-Mevsilî, *el-İmâmu'l-'allâme Burhânuddîn el-Bikâî ve mehhecuhû : 't- tefsîr* (Ürdün: Dâru'l-Feth, 2014), 28.

¹¹⁹ Bikâî, *Unvânu'z-zamân*, 2/62; Kara, *Bikâî ve Tefsirindeki Metodu*, 5; Bikâî, *Mesâ'idu'n-nazar* (Muhakkikin önsözü), 34-35; Mevsilî, *Burhânuddîn el-Bikâî ve mehhecuhû : 't- tefsîr*, 30-31; Kara, "Bikâî'nin 'Nazmü'd-Dürer'inde Yer Alan 'İhtibâk Metinleri' -Bir İnşâ Denemesi-", 151.

¹²⁰ Bikâî, *Unvânu'z-zamân*, 2/62-64; Celâluddîn Andurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Nazmu'l-'ikyân fi a'yâni'l-a'yân*, nşr. Philip Hitti (Beirut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1927), 24; Şevkânî, *el-Bedru't-tâli'*, 1/19-20; Kara, *Bikâî ve Tefsirindeki Metodu*, 8-16; Kara, *Bikâî ve Tefsirindeki Metodu*, 5-8; Kara, "Bikâî'nin 'Nazmü'd-Dürer'inde Yer Alan 'İhtibâk Metinleri' -Bir İnşâ Denemesi-", 151-152; Bikâî, *Mesâ'idu'n-nazar* (Muhakkikin önsözü) 36-38; Mevsilî, *Burhânuddîn el-Bikâî ve mehhecuhû : 't- tefsîr*, 30-31.

¹²¹ Kara, *Bikâî ve Tefsirindeki Metodu*, 7; Mevsilî, *Burhânuddîn el-Bikâî ve mehhecuhû : 't- tefsîr*, 30-31.

¹²² Bikâî, *Unvânu'z-zamân*, 2/67; Kara, "Bikâî'nin 'Nazmü'd-Dürer'inde Yer Alan 'İhtibâk Metinleri' -Bir İnşâ Denemesi-", 152; Mevsilî, *Burhânuddîn el-Bikâî ve mehhecuhû : 't- tefsîr*, 31.

¹²³ Geniş bilgi için bk. Kara, *Bikâî ve Tefsirindeki Metodu*, 32-42; Mevsilî, *Burhânuddîn el-Bikâî ve mehhecuhû : 't- tefsîr*, 30-31.

olmuş, ilim çevrelerince yalnızlığı itilmeye çalışılmıştır. Ayrıca yazdığı tefsir dolayısıyla eleştirilerin hedefi olmuştur. Ancak daha sonra Mısırlı ünlü âlimlerin takrizini almaya muvafak olmuş ve geride bıraktığı eserler isminin unutulmasına mani olmuştur.¹²⁴ Bikâî'yi övenler olduğu gibi yerenler de olmuştur. Bikâî'ye en sert tenkitleri yönelten çağdaşı Sehâvî'dir (öl. 902/1497). Sehâvî, Bikâî'yi, ilm-i nücûm'dan başka meşguliyetinin olmadığını ve aslında onun ilim yönünden üstün bir seviyede olmadığını ileri sürerek sert bir şekilde tenkit etmiştir.¹²⁵ Şevkânî (öl. 1250/1834) ise Bikâî'nin geride bıraktığı eserlerin, onun bütün ilimlerde mahir ve otorite olduğunun bir kanıtı olduğu ifade ederek Sehâvî'yi eleştirmiştir.¹²⁶ Bikâî Şam'da 885/1480 tarihinde vefat etmiştir.¹²⁷ Tefsir, kırat, fıkıh, kalam, tasavvuf, tarih ve tabakat, nahiv, mantık, matematik ve edebiyata dair birçok eser kaleme almıştır.¹²⁸

2.1. Bikâî'nin *Nazmü'd-dürer* İsimli Tefsiri

Bikâî'nin tefsir alanında *Nazmü'd-dürer* ile *Mesâ'idü'n-nazar* isimli eseri öne çıkmaktadır. *Nazmü'd-dürer*, Kur'an tefsiri alanında, bütün sûreleri ve âyetleri kapsayacak şekilde ilmü'l-münâsebet yöntemi esas alınarak hazırlanan tefsirlerin en güzeli'dir.¹²⁹ Bu tefsirin tam adı *Nazmü'd-dürer fî tenâsubi'l-âyât ve's-süver*'dir. Ayrıca Bikâî bu tefsiri, *Fethu'r-rahmân fî tenâsubi eczâi'l-Kur'ân* ve *Tercümânu'l-Kur'ân* ve *mübdî münâsebâtî'l-furkân* isimleriyle de adlandırmanın uygun olacağını ifade etmiştir.¹³⁰ Dikkat edilirse Bikâî'nin tefsirine uygun gördüğü bu isimler, tefsirinin usulü ve mahiyeti hakkında yeterince bilgi vermektedir.

Bikâî 861/1456 yılında 51 yaşlarında *Nazmü'd-dürer*'i yazmaya başlamıştır. Yarısına yaklaşınca birçok âlim, bu tefsiri takdirle karşılarken, bir kısmı da Kitab-ı Mükaddes'ten nakilde bulunması ve âyetler arasındaki münâsebeti göstermeye yoğunlaşması gibi hususlarda tenkit etmiştir. Bu tenkitler üzerine Bikâî tefsir yazımına ara vererek Kitab-ı Mükaddes'ten alıntı yapmanın cevazına dair *el-Ahvâlu'l-kavîme fî hükmi'n-nakli mine'l-kütubi'l-kadîme* isimli risaleyi, âyetler ve sûreler arasındaki münâsebeti aramanın gerekliliğini göstermek için de *Mesâ'idü'n-nazar li'l-esrâ: alâ makâsidi's-süver* adlı kitabı yazmıştır. Bu arada tefsirinin bazı bölümlerini incelemeleri için Kahire'nin ileri gelen âlimlerine sunmuş, onların bir kısmı *Nazmü'd-dürer*'e takriz yazarken, bir kısmı da Ehl-i Kitap'tan nakilde bulunmanın caiz olduğunu belirtmişlerdir. Tartışma ve dedikoduları

¹²⁴ Kara, *Bikâî ve Tefsirindeki Metodu*, 25, 37.

¹²⁵ Geniş bilgi için bk. Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi*, 1/101-110; Kara, *Bikâî ve Tefsirindeki Metodu*, 32-36.

¹²⁶ Şevkânî, *el-Bedru't-tâli*, 1/20; Kara, *Bikâî ve Tefsirindeki Metodu*, 29.

¹²⁷ Şevkânî, *el-Bedru't-tâli*, 1/21; Kara, *Bikâî ve Tefsirindeki Metodu*, 27; Mevsilî, *Burhânuddîn el-Bikâî ve mehhecuhû :t-tefsîr*, 32.

¹²⁸ Suyûtî, *Nazmu'l-ikyân*, 24; Nuveyhid, *Mu'cemu'l-müfessirîn*, 1/17; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 2/595; Kara, *Bikâî ve Tefsirindeki Metodu*, 46-84; Kara, "Bikâî'nin 'Nazmü'd-Dürer'inde Yer Alan 'İhtibâk Metinleri' - Bir İnşâ Denemesi-", 152-154.

¹²⁹ Ahmed Rahmânî, *Mesâdirü't-tefsîri'l-mevdûi* (Kahire: Mektebetu Vehbe, 1989), 6.

¹³⁰ Burhânuddîn Ebu'l-Hasan İbrahim b. Ömer el-Bikâî, *Nazmü'd-dürer fî tenâsubi'l-âyât ve's-süver*, thk. Abdurrezzâk Galib el-Mehdî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1995), 1/5. Âyetler ve cümleler arasındaki münâsebeti gösterirken *lemmâ* edatını çokça kullanması nedeniyle bu tefsirin bir adını da *lemmâ* koymuştur. Bk. Kara, *Bikâî ve Tefsirindeki Metodu*, 92.

bu şekilde bitiren Bikâî, tefsirin yazımına devam etmiş ve 882/1477 tarihinde Şam'da tamamlamıştır.¹³¹ Bu tefsiri kaleme alırken başta Harâllî'nin (öl. 637/1240) *Miftâhu'l-bâbi'l-mukaTel*¹³² isimli eseri ile İbnü'z-Zübeyr'in *el-Burhân*'i¹³³ olmak üzere birçok eserden yararlanmışır.¹³⁴

Bikâî *Nazmü'd-düerer*'de sûreler, âyetler hatta cümleler bazen de kelimeler arasındaki münâsebeti göstermiş, bu vesileyle Kur'an âyetlerinin tertibindeki i'câzi ortaya koymaya çalışmıştır. Her ne kadar daha önce bazı tefsirlerde âyetler arasındaki anlam irtibatına değinilmişse de bütün âyetler arasındaki münâsebet gösterilmemiştir. Bikâî ise âyetler ve sûreler arasındaki münâsebet konusuna ağırlık vermiş, bu alanda tek sayılabilecek bir eser kaleme almıştır. Diğer taraftan Bikâî tefsirinin ağırlık noktası bu olmakla birlikte, Kur'an'da Ehl-i kitab'ın zikredildiği her yerde doğrudan Tevrat, İncil ve Zebur'dan nakillerde bulunmuş, yeri geldiğinde fikhî ve kelâmî meselelere yer vermiş, nahiv yönünden tahliller yapmış, belâgat, meânî ve i'câz yönlerinden izahlarda bulunmuş, (varsa) nüzul sebeplerini aktarmıştır.¹³⁵

Tefsirinin mukaddimesinde âyetlerin ve sûrelerin tertibinin münâsebetini ele alacağını¹³⁶ ve münâsebâtü'l-Kur'an ilminin, "Kur'an cüzlerinin (bölümlerinin) tertibinin illet ve gerekçelerinin bilinmesini sağladığını"¹³⁷ ifade eden Bikâî, Fâtiha sûresinin girişinde de her bir sûre isminin, sûre maksûdunun mütercimi olduğu belirtmiştir. Çünkü her türlü isim, kendisiyle müsemması arasındaki münâsebeti izhar eder. Sûrenin ismi de özet olarak (icmalen) sûrede olan tafsilata delalet eder. Sûrelerin maksûdu da ismiyle olan münâsebetine götürür. Bikâî devamlı, bütün sûrelerin maksûduna değineceğini, sûrelerin maksûdu ile ismi arasındaki anlam ilişkisini göstereceğini ve bütün besmeleleri sûrenin maksûduna münasip bir şekilde tefsir edeceğini ifade etmiştir.¹³⁸ Fâtiha sûresinin girişinde belirlediği bu hususları bütün sûrelere uygulamıştır. Bu çerçevede sûre girişlerinde *maksûduhâ* ifadesiyle öncelikle sûrenin konusu/konuları, muhtevası ve ana 4kri hakkında bilgi vermiştir. Akabinde sûre ismi ile müsemması, sûre başı ile sonu, bir önceki sûrenin sonu ile tefsiri yapılan sûrenin baş tarafı arasındaki münâsebeti göstererek sûreler arasındaki münâsebeti değinmiş, besmeleye de ilgili sûrenin maksûduna göre mana vermiştir. Daha sonra âyetleri tek tek ele almış, cümle cümle, kelime kelime izah etmiş ve âyetler arasındaki münâsebetlere değinmiştir.¹³⁹

¹³¹ Kara, *Bikâî ve Tefsirindeki Metodu*, 95-96; Necati Kara, "Nazmü'd-Düerer", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/463.

¹³² Harâllî'nin bazı eserleri tek bir kitapta toplanmıştır. Bk. Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Harâllî el-Merâkeşî, *Turâsu Ebi'l-Hasan el-Harâllî el-Merâkeşî : t-tefsîr*, thk. Muhemmâdî b. Abdisselâm el-Hayyâtî (b.y.: Metâbiu'n-Necâh el-Cedîde, 1997)

¹³³ Bk. Ebû Ca'fer Ahmed b. İbrahim b. Ez-Zübeyr el-Girnâtî, *el-Burhân fî tertîbi süveri'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Şa'bân (Fas: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1990)

¹³⁴ Bk. Kara, *Bikâî ve Tefsirindeki Metodu*, 100-140; Kara, "Nazmü'd-Düerer", 32/463; Mevsilî, *Burhânuddîn el-Bikâî ve mehhecuhû : t-tefsîr*, 107-162.

¹³⁵ Kara, *Bikâî ve Tefsirindeki Metodu*, 97.

¹³⁶ Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 1/3.

¹³⁷ Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 1/5.

¹³⁸ Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 1/11-12.

Bikâî, tefsirle ilgili olan diğer eseri *Mesâ'idü'n-nazar*'da ise mukaddimededen sonra Mısır ulemasının tefsirine yazdıkları takrizleri koymuştur. Daha sonra 114 sûreyi tek tek ele alarak onların Mekkî-Medenî bilgileri, âyet sayıları, maksûdu ve fazileti hakkında düzenli bilgiler vermiştir.¹⁴⁰

2.3. Bikâî'nin Besmele Yorumu

Bikâî Fâtiha sûresinin girişinde de belirttiği gibi Kur'an'daki bütün besmeleleri, ilgili sûrenin maksûduna (ana 4kri ve konusu) uygun tefsir etmeye çalışmıştır. Ömer Neseî'nin *et-Teysîr*'inde olduğu gibi *Allah, rahmân* ve *rahîm* lafızlarına *ellezî* edatıyla eklediği ka4yeli cümlelerle besmeleyi açıklamıştır. Ancak Ömer Neseî'nin aksine ne mukaddimedede ne de Fâtiha sûresinin tefsirinde besmeleyi oluşturan unsurlar ve temel kavramlar hakkında detaylı açıklamalar yapmamıştır. Ayrıca bu üç isme eklediği cümle ve ifadeleri, âyetler ve âyetlerin bölümlerinden seçmemiş, kendine has bir usulü takip ederek sıkça kullandığı 4il, isim ve ifadelerle ka4yeli cümleler oluşturmuştur. Bununla birlikte Fâtiha sûresinin tefsiri sırasında, Harâllî'den iktibasla besmelenin başındaki *be* har4, *Allah, rahmân,* ve *rahîm* lafızlarının medlullerine ilişkin kısa açıklamalara yer vermiştir. Buna göre besmeledeki *be* har4nin anlamı, Yüce Allah'ın, sebep olma hikmetini (hikmetü't-tesbîb) izhar etmesidir. *İsim,* kalpler için gizli olanın, kulaklar vasıtasıyla fertler şeklinde (suratü'l-efrad) açığa çıkarılmasıdır. *Allah,* akılların erişemediği yerde kalplerin kendisine yöneldiği bir isimdir. Bu nedenle akıllar ona kulluk edip hayran kalır, ona ibadet eder ve hoşnut olur, yani onunla yetinip başka bir şeye muhtaç olmaz. *Rahmân,* rubûbiyetin kapsadığı her şeyi içine alan rahmettir. *Rahîm* ise rahmetin ulûhiyetin razı olduğuna tahsis edilmesidir.¹⁴¹

Bikâî, burada *rahmân* ismini açıklarken *şâmil/شامل* (kapsayan), *kâTe/كاملة* (tüm) bilcümle) ve *rahmet* sözcüklerini, *rahîm* ismini izah ederken *hâss/خاص* (mahsus, özgü) ve *rahmet* isimleriyle *terdâ/ترضى* (razı/hošnut olur) 4ilini kullanmıştır. Bu kelimelerin tercih edilmesi, aslında Bikâî'nin bu iki isme yüklediği anlamla ilgili bir durumdur. Çünkü bu kısa açıklamada *rahmân* ismine "Allah'ın rahmetinin her şeyi kapsamı", *rahîm* ismine de "Allah'ın rahmetinin, sadece onun razı olduklarına mahsus olması" şeklinde bir anlam verdiği görülmektedir. Bikâî, sûre başlarında bulunan besmelelerdeki *rahmân* ve *rahîm* kelimelerini açıklarken de ya aynı kelime ve ifadeleri veya benzerlerini kullanarak buradaki anlamı (Fâtiha sûresinde verdiği anlamı) muhafaza etmiştir. Örneğin Kevser sûresinin maksûdunun (hede4 ve konusu), olması mümkün olan her türlü hayırla mükâfat (minha) olduğunu, Kevser isminin bu hususu açıkladığını ve *nahr* olayının da buna

¹³⁹ Kara, *Bikâî ve Tefsirindeki Metodu*, 98; Kara, "Nazmü'd-Dürer", 32/463; Mehmet Faik Yılmaz, *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet* (Ankara: DİB Yayınları, 2005), 57; Ali Kaya, "Sure Mukaddimelerinde Verilen Bilgiler Çerçevesinde Müfessirlerin 'Sure Bütünlüğü'ne Yaklaşımları (Klasik-Çağdaş Karşılaştırılması)", *Mütefekkir* 6/11 (2019), 47. Ayrıca bk. Şahin Güven, "Tefsir İlminin Bir Alt Disiplini Olarak "Makâsidi's-Süver", *Bilimname: Düşünce Platformu* 35/1 (2018), 110-111.

¹⁴⁰ Geniş bilgi için bk. Burhânuddin Ebu'l-Hasan İbrahim b. Ömer el-Bikâî, *Mesâ'idü'n-nazar lil işrâ: alâ mekâsidi's-süver*, thk. Abdüssemî' Muhammed b. Ahmed Haseneyn (Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1987).

¹⁴¹ Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, 1/13.

benzediğini belirtmiştir. Çünkü *nahr*, devenin boğazlanması olayını ifade eder ve bu durum (devenin *nahrı*) Arapların nezdinde cömertliğin zirvesidir.¹⁴² Daha sonra besmeleyi sûrenin maksûduna göre şöyle tefsir etmiştir: "Mutlak mâlik (el-melik), en büyük (el- a'zam), lütfunun artışının bir sınırı olmayan *el-cevâd el-ekrem* (çok cömert ve kerem sahibi) Allah'ın, cömertliğiyle bütün yaratıkları kuşatan ve (yağmur gibi olan) lütfunu onlar arasında farklı şekillerde dağıtan Rahmân'ın, hizbine (kendine iman edenlere) doğru yolunu bulmayı ve ipine sarılmayı tahsis/nasip eden Rahîm'in adıyla."¹⁴³ Görüldüğü gibi burada sûrenin konusuna bağlı olarak Allah ismine *cevâd* ve *ekrem* isimleri eklenerek Allah'ın lütfunun sınırsızlığı vurgulanmış, *rahmânın* açıklamasında *šemile* (kapsadı), *halâik* (mahlukât) ve *cûd* (cömertlik) kelimeleriyle Yüce Allah'ın cömertliğinin her şeyi kapsadığı ifade edilmiş, *rahîm* lafzının açıklamasında da *hassa* (ayrıcılık verdi, bahşetti) ve *hizb* (grup, taraftar) sözcükleriyle Yüce Allah'ın sadece hizbine (kendine inananlara) hidayetini ve ipine sarılmayı bahşettiği vurgulanmıştır.

Bikâî, Hümeze sûresinin maksûdunun, çokluk yarışının (tekâsür) oyaladığı "hüsrana uğrayan büyük grub"un açıklaması olduğunu, bahsi geçen grubun hüsrânının, "alçaltan ve yükselten kâria" gününde ortaya çıkacağını ifade etmiştir. Sûre başındaki besmeleye de şöyle mana vermiştir: "İzzetin tamamı kendisine mahsus ve adil bir hakim olan Allah'ın, açık nimeti, cimrileri ve cömertleri kapsayan Rahmân'ın ve kullarından dilediğine nimetini tamamlayıp kendilerine fazlını (üstünlük ve lütfunu) tahsis eden Rahîm'in adıyla"¹⁴⁴ Burada her türlü izzetin Allah'a ait olduğu vurgulanmış, *rahmândan* sonra *amme* (kapsadı) ve *nimet* kelimeleri kullanılarak Allah'ın nimetinin herkesi kapsadığı belirtilmiş, *rahîm*den sonra da *etemme* (tamamladı), *şâe* (diledi), *hassa*, *nimet* ve *fazl* (üstünlük, lütuf) kelimeleriyle Yüce Allah'ın nimetini dilediğine bahşedeceği ve fazileti istediğine vereceği ifade edilmiştir.

Bikâî, Mâûn sûresinin girişinde de aynı usulü takip ederek besmeleye mana vermiştir. Buna göre Mâûn sûresinin maksûdu, cezadan (hesap verme) dolayı yeniden dirilişi inkâr etmeye -ki bu kötülüklerin anasıdır- dikkat çekmektir. Çünkü bu (inkâr olayı), inkâr edeni, kötü ve çirkin işleri yapmaya itmekte, nihayetinde büyük günahları küçümsemek onun huyu olmakta ve böylece bu kişi ahlaksız birine dönüşmektedir. Besmeleyi de "Azameti her türlü şaibe ve noksanlıktan beri ve her türlü kemal kendisine mahsus olan Allah'ın, nimetini hem güzel hem de kötü/çirkin davrananlara teşmil eden ve herkese ihsanda bulunan Rahmân'ın, nimetin tamamlanmasını evliyasına (dostlarına) tahsis edip ittisal (buluşma) nimetini onlara bahşeden Rahîm'in adıyla"¹⁴⁵ şeklinde

¹⁴² Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 8/547. Bikâî, *Mesâ'idü'n-nazar* isimli eserinde ise "kendisine vahiy indirilene (Hz. Peygamber'e) minha" ifadesiyle mükâfatın kime verildiği açıklamıştır. Bk. Bikâî, *Mesâ'idü'n-nazar*, 3/256.

143. Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 8/547 (الرحمن الذي لحد لغاوض فخره، الرحمن الذي بؤده وفات بؤده في صوب وبه، الرحمن الذي خص حزبه بالمداء بانيه والخصه به). (شم الخليل)

144. Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 8/525 (الرحمن الذي عم ظاهره من، الرحمن الذي عم ظاهره من، الرحمن الذي عم ظاهره من، الرحمن الذي عم ظاهره من). (أهل البخل وأولي البذل، الرحمن الذي أتم زعمه على من شاء من عباده نخس طم بالفصل)

145. Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 8/541 (الرحمن، الرحمن الذي لحد لغاوض فخره، الرحمن الذي لحد لغاوض فخره، الرحمن الذي لحد لغاوض فخره). (الذي عمدت زعمه المحسن والمسي نغمر الكل بالوا، الرحمن الذي خص أوليائه بالمداء الزعة نحاهم بزعم التصا)

açıklamıştır. Görüldüğü gibi burada da *rahmân* izah edilirken *amme, gemera* (kapladı), *nimet* ve *nevâl* (hediye) kelimeleri, *rahîm* izah edilirken de *hassa, habâ* (vermek, hediye vermek), *evliyâ* (dostlar), *itmâm* (tamamlamak) ve *nimet* sözcükleri tercih edilmiş, bu vesileyle *rahmân* isminin genel, rahîm sıfatının ise özel bir muhtevaya sahip olduğu ifade edilmiştir.

Bikâî, Kâria sûresinin maksûdunu, başındaki ve sonundaki hallerini ve insanların o gün (ceza günü) "kurtuluşa eren" ve "helak olan" şeklinde taksimini tasvir ederek din (ceza) gününün izah edilmesi şeklinde ifade etmiştir. Devamında besmeleyi "Âlemlerin yüce sahibi (el-melikü'l-a'lâ) Allah'ın, var etme ve açıklama nimeti herkesi kapsayan Rahmân'ın ve hizbini (kendisine iman edenleri), sevdiği ve razı olduğu şeye muvafak kılan Rahîm'in adıyla."¹⁴⁶ biçiminde açıklanmıştır. Burada ise *rahmânı amme, nimet, cemî* (tüm, herkes) ve *verâ* (insanoğlu, halk) kelimeleri, *rahîmi* de *hassa, yühibbu* (sever), *yardâ* (razı/hoşnut olur) ve *hizb* kelimeleriyle tefsir etmiştir. *Rahîm*in açıklamasında *yuhibbu* (sever) ve *yardâ* 4illerinin tercih edilmesi, Kâria 101/7. âyette geçen *îşe râdiye* (hoşnut eden bir yaşayış) tamlamasıyla ilgili bir durum olabilir.

Bikâî, İnşirâh sûresinin maksûdunun, Duhâ sûresinin sonunda zikri geçen nimetin detaylı anlatımı ve "nimeti tahdis"le (nimeti anma) neyin murad edildiğinin açıklaması olduğunu belirtmiştir. Nimeti tahdis ise Allah'a ibadet konusunda çaba göstererek nimete şükürle mukabelede bulunmak, ihsanda bulunması sebebiyle rahmetinin büyüklüğünü hatırlayarak O'na yönelmektir. Sûrenin konusuyla ilgili bu bilgileri verdikten sonra besmeleyi şöyle açıklamıştır: "Emri yüce ve şanı büyük, kendisinden başka ilah olmayan ve nimet vermesi büyük olan (çokça nimet veren) Allah'ın, yarattıklarının hepsine cömertliğiyle bolca ihsanda bulunan -ki O, celal ve ikram sahibidir- Rahmân'ın ve saygıdeğer ehline (ehl-i hazret/iman edenlere), rahmetini tahsis ederek (onlara tahsis edilmiş makamların) en yücesine yücelten Rahîm'in adıyla"¹⁴⁷ Basmelenin buradaki tefsirinde, *rahmândan* sonra *efâda* (suyu döktü, Allah bolca verdi), *cûd* ve *halk* (mahlûk) sözcükleri zikredilerek Allah'ın kerem sahibi olduğu vurgulanmış, *rahîmin* açıklamasında ise *ehl-i hazret, hâss, rahmet, a'lâ* (yükseltti) kelimeleri seçilerek Yüce Allah'ın sevdiği kullarını yüce makama çıkardığı ifade edilmiştir. Bikâî'nin, *rahîm* isminin medlulüne ilişkin kullandığı "en yüce makama yükseltme" ifadesini İnşirâh 94/4. âyeti (Senin şânını ve ününü yüceltmedik mi?) dikkate alarak oluşturmuş olması mümkündür. Ayrıca Allah lafzından sonra kullandığı "çokça nimet verme" olayının vurgulanması, sûrenin maksûduna bağlı bir husus olabilir.

Bikâî, Mü'minûn sûresinin maksûdunu, felahın müminlere tahsis edilmesi olarak ifade ettikten sonra besmeleyi "Emrin tamamı kendine mahsus olan- ki onun emrini

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ، الرَّحْمَنِ الَّذِي عَمَّتْ رِعْمَةٌ إِبْرَاهِيمَ وَبِإِذْنِهِ خَلِقَ الْوَرْدِ،) 146. (الرحيم الذي
خص أهل حزبه X بالنوبيق لما يحب ويرضى
بِسْمِ اللَّهِ الَّذِي جَلَّ أَمْرُهُ وَتَعَالَى جَدُّهُ وَلِإِذْنِهِ نَعِظُمُ مَا لَدَيْهِ مِنْ إِعْجَابٍ،) 147. (الرحمن الذي
أفاض جوده على سائر خلقه لئلا ذو الـNB والـشرا، الرحيم الذي أغلى أهل حضراته X بخصائص رحمة نلي

engelleyecek kimse yoktur- Allah'ın, beyanı iletmek (vahyi insanlara ulaştırmak) rahmetinin genelinden olan Rahmân'ın ve dilediğine imanı tahsis/bahşeden Rahîm'in adıyla"¹⁴⁸ biçiminde açıklamıştır. Buradaki besmele açıklamasında da her zaman tercih ettiği belli sözcükleri (umûm, rahmet, beyân/tebliğ, hassa, erâde, iman) tercih etmiştir. Ayrıca sûre isminin Mü'ninûn olması ve bu sûrede müminlerin özelliklerinden bahsedilmesi göz önünde bulundurularak *rahîm* ismi tefsir edilmiş olabilir.

Müddessir sûresinin maksûdu ise istikbar ehlini, helak yurduyla inzar etmeye çabalamak, günahkâr (dini) yalanlayanların ne4slerinde yeniden dirilişi ispat etmek ve çok bağışlayıcı aziz olan Allah'ın hilmiyle zikir ehline müjdeye işaret etmektir. Sûre girişindeki besmele ise "Alemlerin sahibi (el-melik), yüce, tek ve kahlâr olan Allah'ın, var etme ve açıklama nimetini hem iyilere hem kötülere teşmil eden Rahmân'ın ve dostlarına (ehl-i as4ya) düşünebilmeyi/akletme (istibsâr) ve kalıcı yurda (dâru'l-karâr) ulaşmayı muva7ak kılan rahîm'in adıyla"¹⁴⁹ şeklinde açıklanmıştır. Bikâî, burada *rahmân*'ın tefsirinde *amme, îcâd* (var etme) ve *beyân* (açıklama) kelimelerini, *rahîm*'in tefsirinde de *hasa* 4iliyle *ehl-i as:yâ* ifadesini tercih etmiştir.

Sonuç olarak Bikâî, sûrelerin başındaki bismelenin temel kavramları olan *rahmân* ve *rahîm* kelimelerini tefsir ederken belli kelime ve ifadeleri tercih etmiştir. Bu usul, aslında *rahmân* ve *rahîm* kelimelerine verdiği anlamla ilgili bir durumdur. Çünkü Bikâî, başından itibaren *rahmân* ismine "Allah'ın iyi-kötü ayrımı yapmadan herkese merhamet edip lütufta bulunması", *rahîm* ismine de "Allah'ın sadece razı olduğu ve sevdiği dostlarına merhamet edip lütufta bulunması" temel anlamını yansıtmak için bahsi geçen kelime ve kalıplara başvurmuştur. Bu çerçevede *rahmân* kelimesinden sonra Allah'ın rahmet ve lütfunun herkesi kapsadığını ifade etmek için *amme/âmmе/umum* (geneli içine aldı/genel),¹⁵⁰ *vesia* (kapsadı),¹⁵¹ *efâda* (suyu döktü, Allah bolca verdi),¹⁵² *da* (çevreledi/ihata etti),¹⁵³ *cemî* (tüm, herkes),¹⁵⁴ *halk/mahlûkât/halâik* (mahlûkat),¹⁵⁵ *kü* (tüm, herkes),¹⁵⁶ *istevâ* (eşit odu),¹⁵⁷ *nimet*,¹⁵⁸ *rahmet*,¹⁵⁹ *îcâd* (var etmek),¹⁶⁰ *şemile/şümûl*

148. Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 5/182 (X) بسم اللّٰه الذي لى لى المر لى لى ، نل راد لمره، الرحن الذي من عمو # رحم4ه (البلى فى البان، الرحن الذي خص من اراد البان

149. Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 8/220 (البان والبان) بسم اللّٰه الملك العلى الواحد القهار، الرحن الذي عم بزعمنى الباد والبان (البرار والبان، الرحن الذي خص أهل أصنبان4ه بالسنبان والنبانق إلى ما ُوصول إلى دار الأرار

150. Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 2/205, 384; 3/411, 498; 4/3, 117, 517; 5/129, 405; 6/3, 239; 7/148, 220.

151. Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 2/3; 7/339, 432.

152. Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 2/579.

153. Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 3/181.

154. Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 3/498; 4/165; 5/4, 533; 7/3.

155. Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 4/165, 199, 243, 517; 5/4, 63, 582; 7/3, 270, 474.

156. Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 4/327, 5/229, 582.

157. Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 5/4.

158. Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 5/4, 63.

159. Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 5/63, 229.

160. Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 5/63, 129.

(kapsadı/kapsamak),¹⁶¹ beriyye (mahlûk),¹⁶² kerem/cûd (cömertlik),¹⁶³ beyân/beyân-`âmm/nimetü'l-beyân (açıklamak, vahyin insanlara ulaştırılıp açıklanması)¹⁶⁴ gibi kelime ve ifadeleri kullanmıştır. *Rahîm* kelimesinden sonra da Allah'ın sadece sevdiğine ve dostlarına merhamet edip ihsanda bulunduğunu vurgulamak için etemme/itmâm (tamamlamak),¹⁶⁵ nimet,¹⁶⁶ ehl-i tevfiik/tevfik (muva7akiyet),¹⁶⁷ en şâe/men intâra/men istafâ (dilediği/istediği kimse),¹⁶⁸ `ibâd (kullar),<sup>169</sup> hassa/yehussu/hâss/ihtisâs (tahsis etmek, bahşetmek),<sup>170</sup> fazl (üstünlük, edem),<sup>171</sup> şerrafe (şere`endirdi),¹⁷² ehl-i vedd/vidâd (sevgi ehli, Allah'ın sevdiği kulları),¹⁷³ yerdâ (hoşnut/razi olur)¹⁷⁴ yuhyî kulûbe ehl-i veddini (sevdiğinin kalplerini ihya eden),¹⁷⁵ menne/yemunnu (nimet verdi),¹⁷⁶ ehlü'l-iman¹⁷⁷ ehlü'l-`irfân (irfan ehli),¹⁷⁸ zirvetü'l-ihsân (ihsanın zirvesi),¹⁷⁹ letafe (nazik/merhametli oldu),¹⁸⁰ evliyâ (dostlar),¹⁸¹ encâ (kurtardı)¹⁸² enâra (aydınlattı),¹⁸³ tarîk-i cennet (enyolu),¹⁸⁴ ehbâb (sevdiğileri, arkadaşlar),¹⁸⁵ `atf (şafkat),¹⁸⁶ ehl-i kerâmet (keramet ehli),¹⁸⁷ hizb/ehl-i hizb (tarafdar, Allah'a iman edenler),¹⁸⁸ ulu'l-elbâb (akıl sahipleri),¹⁸⁹ sevâb,¹⁹⁰ fâze/fevz (nail oldu),¹⁹¹ dâru'l-karâr (kalıcı yurt),¹⁹² ehl-i kunût (itaat ehli),¹⁹³ inkâz müddalâl (dalaletten kurtarma),¹⁹⁴ ehl-i tâat,¹⁹⁵ ehl-i kurb (Allah yakın olanlar),¹⁹⁶ 34

- 161 Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 5/229, 533; 6/3; 7/474.
162 Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 6/3.
163 Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 6/67; 7/432.
164 Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 7/88, 148, 402.
165 Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 5/4; 7/339.
166 Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 5/4.
167 Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 5/4; 7/270, 291, 547.
168 Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 5/63, 126, 229, 291; 6/482; 7/3, 270, 339.
169 Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 5/63, 291.
170 Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 5/129, 460; 6/3, 482; 7/88, 148, 244, 339, 371.
171 Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 5/129, 291.
172 Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 5/229; 6/200.
173 Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 5/344; 6/356; 7/62, 312, 509.
174 Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 5/344; 7/270, 312.
175 Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 5/344.
176 Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 5/405; 6/144.
177 Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 5/460.
178 Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 5/533.
179 Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 5/533.
180 Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 5/582.
181 Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 5/582; 6/239, 412; 7/88.
182 Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 5/582.
183 Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 6/3.
184 Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 6/3.
185 Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 6/42.
186 Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 6/67.
187 Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 6/144, 200.
188 Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 7/148, 402.
189 Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 7/220.
190 Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 7/220.
191 Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 7/244, 402.
192 Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 7/244.
193 Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 7/291.
194 Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 7/312.
195 Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 7/370.
196 Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 7/402.

(dostlar)¹⁹⁷ gibi isim, 4il ve ifadeleri yoğun bir şekilde kullanmıştır. *Allah* lafzının açıklamasında da Yüce Allah'ın isim ve sıfatlarının açıklayan kelime ve ifadeleri tercih ettiği görülmektedir.¹⁹⁸ Dikkat edilirse *rahmân* kelimesinin genel, *rahîm* de özel bir muhtevaya sahip olduğunu vurgulamak için sıklıkla yakın anlamlı kelime ve ifadeler tercih edilmiştir. Dolayısıyla *Bikâî*, *Fâtiha* sûresinin tefsiri sırasında, her bir besmeleyi başında bulunduğu sûrenin maksûduna uygun bir şekilde tefsir edeceğini belirtip bunun için bütün çabasını ortaya koymuşsa da verilen örneklerde de görüldüğü gibi yakın anlamlı kelime ve ifadeleri çokça kullanması nedeniyle birçok sûre girişindeki besmele açıklamaları anlam ve vurgu olarak birbirine benzemiştir.¹⁹⁹

Diğer taraftan *Bikâî*'nin kendisinden üç asır önce yaşamış olan Ömer Neseî'den ilhamla böyle bir usulü takip etmiş olması mümkündür. Çünkü onun Ömer Neseî'den bilgi aktarımında bulunduğu, dolayısıyla tefsirini yazarken ondan istifade ettiği görülmektedir. Nitekim *Mesâ'idü'n-nazar* isimli eserinde *Fâtiha* sûresinin âyet sayıları konusunda Ömer Neseî'nin *et-Teysîr*'ine atıfta bulunmuştur.²⁰⁰ Aynı zamanda *Bikâî*'nin besmeleyi açıklarken ka4yeli ve şiirsel bir metin oluşturması, onun edebî kişiliği ve şair kimliğiyle de²⁰¹ açıklanabilir. Bununla birlikte Ömer Neseî, besmeleleri açıklama yöntemi hakkında bilgi vermediği halde, *Bikâî* sûre girişlerindeki her bir besmeleyi sûre maksûduna göre tefsir edeceğini belirtmiş, Ömer Neseî'den farklı olarak *Allah*, *rahmân* ve *rahîm* isimlerine eklediği ve şiirsel bir metin haline getirdiği ifade ve cümleleri âyetlerden seçmemiştir. Ayrıca hem *Fâtiha* sûresindeki *rahmân* ve *rahîm* isimleriyle ilgili kısa açıklamasında hem de diğer sûrelerdeki açıklamalarında Allah'ın rahmetini dünya ve ahiretle sınırlamadığı görülmektedir.

Sonuç

Görebildiğimiz kadarıyla tefsir tarihinde Ömer Neseî ve *Bikâî* dışında, sûre girişlerinde bulunan bütün besmeleleri sûrenin konusu ve muhtevasına göre ka4yeli metinler şeklinde ayrı ayrı açıklayan başka müfessir gelmemiştir. Ömer Neseî'nin (belki de) Kuşeyrî'den mülhem başlattığı bu usûlü, üç asır sonra *Bikâî* canlandırmıştır. Bu açıdan bu iki müfessirin çabalarını tefsir tarihinde bir zenginlik ve özgün bir yaklaşım olarak değerlendirmek mümkündür.

Ömer Neseî, sûre girişlerinde *Allah*, *rahmân* ve *rahîm* lafızlarına *ellezî* edatıyla eklediği cümlelerini, ilgili sûreden seçtiği âyet veya âyet bölümlerinden oluşturmuştur. Ancak âyetleri ilave ederken, sûrenin konusunu yansıtacak mahiyetteki âyetleri seçme gayretinde olmamıştır. Bununla birlikte kısa sûrelere geldikçe bu üç lafza iliştilen âyetlerin sûre konusunu daha çok yansıttığı görülmektedir. Bu da sûrelerin hacmi ve

¹⁹⁷ *Bikâî*, *Nazmü'd-düer*, 7/474.

¹⁹⁸ Örnek olarak bk. *Bikâî*, *Nazmü'd-düer*, 2/3, 181,411, 498; 3/3, 117, 165, 199; 8/508,513.

¹⁹⁹ Adnan Arslan, "Bikâî'nin Nazmü'd-Düer Tefsirinde Münâsebet İlmi'ne Dair Bir İnceleme: 30. Cüz Özelinde", *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 5/1 (Nisan 2021), 370-372.

²⁰⁰ *Bikâî*, *Mesâ'idü'n-nazar*, 1/208.

²⁰¹ *Bikâî*'nin edebî yönü ve şiir kitapları için bk. Kara, *Bikâî ve Tefsirindeki Metodu*, 30-32, 76-80.

onlarda ele alınan konu/konularla ilgili durum olabilir. Çünkü uzun sûrelerde genelde birbiriyle ilişkili birkaç konu işlenirken, kısa sûrelerde bir konudan bahsedilmektedir. Bikâf ise *Allah, rahmân ve rahîm* isimlerine *ellezî* edatıyla eklediği ve şiirsel bir metin oluşturduğu cümleleri, doğrudan âyetlerden almak yerine belli kelime ve ifadeleri kullanarak kendisi oluşturmuştur. Ayrıca bahsi geçen kelime ve ifadeler vasıtasıyla oluşturduğu cümlelerle *rahmân ve rahîm* kelimelerine bütün sûrelerde aynı anlamı vermeye ve besmeleyi de sûre maksûduna göre açıklamaya çalışmıştır. Ömer Neseffî'de ise genel itibarıyla böyle bir çabanın olmadığı görülmektedir.

Ömer Neseffî ve Bikâf'nin besmeleleri sûre muhtevasıyla açıklama çabaları, onların Kur'an'a bütüncül yaklaşımlarının bir parçası olduğu ifade edilebilir. Çünkü her iki müfessir de sûrelerin konusunu tespit etmenin yanı sıra sûreler arasındaki münâsebeti göstermişler ve âyetler arasındaki bağlantı ve anlam ilişkilerine de değinmişlerdir. Ayrıca besmeledeki *Allah, rahmân ve rahîm* isimlerini ka4yeli ve şiirsel metinler şeklinde açıklama usûlü, Ömer Neseffî ve Bikâf'nin şair kimlikleri ve edebi kişilikleriyle de açıklanabilir. Çünkü bu müfessirlere ait şiir kitaplarının olduğu bilinmektedir.

Kaynakça

- Akpınar, Ali. "İşârî Tefsir ve Kuşeyrî (ö.465/1072)'nin Besmele Tefsiri". *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 3/9 (2002), 53-92.
- Arslan, Adnan. "Bikâî'nin Nazmü'd-Dürer Tefsirinde Münâsebet İlmî'ne Dair Bir İnceleme: 30. Cüz Özelinde". *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 5/1 (Nisan 2021), 278-297.
- Aslantürk, Ayşe Humeyra. "Nese4, Necmeddîn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Aslantürk, Ayşe Humeyra. *Ebû Hafs Ömer en-Neseî'nin (öl. 537/1142) "et-Teysîr :t- Tefsîr" Adlı Tefsirinin Tahlîli ve el-Bakara Sûresi'nin Tenkidli Neşri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1995.
- Aydemir, Abdullah. "Besmele". *Diyanet İlmî Dergi [Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi]* 10 (1971), 82-89.
- Bedir, Ahmet. "Kuşeyrî'nin "Letâifü'l-İşârât" Adlı Tefsiri'nde "Besmele" Yorumu". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (2000), 189-213.
- Bikâî, Burhânuddîn Ebu'l-Hasan İbrahim b. Ömer. *Mesâ'idü'n-nazar lil işrâ: alâ mekâsidi's- süver*. 3 Cilt. thk. Abdüsseîmî Muhammed b. Ahmed Haseneyn. Riyad: Mektebetü'l- Meârif, 1987.
- Bikâî, Burhânuddîn Ebu'l-Hasan İbrahim b. Ömer. *Nazmü'd-dürer fî tenâsubi'l-âyât ve's- süver*. thk. Abdurrezâk Galib el-Mehdî. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1995.
- Bikâî, İbrahim b. Hasan. *Unvânu'z-zamân bi-terâcimi's-şuyûh ve'l-akrân*. thk. Hasan Habeşî. 8 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübî ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 2001.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Büyük Tefsir Tarihi*. İstanbul: 2 Cilt. Bilmen Yayınevi, ts.
- Can, Ali. "Aliyyü'l-Kârî'nin Envâru'l-Kur'ân ve Esrâru'l-Furkân Adlı Tesirinde Besmele Yorumu". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/2 (2012), 37-66.
- Can, Ali. "Ebû Saîd el-Hâdimî'nin Risâletü'l-Besmele Adlı Eserinde On Sekiz İlim Dalına Göre Besmele Yorumu". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/1 (2012), 1-73.
- Dâvûdî, Şemsuddîn Muhammed b. Ali. *Tabakâtü'l-müfessirîn*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l- Kütübî'l-İlmiyye, 1983.
- Derman, M. Uğur-Uzun, Mustafa İsmet. "Besmele". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 5/532-537. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eş'as el-Ezdî. *Sünenü Ebî Dâvud*. thk. Şuayip el-Arnâvud- Muhammed Kâmil Karabelilî. 7 Cilt. Dimişk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.
- Efe, Seyfullah. *Ömer Neseî ve Ebû'l-Fütûh Râzî'nin Kur'ân Yorumlamaları*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.
- Gür, Süleyman. "Osmanlı Tefsir Geleneğinde Besmele Risaleleri Literatürü". *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 12 (Güz 2018), 405-477.
- Güven, Şahin. "Tefsir İlminin Bir Alt Disiplini Olarak "Makâsıd-ı-Süver". *Bilimname: Düşünce Platformu* 35/1 (2018), 97-126.
- Hamidullah, Muhammed. *İslam Peygamberi*. çev. Salih Tuğ. 2 Cilt. Ankara: İmaj Yayınları, 2003.
- Harâllî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Harâllî el-Merâkeşî. *Turâsu Ebi'l-Hasan el-Harâllî el- Merâkeşî :t-tefsîr*. thk. Muhemmâdî b. Abdisselâm el-Hayyâtî. b.y.: Metâbiu'n-Necâh el- Cedîde, 1997.
- Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed. *Şe'nu'd-duâ*. thk. Ahmed Yusuf ed-Dekkâk. Beyrut: Dâru's-Sekâfeti'l-Arabiyye, 1984.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: ed-Dâru't-Tûnusiyye li'n-Neşr, 1984.
- İbn Kutluboğa, Ebu'l-Fidâi Zeynuddîn Kâsım. *Tâcu't-terâcim*. thk. Muhammed Hayr Ramazan Yusuf. Dimişk: Dâru'l-Kalem, 1992.
- İbn Manzûr. *Lisânu'l-Arab*. thk. Abdullah Ali el-Kebîr vd. 6 Cilt. Kahire: Dâru'l-Meârif, ts. İbnü'z-Zübeyr, Ebû Ca'fer Ahmed b. İbrahim el-Gırnâtî. *el-Burhân fî tertîbi süveri'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Şa'bân. Fas: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1990.
- Kara, Necati. "Nazmü'd-Dürer". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Kara, Necati. *Burhânuddîm İbrâhîm b. Ömer el-Bikâî ve Tefsirindeki Metodu*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, İslâmî İlimler Fakültesi, Doktora Tezi, 1981.
- Kara, Ömer. "Bikâî'nin 'Nazmü'd-Dürer'inde Yer Alan 'İhtibâk Metinleri' -Bir İnşâ Denemesi-", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/3 (2000), 149-224.

- Karataş, Şuayip. *İmam Ya'kûb Kıraatinin Özellikleri ve Delilleri*. Ankara: Sonçağ Akademi Yayınları, 2021.
- Kaya, Ali. "Ömer Neseî'nin et-Teyşîr 4't-Tersir Adlı Tefsirinde Münâsebâtü'l-Kur'ân". *Ortaasya'dan Anadolu'ya İslami İlimler*. ed. Murat Şimşek vd. 818-828. Karabük: Karabük Üniversitesi Yayınları, 2021.), 820-821.
- Kaya, Ali. "Sure Mukaddimelerinde Verilen Bilgiler Çerçevesinde Müfessirlerin 'Sure Bütünlüğü'ne Yaklaşımları (Klasik-Çağdaş Karşılaştırılması)". *Mütefekkir* 6/11 (2019), 33-64.
- Kaya, Mehmet. "Tefsir Ekolleri Perspektivinden Kur'an'ın Çok Boyutlu Yorumu: Besmele Örneği". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/27 (2015), 83-116.
- Kocabaş, Huzeyfe. *Ömer Neseî ve Kitabü'l-Beyân an Garîbi'l-Kur'ân Adlı Eseri: Metin ve İnceleme*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr. *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 2006.
- Kuşeyrî, Ebu'l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik. *Letâifu'l-işârât*, thk. Abdüllatîf Hasan Abdurrahmân. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2007.
- Leknevî, Muhammed Abdulhay. *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hane:yye*. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-İslâmî, ts.
- Mevsilî, Ekrem Abdulvahhâb. *el-İmâmu'l-'allâme Burhânuddîn el-Bikâî ve mehhecuhû :t-tefsîr*. Ürdün: Dâru'l-Feth, 2014.
- Mütercim Âsım Efendi. *Kâmûsu'l-muhît tercümesi (el-Okyânûsu'l-muhît fî tercemeti'l-kâmûsul-muhît)*. haz. Mustafa Koç-Eyyüp Tanrıverdi. 6 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013.
- Neseî, Ebû Hafis Necmuddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed el-Hanefî. *et-Teyşîr :t-tefsîr*. thk. Mâhir Edîb Habbûş vd. 15 Cilt. İstanbul-Beyrut: Dâru'l-Lubâb, 2019.
- Neseî, Necmeddin Ömer. *Ömer Neseî Tefsiri-et-Teyşîr :t-tefsîr-*. çev. Muhammed Coşkun. İstanbul: Yazma Eserleri Kurumu Başkanlığı, 2019.
- Nuveyhid, Âdil. *Mu'cemu'l-müfessirîn*. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetu Nuveyhid es-Sekâ4yye, 3. Basım, 1988.
- Özdemir, Ahmet. "İşârî (Tasavvufî) Tefsirlerde Besmele Yorumu". *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]* 20/1 (2020), 9-37.
- Özel, Mustafa. "Midhat Paşa'nın Besmele ve Fâtiha Tefsiri". *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]* 3/3 (2003), 269-272.
- Râgıb el-İsfahânî. *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Seyyid Keylânî. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- Rahmânî, Ahmed. *Mesâdirü't-tefsîri'l-mevdûî*. Kahire: Mektebetu Vehbe, 1989.
- Sehâvî, Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed Şemsuddîn. *ed-Dav'u'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi'i*. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1992.
- Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed. *et-Tahbîr :l-mu'cemi'l-kebîr*. thk. Munîra Nâcî Sâlim. 2 Cilt. Bağdat: y.y., 1975.
- Sevgi, Ahmet. "Molla Câmi'nin Besmele Şerhi ve Türk Edebiyatına Tesirleri". *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 5 (1999), 1-50.
- Seyyid Kutub. *Fî zilâli'l-Kur'ân*. 6 Cilt. Mısır: Dâru's-Şurûk, 32. Basım 1972.
- Suyûtî, Abdurrahmân Celâluddîn. *el-Müzhir fî ulûmi'l-luga ve envâihâ*. nşr. Muhammed Ahmed Câdu'l-Mevlâ Bek vd. 2 Cilt. Beyrut: Menşûrâtu'l-Mektebeti'l-Arabiyye, 1986.
- Suyûtî, Celâluddîn. *Tabakâtu'l-müfessirîn*. thk. Ali Muhammed Ömer. Kuveyt: Dâru'n-Nevâdir, 2010.
- Suyûtî, Celâluddîn Andurrahmân b. Ebî Bekr. *Nazmu'l-'ikyân fî a'yâni'l-a'yân*. nşr. Philip Hitti Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1927.
- Şen, Ziya. "İstiaze ve Besmele". *Diyanet İlmi Dergi* 40/1 (2004), 91-100.
- Şenol, Yahya. "Hayvan Kesiminde Besmele Meselesi". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 31 (2018), 491-508.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali. *el-Bedru't-tâli'*. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.
- Temel İslam Ansiklopedisi (TİA)*. "Besmele". 1/459-460. İstanbul: İSAM yayınları, 2019.
- Topaloğlu, Bekir. "Rahmân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 34/415-417. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Yılmaz, Mehmet Faik. *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet*. Ankara: DİB Yayınları, 2005.

Ön Kontrol Formu
Article Preliminary Review Form

Makale Adı Bismelenin Sûre Muhtevasıyla Yorumu: Ömer Neseî ve Bikâî'nin
Title of the article Yaklaşımı

İncelenen Hususlar	Evet Yes	Kismen Partially	Hayır No
Makale başlığı incelenen konuyu tam olarak yansıtıyor mu? <i>Does the article title reflect the subject matter studied accurately?</i>	☒	☐	☐
Makalede kullanılan başlıklandırma formatı <i>ISNAD Atıf Sistemi</i> 'ne uygun mu? <i>Does the title format used in the article conform to the Isnad Citation Style?</i>	☐	☒	☐
Öz, yeterli ve uygun mu? <i>Is the Turkish abstract of the article adequate and appropriate?</i>	☒	☐	☐
Anahtar Kelimeler makale içeriğini tam olarak yansıtıyor mu? <i>Does the Turkish Keywords reflect the content of the article accurately?</i>	☒	☐	☐
Abstract yeterli ve uygun mu? <i>Is the abstract of the article adequate and appropriate?</i>	☒	☐	☐
Keywords uygun olarak seçilmiş mi? <i>Does the specified English Keywords reflect the content of the article accurately?</i>	☒	☐	☐
Arapça özel isimlerin imlasında <i>ISNAD</i> 'a uyulmuş mu? <i>Does the author follow the Isnad Citation Style on writing the names of Arabic works?</i>	☒	☐	☐
Müracaat edilen âyetlerin kaynak gösterimi <i>ISNAD</i> 'a uygun mu? <i>Does the source presentation of the applied verses conform to the Isnad Citation Style?</i>	☒	☐	☐
Müracaat edilen hadislerin kaynak gösterimi <i>ISNAD</i> 'a uygun mu? <i>Does the source presentation of the applied hadith conform to the Isnad Citation Style?</i>	☒	☐	☐
Çalışmada kullanılan Kısaltmalar, Isnad Atıf Sistemi'ne uygun mu? <i>Abbreviations used in the study do they conform to the Isnad Citation Style?</i>	☐	☒	☐
Atıf ve alıntılar uygun mu? <i>Is the footnotes of the article prepared in accordance with citation style?</i>	☒	☐	☐
Kaynakça <i>ISNAD</i> 'a uygun olarak hazırlanmış mı? <i>Is the bibliography of the article prepared in accordance with the Isnad Citation Style?</i>	☐	☒	☐

ESKIJYVENI

Ek-1: Ön İnceleme Rapor Eki <i>Annex: 1 Pre-Review Form Attachment</i>	Eklendi <i>Attached</i> ☒	Eklenmedi <i>Not attached</i> ☐
Ek-2: İntihal Tarama Benzerlik Raporu <i>Annex-2: Originality Report - Similarity Index</i>		% 6
<p>* Benzerlik oranı %15'ten azdır. Bu açıdan dergi yayın ilkelerine uygundur . <i>The similarity rate is less than 15%. Therefore, the article complies with the publication principles of the Journal.</i></p> <p>** Benzerlik oranı %15'ten fazladır, düşürülmelidir. Bu açıdan dergi yayın ilkelerine uygun değildir. <i>The similarity rate is more than 15%. Therefore, the article does not comply with the publication principles of the Journal.</i></p>		
Karar <i>Decision</i>		
☐ İncelenen makale, hakem değerlendirmesine gönderilebilir. <i>The article reviewed can be sent to the referees to evaluation.</i>		
☐ Makale, Derginin yazım ilkeleri dikkate alınmadan hazırlandığı için yazara iade edilmelidir. Yazar, gerekli düzeltmeleri yaptıktan sonra isterse yeniden müraaat edebilir. <i>The article should be returned to the author since it is prepared without complying with the Guidelines for Author. The author, if s/he wants, may apply again after the necessary corrections are made.</i>		
☒ Yazar, belirtilen eksiklikleri düzelterek makale metnini editöre iletmelidir. <i>The author should send the article to the editor with making specified corrections</i>		
Tarih <i>Date</i>	07.11.2021	
İncelemeyi Yapan Editörün Ad ve Soyadı <i>Title Name and Surname of the Editor</i>	Abdullah Demir	

ESKIJYVENI

Editörün Ön İnceleme Notu: Makale metni, Dergi Yazım İlkeleri ve İSNAD Atıf Sistemi'ne uygunluk Açısından incelenmiştir. Eksik veya HATALAR VAR ise metinde belirtilmiş ve her bir HATA türünde HATALI yazım SARI ile doğrusu YEŞİL metin vurgu rengi ile işaretlenmiştir. Metinde olabilecek diğer HATALAR VEYA eksikliklerin tarafınızdan tASHih edilebilmesi metni güçlendirecektir.

Besmelenin Sûre Muhtevasıyla Yorumu: Ömer Neseî ve Bikâî'nin

Yaklaşımı Ali KAYA

Dr. Öğr. Üyesi, Aksaray Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı
Asst.Prof.Dr., Aksaray University, Faculty of Islamic
Sciences, Department of Tafsir Aksaray/Turkey
kayaali72@hotmail.com

ORCID: org/0000-0003-3481-9324

Interpretation of The Basmala With The Content of Surah: The Approach of Omar Nasafi and Biqae

Abstract

Basmala is a word that means to read and write bismillah. Beginning a work with the Basmala, the first verses of the Qur'an revealed that Almighty Allah is a sunnah that is passed down from generation to generation through Prophets, as it is a decency revealed to the Prophet. Basmala is interpreted in detail at the introduction of Surah Fatiha in tafsirs. In addition to this, it has been handled with care in detached works from different angles. Omar Nasafi (d. 537/1142) and Biqae (d. 885/1480), who came to the fore with their holistic approach to the Qur'an in the history of tafsir, not only explained the basmala at the beginning of the chapter of Fatiha, but also tried to interpret it according to the content and subject of the surah. In this context, Omar Nasafi created rhyming texts by adding the verse/verse sections he chose from the surah to the words Allah, rahman and rahim in the basmala, with the preposition of ellezi. Biqae, on the other hand, explained the basmala by adding rhyming sentences, which he often used, to these words, instead of quoting directly from the verses, and tried to preserve the meaning he gave to the names of the merciful and the merciful in all the surahs, especially in the chapter of Fatiha. In this study, after giving a brief information about the lives and interpretations of Omar Nasafi and Biqae, a comparison will be made by considering the way of explaining the basmala according to the content/subject of the surah, accompanied by examples.

Keywords: Tafsir, Qur'an, Basmala, Omar Nasafi, Biqae

Besmelenin Sûre Muhtevasıyla Yorumu: Ömer Neseî ve Bikâî'nin Yaklaşımı

Öz

Besmele, bismillâh ifadesini okumak ve yazmak anlamını ifade eden bir kelimedir. Besmeleyle bir işe başlamak, Kur'an'ın Kur'an'ın ilk inen âyetlerinde Yüce Allah'ın, Hz. Peygamber'e vahyettiği bir edep olduğu gibi peygamberler vasıtasıyla nesilden nesile aktarılan bir sünnettir. Besmele genelde tefsirlerde Fâtiha sûresinin girişinde detaylı bir şekilde tefsir edilmiştir. Bunun yanı sıra müstakil eserlerde özenle ele alınarak farklı açılardan ele alınmıştır. Tefsir tarihinde Kur'an'a bütüncül yaklaşımlarıyla öne çıkan Ömer Neseî (öl. 537/1142) ve Bikâî (öl. 885/1480), besmeleyi sadece Fâtiha sûresinin girişinde açıklamakla kalmamış, bütün sûre girişlerinde, sûre muhtevası ve konusuna göre tefsir etmeye çalışmışlardır. Bu bağlamda Ömer Neseî, besmelede bulunan Allah, RAHMÂN ve RAHİM lafızlarına sûreden seçtiği âyet/âyet bölümlerini ellezi edatıyla ekleyerek kafiyeli metinler oluşturmuştur. Bikâî ise doğrudan âyetlerden iktibaslar yapmak yerine, bu lafızlara, sıklıkla kullandığı kelime ve ifadelerin vasıtasıyla oluşturduğu kafiyeli cümleler ilave ederek besmeleyi açıklamış, bilhassa RAHMÂN ve RAHİM isimlerine Fâtiha sûresinde verdiği manayı bütün sûrelerde

muhafaza etmeye çalışmıştır. Bu çalışmada Ömer Neseî ve Bikâî'nin hayatları ve tefsirleri hakkında kısa bilgi verildikten sonra örnekler eşliğinde besmeleyi sûre muhtevası/konusuna göre açıklama tarzları ele alınarak mukayese yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'ân, Besmele, Ömer Neseî, Bikâî

Giriş

Besmele (بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ), dehrace (دھراعے) vezninde dörtlü b-s-m-l (ب) fiilinin mastarıdır ve bismillâh (بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ)

ifadesini yazmak ve okumak anlamını ifade eden menhûl¹ bir kelimedir.² Bir işe besmeleyle başlamak, Kur'an'ın ilk inen âyetlerinde, Yüce Allah'ın, Hz. Peygamber'e vahyettiği bir edeptir.³ Söz konusu âyetlerde, ikra' bismi rabbikellezî halak (YAFATAN Rabbinin adıyla oku!)⁴ ifadesiyle Hz. Peygamber'den, kendisini yaratan rabbi adına okuması istenir. İbn Âşûr (1879-1973), besmelenin, Hz. İbrahim'in devrinden itibaren "peygamberlerin dillerinde olan söz"ün mürâdifi, dolayısıyla onun hanifliğin kelamı olduğunu ifade eder. Bu düşüncüyü temellendirmek için bazı âyetleri⁵ zikrettikten sonra Hz. Süleyman'ın da Sebe Kraliçesi'ne gönderdiği mektuba, Hz. İbrahim döneminden miras kalan bu sünnete uyarak besmeleyle⁶ başladığını, Yüce Allah'ın da bu sünneti İslâm'la ihya ettiğini belirtir.⁷ Bununla birlikte besmelenin çok daha önce Hz. Nûh'un döneminde bilindiğini söylemek mümkündür. Nitekim Hz. Nûh kıssasının işlendiği bir bağlamda bulunan Hûd 11/41. âyette, Hz. Nûh'un inşa ettiği geminin gitmesinin ve durmasının Allah'ın adıyla (Bismillâhi mecrâhâ ve mürsâhâ) olacağı ifade edilmiştir.⁸ Buna göre bir işe besmele ile başlamanın, peygamberler aracılığıyla nesilden nesile aktarılan

¹ Naht, edebî bir terim olarak iki kelimeyi muhtasar bir şekilde söylemek anlamına gelir ve bir tür ihtisardır. Arap dilinde bu ihtisar olayına menhûl denir. Marangozun iki tahtayı yontarak tek bir parça haline getirmesi gibi iki kelimenin ihtisar edilerek tek kelimeyle ifade edilmesi olayıdır. Lâ havle velâ kuvvete illâ billâh cümlesinin HAVKALE, el- Hamdu lillah cümlesinin Hamdele sözcükleriyle anlatılması gibi. Bk. Bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebi Bekr el- Kurtubî, el-Câmi' li Ahkâmî'l-Kur'ân, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006), 1/150- 151; Abdurrahmân Celâluddin es-Suyûtî, el-Müzhir fi ulûmî'l-luga ve envâihâ, nşr. Muhammed Ahmed Câdu'l-Mevlâ Bek vd. (Beyrut: Menşûrâtü'l-Mektebeti'l-Arabiyye, 1986), 1/482-483; Mütercim Âsim Efendi, Kâmûsu'l-muhît tercümesi (İstanbul: Konya Kültür Varlıklarını Koruma Kurumu, 2013), 5/4351. Ayrıca bk. Temel İslam Ansiklopedisi, "Besmele", (İstanbul: İSAM yayınları, 2019), 1/459-460. "Madde Adı (Alt Başlık)", Ansiklopedi Adı, ed. Editör Adı Soyadı, (Basım Yeri: Yayıncı, Yıl), Cilt/Sayfa Numarası.

² İbn Manzûr, Lisânü'l-Arab, thk. Abdullah Ali el-Kebîr vd. (Kahire: Dâru'l-Meârif, ts.), 1/286; Mütercim Asım Efendi, Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi, 5/4351. Ayrıca bk. Şuayip Karataş, İmam Ya'kûb Kırâatinin Özellikleri ve Delilleri (Ankara: Sonçağ Akademi Yayınları, 2021), 55.

³ Seyyid Kutub, Fî zilâli'l-Kur'ân (Mısır: Dâru'ş-Şurûk, 1972), 1/21.

⁴ el-Alak 96/1.

⁵ "Babacığım! Allah tarafından sana azap dokunup da şeytanın yakını olmandan korkuyorum." (Meryem 19/45) "İbrahim: Selâm sana (esen kal) dedi, Rabbimden senin için mağfiret dileyeceğim. Çünkü O bana karşı çok lütfkârdır." (Meryem 19/47) "...tevbemizi kabul et; zira tövbeleri çokça kabul eden, çok merhametli olan Ancak sensin." (el-Bakara 2/128)

⁶ en-Neml 27/30.

⁷ Muhammed Tâhir İbn Âşûr, Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr (Tunus: ed-Dâru't-Tûnusiyeye li'n-Neşr, 1984), 1/151.

⁸ Hûd 11/41.

Açıklamalı [Yzr1]: 1-Yazarsız Ansiklopedi maddesi için bk.

[https://www.isnadsistemi.org/guide/isnad2/isnad-](https://www.isnadsistemi.org/guide/isnad2/isnad-dipnotlu/11-ansiklopedi/11-2-ansiklopedi-yazarsiz/)

[dipnotlu/11-ansiklopedi/11-2-ansiklopedi-yazarsiz/](https://www.isnadsistemi.org/guide/isnad2/isnad-dipnotlu/11-ansiklopedi/11-2-ansiklopedi-yazarsiz/)

2- bk. kısaltmasının her yerde "bk." şeklinde yazılması önerilmektedir.

3- Parantez öncesinde virgül kullanılmaması önerilmektedir. bk. İSNAD

4- Makalenin kelimesinin kaynakça dahil 9000 kelimenin üzerindedir. Makalenin eğer yapılabiliyorsa 9000 kelime sınırına çekilmesi önerilmektedir.

bir sünnet olduğu ifade edilebilir. Ayrıca bazı âlimler, Allah'ın zâtına ve sıfatlarına delalet etmesi hasebiyle bismelenin bütün şeriatı ihtiva ettiğini belirtmişlerdir.⁹

Hiz. Peygamber döneminde besmele son şeklini alıncaya kadar bazı aşamalardan geçmiştir. Buna göre İslâm öncesinde olduğu gibi İslâm'ın ilk dönemlerinde de bismikellâhümme (بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ) ifadesi kullanılmıştır. Mekke döneminde müşriklerin Müslümanlarla ilişkilerini yasaklayan boykot metninde bulunması,¹⁰ Hudeybiye antlaşmasında Hiz. Peygamber'in, müşrik tarafının ısrarı üzerine bismillâhirRAHMÂNİRRAHİM yerine bismikellâhümme ibaresini kabul etmesi,¹¹ bu ifadenin erken dönemde kullanıldığını gösterir. eş-Şa'bi ve el- A'beş'e atfedilen bir rivayete göre Hiz. Peygamber bismillâh şeklinde yazması için emredilinceye kadar bismikellâhümme ifadesini kullanmıştır. İsrâ 17/110. âyet¹² nazil olunca bismillâhirRAHMÂN ibaresini, Neml 27/30. âyet¹³ inince de bismillâhirRAHMÂNİRRAHİM cümlesini yazmıştır.¹⁴ Ebû Dâvud'un Sünen'inde yer alan bir rivayette de Hiz. Peygamber'in Neml 27/30. âyet nazil oluncaya kadar bismillâhirRAHMÂNİRRAHİM şeklinde yazmadığı ifade edilmiştir.¹⁵

Rahmân kelimesi yalnız Allah için kullanılır. Çünkü sadece Allah rahmetiyle her şeyi kuşatmıştır. Rahim ise Allah'ın dışındaki varlıklar için de kullanılır.¹⁶ Yaygın kanaate göre rahmân bu dünyada herkesi, rahim ise ahirette sadece müminleri içine alan ilâhî rahmeti ifade eder.¹⁷ Nitekim Hattâbî (öl. 388/998), Rahmânın, bütün mahlûkâtın rızklarını temin eden ve maslahatlarını karşılayan geniş rahmet sahibi anlamına geldiğini ifade eder. Bu rahmet hem mümini hem de kafiri içine almaktadır. Rahim ise sadece müminlere mahsustur. Ahzâb 33/43. âyette Allah Teâlâ'nın müminlere karşı çok merhametli olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca başka bir âyette¹⁸ rızık ve geçimlik (ma'îşet), rahmet olarak isimlendirilmiştir.¹⁹ Bununla birlikte

⁹ Kurtubî, el-Câmi', 1/142.

¹⁰ M. Uğur Derman-Mustafa İsmet Uzun, "Besmele", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/532-533.

¹¹ Kurtubî, el-Câmi', 1/160; Muhammed Hamidullah, İslâm Peygamberi, çev. Salih Tuğ (Ankara: İmaj Yayınları, 2003), 1/256; Derman-Uzun Derman- Uzun, "Besmele", 5/532-533.

¹² "De ki: 'İster Allah deyin ister Rahmân deyin. Hangisini deseniz olur. Çünkü en güzel isimler O'na hâstır.' NAMAZINDA yüksek sesle okuma; ONDA sesini FAZLA DA KISMA, ikisinin ARASI bir yol tut."

¹³ "Mektup Süleyman'dandır, rahmân ve rahim olan Allah'ın adıyla (BAŞLAMAKTA) dır."

¹⁴ Kurtubî, el-Câmi', 1/144.

¹⁵ Ebû Dâvud Süleyman b. el-Eş'as el-Ezdî, Sünenü Ebî Dâvud, thk. Şuayip el-Arnâvud-Muhammed Kâmil Karabelî (Dimâşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009), "Kitabu's-Salât", 124 (No. 787). Ayrıca bk. Kurtubî, el-Câmi', 1/144.

¹⁶ Râgib el-İsfahânî, el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'an, thk. Muhammed Seyyid Keylânî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 191-192. Ayrıca bk. Kurtubî, el-Câmi', 1/163.

¹⁷ Bekir Topaloğlu, "Rahmân", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/416.

¹⁸ "Rabbinin rahmetini onlar mı paylaşıyorlar? Dünya hayatında onların geçimliklerini afaalarında biz paylaştırdık. Birbirlerine iş gördürmeleri için kimini ötekine derecelerle üstün kıldık. Rabbinin rahmeti onların biriktirdikleri şeylerden daha hayırlıdır." (ez- Zuhruf 43/32)

¹⁹ Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed el-Hattâbî, Şe'nu'd-DUÂ, thk. Ahmed Yusuf ed-Dekkâk (Beyrut: Dâru's-Sekâfeti'l- Arabiyye, 1984), 38.

rahmân ve rahîm isimlerinin, her iki dünya için geçerli, ancak belirgin etkileri bakımından onlarda bir hususiliğin olduğu ifade edilebilir. Çünkü Yüce Allah'ın sıfatlarını zaman yönünden sınırlandırmak mümkün değildir. Bu yorum, birçok âlimin savunduğu "rahmân ve rahîm kelimeleri arasında anlam farkının olmadığı"na dair görüşe de uymaktadır.²⁰

Besmele genelde tefsirlerde Fâtiha sûresinin girişinde detaylı bir şekilde tefsir edilmiştir. Bunun yanı sıra müstakil olarak risale türü eserlerin konusu olmuş ve farklı dönemlerde ayrıntılı bir şekilde incelenmiş ve açıklanmıştır.²¹ Ayrıca bugüne kadar besmelenin işârî yorumu,²² besmele ve istiâzenin fikhî ve kıraat yönü²³ ve farklı tefsir ekollerinin besmele yorumuna²⁴ dair çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışma, tefsir tarihinde Kur'an'a bütüncül yaklaşımlarıyla dikkat çeken Ömer Neseff ve Bikâî'nin, sûre muhtevası ve konusunu dikkate alarak besmeleyi yorumlama çabaları üzerine yoğunlaşmayı hedeflemektedir.²⁵ Görebildiğimiz kadarıyla sadece bu iki müfessir sûre girişlerindeki besmeleleri, ilgili sûrenin muhtevasına/konusuna göre farklı şekillerde tefsir etmeye çalışmışlardır. Bu çalışmada önce Ömer Neseff ve Bikâî'nin hayat hikâyeleri ve tefsirleri hakkında kısa bilgi verilecek, akabinde tefsirlerinden seçilen örnekler eşliğinde besmeleyi sûre muhtevasına göre yorumlama tarzları incelenerek mukayese yapılacaktır.

²⁰ Topaloğlu, "Rahmân", 34/416.

²¹ Geniş bilgi için bk. Süleyman Gür, "Osmanlı Tefsir Geleneğinde Besmele Risaleleri Literatürü", FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi 12 (Güz 2018), 405-477; Ali Can, "Ebû Saîd el-Hâdimî'nin Risâletü'l-Besmele Adlı Eserinde On Sekiz İlim Dahîna Göre Besmele Yorumu", Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 14/1 (2012), 1-73; Ali Can, "Aliyyü'l-Kârî'nin Envârü'l-Kur'ân ve Esrârü'l-Furkân Adlı Tesirinde Besmele Yorumu", Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 14/2 (2012), 37-66; Mustafa Özel, "Midhat Paşa'nın Besmele ve Fâtiha Tefsiri", Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim] 3/3 (2003), 269-272; Ahmet Sevgi, "Molla Câmi'nin Besmele Şerhi ve Türk Edebiyatına Tesirleri", Türkiyat Araştırmaları Dergisi 5 (1999), 1-50.

²² Bk. Ahmet Özdemir, "İşârî (Tasavvufî) Tefsirlerde Besmele Yorumu", Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim] 20/1 (2020), 9-37; Ali Akpınar, "İşârî Tefsir ve Kuşeyrî (ö. 465/1072)'nin Besmele Tefsiri", Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi 3/9 (2002), 53-92; Ahmet Bedir, "Kuşeyrî'nin 'Letâifu'l-İşârât' Adlı Tefsiri'nde 'Besmele' Yorumu", Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 6 (2000), 189-213.

²³ Abdullah Aydemir, "Besmele", Diyanet İlmî Dergi [Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi] 10 (1971), 82-89; Ziya Şen, "İstiaze ve Besmele", Diyanet İlmî Dergi 40/1 (2004), 91-100; Yahya Şenol, "Hayvan Kesiminde Besmele Meselesi", İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi 31 (2018), 491-508.

²⁴ Mehmet Kaya, "Tefsir Ekolleri Perspektifinden Kur'an'ın Çok Boyutlu Yorumu: Besmele Örneği, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 14/27 (2015), 83-116.

²⁵ Aslında sûrelerin girişinde besmeleyi farklı şekilde yorumlama usulünü ilk başlatan alimin Kuşeyrî (öl. 456/1072) olduğu söylenebilir. Ancak onun, Letâifu'l-İşârât'ta sadece besmelelerdeki "bismillah" ifadesini işari tefsirin ilkeleri çerçevesinde açıkladığı görülmektedir. Bu sebeple bu çalışmanın kapsamına dâhil edilmemiştir. Bk. Ebu'l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik el-Kuşeyrî, Letâifu'l-İşârât, thk. Abdülâtîf Hasan Abdurrahmân (Beyrut: Dârü'l- Kütübi'l-İlmiyye, 2007)

1. Ömer Neseffî'nin et-Teysîr fi't-tefsîr'i ve Besmele Yorumu

Ebû Hafs Necmuddîn Ömer en-Neseffî, 461/1068 tarihinde Ceyhun nehri ile Semerkant arasında yer alan Neseff şehrinde dünyaya gelmiştir. İlk eğitimi burada almıştır.²⁶ Aslında Neseffî'nin hayatıyla ilgili fazla bilgi yoktur. Ancak hocaları, yetiştirdiği öğrencileri ve yüksek itibarı, onun ilme değer verilen ve birçok âlimin bulunduğu bir çevrede yaşadığını göstermektedir.²⁷ Hocaları arasında Hanefî fakihleri ve Mâturîdî kalamcıları olduğu gibi öğrencileri arasında da Hanefî fıkının önemli âlimleri vardır.²⁸ 537/1142 senesinde Semerkant'ta vefat etmiştir.²⁹ Ömer Neseffî hem yaşadığı dönemde hem de daha sonraki dönemlerde âlimlerin övgüsüne mazhar olmuş, samimiyeti ve birikimi takdir edilmiştir.³⁰ Bununla birlikte hadis rivayeti konusunda Sem'ânî (öl. 562/1166) tarafından tenkit edilmiştir.³¹ Kelâm, fıkıh, usûl ve tefsir başta olmak üzere birçok alanda eserler kaleme almıştır.³²

1.1. Ömer Neseffî'nin et-Teysîr fi't-tefsîr İsimli Tefsiri

Ömer Neseffî'nin et-Teysîr fi't-tefsîr adlı tefsiri, 2019 yılında bir kısım araştırmacı tarafından tahkik edilerek on beş cilt halinde yayımlanmıştır.³³ Ayrıca bu eser, Türkiye Yazma Eserleri Kurumu tarafından

²⁶ Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed es-Sem'ânî, et-Tahbîr fi'l-mu'cemi'l-kebir, thk. Munîra Nâcî Sâlim (Bağdat: y.y., 1975), 1/527-528; Ebu'l-Fidâi Zeynuddîn Kâsım b. Kutluboğa, Tâcu't-terâcîm thk. Muhammed Hayr Ramazan Yusuf (Dimişk: Dâru'l-Kalem, 1992) 219-220; Celâluddîn eş-Suyûtî, Tabakâtu'l-müfessîrin, thk. Ali Muhammed Ömer (Küveyt: Dâru'n- Nevâdir, 2010), 88; Şemsuddîn Muhammed b. Ali ed-Dâvûdî, Tabakâtu'l-müfessîrin, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1983), 2/7-8; Ayşe Humeyra Aslantürk, "Neseffî, Necmeddîn", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/571; Ebû Hafs Necmuddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Neseffî el-Hanefî, et-Teysîr fi't-tefsîr (Muhakkikin önsözü), thk. Mâhir Edîb Habbûş (İstanbul-Beyrut: Dâru'l-Lubâb, 2019), 1/11; Necmeddin Ömer en-Neseffî, Ömer Neseffî Tefsiri-et-Teysîr fi't-tefsîr- (Çevirenin önsözü), çev. Muhammed Coşkun (İstanbul: Yazma Eserleri Kurumu Başkanlığı, 2019), 1/9. Ayrıca bk. Ali Kaya, "Ömer Neseffî'nin et-Teysîr fi't-Tersir Adlı Tefsirinde Münâsebâtü'l-Kur'ân", Ortaasya'dan Anadolu'ya İslami İlimler, ed. Murat Şimşek vd. (Karabük: Karabük Üniversitesi Yayınları, 2021), 820-821.

²⁷ Geniş bilgi için bk. Dâvûdî, Tabakâtu'l-müfessîrin, 2/8; Neseffî, et-Teysîr, (Muhakkikin önsözü), 1/12.

²⁸ Dâvûdî, Tabakâtu'l-müfessîrin, 2/9; Muhammed Abdulhay el-Leknevî, el-Fevâidü'l-behiyye fi terâcîmi'l-Hanefiyye (Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-İslâmî, ts.) 149-150; Neseffî, et-Teysîr, (Muhakkikin önsözü), 1/12-26; Neseffî, Ömer Neseffî Tefsiri (Çevirenin önsözü), 1/9.

²⁹ Ayşe Humeyra Aslantürk, Ebû Hafs Ömer en-Neseffî'nin (öl. 537/1142) "et-Teysîr fi't-Tefsîr" Adlı Tefsirinin Tahlîli ve el-Bakara Sûresi'nin Tenkidli Neşri (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1995), 15.

³⁰ Bk. Neseffî, et-Teysîr, (Muhakkikin önsözü), 1/12-14.

³¹ Sem'ânî, et-Tahbîr, 1/527-528; Aslantürk, "Neseffî, Necmeddîn", 32/571; Neseffî, et-Teysîr, (Muhakkikin önsözü), 1/12-14.

³² et-Teysîr fi't-tefsîr, el-Manzûmetü'n-neseffîyye, Akâidü'n-neseffî, el-Manzûmetü'n-neseffîyye, Ekmelü'l-atvel fi tefsîri'l-Kur'an, el-Kand fi zikri ulemâi Semerkand, Tilbetü't-talebe fi'l-istilâhâti'l-fikhiyye, Tefsîr-i Neseffî, Kitabu'l-beyân an Garibi'l-Kur'an, Matlau'n-nücüm ve mecmâu'l-ulûm eserlerinin bir kısmıdır. Bk. İbn Kutluboğa, Tâcu't-terâcîm, 219-220; Suyûtî, Tabakâtu'l-müfessîrin, 88; Leknevî, el-Fevâidü'l-behiyye, 149-150; Aslantürk, Ebû Hafs Ömer en-Neseffî, 27-34; Seyfullah Efe, Ömer Neseffî ve Ebû'l-Fütüh Râzî'nin Kur'an Yorumlamaları, (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013), 17-20; Neseffî, et-Teysîr, (Muhakkikin önsözü), 1/26-32; Kaya, "Ömer Neseffî'nin et-Teysîr fi't-Tersir Adlı Tefsirinde Münâsebâtü'l-Kur'ân", 820-821.

³³ Ebû Hafs Necmuddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Neseffî el-Hanefî, et-Teysîr fi't-tefsîr, thk. Mâhir Edîb Habbûş vd. (İstanbul-Beyrut: Dâru'l-Lubâb, 2019)

eleştirmeli-metin çeviri şeklinde neşredilmeye başlanmıştır.³⁴ İsminden de anlaşıldığı gibi et-Teysir, dilinin kolay ve anlaşılır olmasıyla dikkat çeken hacimli bir tefsirdir.

Ömer Neseî, et-Teysir'de, sûrelerin kimliği hakkında düzenli bilgiler vererek tefsire başlamaktadır. Bu çerçevede her sûreye besmeledeki Allah, RAHMÂN ve RAHİM lafızlarına sûre içinden seçtiği âyet veya âyet bölümlerini, ellezi edatıyla ekleyerek kafiyeli bir giriş yapmaktadır. Daha sonra sûre faziletiyle ilgili rivayetleri zikretmekte, sûrenin Mekki-Medenî özelliği hakkında bilgi vermekte ve sûrenin kaç kelime ve harften oluştuğunu belirtmektedir. Devamında tefsirini yaptığı sûrenin baş tarafı ile bir önceki sûrenin sonu arasındaki münâsebeti (intizâmı) göstermekte ve peş peşe gelen sûrelerin konuları ve muhtevaları hakkında bilgi vermektedir. Sûreler ve âyetler arasındaki münâsebeti ifade etmek için genelde intizâm³⁵ sözcüğünü, ayrıca âyetler arasındaki bağlantıyı göstermek için intizâmın yanı sıra yer yer ittisâl³⁶ kelimesini kullanmaktadır.³⁷

Ömer Neseî âyetleri tefsir ederken de belli bir usûlü takip etmektedir. Âyetleri kelime kelime tahlil etmekte, bu bağlamda öncelikle âyetlerin lûgat anlamını açıklamakta, kelimeyle ilgili sahâbe, tâbiîn ve diğer âlimlere ait bir görüş varsa zikretmekte, yoksa dilcilerin görüşleriyle konuyu izah etmektedir. Ayrıca kuraat farklılıklarına temas etmekte, varsa âyetin iniş sebebini aktarmakta ve i'râbu'l-Kur'ân çerçevesinde kelimelerin hareketlerine dikkat çekmektedir. Âyetlerin sonunda ise Kuşeyrî gibi tasavvuf ehlinin görüşlerine yer vermekte, kelamla ilgili olarak da başta İmam Mâturîdî olmak üzere birçok âlimden alıntılar yapmaktadır.³⁸ Ömer Neseî, bu tertip ile başladığı tefsirinde, âyetin konusu dışına çıkmadan açıklamalar yapmakta,³⁹ âyetleri tefsir ederken başlıklar açmamakla birlikte, düzenli bir şekilde kullandığı kalıp ve ifadelerle bölümleri birbirinden ayırmaktadır.⁴⁰

Ömer Neseî, mukaddimede tefsirinin kaynakları hakkında bilgi vermemekle birlikte kullandığı bazı ifadelerle bilgi kaynaklarına işaret etmiştir.⁴¹ Ayrıca atıf yaparken zikrettiği isimler, onun tefsirinin

³⁴ Son zamanlarda bu tefsirin 2 cildi yayınlanmıştır. Bk. Necmeddin Ömer en-Neseî, et-Teysir fi't-tefsir (Ömer Neseî Tefsiri), ed. Muhammed Coşkun (İstanbul: Türkiye Yazma Eserleri Kurumu Başkanlığı, 2019)

³⁵ Örnek olarak Nûr ve Furkân sûrelerine bk. Neseî, et-Teysir, 11/81-82, 187-188.

³⁶ Bakara 2/180. âyetin, önceki âyetle olan anlam irtibatını gösterirken ittisâl sözcüğünü kullanmaktadır. Bk. Neseî, et-Teysir, 3/77.

³⁷ Ali Kaya, "Ömer Neseî'nin et-Teysir fi't-Tersir Adlı Tefsirinde Münâsebatü'l-Kur'ân", 821, 824-825.

³⁸ Efe, Ömer Neseî ve Ebû'l-Fütûh Râzî'nin Kur'ân Yorumlamaları, 58-59.

³⁹ Neseî, et-Teysir, (Muhakkikin önsözü), 1/73-74; Neseî, Ömer Neseî Tefsiri (Çevirenin önsözü), 1/18.

⁴⁰ Bu bağlamda Ömer Neseî'nin ve'n-tizâmuhâ bimâ kablehâ (bu sûrenin/âyetin önceki sûre/âyetle olan anlam ilişkisi), ve emmâ tefsiruhâ (tefsirine gelince), kışsatu nüzûlihâ (nüzül hikâyesi), ve kurie (şöyle okundu/kıraatle ilgili), ve delletil-âyetu alâ... (bu âyet, şu konuya/olaya delalet etti), ve kâle ehli'l-ma'rife (tasavvuf ehli şöyle dedi) gibi ifadeleri sıklıkla kullandığı gözlenmektedir. Bk. Neseî, Ömer Neseî Tefsiri (Çevirenin önsözü), 1/18.

⁴¹ Ömer Neseî, kâle'l-müfessirîn, kâle ehli'l-luga, kâle ba'du ehli'l-ma'rife ve kâle ba'du ehli'l-luga gibi cümlelerle nakillerde bulunmuştur. (Aslantürk, Ebû Hafs Ömer en-Neseî, 84-85)

kaynaklarını öğrenme konusunda yardımcı olmaktadır. Müfessirlerin usulünü takip ederek âyetleri öncelik hadisle açıklamış, tefsirinin esas rivayet kaynağını sahabe ve tabiinin görüşleri oluşturmuştur.⁴² Bununla birlikte başta İmam Mâtürîdî'nin Te'vîlâtü'l-Kur'an'ı ve Kuşeyrî'nin Letaifu'l-İşârât'ı olmak üzere çeşitli tefsirler ve lügatlerden istifade ederek tefsirini kaleme almıştır.⁴³ Özellikle Te'vîlât ve Letaifu'l-İşârât'ın temel kaynakları olması hasebiyle et-Teysîr'in Hanefî-Mâtürîdî ile tasavvuf geleneğini birleştiren bir metin olduğu ifade edilebilir.⁴⁴

Ömer Neseff'nin tefsirle ilgili diğer eseri, et-Teysîr'de de atıfta bulunduğu el-Ekme'lü'l-Atvel adlı tefsirdir. Bu tefsirin nüshalarının Kahire Hidiviyye Kütüphanesi'nde bulunduğu ve dört cilt olduğu ifade edilmektedir.⁴⁵ Bundan başka onun Tefsîr-i Neseff isimli Farsça bir tefsiri⁴⁶ ve Kitabu'l-Beyân 'AN GARİBİ'L-Kur'ân adında Kur'an kelimelerini konu edinen bir kitabı vardır.⁴⁷

1.2. Ömer Neseff'nin Besmele Yorumu

Ömer Neseff, et-Teysîr'in mukaddimesinde istîlâzeyi tefsir ederken Allah özel isminin kökeni hakkında detaylı bilgiler verir. Allah lafzının, Yüce Allah'ın en büyük ismi (ism-i a'zam) olduğunu ve "yoktan var etmeye gücü yeten" anlamına geldiğini belirtir. Akabinde kîle (söylendi, denildi) kalıbını kullanarak Allah lafzının anlamına dair görüşleri sıralar ve bu lafzın müştak olup olmadığı konusunda ihtilaf olduğunu belirtir.⁴⁸ Besmeleyi açıklarken de ilk önce be harfinin anlamı ve işlevi hakkında bilgi verir. Be'nin ilsâk (bitişme) ve tadmîn (içine alma/kapsama) harfi olduğunu ifade ettikten sonra onun işleviyle ilgili beş tane yorum aktarır.⁴⁹

⁴² Aslantürk, Ebû Hâfıs Ömer en-Neseff, 84-85. Ayrıca bk. Kaya, "Ömer Neseff'nin et-Teysîr fi't-Tersir Adlı Tefsirinde Münâsebâtü'l-Kur'ân", 822.

⁴³ Geniş bilgi için bk. Aslantürk, Ebû Hâfıs Ömer en-Neseff, 84-124; Neseff, et-Teysîr, (Muhakkikin önsözü), 1/73-77. Ayrıca bk. Neseff, Ömer Neseff Tefsiri (Çevirenin önsözü), 1/20-24. Ayrıca bk. Kaya, "Ömer Neseff'nin et-Teysîr fi't-Tersir Adlı Tefsirinde Münâsebâtü'l-Kur'ân", 822.

⁴⁴ Neseff, Ömer Neseff Tefsiri (Çevirenin önsözü), 1/23.

⁴⁵ Aslantürk, Ebû Hâfıs Ömer en-Neseff, 27; Efe, Ömer Neseff ve Ebû'l-Fütûh Râzî'nin Kur'ân Yorumlamaları, 19; Neseff, Ömer Neseff Tefsiri (Çevirenin önsözü), 1/11.

⁴⁶ Aslantürk, Ebû Hâfıs Ömer en-Neseff, 28; Efe, Ömer Neseff ve Ebû'l-Fütûh Râzî'nin Kur'ân Yorumlamaları, 19.

⁴⁷ Bu kitap yüksek lisans tezi olarak tahkik edilmiştir. Bk. Huzeyfe Kocabaş, Ömer Neseff ve Kitabu'l-Beyân AN GARİBİ'L-Kur'ân Adlı Eseri: Metin ve İnceleme (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018).

⁴⁸ Neseff, et-Teysîr, 1/25-26. Halil b. Ahmed, nahivcilerden Zeccâc, müfessirlerden Hüseyin b. El-Fadl el-Cebelî, fıkıh imamlarında Muhammed b. Hasan, hadisçilerden Şâfiî ve başka bir grup âlim, Allah lafzının türememiş (gayr-ı müştak) olduğunu savunmuşlar ve bu lafzın Allah Teâlâ'ya ait ve sadece onun özel ismi olduğunu ifade etmişlerdir. Ömer Neseff, Allah lafzının müştak olduğuna dair on tanegörüş zikretmiştir. Geniş bilgi için bk. Neseff, et-Teysîr, 1/25-32.

⁴⁹ Ömer Neseff'nin be'nin işleviyle ilgili sıraladığı yorumlar şöyledir: 1-Be, öncesinde (istiazede) bulunan eûzu billah ile ilişkilidir. Bu durumda besmele eûzu bismillâhi şeklinde takdir edilir. 2-Be, besmeleyi gizli bir emir veya bildirimle (ihbâr) bağlar. Bu durumda emirle ilgili ibde' (başla) ve ibdeu (başlayın), bildirimle ilgili ebdeu ene (ben başlıyorum/başlarım) veya nebdeu nahnu (biz başlıyoruz/başlarız) takdir edilir. Öncesine (eûzu) uyumu açısından ebdeu şeklinde yani ihbari bir fiil takdir etmek daha münasıptir. 3-Be'nin anlamı "Allah'ın ismiyle bereket, uğur, sebat ve yardım dilerim" şeklindedir. 4-Be, "olan" ve "olacak" her şey Allah'ın adıyla (olur), anlamını katar. 5-Be, HÂZÂ bismillâhi şeklinde gizli bir

Be'den sonra isim kelimesinin okunuşunda dört lügat (lehçe) olduğunu ve onun "yüksek oldu, yüceldi" ('alâ) anlamına gelen semâ-yesmû-sumuvv ve semâ/semiye-yesmî-sumiyy filinden türediğini ifade eder. Ayrıca ismin, veseme-yesimu filinden ürediğini savunanların hata ettiklerini belirterek isim sözcüğünün besmeleye dâhil olmasıyla ilgili görüşlere değinir.⁵⁰

Ömer Neseî, RAHMÂN ve RAHİM kelimeleri hakkında detaylı bilgiler verir. Bu bağlamda öncelikle RAHMÂN ve RAHİM'in RAHMET kelimesinden türetildiğini, "Allah'ın rahmeti"nin, ehline (rahmet ehline) hayır murad etmesi anlamında geldiğini ifade eder. Devamında "Allah'ın kuluna olan rahmeti"nin mahiyeti ve anlamına dair farklı açıklamalara yer verir.⁵¹ Rahmet ve Allah'ın rahmeti konusundaki bu bilgilerden sonra RAHMÂN ve RAHİM isimlerinin tefsiriyle ilgili selef ve halefe ait birçok yorumun olduğunu belirtir ve bu yorumları tek tek zikreder. Bu çerçevede ilk önce Ebu Saîd el-Hudrî'ye dayandırılan bir rivayette, Hz. İsa'nın "rahmân, dünyanın Rahmânı (rahmânü'd-dünya), rahîm ise ahiretin rahîmi (rahîmü'l-ahire)" şeklinde buyurduğunu aktarır. Sonra bununla aynı muhtevaya sahip olduğunu belirttiği diğer yorumları zikreder. Ancak bu yorumlar arasında bir tercihte bulunmaz.⁵²

Ömer Neseî, tefsirinin mukaddimesinde RAHMÂN ve RAHİM isimlerini farklı açılardan yorumlamayı ve değişik görüşleri aktarmayı sürdürür. Bu çerçevede RAHMÂN ve RAHİM sözcüklerinin kalıp olarak özellikleri ve ifade ettiği anlamlara dair çeşitli görüşleri aktarır.⁵³ Aynı sıfattan alınmakla birlikte RAHMÂN ve RAHİM

---

mübtedanın haberidir. Nûr 24/1. âyet ve Sâd 38/29. âyetlerinde de buna benzer ifade ve cümleler vardır. Bk. Neseî, et-Teysîr, 1/43.

⁵⁰ Neseî, et-Teysîr, 1/47-51.

⁵¹ "Allah'ın kuluna merhameti"nin anlamı/mahiyeti konusunda "kuluna, hak etmediği mükafatı vermesi ve müstahak olduğu azabı ondan uzaklaştırması", "azaba layık olanı terk etmesi (cezalandırmaması)", "muhtaç olana iyilikte bulunması" ve "şefkat" şeklinde dört yorum zikreder. (Neseî, et-Teysîr, 1/51)

⁵² Bu bağlamda Ömer Neseî sahabe, tabiîn ve diğer âlimlere atfettiği "dünya ehline (merhamet etmesiyle) rahmân, ahiret ehline (rahmet etmesiyle) rahîm", "kullarının dünyevi ihtiyaçlarını karşılaması itibarıyla rahmân, onların ahiretteki maslahatlarını yerine getirmesiyle rahîm", "dünya nimetleri vermesi açısından rahmân, ahiret nimeti vermesi itibarıyla rahîm", "nefislere merhamet etmesiyle rahmân, kalplere merhamet etmesiyle rahîm", "verdiği nimetlerle rahmân, ihsanlarla rahîm", "ateşten kurtarmasıyla rahmân, cennetlere sokmasıyla rahîm", "sıkıntıları gidermesiyle rahmân, günahları bağışlamasıyla rahîm", "yolu açıklamasıyla rahmân, kurtarması ve muvaffak kılmasıyla rahîm", "rızk vererek iyi-kötü herkese şefkat göstermesiyle rahmân, özellikle müminlere merhametiyle rahîm," "lütfuyla bütün kullarına şefkat göstermesiyle rahmân, itaat ehline/kendine itaat edene şefkat etmesiyle rahîm", "bütün yaratıklara merhamet etmesiyle rahmân, sadece dostlarına merhamet etmesiyle rahîm" vb. görüşlere yer verir. Bk. Neseî, et-Teysîr, 1/51-55.

⁵³ Bu konuda şu yorumları aktarır: 1-RAHMÂN, "rahmet sahibi" anlamına gelir. "Çok susamış" anlamına 'AŞÂN kalıbı bunun gibidir. Kâdir'in KÂDİR anlamını ifade etmesi gibi RAHİM de RÂHİM demektir. Birincide (rahmân) sıfatın ispat edilmesi, ikincide (rahîm) fiilin ispat edilmesi söz konusudur. 2-RAHMÂN, RA'ÂN kalıbında, sıfatta mübalağa ifade eden bir kalıptır. "Çok öfkeli" anlamına gelen GADBÂN bunun gibidir. RAHİM ise rahmeti daimi olan manasına gelir. RÂHİM formu, "kendisinde rahmet bulunan (kişi)" anlamını ifade eder. 3-GADBÂN'ın "öfkeli" anlamını ifade etmesi gibi RAHMÂN da "merhametli" anlamına gelir. "İşiten" manasındaki semî gibi RAHİM ise "merhamet eden" demektir. Bk. Neseî, et-Teysîr, 1/57.

isimlerinin birlikte zikredilmelerinin amacıyla ilgili dört yoruma yer verir.⁵⁴ Besmelede, önce Allah, sonra RAHMÂN sonra da RAHİM isimlerinin gelme nedeni hakkındaki farklı görüşleri zikreder.⁵⁵ Allah'ın eşyayı ulûhiyet ile yarattığını ve rahmetiyle tuttuğunu; dünyada ve ahirette, öncelikle ve sonrakilere verilen bütün nimetlerin ancak onun rahmeti ile olduğunu belirtir. Bu bağlamda önce peygamberlerin Kur'an'daki dualarında rahmetin kullanımı, sonra da Kur'an'ın genelinde rahmet kelimesinin zikredilmesi hakkında âyetlerin şahitliğiyle detaylı bilgiler verir.⁵⁶ Son olarak besmelenin Kur'an'dan bir âyet olup olmaması konusunda mezheplerin görüşlerine kısaca değinir.⁵⁷

Neticede Ömer Neseî, besmeleyi oluşturan edat ve isimlerle ilgili farklı rivayet ve açıklamalara yer vermiş, ancak genel itibarıyla aktardığı görüşler arasında değerlendirme yaparak bir tercihte bulunmamıştır. Bununla birlikte bazen ilk görüşten sonra zikrettiği görüşleri kile (söylendi) formuyla aktarmıştır.⁵⁸ Özellikle RAHMÂN ve RAHİM kelimeleri farklı açılardan inceleyerek çeşitli yorumlara yer vermiştir. RAHMÂN ve RAHİM anlamlarıyla ilgili önce Hz. İsa'ya atfedilen RAHMÂNÜ'D-DÜNYA ve RAHİMÜ'L-AHİRE yorumunu ve buna benzer dediği diğer yorumları zikretmiş, ancak bunlarla ilgili bir değerlendirmede bulunmamıştır. Diğer taraftan Fâtiha sûresinin isimlerinden biri olan ummu'l-Kur'an ifadesini açıklarken Fâtiha'nın, diğer sûrelerde zikredilenlerin aşı olduğunu ve onları kapsadığını belirtmiştir. Ayrıca Kur'an'da bulunan bütün rızık ve nimet verme, terbiye ve ikram, bekletme (inzâr) ve mühlet verme, ihsanda bulunma ve güzellik vermenin er-RAHMÂN kelimesinin kapsamına girdiğini, Kur'an'da zikredilen bütün suçların affedilmesi, günahların silinmesi, isyanın bağışlanması, azgınlığın (tuğyan) cezalandırılmaması, asilerin serbest bırakılması, canilere merhamet edilmesinin de er-RAHİM kelimesinin kapsamına dahil olduğunu ifade etmiştir.⁵⁹ Kitâbu'l-Beyân 'AN GARİBİ'L-KUR'ÂN isimli eserinde ise Allah lafzını "gerçek mabud" (el-ma'bûdu'l-hakk), RAHMÂN ismini "rızkı vererek şefkat gösteren" (el-'âtif bi'r-rızk) ve RAHİM ismini de "bağışlayarak şefkat gösteren" (el-'âtif bi'l-mağfirati) şeklinde açıklamıştır.⁶⁰ Buna göre Ömer Neseî'nin genel itibarıyla RAHMÂN ismini "dünyada her türlü rızık ve nimet vermek suretiyle şefkat gösteren", RAHİM kelimesini ise "ahirette bağışlayarak şefkat gösteren" şeklinde tefsir ettiği söylenebilir.

Tefsirinin tanıtımı sırasında da ifade edildiği gibi Ömer Neseî'nin et-Teysîr'i sistematik ve hacimli bir tefsirdir. İntizâm kelimesini kullanarak düzenli bir şekilde peş peşe gelen sûreler arasındaki münâsebeti

⁵⁴ Neseî, et-Teysîr, 1/58.

⁵⁵ Neseî, et-Teysîr, 1/58-60.

⁵⁶ Neseî, et-Teysîr, 1/61-66.

⁵⁷ Neseî, et-Teysîr, 1/67.

⁵⁸ Bk. Neseî, et-Teysîr, 1/57.

⁵⁹ Neseî, et-Teysîr, 1/76-77.

⁶⁰ Kocabaş, Ömer Neseî ve Kitâbu'l-Beyân AN GARİBİ'L-KUR'ÂN Adlı Eseri: Metin ve İnceleme, 60.

çardaksız (üzüm) bahçeleri yaratan⁶⁸ Rahmân'ın ve bizleri yeryüzünün halifeleri kılan ve kimimizi kimimize derecelere üstün kılan⁶⁹ Rahîm'in adıyla⁷⁰ şeklinde ifade etmiştir.

A'râf sûresinin mukaddimesinde de Allah, RAHMÂN ve RAHÎM isimlerine sûrenin bazı âyetlerini ekleyerek açıklamıştır. Ancak burada da âyetleri birebir almamış, iktibas ettiği âyet bölümlerini birbirlerine uyumlu hale getirerek kafiyeli bir metin oluşturmuştur. Bu çerçevede besmeleyi "Kendisiyle (insanları) uyarması ve müminlere öğüt vermesi için Resulüne kitabı indiren Allah'ın,⁷¹ onda (bu sûrede) başkalarını/sonrakileri uyarmak için öncekilerin haberlerini anlatan⁷² Rahmân'ın ve (bu sûrede), (Kur'an okunduğunda) dinleyen ve susanlara rahmeti vadeden⁷³ Rahîm'in adıyla"⁷⁴ biçiminde izah etmiştir. Rahmân ismine eklediği ifadeyi A'râf 7/101. âyetten ilhamla oluşturduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca KİSSA kelimesi A'râf 7/7., 35. ve 176. âyetlerde de zikredilmiştir. Diğer taraftan A'râf sûresi, peygamber kıssalarının yer aldığı sûrelerden biridir. Bu sebeple Ömer Neseî'nin burada sûre konusuna işaret eden âyetleri tercih ettiği söylenebilir. Enfâl sûresinde de benzer bir açıklama şeklini görmek mümkündür: "Yardım sadece katında olan ve mutlak güç, hüküm ve hikmet sahibi⁷⁵ Allah'ın, "(ey Allahım!) gökten üzerimize TAŞ YAĞDIR veya bize ACI veren bir AZAP gönder!"⁷⁶ diyenlere azapta acele etmeyen Rahmân'ın ve iman edip Allah yolunda hicret edenlere ve cihad edenlere, (muhacirleri) barındırıp onlara yardım edenlere mağîret ve bol rızık vadeden⁷⁷ Rahîm'in adıyla"⁷⁸ Dikkat edilirse bu sûrede besmeleyi açıklarken Allah lafzına eklediği cümleyi Enfâl 8/10. âyetten almıştır. Bununla birlikte NASR (yardım) kelimesi aynı sûrenin 26., 40., 62., 72. ve 74. âyetlerinde de geçmektedir.

Ömer Neseî'nin Mü'minûn sûresi girişinde, RAHMÂN ismine eklediği bölümü 72. âyeti dikkate alarak oluşturduğu anlaşılmaktadır. Ancak hem bu âyette hem de Mü'minûn sûresinde berr ve FÂCİR sözcükleri geçmemektedir. Şu halde bu cümleyi oluştururken RAHMÂN isminin anlamını dikkate almış veya Allah ve RAHÎM lafızlarına eklediği cümlelerle kafiye oluşturma amacı gütmüş olması mümkündür. Buna göre besmeleyi "İnsanı çamurdan alınmış bir özden yaratan⁷⁹ Allah'ın, iyiye (birr) ve kötüye (fâcir) rızık veren ve rızık

⁶⁸ el-En'âm 6/141.

⁶⁹ el-En'âm 6/165.

⁷⁰ Neseî, et-Teyisr, 6/7.

⁷¹ el-A'râf 7/2.

⁷² el-A'râf 7/101.

⁷³ el-A'râf 7/204.

⁷⁴ Neseî, et-Teyisr, 6/279.

⁷⁵ el-Enfâl 8/10.

⁷⁶ el-Enfâl 8/32.

⁷⁷ el-Enfâl 8/74.

⁷⁸ Neseî, et-Teyisr, 7/117.

⁷⁹ el-Mü'minûn 23/12.

Bu sûrede besmeleyi şöyle açıklamıştır: "Musa olayını bize anlatan⁹⁵ Allah'ın, (yerden) suyu ve otlağı çıkaran⁹⁶ Rahmân'ın ve Rabbinin makamından korkan ve nefsinin kötü arzularından uzaklaştırana cenneti vadeden⁹⁷ Rahîm'in adıyla."⁹⁸ Çünkü bu sûrede, 15-26. âyetlerde Hz. Musa ile Firavun'un diyaloguna yer verilmiştir. Benzer bir durum Burûc sûresinde de vardır. Allah lafzına eklediği "Ashâb-ı Uhdûd'u helak eden" ifadesiyle sûrenin konusuna dikkat çekmiştir: "Ashâb-ı Uhdûd'u helak eden"⁹⁹ Allah'ın, orduların haberiyle bizi tembih eden¹⁰⁰ Rahmân'ın ve çok bağışlayan ve çok seven¹⁰¹ Rahîm'in adıyla."¹⁰²

Namaz sûresi olarak bilinen kısa sûrelerde besmelelere ilave ettiği âyetler ve ifadeler, bir bütün olarak sûrenin işlediği konuyu ifade etmektedir. Dört âyetten oluşan Kureyş sûresi buna güzel bir örnektir: "Beyt-i Haram'ın Rabbi olan¹⁰³ Allah'ın, yiyecek (Kureyş'i) doyuran¹⁰⁴ Rahmân'ın ve insanları korkudan emin kılan¹⁰⁵ Rahîm'in adıyla"¹⁰⁶ Kâfirûn sûresinin baş tarafında, sûre konusunu dikkate alarak besmeleyi kafiyeli bir şekilde açıklamıştır. Ancak burada diğer sûrelerde yapılanların aksine, âyetlerin kelime ve ifadelerine bağlı kalmaksızın sûrenin konusunu kendi ifadeleriyle anlatmış ve şiirsel bir metin oluşturmuştur. Bu usul, sadece bu sûrede görülmektedir. Buna göre besmeleye "Kâfirleri aşağılayan Allah'ın, Müminlere, kâfirlere karşı çıkmalarını emreden Rahmân'ın ve onları (müminleri) en hayırlı dinle şereflendiren/yücelten Rahîm'in adıyla"¹⁰⁷ şeklinde bir mana vermiştir. Mâûn sûresinde de yedi âyetin bütünü dikkate alarak yine kafiyeli bir metin oluşturmuştur: "İnanmayanları din (hesap ve ceza) ile tehdit eden Allah'ın,¹⁰⁸ yetime ve miskine şefkat gösteren Rahmân'ın¹⁰⁹ ve gafil, riyakâr ve cimriyi yeren¹¹⁰ Rahîm'in adıyla"¹¹¹

⁹⁵ en-Nâziât 79/15.

⁹⁶ en-Nâziât 79/31.

⁹⁷ en-Nâziât 79/40-41.

⁹⁸ Neseî, et-Teysîr, 15/191.

⁹⁹ el-Burûc 85/4.

¹⁰⁰ el-Burûc 85/17.

¹⁰¹ el-Burûc 85/14.

¹⁰² Neseî, et-Teysîr, 15/277

(هَلَّا تِي ذٰلِكَ فَتَحَ ابْوَابَ السَّمَاءِ لِرَبِّهِمْ فَرَزَعَ لَرَبِّهِمْ فَسَوَّىٰ الرُّسُلَ وَخَرَقَ لَرَبِّهِمْ).

(نَجْمُ الزُّبُرِ)

¹⁰³ Kureyş 106/3.

¹⁰⁴ Kureyş 106/4.

¹⁰⁵ Kureyş 106/4.

¹⁰⁶ Neseî, et-Teysîr, 15/491 (هَلَّا تِي رَّبِّكَ فَتَحَ ابْوَابَ السَّمَاءِ لِرَبِّهِمْ فَرَزَعَ لَرَبِّهِمْ فَسَوَّىٰ الرُّسُلَ وَخَرَقَ لَرَبِّهِمْ).

¹⁰⁷ Neseî, et-Teysîr, 15/511 (هَلَّا تِي رَّبِّكَ فَتَحَ ابْوَابَ السَّمَاءِ لِرَبِّهِمْ فَرَزَعَ لَرَبِّهِمْ فَسَوَّىٰ الرُّسُلَ وَخَرَقَ لَرَبِّهِمْ).

(نَجْمُ الزُّبُرِ)

¹⁰⁸ el-Mâun 107/1.

¹⁰⁹ el-Mâun 107/2-

3. ¹¹⁰ el-Mâun

107/4-7.

¹¹¹ Neseî, et-Teysîr, 15/497 (هَلَّا تِي رَّبِّكَ فَتَحَ ابْوَابَ السَّمَاءِ لِرَبِّهِمْ فَرَزَعَ لَرَبِّهِمْ فَسَوَّىٰ الرُّسُلَ وَخَرَقَ لَرَبِّهِمْ).

(هَلَّا تِي رَّبِّكَ فَتَحَ ابْوَابَ السَّمَاءِ لِرَبِّهِمْ فَرَزَعَ لَرَبِّهِمْ فَسَوَّىٰ الرُّسُلَ وَخَرَقَ لَرَبِّهِمْ). Nasr ve Tekâsür

sûreleri için ayrıca bk. Neseî, et-Teysîr, 15/, 461, 515.

Özetle Ömer Neseî'nin yaptığı ilk iş, Fâtiha sûresi ve başında besmele olmayan Tevbe sûresi¹¹² dışında, sûre girişlerindeki besmelelerde bulunan Allah, RAHMÂN ve RAHİM isimlerine, ilgili sûrenin bazı âyetlerini ekleyerek kafiyeli bir metin oluşturmaktır. Genelde Allah lafzına sûrenin baş taraflarından, RAHMÂN ve RAHİM isimlerine ise sırasıyla diğer âyetleri veya âyet bölümlerini ekleyerek sûre tefsirine dikkatleri celbeden etkili bir giriş yapmıştır. Ancak âyetleri olduğu gibi değil, âyetin mana ve mefhumunu muhafaza ederek almış ve bazı tasarruflarla kafiyeye oluşturmuştur. Ayrıca sûre girişlerinde intizâm kavramıyla tespit ettiği sûre konularıyla ilgili âyetleri seçme gayretinde olmamıştır. Kısa sûrelere geldikçe sûre konusu hakkında bilgi veren âyet/âyetleri veya ifadeleri daha çok tercih etmiştir. Nûr, Hucurât ve Kâfirûn sûreleri bu konuda örnek gösterilebilir. Söz konusu sûrelerde üç isme eklediği âyetlerin metnine bağlı kalmadan sûre konusuna ışık tutan ifade ve cümleleri tercih etmiştir. Bu durum, kısa ve uzun sûrelerin ele aldığı konu veya konularla ilgili olabilir. Çünkü uzun sûrelerde birden çok konu işlenirken, kısa sûrelerde genelde bir konudan bahsedilmektedir. Özellikle namaz sûresi olarak bilinen kısa sûrelerde Allah, RAHMÂN ve RAHİM isimlerine eklenen üç âyetle sûreyi oluşturan âyetlerin yarısı veya daha fazlası kullanılmış, dolayısıyla sûrenin muhtevası hakkında bilgi verilmiş olmaktadır.

Ömer Neseî'nin besmeleyi açıklarken kafiyeli metinler oluşturması, şiire olan ilgisiyle açıklanabilir. Çünkü onun el-Eş'âr adında bir şiir kitabı, şairlerden seçtiği şiirleri ihtiva eden el-Muhtâr mine'l-eş'âr isimli bir eseri vardır.¹¹³ Ayrıca kaynaklarda onun edebi yönünün ve şiirinin güçlü olduğu ifade edilmektedir.¹¹⁴ Diğer taraftan Ömer Neseî'nin tefsirini hazırlarken sıkça atıfta bulunduğu Kuşeyrî'den (öl. 465/1072) ilhamla sure girişlerindeki besmeleleri ayrı ayrı açıklama yoluna gitmiş olması muhtemeldir. Çünkü Kuşeyrî, her bir sure girişinde besmelenin bismillâh ifadesini işârî tefsirin ilkelerine göre farklı şekillerde tefsir etmiştir.¹¹⁵

2. Bikâî'nin Nazmü'd-dürer'i ve Besmele Yorumu

Tarihçi, müfessir, muhaddis ve edîb yönleriyle öne çıkan¹¹⁶ Burhânuddîn Ebu'l-Hasan İbrahim b. Ömer el-Bikâî, Memlükler döneminde yaşamış bir âlimdir. Bugün Lübnan topraklarında yer alan Bikâ' vadisindeki bir köyde 809/1406 tarihinde dünyaya gelmiştir.¹¹⁷ İlk eğitimini burada babasından almıştır.¹¹⁸ Köyünde meydana

¹¹² Tevbe sûresinin mukaddimesinde besmelenin bulunmayışına ilişkin rivayet ve görüşlere yer vermiştir. Bk. Neseî, et- Teysîr, 7/261-262.

¹¹³ Aslantürk, Ebû Hâfîs Ömer en-Neseî, 34.

¹¹⁴ Sem'ânî, et-Tahbîr, 1/527-528; Neseî, et-Teysîr, (Muhakkikin önsözü), 1/33-35.

¹¹⁵ Geniş bilgi için bk. Akpınar, "İşârî Tefsir ve Kuşeyrî (6.465/1072)'nin Besmele Tefsiri", 72-91.

¹¹⁶ Âdil Nuveyhid, Mu'cemu'l-müfessirîn (Beyrut: Mektebetu Nuveyhid es-Sekâfiyye, 1988), 1/17; Ömer Nasuhi Bilmen, Büyük Tefsir Tarihi (İstanbul: Bilmen Yayınevi, ts.), 2/594.

¹¹⁷ İbrahim b. Hasan el-Bikâî, Unvânu'z-ZAMÂN bi-terâcimi'ş-şuyûh ve'l-akrân, thk. Hasan Habeşî (Kahire: Dâru'l-Kütübi ve'l- Vesâiki'l-Kavmiyye, 2001), 2/62; Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed Şemsuddîn es-Sehâvî, ed-DAV'u'l-İLMÎ li- ehli'l-KARNİ't-TÂSİ'î (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1992), 1/101; Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, el-Bedru't-tâîf (Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-

gelen bir olayda babası ve bazı akrabaları öldürülmüş, bunun üzerine Bikâî on iki yaşındayken annesi ve dedesiyle birlikte köyü terk etmiş ve bazı yerlere uğradıktan sonra 823/1420 yılında Şam'a yerleşmiştir. Şam'da bulunduğu yıllarda dönemin önemli simalarından tecvid, kıraat ve aşere okumuş ve Kur'an'ı ezberlemiştir.¹¹⁹ Dönemin ilim merkezleri mesabesinde olan önemli şehirlerde bulunmuştur. Şam'da İbnü'l-Cezerî'den (öl. 833/1429) aşere okumuş ve kıraat dersi almıştır. Yirmi yaşlarında Kudüs'e giderek matematik eğitimi almıştır. 834 yılında Kahire'ye gitmiş, başta İbn Hacer (öl. 852/1449) olmak üzere birçok âlimin derslerine iştirak etmiştir.¹²⁰ Bundan sonra Dimyad'a, ardından İskenderiye'ye geçmiştir. Daha sonra Mekke'ye yönelmiş, hacı olduktan sonra orada bir müddet kalmış, akabinde Taif ve Medine'yi ziyaret etmiştir.¹²¹ Ayrıca Kıbrıs ve Rodos deniz savaşlarına ve başka askeri seferlere katılmış, bu sırada kitap telif etmeyi sürdürmüştür.¹²² Mücadeleci ve cedelci bir karaktere sahip olan Bikâî, bulunduğu şehirlerde birçok ilim adamıyla iletişime geçmiş, onlardan ilim ve tecrübeler almış, ayrıca onlarla çeşitli münakaşalara girerek birçok konuda reddiyeler yazmıştır.¹²³ Özellikle Muhyiddîn İbnü'l-Arabî (öl. 638/1240) ve İbnü'l-Fârız (öl. 632/1235) hakkındaki eleştirilerini, tekfir derecesine ulaştırması ve Gazzâlî (öl. 505/1111) hakkında tenkitlerde bulunması onun yapacağı birçok hizmete engel olmuş, ilim çevrelerince yalnızlığı itilmeye çalışılmıştır. Ayrıca yazdığı tefsir dolayısıyla eleştirilerin hedefi olmuştur. Ancak daha sonra Mısırlı ünlü âlimlerin takrizini almaya muvaffak olmuş ve geride bıraktığı eserler isminin unutulmasına mani olmuştur.¹²⁴ Bikâî'yi övenler olduğu gibi yerenler de olmuştur. Bikâî'ye en sert tenkitleri yönelten çağdaşı Sehâvî'dir (öl. 902/1497). Sehâvî, Bikâî'yi, ilm-i nücûm'dan başka meşguliyetinin olmadığını ve aslında onun ilim yönünden üstün bir seviyede

İslâmî, ts.), 1/19-20; Bilmen, Büyük Tefsir Tarihi, 2/594; Necati Kara, Burhânuddîn İbrâhîm b. Ömer el-Bikâî ve Tefsirindeki Metodu (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, İslâmî İlimler Fakültesi, Doktora Tezi, 1981), 1; Abdussemî' Muhammed Ahmed Haseneyn, Mesâ'idu'n-NAZAR li'l-işâfî 'alâ makâsidi's-suver (Muhakkikin önsözü) (Riyad: Mektebetu'l-Meârif, 1987), 33; Ömer Kara, "Bikâî'nin 'Nazmü'd-Dürer'inde Yer Alan 'İhtibâk Metinleri' -Bir İnşâ Denemesi-", Yüzcüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 3/3 (2000), 150.

¹¹⁸ Ekrem Abdulvahhâb el-Mevsilî, el-İmâmu'l-'Allâme Burhânuddîn el-Bikâî ve mehhecuhû fi't-tefsîr (Ürdün: Dâru'l-Feth, 2014), 28.

¹¹⁹ Bikâî, Unvânu'z-ZAMÂN, 2/62; Kara, Bikâî ve Tefsirindeki Metodu, 5; Bikâî, Mesâ'idu'n-NAZAR (Muhakkikin önsözü), 34-35; Mevsilî, Burhânuddîn el-Bikâî ve mehhecuhû fi't-tefsîr, 30-31; Kara, "Bikâî'nin 'Nazmü'd-Dürer'inde Yer Alan 'İhtibâk Metinleri' -Bir İnşâ Denemesi-", 151.

¹²⁰ Bikâî, Unvânu'z-ZAMÂN, 2/62-64; Celâluddîn Andurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, Nazmu'l-ikyân fi 'ayâni'l-A'yân, nşr. Philip Hitti (Beirut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1927), 24; Şevkânî, el-Bedru't-tâî, 1/19-20; Kara, Bikâî ve Tefsirindeki Metodu, 8-16; Kara, Bikâî ve Tefsirindeki Metodu, 5-8; Kara, "Bikâî'nin 'Nazmü'd-Dürer'inde Yer Alan 'İhtibâk Metinleri' -Bir İnşâ Denemesi-", 151-152; Bikâî, Mesâ'idu'n-NAZAR (Muhakkikin önsözü) 36-38; Mevsilî, Burhânuddîn el-Bikâî ve mehhecuhû fi't-tefsîr, 30-31.

¹²¹ Kara, Bikâî ve Tefsirindeki Metodu, 7; Mevsilî, Burhânuddîn el-Bikâî ve mehhecuhû fi't-tefsîr, 30-31.

¹²² Bikâî, Unvânu'z-ZAMÂN, 2/67; Kara, "Bikâî'nin 'Nazmü'd-Dürer'inde Yer Alan 'İhtibâk Metinleri' -Bir İnşâ Denemesi-", 152; Mevsilî, Burhânuddîn el-Bikâî ve mehhecuhû fi't-tefsîr, 31.

¹²³ Geniş bilgi için bk. Kara, Bikâî ve Tefsirindeki Metodu, 32-42; Mevsilî, Burhânuddîn el-Bikâî ve mehhecuhû fi't-tefsîr, 30-31.

¹²⁴ Kara, Bikâî ve Tefsirindeki Metodu, 25, 37.

olmadığını ileri sürerek sert bir şekilde tenkit etmiştir.¹²⁵ Şevkânî (öl. 1250/1834) ise Bikâî'nin geride bıraktığı eserlerin, onun bütün ilimlerde mahir ve otorite olduğunun bir kanıtı olduğu ifade ederek Sehâvî'yi eleştirmiştir.¹²⁶ Bikâî Şam'da 885/1480 tarihinde vefat etmiştir.¹²⁷ Tefsir, kıraat, fıkıh, kelim, tasavvuf, tarih ve tabakat, nahiv, mantık, matematik ve edebiyata dair birçok eser kaleme almıştır.¹²⁸

2.1. Bikâî'nin Nazmü'd-dürer İsimli Tefsiri

Bikâî'nin tefsir alanında Nazmü'd-dürer ile Mesâ'idün-NAZAR isimli eseri öne çıkmaktadır. Nazmü'd-dürer, Kur'an tefsiri alanında, bütün sûreleri ve âyetleri kapsayacak şekilde ilmü'l-münâsebet yöntemi esas alınarak hazırlanan tefsirlerin en güzelidir.¹²⁹ Bu tefsirin tam adı Nazmü'd-dürer fi tenâsubi'l-ÂYÂT ve's-süver'dir. Ayrıca Bikâî bu tefsiri, Fethu'r-RAHMÂN fi tenâsubi' ECZÂİ'l-Kur'ân ve Tercümânu'l-Kur'ân ve mübdî mÜNASEBÂTi'l-furkân isimleriyle de adlandırmının uygun olacağını ifade etmiştir.¹³⁰ Dikkat edilirse Bikâî'nin tefsirine uygun gördüğü bu isimler, tefsirinin usulü ve mahiyeti hakkında yeterince bilgi vermektedir.

Bikâî 861/1456 yılında 51 yaşlarında Nazmü'd-dürer'i yazmaya başlamıştır. Yarısına yaklaşınca birçok âlim, bu tefsiri takdirle karşılarken, bir kısmı da Kitab-ı Mükaddes'ten nakilde bulunması ve âyetler arasındaki münâsebeti göstermeye yoğunlaşması gibi hususlarda tenkit etmiştir. Bu tenkitler üzerine Bikâî tefsir yazımına ara vererek Kitab-ı Mükaddes'ten alıntı yapmanın cevazına dair el-Ahvâlu'l-KAVİME fi hükmi'n- NAKLİ mine'l-kütübi'l-KADİME isimli risaleyi, âyetler ve sûreler arasındaki münâsebeti aramanın gerekliliğini göstermek için de Mesâ'idün'n-NAZAR li'l-eŞRÂFİ ALÂ MAKÂSİDİ's-süver adlı kitabı yazmıştır. Bu arada tefsirinin bazı bölümlerini incelemeleri için Kahire'nin ileri gelen âlimlerine sunmuş, onların bir kısmı Nazmü'd-dürer'e takriz yazarken, bir kısmı da Ehl-i Kitap'tan nakilde bulunmanın caiz olduğunu belirtmişlerdir. Tartışma ve dedikoduları bu şekilde bitiren Bikâî, tefsirin yazımına devam etmiş ve 882/1477 tarihinde Şam'da tamamlamıştır.¹³¹ Bu tefsiri kaleme alırken başta Harâllî'nin (öl. 637/1240) Miftâhu'l-BÂBİ'l-mukâFFEL¹³² isimli eseri ile İbnü'z-Zübeyr'in el-Burhân¹³³ olmak üzere birçok eserden yararlanmışır.¹³⁴

¹²⁵ Geniş bilgi için bk. Sehâvî, ed-DAV'u'l-İLMİ, 1/101-110; Kara, Bikâî ve Tefsirindeki Metodu, 32-36.

¹²⁶ Şevkânî, el-Bedru't-tâî, 1/20; Kara, Bikâî ve Tefsirindeki Metodu, 29.

¹²⁷ Şevkânî, el-Bedru't-tâî, 1/21; Kara, Bikâî ve Tefsirindeki Metodu, 27; Mevsilî, Burhânuddîn el-Bikâî ve mehhecuhû fi't-tefsir, 32.

¹²⁸ Suyûtî, Nazmu'l-ikyân, 24; Nuveyhid, Mu'cemu'l-müfessirin, 1/17; Bilmen, Büyük Tefsir Tarihi, 2/595; Kara, Bikâî ve Tefsirindeki Metodu, 46-84; Kara, "Bikâî'nin 'Nazmü'd-Dürer'inde Yer Alan 'İhtibâk Metinleri' -Bir İnşâ Denemesi-", 152- 154.

¹²⁹ Ahmed Rahmânî, Mesâdirü't-tefsiri'l-mevdûi (Kahire: Mektebetu Vehbe, 1989), 6.

¹³⁰ Burhânuddîn Ebu'l-Hasan İbrahim b. Ömer el-Bikâî, Nazmü'd-dürer fi tenâsubi'l-ÂYÂT ve's-süver, thk. Abdurrezzâk Galib el-Mehdî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995), 1/5. Âyetler ve cümleler arasındaki münâsebeti gösterirken lemmâ edatını çokça kullanması nedeniyle bu tefsirin bir adını da lemmâ koymuştur. Bk. Kara, Bikâî ve Tefsirindeki Metodu, 92.

¹³¹ Kara, Bikâî ve Tefsirindeki Metodu, 95-96; Necati Kara, "Nazmü'd-Dürer", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/463.

Bikâî Nazmü'd-dürer'de sûreler, âyetler hatta cümleler bazen de kelimeler arasındaki münâsebeti göstermiş, bu vesileyle Kur'an âyetlerinin tertibindeki ı'câzı ortaya koymaya çalışmıştır. Her ne kadar daha önce bazı tefsirlerde âyetler arasındaki anlam irtibatına değinilmişse de bütün âyetler arasındaki münâsebet gösterilmemiştir. Bikâî ise âyetler ve sûreler arasındaki münâsebet konusuna ağırlık vermiş, bu alanda tek sayılabilecek bir eser kaleme almıştır. Diğer taraftan Bikâî tefsirinin ağırlık noktası bu olmakla birlikte, Kur'an'da Ehl-i kitab'ın zikredildiği her yerde doğrudan Tevrat, İncil ve Zebur'dan nakillerde bulunmuş, yeri geldiğinde fikhî ve kelâmî meselelere yer vermiş, nahiv yönünden tahliller yapmış, belâgat, meânî ve ı'câz yönlerinden izahlarda bulunmuş, (varsa) nüzul sebeplerini aktarmıştır.¹³⁵

Tefsirinin mukaddimesinde âyetlerin ve sûrelerin tertibinin münâsebetini ele alacağını¹³⁶ ve münâsebâtü'l-Kur'an ilminin, "Kur'an cüzlerinin (bölümlerinin) tertibinin illet ve gerekçelerinin bilinmesini sağladığını"¹³⁷ ifade eden Bikâî, Fâtiha sûresinin girişinde de her bir sûre isminin, sûre maksûdunun mütercimi olduğu belirtmiştir. Çünkü her türlü isim, kendisiyle müsemması arasındaki münâsebeti izhar eder. Sûrenin ismi de özet olarak (icmalen) sûrede olan tafsilata delalet eder. Sûrelerin maksûdu da ismiyle olan münâsebetine götürür. Bikâî devamlı, bütün sûrelerin maksûduna değineceğini, sûrelerin maksûdu ile ismi arasındaki anlam ilişkisini göstereceğini ve bütün besmeleleri sûrenin maksûduna münâsib bir şekilde tefsir edeceğini ifade etmiştir.¹³⁸ Fâtiha sûresinin girişinde belirlediği bu hususları bütün sûrelere uygulamıştır. Bu çerçevede sûre girişlerinde Maksûduhâ ifadesiyle öncelikle sûrenin konusu/konuları, muhtevası ve ana fikri hakkında bilgi vermiştir. Akabinde sûre ismi ile müsemması, sûre başı ile sonu, bir önceki sûrenin sonu ile tefsiri yapılan sûrenin baş tarafı arasındaki münâsebeti göstererek sûreler arasındaki münâsebeti değinmiş, besmeleye de ilgili sûrenin maksûduna göre mana vermiştir. Daha sonra âyetleri tek tek ele almış, cümle cümle, kelime kelime izah etmiş ve âyetler arasındaki münâsebetlere değinmiştir.¹³⁹

¹³² Harâllî'nin bazı eserleri tek bir kitapta toplanmıştır. Bk. Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Harâllî el-Merâkeşî, Turâsu Ebi'l-Hasan el-Harâllî el-Merâkeşî fi't-tefsîr, thk. Muhemmâdî b. Abdisselâm el-Hayyâtî (b.y.: Metâbiu'n-Necâh el-Cedîde, 1997)

¹³³ Bk. Ebû Ca'fer Ahmed b. İbrahim b. Ez-Zübeyr el-Girnâti, el-Burhân fi tertibi süveri'l-Kur'ân, thk. Muhammed Şa'bân (Fas: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1990)

¹³⁴ Bk. Kara, Bikâî ve Tefsirindeki Metodu, 100-140; Kara, "Nazmü'd-Dürer", 32/463; Mevsilî, Burhânüddin el-Bikâî ve mehhecuhü fi't-tefsîr, 107-162.

¹³⁵ Kara, Bikâî ve Tefsirindeki Metodu, 97.

¹³⁶ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 1/3.

¹³⁷ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 1/5.

¹³⁸ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 1/11-12.

¹³⁹ Kara, Bikâî ve Tefsirindeki Metodu, 98; Kara, "Nazmü'd-Dürer", 32/463; Mehmet Faik Yılmaz, Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet (Ankara: DİB Yayınları, 2005), 57; Ali Kaya, "Sure Mukaddimelerinde Verilen Bilgiler Çerçevesinde Müfessirlerin 'Sure Bütünlüğü'ne Yaklaşımları (Klasik-Çağdaş Karşılaştırılması)", Mütfekkir 6/11 (2019), 47. Ayrıca bk. Şahin Güven, "Tefsir İlminin Bir Alt Disiplini Olarak 'Makâsıdu's-Süver'", BilimName: Düşünce Platformu 35/1 (2018), 110-111.

Bikâî, tefsirle ilgili olan diğer eseri Mesâ'idü'n-NAZAR'da ise mukaddimeden sonra Mısır ulemasının tefsirine yazdıkları takrizleri koymuştur. Daha sonra 114 sûreyi tek tek ele alarak onların Mekkî-Medenî bilgileri, âyet sayıları, maksûdu ve fazileti hakkında düzenli bilgiler vermiştir.¹⁴⁰

2.3. Bikâî'nin Besmele Yorumu 2.2.

Bikâî Fâtiha sûresinin girişinde de belirttiği gibi Kur'an'daki bütün besmeleleri, ilgili sûrenin maksûduna (ana fikri ve konusu) uygun tefsir etmeye çalışmıştır. Ömer Neseffî'nin et-Teysir'inde olduğu gibi Allah, RAHMÂN ve RAHİM lafızlarına ellezi edatıyla eklediği kafiyele cümlelerle besmeleyi açıklamıştır. Ancak Ömer Neseffî'nin aksine ne mukaddimede ne de Fâtiha sûresinin tefsirinde besmeleyi oluşturan unsurlar ve temel kavramlar hakkında detaylı açıklamalar yapmamıştır. Ayrıca bu üç isme eklediği cümle ve ifadeleri, âyetler ve âyetlerin bölümlerinden seçmemiş, kendine has bir usulü takip ederek sıkça kullandığı fiil, isim ve ifadelerle kafiyele cümleler oluşturmuştur. Bununla birlikte Fâtiha sûresinin tefsiri sırasında, Harâllî'den iktibasla besmelenin başındaki be harfi, Allah, RAHMÂN, ve RAHİM lafızlarının medlullerine ilişkin kısa açıklamalara yer vermiştir. Buna göre besmeledeki be harfinin anlamı, Yüce Allah'ın, sebep olma hikmetini (hikmetü't-tesbîb) izhar etmesidir. İsim, kalpler için gizli olanın, kulaklar vasıtasıyla fertler şeklinde (suratü'l-efrad) açığa çıkarılmasıdır. Allah, akılların erişemediği yerde kalplerin kendisine yöneldiği bir isimdir. Bu nedenle akıllar ona kulluk edip hayran kalır, ona ibadet eder ve hoşnut olur, yani onunla yetinip başka bir şeye muhtaç olmaz. RAHMÂN, rubûbiyetin kapsadığı her şeyi içine alan rahmettir. RAHİM ise rahmetin ulûhiyetin razı olduğuna tahsis edilmesidir.¹⁴¹

Bikâî, burada RAHMÂN ismini açıklarken ŞÂMİL/شامل (kapsayan), KÂFİF/كافٍ (tüm, bircümle) ve RAHMET sözcüklerini, RAHİM ismini izah ederken HÂSS/خاص (mahsus, özgü) ve RAHMET isimleriyle terdâ/تردد (razı/hoşnut olur) fiilini kullanmıştır. Bu kelimelerin tercih edilmesi, aslında Bikâî'nin bu iki isme yüklediği anlamla ilgili bir durumdur. Çünkü bu kısa açıklamada RAHMÂN ismine "Allah'ın rahmetinin her şeyi kapsamı", RAHİM ismine de "Allah'ın rahmetinin, sadece onun razı olduklarına mahsus olması" şeklinde bir anlam verdiği görülmektedir. Bikâî, sûre başlarında bulunan besmelelerdeki RAHMÂN ve RAHİM kelimelerini açıklarken de ya aynı kelime ve ifadeleri veya benzerlerini kullanarak buradaki anlamı (Fâtiha sûresinde verdiği anlamı) muhafaza etmiştir. Örneğin Kevser sûresinin maksûdunun (hedefi ve konusu), olması mümkün olan her türlü hayırla mükâfat (minha) olduğunu, Kevser isminin bu hususu açıkladığını ve NAHR olayının da buna benzediğini belirtmiştir. Çünkü NAHR, devenin boğazlanması olayını ifade eder ve bu durum (devenin NAHR) Arapların

¹⁴⁰ Geniş bilgi için bk. Burhânuddin Ebu'l-Hasan İbrahim b. Ömer el-Bikâî, Mesâ'idü'n-NAZAR lil İŞRÂFİ ALÂ mekâsidi's-süver, thk. Abdüssemmî' Muhammed b. Ahmed Haseneyn (Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1987).

¹⁴¹ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 1/13.

onlara bahşeden Rahîm'in adıyla¹⁴⁵ şeklinde açıklamıştır. Görüldüğü gibi burada da RAHMÂN izah edilirken AMME, gemera (kapladı), nimet ve nevâl (hediye) kelimeleri, RAHİM izah edilirken de HASSA, HABÂ (vermek, hediye vermek), evliyâ (dostlar), itmâm (tamamlamak) ve nimet sözcükleri tercih edilmiş, bu vesileyle RAHMÂN isminin genel, rahîm sıfatının ise özel bir muhtevaya sahip olduğu ifade edilmiştir.

Bikâî, Kâria sûresinin maksûdunu, başındaki ve sonundaki hallerini ve insanların o gün (ceza günü) "kurtuluşa eren" ve "helak olan" şeklinde taksimini tasvir ederek din (ceza) gününün izah edilmesi şeklinde ifade etmiştir. Devamında besmeleyi "Âlemlerin yüce sahibi (el-melikü'l-a'lâ) Allah'ın, var etme ve açıklama nimeti herkesi kapsayan Rahmân'ın ve hizbini (kendisine iman edenleri), sevdiği ve razı olduğu şeye muvaffak kılan Rahîm'in adıyla"¹⁴⁶ biçiminde açıklamıştır. Burada ise RAHMÂNı AMME, nimet, cemî' (tüm, herkes) ve verâ (insanoğlu, halk) kelimeleri, RAHİMİ de HASSA, yühıbbu (sever), yerdâ (razı/hoşnut olur) ve hizb kelimeleriyle tefsir etmiştir. Rahîmin açıklamasında yühıbbu (sever) ve yerdâ fiillerinin tercih edilmesi, Kâria 101/7. âyette geçen "İşe Râdiye (hoşnut eden bir yaşayış) tamlamasıyla ilgili bir durum olabilir.

Bikâî, İnşirâh sûresinin maksûdunun, Duhâ sûresinin sonunda zikri geçen nimetin detaylı anlatımı ve "nimeti tahdis"le (nimeti anma) neyin murad edildiğinin açıklaması olduğunu belirtmiştir. Nimeti tahdis ise Allah'a ibadet konusunda çaba göstererek nimete şükürle mukabelede bulunmak, ihsanda bulunması sebebiyle rahmetinin büyüklüğünü hatırlayarak O'na yönelmektir. Sûrenin konusuyla ilgili bu bilgileri verdikten sonra besmeleyi şöyle açıklamıştır: "Emri yüce ve şanı büyük, kendisinden başka ilah olmayan ve nimet vermesi büyük olan (çokça nimet veren) Allah'ın, yarattıklarının hepsine cömertliğiyle bolca ihsanda bulunan -ki O, celal ve ikram sahibidir- Rahmân'ın ve saygıdeğer ehline (ehl-i hazret/iman edenlere), rahmetini tahsis ederek (onlara tahsis edilmiş makamların) en yücesine yücelten Rahîm'in adıyla"¹⁴⁷ Besmelenin buradaki tefsirinde, RAHMÂNDAN sonra efâDA (suyu döktü, Allah bolca verdi), cüd ve HALK (mahlûk) sözcükleri zikredilerek Allah'ın kerem sahibi olduğu vurgulanmış, rahîmin açıklamasında ise ehl-i HAZRET, HÂSS, RAHMET, A'LÂ (yükseltti) kelimeleri seçilerek Yüce Allah'ın sevdiği kullarını yüce makama çıkardığı ifade edilmiştir. Bikâî'nin, RAHİM isminin medlulüne ilişkin kullandığı "en yüce makama yükseltme" ifadesini İnşirâh 94/4. âyeti (Senin şânını ve ününü yüceltmedik mi?) dikkate alarak oluşturmuş olması mümkündür. Ayrıca Allah lafzından sonra kullandığı "çokça nimet verme" olayının vurgulanması, sûrenin maksûduna bağlı bir husus olabilir.

¹⁴⁵ مَلَايَ التَّحِيَّةِ بِبَيْتِ اِنَّكَ اَلرَّحْمٰنُ الرَّحِيْمُ اَمْرًا رَافِعًا اَوَّلَ اَرْحَانِي (Bikâî, Nazmü'd-dürer, 8/541).

¹⁴⁶ مَلَايَ اَلرَّحْمٰنُ الرَّحِيْمُ اَمْرًا رَافِعًا اَوَّلَ اَرْحَانِي (Bikâî, Nazmü'd-dürer, 8/513).

¹⁴⁷ مَلَايَ اَلرَّحْمٰنُ الرَّحِيْمُ اَمْرًا رَافِعًا اَوَّلَ اَرْحَانِي (Bikâî, Nazmü'd-dürer, 8/460).

Bikâî, Mü'minûn sûresinin maksûdunu, felahın müminlere tahsis edilmesi olarak ifade ettikten sonra besmeleyi "Emrin tamamı kendine mahsus olan- ki onun emrini engelleyecek kimse yoktur- Allah'ın, beyanı iletmek (vahyi insanlara ulaştırmak) rahmetinin genelinden olan Rahmân'ın ve dilediğine imanı tahsis/bahşeden Rahîm'in adıyla"¹⁴⁸ biçiminde açıklamıştır. Buradaki besmele açıklamasında da her zaman tercih ettiği belli sözcükleri (umûm, rahmet, beyân/tebliğ, hassa, erâde, iman) tercih etmiştir. Ayrıca sûre isminin Mü'ninûn olması ve bu sûrede müminlerin özelliklerinden bahsedilmesi göz önünde bulundurularak RAHİM ismi tefsir edilmiş olabilir.

Müddessir sûresinin maksûdu ise istikbar ehlini, helak yurduyla inzâr etmeye çabalamak, günahkâr (dini) yalanlayanların nefislerinde yeniden dirilişi ispat etmek ve çok bağışlayıcı aziz olan Allah'ın hilmıyla zikir ehline müjdeye işaret etmektir. Sûre girişindeki besmele ise "Alemlerin sahibi (el-melik), yüce, tek ve kakhâr olan Allah'ın, var etme ve açıklama nimetini hem iyilere hem kötülere teşmil eden Rahmân'ın ve dostlarına (ehl-i asfiya) düşünemilmeyi/akletme (istibsâr) ve kalıcı yurda (dâru'l-karâr) ulaşmayı muvaffak kılan rahîm'in adıyla"¹⁴⁹ şeklinde açıklanmıştır. Bikâî, burada RAHMÂN'ın tefsirinde AMME, İCÂD (var etme) ve BEYÂN (açıklama) kelimelerini, RAHİM'in tefsirinde de HASSA fiiliyle ehl-i asfiyâ ifadesini tercih etmiştir.

Sonuç olarak Bikâî, sûrelerin başındaki besmelenin temel kavramları olan RAHMÂN ve RAHİM kelimelerini tefsir ederken belli kelime ve ifadeleri tercih etmiştir. Bu usul, aslında RAHMÂN ve RAHİM kelimelerine verdiği anlamla ilgili bir durumdur. Çünkü Bikâî, başından itibaren RAHMÂN ismine "Allah'ın iyi- kötü ayrımı yapmadan herkese merhamet edip lütufta bulunması", RAHİM ismine de "Allah'ın sadece razı olduğu ve sevdiği dostlarına merhamet edip lütufta bulunması" temel anlamını yansıtmak için bahsi geçen kelime ve kalıplara başvurmuştur. Bu çerçevede RAHMÂN kelimesinden sonra Allah'ın rahmet ve lütfunun herkesi kapsadığını ifade etmek için amme/âmme/umum (geneli içine aldı/genel),¹⁵⁰ vesia (kapsadı),¹⁵¹ efâda (suyu döktü, Allah bolca verdi),¹⁵² ehâta (çevreledi/ihata etti),¹⁵³ cem' (tüm, herkes),¹⁵⁴ halk/mahlûkât/halâik (mahlûkat),¹⁵⁵ küll (tüm, herkes),¹⁵⁶ istevâ (eşit odu),¹⁵⁷ nimet,¹⁵⁸ rahmet,¹⁵⁹ icâd (var etmek),¹⁶⁰ şemile/şümûl

¹⁴⁸ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 5/182 (بِكَائِيٍّ مِّنَ الْمُؤْمِنِينَ وَرَحْمَةً مِّنَ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ).

¹⁴⁹ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 8/220 (بِكَائِيٍّ مِّنَ الْمُؤْمِنِينَ وَرَحْمَةً مِّنَ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ أَوْ لَوْ لَمْ يَكُنْ إِلَّا بِكَائِيٍّ مِّنَ الْمُؤْمِنِينَ أَوْ لَوْ لَمْ يَكُنْ إِلَّا بِكَائِيٍّ مِّنَ الْمُؤْمِنِينَ).

¹⁵⁰ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 2/205, 384; 3/411, 498; 4/3, 117, 517; 5/129, 405; 6/3, 239; 7/148, 220.

¹⁵¹ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 2/3; 7/339, 432.

¹⁵² Bikâî, Nazmü'd-dürer, 2/579.

¹⁵³ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 3/181.

¹⁵⁴ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 3/498; 4/165; 5/4, 533; 7/3.

¹⁵⁵ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 4/165, 199, 243, 517; 5/4, 63, 582; 7/3, 270, 474.

¹⁵⁶ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 4/327, 5/229, 582.

¹⁵⁷ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 5/4.

¹⁵⁸ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 5/4, 63.

(kapsadı/kapsamak),¹⁶¹ beriyye (mahlûk),¹⁶² kerem/cûd (cömertlik),¹⁶³ beyân/beyân-ı ‘âmm/nimetü’l-beyân (açıklamak, vahyin insanlara ulaştırılıp açıklanması)¹⁶⁴ gibi kelime ve ifadeleri kullanmıştır. RAHİM kelimesinden sonra da Allah’ın sadece sevdiğine ve dostlarına merhamet edip ihsanda bulunduğunu vurgulamak için etemme/itmâm (tamamlamak),¹⁶⁵ nimet,¹⁶⁶ ehl-i tevfik/tevfik (muvaaffakiyet),¹⁶⁷ en şâe/men intâra/men istafâ (dilediği/istediği kimse),¹⁶⁸ ‘ibâd (kullar),¹⁶⁹ hassa/yehussu/hâss/ihtisâs (tahsis etmek,bahşetmek),¹⁷⁰ fazl (üstünlük, edem),¹⁷¹ şerrafe (şereflendirdi),¹⁷² ehl-i vedd/vidâd (sevgi ehli, Allah’ın sevdiği kulları),¹⁷³ yerdâ (hoşnut/razi olur)¹⁷⁴ yuhyî kulûbe ehl-i veddihi (sevdiğinin kalplerini ihya eden),¹⁷⁵ menne/yemunnu (nimet verdi),¹⁷⁶ ehlü’l-îman¹⁷⁷ ehlü’l-‘irfân (irfan ehli),¹⁷⁸ zirvetü’l-ihsân (ihsanın zirvesi),¹⁷⁹ letafe (nazik/merhametli oldu),¹⁸⁰ evliyâ (dostlar),¹⁸¹ encâ (kurtardı)¹⁸² enâra (aydınlattı),¹⁸³ tarik-i cennet (cennet yolu),¹⁸⁴ ehbâb (sevdiğileri, arkadaşlar),¹⁸⁵ ‘atf (şafkat),¹⁸⁶ ehl-i kerâmet (keramet ehli),¹⁸⁷ hizb/ehl-i hizb (taraftra, Allah’a iman edenler),¹⁸⁸ ulu’l-elbâb (akıl sahipleri),¹⁸⁹ sevâb,¹⁹⁰ fâze/fevz (nail oldu),¹⁹¹ dâru’l-karâr

¹⁵⁹ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 5/63, 229.

¹⁶⁰ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 5/63, 129.

¹⁶¹ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 5/229, 533; 6/3; 7/474.

¹⁶² Bikâi, Nazmü’l-dürer, 6/3.

¹⁶³ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 6/67; 7/432.

¹⁶⁴ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 7/88, 148, 402.

¹⁶⁵ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 5/4; 7/339.

¹⁶⁶ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 5/4.

¹⁶⁷ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 5/4; 7/270, 291, 547.

¹⁶⁸ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 5/63, 126, 229, 291; 6/482; 7/3, 270, 339.

¹⁶⁹ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 5/63, 291.

¹⁷⁰ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 5/129, 460; 6/3, 482; 7/88, 148, 244, 339, 371.

¹⁷¹ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 5/129, 291.

¹⁷² Bikâi, Nazmü’l-dürer, 5/229; 6/200.

¹⁷³ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 5/344; 6/356; 7/62, 312, 509.

¹⁷⁴ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 5/344; 7/270, 312.

¹⁷⁵ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 5/344.

¹⁷⁶ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 5/405; 6/144.

¹⁷⁷ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 5/460.

¹⁷⁸ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 5/533.

¹⁷⁹ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 5/533.

¹⁸⁰ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 5/582.

¹⁸¹ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 5/582; 6/239, 412; 7/88.

¹⁸² Bikâi, Nazmü’l-dürer, 5/582.

¹⁸³ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 6/3.

¹⁸⁴ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 6/3.

¹⁸⁵ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 6/42.

¹⁸⁶ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 6/67.

¹⁸⁷ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 6/144, 200.

¹⁸⁸ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 7/148, 402.

¹⁸⁹ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 7/220.

¹⁹⁰ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 7/220.

¹⁹¹ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 7/244, 402.

(kalcı yurt),¹⁹² ehl-i kunût (itaat ehli),¹⁹³ inkâz mine'd-dalâl (dalaletten kurtarma),¹⁹⁴ ehl-i tâat,¹⁹⁵ ehl-i kurb (Allah yakın olanlar),¹⁹⁶ asfiyâ (dostlar)¹⁹⁷ gibi isim, fiil ve ifadeleri yoğun bir şekilde kullanmıştır. Allah lafzının açıklamasında da Yüce Allah'ın isim ve sıfatlarının açıklayan kelime ve ifadeleri tercih ettiği görülmektedir.¹⁹⁸ Dikkat edilirse RAHMÂN kelimesinin genel, RAHİM de özel bir muhtevaya sahip olduğunu vurgulamak için sıklıkla yakın anlamlı kelime ve ifadeler tercih edilmiştir. Dolayısıyla Bikâî, Fâtiha sûresinin tefsiri sırasında, her bir besmeleyi başında bulunduğu sûrenin maksûduna uygun bir şekilde tefsir edeceğini belirtip bunun için bütün çabasını ortaya koymuşsa da verilen örneklerde de görüldüğü gibi yakın anlamlı kelime ve ifadeleri çokça kullanması nedeniyle birçok sûre girişindeki besmele açıklamaları anlam ve vurgu olarak birbirine benzemiştir.¹⁹⁹

Diğer taraftan Bikâî'nin kendisinden üç asır önce yaşamış olan Ömer Neseî'den ilhamla böyle bir usulü takip etmiş olması mümkündür. Çünkü onun Ömer Neseî'den bilgi aktarımında bulunduğu, dolayısıyla tefsirini yazarken ondan istifade ettiği görülmektedir. Nitekim Mesâ'idü'n-NAZAR isimli eserinde Fâtiha sûresinin âyet sayıları konusunda Ömer Neseî'nin et-Teysîr'ine atıfta bulunmuştur.²⁰⁰ Aynı zamanda Bikâî'nin besmeleyi açıklarken kafiyeli ve şiirsel bir metin oluşturması, onun edebî kişiliği ve şair kimliğiyle de²⁰¹ açıklanabilir. Bununla birlikte Ömer Neseî, besmeleleri açıklama yöntemi hakkında bilgi vermediği halde, Bikâî sûre girişlerindeki her bir besmeleyi sûre maksûduna göre tefsir edeceğini belirtmiş, Ömer Neseî'den farklı olarak Allah, RAHMÂN ve RAHİM isimlerine eklediği ve şiirsel bir metin haline getirdiği ifade ve cümleleri âyetlerden seçmemiştir. Ayrıca hem Fâtiha sûresindeki RAHMÂN ve RAHİM isimleriyle ilgili kısa açıklamasında hem de diğer sûrelerdeki açıklamalarında Allah'ın rahmetini dünya ve ahiretle sınırlamadığı görülmektedir.

Sonuç

Görebildiğimiz kadarıyla tefsir tarihinde Ömer Neseî ve Bikâî dışında, sûre girişlerinde bulunan bütün besmeleleri sûrenin konusu ve muhtevasına göre kafiyeli metinler şeklinde ayrı ayrı açıklayan başka müfessir gelmemiştir. Ömer Neseî'nin (belki de) Kuşeyrî'den mülhem başlattığı bu usûlü, üç asır sonra Bikâî

¹⁹² Bikâî, Nazmü'd-dürer, 7/244.

¹⁹³ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 7/291.

¹⁹⁴ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 7/312.

¹⁹⁵ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 7/370.

¹⁹⁶ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 7/402.

¹⁹⁷ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 7/474.

¹⁹⁸ Örnek olarak bk. Bikâî, Nazmü'd-dürer, 2/3, 181,411, 498; 3/3, 117, 165, 199; 8/508, 513.

¹⁹⁹ Adnan Arslan, "Bikâî'nin Nazmu'd-Dürer Tefsirinde Münâsebet İlimi'ne Dair Bir İnceleme: 30. Cüz Özelinde", Tefsir Araştırmaları Dergisi 5/1 (Nisan 2021), 370-372.

²⁰⁰ Bikâî, Mesâ'idü'n-NAZAR, 1/208.

²⁰¹ Bikâî'nin edebî yönü ve şiir kitapları için bk. Kara, Bikâî ve Tefsirindeki Metodu, 30-32, 76-80.

canlandırmıştır. Bu açıdan bu iki müfessirin çabalarını tefsir tarihinde bir zenginlik ve özgün bir yaklaşım olarak değerlendirmek mümkündür.

Ömer Neseî, sûre girişlerinde Allah, RAHMÂN ve RAHÎM lafızlarına ellezî edatıyla eklediği cümlelerini, ilgili sûreden seçtiği âyet veya âyet bölümlerinden oluşturmuştur. Ancak âyetleri ilave ederken, sûrenin konusunu yansıtacak mahiyetteki âyetleri seçme gayretinde olmamıştır. Bununla birlikte kısa sûrelere geldikçe bu üç lafza iliştilen âyetlerin sûre konusunu daha çok yansıttığı görülmektedir. Bu da sûrelerin hacmi ve onlarda ele alınan konu/konularla ilgili durum olabilir. Çünkü uzun sûrelerde genelde birbiriyle ilişkili birkaç konu işlenirken, kısa sûrelerde bir konudan bahsedilmektedir. Bikâî ise Allah, RAHMÂN ve RAHÎM isimlerine ellezî edatıyla eklediği ve şiîrsel bir metin oluşturduğu cümleleri, doğrudan âyetlerden almak yerine belli kelime ve ifadeleri kullanarak kendisi oluşturmuştur. Ayrıca bahsi geçen kelime ve ifadeler vasıtasıyla oluşturduğu cümlelerle RAHMÂN ve RAHÎM kelimelerine bütün sûrelerde aynı anlamı vermeye ve besmeleyi de sûre maksûduna göre açıklamaya çalışmıştır. Ömer Neseî'de ise genel itibariyle böyle bir çabanın olmadığı görülmektedir.

Ömer Neseî ve Bikâî'nin besmeleleri sûre muhtevasıyla açıklama çabaları, onların Kur'an'a bütüncül yaklaşımlarının bir parçası olduğu ifade edilebilir. Çünkü her iki müfessir de sûrelerin konusunu tespit etmenin yanı sıra sûreler arasındaki münâsebeti göstermişler ve âyetler arasındaki bağlantı ve anlam ilişkilerine de değinmişlerdir. Ayrıca besmeledeki Allah, RAHMÂN ve RAHÎM isimlerini kafiye ve şiîrsel metinler şeklinde açıklama usûlü, Ömer Neseî ve Bikâî'nin şair kimlikleri ve edebi kişilikleriyle de açıklanabilir. Çünkü bu müfessirlere ait şiir kitaplarının olduğu bilinmektedir.

Kaynakça

- Akpınar, Ali. "İşârî Tefsir ve Kuşeyrî (ö. 465/1072)'nin Besmele Tefsiri". TASAVVUF: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi 3/9 (2002), 53-92.
- Arslan, Adnan. "Bikâî'nin Nazmü'd-Dürer Tefsirinde Münâsebet İlmî'ne Dair Bir İnceleme: 30. Cüz Özelinde". Tefsir Araştırmaları Dergisi 5/1 (Nisan 2021), 278-297.
- Aslantürk, Ayşe Humeyra. "Nesefî, Necmeddîn". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Aslantürk, Ayşe Humeyra. Ebû HAFS Ömer en-Nesefî'nin (öl. 537/1142) "et-Teysîr fi't-Tefsîr" Adlı Tefsirinin Tahlîli ve el-BAKARA Sûresi'nin Tenkidli Neşri. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1995.
- Aydemir, Abdullah. "Besmele". Diyanet İlmî Dergi [Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi] 10 (1971), 82-89.
- Bedir, Ahmet. "Kuşeyrî'nin "Letâifü'l-İşârât" Adlı Tefsiri'nde "Besmele" Yorumu". HARRAN Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 6 (2000), 189-213.
- Bikâî, Burhânuddîn Ebu'l-Hasan İbrahim b. Ömer. Mesâ'idü'n-NAZAR lil İŞRÂFİ ALA mekâsidi's-süver. 3 Cilt. thk. Abdüssemî' Muhammed b. Ahmed Haseneyn. Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1987.
- Bikâî, Burhânuddîn Ebu'l-Hasan İbrahim b. Ömer. Nazmü'd-dürer fi tenâsubi'l-ÂYAT ve's-süver. thk. Abdurrezzâk Galib el-Mehdî. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1995.
- Bikâî, İbrahim b. Hasan. Unvânü'z-ZAMÂN bi-terâcimi's-şuyûh ve'l-akrân. thk. Hasan Habeşi. 8 Cilt. Kahire: Dâru'l- Kütübî ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 2001.
- Bilmén, Ömer Nasuhi. Büyük Tefsir Tarihi. İstanbul: 2 Cilt. Bilmen Yayınevi, ts. **Yazar Soyadı, Adı. Kitap Adı. x Cilt. Basım Yeri: Yayıncı, x. Basım, Basım Yılı.**
- Can, Ali. "Aliyyü'l-Kârî'nin Envârü'l-Kur'ân ve Esrârü'l-Furkân Adlı Tesirinde Besmele Yorumu". Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 14/2 (2012), 37-66.
- Can, Ali. "Ebû Saîd el-Hâdim'in Risâletü'l-Besmele Adlı Eserinde On Sekiz İlim Dalına Göre Besmele Yorumu". Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 14/1 (2012), 1-73.
- Dâvûdî, Şemsuddîn Muhammed b. Ali. TABAKÂTU'l-müfessirîn. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1983.
- Derman, M. Uğur-Uzun, Mustafa İsmet. "Besmele". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 5/532-537. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eş'as el-Ezdî. Sünenu Ebî DÂVUD. thk. Şuayip el-Arnâvud-Muhammed Kâmil Karabelilî. 7 Cilt. Dimişk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.
- Efe, Seyfullah. Ömer Nesefî ve Ebû'l-Fütûh RÂZÎ'nin Kur'ÂN YorumlAMALARI. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.
- Gür, Süleyman. "Osmanlı Tefsir Geleneğinde Besmele Risaleleri Literatürü". FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi 12 (Güz 2018), 405-477.
- Güven, Şahin. "Tefsir İlminin Bir Alt Disiplini Olarak "Makâsıdu's-Süver". BilimNAME: Düşünce Platformu 35/1 (2018), 97-126.
- Hamidullah, Muhammed. İslam Peygamberi. çev. Salih Tuğ. 2 Cilt. Ankara: İmaj Yayınları, 2003.
- Harâllî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Harâllî el-Merâkeşi. Turâsu Ebi'l-HASAN el-HARÂLLİ el-MERÂKEŞİ fi't-tefsir. thk. Muhemmâdî b. Abdisselâm el-Hayyâtî. b.y.: Metâbiu'n-Necâh el-Cedîde, 1997.
- Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed. Şe'nu'd-DUÂ. thk. Ahmed Yusuf ed-Dekkâk. Beyrut: Dâru's- Sekâfeti'l-Arabiyye, 1984.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. Tefsiru't-Tahrîr ve't-tenvîr. 30 Cilt. Tunus: ed-Dâru't-Tûnusiyiye li'n-Neşr, 1984.
- İbn Kutluboğa, Ebu'l-Fidâi Zeynuddîn Kâsım. Tâcu't-terâcim. thk. Muhammed Hayr Ramazan Yusuf. Dimişk: Dâru'l-Kalem, 1992.
- İbn Manzûr. Lisânü'l-Arab. thk. Abdullah Ali el-Kebîr vd. 6 Cilt. Kahire: Dâru'l-Meârif, ts.

- İbnü'z-Zübeyr, Ebû Ca'fer Ahmed b. İbrahim el-Gırnâfî. el-Burhân fî tertîbi süveri'l-Kur'ân. thk. Muhammed Şa'bân. Fas: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûnî'l-İslâmiyye, 1990.
- Kara, Necati. "Nazmü'd-Dürer". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Kara, Necati. BURHÂNUDDİM İBRÂHİM b. ÖMER el-BİKÂİ ve Tefsirindeki Metodu. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, İslâmî İlimler Fakültesi, Doktora Tezi, 1981.
- Kara, Ömer. "Bikâî'nin 'Nazmü'd-Dürer'inde Yer Alan 'İhtibâk Metinleri' -Bir İnşâ Denemesi-". Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 3/3 (2000), 149-224.
- Karataş, Şuayip. İMAM YA'KÛB KIRFÂATININ Özellikleri ve Delilleri. Ankara: Sonçağ Akademi Yayınları, 2021.
- Kaya, Ali. "Ömer Neseff'nin et-Teysîr fi't-Tersir Adlı Tefsirinde Münâsebâtü'l-Kur'ân". ORTAASYA'DAN Anadolu'ya İslami İlimler. ed. Murat Şimşek vd. 818-828. Karabük: Karabük Üniversitesi Yayınları, 2021.), 820-821.
- Kaya, Ali. "Sure Mukaddimelerinde Verilen Bilgiler Çerçevesinde Müfessirlerin 'Sure Bütünlüğü'ne Yaklaşımları (Klasik-Çağdaş Karşılaştırılması)". Mütefekkir 6/11 (2019), 33-64.
- Kaya, Mehmet. "Tefsir Ekolleri Perspektifinden Kur'an'ın Çok Boyutlu Yorumu: Besmele Örneği". Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 14/27 (2015), 83-116.
- Kocabaş, Huzeyfe. Ömer Neseff ve Kitabü'l-Beyân AN ÇARİBİ'L-KUR'ÂN Adlı Eseri: Metin ve İnceleme. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr. el-Câmi' li Ahkâmî'l-Kur'ân. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü't-Risâle, 2. Basım, 2006.
- Kuşeyrî, Ebu'l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik. Letâifu'l-İŞRÂT, thk. Abdüllatif Hasan Abdurrahmân. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2007.
- Leknevî, Muhammed Abdulhâ. el-FEVÂİDÜ'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye. Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-İslâmî, ts.
- Mevsilî, Ekrem Abdulvahhâb. el-İMÂMU'l-ALÂME BURHÂNUDDİN el-BİKÂİ ve mehhecuhû fi't-tefsîr. Ürdün: Dâru'l-Feth, 2014.
- Mütercim Âsım Efendi. Kâmûsu'l-muhîr tercümesi (el-Okyânûsu'l-muhîr fî tercemeti'l-KÂMÛsul-muhîr). haz. Mustafa Koç-Eyyüp Tanrıverdi. 6 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013.
- Neseffî, Ebû Hafs Necmuddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed el-Hanefî. et-Teysîr fi't-tefsîr. thk. Mâhir Edîb Habbûş vd. 15 Cilt. İstanbul-Beyrut: Dâru'l-Lubâb, 2019.
- Neseffî, Necmeddin Ömer. Ömer Neseffî Tefsiri-et-Teysîr fi't-tefsîr-. çev. Muhammed Coşkun. İstanbul: Yazma Eserleri Kurumu Başkanlığı, 2019.
- Nuveyhîd, Âdil. Mu'cemu'l-müfessîrîn. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetu Nuveyhid es-Sekâfiyye, 3. Basım, 1988.
- Özdemir, Ahmet. "İşârî (Tasavvufî) Tefsirlerde Besmele Yorumu". Marîfe: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim] 20/1 (2020), 9-37.
- Özel, Mustafa. "Midhat Paşa'nın Besmele ve Fâtiha Tefsiri". Marîfe: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim] 3/3 (2003), 269-272.
- Râgîb el-İsfahânî. el-Müfredât fî garîbî'l-Kur'ân. thk. Muhammed Seyyid Keylânî. Beyrut: Dâru'l-Ma'rîfe, ts.
- Rahmânî, Ahmed. Mesâdirü't-tefsîrî'l-mevdûî. Kahire: Mektebetu Vehbe, 1989.
- Sehâvî, Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed Şemsuddîn. ed-DAV'u'l-LÂMÎ' li-ehli'l-KARNİ't-TÂSÎ'î. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cil, 1992.
- Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed. et-Tahbîr fi'l-mu'cemi'l-kebir. thk. Munîra Nâcî Sâlim. 2 Cilt. Bağdat: y.y., 1975.
- Sevgi, Ahmet. "Molla Câmi'nin Besmele Şerhi ve Türk Edebiyatına Tesirleri". Türkiyat Araştırmaları Dergisi 5 (1999), 1-50.
- Seyyid Kutub. Fî zilâli'l-Kur'ân. 6 Cilt. Mısır: Dâru's-Şurûk, 32. Basım 1972.
- Suyûtî, Abdurrahmân Celâluddîn. el-Müzhir fî ulûmi'l-luga ve envâihâ. nşr. Muhammed Ahmed Câdu'l-Mevlâ Bek vd. 2 Cilt. Beyrut: Menşûrâtu'l-Mektebeti'l-Arabiyye, 1986.
- Suyûtî, Celâluddîn. TABAKÂTU'l-müfessîrîn. thk. Ali Muhammed Ömer. Kuveyt: Dâru'n-Nevâdir, 2010.

Besmelenin Sûre Muhtevasıyla Yorumu: Ömer Neseî ve Bikâî'nin Yaklaşımı

Yazar : Ali KAYA Sayfa Sayısı : 22 Kelime Sayısı : 9531 Karakter Sayısı : 73875

ORJİNALLİK RAPORU

BENZERLİK ENDEKSİ	İNTERNET KAYNAKLARI	YAYINLAR	ÖĞRENCİ ÖDEVLERİ
%6	-	-	-

BİRİNCİL KAYNAKLAR

1	Dergiabant - . Câhiliyeden Kur'an'a Kerem Kavramı	<%1
2	Dergiabant - Kur'an'da "Selâm Olsun!" İfadesiyle Esenliğe Mazhar Olacağı Belirtilen Davranışlar	<%1
3	Cumhuriyet İlahiyat Dergisi (Dergipark) - Gözlerden Kaçmış Bir Fetâva Mecmûası: Bostânu Şekâ'iki'n-Numan	<%1
4	Ebook - Kuran	<%1
5	[ÇIKARILAN KAYNAK] # www.muhammedinur.com - Internet Source	<%1
6	[ÇIKARILAN KAYNAK] # Ankara Üniversitesi - Tabâtabâî'nin Kur'an'ı tefsir yöntemi	<%1
7	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi - Klâsik Türk edebiyatı mesnevilerinde bir sağaltım olarak ibadetler (XV.yüzyıla kadar)	<%1
8	[ÇIKARILAN KAYNAK] # İstanbul Üniversitesi - İbn Acibe'nin el-Bahru'l-Medîd'inde peygamber kıssalarının işâri yorumu	<%1

9	[ÇIKARILAN KAYNAK] # 0- Internet Source	<%1
10	Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (Dergipark) - Bey' bi'l-Vefa ve Bey'u'l-İne ile Mukayeseli Olarak Günümüz Repo İşlemlerinin Fikhi Boyutu	<%1
11	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi - Tefsir Literatürü Bağlamında Allah'ın Sosyal Hayatı Tanzimi Meselesi	<%1
12	[ÇIKARILAN KAYNAK] # - ALLAHR-4	<%1
13	[ÇIKARILAN KAYNAK] # Marmara Üniversitesi - Hitab açısından Kur'an-ı Kerim'in zaman ve mekan boyutu	<%1
14	Harran Üniversitesi - Necmuddin Ömer B. Muhammed En-Nesefî'nin 'Et-Teysir Fi't-Tefsir' isimli eserinde Şûrâ ve Zuhuf Sûreleri'nin edisyon kritiği ve tahlili	<%1
15	İslam Araştırmaları Dergisi - Çağdaş Şii Düşüncesinde İlk İslah Çabaları: Şeyh Hâdî Necmâbâdî (1834-1902) = The First Reform Efforts in Contemporary Shiite Thought: Shaykh Hâdî Najmabadi (1834-1902)	<%1
16	- Turkler Cilt 05 Ortacag - Komisyon	<%1
17	[ÇIKARILAN KAYNAK] # Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi - Osmanlı'dan Cumhuriyet'e kelâm ilminde yenilenme girişimleri	<%1
18	Mütefekkir - Et-Tefsîru'l-Kebîr Bağlamında Mukâtil b. Süleyman'ın Esbâb-ı Nüzûl'e Yaklaşımı	<%1
19	[ÇIKARILAN KAYNAK] # Marmara Üniversitesi - Elmalılı'nın ?Hak Dini Kur'an Dili? isimli tefsirinde sûreler arası tenâsüb ve insicam	<%1
20	[ÇIKARILAN KAYNAK] # Dergiabant - Eş'arîlik ve Mâtürîdîlik Arasındaki İhtilafı Meselelere Bir Katkı: Kün Emri ve Yaratmaya Tesiri	<%1
21	[ÇIKARILAN KAYNAK] # - Maturidi Kelam Ekolü Çerçevesinde Kelami Hadislerin Değerlendirilmesi (Talat SAKALLI)	<%1

22	[ÇIKARILAN KAYNAK] # - Ebü'l-berakât El-bağdâdî'nin Risâle Fi Mahiyeti'l-melâl Adlı Eseri: İnceleme, Eleştirel Metin ve Çeviri	<%1
23	[ÇIKARILAN KAYNAK] # İslam Araştırmaları Dergisi- Hıdır b. Abdirrahman el-Ezdî ve et-Tibyân fi Tefsiri'l-Kur'ân Adlı Tefsirinin Tanıtım ve Tahlihi	<%1
24	Balıkesir İlahiyat Dergisi - Ömer Nesefî'de Şefaat Düşüncesi	<%1
25	[ÇIKARILAN KAYNAK] # Siirt Üniversitesi- Selcuklular döneminde eş'ârilik	<%1
26	[ÇIKARILAN KAYNAK] # Erciyes Üniversitesi- Arap dilinde mefûller ve Enâm suresindeki kullanımları	<%1
27	[ÇIKARILAN KAYNAK] # - Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Mealisi - Prof Dr.Talat Koçyiğit - Ebu Abdumumin Tekin Mihçî =	<%1
28	0 - Bir Entelektüel Müşrik: Nadr b. el-Hâris el-Abderî ve Mücadelesi	<%1
29	[ÇIKARILAN KAYNAK] # HiperKitap - İstanbul : Ağaç Kitabevi Yayınları- Düşünce mirasımız : eleştirel bir yaklaşım	<%1
30	[ÇIKARILAN KAYNAK] # islamansiklopedisi.org.tr- Internet Source	<%1
31	[ÇIKARILAN KAYNAK] # Ankara Üniversitesi SBF Dergisi- Türkiye'de Kamu Personel Yönetiminin Yeni Kurumsal Yapısı ve Kamu İstihdamının Yeni Görünümü	<%1
32	ttkb - İslam Ansiklopedisi - Cilt 32	<%1
33	[ÇIKARILAN KAYNAK] # İslam Araştırmaları Dergisi- Hazreti Ali Mushaf'ı	<%1
34	[ÇIKARILAN KAYNAK] # Usul İslam Araştırmaları- Furûku'l-Usûl Adlı Risalenin Âdiyet Sorunu Üzerine Bir İnceleme Risale Şeyhülislam İbn Kemal'e mi Ait Yoksa Kazasker Manav İvaz Efendi'ye mi?	<%1

35	[ÇIKARILAN KAYNAK] # Eskişehir Osmangazi Üniversitesi– İnşikâk Suresinin tarihsel ve metinsel analizi	<%1
36	[ÇIKARILAN KAYNAK] # Harran Üniversitesi– Said Havva ve tefsirdeki metodu	<%1
37	[ÇIKARILAN KAYNAK] # www.gonullerdeyasayanlar.com– Internet Source	<%1
38	[ÇIKARILAN KAYNAK] # Karabük Üniversitesi– Kara Çelebi Muhammed Et-tirevî ve tefsir yöntemi	<%1
39	[ÇIKARILAN KAYNAK] # dua-ogren.blogspot.com– Internet Source	<%1
40	[ÇIKARILAN KAYNAK] # Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (KTUİFD) (Dergipark)– Mevdüdî'nin Enfal 67 ve 68. Ayetler Hakkındaki Yorumuna Eleştirel Bir Yaklaşım	<%1
41	[ÇIKARILAN KAYNAK] # Ankara Üniversitesi– Yabancı dilde imgesel anlamlı dil öğelerinin öğretimi	<%1
42	[ÇIKARILAN KAYNAK] # İslam Araştırmaları Dergisi– İbn Mu'tî'nin Nahv'e Dair Görüş ve Tercihleri	<%1
43	[ÇIKARILAN KAYNAK] # - 1967-1980 ARASI DÖNEMDE CEMİYETİN KURTARILMASI MİSYONU İLE TANIMLANMAYA BAŞLANAN "İSLAMCI KADIN" KİMLİĞİ	<%1
44	[ÇIKARILAN KAYNAK] # Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi– Din eğitiminin referansları bağlamında ahilik ilkeleri	<%1
45	[ÇIKARILAN KAYNAK] # Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi– Ahmet Besim Atalay'ın Bektaşî nefes derlemelerine yapılan bestelerin tespiti	<%1
46	[ÇIKARILAN KAYNAK] # Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi– Memlûkler Zamanında Mısır Hac Güzergâhı – Kâhire'den Mekke'ye Uzanan Kutsal Yolculuk	<%1
47	www.ktp.isam.org.tr - Hadis/Sünnet Işığında Kız Çocuklarına Verilen Değer	<%1

48	Namık Kemal Üniversitesi - İbn Cülcül'ün Kayıtlarındaki Mâserceveyh İle Nedîm'in Kayıtlarındaki Mâsercîs Aynı Kişi Mi?	<%1
49	Necmettin Erbakan Üniversitesi - İşârî tefsirlerin Kur'ân'da bahsedilen maddî nimetleri yorumlama biçimi (Tüsterî, Sülemî, Kuşeyrî örneği)	<%1
50	dergi.diyamet.gov.tr - Internet Source	<%1
51	İstanbul Üniversitesi - Sultan I. Ahmed dönemine ait bir ihyâ tercümesi: Yenâbî'ü'l-Yakîn fî İhyâ'i 'Ulûmi'd-dîn (İnceleme – metin)	<%1
52	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi - Şîa'da Kur'an tarihi ve Kur'an ilimleri -Muhammed Hâdî Ma'rîfet örneği-	<%1
53	Trabzon İlahiyat Dergisi - İç Bütünlük Açısından Mâûn Suresi	<%1
54	FSM İlimi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimler Dergisi - Osmanlı Tefsir Geleneğinde Besmele Risaleleri Literatürü	<%1
55	Ebook - İslam – Bibliographie	<%1
56	Aksaray Üniversitesi - Sure mukaddimelerinde verilen bilgiler çerçevesinde müfessirlerin 'sure bütünlüğü'ne yaklaşımları (klasik-çağdaş karşılaştırılması)	<%1
57	Tasavvur - Tekirdağ İlahiyat Dergisi (Online) - Mustafa Öztürk'ün "Kur'an'ın Tarihsel bir Hitap Oluş Keyfiyeti" Makalesi Özgülünde Kur'an'ın Tarihselci Bir Perspektiften Tevili Üzerine Bir Eleştiri	<%1
58	Tefsir Araştırmaları Dergisi - Bikâî'nin Nazmu'd-Dürer Tefsirinde Münâsebet İlmî'ne Dair Bir İnceleme: 30. Cüz Özelinde	<%1

Suyûtî, Celâluddîn Andurrahmân b. Ebî Bekr. Nazmu'l-îkyân fî A'yânî'l-A'yân. nşr. Philip Hitti Beyrut: el- Mektebetü'l-İlmiyye, 1927.

Şen, Ziya. "İstiaze ve Besmele". Diyanet İlmî Dergi 40/1 (2004), 91-100.

Şenol, Yahya. "Hayvan Kesiminde Besmele Meselesi". İSLAM HUKUKU ARAŞTIRMALARI Dergisi 31 (2018), 491-508.

Şevkânî, Muhammed b. Ali. el-Bedru't-Tâli'. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.

Temel İslam Ansiklopedisi (TİA). "Besmele". 1/459-460. İstanbul: İSAM yayınları, 2019. "Madde Adı".

Ansiklopedi Adı (Edisyon). ed. Editör Adı Soyadı. Cilt / Sayfa Aralığı. Basım Yeri: Yayıncı, x. Basım, Yıl.

Topaloğlu, Bekir. "Rahmân". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 34/415-417. İstanbul: TDV Yayınları, 2007. Yılmaz, Mehmet Faik. Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet. Ankara: DİB Yayınları, 2005.

3. DEĞERLENDİRME SÜRECİ

1. Değerlendirme

Hakem Değerlendirmesi-1

Değerlendirme Tarihi: 18-11-2021

Değerlendirdiği Dosya: Makale İlk Hali

Form Cevabı:

Tarih / Date: 18-11-2021 (Yazara Açık)

Makalenin Ağırlıklı Sınıfı / Submission Category:: Araştırma / Research
(Yazara Aık)

Başlıklar yazının konusunu kısa aık ve yeterli ölçüde yansıtır mı? / Does the title reflect the subject matter of the article clearly and exactly?: Evet / Yes (Yazara Aık)

Özet yazının amacını kapsamını ve sonuçlarını yansıtır mı? / Does the Turkish abstract reflect the aim scope and conclusions of the article?: Evet / Yes (Yazara Aık)

Abstract yazının amacını kapsamını ve sonuçlarını yansıtır mı? / Does the abstract reflect the aim scope and conclusions of the article?: Evet / Yes (Yazara Aık)

Makale dilbilgisi kurallarına uygun aık ve yalın bir anlatım yolu izlenmiş mi? / Is the text of the article clear and flawless as per the grammar rules?: Evet / Yes (Yazara Aık)

alışmanın konusu yeterli ölçüde ele alınabilmiş mi? / Has the author presented the subject of the article in a proper methodological perspective?: Evet / Yes (Yazara Açık)

Çalışmanın amacı yeterli ölçüde belirtilmiş mi? / Has the author presented the aim of the article?: Evet / Yes (Yazara Açık)

Araştırmada kullanılan yöntem uygun mu? / Is the method used in the research appropriate?: Evet / Yes (Yazara Açık)

Çalışma neticesinde ulaşılan sonuçlar yeterli mi? / Has the author presented the result of the article sufficiently?: Kısmen / Partially (Yazara Açık)

Yazarın ele aldığı konu hakkındaki yorum ve analizleri yeterli mi? / Are the comments and analysis of the subject covered by the author sufficient?: Evet / Yes (Yazara Açık)

Makalede kullanılan kaynaklar makale yazım kurallarına uygun olarak düzenlenmiş mi? /Are the resources which are referred in the article shown in accordance with the rules of the Journal?: *Evet / Yes* (Yazara Açık)

Kullanılan eserlere kaynakça kısmında yer verilmiş mi? / Are the resources which are referred in the article shown properly in the bibliography?: *Evet / Yes* (Yazara Açık)

Çalışma bilimsel yayın etiğine uygun hazırlanmış mı? /Is the study prepared in accordance with scientific publication ethics?: *Evet / Yes* (Yazara Açık)

İncelediğiniz makale bilime katkısı olan özgün bir çalışma mıdır? /Does the article have an original contribution to knowledge and the field?: *Evet / Yes* (Yazara Açık)

Görüş ve önerilerinizi belirttiğiniz makale metnini WORD veya PDF formatında Dosya olarak eklediniz mi? / Have you attached the article text containing your comments and suggestions to your report in MS Word or Pdf format?: *Evet / Yes* (Yazara Açık)

Düzeltilmeler yapıldıktan sonra tekrar incelenmesi gerekir mi? / Should it be reviewed again after revisions: *Hayır / No* (Yazara Açık)

Yazara Not: -Türkçe anlatımda yer yer problemlı noktalar var, metin üzerinde ve kenar notlarda belirttim. -Gereksiz başlıklar var, kaldırılrsa iyi olur. -Makalede eleştirel bakış hiç yok, en azından Sonuç kısmında bir iki değini olabilirdi. Buna dair bazı notlarımı ekledim. (Yazara Açık)

E
S
K
I
N
A
Y
A
C
I
K

Hakemin Yüklendiği Değerlendirme Dosyaları

Besmelenin Sûre Muhtevasıyla Yorumu: Ömer Neseî ve Bikâî'nin Yaklaşımı

Interpretation of The Basmala With The Content of Surah: The Approach of Omar Nasaî and Biqae

Abstract

Basmala is a word that means to read and write bismillah. Beginning a work with the Basmala, the first verses of the Qur'an revealed that Almighty Allah is a sunnah that is passed down from generation to generation through Prophets, as it is a decency revealed to the Prophet. Basmala is interpreted in detail at the introduction of Surah Fatiha in tafsirs. In addition to this, it has been handled with care in detached works from different angles. Omar Nasafî (d. 537/1142) and Biqae (d. 885/1480), who came to the fore with their holistic approach to the Qur'an in the history of tafsir, not only explained the basmala at the beginning of the chapter of Fatiha, but also tried to interpret it according to the content and subject of the surah. In this context, Omar Nasafî created rhyming texts by adding the verse/verse sections he chose from the surah to the words Allah, rahman and rahîm in the basmala, with the preposition of ellezî. Biqae, on the other hand, explained the basmala by adding rhyming sentences, which he often used, to these words, instead of quoting directly from the verses, and tried to preserve the meaning he gave to the names of the merciful and the merciful in all the surahs, especially in the chapter of Fatiha. In this study, after giving a brief information about the lives and interpretations of Omar Nasafî and Biqae, a comparison will be made by considering the way of explaining the basmala according to the content/subject of the surah, accompanied by examples.

Keywords: Tafsir, Qur'an, Basmala, Omar Nasafi, Biqae

Besmelenin Sûre Muhtevasıyla Yorumu: Ömer Neseî ve Bikâî'nin Yaklaşımı

Öz

Besmele, *bismillâh* ifadesini okumak ve yazmak anlamını ifade eden bir kelimedir. Besmeleyle bir işe başlamak, Kur'an'ın ilk inen âyetlerinde Yüce Allah'ın, Hz. Peygamber'e vahyettiği öğrettiği bir edep olduğu gibi peygamberler vasıtasıyla nesilden nesile aktarılan bir sünnettir. Besmele genelde tefsirlerde Fâtiha sûresinin girişinde detaylı bir şekilde tefsir edilmiştir. Bunun yanı sıra müstakil eserlerde özenle ele alınarak farklı açılardan ele alınmıştır. Tefsir tarihinde Kur'an'a bütüncül yaklaşımlarıyla öne çıkan Ömer Neseî (öl. 537/1142) ve Bikâî (öl. 885/1480), besmeleyi sadece Fâtiha sûresinin girişinde açıklamakla kalmamış, bütün sûre girişlerinde, sûre muhtevası ve konusuna göre tefsir etmeye çalışmışlardır. Bu bağlamda Ömer Neseî, besmelede bulunan *Allah*, *rahmân* ve *rahîm* lafızlarına sûreden seçtiği âyet/âyet bölümlerini *ellezî* edatıyla ekleyerek kafiyeli metinler oluşturmuştur. Bikâî ise doğrudan âyetlerden iktibaslar yapmak yerine, bu lafızlara, sıklıkla kullandığı kelime ve ifadeleri vasıtasıyla oluşturduğu kafiyeli cümleler ilave ederek besmeleyi açıklamış, bilhassa *rahmân* ve *rahîm* isimlerine Fâtiha sûresinde verdiği manayı bütün sûrelerde muhafaza etmeye çalışmıştır. Bu çalışmada Ömer Neseî ve Bikâî'nin hayatları ve tefsirleri hakkında kısa bilgi verildikten sonra örnekler eşliğinde besmeleyi sûre muhtevasına/konusuna göre açıklama tarzları ele alınarak mukayese yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'an, Besmele, Ömer Neseî, Bikâî

Giriş

Besmele (بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ), *dehrace* (دحرجه) vezinde dörtlü *b-s-m-l* (بسمل) fiilinin mastarıdır ve *bismillâh* (بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ) ifadesini yazmak ve okumak anlamını ifade eden *menhût* 1

¹ *Naht*, edebî bir terim olarak iki kelimeyi muhtasar bir şekilde söylemek anlamına gelir ve bir tür ihtisardır. Arap dilinde bu ihtisar olayına *menhût* denir. Marangozun iki tahtayı yontarak tek bir parça haline getirmesi gibi iki kelimenin ihtisar edilerek tek kelimeyle ifade edilmesi olayıdır.

kelimedir.² Bir işe besmeleyle başlamak, Kur'ân'ın ilk inen âyetlerinde, Yüce Allah'ın, Hz. Peygamber'e vahyettiği bir edeptir.³ Söz konusu âyetlerde, *ikra' bismi rabbikellezî halak (Yaratan Rabbinin adıyla oku!)*⁴ ifadesiyle Hz. Peygamber'den, kendisini yaratan rabbi adına okuması istenir. İbn Âşûr (1879-1973), bismelenin, Hz. İbrahim'in devrinden itibaren "peygamberlerin dillerinde olan söz"ün mürâdifi, dolayısıyla onun hanî^iğin kelamı olduğunu ifade eder. Bu düşünceyi temellendirmek için bazı âyetleri⁵ zikrettikten sonra Hz. Süleyman'ın da Sebe Kraliçesi'ne gönderdiği mektuba, Hz. İbrahim döneminden miras kalan bu sünnete uyarak besmeleyle⁶ başladığını, Yüce Allah'ın da bu sünneti İslâm'la ihya ettiğini belirtir.⁷ Bununla birlikte bismelenin çok daha önce Hz. Nûh'un döneminde bilindiğini söylemek mümkündür. Nitekim Hz. Nûh kıssasının işlendiği bir bağlamda bulunan Hûd 11/41. âyette, Hz. Nûh'un inşa ettiği geminin gitmesinin ve durmasının Allah'ın adıyla (*Bismillâhi-bismillâhi mecrâhâ ve mürsâhâ*) olacağı ifade edilmiştir.⁸ Buna göre bir işe besmele ile başlamanın, peygamberler aracılığıyla nesilden nesile aktarılan bir sünnet olduğu ifade edilebilir. Ayrıca bazı âlimler, Allah'ın zâtına ve sıfatlarına delalet etmesi hasebiyle bismelenin bütün şeriatı ihtiva ettiğini belirtmişlerdir.⁹

Hz. Peygamber Muhammed döneminde besmele son şeklini alıncaya kadar bazı aşamalardan geçmiştir. Buna göre İslâm öncesinde olduğu gibi İslâm'ın ilk dönemlerinde de *bismikellâhümme* (بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ) ifadesi kullanılmıştır. Mekke döneminde müşriklerin Müslümanlarla ilişkilerini yasaklayan boykot metninde bulunması,¹⁰ Hudeybiye antlaşmasında Hz. Peygamber'in, müşrik tarafının ısrarı üzerine *bismillâhirrahmânirrahîm* yerine *bismikellâhumme* ibaresini kabul etmesi,¹¹ bu ifadenin erken dönemde kullanıldığını gösterir. eş-Şa'bî ve el-A'beş'e atfedilen bir rivayete göre Hz. Peygamber

Lâ havle velâ kuvvete illâ billâh cümlesinin *havkale*, *el-hamdu lillah-lillâh* cümlesinin *hamdele* sözcükleriyle anlatılması gibi ~~bk.~~ (Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006), 1/150-151; Abdurrahmân Celâluddîn es-Suyûtî, *el-Müzhir fî ulûmi'l-luga ve envâihâ*, nşr. Muhammed Ahmed Câdu'l-Mevlâ Bek vd. (Beyrut: Menşûrâtu'l-Mektebeti'l-Arabiyye, 1986), 1/482-483; Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûsu'l-muhît tercümesi (el-Okyânûsu'l-muhît fî tercemeti'l-kâmûsul-muhît)*, haz. Mustafa Koç - Eyyüp Tanrıverdi (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013), 5/4351. Ayrıca bk. "Besmele", *Temel İslam Ansiklopedisi*, ed. Tuncay Başoğlu (İstanbul: İSAM Yayınları, 2019), 1/459-460).

² İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, thk. Abdullah Ali el-Kebîr vd. (Kahire: Dâru'l-Meârif, ts.), 1/286; Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*, 5/4351. Ayrıca bk. Şuayip Karataş, *İmam Ya'kûb Kiraatinin Özellikleri ve Delilleri* (Ankara: Sonçağ Akademi Yayınları, 2021), 55.

³ Seyyid Kutub, *Fî zilâli'l-Kur'ân* (Mısır: Dâru's-Şurûk, 1972), 1/21.

⁴ el-Alak 96/1.

⁵ "Babacığım! Allah tarafından sana azap dokunup da şeytanın yakını olmandan korkuyorum." (Meryem 19/45) "İbrahim: Selâm sana (esen kal) dedi, Rabbinden senin için mağ;ret dileyeceğim. Çünkü O bana karşı çok lütufkârdır." (Meryem 19/47) "...tevbemizi kabul et; zira tövbeleri çokça kabul eden, çok merhametli olan ancak sensin." (el-Bakara 2/128)

⁶ en-Neml 27/30.

⁷ Muhammed Tâhir İbn Âşûr, *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr* (Tunus: ed-Dâru't-Tûnusiyye li'n-Neşr, 1984), 1/151.

⁸ Hûd 11/41.

⁹ Kurtubî, *el-Câmi'*, 1/142.

¹⁰ M. Uğur Derman - Mustafa İsmet Uzun, "Besmele", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/532-533.

¹¹ Kurtubî, *el-Câmi'*, 1/160; Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev. Salih Tuğ (Ankara: İmaj Yayınları, 2003), 1/256; Derman-Uzun, "Besmele", 5/532-533.

bismillâh şeklinde yazması için emredilinceye kadar *bismikellâhümme* ifadesini kullanmıştır. İsrâ 17/110. âyet¹² nazil olunca *bismillâhirrahmân* ibaresini, Neml 27/30. âyet¹³ inince de *bismillâhirrahmânirrahîm* cümlesini yazmıştır.¹⁴ Ebû Dâvud'un *Sünen*'inde yer alan bir rivayette de Hz. Peygamber'in Neml 27/30. âyet nazil oluncaya kadar *bismillâhirrahmânirrahîm* şeklinde yazmadığı ifade edilmiştir.¹⁵

Rahmân kelimesi yalnız Allah için kullanılır. Çünkü sadece Allah rahmetiyle her şeyi kuşatmıştır. *Rahîm* ise Allah'ın dışındaki varlıklar için de kullanılır.¹⁶ Yaygın kanaate göre *rahmân* bu dünyada herkesi, *rahîm* ise ahirette sadece müminleri içine alan ilâhî rahmeti ifade eder.¹⁷ Nitekim Hattâbî (öl. 388/998), *rahmân*'ın, bütün mahlûkâtın rızklarını temin eden ve maslahatlarını karşılayan geniş rahmet sahibi anlamına geldiğini ifade eder. Bu rahmet hem mümini hem de kafiri içine almaktadır. *Rahîm* ise sadece müminlere mahsustur. Ahzâb 33/43. âyette Allah Teâlâ'nın müminlere karşı çok merhametli olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca başka bir âyette¹⁸ rızık ve geçimlik (*ma'îset*), rahmet olarak isimlendirilmiştir.¹⁹ Bununla birlikte *rahmân* ve *rahîm* isimlerinin, her iki dünya için geçerli, ancak belirgin etkileri bakımından onlarda bir hususiliğin olduğu ifade edilebilir. Çünkü Yüce Allah'ın sıfatlarını zaman yönünden sınırlandırmak mümkün değildir. Bu yorum, birçok âlimin savunduğu "rahmân ve rahîm kelimeleri arasında anlam farkının olmadığı"na dair görüşe de uymaktadır.²⁰

Besmele genelde tefsirlerde Fâtiha sûresinin girişinde detaylı bir şekilde tefsir edilmiştir. Bunun yanı sıra müstakil olarak risale türü eserlerin konusu olmuş ve farklı dönemlerde ayrıntılı bir şekilde incelenmiş ve açıklanmıştır.²¹ Ayrıca bugüne kadar

¹² "De ki: 'İster Allah deyin ister Rahmân deyin. Hangisini deseniz olur. Çünkü en güzel isimler O'na sahiptir.' Namazında yüksek sesle okuma; onda sesini fazla da kısma, ikisinin arası bir yol tut."

¹³ "Mektup Süleyman'dandır, rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla (başlamakta) dır."

¹⁴ Kurtubî, *el-Câmi*, 1/144.

¹⁵ Ebû Dâvud Süleyman b. el-Eş'as el-Ezdî, *Sünenü Ebî Dâvud*, thk. Şuayip el-Arnâvud - Muhammed Kâmil Karabelilî (Dimaşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009), "Kitabu's-Salât", 124 (No. 787). Ayrıca bk. Kurtubî, *el-Câmi*, 1/144.

¹⁶ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Seyyid Keylânî (Beirut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 191-192. Ayrıca bk. Kurtubî, *el-Câmi*, 1/163.

¹⁷ Bekir Topaloğlu, "Rahmân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/416.

¹⁸ "Rabbînin rahmetini onlar mı paylaşıyorlar? Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz paylaştık. Birbirlerine iş gördürmeleri için kimini ötekine derecelerle üstün kıldık. Rabbînin rahmeti onların biriktirdikleri şeylerden daha hayırlıdır." (ez-Zuhruf 43/32)

¹⁹ Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed el-Hattâbî, *Şe'nu'd-duâ*, thk. Ahmed Yusuf ed-Dekkâk (Beirut: Dâru's-Sekâfeti'l-Arabiyye, 1984), 38.

²⁰ Topaloğlu, "Rahmân", 34/416.

²¹ Geniş bilgi için bk. Süleyman Gür, "Osmanlı Tefsir Geleneğinde Besmele Risaleleri Literatürü", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 12 (Güz 2018), 405-477; Ali Can, "Ebû Saîd el-Hâdimî'nin Risâletü'l-Besmele Adlı Eserinde On Sekiz İlim Dalına Göre Besmele Yorumu", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/1 (2012), 1-73; Ali Can, "Aliyyü'l-Kârî'nin Envârü'l-Kur'ân ve Esrârü'l-Furkân Adlı Tesirinde Besmele Yorumu", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/2 (2012), 37-66; Mustafa Özel, "Midhat Paşa'nın Besmele ve Fâtiha Tefsiri", *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]* 3/3 (2003), 269-272; Ahmet Sevgi, "Molla Câmi'nin Besmele Şerhi ve Türk Edebiyatına Tesirleri", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 5 (1999), 1- 50.

besmelenin işârî yorumu,²² besmele ve istiâzenin fikhî ve kıraat yönü²³ ve farklı tefsir ekollerinin besmele yorumuna²⁴ dair çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışma [ise](#); tefsir tarihinde Kur'ân'a bütüncül yaklaşımlarıyla dikkat çeken Ömer Neseî ve Bikâî'nin, sûre muhtevası ve konusunu dikkate alarak besmeleyi yorumlama çabaları üzerine yoğunlaşmayı hedeflemektedir.²⁵ Görebildiğimiz kadarıyla sadece bu iki müfessir sûre girişlerindeki besmeleleri, ilgili sûrenin muhtevasına/konusuna göre farklı şekillerde tefsir etmeye çalışmışlardır. ~~Bu çalışmada önce Ömer Neseî ve Bikâî'nin hayat hikâyeleri ve tefsirleri hakkında kısa bilgi verilecek, akabinde tefsirlerinden seçilen örnekler eşliğinde besmeleyi sûre muhtevasına göre yorumlama tarzları incelenerek mukayese yapılacaktır.~~

1. Ömer Neseî'nin *et-Teysîr fi't-tefsîrî* ve Besmele Yorumu

Ebû Hafs Necmuddîn Ömer en-Neseî, 461/1068 tarihinde Ceyhun nehri ile Semerkant arasında yer alan Neseî şehrinde dünyaya gelmiştir. İlk eğitimini burada almıştır.²⁶ Aslında Neseî'nin hayatıyla ilgili fazla bilgi yoktur. Ancak hocaları, yetiştirdiği öğrencileri ve yüksek itibarı, onun ilme değer verilen ve birçok âlimin bulunduğu bir çevrede yaşadığını göstermektedir.²⁷ Hocaları arasında Hanefî fakihleri ve Mâturîdî kelamcıları olduğu gibi öğrencileri arasında da Hanefî fikhinin önemli âlimleri vardır.²⁸

²² bk. Ahmet Özdemir, "İşârî (Tasavvufî) Tefsirlerde Besmele Yorumu", *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]* 20/1 (2020), 9-37; Ali Akpınar, "İşârî Tefsir ve Kuşeyrî (öl. 465/1072)'nin Besmele Tefsiri", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 3/9 (2002), 53-92; Ahmet Bedir, "Kuşeyrî'nin "Letâifü'l-İşârât" Adlı Tefsiri'nde "Besmele" Yorumu", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (2000), 189-213.

²³ Abdullah Aydemir, "Besmele", *Diyanet İlmî Dergi [Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi]* 10 (1971), 82-89; Ziya Şen, "İstiaze ve Besmele", *Diyanet İlmî Dergi* 40/1 (2004), 91-100; Yahya Şenol, "Hayvan Kesiminde Besmele Meselesi", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 31 (2018), 491-508.

²⁴ Mehmet Kaya, "Tefsir Ekolleri Perspektifinden Kur'an'ın Çok Boyutlu Yorumu: Besmele Örneği", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/27 (2015), 83-116.

²⁵ Aslında sûrelerin girişinde besmeleyi farklı şekilde yorumlama usulünü ilk başlatan alimin Kuşeyrî (öl. 456/1072) olduğu söylenebilir. Ancak onun, *Letâifu'l-İşarat*'ta sadece besmelelerdeki "bismillah" ifadesini işari tefsirin ilkeleri çerçevesinde açıkladığı görülmektedir. Bu sebeple bu çalışmanın kapsamına dâhil edilmemiştir. bk. Ebu'l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik el-Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, thk. Abdüllatif Hasan Abdurrahmân (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2007).

²⁶ Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed es-Sem'ânî, *et-Tahbîr ;'l-mu'cemi'l-kebîr*, thk. Muînâ Nâcî Sâlim (Bağdat: y.y., 1975), 1/527-528; Ebu'l-Fidâi Zeynuddîn Kâsım b. Kutluboğa, *Tâcu't-terâcim* thk. Muhammed Hayr Ramazan Yusuf (Dimişk: Dâru'l-Kalem, 1992) 219-220; Celâluddîn es-Suyûtî, *Tabakâtu'l-müfessirîn*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kuveyt: Dâru'n-Nevâdir, 2010), 88; Şemsuddîn Muhammed b. Ali ed-Dâvûdî, *Tabakâtu'l-müfessirîn* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983), 2/7-8; Ayşe Humeyra Aslantürk, "Neseî, Necmeddîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/571; Ebû Hafs Necmuddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Neseî el-Hanefî, *et-Teysîr ;'t-tefsîr (Muhakkikin önsözü)*, thk. Mâhir Edîb Habbûş (İstanbul - Beyrut: Dâru'l-Lubâb, 2019), 1/11; Necmeddin Ömer en-Neseî, *Ömer Neseî Tefsiri-et- Teysîr ;'t-tefsîr- (Çevirenin önsözü)*, çev. Muhammed Coşkun (İstanbul: Yazma Eserleri Kurumu Başkanlığı, 2019), 1/9. Ayrıca bk. Ali Kaya, "Ömer Neseî'nin et-Teysîr fi't-Tersir Adlı Tefsirinde Münâsebâtü'l-Kur'ân", *Ortaasya'dan Anadolu'ya İslami İlimler*, ed. Murat Şimşek vd. (Karabük: Karabük Üniversitesi Yayınları, 2021), 820-821.

²⁷ Geniş bilgi için bk. Dâvûdî, *Tabakâtu'l-müfessirîn*, 2/8; Neseî, *et-Teysîr (Muhakkikin önsözü)*, 1/12.

²⁸ Dâvûdî, *Tabakâtu'l-müfessirîn*, 2/9; Muhammed Abdulhay el-Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fi terâcimi'l-Haneyye* (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-İslâmî, ts.) 149-150; Neseî, *et-Teysîr (Muhakkikin önsözü)*, 1/12-26; Neseî, *Ömer Neseî Tefsiri (Çevirenin önsözü)*, 1/9.

537/1142 senesinde Semerkant'ta vefat etmiştir.²⁹ Ömer Neseî hem yaşadığı dönemde hem de daha sonraki dönemlerde âlimlerin övgüsüne mazhar olmuş, samimiyeti ve birikimi takdir edilmiştir.³⁰ Bununla birlikte hadis rivayeti konusunda Sem'ânî (öl. 562/1166) tarafından tenkit edilmiştir.³¹ Kelâm, fıkıh, usûl ve tefsir başta olmak üzere birçok alanda eserler kaleme almıştır.³²

1.1. Ömer Neseî'nin et-Teysîr fi't-tefsîr İsimli Tefsiri

Ömer Neseî'nin *et-Teysîr ;'t-tefsîr* adlı tefsiri, 2019 yılında bir kısım araştırmacı tarafından tahkik edilerek on beş cilt halinde yayımlanmıştır.³³ Ayrıca bu eser, Türkiye Yazma Eserleri Kurumu tarafından eleştirmeli-metin çeviri şeklinde neşredilmeye başlanmıştır.³⁴ İsminden de anlaşıldığı gibi *et-Teysîr*, dilinin kolay ve anlaşılır olmasıyla dikkat çeken hacimli bir tefsirdir.

Ömer Neseî, *et-Teysîr*'de, sûrelerin kimliği hakkında düzenli bilgiler vererek tefsire başlamaktadır. Bu çerçevede her sûreye besmeledeki *Allah, rahmân ve rahîm* lafızlarına sûre içinden seçtiği âyet veya âyet bölümlerini, *ellezî* edatıyla ekleyerek kafiyeli bir giriş yapmaktadır. Daha sonra sûre faziletiyle ilgili rivayetleri zikretmekte, sûrenin Mekkî-Medenî özelliği hakkında bilgi vermekte ve sûrenin kaç kelime ve harften oluştuğunu belirtmektedir. Devamında tefsirini yaptığı sûrenin baş tarafı ile bir önceki sûrenin sonu arasındaki münâsebeti (intizâmı) göstermekte ve peş peşe gelen sûrelerin konuları ve muhtevaları hakkında bilgi vermektedir. Sûreler ve âyetler arasındaki münâsebeti ifade etmek için genelde *intizâm*³⁵ sözcüğünü, ayrıca âyetler arasındaki bağlantıyı göstermek için *intizâmın yanı sıra yer yer ittisâ*³⁶ kelimesini kullanmaktadır.³⁷

Ömer Neseî âyetleri tefsir ederken de belli bir usûlü takip etmektedir. Âyetleri kelime kelime tahlil etmekte, bu bağlamda öncelikle âyetlerin lügat anlamını açıklamakta,

²⁹ Ayşe Humeyra Aslantürk, *Ebû Hafs Ömer en-Neseî'nin (öl. 537/1142) "et-Teysîr ;'t-Tefsîr" Adlı Tefsirinin Tahlili ve el-Bakara Sûresi'nin Tenkidli Neşri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1995), 15.

³⁰ bk. Neseî, *et-Teysîr (Muhakkikin önsözü)*, 1/12-14.

³¹ Sem'ânî, *et-Tahbîr*, 1/527-528; Aslantürk, "Neseî, Necmedîn", 32/571; Neseî, *et-Teysîr (Muhakkikin önsözü)*, 1/12-14.

³² *et-Teysîr ;'t-tefsîr, el-Manzûmetü'n-nese;yye, Akâidü'n-neseî, el-Manzûmetü'n-nese;yye, Ekmelü'l-atvel fi tefsîri'l-Kur'ân, el-Kand fi zikri ulemâi Semerkand, Tıbetü't-talebe ;'l-istilâhâti'l- fikhîyye, Tefsîr-i Neseî, Kitabu'l-beyân an garîbi'l-Kur'ân, Matlau'n-nücûm ve mecmau'l-ulûm* eserlerinin bir kısmıdır. bk. İbn Kutluboğa, *Tâcu't-terâcim*, 219-220; Suyûtî, *Tabakâtu'l-müfessirîn*, 88; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 149-150; Aslantürk, *Ebû Hafs Ömer en-Neseî*, 27-34; Seyfullah Efe, *Ömer Neseî ve Ebû'l-Fütûh Râzî'nin Kur'ân Yorumlamaları* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013), 17-20; Neseî, *et-Teysîr (Muhakkikin önsözü)*, 1/26-32; Kaya, "Ömer Neseî'nin et-Teysîr fi't-Tersir Adlı Tefsirinde Münâsebâtü'l-Kur'ân", 820-821.

³³ Ebû Hafs Necmuddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Neseî el-Hanefî, *et-Teysîr ;'t-tefsîr*, thk. Mâhir Edîb Habbûş vd. (İstanbul-Beyrut: Dâru'l-Lubâb, 2019)

³⁴ Son zamanlarda bu tefsirin 2 cildi yayınlanmıştır. bk. Necmeddin Ömer en-Neseî, *et-Teysîr ;'t-tefsîr (Ömer Neseî Tefsiri)*, ed. Muhammed Coşkun (İstanbul: Türkiye Yazma Eserleri Kurumu Başkanlığı, 2019)

³⁵ Örnek olarak Nûr ve Furkân sûrelerine bk. Neseî, *et-Teysîr*, 11/81-82, 187-188.

³⁶ Bakara 2/180. âyetin, önceki âyetle olan anlam irtibatını gösterirken *ittisâl* sözcüğünü kullanmaktadır. bk. Neseî, *et-Teysîr*, 3/77.

³⁷ Ali Kaya, "Ömer Neseî'nin et-Teysîr fi't-Tersir Adlı Tefsirinde Münâsebâtü'l-Kur'ân", 821, 824- 825.

kelimeyle ilgili sahâbe, tâbiîn ve diğer âlimlere ait bir görüş varsa zikretmekte, yoksa dilcilerin görüşleriyle konuyu izah etmektedir. Ayrıca kıraat farklılıklarına temas etmekte, varsa âyetin iniş sebebini aktarmakta ve i'râbu'l-Kur'ân çerçevesinde kelimelerin harekelerine dikkat çekmektedir. Âyetlerin sonunda ise Kuşeyrî gibi tasavvuf ehlinin görüşlerine yer vermekte, kelamla ilgili olarak da başta İmam Mâturîdî olmak üzere birçok âlimden alıntılar yapmaktadır.³⁸ Ömer Neseî, bu tertip ile başladığı tefsirinde, âyetin konusu dışına çıkmadan açıklamalar yapmakta,³⁹ âyetleri tefsir ederken başlıklar açmamakla birlikte, düzenli bir şekilde kullandığı kalıp ve ifadelerle bölümleri birbirinden ayırmaktadır.⁴⁰

Ömer Neseî, mukaddimede tefsirinin kaynakları hakkında bilgi vermemekle birlikte kullandığı bazı ifadelerle bilgi kaynaklarına işaret etmiştir.⁴¹ Ayrıca atıf yaparken zikrettiği isimler, onun tefsirinin kaynaklarını öğrenme konusunda yardımcı olmaktadır. Müfessirlerin usulünü takip ederek âyetleri öncelik hadisle açıklamış, tefsirinin esas rivayet kaynağını sahabe ve tabiinin görüşleri oluşturmuştur.⁴² Bununla birlikte başta İmam Mâturîdî'nin *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*'ı ve Kuşeyrî'nin *Letaifu'l-işârât*'ı olmak üzere çeşitli tefsirler ve lügatlerden istifade ederek tefsirini kaleme almıştır.⁴³ Özellikle *Te'vîlât* ve *Letaifu'l-işârât*'ın temel kaynakları olması hasebiyle *et-Teysîr*'in Hanefî-Mâturîdî ile tasavvuf geleneğini birleştiren bir metin olduğu ifade edilebilir.⁴⁴

Ömer Neseî'nin tefsirle ilgili diğer eseri, *et-Teysîr*'de de atıfta bulunduğu *el-Ekme'lü'l-atvel* adlı tefsirdir. Bu tefsirin nüshalarının Kahire Hidâviyye Kütüphanesi'nde bulunduğu ve dört cilt olduğu ifade edilmektedir.⁴⁵ Bundan başka onun *Tefsîr-i Neseî* isimli Farsça bir tefsiri⁴⁶ ve *Kitabu'l-beyân 'an garîbi'l-Kur'ân* adında Kur'ân kelimelerini konu edinen bir kitabı vardır.⁴⁷

³⁸ Efe, *Ömer Neseî ve Ebû'l-Fütûh Râzî'nin Kur'ân Yorumlamaları*, 58-59.

³⁹ Neseî, *et-Teysîr (Muhakkikin önsözü)*, 1/73-74; Neseî, *Ömer Neseî Tefsiri (Çevirenin önsözü)*, 1/18.

⁴⁰ Bu bağlamda Ömer Neseî'nin ve *n-tizâmuhâ bimâ kableha* (bu sûrenin/âyetin önceki sûre/âyetle olan anlam ilişkisi), ve *emmâ tefsîruhâ* (tefsirine gelince), *kıssatu nüzûlihâ* (nüzûl hikâyesi), ve *kurie* (şöyle okundu/kıraatle ilgili), ve *delle'ti'l-âyetu ala...* (bu âyet, şu konuya/olaya delalet etti), ve *kâle ehli'l-ma'rife* (tasavvuf ehli şöyle dedi) gibi ifadeleri sıklıkla kullandığı gözlenmektedir. bk. Neseî, *Ömer Neseî Tefsiri (Çevirenin önsözü)*, 1/18.

⁴¹ Ömer Neseî, *kâle'l-müfessirûn*, *kâle ehlu'l-luga*, *kâle ba'du ehli'l-ma'rife* ve *kâle ba'du ehli'l-luga* gibi cümlelerle nakillerde bulunmuştur. (Aslantürk, *Ebû Hafs Ömer en-Neseî*, 84-85)

⁴² Aslantürk, *Ebû Hafs Ömer en-Neseî*, 84-85. Ayrıca bk. Kaya, "Ömer Neseî'nin *et-Teysîr fi't-Tersir Adlı Tefsirinde Münâsebâtü'l-Kur'ân*", 822.

⁴³ Geniş bilgi için bk. Aslantürk, *Ebû Hafs Ömer en-Neseî*, 84-124; Neseî, *et-Teysîr (Muhakkikin önsözü)*, 1/73-77. Ayrıca bk. Neseî, *Ömer Neseî Tefsiri (Çevirenin önsözü)*, 1/20-24. Ayrıca bk. Kaya, "Ömer Neseî'nin *et-Teysîr fi't-Tersir Adlı Tefsirinde Münâsebâtü'l-Kur'ân*", 822.

⁴⁴ Neseî, *Ömer Neseî Tefsiri (Çevirenin önsözü)*, 1/23.

⁴⁵ Aslantürk, *Ebû Hafs Ömer en-Neseî*, 27; Efe, *Ömer Neseî ve Ebû'l-Fütûh Râzî'nin Kur'ân Yorumlamaları*, 19; Neseî, *Ömer Neseî Tefsiri (Çevirenin önsözü)*, 1/11.

⁴⁶ Aslantürk, *Ebû Hafs Ömer en-Neseî*, 28; Efe, *Ömer Neseî ve Ebû'l-Fütûh Râzî'nin Kur'ân Yorumlamaları*, 19.

⁴⁷ Bu kitap yüksek lisans tezi olarak tahkik edilmiştir. bk. Huzeyfe Kocabaş, *Ömer Neseî ve Kitabu'l-Beyân an Garîbi'l-Kur'ân Adlı Eseri: Metin ve İnceleme* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018).

1.21. Ömer Neseî'nin Besmele Yorumu

Ömer Neseî, *et-Teysîr*'in mukaddimesinde *istiâzeyi* tefsir ederken *Allâh-Allâh* özel isminin kökeni hakkında detaylı bilgiler verir. *Allâh* lafzının, Yüce Allah'ın en büyük ismi (ism-i a'zam) olduğunu ve "yoktan var etmeye gücü yeten" anlamına geldiğini belirtir. Akabinde *kîle* (söylendi, denildi) kalıbını kullanarak *Allâh-bu* lafzının anlamına dair görüşleri sıralar ve *bu lafzın* müştak olup olmadığı konusunda ihtilaf olduğunu belirtir.⁴⁸ Besmeleyi açıklarken de ilk önce *be* harfinin anlamı ve işlevi hakkında bilgi verir. *Be*'nin ilsâk (bitişme) ve tadmîn (içine alma/kapsama) harfi olduğunu ifade ettikten sonra onun işleviyle ilgili beş *tane* yorum aktarır.⁴⁹ *Be*'den sonra *isim* kelimesinin okunuşunda dört lûgat (lehçe) olduğunu ve onun "yüksek oldu, yüceldi" ('alâ) anlamına gelen *semâ- yesmû-sumuvv* ve *semâ/semiye-yesmî-sumiyy* fiilinden türediğini ifade eder. Ayrıca *ismin*, *veseme-yesimu* fiilinden ürediğini savunanların hata ettiklerini belirterek *isim* sözcüğünün besmeleye dâhil olmasıyla ilgili görüşlere değinir.⁵⁰

Ömer Neseî, *rahmân* ve *rahîm* kelimeleri hakkında detaylı bilgiler verir. Bu bağlamda öncelikle *rahmân* ve *rahîm*'in *rahmet* kelimesinden türettiğini, "Allah'ın rahmeti"nin, ehline (rahmet ehline) hayır murad etmesi anlamında geldiğini ifade eder. Devamında "Allah'ın kuluna olan rahmeti"nin mahiyeti ve anlamına dair farklı açıklamalara yer verir.⁵¹ Rahmet ve Allah'ın rahmeti konusundaki bu bilgilerden sonra *rahmân* ve *rahîm* isimlerinin tefsiriyle ilgili selef ve *halefe-halefinait* birçok yorumunun olduğunu belirtir ve *bu yorumları* tek tek zikreder. Bu çerçevede ilk önce Ebu Saîd el- Hudrî'ye dayandırılan bir rivayette, Hz. İsa'nın "rahmân, dünyanın Rahmânı (*rahmânu'd- dünyadünyâ*), rahîm ise ahiretin rahîmi (*rahîmü'l-ahireâhire*)" şeklinde buyurduğunu aktarır. Sonra bununla aynı *muhtevaya muhtevadakisahip olduğunu belirttiği* diğer yorumları zikreder. Ancak bu yorumlar arasında bir tercihte bulunmaz.⁵²

⁴⁸ Neseî, *et-Teysîr*, 1/25-26. Halil b. Ahmed, nahivcilerden Zeccâc, müfessirlerden Hüseyin b. El-Fadl el-Cebelî, fıkıh imamlarında Muhammed b. Hasan, hadisçilerden Şâfî ve başka bir grup âlim, Allah lafzının türememiş (gayr-ı müştakk) olduğunu savunmuşlar ve bu lafzın Allah Teâlâ'ya ait ve sadece onun özel ismi olduğunu ifade etmişlerdir. Ömer Neseî, Allah lafzının müştak olduğuna dair on tane görüş zikretmiştir. Geniş bilgi için bk. Neseî, *et-Teysîr*, 1/25-32.

⁴⁹ Ömer Neseî'nin *be*'nin işleviyle ilgili sıraladığı yorumlar şöyledir: 1-*Be*, öncesinde (istiâzede) bulunan *eûzu billah* ile ilişkilidir. Bu durumda besmele *eûzu bismillahi* şeklinde takdir edilir. 2-*Be*, besmeleyi gizli bir emir veya bildirimle (ihbâr) bağlar. Bu durumda emirle ilgili *ibde'* (başla) ve *ibdeû* (başlayın), bildirimle ilgili *ebdeu ene* (ben başlıyorum/başlarım) veya *nebdeu nahnu* (biz başlıyoruz/başlarız) takdir edilir. Öncesine (eûzu) uyumu açısından *ebdeu* şeklinde yani ihbari bir fiil takdir etmek daha münasiptir. 3-*Be*'nin anlamı "Allah'ın ismiyle bereket, uğur, sebat ve yardım dilerim" şeklindedir. 4-*Be*, "olan" ve "olacak" her şey Allah'ın adıyla (olur), anlamını katar. 5-*Be*, *hâzâ bismillâhi* şeklinde gizli bir mübtedanın haberidir. Nûr 24/1. âyet ve Sâd 38/29. âyetlerinde de buna benzer ifade ve cümleler vardır. bk. Neseî, *et-Teysîr*, 1/43.

⁵⁰ Neseî, *et-Teysîr*, 1/47-51.

⁵¹ "Allah'ın kuluna merhameti"nin anlamı/mahiyeti konusunda "kuluna, hak etmediği mükafatı vermesi ve müstahak olduğu azabı ondan uzaklaştırması", "azaba layık olanı terk etmesi (cezalandırmaması)", "muhtaç olana iyilikte bulunması" ve "şefkat" şeklide dört yorum zikreder. (Neseî, *et-Teysîr*, 1/51)

⁵² Bu bağlamda Ömer Neseî sahabe, tabiîn ve diğer âlimlere atfettiği "dünya ehline (merhamet etmesiyle) *rahmân*, ahiret ehline (rahmet etmesiyle) *rahîm*", "kullarının dünyevi ihtiyaçlarını karşılaması itibariyle *rahmân*, onların ahiretteki maslahatlarını yerine getirmesiyle *rahîm*", "dünya nimetleri vermesi açısından *rahmân*, ahiret nimeti vermesi itibariyle *rahîm*", "nefislere merhamet etmesiyle *rahmân*, kalplere merhamet etmesiyle *rahîm*", "verdiği nimetlerle

Ömer Neseî, tefsirinin mukaddimesinde *rahmân* ve *rahîm* isimlerini farklı açılardan yorumlamayı ve değişik görüşleri aktarmayı sürdürür. Bu çerçevede *rahmân* ve *rahîm* sözcüklerinin kalıp olarak özellikleri ve ifade ettiği anlamlara dair çeşitli görüşleri aktarır.⁵³ Aynı sıfattan alınmakla birlikte *rahmân* ve *rahîm* isimlerinin birlikte zikredilmelerinin amacıyla ilgili dört yoruma yer verir.⁵⁴ Besmelede, önce *Allah*, sonra *rahmân* sonra *rahîm* isimlerinin gelme nedeni hakkındaki farklı görüşleri zikreder.⁵⁵ Allah'ın eşyayı ulûhiyet ile yarattığını ve rahmetiyle tuttuğunu; dünyada ve ahirette, öncekilere ve sonrakilere verilen bütün nimetlerin ancak onun rahmeti ile ~~olduğunu~~ tezahür ettiğini belirtir. Bu bağlamda önce peygamberlerin Kur'ân'daki dualarında rahmetin kullanımı, sonra da Kur'ân'ın genelinde rahmet kelimesinin zikredilmesi hakkında âyetlerin şahitliğiyle detaylı bilgiler verir.⁵⁶ Son olarak besmelenin Kur'ân'dan bir âyet olup olmaması konusunda mezheplerin görüşlerine kısaca değinir.⁵⁷

Neticede Ömer Neseî, besmeleyi oluşturan edat ve isimlerle ilgili farklı rivayet ve açıklamalara yer vermiş, ancak genel itibarıyla aktardığı görüşler arasında değerlendirme yaparak bir tercihte bulunmamıştır. Bununla birlikte bazen ilk görüşten sonra zikrettiği görüşleri *kîle* (söylendi) formuyla aktarmasıdır.⁵⁸ ilk görüşü tercih ettiğine bir işaretir. Özellikle *rahmân* ve *rahîm* kelimeleri farklı açılardan inceleyerek çeşitli yorumlara yer vermiştir. *Rahmân* ve *rahîm* anlamlarıyla ilgili önce Hz. İsa'ya atfedilen *rahmânü'd-dünya* ve *rahîmü'l-ahire* yorumunu ve buna benzer dediği diğer yorumları zikretmiş, ancak bunlarla ilgili bir değerlendirmede bulunmamıştır. Diğer taraftan Fâtiha sûresinin isimlerinden biri olan *ummu'l-Kur'ân* ifadesini açıklarken Fâtiha'nın, diğer sûrelerde zikredilenlerin aslı olduğunu ve onları kapsadığını belirtmiştir. Ayrıca Kur'ân'da bulunan bütün rızık ve nimet verme, terbiye ve ikram, bekletme (*inzâr*) ve mühlet verme, ihşanda bulunma ve güzellik vermenin *er-rahmân* kelimesinin kapsamına girdiğini, Kur'ân'da zikredilen bütün suçların a¹ edilmesi, günahların silinmesi, isyanın bağışlanması, azgınlığın (*tuğyan tuğyân*) cezalandırılmaması, asilerin serbest bırakılması, canilere merhamet

rahmân, ihsanlarla *rahîm*", ateşten kurtarmasıyla *rahmân*, cennetlere sokmasıyla *rahîm*", "sıkıntıları gidermesiyle *rahmân*, günahları bağışlamasıyla *rahîm*", "yolu açıklamasıyla *rahmân*, kurtarması ve muva²ak kılmasıyla *rahîm*", "rızkı vererek iyi-kötü herkese şefkat göstermesiyle *rahmân*, özellikle müminlere merhametiyle *rahîm*," "lütfuyla bütün kullarına şefkat göstermesiyle *rahmân*, itaat ehline/kendine itaat edene şefkat etmesiyle *rahîm*", "bütün yaratıklara merhamet etmesiyle *rahmân*, sadece dostlarına merhamet etmesiyle *rahîm*" vb. görüşlere yer verir. bk. Neseî, *et-Teysîr*, 1/51-55.

⁵³ Bu konuda şu yorumları aktarır: 1-*Rahmân*, "rahmet sahibi" anlamına gelir. "Çok susamış" anlamına 'atşân kalıbı bunun gibidir. *Kadîr*'in *kâdir* anlamını ifade etmesi gibi *rahîm* de *râhim* demektir. Birincide (*rahmân*) sıfatın ispat edilmesi, ikincide (*rahîm*) fiilin ispat edilmesi söz konusudur. 2-*Rahmân*, *fa'lân* kalıbında, sıfatta mübalağa ifade eden bir kalıptır. "Çok öfkeli" anlamına gelen *gadbân* bunun gibidir. *Rahîm* ise rahmeti daimî olan manasına gelir. *Râhim* formu, "kendisinde rahmet bulunan (kişi)" anlamını ifade eder. 3-*Gadbân*'in "öfkeli" anlamını ifade etmesi gibi *rahmân* da "merhametli" anlamına gelir. "İşiten" manasındaki *semî* gibi *rahîm* ise "merhamet eden" demektir. bk. Neseî, *et-Teysîr*, 1/57.

⁵⁴ Neseî, *et-Teysîr*, 1/58.

⁵⁵ Neseî, *et-Teysîr*, 1/58-60.

⁵⁶ Neseî, *et-Teysîr*, 1/61-66.

⁵⁷ Neseî, *et-Teysîr*, 1/67.

⁵⁸ bk. Neseî, *et-Teysîr*, 1/57.

edilmesinin de *er-rahîm* kelimesinin kapsamına dahil olduğunu ifade etmiştir.⁵⁹ *Kitâbu'l-beyân 'an garîbi'l-Kur'ân* isimli eserinde ise Allah lafzını "gerçek mabud" (*el-ma'bûdu'l-hakk*), *rahmân* ismini "rızk vererek şefkat gösteren" (*el-'âtif bi'r-rizk*) ve *rahîm* ismini de "bağışlayarak şefkat gösteren" (*el-'âtif bi'l-mağ;reati*) şeklinde açıklamıştır.⁶⁰ Buna göre Ömer Neseî'nin genel itibarıyla *rahmân* ismini "dünyada her türlü rızık ve nimet vermek suretiyle şefkat gösteren", *rahîm* kelimesini ise "ahirette bağışlayarak şefkat gösteren" şeklinde tefsir ettiği söylenebilir.

~~Tefsirinin tanıtımı sırasında Yukarıda~~ ifade edildiği gibi Ömer Neseî'nin *et-Teysîrî* sistematik ve hacimli bir tefsirdir. *İntizâm* kelimesini kullanarak düzenli bir şekilde peş peşe gelen sûreler arasındaki münâsebeti göstermesi, *intizâm* ve *ittisâl* kelimeleriyle uzun sûrelerdeki bazı âyetler arasındaki bağlantı ve anlam ilişkilerine değinmesi, rivayet ve dirayet tefsirlerinin özelliklerini taşımakla birlikte İmam Mâturîdî'nin *Te'vîlât*'ından düzenli bilgi aktarımında bulunması ve Kuşeyrî'den yaptığı atıflarla işârî yorumları barındırması bu tefsirin özgün yanlarıdır. *et-Teysîr*'in diğer tefsirlerden ayrıldığı noktalardan biri de sûre girişlerinde besmele açıklanırken takip edilen usuldür. Bu usulün, aslında onun Kur'ân'ı yorumlama yönteminin bir parçası olduğu ifade edilebilir. Çünkü [هو](#), sitemli bir şekilde sûreler arasındaki uyumu gösterdiği gibi her bir sûrenin muhtevasını [oluşturan](#) /konuları hakkında da düzenli bilgiler vermiştir. Bunun yanı sıra besmelede geçen *Allah*, *rahmân* ve *rahîm* isimlerine eklediği âyet/âyet bölümleriyle sûre muhtevasına ışık tutmaya çalışmıştır.

Ömer Neseî'nin sûre başlarındaki besmeleyi yorumlama usulü *iki madde* halinde incelenebilir. *Birincisi*, sûrelerin genelinde izlenen yoldur. Buna göre sûre girişlerindeki besmeleler *Allah*, *rahmân* ve *rahîm* isimlerine *ellezî* edatı ile âyet/âyet bölümleri sıra cümlesi yapılarak izah edilmiştir. Diğer bir ifadeyle Ömer Neseî, sûrelerin genelinde girişinde, bu üç isme *ellezî* edatıyla âyetleri bağlayarak kafiyeli ve etkili bir giriş yapmıştır. Ancak seçtiği âyetlerin genelinde, sûre konusu/konularını yansıtacak muhtevaya sahip olmadığı görülmektedir. *Allah* lafzına sûre başlarından bir âyeti, *rahmân* ismine bundan sonra gelen âyetlerden birini, *rahîm* ismine de daha sonra gelen bir âyeti eklemiştir. Örneğin Âl-i İmrân'ın girişinde, sûrenin farklı âyetlerinin bölümlerini *Allah*, *rahmân* ve *rahîm* isimlerine *ellezî* edatıyla sıra yaparak besmeleyi açıklamıştır. Buna göre besmeleye "Kitabı indiren⁶¹ Allah'ın, dilediğine hesapsız rızık veren⁶² Rahmân'ın ve mükâfatın [هو](#) güzeli katında olan⁶³ Rahîm'in adıyla"⁶⁴ şeklinde mana vermiştir. Görüldüğü gibi sırasıyla Âl-i İmrân 3/2., 27. ve 195. âyetlerden seçtiği cümleleri üç lafza ilave ederek kafiyeli bir giriş yapmıştır.

⁵⁹ Neseî, *et-Teysîr*, 1/76-77.

⁶⁰ Kocabaş, *Ömer Neseî ve Kitabu'l-Beyân an Ğarîbi'l-Kur'ân Adlı Eseri: Metin ve İnceleme*, 60.

⁶¹ Âl-i İmrân 3/2.

⁶² Âl-i İmrân 3/27.

⁶³ Âl-i İmrân 3/195.

سم الله الذ ن زبُ القناب، الرحمن الذ يرزق من يشاء بغير حساب، الرحيم الذ عده) .64 نج ن
النواب

En'âm sûresinde de aynı usulü takip etmiştir. *Rahmân* ismine iki âyetten seçtiği bölümleri eklemiş, ve *eksera bihi's-semerât* ('onunla' ürünleri çoğaltan) ifadesinde⁶⁵ olduğu gibi âyetlerden iktibas ettiği kısımları olduğu gibi değil, cümlenin manasını gözeterek besmele için seçtiği diğer âyet bölümleriyle uyumlu hale getirmiş ve kafiyeli anlatım ortaya koymuştur. Buna göre besmeleyi "Gökleri ve yeri yaratan, aydınlığı ve karanlıkları var eden⁶⁶ Allah'ın, gökten su indiren ve onunla bitkileri çıkaran, ürünleri çoğaltan⁶⁷ ve çardaklı çardaksız (üzüm) bahçeleri yaratan⁶⁸ Rahmân'ın ve bizleri yeryüzünün halifeleri kılan ve kimimizi kimimize derecelerle üstün kılan⁶⁹ Rahîm'in adıyla"⁷⁰ şeklinde ifade etmiştir.

A'râf sûresinin mukaddimesinde de *Allah, rahmân* ve *rahîm* isimlerine sûrenin bazı âyetlerini ekleyerek açıklamıştır. Ancak burada da âyetleri birebir almamış, iktibas ettiği âyet bölümlerini birbirlerine uyumlu hale getirerek kafiyeli bir metin oluşturmuştur. Bu çerçevede besmeleyi "Kendisiyle (insanları) uyarması ve müminlere öğüt vermesi için Resulüne kitabı indiren Allah'ın,⁷¹ onda (bu sûrede) ~~başkalarını~~sonrakileri uyararak için öncekilerin haberlerini anlatan⁷² Rahmân'ın ve (bu sûrede), (Kur'ân okunduğunda) dinleyen ve susanlara rahmeti vadeden⁷³ Rahîm'in adıyla"⁷⁴ biçiminde izah etmiştir. *Rahmân* ismine eklediği ifadeyi A'râf 7/101. âyetten ilhamla oluşturduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca *kıssa* kelimesi A'râf 7/7., 35. ve 176. âyetlerde de zikredilmiştir. Diğer taraftan *A'râf A'râf* sûresi, peygamber kıssalarının yer aldığı sûrelerden biridir. Bu sebeple Ömer Neseî'nin burada sûre konusuna işaret eden âyetleri tercih ettiği söylenebilir. Enfâl sûresinde de benzer bir açıklama şeklini görmek mümkündür: "Yardım sadece katında olan ve mutlak güç, hüküm ve hikmet sahibi⁷⁵ Allah'ın, "(*ey Allahım!*) gökten üzerimize taş yağdır veya bize acı veren bir azap gönder!"⁷⁶ diyenlere azapta acele etmeyen Rahmân'ın ve iman edip Allah yolunda hicret edenlere ve cihad edenlere, (muhacirleri) barındırıp onlara yardım edenlere mağfiret ve bol rızık vadeden⁷⁷ Rahîm'in adıyla"⁷⁸ Dikkat edilirse bu sûrede besmeleyi açıklarken *Allah* lafzına eklediği cümleyi Enfâl 8/10. âyetten almıştır. Bununla birlikte *nasr* (yardım) kelimesi aynı sûrenin 26., 40., 62., 72. ve 74. âyetlerinde de geçmektedir.

65 İlgili âyette ürünlerle ilgili bölüm şöyledir: *...Her biri nezdinde zaman meyvesinden yeyin..."* (el-En'âm 6/141). Benzer bir ifade aynı sûrenin 99. âyetinde de vardır.

66 el-En'âm 6/1.

67 el-En'âm 6/99.

68 el-En'âm 6/141.

69 el-En'âm 6/165.

70 Neseî, *et-Teysîr*, 6/7.

71 el-A'râf 7/2.

72 el-A'râf 7/101.

73 el-A'râf 7/204.

74 Neseî, *et-Teysîr*, 6/279.

75 el-Enfâl 8/10.

76 el-Enfâl 8/32.

77 el-Enfâl 8/74.

78 Neseî, *et-Teysîr*, 7/117.

eklediği ifadeyi ikinci sayfadan, *rahîm* sözcüğüne eklediği bölümü de üçüncü sayfadan seçerek sûrenin işlediği konuya dikkat çekmiştir.

Bazen *Allah*, *rahmân* ve *rahîm* isimlerinden birine eklenen cümle sûre konusunu ifade edebilmektedir. Örneğin Nâziât sûresinde, özellikle Allah ismine eklediği âyetle sûrenin işlediği konu hakkında bilgi vermiştir. Bu sûrede besmeleyi şöyle açıklamıştır: "Musa olayını bize anlatan⁹⁵ Allah'ın, (yerden) suyu ve otağı çıkararak⁹⁶ Rahmân'ın ve Rabbinin makamından korkan ve nefsinin kötü arzularından uzaklaştırana cenneti vadeden⁹⁷ Rahîm'in adıyla."⁹⁸ Çünkü bu sûrede, 15-26. âyetlerde Hz. Musa ile Firavun'un diyaloguna yer verilmiştir. Benzer bir durum Burûc sûresinde de vardır. *Allah* lafzına eklediği "Ashâb-ı Uhdûd'u helak eden" ifadesiyle sûrenin konusuna dikkat çekmiştir: "Ashâb-ı Uhdûd'u helak eden⁹⁹ Allah'ın, orduların haberiyle bizi tembih eden¹⁰⁰ Rahmân'ın ve çok bağışlayan ve çok seven¹⁰¹ Rahîm'in adıyla."¹⁰²

~~Namaz sûresi olarak bilinen k~~ Kısa sûrelerde besmelelere ilave ettiği âyetler ve ifadeler, bir bütün olarak sûrenin işlediği konuyu ifade etmektedir. Dört âyetten oluşan Kureyş sûresi buna güzel bir örnektir: "Beyt-i Haram'ın Rabbi olan¹⁰³ Allah'ın, yiyecekle (Kureyş'i) doyuran¹⁰⁴ Rahmân'ın ve insanları korkudan emin kılan¹⁰⁵ Rahîm'in adıyla"¹⁰⁶ Kâfirûn sûresinin baş tarafında, sûre konusunu dikkate alarak besmeleyi kafiyeli bir şekilde açıklamıştır. Ancak burada diğer sûrelerde yapılanların aksine, âyetlerin kelime ve ifadelerine bağlı kalmaksızın sûrenin konusunu kendi ifadeleriyle anlatmış ve şiirsel bir metin oluşturmuştur. Bu usul, sadece bu sûrede görülmektedir. Buna göre besmeleye "Kâfirleri aşağılayan Allah'ın, Müminlere, kâfirlere karşı çıkmalarını emreden Rahmân'ın ve onları (müminleri) en hayırlı dinle şere^ndiren/yücelten Rahîm'in adıyla"¹⁰⁷ şeklinde bir mana vermiştir.

Özetle Ömer Neseî'nin yaptığı ilk iş, Fâtiha sûresi ve başında besmele olmayan Tevbe sûresi¹⁰⁸ dışında, sûre girişlerindeki besmelelerde bulunan *Allah*, *rahmân* ve *rahîm* isimlerine, ilgili sûrenin bazı âyetlerini ekleyerek kafiyeli bir metin oluşturmaktır. Genelde *Allah* lafzına sûrenin baş tara^arından, *rahmân* ve *rahîm* isimlerine ise sırasıyla diğer

⁹⁵ en-Nâziât 79/15.

⁹⁶ en-Nâziât 79/31.

⁹⁷ en-Nâziât 79/40-41.

⁹⁸ Neseî, *et-Teysîr*, 15/191.

⁹⁹ el-Burûc 85/4.

¹⁰⁰ el-Burûc 85/17.

¹⁰¹ el-Burûc 85/14.

¹⁰² Neseî, *et-Teysîr*, 15/277 (سم اللّٰه الذي أهلك أصحاب الردود، الرحمن الذي يذّرنا بحديث الردود، الرحمن الذي هو الغفور الودود).

¹⁰³ Kureyş 106/3.

¹⁰⁴ Kureyş 106/4.

¹⁰⁵ Kureyş 106/4.

¹⁰⁶ Neseî, *et-Teysîr*, 15/491 (بسم اللّٰه الذي رزقنا من الجنة، الرحمن مطاع الطعان، الرحمن مومنا، الرحمن الذي).

¹⁰⁷ Neseî, *et-Teysîr*, 15/511 (سم اللّٰه الذي أمان الكافرين، الرحمن الذي أمرهم بالهدى، الرحمن الذي).

¹⁰⁸ (الفرم بم بخيرا نون).

¹⁰⁸ Tevbe sûresinin mukaddimesinde besmelenin bulunmayışına ilişkin rivayet ve görüşlere yer vermiştir. bk. Neseî, *et-Teysîr*, 7/261-262.

âyetleri veya âyet bölümlerini ekleyerek sûre tefsirine dikkatleri celbeden etkili bir giriş yapmıştır. Ancak âyetleri olduğu gibi değil, âyetin mana ve mefhumunu muhafaza ederek almış ve bazı tasarru^arla kafiye oluşturmuştur. Ayrıca sûre girişlerinde *intizâm* kavramıyla tespit ettiği sûre konularıyla ilgili âyetleri seçme gayretinde olmamıştır. Kısa sûrelere geldikçe sûre konusu hakkında bilgi veren âyet/âyetleri veya ifadeleri daha çok tercih etmiştir. ~~Nûr, Hucurât ve Kâfirûn sûreleri bu konuda örnek gösterilebilir. Söz konusu sûrelerde üç isme eklediği âyetlerin metnine bağlı kalmadan sûre konusuna ışık tutan ifade ve cümleleri tercih etmiştir.~~ Bu durum, kısa ve uzun sûrelerin ele aldığı konu veya konularla ilgili olabilir. Çünkü uzun sûrelerde birden çok konu işlenirken, kısa sûrelerde genelde bir konudan bahsedilmektedir. Özellikle ~~namaz sûresi olarak bilinen~~ kısa sûrelerde *Allah, rahmân* ve *rahîm* isimlerine eklenen üç âyetle sûreyi oluşturan âyetlerin yarısı veya daha fazlası kullanılmış, dolayısıyla sûrenin muhtevası hakkında bilgi verilmiş olunmaktadır.

Ömer Neseî'nin besmeleyi açıklarken kafiyeli metinler oluşturması, şiire olan ilgisiyle açıklanabilir. Çünkü onun *el-Eş'âr* adında bir şiir kitabı, şairlerden seçtiği şiirleri ihtiva eden *el-Muhtâr mine'l-eş'âr* isimli bir eseri vardır.¹⁰⁹ Ayrıca kaynaklarda onun edebi yönünün ve şiirinin güçlü olduğu ifade edilmektedir.¹¹⁰ Diğer taraftan Ömer Neseî'nin tefsirini hazırlarken sıkça atıfta bulunduğu Kuşeyrî'den (öl. 465/1072) ilhamla sure girişlerindeki besmeleleri ayrı ayrı açıklama yoluna gitmiş olması muhtemeldir. Çünkü Kuşeyrî, her bir sure girişinde besmelenin *bismillâh* ifadesini işârî tefsirin ilkelerine göre farklı şekillerde tefsir etmiştir.¹¹¹

2. Bikâî'nin *Nazmü'd-dürerî* ve Besmele Yorumu

Tarihçi, müfessir, muhaddis ve edîb yönleriyle öne çıkan¹¹² Burhânuddîn Ebu'l-Hasan İbrahîm b. Ömer el-Bikâî, Memlûkler döneminde yaşamış bir âlimdir. Bugün Lübnan topraklarında yer alan Bikâ' vadisindeki bir köyde 809/1406 tarihinde dünyaya gelmiştir.¹¹³ İlk eğitimini burada babasından almıştır.¹¹⁴ ~~On iki yaşındayken köyde köyünde~~ meydana gelen bir olayda babası ve bazı akrabalarının öldürülmesi, ~~bununesi~~ üzerine ~~Bikâî on iki yaşındayken~~ annesi ve dedesiyle birlikte köyü terk etmiş ve ~~bazı~~

¹⁰⁹ Aslantürk, *Ebû Hafs Ömer en-Neseî*, 34.

¹¹⁰ Sem'ânî, *et-Tahbîr*, 1/527-528; Neseî, *et-Teysîr (Muhakkikin önsözü)*, 1/33-35.

¹¹¹ Geniş bilgi için bk. Akpınar, "İşârî Tefsir ve Kuşeyrî (ö.465/1072)'nin Besmele Tefsiri", 72-91.

¹¹² Âdil Nuveyhid, *Mu'cemu'l-müfessirîn* (Beyrut: Mektebetu Nuveyhid es-Sekâfiyye, 1988), 1/17; Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, ts.), 2/594.

¹¹³ İbrahîm b. Hasan el-Bikâî, *Unvânu'z-zamân bi-terâcimi's-şuyûh ve'l-akrân*, thk. Hasan Habeşî (Kahire: Dâru'l-Kütübi ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 2001), 2/62; Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed Şemsuddîn es-Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi'i* (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1992), 1/101; Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *el-Bedru't-tâli'* (Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.), 1/19-20; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 2/594; Necati Kara, *Burhânuddîm İbrahîm b. Ömer el-Bikâî ve Tefsirindeki Metodu* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, İslâmî İlimler Fakültesi, Doktora Tezi, 1981), 1; Abdussemî Muhammed Ahmed Haseneyn, *Mesâ'idu'n-nazar li'l-işrâ: 'alâ makâsidi's- suver* (Muhakkikin önsözü) (Riyad: Mektebetu'l-Meârif, 1987), 33; Ömer Kara, "Bikâî'nin 'Nazmü'd-Dürer'inde Yer Alan 'İhtibâk Metinleri' -Bir İnşâ Denemesi-", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/3 (2000), 150.

¹¹⁴ Ekrem Abdulvahhâb el-Mevsilî, *el-İmâmu'l-'allâme Burhânuddîn el-Bikâî ve mehhecuhû ;'t- tefsîr* (Ürdün: Dâru'l-Feth, 2014), 28.

~~yerlere uğradıktan sonra~~ 823/1420 yılında Şam'a yerleşmiştir. Şam'da bulunduğu yıllarda dönemin önemli simalarından tecvid, kıraat ve aşere okumuş ve Kur'ân'ı ezberlemiştir.¹¹⁵ Dönemin ilim merkezleri mesabesinde olan önemli şehirlerde bulunmuştur. Şam'da İbnü'l-Cezerî'den (öl. 833/1429) aşere okumuş ve kıraat dersi almıştır. Yirmi yaşlarında Kudüs'e giderek matematik eğitimi almıştır. 834 yılında Kahire'ye gitmiş, başta İbn Hacer (öl. 852/1449) olmak üzere birçok âlimin derslerine iştirak etmiştir.¹¹⁶ Bundan sonra Dimyad'a, ardından İskenderiye'ye geçmiştir. Daha sonra Mekke'ye yönelmiş, hacı olduktan sonra orada bir müddet kalmış, akabinde Taif ve Medine'yi ziyaret etmiştir.¹¹⁷ Ayrıca Kıbrıs ve Rodos deniz savaşlarına ve başka askeri seferlere katılmış, bu sırada kitap telif etmeyi sürdürmüştür.¹¹⁸ Mücadeleci ve cedelci bir karaktere sahip olan Bikâî, bulunduğu şehirlerde birçok ilim adamıyla iletişime geçmiş, onlardan ilim ve tecrübeler almış, ayrıca onlarla çeşitli münakaşalara girerek birçok konuda reddiyeler yazmıştır.¹¹⁹ Özellikle Muhyiddîn İbnü'l-Arabî (öl. 638/1240) ve İbnü'l-Fârız (öl. 632/1235) hakkındaki eleştirilerini, tekfir derecesine ulaştırması ve Gazzâlî (öl. 505/1111) hakkında tenkitlerde bulunması onun yapacağı birçok hizmete engel olmuş, ilim çevrelerince yalnızlığı itilmeye çalışılmıştır. Ayrıca yazdığı tefsir dolayısıyla eleştirilerin hedefi olmuştur. Ancak ~~daha sonra~~ Mısırlı ünlü âlimlerin takrizini almaya muva'ak ~~oluncamış ve~~ geride bıraktığı eserler isminin unutulmasına mani olmuştur.¹²⁰ Bikâî'yi övenler olduğu ~~gibi kadar~~ yerenler ~~de olmuştur vardır~~. ~~Bikâî'ye Ona~~ en sert tenkitleri yönelten çağdaşı Sehâvî'dir (öl. 902/1497). Sehâvî, Bikâî'yi, ilm-i nücûm'dan başka meşguliyetinin **olmadığını** ve aslında onun ilim yönünden üstün bir seviyede **olmadığını** ileri sürerek sert bir şekilde tenkit etmiştir.¹²¹ Şevkânî (öl. 1250/1834) ise Bikâî'nin geride bıraktığı eserlerin, onun bütün ilimlerde mahir ve otorite ~~sinin olduğunun~~ bir kanıtı olduğu ifade ederek Sehâvî'yi eleştirmiştir.¹²² Bikâî Şam'da 885/1480 tarihinde vefat etmiştir.¹²³ Tefsir, kıraat, fıkıh, kelam, tasavvuf, tarih ve tabakat, nahiv, mantık, matematik ve edebiyata dair birçok eser kaleme almıştır.¹²⁴

¹¹⁵ Bikâî, *Unvânu'z-zamân*, 2/62; Kara, *Bikâî ve Tefsirindeki Metodu*, 5; Bikâî, *Mesâ'idu'n-nazar* (Muhakkikin önsözü), 34-35; Mevsilî, *Burhânuddîn el-Bikâî ve mehhecuhû ;'t-tefsîr*, 30-31; Kara, "Bikâî'nin 'Nazmü'd-Dürer'inde Yer Alan 'İhtibâk Metinleri' -Bir İnşâ Denemesi-", 151.

¹¹⁶ Bikâî, *Unvânu'z-zamân*, 2/62-64; Celâluddîn Andurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Nazmu'l-ikyân fî a'yânî'l-a'yân*, nşr. Philip Hitti (Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1927), 24; Şevkânî, *el-Bedru't-tâli*, 1/19-20; Kara, *Bikâî ve Tefsirindeki Metodu*, 8-16; Kara, *Bikâî ve Tefsirindeki Metodu*, 5-8; Kara, "Bikâî'nin 'Nazmü'd-Dürer'inde Yer Alan 'İhtibâk Metinleri' -Bir İnşâ Denemesi-", 151-152; Bikâî, *Mesâ'idu'n-nazar* (Muhakkikin önsözü) 36-38; Mevsilî, *Burhânuddîn el-Bikâî ve mehhecuhû ;'t-tefsîr*, 30-31.

¹¹⁷ Kara, *Bikâî ve Tefsirindeki Metodu*, 7; Mevsilî, *Burhânuddîn el-Bikâî ve mehhecuhû ;'t-tefsîr*, 30-31.

¹¹⁸ Bikâî, *Unvânu'z-zamân*, 2/67; Kara, "Bikâî'nin 'Nazmü'd-Dürer'inde Yer Alan 'İhtibâk Metinleri' -Bir İnşâ Denemesi-", 152; Mevsilî, *Burhânuddîn el-Bikâî ve mehhecuhû ;'t-tefsîr*, 31.

¹¹⁹ Geniş bilgi için bk. Kara, *Bikâî ve Tefsirindeki Metodu*, 32-42; Mevsilî, *Burhânuddîn el-Bikâî ve mehhecuhû ;'t-tefsîr*, 30-31.

¹²⁰ Kara, *Bikâî ve Tefsirindeki Metodu*, 25, 37.

¹²¹ Geniş bilgi için bk. Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi*, 1/101-110; Kara, *Bikâî ve Tefsirindeki Metodu*, 32-36.

¹²² Şevkânî, *el-Bedru't-tâli*, 1/20; Kara, *Bikâî ve Tefsirindeki Metodu*, 29.

¹²³ Şevkânî, *el-Bedru't-tâli*, 1/21; Kara, *Bikâî ve Tefsirindeki Metodu*, 27; Mevsilî, *Burhânuddîn el-Bikâî ve mehhecuhû ;'t-tefsîr*, 32.

¹²⁴ Suyûtî, *Nazmu'l-ikyân*, 24; Nuveyhid, *Mu'cemu'l-müfessirîn*, 1/17; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 2/595; Kara, *Bikâî ve Tefsirindeki Metodu*, 46-84; Kara, "Bikâî'nin 'Nazmü'd-Dürer'inde Yer

21. Bikâî'nin Nazmü'd-dürer İsimli Tefsiri

Bikâî'nin tefsir alanında *Nazmü'd-dürer* ile *Mesâ'idü'n-nazar* isimli eseri öne çıkmaktadır. *Nazmü'd-dürer*, Kur'ân tefsiri alanında, bütün sûreleri ve âyetleri kapsayacak şekilde ilmü'l-münâsebet yöntemi esas alınarak hazırlanan tefsirlerin en güzeldir.¹²⁵ Bu tefsirin tam adı *Nazmü'd-dürer fî tenâsubi'l-âyât ve's-süver'*dir. Ayrıca Bikâî bu tefsiri, *Fethu'r-rahmân fî tenâsubi eczâi'l-Kur'ân* ve *Tercümânu'l-Kur'ân ve mübdî münâsebâti'l-furkân* isimleriyle de adlandırmanın uygun olacağını ifade etmiştir.¹²⁶ Dikkat edilirse Bikâî'nin tefsirine uygun gördüğü bu isimler, tefsirinin usulü ve mahiyeti hakkında yeterince bilgi vermektedir.

Bikâî 861/1456 yılında 51 yaşlarında *Nazmü'd-dürer*'i yazmaya başlamıştır. Yarısına yaklaşınca birçok âlim, bu tefsiri takdirle karşılarken, bir kısmı da Kitab-ı Mükaddes'ten nakilde bulunması ve âyetler arasındaki münâsebeti göstermeye yoğunlaşması gibi hususlarda tenkit etmiştir. Bu tenkitler üzerine Bikâî tefsir yazımına ara vererek Kitab-ı Mükaddes'ten alıntı yapmanın cevazına dair *el-Ahvâlu'l-kavîme fî hükmi'n-nakli mine'l-kütübi'l-kadîme* isimli risaleyi, âyetler ve sûreler arasındaki münâsebeti aramanın gerekliliğini göstermek için de *Mesâ'idün'n-nazar li'l-esrâ; alâ makâsidi's-süver* adlı kitabı yazmıştır. Bu arada tefsirinin bazı bölümlerini incelemeleri için Kahire'nin ileri gelen âlimlerine sunmuş, onların bir kısmı *Nazmü'd-dürer*'e takriz yazarken, bir kısmı da Ehl-i Kitap'tan nakilde bulunmanın caiz olduğunu belirtmişlerdir. Tartışma ve dedikoduları bu şekilde bitiren Bikâî, tefsirin yazımına devam etmiş ve 882/1477 tarihinde Şam'da tamamlamıştır.¹²⁷ Bu tefsiri kaleme alırken başta Harâllî'nin (öl. 637/1240) *Miftâhu'l-bâbi'l-mukaTel*¹²⁸ isimli eseri ile İbnü'z-Zübeyr'in *el-Burhân*'i¹²⁹ olmak üzere birçok eserden yararlanmışır.¹³⁰

Bikâî *Nazmü'd-dürer*'de sûreler, âyetler hatta cümleler bazen de kelimeler arasındaki münâsebeti göstermiş, bu vesileyle Kur'ân âyetlerinin tertibindeki icâzi-icâzi ortaya koymaya çalışmıştır. Her ne kadar daha önce bazı tefsirlerde âyetler arasındaki anlam irtibatına değinilmiş de bütün âyetler arasındaki münâsebet gösterilmemiştir. Bikâî ise âyetler ve sûreler arasındaki münâsebet konusuna ağırlık vermiş, bu alanda tek sayılabilecek bir eser kaleme almıştır. Diğer taraftan Bikâî tefsirinin ağırlık noktası bu

Alan 'İhtibâk Metinleri' -Bir İnşâ Denemesi-", 152-154.

¹²⁵ Ahmed Rahmânî, *Mesâdirü't-tefsîri'l-mevdûi* (Kahire: Mektebetu Vehbe, 1989), 6.

¹²⁶ Burhânuddîn Ebu'l-Hasan İbrahim b. Ömer el-Bikâî, *Nazmü'd-dürer fî tenâsubi'l-âyât ve's-süver*, thk. Abdurrezzâk Galib el-Mehdî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995), 1/5. Âyetler ve cümleler arasındaki münâsebeti gösterirken *lemmâ* edatını çokça kullanması nedeniyle bu tefsirin bir adını da *lemmâ* koymuştur. bk. Kara, *Bikâî ve Tefsirindeki Metodu*, 92.

¹²⁷ Kara, *Bikâî ve Tefsirindeki Metodu*, 95-96; Necati Kara, "Nazmü'd-Dürer", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/463.

¹²⁸ Harâllî'nin bazı eserleri tek bir kitapta toplanmıştır. bk. Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Harâllî el-Merâkeşi, *Turâsu Ebi'l-Hasan el-Harâllî el-Merâkeşi ;'t-tefsîr*, thk. Muhemmâdî b. Abdisselâm el-Hayyâtî (b.y.: Metâbiu'n-Necâh el-Cedîde, 1997)

¹²⁹ bk. Ebû Ca'fer Ahmed b. İbrahim b. Ez-Zübeyr el-Girnâtî, *el-Burhân fî tertîbi süveri'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Şa'bân (Fas: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1990)

¹³⁰ bk. Kara, *Bikâî ve Tefsirindeki Metodu*, 100-140; Kara, "Nazmü'd-Dürer", 32/463; Mevsilî, *Burhânuddîn el-Bikâî ve mehhecuhû ;'t-tefsîr*, 107-162.

olmakla birlikte, Kur'ân'da Ehl-i kitab'ın zikredildiği her yerde doğrudan Tevrat, İncil ve Zebur'dan nakillerde bulunmuş, yeri geldiğinde fikhî ve kelâmî meselelere yer vermiş, nahiv yönünden tahliller yapmış, belâgat, meânî ve îcâz yönlerinden izahlarda bulunmuş, (varsa) nüzul sebeplerini aktarmıştır.¹³¹

Tefsirinin mukaddimesinde âyetlerin ve sûrelerin tertibinin münâsebetini ele alacağını¹³² ve münâsebâtü'l-Kur'ân ilminin, "Kur'ân cüzlerinin (bölümlerinin) tertibinin illet ve gerekçelerinin bilinmesini sağladığını"¹³³ ifade eden Bikâî, Fâtiha sûresinin girişinde de her bir sûre isminin, sûre maksûdunun mütercimi olduğu belirtmiştir. Çünkü her türlü isim, kendisiyle müsemması arasındaki münâsebeti izhar eder. Sûrenin ismi de özet olarak (icmalen) sûrede olan tafsilata delalet eder. Sûrelerin maksûdu da ismiyle olan münâsebetine götürür. Bikâî devamlı, bütün sûrelerin maksûduna değineceğini, sûrelerin maksûdu ile ismi arasındaki anlam ilişkisini göstereceğini ve bütün besmeleleri sûrenin maksûduna münasip bir şekilde tefsir edeceğini ifade etmiştir.¹³⁴ Fâtiha sûresinin girişinde belirlediği bu hususları bütün sûrelere uygulamıştır. Bu çerçevede sûre girişlerinde *maksûduhâ* ifadesiyle öncelikle sûrenin konusu/konuları, muhtevası ve ana fikri hakkında bilgi vermiştir. Akabinde sûre ismi ile müsemması, sûre başı ile sonu, bir önceki sûrenin sonu ile tefsiri yapılan sûrenin baş tarafı arasındaki münâsebeti göstererek sûreler arasındaki münâsebeteye değinmiş, besmeleye de ilgili sûrenin maksûduna göre mana vermiştir. Daha sonra âyetleri tek tek ele almış, cümle cümle, kelime kelime izah etmiş ve âyetler arasındaki münâsebetlere değinmiştir.¹³⁵

Bikâî, tefsirle ilgili olan diğer eseri *Mesâ'idü'n-nazar*'da ise mukaddimededen sonra Mısır ulehasının tefsirine yazdıkları takrizleri koymuştur. Daha sonra 114 sûreyi tek tek ele alarak onların Mekkî-Medenî bilgileri, âyet sayıları, maksûdu ve fazileti hakkında düzenli bilgiler vermiştir.¹³⁶

2.21. Bikâî'nin Besmele Yorumu

Bikâî Fâtiha sûresinin girişinde de belirttiği gibi Kur'ân'daki bütün besmeleleri, ilgili sûrenin maksûduna (ana fikri ve konusu) uygun tefsir etmeye çalışmıştır. Ömer Neseî'nin *et-Teysîr*'inde olduğu gibi *Allah, rahmân* ve *rahîm* lafızlarına *ellezî* edatıyla eklediği kafiyeli cümlelerle besmeleyi açıklamıştır. Ancak Ömer Neseî'nin aksine ne mukaddimedede ne de Fâtiha sûresinin tefsirinde besmeleyi oluşturan unsurlar ve temel kavramlar hakkında

¹³¹ Kara, *Bikâî ve Tefsirindeki Metodu*, 97.

¹³² Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, 1/3.

¹³³ Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, 1/5.

¹³⁴ Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, 1/11-12.

¹³⁵ Kara, *Bikâî ve Tefsirindeki Metodu*, 98; Kara, "Nazmü'd-Dürer", 32/463; Mehmet Faik Yılmaz, *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet* (Ankara: DİB Yayınları, 2005), 57; Ali Kaya, "Sure Mukaddimelerinde Verilen Bilgiler Çerçevesinde Müfessirlerin 'Sure Bütünlüğü'ne Yaklaşımları (Klasik-Çağdaş Karşılaştırılması)", *Mütefekkir* 6/11 (2019), 47. Ayrıca bk. Şahin Güven, "Tefsir İlminin Bir Alt Disiplini Olarak 'Makâsıdu's-Süver'", *Bilimname: Düşünce Platformu* 35/1 (2018), 110-111.

¹³⁶ Geniş bilgi için bk. Burhânuddin Ebu'l-Hasan İbrahim b. Ömer el-Bikâî, *Mesâ'idü'n-nazar lil işrâ; alâ mekâsidi's-süver*, thk. Abdüsseî' Muhammed b. Ahmed Haseneyn (Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1987).

Bikâî, Mâûn sûresinin girişinde de aynı usulü takip ederek besmeleye mana vermiştir. Buna göre Mâûn sûresinin maksûdu, cezadan (hesap verme) dolayı yeniden dirilişi inkâr etmeye -ki bu kötülüklerin anasıdır- dikkat çekmektir. Çünkü bu (inkâr olayı), inkâr edeni, kötü ve çirkin işleri yapmaya itmekte, nihayetinde büyük günahları küçümsemek onun huyu olmakta ve böylece bu kişi ahlaksız birine dönüşmektedir. Besmeleyi de "Azameti her türlü şaibe ve noksanlıktan beri ve her türlü kemal kendisine mahsus olan Allah'ın, nimetini hem güzel hem de kötü/çirkin davrananlara teşmil eden ve herkese ihsanda bulunan Rahmân'ın, nimetin tamamlanmasını evliyasına (dostlarına) tahsis edip ittisal (buluşma) nimetini onlara bahşeden Rahîm'in adıyla"¹⁴⁰ şeklinde açıklamıştır. Görüldüğü gibi burada da *rahmân* izah edilirken *amme, gemera* (kapladı), *nimet* ve *nevâl* (hediye) kelimeleri, *rahîm* izah edilirken de *hassa, habâ* (vermek, hediye vermek), *evliyâ* (dostlar), *itmâm* (tamamlamak) ve *nimet* sözcükleri tercih edilmiş, bu vesileyle *rahmân* isminin genel, rahîm sıfatının ise özel bir muhtevaya sahip olduğu ifade edilmiştir.

Bikâî, Kâria sûresinin maksûdunu, başındaki ve sonundaki hallerini ve insanların o gün (ceza günü) "kurtuluşa eren" ve "helak olan" şeklinde taksimini tasvir ederek din (ceza) gününün izah edilmesi şeklinde ifade etmiştir. Devamında besmeleyi "Âlemlerin yüce sahibi (el-melikü'l-a'lâ) Allah'ın, var etme ve açıklama nimeti herkesi kapsayan Rahmân'ın ve hizbini (kendisine iman edenleri), sevdiği ve razı olduğu şeye muva'ak kılan Rahîm'in adıyla."¹⁴¹ biçiminde açıklanmıştır. Burada ise *rahmânı amme, nimet, cemî* (tüm, herkes) ve *verâ* (insanoğlu, halk) kelimeleri, *rahîmi* de *hassa, yühibbu* (sever), *yardâ* (razı/hoşnut olur) ve *hizb* kelimeleriyle tefsir etmiştir. *Rahîmin* açıklamasında *yuhibbu* (sever) ve *yardâ* fiillerinin tercih edilmesi, Kâria 101/7. âyette geçen *'işe râdiye* (hoşnut eden bir yaşayış) tamlamasıyla ilgili bir durum olabilir.

Bikâî, İnşirâh sûresinin maksûdunun, Duhâ sûresinin sonunda zikri geçen nimetin detaylı anlatımı ve "nimeti tahdis"le (nimeti anma) neyin murad edildiğinin açıklaması olduğunu belirtmiştir. Nimeti tahdis ise Allah'a ibadet konusunda çaba göstererek nimete şükürle mukabelede bulunmak, ihsanda bulunması sebebiyle rahmetinin büyüklüğünü hatırlayarak O'na yönelmektir. Sûrenin konusuyla ilgili bu bilgileri verdikten sonra besmeleyi şöyle açıklamıştır: "Emri yüce ve şanı büyük, kendisinden başka ilah olmayan ve nimet vermesi büyük olan (çokça nimet veren) Allah'ın, yarattıklarının hepsine cömertliğiyle bolca ihsanda bulunan -ki O, celal ve ikram sahibidir- Rahmân'ın ve saygıdeğer ehline (ehl-i hazret/iman edenlere), rahmetini tahsis ederek (onlara tahsis edilmiş makamların) en yücesine yücelten Rahîm'in adıyla"¹⁴² Besmelenin buradaki tefsirinde, *rahmândan* sonra *efâda* (suyu döktü, Allah bolca verdi), *cûd* ve *halk* (mahlûk)

140. (الذي عمدت
بسم اللّٰه الذي نعالت عظمته عن كلّ شأوية يؤص نكاهن لى كلّ لعماء، الرحمن) Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 8/541
141. (الرحيم الذي
بسم اللّٰه الملك العلى، الرحمن الذي عمدت زعمة اوقاده وبيان جميع الورى) Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 8/513
142. (الرحمن الذي
بسم اللّٰه الذي جل أمره وبعالى جده ول الى غيرة نعظم ما لى من انعا،) Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 8/460
اناض جوده على سائر خلقى لى ذو اللّٰه والفر، الرحمن الذي اعلى اهل حضرتى بخلص رحمتى نلى
(مقامات الاختصاص إلى اعلى موا).

sözcükleri zikredilerek Allah'ın kerem sahibi olduğu vurgulanmış, rahîmin açıklamasında ise *ehl-i hazret, hâss, rahmet, a'lâ* (yükseltti) kelimeleri seçilerek Yüce Allah'ın sevdiği kullarını yüce makama çıkardığı ifade edilmiştir. Bikâî'nin, *rahîm* isminin medlulüne ilişkin kullandığı "en yüce makama yükseltme" ifadesini İnşirâh 94/4. âyeti (Senin şânını ve ününü yüceltmedik mi?) dikkate alarak oluşturmuş olması mümkündür. Ayrıca Allah lafzından sonra kullandığı "çokça nimet verme" olayının vurgulanması, sûrenin maksûduna bağlı bir husus olabilir.

Bikâî, Mü'minûn sûresinin maksûdunu, felahın müminlere tahsis edilmesi olarak ifade ettikten sonra besmeleyi "Emrin tamamı kendine mahsus olan- ki onun emrini engelleyecek kimse yoktur- Allah'ın, beyanı iletmek (vahyi insanlara ulaştırmak) rahmetinin genelinden olan Rahmân'ın ve dilediğine imanı tahsis/bahşeden Rahîm'in adıyla"¹⁴³ biçiminde açıklamıştır. Buradaki besmele açıklamasında da her zaman tercih ettiği belli sözcükleri (umûm, rahmet, beyân/tebliğ, hassa, erâde, iman) tercih etmiştir. Ayrıca sûre isminin Mü'ninûn olması ve bu sûrede müminlerin özelliklerinden bahsedilmesi göz önünde bulundurularak *rahîm* ismi tefsir edilmiş olabilir.

Müddessir sûresinin maksûdu ise istikbar ehlini, helak yurduyla inzâr etmeye çabalamak, günahkâr (dini) yalanlayanların nefislerinde yeniden dirilişi ispat etmek ve çok bağışlayıcı aziz olan Allah'ın hilmiyle zikir ehline müjdeye işaret etmektir. Sûre girişindeki besmele ise "Alemlerin sahibi (el-melik), yüce, tek ve kâhâr olan Allah'ın, var etme ve açıklama nimetini hem iyilere hem kötülere teşmil eden Rahmân'ın ve dostlarına (ehl-i asfiya) düşünebilmeyi/akletme (istibsâr) ve kalıcı yurda (dâru'l-karâr) ulaşmayı muva'ak kılan rahîm'in adıyla"¹⁴⁴ şeklinde açıklanmıştır. Bikâî, burada *rahmân*'in tefsirinde *amme, îcâd* (var etme) ve *beyân* (açıklama) kelimelerini, *rahîm*'in tefsirinde de *hassa* fiiliyle *ehl-i as; yâ* ifadesini tercih etmiştir.

Sonuç olarak Bikâî, sûrelerin başındaki besmelenin temel kavramları olan *rahmân* ve *rahîm* kelimelerini tefsir ederken belli kelime ve ifadeleri tercih etmiştir. Bu usul, aslında *rahmân* ve *rahîm* kelimelerine verdiği anlamla ilgili bir durumdur. Çünkü Bikâî, başından itibaren *rahmân* ismine "Allah'ın iyi-kötü ayrımı yapmadan herkese merhamet edip lütufta bulunması", *rahîm* ismine de "Allah'ın sadece razı olduğu ve sevdiği dostlarına merhamet edip lütufta bulunması" temel anlamını yansıtmak için bahsi geçen kelime ve kalıplara başvurmuştur. Bu çerçevede *rahmân* kelimesinden sonra Allah'ın rahmet ve lütfunun herkesi kapsadığını ifade etmek için *amme/âmmе/umum* (geneli içine aldı/genel),¹⁴⁵ *vesia* (kapsadı),¹⁴⁶ *efâda* (suyu döktü, Allah bolca verdi),¹⁴⁷ **عفا**

بِسْمِ اللّٰهِ الَّذِي لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يَلِدْ ، نَل رَاد لِمَرِهِ، الرَّحْمٰنُ الَّذِي مِنْ عَمُوِّ الرَّحْمٰنِ (Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, 5/182). البَيَّانُ، الرَّحْمٰنُ الَّذِي خَصَّ مِنْ أَرَادَ بِالْبَيَّانِ

بِسْمِ اللّٰهِ الْمَلِكِ الْعَلِيِّ الْوَاحِدِ الْقَوَّامِ، الرَّحْمٰنُ الَّذِي عَمَّ بِرِزْقِهِ الْعَالَمِينَ وَالْبَيَّانِ (Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, 8/220). (الْبَيَّانُ وَالْبَيَّانُ، الرَّحْمٰنُ الَّذِي خَصَّ أُمَّلَ أَصْنَافِهِ بِالْعَيْشِ وَالنَّفَقَةِ إِلَى مَا يُوَصِّلُ إِلَى دَارِ الْوَارِثَةِ

¹⁴⁵ Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, 2/205, 384; 3/411, 498; 4/3, 117, 517; 5/129, 405; 6/3, 239; 7/148, 220.

¹⁴⁶ Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, 2/3; 7/339, 432.

¹⁴⁷ Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, 2/579.

(çevreledi/ihata etti),¹⁴⁸ cemî (tüm, herkes),¹⁴⁹ halk/mahlûkât/halâik (mahlûkat),¹⁵⁰ kü (tüm, herkes),¹⁵¹ istevâ (eşit odu),¹⁵² nimet,¹⁵³ rahmet,¹⁵⁴ îcâd (var etmek),¹⁵⁵ şemile/şümûl (kapsadı/kapsamak),¹⁵⁶ beriyye (mahlûk),¹⁵⁷ kerem/cûd (cömertlik),¹⁵⁸ beyân/beyân-ı `âmm/nimetü'l-beyân (açıklamak, vahyin insanlara ulaştırılıp açıklanması)¹⁵⁹ gibi kelime ve ifadeleri kullanmıştır. *Rahîm* kelimesinden sonra da Allah'ın sadece sevdiğine ve dostlarına merhamet edip ihsanda bulunduğunu vurgulamak için etemme/itmâm (tamamlamak),¹⁶⁰ nimet,¹⁶¹ ehl-i tevfiik/tevfik (muva'akiyet),¹⁶² en şâe/men intâra/men istafâ (dilediği/istediği kimse),¹⁶³ `ibâd (kullar),¹⁶⁴ hassa/yehussu/hâss/ihtisâs (tahsis etmek, bahşetmek),¹⁶⁵ fazl (üstünlük, edem),¹⁶⁶ şerrafe (şere^endirdi),¹⁶⁷ ehl-i vedd/vidâd (sevgi ehli, Allah'ın sevdiği kulları),¹⁶⁸ yerdâ (hoşnut/razı olur)¹⁶⁹ yuhyî kulübe ehl-i veddihi (sevdiğinin kalplerini ihya eden),¹⁷⁰ menne/yemunnu (nimet verdi),¹⁷¹ ehlü'l-îman¹⁷² ehlü'l-`irfân (irfan ehli),¹⁷³ zirvetü'l-ihsân (ihsanın zirvesi),¹⁷⁴ letafe (nazik/merhametli oldu),¹⁷⁵ evliyâ (dostlar),¹⁷⁶ encâ (kurtardı)¹⁷⁷ enâra (aydınlattı),¹⁷⁸ tarîk-i cennet (cennet yolu),¹⁷⁹ ehbâb (sevdiğileri, arkadaşlar),¹⁸⁰ `atf (şafkat),¹⁸¹ ehl-i kerâmet (keramet ehli),¹⁸²

¹⁴⁸ Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 3/181.

¹⁴⁹ Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 3/498; 4/165; 5/4, 533; 7/3.

¹⁵⁰ Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 4/165, 199, 243, 517; 5/4, 63, 582; 7/3, 270, 474.

¹⁵¹ Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 4/327, 5/229, 582.

¹⁵² Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 5/4.

¹⁵³ Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 5/4, 63.

¹⁵⁴ Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 5/63, 229.

¹⁵⁵ Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 5/63, 129.

¹⁵⁶ Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 5/229, 533; 6/3; 7/474.

¹⁵⁷ Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 6/3.

¹⁵⁸ Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 6/67; 7/432.

¹⁵⁹ Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 7/88, 148, 402.

¹⁶⁰ Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 5/4; 7/339.

¹⁶¹ Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 5/4.

¹⁶² Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 5/4; 7/270, 291, 547.

¹⁶³ Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 5/63, 126, 229, 291; 6/482; 7/3, 270, 339.

¹⁶⁴ Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 5/63, 291.

¹⁶⁵ Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 5/129, 460; 6/3, 482; 7/88, 148, 244, 339, 371.

¹⁶⁶ Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 5/129, 291.

¹⁶⁷ Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 5/229; 6/200.

¹⁶⁸ Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 5/344; 6/356; 7/62, 312, 509.

¹⁶⁹ Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 5/344; 7/270, 312.

¹⁷⁰ Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 5/344.

¹⁷¹ Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 5/405; 6/144.

¹⁷² Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 5/460.

¹⁷³ Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 5/533.

¹⁷⁴ Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 5/533.

¹⁷⁵ Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 5/582.

¹⁷⁶ Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 5/582; 6/239, 412; 7/88.

¹⁷⁷ Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 5/582.

¹⁷⁸ Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 6/3.

¹⁷⁹ Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 6/3.

¹⁸⁰ Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 6/42.

¹⁸¹ Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 6/67.

¹⁸² Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 6/144, 200.

hizb/ehl-i hizb (tarafdar, Allah'a iman edenler),¹⁸³ ulu'l-elbâb (akıl sahipleri),¹⁸⁴ *sevâb*,¹⁸⁵ fâze/fevz (nail oldu),¹⁸⁶ dâru'l-karâr (kalıcı yurt),¹⁸⁷ ehl-i kunût (itaat ehli),¹⁸⁸ inkâz *minâ* dalâl (dalaletten kurtarma),¹⁸⁹ ehl-i tâat,¹⁹⁰ ehl-i kurb (Allah yakın olanlar),¹⁹¹ *asfiyâ*/ehl-asfiyâ (dostlar)¹⁹² gibi isim, fiil ve ifadeleri yoğun bir şekilde kullanmıştır. *Allah* lafzının açıklamasında da Yüce Allah'ın isim ve sıfatlarının açıklayan kelime ve ifadeleri tercih ettiği görülmektedir.¹⁹³ Dikkat edilirse *rahmân* kelimesinin genel, *rahîm* de özel bir muhtevaya sahip olduğunu vurgulamak için sıklıkla yakın anlamlı kelime ve ifadeler tercih edilmiştir. Dolayısıyla Bikâî, Fâtiha sûresinin tefsiri sırasında, her bir besmeleyi başında bulunduğu sûrenin maksûduna uygun bir şekilde tefsir edeceğini belirtip bunun için bütün çabasını ortaya koymuşsa da verilen örneklerde de görüldüğü gibi yakın anlamlı kelime ve ifadeleri çokça kullanması nedeniyle birçok sûre girişindeki besmele açıklamaları anlam ve vurgu olarak birbirine benzemiştir.¹⁹⁴

Diğer taraftan Bikâî'nin kendisinden üç asır önce yaşamış olan Ömer Neseî'den ilhamla böyle bir usulü takip etmiş olması mümkündür. Çünkü onun Ömer Neseî'den bilgi aktarımında bulunduğu, dolayısıyla tefsirini yazarken ondan istifade ettiği görülmektedir. Nitekim *Mesâ'idü'n-nazar* isimli eserinde Fâtiha sûresinin âyet sayıları konusunda Ömer Neseî'nin *et-Teysîr*'ine atıfta bulunmuştur.¹⁹⁵ Aynı zamanda Bikâî'nin besmeleyi açıklarken kafiye ve şiirsel bir metin oluşturması, onun edebî kişiliği ve şair kimliğiyle de ¹⁹⁶ açıklanabilir. Bununla birlikte Ömer Neseî, besmeleleri açıklama yöntemi hakkında bilgi vermediği halde, Bikâî sûre girişlerindeki her bir besmeleyi sûre maksûduna göre tefsir edeceğini belirtmiş, Ömer Neseî'den farklı olarak *Allah*, *rahmân* ve *rahîm* isimlerine eklediği ve şiirsel bir metin haline getirdiği ifade ve cümleleri âyetlerden seçmemiştir. Ayrıca hem Fâtiha sûresindeki *rahmân* ve *rahîm* isimleriyle ilgili kısa açıklamasında hem de diğer sûrelerdeki açıklamalarında Allah'ın rahmetini dünya ve ahiretle sınırlamadığı görülmektedir.

Sonuç

Görebildiğimiz kadarıyla tefsir tarihinde Ömer Neseî ve Bikâî dışında, sûre girişlerinde bulunan bütün besmeleleri sûrenin konusu ve muhtevasına göre kafiye ve şiirsel metinler şeklinde ayrı ayrı açıklayan başka müfessir gelmemiştir. Ömer Neseî'nin (belki

¹⁸³ Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 7/148, 402.

¹⁸⁴ Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 7/220.

¹⁸⁵ Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 7/220.

¹⁸⁶ Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 7/244, 402.

¹⁸⁷ Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 7/244.

¹⁸⁸ Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 7/291.

¹⁸⁹ Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 7/312.

¹⁹⁰ Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 7/370.

¹⁹¹ Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 7/402.

¹⁹² Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 7/474; 8/220.

¹⁹³ Örnek olarak bk. Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 2/3, 181,411, 498; 3/3, 117, 165, 199; 8/508,513.

¹⁹⁴ Adnan Arslan, "Bikâî'nin Nazmü'd-Düer Tefsirinde Münâsebet İlmi'ne Dair Bir İnceleme: 30.

Cüz Özelinde", *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 5/1 (Nisan 2021), 370-372.

¹⁹⁵ Bikâî, *Mesâ'idü'n-nazar*, 1/208.

¹⁹⁶ Bikâî'nin edebî yönü ve şiir kitapları için bk. Kara, *Bikâî ve Tefsirindeki Metodu*, 30-32, 76-80.

de) Kuşeyrî'den mülhem başlattığı bu usûlü, üç asır sonra Bikâî canlandırmıştır. Bu açıdan bu iki müfessirin çabalarını tefsir tarihinde bir zenginlik ve özgün bir yaklaşım olarak değerlendirmek mümkündür.

Ömer Neseî, sûre girişlerinde *Allah, rahmân* ve *rahîm* lafızlarına *ellezî* edatıyla eklediği cümlelerini, ilgili sûreden seçtiği âyet veya âyet bölümlerinden oluşturmuştur. Ancak âyetleri ilave ederken, sûrenin konusunu yansıtacak mahiyetteki âyetleri seçme gayretinde olmamıştır. Bununla birlikte kısa sûrelere geldikçe bu üç lafza iliştilen âyetlerin sûre konusunu daha çok yansıttığı görülmektedir. Bu da sûrelerin hacmi ve onlarda ele alınan konu/konularla ilgili durum olabilir. Çünkü uzun sûrelerde genelde birbiriyle ilişkili birkaç konu işlenirken, kısa sûrelerde bir konudan bahsedilmektedir. Bikâî ise *Allah, rahmân* ve *rahîm* isimlerine *ellezî* edatıyla eklediği ve şiirsel bir metin oluşturduğu cümleleri, doğrudan âyetlerden almak yerine belli kelime ve ifadeleri kullanarak kendisi oluşturmuştur. Ayrıca bahsi geçen kelime ve ifadeler vasıtasıyla oluşturduğu cümlelerle *rahmân* ve *rahîm* kelimelerine bütün sûrelerde aynı anlamı vermeye ve besmeleyi de sûre maksûduna göre açıklamaya çalışmıştır. Ömer Neseî'de ise genel itibarıyla böyle bir çabanın olmadığı görülmektedir.

Ömer Neseî ve Bikâî'nin besmeleleri sûre muhtevasıyla açıklama çabaları, onların Kur'ân'a bütüncül yaklaşımlarının bir parçası olduğu ifade edilebilir. Çünkü her iki müfessir de sûrelerin konusunu tespit etmenin yanı sıra sûreler arasındaki münâsebeti göstermişler ve âyetler arasındaki bağlantı ve anlam ilişkilerine de değinmişlerdir. Ayrıca besmeledeki *Allah, rahmân* ve *rahîm* isimlerini kafiyeli ve şiirsel metinler şeklinde açıklama usûlü, Ömer Neseî ve Bikâî'nin şair kimlikleri ve edebi kişilikleriyle de açıklanabilir. Çünkü bu müfessirlere ait şiir kitaplarının olduğu bilinmektedir.

Kaynakça

- Akpınar, Ali. "İşârî Tefsir ve Kuşeyrî (ö.465/1072)'nin Besmele Tefsiri". *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 3/9 (2002), 53-92.
- Arslan, Adnan. "Bikâî'nin Nazmu'd-Dürer Tefsirinde Münâsebet İlmî'ne Dair Bir İnceleme: 30. Cüz Özelinde". *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 5/1 (Nisan 2021), 278-297.
- Aslantürk, Ayşe Humeyra. "Nesefî, Necmeddîn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Aslantürk, Ayşe Humeyra. *Ebû Hafs Ömer en-Nesefî'nin (öl. 537/1142) "et-Teysîr ;'t- Tefsîr" Adlı Tefsirinin Tahlîli ve el-Bakara Sûresi'nin Tenkidli Neşri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1995.
- Aydemir, Abdullah. "Besmele". *Diyanet İlmî Dergi [Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi]* 10 (1971), 82-89.
- Bedir, Ahmet. "Kuşeyrî'nin "Letâifü'l-İşârât" Adlı Tefsiri'nde "Besmele" Yorumu". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (2000), 189-213.
- "Besmele". *Temel İslam Ansiklopedisi*. ed. Tuncay Başoğlu. 1/459-460. İstanbul: İSAM Yayınları, 2019.
- Bikâî, Burhânuddîn Ebu'l-Hasan İbrahim b. Ömer. *Mesâ'idü'n-nazar li'l-İşrâ; 'alâ mekâsidi's-süver*. 3 Cilt. thk. Abdüsse'mî' Muhammed b. Ahmed Haseneyn. Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1987.
- Bikâî, Burhânuddîn Ebu'l-Hasan İbrahim b. Ömer. *Nazmü'd-dürer fî tenâsubi'l-â'yât ve's-süver*. thk. Abdurrezzâk Galib el-Mehdî. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1995.
- Bikâî, İbrahim b. Hasan. *Unvânu'z-zamân bi-terâcimi's-şuyûh ve'l-akrân*. thk. Hasan Habeşî. 8 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübî ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 2001.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Büyük Tefsir Tarihi*. 2 Cilt. İstanbul: Bilmen Yayınevi, ts.
- Can, Ali. "Aliyyü'l-Kârî'nin Envâru'l-Kur'ân ve Esrâru'l-Furkân Adlı Tefsirinde Besmele Yorumu". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/2 (2012), 37-66.
- Can, Ali. "Ebû Saîd el-Hâdimî'nin Risâletü'l-Besmele Adlı Eserinde On Sekiz İlim Dalına Göre Besmele Yorumu". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/1 (2012), 1-73.
- Dâvûdî, Şemsuddîn Muhammed b. Ali. *Tabakâtu'l-müfessirîn*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1983.
- Derman, M. Uğur - Uzun, Mustafa İsmet. "Besmele". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 5/532-537. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eş'as-Eş'as el-Ezdî. *Sünenu Ebî Dâvud*. thk. Şuayip el-Arnâvud - Muhammed Kâmil Karabelilî. 7 Cilt. Dimaşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.
- Efe, Seyfullah. *Ömer Nesefî ve Ebû'l-Fütûh Râzî'nin Kur'ân Yorumlamaları*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.
- Gür, Süleyman. "Osmanlı Tefsir Geleneğinde Besmele Risaleleri Literatürü". *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 12 (Güz 2018), 405-477.
- Güven, Şahin. "Tefsir İlminin Bir Alt Disiplini Olarak "Makâsıd-ü's-Süver". *Bilimname: Düşünce Platformu* 35/1 (2018), 97-126.
- Hamidullah, Muhammed. *İslam Peygamberi*. çev. Salih Tuğ. 2 Cilt. Ankara: İmaj Yayınları, 2003.
- Harâllî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Harâllî el-Merâkeşî. *Turâsu Ebi'l-Hasan el-Harâllî el-Merâkeşî ;'t- tefsîr*. thk. Muhemmâdî b. Abdisselâm el-Hayyâtî. b.y.: Metâbiu'n-Necâh el- Cedîde, 1997.
- Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed. *Şe'nu'd-duâ*. thk. Ahmed Yusuf ed-Dekkâk. Beyrut: Dâru's-Sekâfeti'l-Arabiyye, 1984.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: ed-Dâru't-Tûnusiyye li'n-Neşr, 1984.
- İbn Kutluboğa, Ebu'l-Fidâi Zeynuddîn Kâsım. *Tâcu't-terâcim*. thk. Muhammed Hayr Ramazan Yusuf. Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1992.
- İbn Manzûr. *Lisânu'l-Arab*. thk. Abdullah Ali el-Kebîr vd. 6 Cilt. Kahire: Dâru'l-Meârif, ts.
- İbnü'z-Zübeyr, Ebû Ca'fer Ahmed b. İbrahim el-Gırnâtî. *el-Burhân fî tertîbi süveri'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Şa'bân. Fas: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1990.
- Kara, Necati. "Nazmü'd-Dürer". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Kara, Necati. *Burhânuddîm İbrâhîm b. Ömer el-Bikâî ve Tefsirindeki Metodu*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, İslâmî İlimler Fakültesi, Doktora Tezi, 1981.

- Kara, Ömer. "Bikâî'nin 'Nazmü'd-Dürer'inde Yer Alan 'İhtibâk Metinleri' -Bir İnşâ Denemesi-", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/3 (2000), 149-224.
- Karataş, Şuayip. *İmam Ya'kûb Kiraatinin Özellikleri ve Delilleri*. Ankara: Sonçağ Akademi Yayınları, 2021.
- Kaya, Ali. "Ömer Neseî'nin et-Teyîr fi't-Tersir Adlı Tefsirinde Münâsebâtü'l-Kur'ân". *Ortaasya'dan Anadolu'ya İslami İlimler*. ed. Murat Şimşek vd. 818-828. Karabük: Karabük Üniversitesi Yayınları, 2021.), 820-821.
- Kaya, Ali. "Sure Mukaddimelerinde Verilen Bilgiler Çerçevesinde Müfessirlerin 'Sure Bütünlüğü'ne Yaklaşımları (Klasik-Çağdaş Karşılaştırılması)". *Mütefekkir* 6/11 (2019), 33-64.
- Kaya, Mehmet. "Tefsir Ekolleri Perspektifinden Kur'an'ın Çok Boyutlu Yorumu: Besmele Örneği". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/27 (2015), 83-116.
- Kocabaş, Hüseyin. *Ömer Neseî ve Kitabü'l-Beyân an Garîbi'l-Kur'ân Adlı Eseri: Metin ve İnceleme*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr. *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 2006.
- Kuşeyrî, Ebu'l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik. *Letâifu'l-işârât*, thk. Abdüllatîf Hasan Abdurrahmân. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2007.
- Leknevî, Muhammed Abdulhay. *el-Fevâidü'l-behiyye fi terâcimi'l-Hane;yye*. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-İslâmî, ts.
- Mevsilî, Ekrem Abdulvahhâb. *el-İmâmu'l-'allâme Burhânuddîn el-Bikâî ve mehhecuhû ;t-tefsîr*. Ürdün: Dâru'l-Feth, 2014.
- Mütercim Âsım Efendi. *Kâmûsu'l-muhît tercümesi (el-Okyânûsu'l-muhît fi tercemeti'l-kâmûsul-muhît)*. haz. Mustafa Koç-Eyyüp Tanrıverdi. 6 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013.
- Neseî, Ebû Hafis Necmuddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed el-Hanefî. *et-Teyîr ;t-tefsîr*. thk. Mâhir Edîb Habbûş vd. 15 Cilt. İstanbul-Beyrut: Dâru'l-Lubâb, 2019.
- Neseî, Necmeddin Ömer. *Ömer Neseî Tefsiri-et-Teyîr ;t-tefsîr-*. çev. Muhammed Coşkun. İstanbul: Yazma Eserleri Kurumu Başkanlığı, 2019.
- Nuveyhîd, Âdil. *Mu'cemu'l-müfessirîn*. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetu Nuveyhid es-Sekâfiyye, 3. Basım, 1988.
- Özdemir, Ahmet. "İşârî (Tasavvufî) Tefsirlerde Besmele Yorumu". *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]* 20/1 (2020), 9-37.
- Özel, Mustafa. "Midhat Paşa'nın Besmele ve Fâtiha Tefsiri". *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]* 3/3 (2003), 269-272.
- Râgıb el-İsfahânî. *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Seyyid Keylânî. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- Rahmânî, Ahmed. *Mesâdirü't-tefsîri'l-mevdûî*. Kahire: Mektebetu Vehbe, 1989.
- Sehâvî, Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed Şemsuddîn. *ed-Dav'u'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi'i*. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1992.
- Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed. *et-Tahbîr ;l-mu'cemi'l-kebîr*. thk. Munîra Nâcî Sâlim. 2 Cilt. Bağdat: y.y., 1975.
- Sevgi, Ahmet. "Molla Câmî'nin Besmele Şerhi ve Türk Edebiyatına Tesirleri". *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 5 (1999), 1-50.
- Seyyid Kutub. *Fî zilâli'l-Kur'ân*. 6 Cilt. Mısır: Dâru's-Şurûk, 32. Basım 1972.
- Suyûtî, Abdurrahmân Celâluddîn. *el-Müzhir fi ulûmi'l-luga ve envâihâ*. nşr. Muhammed Ahmed Câdu'l-Mevlâ Bek vd. 2 Cilt. Beyrut: Menşûrâtu'l-Mektebeti'l-Arabiyye, 1986.
- Suyûtî, Celâluddîn. *Tabakâtu'l-müfessirîn*. thk. Ali Muhammed Ömer. Kuveyt: Dâru'n-Nevâdir, 2010.
- Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Nazmu'l-'ikyân fi a'yâni'l-a'yân*. nşr. Philip Hitti Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1927.
- Şen, Ziya. "İstiaze ve Besmele". *Diyanet İlmî Dergi* 40/1 (2004), 91-100.
- Şenol, Yahya. "Hayvan Kesiminde Besmele Meselesi". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 31 (2018), 491-508.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali. *el-Bedru't-tâli'*. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.
- Topaloğlu, Bekir. "Rahmân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 34/415-417. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Yılmaz, Mehmet Faik. *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet*. Ankara: DİB Yayınları, 2005.

Hakem Değerlendirmesi-2

Değerlendirme Tarihi: 17-12-2021

Değerlendirdiği Dosya: Makale İlk Hali

Form Cevabı:

Tarih / Date: 17-12-2021 (Yazara Açık)

Makalenin Ağırlıklı Sınıfı / Submission Category:: Araştırma / Research

(Yazara Açık)

Başlıklar yazının konusunu kısa açık ve yeterli ölçüde yansıtıyor mu? / Does the title reflect the subject matter of the article clearly and exactly?: Evet / Yes (Yazara Açık)

Özet yazının amacını kapsamını ve sonuçlarını yansıtıyor mu? / Does the Turkish abstract reflect the aim scope and conclusions of the article?: Evet / Yes (Yazara Açık)

Abstract yazının amacını kapsamını ve sonuçlarını yansıtıyor mu? / Does the abstract reflect the aim scope and conclusions of the article?: Evet / Yes (Yazara Açık)

Makale dilbilgisi kurallarına uygun açık ve yalın bir anlatım yolu izlenmiş mi? / Is the text of the article clear and flawless as per the grammar rules?: Evet / Yes (Yazara Açık)

Çalışmanın konusu yeterli ölçüde ele alınabilmiş mi? / Has the author presented the subject of the article in a proper methodological perspective?: Evet / Yes (Yazara Açık)

Çalışmanın amacı yeterli ölçüde belirtilmiş mi? / Has the author presented the aim of the article?: Evet / Yes (Yazara Açık)

Araştırmada kullanılan yöntem uygun mu? / Is the method used in the research appropriate?: Evet / Yes (Yazara Açık)

Çalışma neticesinde ulaşılan sonuçlar yeterli mi? / Has the author presented the result of the article sufficiently?: Evet / Yes (Yazara Açık)

Yazarın ele aldığı konu hakkındaki yorum ve analizleri yeterli mi? / Are the comments and analysis of the subject covered by the author sufficient?: Evet / Yes (Yazara Açık)

Makalede kullanılan kaynaklar makale yazım kurallarına uygun olarak düzenlenmiş mi? / Are the resources which are referred in the article shown in accordance with the rules of the Journal?: Evet / Yes (Yazara Açık)

Kullanılan esere kaynakça kısmında yer verilmiş mi? / Are the resources which are referred in the article shown properly in the bibliography?: *Evet / Yes* (Yazara Açık)

Çalışma bilimsel yayın etiğine uygun hazırlanmış mı? /Is the study prepared in accordance with scientific publication ethics?: *Evet / Yes* (Yazara Açık)

İncelediğiniz makale bilime katkısı olan özgün bir çalışma mıdır? /Does the article have an original contribution to knowledge and the field?: *Evet / Yes* (Yazara Açık)

Görüş ve önerilerinizi belirttiğiniz makale metnini WORD veya PDF formatında Dosya olarak eklediniz mi? / Have you attached the article text containing your comments and suggestions to your report in MS Word or Pdf format?: *Evet / Yes* (Yazara Açık)

Düzeltilmeler yapıldıktan sonra tekrar incelenmesi gerekir mi? / Should it be reviewed again after revisions: *Hayır / No* (Yazara Açık)

Yazara Not: *Tebrik ederim* (Yazara Açık)

Editöre Not:

Öneri: *Minör Revizyon* (Yazara Açık)

ESKİYE

Hakemin Yükleği Değerlendirme Dosyaları

Besmelenin Sûre Muhtevasıyla Yorumu: Ömer Neseî ve Bikâî'nin Yaklaşımı

Interpretation of The Basmala With The Content of Surah: The Approach of Omar Nasaî and Biqae

Abstract

Basmala is a word that means to read and write bismillah. Beginning a work with the Basmala, the first verses of the Qur'an revealed that Almighty Allah is a sunnah that is passed down from generation to generation through Prophets, as it is a decency revealed to the Prophet. Basmala is interpreted in detail at the introduction of Surah Fatiha in tafsirs. In addition to this, it has been handled with care in detached works from different angles. Omar Nasafî (d. 537/1142) and Biqae (d. 885/1480), who came to the fore with their holistic approach to the Qur'an in the history of tafsir, not only explained the basmala at the beginning of the chapter of Fatiha, but also tried to interpret it according to the content and subject of the surah. In this context, Omar Nasafî created rhyming texts by adding the verse/verse sections he chose from the surah to the words Allah, rahman and rahîm in the basmala, with the preposition of *ellezî*. Biqae, on the other hand, explained the basmala by adding rhyming sentences, which he often used, to these words, instead of quoting directly from the verses, and tried to preserve the meaning he gave to the names of the merciful and the merciful in all the surahs, especially in the chapter of Fatiha. In this study, after giving a brief information about the lives and interpretations of Omar Nasafî and Biqae, a comparison will be made by considering the way of explaining the basmala according to the content/subject of the surah, accompanied by examples.

Keywords: Tafsir, Qur'an, Basmala, Omar Nasafi, Biqae

Besmelenin Sûre Muhtevasıyla Yorumu: Ömer Neseî ve Bikâî'nin Yaklaşımı

Öz

Besmele, *bismillâh* ifadesini okumak ve yazmak anlamını ifade eden bir kelimedir. Besmeleyle bir işe başlamak, Kur'an'ın ilk inen âyetlerinde Yüce Allah'ın, Hz. Peygamber'e vahyettiği bir edep olduğu gibi peygamberler vasıtasıyla nesilden nesile aktarılan bir sünnettir. Besmele genelde tefsirlerde Fâtiha sûresinin girişinde detaylı bir şekilde tefsir edilmiştir. Bunun yanı sıra müstakil eserlerde özenle ele alınarak farklı açılardan ele alınmıştır. Tefsir tarihinde Kur'an'a bütüncül yaklaşımlarıyla öne çıkan Ömer Neseî (öl. 537/1142) ve Bikâî (öl. 885/1480), besmeleyi sadece Fâtiha sûresinin girişinde açıklamakla kalmamış, bütün sûre girişlerinde, sûre muhtevası ve konusuna göre tefsir etmeye çalışmışlardır. Bu bağlamda Ömer Neseî, besmelede bulunan *Allah*, *rahmân* ve *rahîm* lafızlarına sûreden seçtiği âyet/âyet bölümlerini *ellezî* edatıyla ekleyerek kafiyeli metinler oluşturmuştur. Bikâî ise doğrudan âyetlerden iktibaslar yapmak yerine, bu lafızlara, sıklıkla kullandığı kelime ve ifadelerin vasıtasıyla oluşturduğu kafiyeli cümleler ilave ederek besmeleyi açıklamış, bilhassa *rahmân* ve *rahîm* isimlerine Fâtiha sûresinde verdiği manayı bütün sûrelerde muhafaza etmeye çalışmıştır. Bu çalışmada Ömer Neseî ve Bikâî'nin hayatları ve tefsirleri hakkında kısa bilgi verildikten sonra örnekler eşliğinde besmeleyi sûre muhtevası/konusuna göre açıklama tarzları ele alınarak mukayese yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'an, Besmele, Ömer Neseî, Bikâî

Giriş

Besmele (بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ), *dehrace* (دحرجة) vezinde dörtlü *b-s-m-l* (بسمل) fiilinin mastarıdır ve *bismillâh* (بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ) ifadesini yazmak ve okumak anlamını ifade eden *menhût*¹

¹ Naht, edebî bir terim olarak iki kelimeyi muhtasar bir şekilde söylemek anlamına gelir ve bir tür ihtisardır. Arap dilinde bu ihtisar olayına *menhût* denir. Marangozun iki tahtayı yontarak tek bir parça haline getirmesi gibi iki kelimenin ihtisar edilerek tek kelimeyle ifade edilmesi olayıdır.

kelimedir.² Bir işe besmeleyle başlamak, Kur'ân'ın ilk inen âyetlerinde, Yüce Allah'ın, Hz. Peygamber'e vahyettiği bir edeptir.³ Söz konusu âyetlerde, *ikra' bismi rabbikellezî halak (Yaratan Rabbinin adıyla oku!)*⁴ ifadesiyle Hz. Peygamber'den, kendisini yaratan rabbi adına okuması istenir. İbn Âşûr (1879-1973), besmelenin, Hz. İbrahim'in devrinden itibaren "peygamberlerin dillerinde olan söz"ün mürâdifi, dolayısıyla onun hanî^iğin kelamı olduğunu ifade eder. Bu düşünceyi temellendirmek için bazı âyetleri⁵ zikrettikten sonra Hz. Süleyman'ın da Sebe Kraliçesi'ne gönderdiği mektuba, Hz. İbrahim döneminden miras kalan bu sünnete uyarak besmeleyle⁶ başladığını, Yüce Allah'ın da bu sünneti İslâm'la ihya ettiğini belirtir.⁷ Bununla birlikte besmelenin çok daha önce Hz. Nûh'un döneminde bilindiğini söylemek mümkündür. Nitekim Hz. Nûh kıssasının işlendiği bir bağlamda bulunan Hûd 11/41. âyette, Hz. Nûh'un inşa ettiği geminin gitmesinin ve durmasının Allah'ın adıyla (Bismillâhi mecrâhâ ve mürsâhâ) olacağı ifade edilmiştir.⁸ Buna göre bir işe besmele ile başlamanın, peygamberler aracılığıyla nesilden nesile aktarılan bir sünnet olduğu ifade edilebilir. Ayrıca bazı âlimler, Allah'ın zâtına ve sıfatlarına delalet etmesi hasebiyle besmelenin bütün şeriatı ihtiva ettiğini belirtmişlerdir.⁹

Hz. Peygamber döneminde besmele son şeklini alıncaya kadar bazı aşamalardan geçmiştir. Buna göre İslâm öncesinde olduğu gibi İslâm'ın ilk dönemlerinde de *bismikellâhumme* (بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ) ifadesi kullanılmıştır. Mekke döneminde müşriklerin Müslümanlarla ilişkilerini yasaklayan boykot metninde bulunması,¹⁰ Hudeybiye antlaşmasında Hz. Peygamber'in, müşrik tarafının ısrarı üzerine *bismillâhirrahmânirrahîm* yerine *bismikellâhumme* ibaresini kabul etmesi,¹¹ bu ifadenin erken dönemde kullanıldığını gösterir. eş-Şa'bî ve el-A'beş'e atfedilen bir rivayete göre Hz. Peygamber

Lâ havle velâ kuvvete illâ billâh cümlesinin *havkale, el-hamdu lillah* cümlesinin *hamdele* sözcükleriyle anlatılması gibi. bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006), 1/150-151; Abdurrahmân Celâluddîn es-Suyûtî, *el-Müzhir fi ulûmi'l-luga ve envâihâ*, nşr. Muhammed Ahmed Câdu'l-Mevlâ Bek vd. (Beyrut: Menşûrâtu'l-Mektebeti'l-Arabiyye, 1986), 1/482-483; Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûsu'l-muhît tercümesi (el-Okyânûsu'l-muhît fi tercemeti'l-kâmûsul-muhît)*, haz. Mustafa Koç - Eyyüp Tanrıverdi (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013), 5/4351. Ayrıca bk. "Besmele", *Temel İslam Ansiklopedisi*, ed. Tuncay Başoğlu (İstanbul: İSAM Yayınları, 2019), 1/459-460.

² İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, thk. Abdullah Ali el-Kebîr vd. (Kahire: Dâru'l-Meârif, ts.), 1/286; Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*, 5/4351. Ayrıca bk. Şuayip Karataş, *İmam Ya'kûb Kiraatinin Özellikleri ve Delilleri* (Ankara: Sonçağ Akademi Yayınları, 2021), 55.

³ Seyyid Kutub, *Fi zilâli'l-Kur'ân* (Mısır: Dâru's-Şurûk, 1972), 1/21.

⁴ el-Alak 96/1.

⁵ "Babacığım! Allah tarafından sana azap dokunup da şeytanın yakını olmandan korkuyorum." (Meryem 19/45) "İbrahim: Selâm sana (esen kal) dedi, Rabbinden senin için mağ:ret dileyeceğim. Çünkü O bana karşı çok lütufkârdır." (Meryem 19/47) "...tevbemizi kabul et; zira tövbeleri çokça kabul eden, çok merhametli olan ancak sensin." (el-Bakara 2/128)

⁶ en-Neml 27/30.

⁷ Muhammed Tâhir İbn Âşûr, *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr* (Tunus: ed-Dâru't-Tûnusiyye li'n-Neşr, 1984), 1/151.

⁸ Hûd 11/41.

⁹ Kurtubî, *el-Câmi'*, 1/142.

¹⁰ M. Uğur Derman - Mustafa İsmet Uzun, "Besmele", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/532-533.

¹¹ Kurtubî, *el-Câmi'*, 1/160; Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev. Salih Tuğ (Ankara: İmaj Yayınları, 2003), 1/256; Derman-Uzun, "Besmele", 5/532-533.

bismillâh şeklinde yazması için emredilinceye kadar *bismikellâhümme* ifadesini kullanmıştır. İsrâ 17/110. âyet¹² nazil olunca *bismillâhirrahmân* ibaresini, Neml 27/30. âyet¹³ inince de *bismillâhirrahmânirrahîm* cümlesini yazmıştır.¹⁴ Ebû Dâvud'un *Sünen*'inde yer alan bir rivayette de Hz. Peygamber'in Neml 27/30. âyet nazil oluncaya kadar *bismillâhirrahmânirrahîm* şeklinde yazmadığı ifade edilmiştir.¹⁵

Rahmân kelimesi yalnız Allah için kullanılır. Çünkü sadece Allah rahmetiyle her şeyi kuşatmıştır. Rahîm ise Allah'ın dışındaki varlıklar için de kullanılır.¹⁶ Yaygın kanaate göre rahmân bu dünyada herkesi, rahîm ise ahirette sadece müminleri içine alan ilâhî rahmeti ifade eder.¹⁷ Nitekim Hattâbî (öl. 388/998), *rahmânın*, bütün mahlûkâtın rızklarını temin eden ve maslahatlarını karşılayan geniş rahmet sahibi anlamına geldiğini ifade eder. Bu rahmet hem mümini hem de kafiri içine almaktadır. *Rahîm* ise sadece müminlere mahsustur. Ahzâb 33/43. âyette Allah Teâlâ'nın müminlere karşı çok merhametli olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca başka bir âyette¹⁸ rızık ve geçimlik (ma'îset), rahmet olarak isimlendirilmiştir.¹⁹ Bununla birlikte rahmân ve rahîm isimlerinin, her iki dünya için geçerli, ancak belirgin etkileri bakımından onlarda bir hususiliğin olduğu ifade edilebilir. Çünkü Yüce Allah'ın sıfatlarını zaman yönünden sınırlandırmak mümkün değildir. Bu yorum, birçok âlimin savunduğu "rahmân ve rahîm kelimeleri arasında anlam farkının olmadığı"na dair görüşe de uymaktadır.²⁰

Besmele genelde tefsirlerde Fâtiha sûresinin girişinde detaylı bir şekilde tefsir edilmiştir. Bunun yanı sıra müstakil olarak risale türü eserlerin konusu olmuş ve farklı dönemlerde ayrıntılı bir şekilde incelenmiş ve açıklanmıştır.²¹ Ayrıca bugüne kadar

¹² "De ki: 'İster Allah deyin ister Rahmân deyin. Hangisini deseniz olur. Çünkü en güzel isimler O'na sahiptir.' Namazında yüksek sesle okuma; onda sesini fazla da kısma, ikisinin arası bir yol tut."

¹³ "Mektup Süleyman'dandır, rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla (başlamakta) dır."

¹⁴ Kurtubî, *el-Câmi*, 1/144.

¹⁵ Ebû Dâvud Süleyman b. el-Eş'as el-Ezdî, *Sünenü Ebî Dâvud*, thk. Şuayip el-Arnâvud - Muhammed Kâmil Karabelilî (Dimaşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009), "Kitabu's-Salât", 124 (No. 787). Ayrıca bk. Kurtubî, *el-Câmi*, 1/144.

¹⁶ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Seyyid Keylânî (Beirut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 191-192. Ayrıca bk. Kurtubî, *el-Câmi*, 1/163.

¹⁷ Bekir Topaloğlu, "Rahmân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/416.

¹⁸ "Rabbinin rahmetini onlar mı paylaşıyorlar? Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz paylaştırdık. Birbirlerine iş gördürmeleri için kimini ötekine derecelerle üstün kıldık. Rabbinin rahmeti onların biriktirdikleri şeylerden daha hayırlıdır." (ez-Zuhruf 43/32)

¹⁹ Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed el-Hattâbî, *Şe'nu'd-duâ*, thk. Ahmed Yusuf ed-Dekkâk (Beirut: Dâru's-Sekâfeti'l-Arabiyye, 1984), 38.

²⁰ Topaloğlu, "Rahmân", 34/416.

²¹ Geniş bilgi için bk. Süleyman Gür, "Osmanlı Tefsir Geleneğinde Besmele Risaleleri Literatürü", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 12 (Güz 2018), 405-477; Ali Can, "Ebû Saîd el-Hâdimî'nin Risâletü'l-Besmele Adlı Eserinde On Sekiz İlim Dalına Göre Besmele Yorumu", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/1 (2012), 1-73; Ali Can, "Aliyyü'l-Kârî'nin Envârü'l-Kur'ân ve Esrârü'l-Furkân Adlı Tesirinde Besmele Yorumu", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/2 (2012), 37-66; Mustafa Özel, "Midhat Paşa'nın Besmele ve Fâtiha Tefsiri", *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]* 3/3 (2003), 269-272; Ahmet Sevgi, "Molla Câmi'nin Besmele Şerhi ve Türk Edebiyatına Tesirleri", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 5 (1999), 1- 50.

besmelenin işârî yorumu,²² besmele ve istiâzenin fikhî ve kıraat yönü²³ ve farklı tefsir ekollerinin besmele yorumuna²⁴ dair çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışma, tefsir tarihinde Kur'ân'a bütüncül yaklaşımlarıyla dikkat çeken Ömer Neseî ve Bikâî'nin, sûre muhtevası ve konusunu dikkate alarak besmeleyi yorumlama çabaları üzerine yoğunlaşmayı hedeflemektedir.²⁵ Görebildiğimiz kadarıyla sadece bu iki müfessir sûre girişlerindeki besmeleleri, ilgili sûrenin muhtevasına/konusuna göre farklı şekillerde tefsir etmeye çalışmışlardır. Bu çalışmada önce Ömer Neseî ve Bikâî'nin hayat hikâyeleri ve tefsirleri hakkında kısa bilgi verilecek, akabinde tefsirlerinden seçilen örnekler eşliğinde besmeleyi sûre muhtevasına göre yorumlama tarzları incelenerek mukayese yapılacaktır.

1. Ömer Neseî'nin *et-Teysîr fi't-tefsîrî* ve Besmele Yorumu

Ebû Hafs Necmuddîn Ömer en-Neseî, 461/1068 tarihinde Ceyhun nehri ile Semerkant arasında yer alan Neseî şehrinde dünyaya gelmiştir. İlk eğitimini burada almıştır.²⁶ Aslında Neseî'nin hayatıyla ilgili fazla bilgi yoktur. Ancak hocaları, yetiştirdiği öğrencileri ve yüksek itibarı, onun ilme değer verilen ve birçok âlimin bulunduğu bir çevrede yaşadığını göstermektedir.²⁷ Hocaları arasında Hanefî fakihleri ve Mâturîdî kalamcıları olduğu gibi öğrencileri arasında da Hanefî fikhinin önemli âlimleri vardır.²⁸

²² bk. Ahmet Özdemir, "İşârî (Tasavvufî) Tefsirlerde Besmele Yorumu", *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]* 20/1 (2020), 9-37; Ali Akpınar, "İşârî Tefsir ve Kuşeyrî (öl. 465/1072)'nin Besmele Tefsiri", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 3/9 (2002), 53-92; Ahmet Bedir, "Kuşeyrî'nin "Letâifu'l-İşârât" Adlı Tefsiri'nde "Besmele" Yorumu", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (2000), 189-213.

²³ Abdullah Aydemir, "Besmele", *Diyanet İlmî Dergi [Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi]* 10 (1971), 82-89; Ziya Şen, "İstiaze ve Besmele", *Diyanet İlmî Dergi* 40/1 (2004), 91-100; Yahya Şenol, "Hayvan Kesiminde Besmele Meselesi", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 31 (2018), 491-508.

²⁴ Mehmet Kaya, "Tefsir Ekolleri Perspektifinden Kur'an'ın Çok Boyutlu Yorumu: Besmele Örneği", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/27 (2015), 83-116.

²⁵ Aslında sûrelerin girişinde besmeleyi farklı şekilde yorumlama usulünü ilk başlatan alimin Kuşeyrî (öl. 456/1072) olduğu söylenebilir. Ancak onun, *Letâifu'l-İşârât'ta* sadece besmelelerdeki "bismillah" ifadesini işari tefsirin ilkeleri çerçevesinde açıkladığı görülmektedir. Bu sebeple bu çalışmanın kapsamına dâhil edilmemiştir. bk. Ebu'l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik el-Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, thk. Abdüllatif Hasan Abdurrahmân (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2007).

²⁶ Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed es-Sem'ânî, *et-Tahbîr : 'l-mu'cemi'l-kebîr*, thk. Munîra Nâcî Sâlim (Bağdat: y.y., 1975), 1/527-528; Ebu'l-Fidâî Zeynuddîn Kâsım b. Kutluboğa, *Tâcu't-terâcim* thk. Muhammed Hayr Ramazan Yusuf (Dimişk: Dâru'l-Kalem, 1992) 219-220; Celâluddîn es-Suyûtî, *Tabakâtu'l-müfessirîn*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kuveyt: Dâru'n-Nevâdir, 2010), 88; Şemsuddîn Muhammed b. Ali ed-Dâvûdî, *Tabakâtu'l-müfessirîn* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1983), 2/7-8; Ayşe Humeyra Aslantürk, "Neseî, Necmeddîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/571; Ebû Hafs Necmuddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Neseî el-Hanefî, *et-Teysîr : 't-tefsîr (Muhakkikin önsözü)*, thk. Mâhir Edîb Habbûş (İstanbul - Beyrut: Dâru'l-Lubâb, 2019), 1/11; Necmeddin Ömer en-Neseî, *Ömer Neseî Tefsiri-et- Teysîr : 't-tefsîr- (Çevirenin önsözü)*, çev. Muhammed Coşkun (İstanbul: Yazma Eserleri Kurumu Başkanlığı, 2019), 1/9. Ayrıca bk. Ali Kaya, "Ömer Neseî'nin et-Teysîr fi't-Tersir Adlı Tefsirinde Münâsebâtü'l-Kur'ân", *Ortaasya'dan Anadolu'ya İslami İlimler*, ed. Murat Şimşek vd. (Karabük: Karabük Üniversitesi Yayınları, 2021), 820-821.

²⁷ Geniş bilgi için bk. Dâvûdî, *Tabakâtu'l-müfessirîn*, 2/8; Neseî, *et-Teysîr (Muhakkikin önsözü)*, 1/12.

²⁸ Dâvûdî, *Tabakâtu'l-müfessirîn*, 2/9; Muhammed Abdulhay el-Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fi terâcimi'l-Hane:yye* (Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-İslâmî, ts.) 149-150; Neseî, *et-Teysîr (Muhakkikin önsözü)*, 1/12-26; Neseî, *Ömer Neseî Tefsiri (Çevirenin önsözü)*, 1/9.

537/1142 senesinde Semerkant'ta vefat etmiştir.²⁹ Ömer Neseî hem yaşadığı dönemde hem de daha sonraki dönemlerde âlimlerin övgüsüne mazhar olmuş, samimiyeti ve birikimi takdir edilmiştir.³⁰ Bununla birlikte hadis rivayeti konusunda Sem'ânî (öl. 562/1166) tarafından tenkit edilmiştir.³¹ Kelâm, fıkıh, usûl ve tefsir başta olmak üzere birçok alanda eserler kaleme almıştır.³²

1.1. Ömer Neseî'nin *et-Teysîr fi't-tefsîr* İsimli Tefsiri

Ömer Neseî'nin *et-Teysîr : 't-tefsîr* adlı tefsiri, 2019 yılında bir kısım araştırmacı tarafından tahkik edilerek on beş cilt halinde yayımlanmıştır.³³ Ayrıca bu eser, Türkiye Yazma Eserleri Kurumu tarafından eleştirmeli-metin çeviri şeklinde neşredilmeye başlanmıştır.³⁴ İsminden de anlaşıldığı gibi *et-Teysîr*, dilinin kolay ve anlaşılır olmasıyla dikkat çeken hacimli bir tefsirdir.

Ömer Neseî, *et-Teysîr*'de, sûrelerin kimliği hakkında düzenli bilgiler vererek tefsire başlamaktadır. Bu çerçevede her sûreye besmeledeki *Allah, rahmân ve rahîm* lafızlarına sûre içinden seçtiği âyet veya âyet bölümlerini, *ellezî* edatıyla ekleyerek kafiyeli bir giriş yapmaktadır. Daha sonra sûre faziletiyle ilgili rivayetleri zikretmekte, sûrenin Mekkî-Medenî özelliği hakkında bilgi vermekte ve sûrenin kaç kelime ve harften oluştuğunu belirtmektedir. Devamında tefsirini yaptığı sûrenin baş tarafı ile bir önceki sûrenin sonu arasındaki münâsebeti (intizâmı) göstermekte ve peş peşe gelen sûrelerin konuları ve muhtevaları hakkında bilgi vermektedir. Sûreler ve âyetler arasındaki münâsebeti ifade etmek için genelde *intizâm*³⁵ sözcüğünü, ayrıca âyetler arasındaki bağlantıyı göstermek için *intizâmın yanı sıra yer yer ittisâ*³⁶ kelimesini kullanmaktadır.³⁷

Ömer Neseî âyetleri tefsir ederken de belli bir usûlü takip etmektedir. Âyetleri kelime kelime tahlil etmekte, bu bağlamda öncelikle âyetlerin lügat anlamını açıklamakta,

²⁹ Ayşe Humeyra Aslantürk, *Ebû Hafs Ömer en-Neseî'nin (öl. 537/1142) "et-Teysîr : 't-Tefsîr" Adlı Tefsirinin Tahlili ve el-Bakara Sûresi'nin Tenkidli Neşri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1995), 15.

³⁰ bk. Neseî, *et-Teysîr (Muhakkikin önsözü)*, 1/12-14.

³¹ Sem'ânî, *et-Tahbîr*, 1/527-528; Aslantürk, "Neseî, Necmeddîn", 32/571; Neseî, *et-Teysîr (Muhakkikin önsözü)*, 1/12-14.

³² *et-Teysîr : 't-tefsîr*, *el-Manzûmetü'n-nese:yye*, *Akâidü'n-neseî*, *el-Manzûmetü'n-nese:yye*, *Ekmelü'l-atvel fi tefsîri'l-Kur'ân*, *el-Kand fi zikri ulemâi Semerkand*, *Tilbetü't-talebe : 'l-istilâhâti'l- fikhîyye*, *Tefsîr-i Neseî*, *Kitabu'l-beyân an garîbi'l-Kur'ân*, *Matlau'n-nücûm ve mecmau'l-ulûm* eserlerinin bir kısmıdır. bk. İbn Kutluboğa, *Tâcu't-terâcim*, 219-220; Suyûtî, *Tabakâtu'l-müfessirîn*, 88; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 149-150; Aslantürk, *Ebû Hafs Ömer en-Neseî*, 27-34; Seyfullah Efe, *Ömer Neseî ve Ebû'l-Fütûh Râzî'nin Kur'ân Yorumlamaları* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013), 17-20; Neseî, *et-Teysîr (Muhakkikin önsözü)*, 1/26-32; Kaya, "Ömer Neseî'nin et-Teysîr fi't-Tersir Adlı Tefsirinde Münâsebâtü'l-Kur'ân", 820-821.

³³ Ebû Hafs Necmuddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Neseî el-Hanefî, *et-Teysîr : 't-tefsîr*, thk. Mâhir Edîb Habbûş vd. (İstanbul-Beyrut: Dâru'l-Lubâb, 2019)

³⁴ Son zamanlarda bu tefsirin 2 cildi yayınlanmıştır. bk. Necmeddin Ömer en-Neseî, *et-Teysîr : 't-tefsîr (Ömer Neseî Tefsiri)*, ed. Muhammed Coşkun (İstanbul: Türkiye Yazma Eserleri Kurumu Başkanlığı, 2019)

³⁵ Örnek olarak Nûr ve Furkân sûrelerine bk. Neseî, *et-Teysîr*, 11/81-82, 187-188.

³⁶ Bakara 2/180. âyetin, önceki âyetle olan anlam irtibatını gösterirken *ittisâl* sözcüğünü kullanmaktadır. bk. Neseî, *et-Teysîr*, 3/77.

³⁷ Ali Kaya, "Ömer Neseî'nin et-Teysîr fi't-Tersir Adlı Tefsirinde Münâsebâtü'l-Kur'ân", 821, 824- 825.

kelimeyle ilgili sahâbe, tâbiîn ve diğer âlimlere ait bir görüş varsa zikretmekte, yoksa dilcilerin görüşleriyle konuyu izah etmektedir. Ayrıca kıraat farklılıklarına temas etmekte, varsa âyetin iniş sebebini aktarmakta ve i'râbu'l-Kur'ân çerçevesinde kelimelerin harekelerine dikkat çekmektedir. Âyetlerin sonunda ise Kuşeyrî gibi tasavvuf ehlinin görüşlerine yer vermekte, kelamla ilgili olarak da başta İmam Mâturîdî olmak üzere birçok âlimden alıntılar yapmaktadır.³⁸ Ömer Neseî, bu tertip ile başladığı tefsirinde, âyetin konusu dışına çıkmadan açıklamalar yapmakta,³⁹ âyetleri tefsir ederken başlıklar açmamakla birlikte, düzenli bir şekilde kullandığı kalıp ve ifadelerle bölümleri birbirinden ayırmaktadır.⁴⁰

Ömer Neseî, mukaddimede tefsirinin kaynakları hakkında bilgi vermemekle birlikte kullandığı bazı ifadelerle bilgi kaynaklarına işaret etmiştir.⁴¹ Ayrıca atıf yaparken zikrettiği isimler, onun tefsirinin kaynaklarını öğrenme konusunda yardımcı olmaktadır. Müfessirlerin usulünü takip ederek âyetleri öncelik hadisle açıklamış, tefsirinin esas rivayet kaynağını sahabe ve tabiinin görüşleri oluşturmuştur.⁴² Bununla birlikte başta İmam Mâturîdî'nin *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*'ı ve Kuşeyrî'nin *Letaifu'l-işârât*'ı olmak üzere çeşitli tefsirler ve lügatlerden istifade ederek tefsirini kaleme almıştır.⁴³ Özellikle *Te'vîlât* ve *Letaifu'l-işârât*'ın temel kaynakları olması hasebiyle *et-Teysîr*'in Hanefî-Mâturîdî ile tasavvuf geleneğini birleştiren bir metin olduğu ifade edilebilir.⁴⁴

Ömer Neseî'nin tefsirle ilgili diğer eseri, *et-Teysîr*'de de atıfta bulunduğu *el-Ekme'lü'l-atvel* adlı tefsirdir. Bu tefsirin nüshalarının Kahire Hidâviyye Kütüphanesi'nde bulunduğu ve dört cilt olduğu ifade edilmektedir.⁴⁵ Bundan başka onun *Tefsîr-i Neseî* isimli Farsça bir tefsiri⁴⁶ ve *Kitabu'l-beyân 'an garîbi'l-Kur'ân* adında Kur'ân kelimelerini konu edinen bir kitabı vardır.⁴⁷

³⁸ Efe, *Ömer Neseî ve Ebû'l-Fütûh Râzî'nin Kur'ân Yorumlamaları*, 58-59.

³⁹ Neseî, *et-Teysîr (Muhakkikin önsözü)*, 1/73-74; Neseî, *Ömer Neseî Tefsiri (Çevirenin önsözü)*, 1/18.

⁴⁰ Bu bağlamda Ömer Neseî'nin ve *n-tizâmuhâ bimâ kableha* (bu sûrenin/âyetin önceki sûre/âyetle olan anlam ilişkisi), ve *emmâ tefsîruhâ* (tefsirine gelince), *kıssatu nüzûlihâ* (nüzûl hikâyesi), ve *kurie* (şöyle okundu/kıraatle ilgili), ve *delle'ti'l-âyetu ala...* (bu âyet, şu konuya/olaya delalet etti), ve *kâle ehli'l-ma'rife* (tasavvuf ehli şöyle dedi) gibi ifadeleri sıklıkla kullandığı gözlenmektedir. bk. Neseî, *Ömer Neseî Tefsiri (Çevirenin önsözü)*, 1/18.

⁴¹ Ömer Neseî, *kâle'l-müfessirûn, kâle ehlu'l-luga, kâle ba'du ehli'l-ma'rife* ve *kâle ba'du ehli'l-luga* gibi cümlelerle nakillerde bulunmuştur. (Aslantürk, *Ebû Hafs Ömer en-Neseî*, 84-85)

⁴² Aslantürk, *Ebû Hafs Ömer en-Neseî*, 84-85. Ayrıca bk. Kaya, "Ömer Neseî'nin *et-Teysîr fi't-Tersir Adlı Tefsirinde Münâsebâtü'l-Kur'ân*", 822.

⁴³ Geniş bilgi için bk. Aslantürk, *Ebû Hafs Ömer en-Neseî*, 84-124; Neseî, *et-Teysîr (Muhakkikin önsözü)*, 1/73-77. Ayrıca bk. Neseî, *Ömer Neseî Tefsiri (Çevirenin önsözü)*, 1/20-24. Ayrıca bk. Kaya, "Ömer Neseî'nin *et-Teysîr fi't-Tersir Adlı Tefsirinde Münâsebâtü'l-Kur'ân*", 822.

⁴⁴ Neseî, *Ömer Neseî Tefsiri (Çevirenin önsözü)*, 1/23.

⁴⁵ Aslantürk, *Ebû Hafs Ömer en-Neseî*, 27; Efe, *Ömer Neseî ve Ebû'l-Fütûh Râzî'nin Kur'ân Yorumlamaları*, 19; Neseî, *Ömer Neseî Tefsiri (Çevirenin önsözü)*, 1/11.

⁴⁶ Aslantürk, *Ebû Hafs Ömer en-Neseî*, 28; Efe, *Ömer Neseî ve Ebû'l-Fütûh Râzî'nin Kur'ân Yorumlamaları*, 19.

⁴⁷ Bu kitap yüksek lisans tezi olarak tahkik edilmiştir. bk. Huzeyfe Kocabaş, *Ömer Neseî ve Kitabu'l-Beyân an Garîbi'l-Kur'ân Adlı Eseri: Metin ve İnceleme* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018).

12. Ömer Neseî'nin Besmele Yorumu

Ömer Neseî, *et-Teysîr*'in mukaddimesinde *istiâzeyi* tefsir ederken *Allah* özel isminin kökeni hakkında detaylı bilgiler verir. *Allah* lafzının, Yüce Allah'ın en büyük ismi (ism-i a'zam) olduğunu ve "yoktan var etmeye gücü yeten" anlamına geldiğini belirtir. Akabinde *kîle* (söylendi, denildi) kalıbını kullanarak Allah lafzının anlamına dair görüşleri sıralar ve bu lafzın müştak olup olmadığı konusunda ihtilaf olduğunu belirtir.⁴⁸ Besmeleyi açıklarken de ilk önce *be* harfinin anlamı ve işlevi hakkında bilgi verir. *Be*'nin ilsâk (bitişme) ve tadmîn (içine alma/kapsama) harfi olduğunu ifade ettikten sonra onun işleviyle ilgili beş tane yorum aktarır.⁴⁹ *Be*'den sonra *isim* kelimesinin okunuşunda dört lügat (lehçe) olduğunu ve onun "yüksek oldu, yüceldi" ('alâ) anlamına gelen *semâ- yesmû-sumuvv* ve *semâ/semiye- yesmî-sumiyy* fiilinden türediğini ifade eder. Ayrıca *ismin*, *veseme-yesimu* fiilinden ürediğini savunanların hata ettiklerini belirterek *isim* sözcüğünün besmeleye dâhil olmasıyla ilgili görüşlere değinir.⁵⁰

Ömer Neseî, *rahmân* ve *rahîm* kelimeleri hakkında detaylı bilgiler verir. Bu bağlamda öncelikle *rahmân* ve *rahîm*'in *rahmet* kelimesinden türettiğini, "Allah'ın rahmeti"nin, ehline (rahmet ehline) hayır murad etmesi anlamında geldiğini ifade eder. Devamında "Allah'ın kuluna olan rahmeti"nin mahiyeti ve anlamına dair farklı açıklamalara yer verir.⁵¹ Rahmet ve Allah'ın rahmeti konusundaki bu bilgilerden sonra *rahmân* ve *rahîm* isimlerinin tefsiriyle ilgili selef ve halefe ait birçok yorumun olduğunu belirtir ve bu yorumları tek tek zikreder. Bu çerçevede ilk önce Ebu Saîd el-Hudrî'ye dayandırılan bir rivayette, Hz. İsa'nın "rahmân, dünyanın Rahmânı (rahmânü'd-dünya), rahîm ise ahiretin rahîmi (rahîmü'l-ahire)" şeklinde buyurduğunu aktarır. Sonra bununla aynı muhtevaya sahip olduğunu belirttiği diğer yorumları zikreder. Ancak bu yorumlar arasında bir tercihte bulunmaz.⁵²

⁴⁸ Neseî, *et-Teysîr*, 1/25-26. Halil b. Ahmed, nahivcilerden Zeccâc, müfessirlerden Hüseyin b. El-Fadl el-Cebelî, fıkıh imamlarında Muhammed b. Hasan, hadisçilerden Şâfî ve başka bir grup âlim, Allah lafzının türememiş (gayr-ı müştakk) olduğunu savunmuşlar ve bu lafzın Allah Teâlâ'ya ait ve sadece onun özel ismi olduğunu ifade etmişlerdir. Ömer Neseî, Allah lafzının müştak olduğuna dair on tane görüş zikretmiştir. Geniş bilgi için bk. Neseî, *et-Teysîr*, 1/25-32.

⁴⁹ Ömer Neseî'nin *be*'nin işleviyle ilgili sıraladığı yorumlar şöyledir: 1-*Be*, öncesinde (istiazede) bulunan *eûzu billah* ile ilişkilidir. Bu durumda besmele *eûzu bismillahi* şeklinde takdir edilir. 2-*Be*, besmeleyi gizli bir emir veya bildirimle (ihbâr) bağlar. Bu durumda emirle ilgili *ibde'* (başla) ve *ibdeû* (başlayın), bildirimle ilgili *ebdeu ene* (ben başlıyorum/başlarım) veya *nebdeu nahnu* (biz başlıyoruz/başlarız) takdir edilir. Öncesine (eûzu) uyumu açısından *ebdeu* şeklinde yani ihbari bir fiil takdir etmek daha münasiptir. 3-*Be*'nin anlamı "Allah'ın ismiyle bereket, uğur, sebat ve yardım dilerim" şeklindedir. 4-*Be*, "olan" ve "olacak" her şey Allah'ın adıyla (olur), anlamını katar. 5-*Be*, *hâzâ bismillâhi* şeklinde gizli bir mübtedanın haberidir. Nûr 24/1. âyet ve Sâd 38/29. âyetlerinde de buna benzer ifade ve cümleler vardır. bk. Neseî, *et-Teysîr*, 1/43.

⁵⁰ Neseî, *et-Teysîr*, 1/47-51.

⁵¹ "Allah'ın kuluna merhameti"nin anlamı/mahiyeti konusunda "kuluna, hak etmediği mükafatı vermesi ve müstahak olduğu azabı ondan uzaklaştırması", "azaba layık olanı terk etmesi (cezalandırmaması)", "muhtaç olana iyilikte bulunması" ve "şefkat" şeklide dört yorum zikreder. (Neseî, *et-Teysîr*, 1/51)

⁵² Bu bağlamda Ömer Neseî sahabe, tabiîn ve diğer âlimlere atfettiği "dünya ehline (merhamet etmesiyle) *rahmân*, ahiret ehline (rahmet etmesiyle) *rahîm*", "kullarının dünyevi ihtiyaçlarını karşılaması itibariyle *rahmân*, onların ahiretteki maslahatlarını yerine getirmesiyle *rahîm*", "dünya nimetleri vermesi açısından *rahmân*, ahiret nimeti vermesi itibariyle *rahîm*", "nefislere merhamet etmesiyle *rahmân*, kalplere merhamet etmesiyle *rahîm*", "verdiği nimetlerle

Ömer Neseî, tefsirinin mukaddimesinde *rahmân* ve *rahîm* isimlerini farklı açılardan yorumlamayı ve değişik görüşleri aktarmayı sürdürür. Bu çerçevede *rahmân* ve *rahîm* sözcüklerinin kalıp olarak özellikleri ve ifade ettiği anlamlara dair çeşitli görüşleri aktarır.⁵³ Aynı sıfattan alınmakla birlikte *rahmân* ve *rahîm* isimlerinin birlikte zikredilmelerinin amacıyla ilgili dört yoruma yer verir.⁵⁴ Besmelede, önce *Allah*, sonra *rahmân* sonra *rahîm* isimlerinin gelme nedeni hakkındaki farklı görüşleri zikreder.⁵⁵ Allah'ın eşyayı ulûhiyet ile yarattığını ve rahmetiyle tuttuğunu; dünyada ve ahirette, öncekilere ve sonrakilere verilen bütün nimetlerin ancak onun rahmeti ile olduğunu belirtir. Bu bağlamda önce peygamberlerin Kur'ân'daki dualarında rahmetin kullanımı, sonra da Kur'ân'ın genelinde rahmet kelimesinin zikredilmesi hakkında âyetlerin şahitliğiyle detaylı bilgiler verir.⁵⁶ Son olarak bismelenin Kur'ân'dan bir âyet olup olmaması konusunda mezheplerin görüşlerine kısaca değinir.⁵⁷

Neticede Ömer Neseî, besmeleyi oluşturan edat ve isimlerle ilgili farklı rivayet ve açıklamalara yer vermiş, ancak genel itibarıyla aktardığı görüşler arasında değerlendirme yaparak bir tercihte bulunmamıştır. Bununla birlikte bazen ilk görüşten sonra zikrettiği görüşleri *kîle* (söylendi) formuyla aktarmıştır.⁵⁸ Özellikle *rahmân* ve *rahîm* kelimeleri farklı açılardan inceleyerek çeşitli yorumlara yer vermiştir. *Rahmân* ve *rahîm* anlamlarıyla ilgili önce Hz. İsa'ya atfedilen *rahmânu'd-dünya* ve *rahîmü'l-ahire* yorumunu ve buna benzer dediği diğer yorumları zikretmiş, ancak bunlarla ilgili bir değerlendirmede bulunmamıştır. Diğer taraftan Fâtiha sûresinin isimlerinden biri olan *ummu'l-Kur'ân* ifadesini açıklarken Fâtiha'nın, diğer sûrelerde zikredilenlerin aslı olduğunu ve onları kapsadığını belirtmiştir. Ayrıca Kur'ân'da bulunan bütün rızık ve nimet verme, terbiye ve ikram, bekletme (inzâr) ve mühlet verme, ihşanda bulunma ve güzellik vermenin *er-rahmân* kelimesinin kapsamına girdiğini, Kur'ân'da zikredilen bütün suçların a'edilmesi, günahların silinmesi, isyanın bağışlanması, azgınlığın (tuğyan) cezalandırılmaması, asilerin serbest bırakılması, canilere merhamet edilmesinin de *er-rahîm* kelimesinin kapsamına dahil olduğunu ifade

rahmân, ihsanlarla rahîm", ateşten kurtarmasıyla rahmân, cennetlere sokmasıyla rahîm", "sıkıntıları gidermesiyle rahmân, günahları bağışlamasıyla rahîm", "yolu açıklamasıyla rahmân, kurtarması ve muva'ak kılmasıyla rahîm", "rızkı vererek iyi-kötü herkese şefkat göstermesiyle rahmân, özellikle müminlere merhametiyle rahîm," "lütfuyla bütün kullarına şefkat göstermesiyle rahmân, itaat ehline/kendine itaat edene şefkat etmesiyle rahîm", "bütün yaratıklara merhamet etmesiyle rahmân, sadece dostlarına merhamet etmesiyle rahîm" vb. görüşlere yer verir. bk. Neseî, *et-Teysîr*, 1/51-55.

⁵³ Bu konuda şu yorumları aktarır: 1-*Rahmân*, "rahmet sahibi" anlamına gelir. "Çok susamış" anlamına 'atşân kalıbı bunun gibidir. *Kadîr*'in *kâdir* anlamını ifade etmesi gibi *rahîm* de *râhim* demektir. Birincide (*rahmân*) sıfatın ispat edilmesi, ikincide (*rahîm*) fiilin ispat edilmesi söz konusudur. 2-*Rahmân*, *fa'lân* kalıbında, sıfatta mübalağa ifade eden bir kalıptır. "Çok öfkeli" anlamına gelen *gadbân* bunun gibidir. *Rahîm* ise rahmeti daimî olan manasına gelir. *Râhim* formu, "kendisinde rahmet bulunan (kişi)" anlamını ifade eder. 3-*Gadbân*'in "öfkeli" anlamını ifade etmesi gibi *rahmân* da "merhametli" anlamına gelir. "İşiten" manasındaki *semî* gibi *rahîm* ise "merhamet eden" demektir. bk. Neseî, *et-Teysîr*, 1/57.

⁵⁴ Neseî, *et-Teysîr*, 1/58.

⁵⁵ Neseî, *et-Teysîr*, 1/58-60.

⁵⁶ Neseî, *et-Teysîr*, 1/61-66.

⁵⁷ Neseî, *et-Teysîr*, 1/67.

⁵⁸ bk. Neseî, *et-Teysîr*, 1/57.

etmiştir.⁵⁹ *Kitâbu'l-beyân 'an garîbi'l-Kur'ân* isimli eserinde ise Allah lafzını "gerçek mabud" (el-ma'bûdu'l-hakk), *rahmân* ismini "rızk vererek şefkat gösteren" (el-'âtif bi'r- rızk) ve *rahîm* ismini de "bağışlayarak şefkat gösteren" (el-'âtif bi'l-mağfirati) şeklinde açıklamıştır.⁶⁰ Buna göre Ömer Neseî'nin genel itibariyle *rahmân* ismini "dünyada hertürlü rızk ve nimet vermek suretiyle şefkat gösteren", *rahîm* kelimesini ise "ahirette bağışlayarak şefkat gösteren" şeklinde tefsir ettiği söylenebilir.

Tefsirinin tanıtımı sırasında da ifade edildiği gibi Ömer Neseî'nin *et-Teysîrî* sistematik ve hacimli bir tefsirdir. *İntizâm* kelimesini kullanarak düzenli bir şekilde peş peşe gelen sûreler arasındaki münâsebeti göstermesi, *intizâm* ve *ittisâl* kelimeleriyle uzun sûrelerdeki bazı âyetler arasındaki bağlantı ve anlam ilişkilerine değinmesi, rivayet ve dirayet tefsirlerinin özelliklerini taşımakla birlikte İmam Mâturîdî'nin *Te'vîlât*'ından düzenli bilgi aktarımında bulunması ve Kuşeyrî'den yaptığı atıflarla işârî yorumları barındırması bu tefsirin özgün yanlarıdır. *et-Teysîrî*'nin diğer tefsirlerden ayrıldığı noktalardan biri de sûre girişlerinde besmele açıklanırken takip edilen usuldür. Bu usulün, aslında onun Kur'ân'ı yorumlama yönteminin bir parçası olduğu ifade edilebilir. Çünkü O, sitemli bir şekilde sûreler arasındaki uyumu gösterdiği gibi her bir sûrenin muhtevası/konuları hakkında da düzenli bilgiler vermiştir. Bunun yanı sıra besmelede geçen *Allah*, *rahmân* ve *rahîm* isimlerine eklediği âyet/âyet bölümleriyle sûre muhtevasına ışık tutmaya çalışmıştır.

Ömer Neseî'nin sûre başlarındaki besmeleyi yorumlama usulü *iki madde* halinde incelenebilir. *Birincisi*, sûrelerin genelinde izlenen yoldur. Buna göre sûre girişlerindeki besmeleler *Allah*, *rahmân* ve *rahîm* isimlerine *ellezî* edatı ile âyet/âyet bölümleri sıla cümlesi yapılarak izah edilmiştir. Diğer bir ifadeyle Ömer Neseî, sûrelerin genelinin girişinde, bu üç isme *ellezî* edatıyla âyetleri bağlayarak kafiyeli ve etkili bir giriş yapmıştır. Ancak seçtiği âyetlerin genelinin, sûre konusu/konularını yansıtacak muhtevaya sahip olmadığı görülmektedir. *Allah* lafzına sûre başlarından bir âyeti, *rahmân* ismine bundan sonra gelen âyetlerden birini, *rahîm* ismine de daha sonra gelen bir âyeti eklemiştir. Örneğin Âl-i İmrân'ın girişinde, sûrenin farklı âyetlerinin bölümlerini *Allah*, *rahmân* ve *rahîm* isimlerine *ellezî* edatıyla sıla yaparak besmeleyi açıklamıştır. Buna göre besmeleye "Kitabı indiren⁶¹ Allah'ın, dilediğine hesapsız rızık veren⁶² Rahmân'ın ve mükâfatın güzel katında olan⁶³ Rahîm'in adıyla"⁶⁴ şeklinde mana vermiştir. Görüldüğü gibi sırasıyla Âl-i İmrân 3/2., 27. ve 195. âyetlerden seçtiği cümleleri üç lafza ilave ederek kafiyeli bir giriş yapmıştır.

⁵⁹ Neseî, *et-Teysîrî*, 1/76-77.

⁶⁰ Kocabaş, *Ömer Neseî ve Kitabu'l-Beyân an Ğarîbi'l-Kur'ân Adlı Eseri: Metin ve İnceleme*, 60.

⁶¹ Âl-i İmrân 3/2.

⁶² Âl-i İmrân 3/27.

⁶³ Âl-i İmrân 3/195.

سم اللّٰه الذّٰى نزلنا به الكتاب، الرحمن الذّٰى يرزق من يشاء بغير حساب، الرحيم الذّٰى عرّده) Neseî, *et-Teysîrî*, 3/449 .64 (نزلنا به الكتاب
النواب

En'âm sûresinde de aynı usulü takip etmiştir. *Rahmân* ismine iki âyetten seçtiği bölümleri eklemiş, ve *eksera bihi's-semerât* ('onunla' ürünleri çoğaltan) ifadesinde⁶⁵ olduğu gibi âyetlerden iktibas ettiği kısımları olduğu gibi değil, cümlenin manasını gözeterek besmele için seçtiği diğer âyet bölümleriyle uyumlu hale getirmiş ve kafiyeli anlatım ortaya koymuştur. Buna göre besmeleyi "Gökleri ve yeri yaratan, aydınlığı ve karanlıkları var eden⁶⁶ Allah'ın, gökten su indiren ve onunla bitkileri çıkaran, ürünleri çoğaltan⁶⁷ ve çardaklı çardaksız (üzüm) bahçeleri yaratan⁶⁸ Rahmân'ın ve bizleri yeryüzünün halifeleri kılan ve kimimizi kimimize derecelerle üstün kılan⁶⁹ Rahîm'in adıyla"⁷⁰ şeklinde ifade etmiştir.

A'râf sûresinin mukaddimesinde de *Allah, rahmân ve rahîm* isimlerine sûrenin bazı âyetlerini ekleyerek açıklamıştır. Ancak burada da âyetleri birebir almamış, iktibas ettiği âyet bölümlerini birbirlerine uyumlu hale getirerek kafiyeli bir metin oluşturmuştur. Bu çerçevede besmeleyi "Kendisiyle (insanları) uyarması ve müminlere öğüt vermesi için Resulüne kitabı indiren Allah'ın,⁷¹ onda (bu sûrede) başkalarını/sonrakileri uyarmak için öncekilerin haberlerini anlatan⁷² Rahmân'ın ve (bu sûrede), (Kur'ân okunduğunda) dinleyen ve susanlara rahmeti vadeden⁷³ Rahîm'in adıyla"⁷⁴ biçiminde izah etmiştir. *Rahmân* ismine eklediği ifadeyi A'râf 7/101. âyetten ilhamla oluşturduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca *kıssa* kelimesi A'râf 7/7., 35. ve 176. âyetlerde de zikredilmiştir. Diğer taraftan A'râf sûresi, peygamber kıssalarının yer aldığı sûrelerden biridir. Bu sebeple Ömer Neseî'nin burada sûre konusuna işaret eden âyetleri tercih ettiği söylenebilir. Enfâl sûresinde de benzer bir açıklama şeklini görmek mümkündür: "Yardım sadece katında olan ve mutlak güç, hüküm ve hikmet sahibi⁷⁵ Allah'ın, "(ey Allah!) gökten üzerimize taş yağdır veya bize acı veren bir azap gönder!"⁷⁶ diyenlere azapta acele etmeyen Rahmân'ın ve iman edip Allah yolunda hicret edenlere ve cihad edenlere, (muhacirleri) barındırıp onlara yardım edenlere mağfiret ve bol rızık vadeden⁷⁷ Rahîm'in adıyla"⁷⁸ Dikkat edilirse bu sûrede besmeleyi açıklarken *Allah* lafzına eklediği cümleyi Enfâl 8/10. âyetten almıştır. Bununla birlikte *nasr* (yardım) kelimesi aynı sûrenin 26., 40., 62., 72. ve 74. âyetlerinde de geçmektedir.

65 İlgili âyette ürünlerle ilgili bölüm şöyledir: *كُلُّ شَيْءٍ مِّنْهَا لَنَا وَنَحْنُ بِذُنُوبِكُمْ مُقْسِمُونَ...Her biri zaman zaman meyvesinden yeyin..."* (el-En'âm 6/141). Benzer bir ifade aynı sûrenin 99. âyetinde de vardır.

66 el-En'âm 6/1.

67 el-En'âm 6/99.

68 el-En'âm 6/141.

69 el-En'âm 6/165.

70 Neseî, *et-Teysîr*, 6/7.

71 el-A'râf 7/2.

72 el-A'râf 7/101.

73 el-A'râf 7/204.

74 Neseî, *et-Teysîr*, 6/279.

75 el-Enfâl 8/10.

76 el-Enfâl 8/32.

77 el-Enfâl 8/74.

78 Neseî, *et-Teysîr*, 7/117.

Ömer Neseî'nin Mü'minûn sûresi girişinde, *rahmân* ismine eklediği bölümü 72. âyeti dikkate alarak oluşturduğu anlaşılmaktadır. Ancak hem bu âyette hem de Mü'minûn sûresinde *berr* ve *fâcir* sözcükleri geçmemektedir. Şu halde bu cümleyi oluştururken *rahmân* isminin anlamını dikkate almış veya *Allah* ve *rahîm* lafızlarına eklediği cümlelerle kafiye oluşturma amacı gütmüş olması mümkündür. Buna göre besmeleyi "İnsanı çamurdan alınmış bir özden yaratan⁷⁹ Allah'ın, iyiye (*berr*) ve kötüye (*fâcir*) rızık veren ve rızık verenlerin en hayırlısı olan⁸⁰ Rahmân'ın ve bağışlayan, merhamet eden ve merhametlilerin en hayırlısı olan⁸¹ Rahîm'in adıyla"⁸² biçiminde izah etmiştir.

İkincisinde *Allah*, *rahmân* ve *rahîm* isimlerine eklediği âyet/âyet bölümlerinin, sûrenin muhtevası/konusuna işareti daha belirgindir. Bu durum, kısa sûrelere gidildikçe daha çok görülmektedir. Örneğin Ömer Neseî'nin, Yûsuf sûresindeki besmeleye eklediği ifadeler, sûre konusunun özeti niteliğindedir. Kullandığı *kıssa*, *hıssa* ve *gassa* sözcükleriyle adeta şiirsel bir metin ortaya çıkmıştır: "Yusuf kıssasını kıssaların en güzeli yapan⁸³ Allah'ın, zindandan sonra mülkü Yusuf'un hissesi yapan⁸⁴ Rahmân'ın ve takva ve sabırla Yusuf'un kederini gideren⁸⁵ Rahîm'in adıyla."⁸⁶ Görüldüğü gibi 3., 90. ve 101. âyetleri gözönünde bulundurarak eklediği bu üç cümleyle sûrenin konusuna, dolayısıyla Hz. Yusuf'un hayatının aşamalarına ışık tutmuştur. Nûr sûresinde de besmele için seçtiği âyet bölümleriyle de sûrenin işlediği konuya dikkat çekmektedir: "Zinayı haram kılan⁸⁷ Allah'ın, nikahı meşru kılan⁸⁸ Rahmân'ın ve Hz. Peygamber'e kulak verip itaat edene kurtuluşu vadeden⁸⁹ Rahîm'in adıyla."⁹⁰ Burada da 2-3. âyetler, 32-33. âyetler ve 51. âyet dikkate alınarak sûrenin konuları hakkında bilgi verilmiştir. Hucurât sûresinde ise *Allah* lafzına ekleme yaparken âyetlerin lafzına bağlı kalmamıştır: "Bizlere Kur'ân'a ve sünnete tabi olmayı emreden⁹¹ Allah'ın, inkârcılığı, fasıklığı ve isyanı çirkin gösteren⁹² Rahmân'ın ve bizi imana erdirerek lütufta bulunan⁹³ Rahîm'in adıyla."⁹⁴ Görüldüğü gibi "Kur'ân ve sünnete tabi olma" ifadesiyle ilk beş âyetin konusu hakkında bilgi vermiştir. Ayrıca *rahmân* ismine

⁷⁹ el-Mü'minûn 23/12.

⁸⁰ el-Mü'minûn 23/72.

⁸¹ el-Mü'minûn 23/109, 118.

bk. Neseî, *et-Teysîr*, 11/7 (الذي خلق اللبنة من سللة من طين، الرحم الذي يرزق البوم زروالفاجر وهو) için ayrıca 82 (خير الرازق، الرحم الذي يغفر ورحم وهو خير الراحمين). Hûd, Kamer ve Rahmân sûreleri bk. Neseî, *et-Teysîr*, 8/151; 14/149, 175.

⁸³ Yûsuf 12/3.

⁸⁴ Yûsuf 12/101.

⁸⁵ Yûsuf 12/90.

⁸⁶ bk. Neseî, *et-Teysîr*, 8/297 (جمع لما شج منال موص في لصية يوسف، الرحم الذي جعل ال ن ايشك بئدم) (ال الذي ح لصية يوسف، الرحم الذي كش مفضل شوى ول زبي غمصية يوسف).

⁸⁷ en-Nûr 24/2-3.

⁸⁸ en-Nûr 24/32-33.

⁸⁹ en-Nûr 24/51.

⁹⁰ bk. Neseî, *et-Teysîr*, 11/81 (ال الذي ح ز ال ن بلح، الرحم الذي ش م ال دن بلح، الرحم الذي وعد على) (ال الذي ح ز ال ن بلح، الرحم الذي ش م ال دن بلح، الرحم الذي وعد على).

⁹¹ el-Hucurât 49/1-3.

⁹² el-Hucurât 49/7.

⁹³ el-Hucurât 49/17.

⁹⁴ bk. Neseî, *et-Teysîr*, 13/487 (أم مراب ن بلح ال سللة والقرآن، الرحم الذي ك زو البذا الف مروال نغورق) (ال الذي ك زو البذا الف مروال نغورق) (ال الذي ك زو البذا الف مروال نغورق).

eklediği ifadeyi ikinci sayfadan, *rahîm* sözcüğüne eklediği bölümü de üçüncü sayfadan seçerek sûrenin işlediği konuya dikkat çekmiştir.

Bazen *Allah*, *rahmân* ve *rahîm* isimlerinden birine eklenen cümle sûre konusunu ifade edebilmektedir. Örneğin Nâziât sûresinde, özellikle Allah ismine eklediği âyetle sûrenin işlediği konu hakkında bilgi vermiştir. Bu sûrede besmeleyi şöyle açıklamıştır: "Musa olayını bize anlatan⁹⁵ Allah'ın, (yerden) suyu ve otağı çıkarana⁹⁶ Rahmân'ın ve Rabbinin makamından korkan ve nefsinin kötü arzularından uzaklaştırana cenneti vadeden⁹⁷ Rahîm'in adıyla."⁹⁸ Çünkü bu sûrede, 15-26. âyetlerde Hz. Musa ile Firavun'un diyaloguna yer verilmiştir. Benzer bir durum Burûc sûresinde de vardır. *Allah* lafzına eklediği "Ashâb-ı Uhdûd'u helak eden" ifadesiyle sûrenin konusuna dikkat çekmiştir: "Ashâb-ı Uhdûd'u helak eden⁹⁹ Allah'ın, orduların haberiyle bizi tembih eden¹⁰⁰ Rahmân'ın ve çok bağışlayan ve çok seven¹⁰¹ Rahîm'in adıyla."¹⁰²

Namaz sûresi olarak bilinen kısa sûrelerde besmelelere ilave ettiği âyetler ve ifadeler, bir bütün olarak sûrenin işlediği konuyu ifade etmektedir. Dört âyetten oluşan Kureyş sûresi buna güzel bir örnektir: "Beyt-i Haram'ın Rabbi olan¹⁰³ Allah'ın, yiyecekle (Kureyş'i) doyuran¹⁰⁴ Rahmân'ın ve insanları korkudan emin kılan¹⁰⁵ Rahîm'in adıyla¹⁰⁶ Kâfirûn sûresinin baş tarafında, sûre konusunu dikkate alarak besmeleyi kafiyeli bir şekilde açıklamıştır. Ancak burada diğer sûrelerde yapılanların aksine, âyetlerin kelime ve ifadelerine bağlı kalmaksızın sûrenin konusunu kendi ifadeleriyle anlatmış ve şiirsel bir metin oluşturmuştur. Bu usul, sadece bu sûrede görülmektedir. Buna göre besmeleye "Kâfirleri aşağılayan Allah'ın, Müminlere, kâfirlere karşı çıkmalarını emreden Rahmân'ın ve onları (müminleri) en hayırlı dinle şere^ndiren/yücelten Rahîm'in adıyla"¹⁰⁷ şeklinde bir mana vermiştir.

Özetle Ömer Neseî'nin yaptığı ilk iş, Fâtiha sûresi ve başında besmele olmayan Tevbe sûresi¹⁰⁸ dışında, sûre girişlerindeki besmelelerde bulunan *Allah*, *rahmân* ve *rahîm* isimlerine, ilgili sûrenin bazı âyetlerini ekleyerek kafiyeli bir metin oluşturmaktır. Genelde *Allah* lafzına sûrenin baş tara^arından, *rahmân* ve *rahîm* isimlerine ise sırasıyla diğer

⁹⁵ en-Nâziât 79/15.

⁹⁶ en-Nâziât 79/31.

⁹⁷ en-Nâziât 79/40-41.

⁹⁸ Neseî, *et-Teysîr*, 15/191.

⁹⁹ el-Burûc 85/4.

¹⁰⁰ el-Burûc 85/17.

¹⁰¹ el-Burûc 85/14.

¹⁰² Neseî, *et-Teysîr*, 15/277 (سم اللّٰه الذي أهلك أصحاب الردود، الرحمن الذي يزرنا بحديث الرد، الرحمن الذي). (هو الغفور الودود)

¹⁰³ Kureyş 106/3.

¹⁰⁴ Kureyş 106/4.

¹⁰⁵ Kureyş 106/4.

¹⁰⁶ Neseî, *et-Teysîr*, 15/491 (بسم اللّٰه الذي ر نبلبيت الحرا، الرحمن مط اع الطع، الرحمن مؤم انلنا).

¹⁰⁷ Neseî, *et-Teysîr*, 15/511 (بسم اللّٰه الذي أمان الكافرين، الرحمن ان الذي أم ر بسخ الفم الم ومين، الرحمن م ال ذي). (الفرم م بخورا نون)

¹⁰⁸ Tevbe sûresinin mukaddimesinde besmelenin bulunmayışına ilişkin rivayet ve görüşlere yer vermiştir. bk. Neseî, *et-Teysîr*, 7/261-262.

âyetleri veya âyet bölümlerini ekleyerek sûre tefsirine dikkatleri celbeden etkili bir giriş yapmıştır. Ancak âyetleri olduğu gibi değil, âyetin mana ve mefhumunu muhafaza ederek almış ve bazı tasarru^arla kafiye oluşturmuştur. Ayrıca sûre girişlerinde *intizâm* kavramıyla tespit ettiği sûre konularıyla ilgili âyetleri seçme gayretinde olmamıştır. Kısa sûrelere geldikçe sûre konusu hakkında bilgi veren âyet/âyetleri veya ifadeleri daha çok tercih etmiştir. Nûr, Hucurât ve Kâfirûn sûreleri bu konuda örnek gösterilebilir. Söz konusu sûrelerde üç isme eklediği âyetlerin metnine bağlı kalmadan sûre konusuna ışık tutan ifade ve cümleleri tercih etmiştir. Bu durum, kısa ve uzun sûrelerin ele aldığı konu veya konularla ilgili olabilir. Çünkü uzun sûrelerde birden çok konu işlenirken, kısa sûrelerde genelde bir konudan bahsedilmektedir. Özellikle namaz sûresi olarak bilinen kısa sûrelerde *Allah, rahmân ve rahîm* isimlerine eklenen üç âyetle sûreyi oluşturan âyetlerin yarısı veya daha fazlası kullanılmış, dolayısıyla sûrenin muhtevası hakkında bilgi verilmiş olunmaktadır.

Ömer Neseî'nin besmeleyi açıklarken kafiyeli metinler oluşturması, şiire olan ilgisiyle açıklanabilir. Çünkü onun *el-Eş'âr* adında bir şiir kitabı, şairlerden seçtiği şiirleri ihtiva eden *el-Muhtâr mine'l-eş'âr* isimli bir eseri vardır.¹⁰⁹ Ayrıca kaynaklarda onun edebi yönünün ve şiirinin güçlü olduğu ifade edilmektedir.¹¹⁰ Diğer taraftan Ömer Neseî'nin tefsirini hazırlarken sıkça atıfta bulunduğu Kuşeyrî'den (öl. 465/1072) ilhamla sure girişlerindeki besmeleleri ayrı ayrı açıklama yoluna gitmiş olması muhtemeldir. Çünkü Kuşeyrî, her bir sure girişinde besmelenin *bismillâh* ifadesini işârî tefsirin ilkelerine göre farklı şekillerde tefsir etmiştir.¹¹¹

2. Bikâî'nin Nazmü'd-dürerî ve Besmele Yorumu

Tarihçi, müfessir, muhaddis ve edîb yönleriyle öne çıkan¹¹² Burhânuddîn Ebu'l-Hasan İbrahîm b. Ömer el-Bikâî, Memlükler döneminde yaşamış bir âlimdir. Bugün Lübnan topraklarında yer alan Bikâ' vadisindeki bir köyde 809/1406 tarihinde dünyaya gelmiştir.¹¹³ İlk eğitimini burada babasından almıştır.¹¹⁴ Köyünde meydana gelen bir olaya babası ve bazı akrabaları öldürülmüş, bunun üzerine Bikâî on iki yaşındayken annesi ve dedesiyle birlikte köyü terk etmiş ve bazı yerlere uğradıktan sonra 823/1420 yılında

¹⁰⁹ Aslantürk, *Ebû Hafs Ömer en-Neseî*, 34.

¹¹⁰ Sem'ânî, *et-Tahbîr*, 1/527-528; Neseî, *et-Teysîr (Muhakkikin önsözü)*, 1/33-35.

¹¹¹ Geniş bilgi için bk. Akpınar, "İşârî Tefsir ve Kuşeyrî (ö.465/1072)'nin Besmele Tefsiri", 72-91.

¹¹² Âdil Nuveyhid, *Mu'cemu'l-müfessirîn* (Beyrut: Mektebetu Nuveyhid es-Sekâfiyye, 1988), 1/17; Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, ts.), 2/594.

¹¹³ İbrahîm b. Hasan el-Bikâî, *Unvânu'z-zamân bi-terâcimi's-şuyûh ve'l-akrân*, thk. Hasan Habeşî (Kahire: Dâru'l-Kütübi ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 2001), 2/62; Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed Şemsuddîn es-Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi'i* (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1992), 1/101; Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *el-Bedru't-tâli'* (Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.), 1/19-20; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 2/594; Necati Kara, *Burhânuddîm İbrahîm b. Ömer el-Bikâî ve Tefsirindeki Metodu* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, İslâmî İlimler Fakültesi, Doktora Tezi, 1981), 1; Abdussemî Muhammed Ahmed Haseneyn, *Mesâ'idu'n-nazar li'l-işrâ: 'alâ makâsidi's- suver* (Muhakkikin önsözü) (Riyad: Mektebetu'l-Meârif, 1987), 33; Ömer Kara, "Bikâî'nin 'Nazmü'd-Dürer'inde Yer Alan 'İhtibâk Metinleri' -Bir İnşâ Denemesi-", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/3 (2000), 150.

¹¹⁴ Ekrem Abdulvahhâb el-Mevsilî, *el-İmâmu'l-'allâme Burhânuddîn el-Bikâî ve mehhecu'hu :t- tefsîr* (Ürdün: Dâru'l-Feth, 2014), 28.

Şam'a yerleşmiştir. Şam'da bulunduğu yıllarda dönemin önemli simalarından tecvid, kıraat ve aşere okumuş ve Kur'ân'ı ezberlemiştir.¹¹⁵ Dönemin ilim merkezleri mesabesinde olan önemli şehirlerde bulunmuştur. Şam'da İbnü'l-Cezerî'den (öl. 833/1429) aşere okumuş ve kıraat dersi almıştır. Yirmi yaşlarında Kudüs'e giderek matematik eğitimi almıştır. 834 yılında Kahire'ye gitmiş, başta İbn Hacer (öl. 852/1449) olmak üzere birçok âlimin derslerine iştirak etmiştir.¹¹⁶ Bundan sonra Dimyad'a, ardından İskenderiye'ye geçmiştir. Daha sonra Mekke'ye yönelmiş, hacı olduktan sonra orada bir müddet kalmış, akabinde Taif ve Medine'yi ziyaret etmiştir.¹¹⁷ Ayrıca Kıbrıs ve Rodos deniz savaşlarına vebaşka askeri seferlere katılmış, bu sırada kitap telif etmeyi sürdürmüştür. ¹¹⁸ Mücadeleci vicedelci bir karaktere sahip olan Bikâî, bulunduğu şehirlerde birçok ilim adamıyla iletişime geçmiş, onlardan ilim ve tecrübeler almış, ayrıca onlarla çeşitli münakaşalara girerek birçok konuda reddiyeler yazmıştır.¹¹⁹ Özellikle Muhyiddîn İbnü'l-Arabî (öl. 638/1240) ve İbnü'l-Fârız (öl. 632/1235) hakkındaki eleştirilerini, tekfir derecesine ulaştırması ve Gazzâlî (öl. 505/1111) hakkında tenkitlerde bulunması onun yapacağı birçok hizmete engel olmuş, ilim çevrelerince yalnızlığı itilmeye çalışılmıştır. Ayrıca yazdığı tefsir dolayısıyla eleştirilerin hedefi olmuştur. Ancak daha sonra Mısırlı ünlü âlimlerin takrizini almaya muvafak olmuş ve geride bıraktığı eserler isminin unutulmasına mani olmuştur. ¹²⁰ Bikâî'yi övenler olduğu gibi yerenler de olmuştur. Bikâî'ye en sert tenkitleri yönelten çağdaşı Sehâvî'dir (öl. 902/1497). Sehâvî, Bikâî'yi, ilm-i nücûm'dan başka meşguliyetinin olmadığını ve aslında onun ilim yönünden üstün bir seviyede olmadığını ileri sürerek sert bir şekilde tenkit etmiştir.¹²¹ Şevkânî (öl. 1250/1834) ise Bikâî'nin geride bıraktığı eserlerin, onun bütün ilimlerde mahir ve otorite olduğunun bir kanıtı olduğu ifade ederek Sehâvî'yi eleştirmiştir.¹²² Bikâî Şam'da 885/1480 tarihinde vefat etmiştir.¹²³ Tefsir, kıraat, fıkıh, kelam, tasavvuf, tarih ve tabakat, nahiv, mantık, matematik ve edebiyata dair birçok eser kaleme almıştır.¹²⁴

¹¹⁵ Bikâî, *Unvânu'z-zamân*, 2/62; Kara, *Bikâî ve Tefsirindeki Metodu*, 5; Bikâî, *Mesâ'idu'n-nazar* (Muhakkikin önsözü), 34-35; Mevsilî, *Burhânuddîn el-Bikâî ve mehhecu'hu : 't-tefsîr*, 30-31; Kara, "Bikâî'nin 'Nazmü'd-Dürer'inde Yer Alan 'İhtibâk Metinleri' -Bir İnşâ Denemesi-", 151.

¹¹⁶ Bikâî, *Unvânu'z-zamân*, 2/62-64; Celâluddîn Andurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Nazmu'l-ikyân fî a'yâni'l-a'yân*, nşr. Philip Hitti (Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1927), 24; Şevkânî, *el-Bedru't-tâli*, 1/19-20; Kara, *Bikâî ve Tefsirindeki Metodu*, 8-16; Kara, *Bikâî ve Tefsirindeki Metodu*, 5-8; Kara, "Bikâî'nin 'Nazmü'd-Dürer'inde Yer Alan 'İhtibâk Metinleri' -Bir İnşâ Denemesi-", 151-152; Bikâî, *Mesâ'idu'n-nazar* (Muhakkikin önsözü) 36-38; Mevsilî, *Burhânuddîn el-Bikâî ve mehhecu'hu : 't-tefsîr*, 30-31.

¹¹⁷ Kara, *Bikâî ve Tefsirindeki Metodu*, 7; Mevsilî, *Burhânuddîn el-Bikâî ve mehhecu'hu : 't-tefsîr*, 30-31.

¹¹⁸ Bikâî, *Unvânu'z-zamân*, 2/67; Kara, "Bikâî'nin 'Nazmü'd-Dürer'inde Yer Alan 'İhtibâk Metinleri' -Bir İnşâ Denemesi-", 152; Mevsilî, *Burhânuddîn el-Bikâî ve mehhecu'hu : 't-tefsîr*, 31.

¹¹⁹ Geniş bilgi için bk. Kara, *Bikâî ve Tefsirindeki Metodu*, 32-42; Mevsilî, *Burhânuddîn el-Bikâî ve mehhecu'hu : 't-tefsîr*, 30-31.

¹²⁰ Kara, *Bikâî ve Tefsirindeki Metodu*, 25, 37.

¹²¹ Geniş bilgi için bk. Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi*, 1/101-110; Kara, *Bikâî ve Tefsirindeki Metodu*, 32-36.

¹²² Şevkânî, *el-Bedru't-tâli*, 1/20; Kara, *Bikâî ve Tefsirindeki Metodu*, 29.

¹²³ Şevkânî, *el-Bedru't-tâli*, 1/21; Kara, *Bikâî ve Tefsirindeki Metodu*, 27; Mevsilî, *Burhânuddîn el-Bikâî ve mehhecu'hu : 't-tefsîr*, 32.

¹²⁴ Suyûtî, *Nazmu'l-ikyân*, 24; Nuveyhid, *Mu'cemu'l-müfessirîn*, 1/17; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 2/595; Kara, *Bikâî ve Tefsirindeki Metodu*, 46-84; Kara, "Bikâî'nin 'Nazmü'd-Dürer'inde Yer

21. Bikâî'nin *Nazmü'd-dürer* İsimli Tefsiri

Bikâî'nin tefsir alanında *Nazmü'd-dürer* ile *Mesâ'idü'n-nazar* isimli eseri öne çıkmaktadır. *Nazmü'd-dürer*, Kur'ân tefsiri alanında, bütün sûreleri ve âyetleri kapsayacak şekilde ilmü'l-münâsebet yöntemi esas alınarak hazırlanan tefsirlerin en güzeldir.¹²⁵ Bu tefsirin tam adı *Nazmü'd-dürer fî tenâsubi'l-âyât ve's-süver'*dir. Ayrıca Bikâî bu tefsiri, *Fethu'r-rahmân fî tenâsubi eczâi'l-Kur'ân* ve *Tercümânu'l-Kur'ân ve mübdî münâsebâti'l-furkân* isimleriyle de adlandırmanın uygun olacağını ifade etmiştir.¹²⁶ Dikkat edilirse Bikâî'nin tefsirine uygun gördüğü bu isimler, tefsirinin usulü ve mahiyeti hakkında yeterince bilgi vermektedir.

Bikâî 861/1456 yılında 51 yaşlarındayken *Nazmü'd-dürer*'i yazmaya başlamıştır. Yarısına yaklaşınca birçok âlim, bu tefsiri takdirle karşılarken, bir kısmı da Kitab-ı Mükaddes'ten nakilde bulunması ve âyetler arasındaki münâsebeti göstermeye yoğunlaşması gibi hususlarda tenkit etmiştir. Bu tenkitler üzerine Bikâî tefsir yazımına ara vererek Kitab-ı Mükaddes'ten alıntı yapmanın cevazına dair *el-Ahvâlu'l-kavîme fî hükmi'n-nakli mine'l-kütübi'l-kadîme* isimli risaleyi, âyetler ve sûreler arasındaki münâsebeti aramanın gerekliliğini göstermek için de *Mesâ'idü'n-nazar li'l-esrâ: alâ makâsidi's-süver* adlı kitabı yazmıştır. Bu arada tefsirinin bazı bölümlerini incelemeleri için Kahire'nin ileri gelen âlimlerine sunmuş, onların bir kısmı *Nazmü'd-dürer*'e takriz yazarken, bir kısmı da Ehl-i Kitap'tan nakilde bulunmanın caiz olduğunu belirtmişlerdir. Tartışma ve dedikoduları bu şekilde bitiren Bikâî, tefsirin yazımına devam etmiş ve 882/1477 tarihinde Şam'da tamamlamıştır.¹²⁷ Bu tefsiri kaleme alırken başta Harâllî'nin (öl. 637/1240) *Miftâhu'l-bâbi'l-mukaTel*¹²⁸ isimli eseri ile İbnü'z-Zübeyr'in *el-Burhân*¹²⁹ olmak üzere birçok eserden yararlanmışır.¹³⁰

Bikâî *Nazmü'd-dürer*'de sûreler, âyetler hatta cümleler bazen de kelimeler arasındaki münâsebeti göstermiş, bu vesileyle Kur'ân âyetlerinin tertibindeki i'câzi ortaya koymaya çalışmıştır. Her ne kadar daha önce bazı tefsirlerde âyetler arasındaki anlam irtibatına değinilmişse de bütün âyetler arasındaki münâsebet gösterilmemiştir. Bikâî ise âyetler ve sûreler arasındaki münâsebet konusuna ağırlık vermiş, bu alanda tek sayılabilecek bir eser kaleme almıştır. Diğer taraftan Bikâî tefsirinin ağırlık noktası bu

Alan 'İhtibâk Metinleri' -Bir İnşâ Denemesi-", 152-154.

¹²⁵ Ahmed Rahmânî, *Mesâdirü't-tefsîri'l-mevdûi* (Kahire: Mektebetu Vehbe, 1989), 6.

¹²⁶ Burhânuddîn Ebu'l-Hasan İbrahîm b. Ömer el-Bikâî, *Nazmü'd-dürer fî tenâsubi'l-âyât ve's-süver*, thk. Abdurrezzâk Galib el-Mehdî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995), 1/5. Âyetler ve cümleler arasındaki münâsebeti gösterirken *lemmâ* edatını çokça kullanması nedeniyle bu tefsirin bir adını da *lemmâ* koymuştur. bk. Kara, *Bikâî ve Tefsirindeki Metodu*, 92.

¹²⁷ Kara, *Bikâî ve Tefsirindeki Metodu*, 95-96; Necati Kara, "Nazmü'd-Dürer", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/463.

¹²⁸ Harâllî'nin bazı eserleri tek bir kitapta toplanmıştır. bk. Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Harâllî el-Merâkeşi, *Turâsu Ebi'l-Hasan el-Harâllî el-Merâkeşi :t-tefsîr*, thk. Muhemmâdî b. Abdisselâm el-Hayyâtî (b.y.: Metâbiu'n-Necâh el-Cedîde, 1997)

¹²⁹ bk. Ebû Ca'fer Ahmed b. İbrahîm b. Ez-Zübeyr el-Girnâti, *el-Burhân fî tertîbi süveri'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Şa'bân (Fas: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1990)

¹³⁰ bk. Kara, *Bikâî ve Tefsirindeki Metodu*, 100-140; Kara, "Nazmü'd-Dürer", 32/463; Mevsilî, *Burhânuddîn el-Bikâî ve mehhecuhû :t-tefsîr*, 107-162.

olmakla birlikte, Kur'ân'da Ehl-i kitab'ın zikredildiği her yerde doğrudan Tevrat, İncil ve Zebur'dan nakillerde bulunmuş, yeri geldiğinde fikhî ve kelâmî meselelere yer vermiş, nahiv yönünden tahliller yapmış, belâgat, meânî ve îcâz yönlerinden izahlarda bulunmuş, (varsa) nüzul sebeplerini aktarmıştır.¹³¹

Tefsirinin mukaddimesinde âyetlerin ve sûrelerin tertibinin münâsebetini ele alacağını¹³² ve münâsebâtü'l-Kur'ân ilminin, "Kur'ân cüzlerinin (bölümlerinin) tertibinin illet ve gerekçelerinin bilinmesini sağladığını"¹³³ ifade eden Bikâî, Fâtiha sûresinin girişinde de her bir sûre isminin, sûre maksûdunun mütercimi olduğu belirtmiştir. Çünkü her türlü isim, kendisiyle müsemması arasındaki münâsebeti izhar eder. Sûrenin ismi de özet olarak (icmalen) sûrede olan tafsilata delalet eder. Sûrelerin maksûdu da ismiyle olan münâsebetine götürür. Bikâî devamlı, bütün sûrelerin maksûduna değineceğini, sûrelerin maksûdu ile ismi arasındaki anlam ilişkisini göstereceğini ve bütün besmeleleri sûrenin maksûduna münasip bir şekilde tefsir edeceğini ifade etmiştir.¹³⁴ Fâtiha sûresinin girişinde belirlediği bu hususları bütün sûrelere uygulamıştır. Bu çerçevede sûre girişlerinde *maksûduhâ* ifadesiyle öncelikle sûrenin konusu/konuları, muhtevası ve ana fikri hakkında bilgi vermiştir. Akabinde sûre ismi ile müsemması, sûre başı ile sonu, bir önceki sûrenin sonu ile tefsiri yapılan sûrenin baş tarafı arasındaki münâsebeti göstererek sûreler arasındaki münâsebeti değinmiş, besmeleye de ilgili sûrenin maksûduna göre mana vermiştir. Daha sonra âyetleri tek tek ele almış, cümle cümle, kelime kelime izah etmiş ve âyetler arasındaki münâsebetlere değinmiştir.¹³⁵

Bikâî, tefsirle ilgili olan diğer eseri *Mesâ'idü'n-nazar*'da ise mukaddimededen sonra Mısır ulehasının tefsirine yazdıkları takrizleri koymuştur. Daha sonra 114 sûreyi tek tek ele alarak onların Mekkî-Medenî bilgileri, âyet sayıları, maksûdu ve fazileti hakkında düzenli bilgiler vermiştir.¹³⁶

22. Bikâî'nin Besmele Yorumu

Bikâî Fâtiha sûresinin girişinde de belirttiği gibi Kur'ân'daki bütün besmeleleri, ilgili sûrenin maksûduna (ana fikri ve konusu) uygun tefsir etmeye çalışmıştır. Ömer Neseî'nin *et-Teysîr*'inde olduğu gibi *Allah, rahmân* ve *rahîm* lafızlarına *ellezî* edatıyla eklediği kafiyeli cümlelerle besmeleyi açıklamıştır. Ancak Ömer Neseî'nin aksine ne mukaddimedede ne de Fâtiha sûresinin tefsirinde besmeleyi oluşturan unsurlar ve temel kavramlar hakkında

¹³¹ Kara, *Bikâî ve Tefsirindeki Metodu*, 97.

¹³² Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, 1/3.

¹³³ Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, 1/5.

¹³⁴ Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, 1/11-12.

¹³⁵ Kara, *Bikâî ve Tefsirindeki Metodu*, 98; Kara, "Nazmü'd-Dürer", 32/463; Mehmet Faik Yılmaz, *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet* (Ankara: DİB Yayınları, 2005), 57; Ali Kaya, "Sure Mukaddimelerinde Verilen Bilgiler Çerçevesinde Müfessirlerin 'Sure Bütünlüğü'ne Yaklaşımları (Klasik-Çağdaş Karşılaştırılması)", *Mütefekkir* 6/11 (2019), 47. Ayrıca bk. Şahin Güven, "Tefsir İlminin Bir Alt Disiplini Olarak 'Makâsıdu's-Süver'", *Bilimname: Düşünce Platformu* 35/1 (2018), 110-111.

¹³⁶ Geniş bilgi için bk. Burhânuddin Ebu'l-Hasan İbrahim b. Ömer el-Bikâî, *Mesâ'idü'n-nazar lil işrâ: alâ mekâsidi's-süver*, thk. Abdüsseî' Muhammed b. Ahmed Haseneyn (Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1987).

Bikâî, Mâûn sûresinin girişinde de aynı usulü takip ederek besmeleye mana vermiştir. Buna göre Mâûn sûresinin maksûdu, cezadan (hesap verme) dolayı yeniden dirilişi inkâr etmeye -ki bu kötülüklerin anasıdır- dikkat çekmektir. Çünkü bu (inkâr olayı), inkâr edeni, kötü ve çirkin işleri yapmaya itmekte, nihayetinde büyük günahları küçümsemek onun huyu olmakta ve böylece bu kişi ahlaksız birine dönüşmektedir. Besmeleyi de "Azameti her türlü şaibe ve noksanlıktan beri ve her türlü kemal kendisine mahsus olan Allah'ın, nimetini hem güzel hem de kötü/çirkin davrananlara teşmil eden ve herkese ihsanda bulunan Rahmân'ın, nimetin tamamlanmasını evliyasına (dostlarına) tahsis edip ittisal (buluşma) nimetini onlara bahşeden Rahîm'in adıyla"¹⁴⁰ şeklinde açıklamıştır. Görüldüğü gibi burada da *rahmân* izah edilirken *amme, gemera* (kapladı), *nimet* ve *nevâl* (hediye) kelimeleri, *rahîm* izah edilirken de *hassa, habâ* (vermek, hediye vermek), *evliyâ* (dostlar), *itmâm* (tamamlamak) ve *nimet* sözcükleri tercih edilmiş, bu vesileyle *rahmân* isminin genel, rahîm sıfatının ise özel bir muhtevaya sahip olduğu ifade edilmiştir.

Bikâî, Kâria sûresinin maksûdunu, başındaki ve sonundaki hallerini ve insanların o gün (ceza günü) "kurtuluşa eren" ve "helak olan" şeklinde taksimini tasvir ederek din (ceza) gününün izah edilmesi şeklinde ifade etmiştir. Devamında besmeleyi "Âlemlerin yüce sahibi (el-melikü'l-a'lâ) Allah'ın, var etme ve açıklama nimeti herkesi kapsayan Rahmân'ın ve hizbini (kendisine iman edenleri), sevdiği ve razı olduğu şeye muva'ak kılan Rahîm'in adıyla."¹⁴¹ biçiminde açıklanmıştır. Burada ise *rahmânı amme, nimet, cemî* (tüm, herkes) ve *verâ* (insanoğlu, halk) kelimeleri, *rahîmi* de *hassa, yühibbu* (sever), *yardâ* (razı/hoşnut olur) ve *hizb* kelimeleriyle tefsir etmiştir. *Rahîmin* açıklamasında *yuhibbu* (sever) ve *yardâ* fiillerinin tercih edilmesi, Kâria 101/7. âyette geçen *'işe râdiye* (hoşnut eden bir yaşayış) tamlamasıyla ilgili bir durum olabilir.

Bikâî, İnşirâh sûresinin maksûdunun, Duhâ sûresinin sonunda zikri geçen nimetin detaylı anlatımı ve "nimeti tahdis"le (nimeti anma) neyin murad edildiğinin açıklaması olduğunu belirtmiştir. Nimeti tahdis ise Allah'a ibadet konusunda çaba göstererek nimete şükürle mukabelede bulunmak, ihsanda bulunması sebebiyle rahmetinin büyüklüğünü hatırlayarak O'na yönelmektir. Sûrenin konusuyla ilgili bu bilgileri verdikten sonra besmeleyi şöyle açıklamıştır: "Emri yüce ve şanı büyük, kendisinden başka ilah olmayan ve nimet vermesi büyük olan (çokça nimet veren) Allah'ın, yarattıklarının hepsine cömertliğiyle bolca ihsanda bulunan -ki O, celal ve ikram sahibidir- Rahmân'ın ve saygıdeğer ehline (ehl-i hazret/iman edenlere), rahmetini tahsis ederek (onlara tahsis edilmiş makamların) en yücesine yücelten Rahîm'in adıyla"¹⁴² Besmelenin buradaki tefsirinde, *rahmândan* sonra *efâda* (suyu döktü, Allah bolca verdi), *cûd* ve *halk* (mahlûk)

140. (الذي عمدت
بسم اللّٰه الذي نعالت عظمته عن كلّ شأوية يؤص نكاهن لى كلّ لعماء، الرحمن) Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 8/541
زعمت المحسن والمسي نغمر الكل بالزواء، الرحيم الذي خص أوليائه بالأمم الزعة نجاهم بنعيم الصرا
بسم اللّٰه الملك العلى، الرحمن الذي عمدت زعمة إوقاده وبيوان جمع الورى،) Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 8/513
141. (الرحيم الذي
خص أهل حزبت بالوفيق لم يحب ويرضى
بسم اللّٰه الذي جل أمره ونعالى جده ول إلى غيرة ناعظم ما لى من إزعاء،) Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 8/460
142. (الرحمن الذي
اناض جوده على سائر خلقى لى ذو اللّٰه والفرأ، الرحيم الذي أعلى أهل حضرت بخصاص رحمتى نلى
(مقامات الاختصاص إلى أعلى موا))

sözcükleri zikredilerek Allah'ın kerem sahibi olduğu vurgulanmış, rahîmin açıklamasında ise *ehl-i hazret, hâss, rahmet, a'lâ* (yükseltti) kelimeleri seçilerek Yüce Allah'ın sevdiği kullarını yüce makama çıkardığı ifade edilmiştir. Bikâî'nin, *rahîm* isminin medlulüne ilişkin kullandığı "en yüce makama yükseltme" ifadesini İnşirâh 94/4. âyeti (Senin şânını ve ününü yüceltmedik mi?) dikkate alarak oluşturmuş olması mümkündür. Ayrıca Allah lafzından sonra kullandığı "çokça nimet verme" olayının vurgulanması, sûrenin maksûduna bağlı bir husus olabilir.

Bikâî, Mü'minûn sûresinin maksûdunu, felahın müminlere tahsis edilmesi olarak ifade ettikten sonra besmeleyi "Emrin tamamı kendine mahsus olan- ki onun emrini engelleyecek kimse yoktur- Allah'ın, beyanı iletmek (vahyi insanlara ulaştırmak) rahmetinin genelinden olan Rahmân'ın ve dilediğine imanı tahsis/bahşeden Rahîm'in adıyla"¹⁴³ biçiminde açıklamıştır. Buradaki besmele açıklamasında da her zaman tercih ettiği belli sözcükleri (umûm, rahmet, beyân/tebliğ, hassa, erâde, iman) tercih etmiştir. Ayrıca sûre isminin Mü'ninûn olması ve bu sûrede müminlerin özelliklerinden bahsedilmesi göz önünde bulundurularak *rahîm* ismi tefsir edilmiş olabilir.

Müddessir sûresinin maksûdu ise istikbar ehlini, helak yurduyla inzâr etmeye çabalamak, günahkâr (dini) yalanlayanların nefislerinde yeniden dirilişi ispat etmek ve çok bağışlayıcı aziz olan Allah'ın hilmiyle zikir ehline müjdeye işaret etmektir. Sûre girişindeki besmele ise "Alemlerin sahibi (el-melik), yüce, tek ve kâhâr olan Allah'ın, var etme ve açıklama nimetini hem iyilere hem kötülere teşmil eden Rahmân'ın ve dostlarına (ehl-i asfiya) düşünebilmeyi/akletme (istibsâr) ve kalıcı yurda (dâru'l-karâr) ulaşmayı muva'ak kılan rahîm'in adıyla"¹⁴⁴ şeklinde açıklanmıştır. Bikâî, burada *rahmân*ın tefsirinde *amme, îcâd* (var etme) ve *beyân* (açıklama) kelimelerini, *rahîm*in tefsirinde de *hassa* fiiliyle *ehl-i as:yâ* ifadesini tercih etmiştir.

Sonuç olarak Bikâî, sûrelerin başındaki besmelenin temel kavramları olan *rahmân* ve *rahîm* kelimelerini tefsir ederken belli kelime ve ifadeleri tercih etmiştir. Bu usul, aslında *rahmân* ve *rahîm* kelimelerine verdiği anlamla ilgili bir durumdur. Çünkü Bikâî, başından itibaren *rahmân* ismine "Allah'ın iyi-kötü ayrımı yapmadan herkese merhamet edip lütufta bulunması", *rahîm* ismine de "Allah'ın sadece razı olduğu ve sevdiği dostlarına merhamet edip lütufta bulunması" temel anlamını yansıtmak için bahsi geçen kelime ve kalıplara başvurmuştur. Bu çerçevede *rahmân* kelimesinden sonra Allah'ın rahmet ve lütfunun herkesi kapsadığını ifade etmek için *amme/âmmе/umum* (geneli içine aldı/genel),¹⁴⁵ *vesia* (kapsadı),¹⁴⁶ *efâda* (suyu döktü, Allah bolca verdi),¹⁴⁷ **عفا**

بِسْمِ اللّٰهِ الَّذِي لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يَلَمْ يَلِدْ ، نَل رَاد لِمَرْه، الرَّحْمٰنُ الَّذِي مِنْ عَمُوِّ الرَّحْمٰنِ (Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, 5/182). البَيَّان، الرَّحْمٰنُ الَّذِي خَصَّ مِنْ أَرَادَ الْبَيَّانِ

بِسْمِ اللّٰهِ الْمَلِكِ الْعَلِيِّ الْوَاحِدِ الْقَوَّامِ، الرَّحْمٰنُ الَّذِي عَمَّ بِرِزْقِهِ الْعَالَمِينَ وَالْبَيَّانِ (Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, 8/220). الْبَيَّانِ وَالْبَيَّانِ، الرَّحْمٰنُ الَّذِي خَصَّ أُمَّلَ أَصْنَافٍ بِالْعَيْشِ وَالنَّفْسِ إِلَى مَا وَصَلَ إِلَى دَارِ الْوَارِ

¹⁴⁵ Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, 2/205, 384; 3/411, 498; 4/3, 117, 517; 5/129, 405; 6/3, 239; 7/148, 220.

¹⁴⁶ Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, 2/3; 7/339, 432.

¹⁴⁷ Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, 2/579.

(çevreledi/ihata etti),¹⁴⁸ cemî (tüm, herkes),¹⁴⁹ halk/mahlûkât/halâik (mahlûkat),¹⁵⁰ kü (tüm, herkes),¹⁵¹ istevâ (eşit odu),¹⁵² nimet,¹⁵³ rahmet,¹⁵⁴ îcâd (var etmek),¹⁵⁵ şemile/şümûl (kapsadı/kapsamak),¹⁵⁶ beriyye (mahlûk),¹⁵⁷ kerem/cûd (cömertlik),¹⁵⁸ beyân/beyân-ı `âmm/nimetü'l-beyân (açıklamak, vahyin insanlara ulaştırılıp açıklanması)¹⁵⁹ gibi kelime ve ifadeleri kullanmıştır. *Rahîm* kelimesinden sonra da Allah'ın sadece sevdiğine ve dostlarına merhamet edip ihsanda bulunduğunu vurgulamak için etemme/itmâm (tamamlamak),¹⁶⁰ nimet,¹⁶¹ ehl-i tevfiik/tevfiik (muva'akiyet),¹⁶² en şâe/men intâra/men istafâ (dilediği/istediği kimse),¹⁶³ `ibâd (kullar),¹⁶⁴ hassa/yehussu/hâss/ihtisâs (tahsis etmek, bahşetmek),¹⁶⁵ fazl (üstünlük, edem),¹⁶⁶ şerrafe (şere^endirdi),¹⁶⁷ ehl-i vedd/vidâd (sevgi ehli, Allah'ın sevdiği kulları),¹⁶⁸ yerdâ (hoşnut/razi olur)¹⁶⁹ yuhyî kulübe ehl-i veddihi (sevdiğinin kalplerini ihya eden),¹⁷⁰ menne/yemunnu (nimet verdi),¹⁷¹ ehlü'l-îman¹⁷² ehlü'l-`irfân (irfan ehli),¹⁷³ zirvetü'l-ihsân (ihsanın zirvesi),¹⁷⁴ letafe (nazik/merhametli oldu),¹⁷⁵ evliyâ (dostlar),¹⁷⁶ encâ (kurtardı)¹⁷⁷ enâra (aydınlattı),¹⁷⁸ tarîk-i cennet (cennet yolu),¹⁷⁹ ehbâb (sevdiğileri, arkadaşlar),¹⁸⁰ `atf (şafkat),¹⁸¹ ehl-i kerâmet (keramet ehli),¹⁸²

148 Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 3/181.

149 Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 3/498; 4/165; 5/4, 533; 7/3.

150 Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 4/165, 199, 243, 517; 5/4, 63, 582; 7/3, 270, 474.

151 Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 4/327, 5/229, 582.

152 Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 5/4.

153 Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 5/4, 63.

154 Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 5/63, 229.

155 Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 5/63, 129.

156 Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 5/229, 533; 6/3; 7/474.

157 Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 6/3.

158 Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 6/67; 7/432.

159 Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 7/88, 148, 402.

160 Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 5/4; 7/339.

161 Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 5/4.

162 Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 5/4; 7/270, 291, 547.

163 Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 5/63, 126, 229, 291; 6/482; 7/3, 270, 339.

164 Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 5/63, 291.

165 Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 5/129, 460; 6/3, 482; 7/88, 148, 244, 339, 371.

166 Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 5/129, 291.

167 Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 5/229; 6/200.

168 Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 5/344; 6/356; 7/62, 312, 509.

169 Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 5/344; 7/270, 312.

170 Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 5/344.

171 Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 5/405; 6/144.

172 Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 5/460.

173 Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 5/533.

174 Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 5/533.

175 Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 5/582.

176 Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 5/582; 6/239, 412; 7/88.

177 Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 5/582.

178 Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 6/3.

179 Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 6/3.

180 Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 6/42.

181 Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 6/67.

182 Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 6/144, 200.

hizb/ehl-i hizb (tarafdar, Allah'a iman edenler),¹⁸³ ulu'l-elbâb (akıl sahipleri),¹⁸⁴ sevâb,¹⁸⁵ fâze/fevz (nail oldu),¹⁸⁶ dâru'l-karâr (kalıcı yurt),¹⁸⁷ ehl-i kunût (itaat ehli),¹⁸⁸ inkâz mînâ-dalâl (dalaletten kurtarma),¹⁸⁹ ehl-i tâat,¹⁹⁰ ehl-i kurb (Allah yakın olanlar),¹⁹¹ asfiyâ/ehl-asfiyâ (dostlar)¹⁹² gibi isim, fiil ve ifadeleri yoğun bir şekilde kullanmıştır. *Allah* lafzının açıklamasında da Yüce Allah'ın isim ve sıfatlarının açıklayan kelime ve ifadeleri tercih ettiği görülmektedir.¹⁹³ Dikkat edilirse *rahmân* kelimesinin genel, *rahîm* de özel bir muhtevaya sahip olduğunu vurgulamak için sıklıkla yakın anlamlı kelime ve ifadeler tercih edilmiştir. Dolayısıyla Bikâî, Fâtiha sûresinin tefsiri sırasında, her bir besmeleyi başında bulunduğu sûrenin maksûduna uygun bir şekilde tefsir edeceğini belirtip bunun için bütün çabasını ortaya koymuşsa da verilen örneklerde de görüldüğü gibi yakın anlamlı kelime ve ifadeleri çokça kullanması nedeniyle birçok sûre girişindeki besmele açıklamaları anlam ve vurgu olarak birbirine benzemiştir.¹⁹⁴

Diğer taraftan Bikâî'nin kendisinden üç asır önce yaşamış olan Ömer Neseî'den ilhamla böyle bir usulü takip etmiş olması mümkündür. Çünkü onun Ömer Neseî'den bilgi aktarımında bulunduğu, dolayısıyla tefsirini yazarken ondan istifade ettiği görülmektedir. Nitekim *Mesâ'idü'n-nazar* isimli eserinde Fâtiha sûresinin âyet sayıları konusunda Ömer Neseî'nin *et-Teysîr*'ine atıfta bulunmuştur.¹⁹⁵ Aynı zamanda Bikâî'nin besmeleyi açıklarken kafiye ve şiirsel bir metin oluşturması, onun edebî kişiliği ve şair kimliğiyle de¹⁹⁶ açıklanabilir. Bununla birlikte Ömer Neseî, besmeleleri açıklama yöntemi hakkında bilgi vermediği halde, Bikâî sûre girişlerindeki her bir besmeleyi sûre maksûduna göre tefsir edeceğini belirtmiş, Ömer Neseî'den farklı olarak *Allah*, *rahmân* ve *rahîm* isimlerine eklediği ve şiirsel bir metin haline getirdiği ifade ve cümleleri âyetlerden seçmemiştir. Ayrıca hem Fâtiha sûresindeki *rahmân* ve *rahîm* isimleriyle ilgili kısa açıklamasında hem de diğer sûrelerdeki açıklamalarında Allah'ın rahmetini dünya ve ahiretle sınırlamadığı görülmektedir.

Sonuç

Görebildiğimiz kadarıyla tefsir tarihinde Ömer Neseî ve Bikâî dışında, sûre girişlerinde bulunan bütün besmeleleri sûrenin konusu ve muhtevasına göre kafiye ve şiirsel metinler şeklinde ayrı ayrı açıklayan başka müfessir gelmemiştir. Ömer Neseî'nin (belki

¹⁸³ Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 7/148, 402.

¹⁸⁴ Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 7/220.

¹⁸⁵ Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 7/220.

¹⁸⁶ Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 7/244, 402.

¹⁸⁷ Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 7/244.

¹⁸⁸ Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 7/291.

¹⁸⁹ Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 7/312.

¹⁹⁰ Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 7/370.

¹⁹¹ Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 7/402.

¹⁹² Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 7/474; 8/220.

¹⁹³ Örnek olarak bk. Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 2/3, 181,411, 498; 3/3, 117, 165, 199; 8/508, 513.

¹⁹⁴ Adnan Arslan, "Bikâî'nin Nazmü'd-Düer Tefsirinde Münâsebet İlmi'ne Dair Bir İnceleme: 30.

Cüz Özelinde", *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 5/1 (Nisan 2021), 370-372.

¹⁹⁵ Bikâî, *Mesâ'idü'n-nazar*, 1/208.

¹⁹⁶ Bikâî'nin edebî yönü ve şiir kitapları için bk. Kara, *Bikâî ve Tefsirindeki Metodu*, 30-32, 76-80.

de) Kuşeyrî'den mülhem başlattığı bu usûlü, üç asır sonra Bikâî canlandırmıştır. Bu açıdan bu iki müfessirin çabalarını tefsir tarihinde bir zenginlik ve özgün bir yaklaşım olarak değerlendirmek mümkündür.

Ömer Neseî, sûre girişlerinde *Allah, rahmân* ve *rahîm* lafızlarına *ellezî* edatıyla eklediği cümlelerini, ilgili sûreden seçtiği âyet veya âyet bölümlerinden oluşturmuştur. Ancak âyetleri ilave ederken, sûrenin konusunu yansıtacak mahiyetteki âyetleri seçme gayretinde olmamıştır. Bununla birlikte kısa sûrelere geldikçe bu üç lafza iliştilen âyetlerin sûre konusunu daha çok yansıttığı görülmektedir. Bu da sûrelerin hacmi ve onlarda ele alınan konu/konularla ilgili durum olabilir. Çünkü uzun sûrelerde genelde birbiriyle ilişkili birkaç konu işlenirken, kısa sûrelerde bir konudan bahsedilmektedir. Bikâî ise *Allah, rahmân* ve *rahîm* isimlerine *ellezî* edatıyla eklediği ve şiirsel bir metin oluşturduğu cümleleri, doğrudan âyetlerden almak yerine belli kelime ve ifadeleri kullanarak kendisi oluşturmuştur. Ayrıca bahsi geçen kelime ve ifadeler vasıtasıyla oluşturduğu cümlelerle *rahmân* ve *rahîm* kelimelerine bütün sûrelerde aynı anlamı vermeye ve besmeleyi de sûre maksûduna göre açıklamaya çalışmıştır. Ömer Neseî'de ise genel itibarıyla böyle bir çabanın olmadığı görülmektedir.

Ömer Neseî ve Bikâî'nin besmeleleri sûre muhtevasıyla açıklama çabaları, onların Kur'ân'a bütüncül yaklaşımlarının bir parçası olduğu ifade edilebilir. Çünkü her iki müfessir de sûrelerin konusunu tespit etmenin yanı sıra sûreler arasındaki münâsebeti göstermişler ve âyetler arasındaki bağlantı ve anlam ilişkilerine de değinmişlerdir. Ayrıca besmeledeki *Allah, rahmân* ve *rahîm* isimlerini kafiyeli ve şiirsel metinler şeklinde açıklama usûlü, Ömer Neseî ve Bikâî'nin şair kimlikleri ve edebi kişilikleriyle de açıklanabilir. Çünkü bu müfessirlere ait şiir kitaplarının olduğu bilinmektedir.

Kaynakça

- Akpınar, Ali. "İşârî Tefsir ve Kuşeyrî (ö.465/1072)'nin Besmele Tefsiri". *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 3/9 (2002), 53-92.
- Arslan, Adnan. "Bikâî'nin Nazmü'd-Dürer Tefsirinde Münâsebet İlmî'ne Dair Bir İnceleme: 30. Cüz Özelinde". *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 5/1 (Nisan 2021), 278-297.
- Aslantürk, Ayşe Humeyra. "Nesefî, Necmeddîn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Aslantürk, Ayşe Humeyra. *Ebû Hafs Ömer en-Nesefî'nin (öl. 537/1142) "et-Teysîr : 't- Tefsîr" Adlı Tefsirinin Tahlîli ve el-Bakara Sûresi'nin Tenkidli Neşri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1995.
- Aydemir, Abdullah. "Besmele". *Diyanet İlmî Dergi [Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi]* 10 (1971), 82-89.
- Bedir, Ahmet. "Kuşeyrî'nin "Letâifü'l-İşârât" Adlı Tefsiri'nde "Besmele" Yorumu". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (2000), 189-213.
- "Besmele". *Temel İslam Ansiklopedisi*. ed. Tuncay Başoğlu. 1/459-460. İstanbul: İSAM Yayınları, 2019.
- Bikâî, Burhânuddîn Ebu'l-Hasan İbrahim b. Ömer. *Mesâ'idü'n-nazar lil işrâ: alâ mekâsidi's-süver*. 3 Cilt. thk. Abdüssemî' Muhammed b. Ahmed Haseneyn. Riyad: Mektebetü'l-Mearif, 1987.
- Bikâî, Burhânuddîn Ebu'l-Hasan İbrahim b. Ömer. *Nazmü'd-dürer fî tenâsubi'l-âyât ve's-süver*. thk. Abdurrezzâk Galib el-Mehdî. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1995.
- Bikâî, İbrahim b. Hasan. *Unvânu'z-zamân bi-terâcimi's-şuyûh ve'l-akrân*. thk. Hasan Habeşî. 8 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübî ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 2001.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Büyük Tefsir Tarihi*. 2 Cilt. İstanbul: Bilmen Yayınevi, ts.
- Can, Ali. "Aliyyü'l-Kârî'nin Envâru'l-Kur'ân ve Esrâru'l-Furkân Adlı Tesirinde Besmele Yorumu". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/2 (2012), 37-66.
- Can, Ali. "Ebû Saîd el-Hâdimî'nin Risâletü'l-Besmele Adlı Eserinde On Sekiz İlim Dalına Göre Besmele Yorumu". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/1 (2012), 1-73.
- Dâvûdî, Şemsuddîn Muhammed b. Ali. *Tabakâtu'l-müfessirîn*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1983.
- Derman, M. Uğur - Uzun, Mustafa İsmet. "Besmele". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 5/532-537. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eş'as el-Ezdî. *Sünenü Ebî Dâvud*. thk. Şuayip el-Arnavud - Muhammed Kâmil Karabelilî. 7 Cilt. Dimaşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.
- Efe, Seyfullah. *Ömer Nesefî ve Ebû'l-Fütûh Râzî'nin Kur'ân Yorumlamaları*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.
- Gür, Süleyman. "Osmanlı Tefsir Geleneğinde Besmele Risaleleri Literatürü". *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 12 (Güz 2018), 405-477.
- Güven, Şahin. "Tefsir İlminin Bir Alt Disiplini Olarak "Makâsıdus-Süver". *Bilimname: Düşünce Platformu* 35/1 (2018), 97-126.
- Hamidullah, Muhammed. *İslam Peygamberi*. çev. Salih Tuğ. 2 Cilt. Ankara: İmaj Yayınları, 2003.
- Harâllî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Harâllî el-Merâkeşî. *Turâsu Ebi'l-Hasan el-Harâllî el-Merâkeşî : 't- tefsîr*. thk. Muhemmâdî b. Abdisselâm el-Hayyâtî. b.y.: Metâbiu'n-Necâh el- Cedîde, 1997.
- Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed. *Şe'nu'd-duâ*. thk. Ahmed Yusuf ed-Dekkâk. Beyrut: Dâru's-Sekâfeti'l-Arabiyye, 1984.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: ed-Dâru't-Tûnusiyye li'n-Neşr, 1984.
- İbn Kutluboğa, Ebu'l-Fidâi Zeynuddîn Kâsım. *Tâcu't-terâcim*. thk. Muhammed Hayr Ramazan Yusuf. Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1992.
- İbn Manzûr. *Lisânu'l-Arab*. thk. Abdullah Ali el-Kebîr vd. 6 Cilt. Kahire: Dâru'l-Mearif, ts.
- İbnü'z-Zübeyr, Ebû Ca'fer Ahmed b. İbrahim el-Gırnâtî. *el-Burhân fî tertîbi süveri'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Şa'bân. Fas: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1990.
- Kara, Necati. "Nazmü'd-Dürer". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Kara, Necati. *Burhânuddîm İbrâhîm b. Ömer el-Bikâî ve Tefsirindeki Metodu*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, İslâmî İlimler Fakültesi, Doktora Tezi, 1981.

- Kara, Ömer. "Bikâî'nin 'Nazmü'd-Dürer'inde Yer Alan 'İhtibâk Metinleri' -Bir İnşâ Denemesi-", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/3 (2000), 149-224.
- Karataş, Şuayip. *İmam Ya'kûb Kiraatinin Özellikleri ve Delilleri*. Ankara: Sonçağ Akademi Yayınları, 2021.
- Kaya, Ali. "Ömer Neseî'nin et-Teyşîr fi't-Tersir Adlı Tefsirinde Münâsebâtü'l-Kur'ân". *Ortaasya'dan Anadolu'ya İslami İlimler*. ed. Murat Şimşek vd. 818-828. Karabük: Karabük Üniversitesi Yayınları, 2021.), 820-821.
- Kaya, Ali. "Sure Mukaddimelerinde Verilen Bilgiler Çerçevesinde Müfessirlerin 'Sure Bütünlüğü'ne Yaklaşımları (Klasik-Çağdaş Karşılaştırılması)". *Mütefekkir* 6/11 (2019), 33-64.
- Kaya, Mehmet. "Tefsir Ekolleri Perspektifinden Kur'an'ın Çok Boyutlu Yorumu: Besmele Örneği". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/27 (2015), 83-116.
- Kocabaş, Hüseyin. *Ömer Neseî ve Kitabı'l-Beyân an Garîbi'l-Kur'ân Adlı Eseri: Metin ve İnceleme*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr. *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 2006.
- Kuşeyrî, Ebu'l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik. *Letâifu'l-işârât*, thk. Abdüllatîf Hasan Abdurrahmân. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2007.
- Leknevî, Muhammed Abdulhay. *el-Fevâidü'l-behiyye fi terâcimi'l-Hane:yye*. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-İslâmî, ts.
- Mevsilî, Ekrem Abdulvahhâb. *el-İmâmu'l-'allâme Burhânuddîn el-Bikâî ve mehhecuhû :t-tefsîr*. Ürdün: Dâru'l-Feth, 2014.
- Mütercim Âsım Efendi. *Kâmûsu'l-muhît tercümesi (el-Okyânûsu'l-muhît fi tercemeti'l-kâmûsul-muhît)*. haz. Mustafa Koç-Eyyüp Tanrıverdi. 6 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013.
- Neseî, Ebû Hafis Necmuddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed el-Hanefî. *et-Teyşîr :t-tefsîr*. thk. Mâhir Edîb Habbûş vd. 15 Cilt. İstanbul-Beyrut: Dâru'l-Lubâb, 2019.
- Neseî, Necmeddin Ömer. *Ömer Neseî Tefsiri-et-Teyşîr :t-tefsîr-*. çev. Muhammed Coşkun. İstanbul: Yazma Eserleri Kurumu Başkanlığı, 2019.
- Nuveyhîd, Âdil. *Mu'cemu'l-müfessirîn*. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetu Nuveyhid es-Sekâfiyye, 3. Basım, 1988.
- Özdemir, Ahmet. "İşârî (Tasavvufî) Tefsirlerde Besmele Yorumu". *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]* 20/1 (2020), 9-37.
- Özel, Mustafa. "Midhat Paşa'nın Besmele ve Fâtiha Tefsiri". *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]* 3/3 (2003), 269-272.
- Râgıb el-İsfahânî. *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Seyyid Keylânî. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- Rahmânî, Ahmed. *Mesâdirü't-tefsîri'l-mevdûî*. Kahire: Mektebetu Vehbe, 1989.
- Sehâvî, Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed Şemsuddîn. *ed-Dav'u'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi'i*. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1992.
- Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed. *et-Tahbîr :l-mu'cemi'l-kebîr*. thk. Munîra Nâcî Sâlim. 2 Cilt. Bağdat: y.y., 1975.
- Sevgi, Ahmet. "Molla Câmi'nin Besmele Şerhi ve Türk Edebiyatına Tesirleri". *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 5 (1999), 1-50.
- Seyyid Kutub. *Fî zilâli'l-Kur'ân*. 6 Cilt. Mısır: Dâru's-Şurûk, 32. Basım 1972.
- Suyûtî, Abdurrahmân Celâluddîn. *el-Müzhir fi ulûmi'l-luga ve envâihâ*. nşr. Muhammed Ahmed Câdu'l-Mevlâ Bek vd. 2 Cilt. Beyrut: Menşûrâtu'l-Mektebeti'l-Arabiyye, 1986.
- Suyûtî, Celâluddîn. *Tabakâtu'l-müfessirîn*. thk. Ali Muhammed Ömer. Kuveyt: Dâru'n-Nevâdir, 2010.
- Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Nazmu'l-'ikyân fi a'yâni'l-a'yân*. nşr. Philip Hitti Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1927.
- Şen, Ziya. "İstiaze ve Besmele". *Diyanet İlmî Dergi* 40/1 (2004), 91-100.
- Şenol, Yahya. "Hayvan Kesiminde Besmele Meselesi". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 31 (2018), 491-508.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali. *el-Bedru't-tâli'*. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.
- Topaloğlu, Bekir. "Rahmân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 34/415-417. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Yılmaz, Mehmet Faik. *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet*. Ankara: DİB Yayınları, 2005.

Not:

Öncelikle çalışmanız sebebiyle sizi tebrik ederim, emek mahsulü bir çalışma olmuş. Bununla birlikte bu tarz çalışmaların bir konuda hazırlanmış bir yazının fotoğrafını çekmekle yetinmeyen, derinlikli, alana ciddi katkılar sağlayan türden olmaya ihtiyacı var. Eseri, müellifi, yaşadığı kültürel ve sosyolojik çevreyi, dönemin fikir cereyanlarını ve esere olan muhtemel etkilerini araştırmak günümüz araştırmacıların yaklaşım tarzını oluşturmali. 5 N 1 K mottomuz olmalı. Başta belirttiğim gibi tekrar tebrik ederim.

Bir iki hususu arz etmek istiyorum;

- 1- kitap isimlerinin yazımında genelde bir sistematik var ancak gözden kaçmış olabileceğini düşündüklerimi sarı işaretle belirttim.
- 2- Letaifu'l-işarat, besmele yorumlarında her bir besmele için ayrı bir yorum yapmasına rağmen Nesef i ve Bikâi'yi öne çıkarmak için görmezden mi gelinmektedir? Nesefî ve Bikâi'nin yorum farklılığını gölgeleyeceği mi? Düşünüldü. (Letaif'ten bahsedilmiş, ancak detaya girilmemiş)
- 3- Nesefî ve Bikâi'nin birlikte araştırma konusu yapılması arada üç asır varken sadece etkilenme ile açıklanabilir mi? Daha detaylı bir tercih gerekçesi ifade edilebilir mi?
- 4- Besmele tefsirlerinin tam bir dökümü yapılarak katkı yapan çalışmalar zikredilmeli...

EskiYeni

Hakem Değerlendirmesi-3

Değerlendirme Tarihi: 21-12-2021

Değerlendirdiği Dosya: Makale İlk Hali

Form Cevabı:

Tarih / Date: 21-12-2021 (Yazara Açık)

Makalenin Ağırlıklı Sınıfı / Submission Category:: Araştırma / Research

(Yazara Açık)

Başlıklar yazının konusunu kısa açık ve yeterli ölçüde yansıtıyor mu? / Does the title reflect the subject matter of the article clearly and exactly?: Kısmen, düzeltilmelidir / Partially, should be revised (Yazara Açık) **Özet yazının amacını kapsamını ve sonuçlarını yansıtıyor mu? / Does the Turkish abstract reflect the aim scope and conclusions of the article?:** Kısmen, düzeltilmelidir / Partially, should be revised (Yazara Açık)

Abstract yazının amacını kapsamını ve sonuçlarını yansıtıyor mu? / Does the abstract reflect the aim scope and conclusions of the article?: Kısmen, düzeltilmelidir / Partially, should be revised (Yazara Açık)

Makale dilbilgisi kurallarına uygun açık ve yalın bir anlatım yolu izlenmiş mi? / Is the text of the article clear and flawless as per the grammar rules?: Kısmen, düzeltilmelidir / Partially, should be revised (Yazara Açık)

Çalışmanın konusu yeterli ölçüde ele alınabilmiş mi? / Has the author presented the subject of the article in a proper methodological perspective?: Kısmen / Partially (Yazara Açık)

Çalışmanın amacı yeterli ölçüde belirtilmiş mi? / Has the author presented the aim of the article?: Evet / Yes (Yazara Açık)

Araştırmada kullanılan yöntem uygun mu? / Is the method used in the research appropriate?: Evet / Yes (Yazara Açık)

Çalışma neticesinde ulaşılan sonuçlar yeterli mi? / Has the author presented the result of the article sufficiently?: Kısmen / Partially (Yazara Açık)

Yazarın ele aldığı konu hakkındaki yorum ve analizleri yeterli mi? / Are the comments and analysis of the subject covered by the author sufficient?: Kısmen / Partially (Yazara Açık)

Makalede kullanılan kaynaklar makale yazım kurallarına uygun olarak düzenlenmiş mi? /Are the resources which are referred in the article shown in accordance with the rules of the Journal?: *Kısmen, düzeltilmelidir*

/ Partially, should be revised (Yazara Açık)

Kullanılan eserlere kaynakça kısmında yer verilmiş mi? / Are the resources which are referred in the article shown properly in the bibliography?: *Evet / Yes (Yazara Açık)*

Çalışma bilimsel yayın etiğine uygun hazırlanmış mı? /Is the study prepared in accordance with scientific publication ethics?: *Evet / Yes (Yazara Açık)*

İncelediğiniz makale bilime katkısı olan özgün bir çalışma mıdır? /Does the article have an original contribution to knowledge and the field?: *Evet / Yes (Yazara Açık)*

Görüş ve önerilerinizi belirttiğiniz makale metnini WORD veya PDF formatında Dosya olarak eklediniz mi? / Have you attached the article text containing your comments and suggestions to your report in MS Word or Pdf format?: *Evet / Yes (Yazara Açık)*

Düzeltilmeler yapıldıktan sonra tekrar incelenmesi gerekir mi? / Should it be reviewed again after revisions: *Hayır / No (Yazara Açık)*

Yazara Not: *Başlık tavsiye edildiği şekliyle değiştirilebilir. Sonuç genişletilmeli ve anlama ilişkin somut örneklere yer verilmeli. Makalenin ana metnindeki müfessirlerin hayatlarına ilişkin bilgiler dipnota çekilebilir. İsnad Atıf Sistemi'ne aykırı yazımlar düzeltilmeli. Bazı anlatım bozuklukları giderilmeli. (Yazara Açık)* **Editöre Not:** *Başlık tavsiye edildiği şekliyle değiştirilebilir. Sonuç genişletilmeli ve anlama ilişkin somut örneklere yer verilmeli. Makalenin ana metnindeki müfessirlerin hayatlarına ilişkin bilgiler dipnota çekilebilir. İsnad Atıf Sistemi'ne aykırı yazımlar düzeltilmeli. Bazı anlatım bozuklukları giderilmeli.*

Öneri: *Minör Revizyon (Yazara Açık)*

Hakemin Yüklendiği Değerlendirme Dosyaları

Besmelenin Sûre Muhtevasıyla Yorumu: Ömer Neseî ve Bikâî'nin Yaklaşımı

Interpretation of The Basmala With The Content of Surah: The Approach of Omar Nasaî and Biqae

Abstract

Basmala is a word that means to read and write bismillah. Beginning a work with the Basmala, the first verses of the Qur'an revealed that Almighty Allah is a sunnah that is passed down from generation to generation through Prophets, as it is a decency revealed to the Prophet. Basmala is interpreted in detail at the introduction of Surah Fatiha in tafsirs. In addition to this, it has been handled with care in detached works from different angles. Omar Nasafî (d. 537/1142) and Biqae (d. 885/1480), who came to the fore with their holistic approach to the Qur'an in the history of tafsir, not only explained the basmala at the beginning of the chapter of Fatiha, but also tried to interpret it according to the content and subject of the surah. In this context, Omar Nasafî created rhyming texts by adding the verse/verse sections he chose from the surah to the words Allah, rahman and rahîm in the basmala, with the preposition of ellezî. Biqae, on the other hand, explained the basmala by adding rhyming sentences, which he often used, to these words, instead of quoting directly from the verses, and tried to preserve the meaning he gave to the names of the merciful and the merciful in all the surahs, especially in the chapter of Fatiha. In this study, after giving a brief information about the lives and interpretations of Omar Nasafî and Biqae, a comparison will be made by considering the way of explaining the basmala according to the content/subject of the surah, accompanied by examples.

Keywords: Tafsir, Qur'an, Basmala, Omar Nasafi, Biqae

Besmelenin Sûre Muhtevasıyla Yorumu: Ömer Neseî ve Bikâî'nin Yaklaşımı

Öz

Besmele, *bismillâh* ifadesini okumak ve yazmak anlamını ifade eden bir kelimedir. Besmeleyle bir işe başlamak, Kur'an'ın ilk inen âyetlerinde Yüce Allah'ın, Hz. Peygamber'e vahyettiği bir edep olduğu gibi peygamberler vasıtasıyla nesilden nesile aktarılan bir sünnettir. Besmele genelde tefsirlerde Fâtiha sûresinin girişinde detaylı bir şekilde tefsir edilmiştir. Bunun yanı sıra müstakil eserlerde de özenle ele alınarak farklı açılardan ele alınmıştır. Tefsir tarihinde Kur'an'a bütüncül yaklaşımlarıyla öne çıkan Ömer Neseî (öl. 537/1142) ve Bikâî (öl. 885/1480), besmeleyi sadece Fâtiha sûresinin girişinde açıklamakla kalmamış, bütün sûre girişlerinde, sûrelerin muhtevası ve konusuna göre tefsir etmeye çalışmışlardır. Bu bağlamda Ömer Neseî, besmelede bulunan *Allah*, *rahmân* ve *rahîm* lafızlarına sûreden seçtiği âyet/âyet bölümlerini *ellezî* edatıyla ekleyerek kafiyeli metinler oluşturmuştur. Bikâî ise doğrudan âyetlerden iktibaslar yapmak yerine, bu lafızlara, sıklıkla kullandığı kelime ve ifadelerin vasıtasıyla oluşturduğu kafiyeli cümleler ilave ederek besmeleyi açıklamış, bilhassa *rahmân* ve *rahîm* isimlerine Fâtiha sûresinde verdiği manayı bütün sûrelerde muhafaza etmeye çalışmıştır. Bu çalışmada Ömer Neseî ve Bikâî'nin hayatları ve tefsirleri hakkında kısa bilgi verildikten sonra örnekler eşliğinde besmeleyi sûre muhtevası/konusuna göre açıklama tarzları ele alınarak mukayese yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'an, Besmele, Ömer Neseî, Bikâî

Giriş

Besmele (بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ), *dehrace* (دحرجة) vezinde dörtlü *b-s-m-l* (بسرمل) fiilinin mastarıdır ve *bismillâh* (بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ) ifadesini yazmak ve okumak anlamını ifade eden *menhût*¹

¹ Naht, edebî bir terim olarak iki kelimeyi muhtasar bir şekilde söylemek anlamına gelir ve bir tür ihtisardır. Arap dilinde bu ihtisar olayına *menhût* denir. Marangozun iki tahtayı yontarak tek bir parça haline getirmesi gibi iki kelimenin ihtisar edilerek tek kelimeyle ifade edilmesi olayıdır.

kelimedir.² Bir işe besmeleyle başlamak, Kur'ân'ın ilk inen âyetlerinde, Yüce Allah'ın, Hz. Peygamber'e vahyettiği bir edeptir.³ Söz konusu âyetlerde, *ikra' bismi rabbikellezî halak (Yaratan Rabbinin adıyla oku!)*⁴ ifadesiyle Hz. Peygamber'den, kendisini yaratan rabbi adına okuması istenir. İbn Âşûr (1879-öl. 1973), besmelenin, Hz. İbrahim'in devrinden itibaren "peygamberlerin dillerinde olan söz"ün mürâdifi, dolayısıyla onun hanî^iğin kelamı olduğunu ifade eder. Müfessir Bu düşünceyi temellendirmek için bazı âyetleri⁵ zikrettikten sonra Hz. Süleyman'ın da Sebe Kraliçesi'ne gönderdiği mektuba, Hz. İbrahim döneminden miras kalan bu sünnete uyarak besmeleyle⁶ başladığını, Yüce Allah'ın da bu sünneti İslâm'la ihya ettiğini belirtir.⁷ Bununla birlikte besmelenin çok daha önce Hz. Nûh'un döneminde bilindiğini söylemek mümkündür. Nitekim Hz. Nûh kıssasının işlendiği bir bağlamda bulunan Hûd 11/41. âyette, Hz. Nûh'un inşa ettiği geminin gitmesinin ve durmasının Allah'ın adıyla (Bismillâhi mecrâhâ ve mürsâhâ) olacağı ifade edilmiştir.⁸ Buna göre bir işe besmele ile başlamanın, peygamberler aracılığıyla nesilden nesile aktarılan bir sünnet olduğu ifade edilebilir. Ayrıca bazı âlimlerin, Allah'ın zâtına ve sıfatlarına delalet etmesi hasebiyle besmelenin bütün şeriatı ihtiva ettiğini belirtmişlerdir bu düşünceyi desteklemektedir.⁹

Hz. Peygamber döneminde besmele son şeklini alıncaya kadar bazı aşamalardan geçmiştir. Buna göre İslâm öncesinde olduğu gibi İslâm'ın ilk dönemlerinde de *bismikellâhümme* (بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ) ifadesi kullanılmıştır. Mekke döneminde müşriklerin Müslümanlarla ilişkilerini yasaklayan boykot metninde bulunması,¹⁰ Hudeybiye antlaşmasında Hz. Peygamber'in, müşrik tarafının ısrarı üzerine *bismillâhirrahmânirrahîm*

Lâ havle velâ kuvvete illâ billâh cümlesinin *havkale, el-hamdu lillah* cümlesinin *hamdele* sözcükleriyle anlatılması gibi. bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006), 1/150-151; Abdurrahmân Celâluddîn es-Süyûtî, *el-Müzhir fi 'ulûmi'l-luğğa ve envâ'ihâ*, nşr. Muhammed Ahmed Câdu'l-Mevlâ Bek vd. (Beyrut: Menşûrâtu'l-Mektebeti'l-Arabiyye, 1986), 1/482-483; Mütercim Âsim Efendi, *Kâmûsu'l-muhîr tercümesi (el-Okyânûsu'l-muhîr fi tercemeti'l-kâmûsul-muhîr)*, *İsnad Atif Sistemin göre tercüme eserler Türkçe eser gibi her kelimenin ilk harf büyük olarak yazılmalı.* haz. Mustafa Koç - Eyyüp Tanrıverdi (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013), 5/4351.; Ayrıca bk. "Besmele", *Temel İslam Ansiklopedisi*, ed. Tuncay Başoğlu (İstanbul: İSAM Yayınları, 2019), 1/459-460.

² İbn Manzûr, Müellifin tam künyesi verilmeli. *Lisânu'l-Arab*, thk. Abdullah Ali el-Kebîr vd. (Kahire: Dâru'l-Meârif, ts.), 1/286; Mütercim Asim Efendi, *Kâmûsu'l-Muhîr Tercümesi*, 5/4351.; Ayrıca bk. Şuayip Karataş, *İmam Ya'kûb Kiraatinin Özellikleri ve Delilleri* (Ankara: Sonçağ Akademi Yayınları, 2021), 55.

³ Seyyid Kutub, *Fî zilâli'l-Kur'ân* (Mısır: Dâru's-Şurûk, 1972), 1/21.

⁴ el-Alak 96/1.

⁵ "Babacığım! Allah tarafından sana azap dokunup da şeytanın yakını olmandan korkuyorum." (Meryem 19/45) "İbrahim: Selâm sana (esen kal) dedi, Rabbimden senin için mağfret dileyeceğim. Çünkü Θ o bana karşı çok lütufkârdır." (Meryem 19/47) "...tevbemizi kabul et; zira tövbeleri çokça kabul eden, çok merhametli olan ancak sensin." (el-Bakara 2/128)

⁶ en-Neml 27/30.

⁷ Muhammed Tâhir İbn Âşûr, *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr* (Tunus: ed-Dâru't-Tûnusiyye li'n-Neşr, 1984), 1/151.

⁸ Hûd 11/41.

⁹ Kurtubî, *el-Câmi'*, 1/142.

¹⁰ M. Uğur Derman - Mustafa İsmet Uzun, "Besmele", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/532-533.

yerine *bismikellâhumme* ibaresini kabul etmesi,¹¹ bu ifadenin erken dönemde kullanıldığını gösterir. eş-Şa'bî ve el-A'beş'e atfedilen bir rivayete göre Hz. Peygamber *bismillâh* şeklinde yazması için emredilinceye kadar *bismikellâhümme* ifadesini kullanmıştır. [el-İsrâ](#) 17/110. âyet¹² nazil olunca *bismillâhirrahmân* ibaresini, [en-Neml](#) 27/30. âyet¹³ inince de *bismillâhirrahmânirrahîm* cümlesini yazmıştır.¹⁴ ~~Ebû Dâvud'un Sünen'inde yer alan~~ [Bir](#) rivayette de [ise](#) Hz. Peygamber'in [en-Neml](#) 27/30. âyet nazil oluncaya kadar *bismillâhirrahmânirrahîm* şeklinde yazmadığı ifade edilmiştir.¹⁵

Rahmân kelimesi yalnız Allah için kullanılır. Çünkü sadece Allah rahmetiyle her şeyi kuşatmıştır. Rahîm ise Allah'ın dışındaki varlıklar için de kullanılır.¹⁶ Yaygın kanaate göre *rahmân* bu dünyada herkesi, *rahîm* ise ahirette sadece müminleri içine alan ilâhî rahmeti ifade eder.¹⁷ Nitekim Hattâbî (öl. 388/998), *rahmân*'ın, bütün mahlûkâtın rızklarını temin eden ve maslahatlarını karşılayan geniş rahmet sahibi anlamına geldiğini ifade eder. [Dolayısıyla](#) [Bu](#) rahmet hem mümini hem de kafiri içine almaktadır. *Rahîm* ise sadece müminlere mahsustur. [el-Ahzâb](#) 33/43. âyette Allah Teâlâ'nın müminlere karşı çok merhametli olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca başka bir âyette¹⁸ rızık ve geçimlik (ma'îset), rahmet olarak isimlendirilmiştir.¹⁹ Bununla birlikte *rahmân* ve *rahîm* isimlerinin, her iki dünya için geçerli, ancak belirgin etkileri bakımından ~~onlarda~~ bir hususiliğine olduğu [sahip oldukları da](#) ifade edilebilir. Çünkü Yüce Allah'ın sıfatlarını zaman yönünden sınırlandırmak mümkün değildir. Bu yorum, birçok âlimin savunduğu "rahmân ve rahîm kelimeleri arasında anlam farkının olmadığı"na dair görüşe de uymaktadır.²⁰

Besmele genelde tefsirlerde [el-Fâtiha](#) sûresinin girişinde detaylı bir şekilde tefsir edilmiştir. Bunun yanı sıra müstakil olarak risale türü eserlerin konusu olmuş ve farklı dönemlerde ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. [ve açıklanmıştır.](#)²¹ Ayrıca bugüne kadar

¹¹ Kurtubî, *el-Câmi*, 1/160; Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev. Salih Tuğ (Ankara: İmaj Yayınları, 2003), 1/256; Derman-Uzun, "Besmele", 5/532-533.

¹² "De ki: 'İster Allah deyin ister Rahmân deyin. Hangisini deseniz olur. Çünkü en güzel isimler [O](#)'na haştir.' Namazında yüksek sesle okuma; onda sesini fazla da kısma, ikisinin arası bir yol tut."

¹³ "Mektup Süleyman'dandır, rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla (başlamakta)['dir.](#)"

¹⁴ Kurtubî, *el-Câmi*, 1/144.

¹⁵ Ebû Dâvud Süleyman b. el-Eş'as el-Ezdî, *Sünenü Ebî Dâvud*, thk. Şuayip el-Arnâvud - Muhammed Kâmil Karabelilî (Dimâşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009), "Kitabu's-Salât", 124 (No. 787); Ayrıca bk.: Kurtubî, *el-Câmi*, 1/144.

¹⁶ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Seyyid Keylânî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 191-192. Ayrıca bk. Kurtubî, *el-Câmi*, 1/163.

¹⁷ Bekir Topaloğlu, "Rahmân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/416.

¹⁸ "Rabbinin rahmetini onlar mı paylaşıyorlar? Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz paylaştırdık. Birbirlerine iş gördürmeleri için kimini ötekine derecelerle üstün kıldık. Rabbinin rahmeti onların biriktirdikleri şeylerden daha hayırlıdır." (ez-Zuhruf 43/32).

¹⁹ Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed el-Hattâbî, *Şe'nu'd-duâ*, thk. Ahmed Yusuf ed-Dekkâk (Beyrut: Dâru's-Sekâfeti'l-Arabîyye, 1984), 38.

²⁰ Topaloğlu, "Rahmân", 34/416.

²¹ Geniş bilgi için bk. Süleyman Gür, "Osmanlı Tefsir Geleneğinde Besmele Risaleleri Literatürü", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 12 (Güz 2018), 405-477; Ali Can, "Ebû Saîd el-Hâdimî'nin Risâletü'l-Besmele Adlı Eserinde On Sekiz İlim Dalına Göre Besmele Yorumu", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/1 (2012), 1-73; Ali Can, "Aliyyü'l-Kârî'nin Envârü'l-Kur'ân ve Esrârü'l-Furkân Adlı Tesirinde Besmele Yorumu", *Dicle Üniversitesi İlahiyat*

Akademik olarak besmelenin işârî yorumu,²² besmele ve istiâzenin fikhî ve kıraat yönü²³ ve ile farklı tefsir ekollerininne göre besmele yorumuna un ele alındığı²⁴ dair çalışmalar da yapılmıştır. Bu çalışma, tefsir tarihinde Kur'ân'a bütüncül yaklaşımlarıyla dikkat çeken Ömer Neseî ve Bikâî'nin, sûre muhtevası ve konusunu dikkate alarak besmeleyi yorumlama çabaları üzerine yoğunlaşmayı hedeflemektedir.²⁵ Görebildiğimiz kadarıyla sadece bu iki müfessir sûre girişlerindeki başlarındaki besmeleleri, ilgili sûrenin muhtevasına/konusuna göre farklı şekillerde tefsir etmeye çalışmışlardır. Bu çalışmada önce Ömer Neseî ve Bikâî'nin hayatları hikâyeleri ve tefsirleri hakkında kısa bilgi verilecek, akabinde tefsirlerinden seçilen örnekler eşliğinde besmeleyi sûre muhtevasına göre yorumlama tarzları incelenerek her iki müfessirin yorumları mukayeseli biçimde ele alınacaktır yapılacaktır.

1. Ömer Neseî'nin *et-Teysîr fi't-tefsîrî* ve Besmele Yorumu

Aslında Neseî'nin hayatıyla ilgili fazla bilgi yoktur. Ancak hocaları, yetiştirdiği öğrencileri ve yüksek itibarı, onun ilme değer verilen ve birçok âlimin bulunduğu bir çevrede yaşadığını göstermektedir.²⁶ Ebû Hafs Necmuddîn Ömer en-Neseî, 461/1068 tarihinde Ceyhun nehri ile Semerkant arasında yer alan Neseî şehrinde dünyaya gelmiştir. İlk eğitimini burada almıştır.²⁷ Aslında Neseî'nin hayatıyla ilgili fazla bilgi yoktur. Ancak

Fakültesi Dergisi 14/2 (2012), 37-66; Mustafa Özel, "Midhat Paşa'nın Besmele ve Fâtiha Tefsiri", *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]* 3/3 (2003), 269-272; Ahmet Sevgi, "Molla Câmi'nin Besmele Şerhi ve Türk Edebiyatına Tesirleri", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 5 (1999), 1-50.

²² bk. Ahmet Özdemir, "İşârî (Tasavvufî) Tefsirlerde Besmele Yorumu", *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]* 20/1 (2020), 9-37; Ali Akpınar, "İşârî Tefsir ve Kuşeyrî (öl. 465/1072)'nin Besmele Tefsiri", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 3/9 (2002), 53-92; Ahmet Bedir, "Kuşeyrî'nin "Letâifü'l-İşârât" Adlı Tefsiri'nde "Besmele" Yorumu", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (2000), 189-213.

²³ Abdullah Aydemir, "Besmele", *Diyanet İlmî Dergi [Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi]* 10 (1971), 82-89; Ziya Şen, "İstiaze ve Besmele", *Diyanet İlmî Dergi* 40/1 (2004), 91-100; Yahya Şenol, "Hayvan Kesiminde Besmele Meselesi", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 31 (2018), 491-508.

²⁴ Mehmet Kaya, "Tefsir Ekolleri Perspektifinden Kur'an'ın Çok Boyutlu Yorumu: Besmele Örneği", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/27 (2015), 83-116.

²⁵ Aslında sûrelerin girişinde besmeleyi farklı şekilde yorumlama usulünü ilk başlatan âlimin müfessirin Kuşeyrî (öl. 465/1072) olduğu söylenebilir. Ancak onun, *Letâifu'l-İşarat*'ta sadece besmelelerdeki "bismillah" ifadesini işari tefsirin ilkeleri çerçevesinde açıkladığı görülmektedir. Bu sebeple bu çalışmanın kapsamına dâhil edilmemiştir. bk. Ebu'l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik el-Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, thk. Abdüllatif Hasan Abdurrahmân (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2007)

²⁶ Geniş bilgi için bk. Dâvûdî, *Tabakâtu'l-müfessirîn*, 2/8; Neseî, *et-Teysîr (Muhakkikin önsözü)*, 1/12.

²⁷ Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed es-Sem'ânî, *et-Tahbîr f'l-mu'cemi'l-kebîr*, thk. Munîra Nâci Sâlim (Bağdat: y.y., 1975), 1/527-528; Ebu'l-Fidâi Zeynuddîn Kâsım b. Kutluboğa, *Tâcu't-terâcim* thk. Muhammed Hayr Ramazan Yusuf (Dimişk: Dâru'l-Kalem, 1992) 219-220; Celâluddîn es-Suyûtî, *Tabakâtu'l-müfessirîn*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kuveyt: Dâru'n-Nevâdir, 2010), 88; Şemsuddîn Muhammed b. Ali ed-Dâvûdî, *Tabakâtu'l-müfessirîn* (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1983), 2/7-8; Ayşe Humeyra Aslantürk, "Neseî, Necmeddîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/571; Ebû Hafs Necmuddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Neseî el-Hanefî, *et-Teysîr f't-tefsîr (Muhakkikin önsözü)*, thk. Mâhir Edîb Habbûş (İstanbul - Beirut: Dâru'l-Lubâb, 2019), 1/11; Necmeddin Ömer en-Neseî, *Ömer Neseî Tefsiri-et-Teysîr f't-tefsîr- (Çevirenin önsözü)*, çev. Muhammed Coşkun (İstanbul: Yazma Eserleri Kurumu Başkanlığı, 2019), 1/9. Ayrıca bk. Ali Kaya, "Ömer Neseî'nin et-Teysîr fi't-Tersir Adlı Tefsirinde Münâsebâtü'l-Kur'ân", *Ortaasya'dan Anadolu'ya İslami İlimler*, ed. Murat Şimşek vd. (Karabük: Karabük Üniversitesi Yayınları, 2021), 820-821.

hocaları, yetiştirdiği öğrencileri ve yüksek itibarı, onun ilme değer verilen ve birçok âlimin bulunduğu bir çevrede yaşadığını göstermektedir.²⁸ Hocaları arasında Hanefî fakihleri ve Mâtürîdî kelamcıları olduğu gibi öğrencileri arasında da Hanefî fihhının önemli âlimleri vardır.²⁹ 537/1142 senesinde Semerkant'ta vefat etmiştir.³⁰ Ömer Neseî hem yaşadığı dönemde hem de daha sonraki dönemlerde âlimlerin övgüsüne mazhar olmuş, samimiyeti ve birikimi takdir edilmiştir.³¹ Bununla birlikte hadis rivayeti konusunda Sem'ânî (öl. 562/1166) tarafından tenkit edilmiştir.³² Kelâm, fıkıh, usûl ve tefsir başta olmak üzere birçok alanda eserler kaleme almıştır.³³

1.1. Ömer Neseî'nin *et-Teysîr fî't-tefsîr* İsimli Tefsiri

Ömer Neseî'nin *et-Teysîr fî't-tefsîr* adlı tefsiri, 2019 yılında bir kısım araştırmacı tarafından tahkik edilerek on beş cilt halinde yayımlanmıştır.³⁴ Ayrıca bu eser, Türkiye Yazma Eserleri Kurumu tarafından eleştirmeli-metin çeviri şeklinde neşredilmeye başlanmıştır.³⁵ İsminden de anlaşıldığı gibi *et-Teysîr*, dilinin kolay ve anlaşılır olmasıyla dikkat çeken hacimli bir tefsirdir.

Ömer Neseî, *et-Teysîr*'de, sûrelerin kimliği hakkında düzenli bilgiler vererek tefsire başlamaktadır. Bu çerçevede o, her sûreye besmeledeki *Allah, rahmân* ve *rahîm* lafızlarına sûre içinden seçtiği âyet veya âyet bölümlerini, *ellezî* edatıyla ekleyerek kafiyeli bir giriş yapmaktadır. Daha sonra sûre faziletiyle ilgili rivayetleri zikretmekte, sûrenin Mekkî-Medenî özelliği hakkında bilgi vermekte ve sûrenin kaç kelime ve harften oluştuğunu belirtmektedir. Devamında tefsirini yaptığı sûrenin baş tarafı ile bir önceki sûrenin sonu arasındaki münâsebetîe (intizâmîa) göstermekte değınmekte ve peş peşe gelen sûrelerin konuları ve muhtevaları hakkında bilgi vermektedir. Sûreler ve âyetler arasındaki

²⁸ Geniş bilgi için bk. Dâvûdî, *Tabakâtu'l-müfessirîn*, 2/8; Neseî, *et-Teysîr (Muhakkikin önsözü)*, 1/12.

²⁹ Dâvûdî, *Tabakâtu'l-müfessirîn*, 2/9; Muhammed Abdülhay el-Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye* (Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-İslâmî, ts.) 149-150; Neseî, *et-Teysîr (Muhakkikin önsözü)*, 1/12-26; Neseî, *Ömer Neseî Tefsiri (Çevirenin önsözü)*, 1/9.

³⁰ Ayşe Humeyra Aslantürk, *Ebû Hafs Ömer en-Neseî'nin (öl. 537/1142) "et-Teysîr fî't-Tefsîr" Adlı Tefsirinin Tahlîli ve el-Bakara Sûresi'nin Tenkidli Neşri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1995), 15.

³¹ bk. Neseî, *et-Teysîr (Muhakkikin önsözü)*, 1/12-14.

³² Sem'ânî, *et-Tahbîr*, 1/527-528; Aslantürk, "Neseî, Necmeddîn", 32/571; Neseî, *et-Teysîr (Muhakkikin önsözü)*, 1/12-14.

³³ *et-Teysîr fî't-tefsîr*, *el-Manzûmetü'n-neseîyye*, *Akâidü'n-neseî*, *el-Manzûmetü'n-neseîyye*, *Ekmelü'l-atvefî tefsiri'l-Kur'ân*, *el-Kand fizikri ulemâi Semerkand*, *Tilbetü't-talebe fî'l-istilâhâtî'l-fikhiyye*, *Tefsîr-i Neseî*, *Kitabu'l-beyân an garîbi'l-Kur'ân*, *Matlau'n-nücûm ve mecmau'l-ulûm* eserlerinin bir kısmıdır. bk. İbn Kutluboğa, *Tâcu't-terâcim*, 219-220; Suyûtî, *Tabakâtu'l-müfessirîn*, 88; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 149-150; Aslantürk, *Ebû Hafs Ömer en-Neseî*, 27-34; Seyfullah Efe, *Ömer Neseî ve Ebû'l-Fütûh Râzî'nin Kur'ân Yorumlamaları* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013), 17-20; Neseî, *et-Teysîr (Muhakkikin önsözü)*, 1/26-32; Kaya, "Ömer Neseî'nin *et-Teysîr fî't-Tersir* Adlı Tefsirinde Münâsebatü'l-Kur'ân", 820-821.

³⁴ Ebû Hafs Necmuddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Neseî el-Hanefî, *et-Teysîr fî't-tefsîr*, thk. Mâhir Edîb Habbûş vd. (İstanbul-Beyrut: Dâru'l-Lübâb, 2019).

³⁵ Son zamanlarda bu tefsirin 2 cildi yayımlanmıştır. bk. Necmeddin Ömer en-Neseî, *et-Teysîr fî't-tefsîr (Ömer Neseî Tefsiri)*, ed. Muhammed Coşkun (İstanbul: Türkiye Yazma Eserleri Kurumu Başkanlığı, 2019).

münâsebeti ifade etmek için genelde *intizâm*³⁶ sözcüğünü kullanan Neseî'nin, ayrıca âyetler arasındaki bağlantıyı göstermek için *intizâmın* yanı sıra yer yer *ittisâl*³⁷ kelimesini kullanmaktadır diği da görülmektedir.³⁸

Ömer Neseî âyetleri tefsir ederken de belli bir usûlü takip etmektedir. Âyetleri kelime kelime tahlil etmekte, bu bağlamda öncelikle âyetlerin lügat anlamını açıklamakta, kelimeyle ilgili sahâbe, tâbiîn ve diğer âlimlere ait bir görüş varsa zikretmekte, başka bir yorum yoksa dilcilerin görüşleriyle konuyu ayeti izah etmektedir. Ayrıca kıraat farklılıklarına temas etmekte, varsa âyetin iniş sebebini aktarmakta hakkında bilgi vermekte ve bazı kelimelerin *irâbu'l-Kur'ânına* çerçevesinde kelimelerin hareketlerine dikkat çekmektedir değmektedir. Âyetlerin sonunda ise Kuşeyrî gibi tasavvuf ehlinin görüşlerine yer vermekte, kelamla ilgili olarak da başta İmam Mâturîdî olmak üzere birçok âlimden alıntılar yapmaktadır.³⁹ Ömer Neseî, bu tertip ile başladığı tefsirinde, âyetin konusu dışına çıkmadan açıklamalar yapmakta,⁴⁰ âyetleri tefsir ederken başlıklar açmamakla birlikte, düzenli bir şekilde kullandığı kalıp ve ifadelerle bölümleri birbirinden ayırmaktadır.⁴¹

Ömer Neseî, tefsirinin mukaddimesinde tefsirinin yararlandığı kaynakları hakkında bilgi vermemekle birlikte kullandığı bazı ifadelerle bilgi kaynaklarına işaret etmiştir.⁴² Ayrıca atıf yaparken zikrettiği isimler, onun tefsirinin kaynaklarını öğrenme konusunda yardımcı olmaktadır. Müfessirlerin usulünü takip ederek âyetleri öncelik hadisle açıklaması, yan Neseî'nin tefsirinin esas rivayet kaynağını sahabe ve tabiinin görüşleri oluşturmuştur.⁴³ Bununla birlikte o, başta İmam Mâturîdî'nin *Te'vilâtü'l-Kur'ân'ı* ve Kuşeyrî'nin *Letaifu'l-işârât'ı* başta olmak üzere çeşitli tefsirler ve lügatlerden istifade ederek tefsirini kaleme almıştır.⁴⁴ Özellikle *Te'vilât* ve *Letaifu'l-işârât*'in temel kaynakları

³⁶ Örnek olarak Nûr ve Furkân sûrelerine bk. Neseî, *et-Teysîr*, 11/81-82, 187-188.

³⁷ el-Bakara 2/180. âyetin, önceki âyetle olan anlam irtibatını gösterirken *ittisâl* sözcüğünü kullanmaktadır. bk. Neseî, *et-Teysîr*, 3/77.

³⁸ Ali Kaya, "Ömer Neseî'nin et-Teysîr fi't-Tersir Adlı Tefsirinde Münâsebâtü'l-Kur'ân", 821, 824- 825.

³⁹ Efe, *Ömer Neseî ve Ebû'l-Fütûh Râzî'nin Kur'ân Yorumlamaları*, 58-59.

⁴⁰ Neseî, *et-Teysîr (Muhakkikin önsözü)*, 1/73-74; Neseî, *Ömer Neseî Tefsiri (Çevirenin önsözü)*, 1/18. Kendi tespitlerinize yer vermeli yahut konu ile ilgili akademik çalışmalardan yararlanmalısınız.

⁴¹ Bu bağlamda Ömer Neseî'nin, tefsirinde ve *n-tizâmuhâ bimâ kableha* (bu sûrenin/âyetin önceki sûre/âyetle olan anlam ilişkisi), ve *emmâ tefsîruhâ* (tefsirine gelince), *kıssatu nüzûlihâ* (nüzûtlüzul hikâyesi), ve *kurié* (şöyle okundu/kıraatle ilgili), ve *delleti'l-âyetu ala...* (bu âyet, şu konuya/olaya delalet etti), ve *kâle ehli'l-ma'rife* (tasavvuf ehli şöyle dedi) gibi ifadelerini sıklıkla kullandığı maktadır gözlenmektedir. bk. Neseî, *Ömer Neseî Tefsiri (Çevirenin önsözü)*, 1/18. Kendi tespitlerinize yer vermeli yahut konu ile ilgili akademik çalışmalardan yararlanmalısınız.

⁴² Ömer Neseî, *"kâle'l-müfessirûn, kâle ehli'l-luga, kâle ba'du ehli'l-ma'rife ve kâle ba'du ehli'l-luga"* gibi cümlelerle nakillerde bulunmuştur. (Aslantürk, *Ebû Hafs Ömer en-Neseî*, 84-85)

⁴³ Aslantürk, *Ebû Hafs Ömer en-Neseî*, 84-85., Ayrıca bk. Kaya, "Ömer Neseî'nin et-Teysîr fi't-Tersir Adlı Tefsirinde Münâsebâtü'l-Kur'ân", 822.

⁴⁴ Geniş bilgi için bk. Aslantürk, *Ebû Hafs Ömer en-Neseî*, 84-124; Neseî, *et-Teysîr (Muhakkikin önsözü)*, 1/73-77.; Ayrıca bk.-Neseî, *Ömer Neseî Tefsiri (Çevirenin önsözü)*, 1/20- 24.; Ayrıca bk.-Kaya, "Ömer Neseî'nin et-Teysîr fi't-Tersir Adlı Tefsirinde Münâsebâtü'l-Kur'ân", 822.

olması hasebiyle *et-Teysîr*'in Hanefî-Mâturîdî ile tasavvuf geleneğini birleştiren bir metin olduğu ifade edilebilir.⁴⁵

Ömer Neseî'nin, [et-Teysîr'de de atıfta bulunduğu](#) tefsirle ilgili diğer eseri, [et-Teysîr'de de atıfta bulunduğu el-Ekme'lü'l-atvel'in](#) adlı tefsirdir. Bu tefsirin nüshalarının Kahire'deki Hidîviyye Kütüphanesi'nde bulunduğu ve dört cilt olduğu ifade edilmektedir.⁴⁶ Bundan başka onun *Tefsîr-i Neseî* isimli Farsça bir tefsiri⁴⁷ ve *Kitabu'l-beyân 'an gğarîbi'l-Kur'ân* adında Kur'ân kelimelerini konu edinen bir kitabı vardır.⁴⁸

1.2. Ömer Neseî'nin Besmele Yorumu

Ömer Neseî, *et-Teysîr*'in mukaddimesinde *istiâzeyi* tefsir ederken *Allah* özel isminin kökeni hakkında detaylı bilgiler verir. *Allah* lafzının, Yüce Allah'ın en büyük ismi (ism-i a'zam) olduğunu ve "yoktan var etmeye gücü yeten" anlamına geldiğini belirtir. Akabinde *kîle* (söylendi, denildi) kelimesini kullanarak Allah lafzının anlamına dair görüşleri sıralar ve bu lafzın müştak olup olmadığı konusunda [âlimler arasında](#) ihtilaf olduğunu belirtir.⁴⁹ Besmeleyi açıklarken de ilk önce *be* harfinin anlamı ve işlevi hakkında bilgi verir. *Be*'nin ilsâk (bitişme) ve ta'zûmîn (içine alma/kapsama) harfi olduğunu ifade ettikten sonra onun işleviyle ilgili beş tane yorum aktarır.⁵⁰ *Be*'den sonra *isim* kelimesinin okunuşunda dört lügat (lehçe) olduğunu ve onun "yüksek oldu, yüceldi" ('a'lâ) anlamına gelen *semâ- yesmû-sumuvv* ve *semâ/semiye-yesmî-sumiyy* fiilinden türediğini ifade eder. Ayrıca *isim*, *veseme-yesimu* fiilinden ürediğini savunanların hata ettiklerini belirterek *isim* sözcüğünün besmeleye dâhil olmasıyla ilgili görüşlere değinir.⁵¹

Ömer Neseî, *rahmân* ve *rahîm* kelimeleri hakkında detaylı bilgiler [de](#) verir. Bu bağlamda öncelikle *rahmân* ve *rahîm*'in *rahmet* kelimesinden türettiğini, "Allah'ın rahmeti"nin, ehline (rahmet ehline) hayır murad-etmesi anlamında geldiğini ifade eder.

⁴⁵ Neseî, *Ömer Neseî Tefsiri (Çevirenin önsözü)*, 1/23.

⁴⁶ Aslantürk, *Ebû Hafs Ömer en-Neseî*, 27; Efe, *Ömer Neseî ve Ebû'l-Fütûh Râzî'nin Kur'ân Yorumlamaları*, 19; Neseî, *Ömer Neseî Tefsiri (Çevirenin önsözü)*, 1/11.

⁴⁷ Aslantürk, *Ebû Hafs Ömer en-Neseî*, 28; Efe, *Ömer Neseî ve Ebû'l-Fütûh Râzî'nin Kur'ân Yorumlamaları*, 19.

⁴⁸ Bu kitap yüksek lisans tezi olarak tahkik edilmiştir. bk. Huzeyfe Kocabaş, *Ömer Neseî ve Kitabu'l-Beyân an Gğarîbi'l-Kur'ân Adlı Eseri: Metin ve İnceleme* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018).

⁴⁹ Neseî, *et-Teysîr*, 1/25-26.; Halil b. Ahmed, nahivcilerden Zeccâc, müfessirlerden Hüseyin b. El-Fadl el-Cebelî, fıkıh imamlarında Muhammed b. Hasan, hadisçilerden Şâfiî ve başka bir grup âlim, Allah lafzının türememiş (gayr-ı müştakk) olduğunu savunmuşlar ve bu lafzın Allah Teâlâ'ya ait ve sadece onun özel ismi olduğunu ifade etmişlerdir. Ömer Neseî, Allah lafzının müştak olduğuna dair on tane görüş zikretmiştir. Geniş bilgi için bk. Neseî, *et-Teysîr*, 1/25-32.

⁵⁰ Ömer Neseî'nin *be*'nin işleviyle ilgili sıraladığı yorumlar şöyledir: 1-*Be*, öncesinde (*istiâzede*) bulunan *eûzu billah* ile ilişkilidir. Bu durumda besmele *eûzu bismillahi* şeklinde takdir edilir. 2- *Be*, besmeleyi gizli bir emir veya bildirim (ihbâr) bağlar. Bu durumda emirle ilgili *ibde'* (başla) ve *ibdeû* (başlayın), bildirimle ilgili *ebdeu ene* (ben başlıyorum/başlarım) veya *nebdeu nahnu* (biz başlıyoruz/başlarız) takdir edilir. Öncesine (*eûzu*) uyumu açısından *ebdeu* şeklinde yani ihbari bir fiil takdir etmek daha münasiptir. 3-*Be*'nin anlamı "Allah'ın ismiyle bereket, uğur, sebat ve yardım dilerim" şeklindedir. 4-*Be*, "olan" ve "olacak" her şey Allah'ın adıyla (olur), anlamını katar. 5-*Be*, *hâzâ bismillâhi* şeklinde gizli bir mübtedanın haberidir. *en-Nûr* 24/1. âyet ve *Sâd* 38/29. âyetlerinde de buna benzer ifade ve cümleler vardır. bk. Neseî, *et-Teysîr*, 1/43. [Sûre isimlerine harf-i tarif getirilmeli.](#)

⁵¹ Neseî, *et-Teysîr*, 1/47-51.

Devamında "Allah'ın kuluna olan rahmeti"nin mahiyeti ve anlamına dair farklı açıklamalara yer verir.⁵² [Nesefî](#), Rahmet ve Allah'ın rahmeti konusundaki bu bilgilerden sonra *rahmân* ve *rahîm* isimlerinin tefsiriyle ilgili selef ve halefe ait birçok yorumun olduğunu belirtir ve bu yorumları tek tek zikreder. Bu çerçevede ilk önce Ebu Saîd el- Hudrî'ye dayandırılan bir rivayette, Hz. İsa'nın "Rahmân, dünyanın Rahmânı (rahmânü'd- dünya), rahîm ise ahiretin rahîmi (rahîmü'l-ahire)" şeklinde buyurduğunu aktarır. Sonra bununla aynı muhtevaya sahip olduğunu belirttiği diğer yorumları zikreder. Ancak bu yorumlar arasında bir tercihte bulunmaz.⁵³

Ömer Nesefî, tefsirinin mukaddimesinde *rahmân* ve *rahîm* isimlerini farklı açılardan yorumlamayı ve değişik görüşleri aktarmayı sürdürür. Bu çerçevede *rahmân* ve *rahîm* sözcüklerinin kalıp olarak özellikleri ve ifade ettiği anlamlara dair çeşitli görüşleri aktarır.⁵⁴ Aynı sıfattan alınmakla birlikte *rahmân* ve *rahîm* isimlerinin birlikte zikredilmelerinin amacıyla ilgili dört yoruma yer verir.⁵⁵ Besmelede, önce *Allah*, sonra *rahmân* sonra da *rahîm* isimlerinin gelme nedeni hakkındaki farklı görüşleri zikreder.⁵⁶ Allah'ın eşyayı ulûhiyet ile yarattığını ve rahmetiyle tuttuğunu; dünyada ve ahirette, öncekilere ve sonrakilere verilen bütün nimetlerin ancak onun rahmeti ile olduğunu belirtir.[ten Nesefî](#), Bu bağlamda önce peygamberlerin Kur'ân'daki dualarında rahmetin kullanımı, sonra da Kur'ân'ın genelinde rahmet kelimesinin zikredilmesi hakkında âyetlerin şahitliğiyle detaylı bilgiler verir.⁵⁷ Son olarak bismelenin Kur'ân'dan bir âyet olup olmaması konusunda mezheplerin görüşlerine kısaca değinir.⁵⁸

Neticede Ömer Nesefî, besmeleyi oluşturan edat ve isimlerle ilgili farklı rivayet ve açıklamalara yer vermiş [sekle birlikte](#), ancak genel itibarıyla [çoğunlukla](#) aktardığı görüşler

⁵² [Nesefî](#), Allah'ın kuluna merhameti"nin anlamı/mahiyeti konusunda "kuluna, hak etmediği mükafatı vermesi ve müstahak olduğu azabı ondan uzaklaştırması", "azaba layık olanı terk etmesi (cezalandırmaması)", "muhtaç olana iyilikte bulunması" ve "şefkat" şeklinde dört yorum zikreder. (bk. [Nesefî, et-Teysîr](#), 1/51).

⁵³ Bu bağlamda Ömer Nesefî sahabe, tabiîn ve diğer âlimlere atfettiği "dünya ehline (merhamet etmesiyle) rahmân, ahiret ehline (rahmet etmesiyle) rahîm", "kullarının dünyevi ihtiyaçlarını karşılaması itibarıyla rahmân, onların ahiretteki maslahatlarını yerine getirmesiyle rahîm", "dünya nimetleri vermesi açısından rahmân, ahiret nimeti vermesi itibarıyla rahîm", "nefislerle merhamet etmesiyle rahmân, kalplere merhamet etmesiyle rahîm", "verdiği nimetlerle rahmân, ihsanlarla rahîm", ateşten kurtarmasıyla rahmân, cennetlere sokmasıyla rahîm", "sıkıntıları gidermesiyle rahmân, günahları bağışlamasıyla rahîm", "yolu açıklamasıyla rahmân, kurtarması ve muva'ak kılmasıyla rahîm", "rızkı vererek iyi-kötü herkese şefkat göstermesiyle rahmân, özellikle müminlere merhametiyle rahîm," "lütfuyla bütün kullarına şefkat göstermesiyle rahmân, itaat ehline/kendine itaat edene şefkat etmesiyle rahîm", "bütün yaratıklara merhamet etmesiyle rahmân, sadece dostlarına merhamet etmesiyle rahîm" vb. [sekindeki](#) görüşlere yer verir. bk. [Nesefî, et-Teysîr](#), 1/51-55.

⁵⁴ Bu konuda şu yorumları aktarır: 1-*Rahmân*, "rahmet sahibi" anlamına gelir. "Çok susamış" anlamına 'atşân kalıbı bunun gibidir. *Kadîr*'in *kâdir* anlamını ifade etmesi gibi *rahîm* de *râhim* demektir. Birincide (rahmân) sıfatın ispat edilmesi, ikincide (rahîm) fiilin ispat edilmesi söz konusudur. 2-*Rahmân*, *fa'lân* kalıbında, sıfatta mübalağa ifade eden bir kalıptır. "Çok öfkeli" anlamına gelen *gadbân* bunun gibidir. *Rahîm* ise rahmeti daimî olan manasına gelir. *Râhim* formu, "kendisinde rahmet bulunan (kişi)" anlamını ifade eder. 3-*Gadbân*'in "öfkeli" anlamını ifade etmesi gibi *rahmân* da "merhametli" anlamına gelir. "İşiten" manasındaki *semî* gibi *rahîm* ise "merhamet eden" demektir. bk. [Nesefî, et-Teysîr](#), 1/57.

⁵⁵ [Nesefî, et-Teysîr](#), 1/58.

⁵⁶ [Nesefî, et-Teysîr](#), 1/58-60.

⁵⁷ [Nesefî, et-Teysîr](#), 1/61-66.

⁵⁸ [Nesefî, et-Teysîr](#), 1/67.

arasında değerlendirme yaparak madığı gibi bir tercihte de bulunmamıştır. Bununla birlikte bazen o, ilk görüşten sonra zikrettiği görüşleri *kîle* (söylendi) formuyla aktarmıştır arak dolaylı olarak tercihte bulunmuştur.⁵⁹ Özellikle *rahmân* ve *rahîm* kelimelerini farklı açılardan inceleyerek çeşitli yorumlara yer vermiştir en Neseî. *Rrahmân* ve *rahîm* anlamlarıyla ilgili önce Hz. İsa'ya atfedilen *rahmânu'd-dünya* ve *rahîmü'l-aâhirea* yorumunu ve buna benzer dediği diğer yorumları zikretmiş, ancak bunlarla ilgili bir değerlendirmede bulunmamıştır. Diğer taraftan el-Fâtiha sûresinin isimlerinden biri olan *ümmü'l-Kur'ân* ifadesini açıklarken el-Fâtiha'nın, diğer sûrelerde zikredilenlerin konuların aslı temeli olduğunu ve onları kapsadığını belirtmiştir. Ayrıca Kur'ân'da bulunan bütün rızık ve nimet verme, terbiye ve ikram, bekletme (*inzâr*) ve mühlet verme, ihsanda bulunma ve güzellik vermenin *er-rahmân* kelimesinin kapsamına girdiğini, Kur'ân'da zikredilen bütün suçların a² edilmesi, günahların silinmesi, isyanın bağışlanması, azgınlığın (tuğyan) cezalandırılmaması, asilerin serbest bırakılması, canilere merhamet edilmesinin de *er-rahîm* kelimesinin kapsamına dahil olduğunu ifade etmiştir.⁶⁰ *Kitâbu'l-beyân 'an ğarîbi'l-Kur'ân* isimli eserinde ise Allah lafzını "gerçek mabud" (*el-ma'bûdu'l-hakk*), *rahmân* ismini "rızık vererek şefkat gösteren" (*el-âtif bi'r-rizk*) ve *rahîm* ismini de "bağışlayarak şefkat gösteren" (*el-âtif bi'l-mağfirati*) şeklinde açıklamıştır.⁶¹ Buna göre Ömer Neseî'nin genel itibarıyla *rahmân* ismini hakkında "dünyada her türlü rızık ve nimet vermek suretiyle şefkat gösteren", *rahîm* kelimesini ismi hakkında ise "ahirette bağışlayarak şefkat gösteren" şeklindeki tefsir ettiği söylenebilir yorumu tercih ettiği anlaşılmaktadır.

Tefsirinin tanıtımı sırasında da ifade edildiği gibi Ömer Neseî'nin *et-Teysîrî* sistematik ve hacimli bir tefsirdir. *İntizâm* kelimesini kullanarak düzenli bir şekilde peş peşe gelen sûreler arasındaki münâsebeti göstermesi, *intizâm* ve *ittisâl* kelimeleriyle uzun sûrelerdeki bazı âyetler arasındaki bağlantı ve anlam ilişkilerine değinmesi, rivayet ve dirayet tefsirlerinin özelliklerini taşımakla birlikte İmam Mâturîdî'nin *Te'vilât*'ından düzenli bilgi aktarımında bulunması ve Kuşeyrî'den yaptığı atıflarla işârî yorumları barındırması bu tefsirin özgün yanlarıdır.

Konu buradan itibaren müstakil başlıkta ele alınmalı.

et-Teysîrî'nin diğer tefsirlerden ayrıldığı noktalardan biri de sûre girişlerinde besmele açıklanırken takip edilen usuldür. Bu usulün, aslında onun Kur'ân'ı yorumlama yönteminin bir parçası olduğu ifade edilebilir. Çünkü Ö, sitemli bir şekilde sûreler arasındaki uyumu gösterdiği gibi her bir sûrenin muhtevası/konuları hakkında da düzenli bilgiler vermiştir. Bunun yanı sıra besmelede geçen *Allah*, *rahmân* ve *rahîm* isimlerine eklediği âyet/âyet bölümleriyle sûre muhtevasına ışık tutmaya çalışmıştır.

⁵⁹ bk. Neseî, *et-Teysîr*, 1/57.

⁶⁰ Neseî, *et-Teysîr*, 1/76-77.

⁶¹ Kocabaş, *Ömer Neseî ve Kitabu'l-Beyân an Ğarîbi'l-Kur'ân Adlı Eseri: Metin ve İnceleme*, 60.

Ömer Neseffî'nin sûre başlarındaki besmeleyi yorumlama usulü *iki madde* halinde incelenebilir: *Birincisi*, sûrelerin genelinde izlenen yoldur. Buna göre sûre girişlerindeki besmeleler *Allah, rahmân ve rahîm* isimlerine "*ellezî*" edatı [ism-i mevsûlû](#) ile âyet/âyet bölümleri sıla cümlesi yapılarak izah edilmiştir. Diğer bir ifadeyle Ömer Neseffî, sûrelerin genelinin girişinde, [âyetleri](#) bu üç isme *ellezî* edatıyla [âyetleri ifadesiyle](#) bağlayarak kafiyeli ve etkili bir giriş yapmıştır. Ancak seçtiği âyetlerin genelinin, sûre konusu/konularını yansıtmaya sahip olmadığı görülmektedir. [Onun, yer yer Allah](#) lafzına sûre başlarından bir âyeti, *rahmân* ismine bundan sonra gelen âyetlerden birini, *rahîm* ismine de daha sonra gelen bir âyeti eklemiştir [diği görülür](#). Örneğin [Neseffî](#), Â-i İmrân'ın girişinde, sûrenin farklı âyetlerinin bölümlerini *Allah, rahmân ve rahîm* isimlerine *ellezî* edatıyla [ifadesiyle](#) sıla yaparak besmeleyi açıklamıştır. Buna göre besmeleye "Kitabı indiren⁶² Allah'ın, dilediğine hesapsız rızık veren⁶³ Rahmân'ın ve mükâfatın en güzeli katında olan⁶⁴ Rahîm'in adıyla..."⁶⁵ şeklinde mana vermiştir. Görüldüğü gibi sırasıyla [Neseffî](#), Â-i İmrân 3/2., 27. ve 195. âyetlerden seçtiği cümleleri üç lafza ilave ederek kafiyeli bir giriş yapmıştır.

[Müfessir, el-En'âm](#) sûresinde de aynı usulü takip etmiştir. *Rahmân* ismine iki âyetten seçtiği bölümleri eklemiş, ve *eksera bihi's-semerât* ('onunla' ürünleri çoğaltan) ifadesinde⁶⁶ olduğu gibi âyetlerden iktibas ettiği kısımları olduğu gibi değil, cümlenin manasını gözeterek besmele için seçtiği diğer âyet bölümleriyle uyumlu hale getirmiş ve kafiyeli anlatım ortaya koymuştur. Buna göre besmeleyi "Gökleri ve yeri yaratan, aydınlığı ve karanlıkları var eden⁶⁷ Allah'ın, gökten su indiren ve onunla bitkileri çıkaran, ürünleri çoğaltan⁶⁸ ve çardaklı çardaksız (üzüm) bahçeleri yaratan⁶⁹ Rahmân'ın ve bizleri yeryüzünün halifeleri kılan ve kimimizi kimimize derecelerle üstün kılan⁷⁰ Rahîm'in adıyla..."⁷¹ şeklinde ifade etmiştir.

[Neseffî, el-A'râf](#) sûresinin mukaddimesinde de *Allah, rahmân ve rahîm* isimlerine sûrenin bazı âyetlerini ekleyerek açıklamıştır. Ancak burada da âyetleri birebir almamış, iktibas ettiği âyet bölümlerini birbirlerine uyumlu hale getirerek kafiyeli bir metin oluşturmuştur. Bu çerçevede besmeleyi "Kendisiyle (insanları) uyarması ve müminlere öğüt vermesi için Reasulüne kitabı indiren Allah'ın,⁷² onda (bu sûrede)

62 Â-i İmrân 3/2.

63 Â-i İmrân 3/27.

64 Â-i İmrân 3/195.

65 Nesefî, *et-Teysîr*, 3/449 (سَمِ الدَّالِ الَّذِي نَزَّلَ الْكِتَابَ، الرَّحْمَنُ الَّذِي يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ، الرَّحِيمُ الَّذِي عَزَمَهُ) .65 نَجَّ النَّوَابِ

66 İlgili âyette ürünlerle ilgili bölüm ifade şöyledir: "...Her biri meyvesi zaman zaman meyvesinden yeyin..." (el-En'âm 6/141). Benzer bir ifade aynı sûrenin 99. âyetinde de vardır.

67 el-En'âm 6/1.

68 el-En'âm 6/99.

69 el-En'âm 6/141.

70 el-En'âm 6/165.

71 Nesefî, *et-Teysîr*, 6/7.

72 el-A'râf 7/2.

başkalarını/sonrakileri uyarmak için öncekilerin haberlerini anlatan⁷³ Rahmân'ın ve (bu sûrede), (Kur'ân okunduğunda) dinleyen ve susanlara rahmeti vadeden⁷⁴ Rahîm'in adıyla...⁷⁵ biçiminde izah etmiştir. *Rahmân* ismine eklediği ifadeyi *el-A'râf* 7/101. âyetten ilhamla oluşturduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca *kıssa* kelimesi *el-A'râf* 7/7., 35. ve 176. âyetlerde de zikredilmiştir. Diğer taraftan *el-A'râf* sûresi, peygamber kıssalarının yer aldığı sûrelerden biridir. Bu sebeple Ömer-Nesefî'nin burada sûre konusuna işaret eden âyetleri tercih ettiği söylenebilir. *el-Enfâl* sûresinde de benzer bir açıklama şeklini görmek mümkündür: "Yardım sadece katında olan ve mutlak güç, hüküm ve hikmet sahibi⁷⁶ Allah'ın, "(*ey Allahım!*) gökten üzerimize taş yağdır veya bize acı veren bir azap gönder!"⁷⁷ diyenlere azapta acele etmeyen Rahmân'ın ve iman edip Allah yolunda hicret edenlere ve cihad edenlere, (muhacirleri) barındırıp onlara yardım edenlere mağfiret ve bol rızık vadeden⁷⁸ Rahîm'in adıyla...".⁷⁹ Dikkat edilirse bû sûrede besmeleyi açıklarken *Allah* lafzına eklediği cümleyi *el-Enfâl* 8/10. âyetten almıştır. Bununla birlikte *nasr* (yardım) kelimesi aynı sûrenin 26., 40., 62., 72. ve 74. âyetlerinde de geçmektedir.

Ömer-Nesefî'nin *el-Mü'minûn* sûresinin girişinde; besmeleyi "İnsanı çamurdan alınmış bir özden yaratan⁸⁰ Allah'ın, iyiye (berr) ve kötüye (fâcir) rızık veren ve rızık verenlerin en hayırlısı olan⁸¹ Rahmân'ın ve bağışlayan, merhamet eden ve merhametlilerin en hayırlısı olan⁸² Rahîm'in adıyla..."⁸³ biçiminde izah etmiştir. etmesinden onun, besmeledeki *rahmân* ismine eklediği bölümü *surenin* 72. âyetini dikkate alarak oluşturduğu anlaşılmaktadır. Ancak hem bu âyette hem de *el-Mü'minûn* sûresinde *berr* ve *fâcir* sözcükleri geçmemektedir. Şu hâdehâde bu cümleyi oluştururken *rahmân* isminin anlamını dikkate almış veya *Allah* ve *rahîm* lafızlarına eklediği cümlelerle kafiye oluşturma amacı gütmüş olması mümkündür ihtimali akla gelmektedir. Buna göre besmeleyi "İnsanı çamurdan alınmış bir özden yaratan⁸⁴ Allah'ın, iyiye (berr) ve kötüye (fâcir) rızık veren ve rızık verenlerin en hayırlısı olan⁸⁵ Rahmân'ın ve bağışlayan, merhamet eden ve merhametlilerin en hayırlısı olan⁸⁶ Rahîm'in adıyla"⁸⁷ biçiminde izah etmiştir.

⁷³ el-A'râf 7/101.

⁷⁴ el-A'râf 7/204.

⁷⁵ Nesefî, *et-Teysîr*, 6/279.

⁷⁶ el-Enfâl 8/10.

⁷⁷ el-Enfâl 8/32.

⁷⁸ el-Enfâl 8/74.

⁷⁹ Nesefî, *et-Teysîr*, 7/117.

⁸⁰ el-Mü'minûn 23/12.

⁸¹ el-Mü'minûn 23/72.

⁸² el-Mü'minûn 23/109, 118.

الذي خلق الذميران من بولادة من طين، الرحم الذي يرزق البوم زروالفاجر وهو) Nesefî, *et-Teysîr*, 11/7 (خبر الرازق، الرحم الذي يغفر ورحم وهو خير الراحمين. Hûd, Kamer ve Rahmân sûreleri için ayrıca 83 bk. Nesefî, *et-Teysîr*, 8/151; 14/149, 175.

⁸⁴ el-Mü'minûn 23/12.

⁸⁵ el-Mü'minûn 23/72.

⁸⁶ el-Mü'minûn 23/109, 118.

الذي خلق الذميران من بولادة من طين، الرحم الذي يرزق البوم زروالفاجر وهو) Nesefî, *et-Teysîr*, 11/7 (خبر الرازق، الرحم الذي يغفر ورحم وهو خير الراحمين. Hûd, Kamer ve Rahmân sûreleri için ayrıca 87 bk. Nesefî, *et-Teysîr*, 8/151; 14/149, 175.

Nesefî'nin sûre başlarındaki besmeleyi yorumlama metodunun ikincisinde *Allah, rahmân ve rahîm* isimlerine eklediği **âyet/âyet bölümlerinin, sûrenin muhtevası/konusuna** işareti daha belirgindir. Bu durum, kısa sûrelerde gidildikçe daha çok görülmektedir **kendisini daha çok göstermektedir**. Örneğin Ömer Nesefî'nin, Yûsuf sûresindeki besmeleye eklediği ifadeler, sûre konusunun özeti niteliğindedir. Kullandığı *kıssa, hissa ve gussa* sözcükleriyle adeta şiirsel bir metin ortaya çıkmıştır: "Yusuf kıssasını *kıssaların* en güzeli yapan⁸⁸ Allah'ın, zindandan sonra mülkü Yusuf'un *hissesi* yapan⁸⁹ Rahmân'ın ve takva ve sabırla Yusuf'un kederini **(gussa)** gideren⁹⁰ Rahîm'in adıyla."⁹¹ **İfadelerde** görüldüğü gibi **Nesefî, surenin 3., 90. ve 101. âyetlerini** göz önünde bulundurarak eklediği bu üç cümleyle sûrenin **ana konusuna, dolayısıyla olan** Hz. Yusuf'un hayatının aşamalarına ışık tutmuştur.

Nesefî en-Nûr sûresinde de besmele için seçtiği âyet bölümleriyle de **sûrenin de ele alınan bazı konulara** işlediği konuya dikkat çekmektedir: "Zinayı haram kılan⁹² Allah'ın, nikahı meşru kılan⁹³ Rahmân'ın ve Hz. Peygamber'e kulak verip **ona** itaat edene kurtuluşu vadeden⁹⁴ Rahîm'in adıyla."⁹⁵ Burada da 2.-3. âyetler, 32-33. âyetler ve 51. âyet dikkate alınarak sûrenin konuları hakkında bilgi verilmiştir. **Nesefî, el-Hucurât** sûresinde ise *Allah* lafzına ekleme yaparken âyetlerin lafzına bağlı kalmamıştır: "Bizlere Kur'ân'a ve sünnete tabi olmayı emreden⁹⁶ Allah'ın, inkârcılığı, fasıklığı ve isyanı çirkin gösteren⁹⁷ Rahmân'ın ve bizi imana erdirerek lütufta bulunan⁹⁸ Rahîm'in adıyla."⁹⁹ Görüldüğü gibi **Nesefî**, "Kur'ân ve sünnete tabi olma" ifadesiyle ilk beş âyetin konusu hakkında bilgi vermiştir. Ayrıca *rahmân* ismine eklediği ifadeyi ikinci sayfadan, *rahîm* sözcüğüne eklediği bölümü de üçüncü sayfadan seçerek sûrenin işlediği konuya dikkat çekmiştir.

Nesefî'nin besmeleye ilişkin yorumlarında Bazen *Allah, rahmân ve rahîm* isimlerinden birine eklenen cümle sûre konusunu ifade edebilmektedir. Örneğin **en-Nâziât** sûresinde, özellikle Allah ismine eklediği âyetle sûrenin işlediği konu hakkında bilgi vermiştir. **veren Nesefî**, Bu sûrede besmeleyi şöyle açıklamıştır: "Musa olayını bize anlatan¹⁰⁰ Allah'ın, (yerden) suyu ve otağı çıkaran¹⁰¹ Rahmân'ın ve Rabbinin makamından

88 Yûsuf 12/3.

89 Yûsuf 12/101.

90 Yûsuf 12/90.

91 bk. Nesefî, *et-Teysîr*, 8/297 (قي جع ملأ شج منال مؤصص ف لصمة بوسف، الرحم انالذي جعل ال نلث بسم الل بدم) ك

(ال الل ح لصمة بوسف، الرحم الذي كش مفبلل شقى وال زبي غمصرة بوسف

92 en-Nûr 24/2-3.

93 en-Nûr 24/32-33.

94 en-Nûr 24/51.

95 bk. Nesefî, *et-Teysîr*, 11/81 (ال الذي ح ز ال نلوح، الرحم انالذي ش م الل لل نلوح، الرحم الذي وعد على) (السمع والطاعة الللح بي

96 el-Hucurât 49/1-3.

97 el-Hucurât 49/7.

98 el-Hucurât 49/17.

99 (والعصيان، الرحم الذي م ز نلونا أ شندانا للبان بسم الل تي

100 en-Nâziât 79/15.

101 en-Nâziât 79/31.

korkan ve nefisini kötü arzularından uzaklaştırana cenneti vadeden¹⁰² Rahîm'in adıyla.¹⁰³ Çünkü bu sûrede, 15.-26. âyetlerde Hz. Musa ile Firavun'un diyaloguna yer verilmiştir. Benzer bir durum el-Burûc sûresinde de vardır. Nesefî Allah lafzına lafzatullâha eklediği "Ashâb-ı Uhdûd'u helak eden" ifadesiyle sûrenin konusuna söyle dikkat çekmiştir: "Ashâb-ı Uhdûd'u helak eden¹⁰⁴ Allah'ın, orduların haberiyle bizi tembih eden¹⁰⁵ Rahmân'ın ve çok bağışlayan ve çok seven¹⁰⁶ Rahîm'in adıyla."¹⁰⁷

Nesefî'nin, namaz sûresi olarak bilinen kısa sûrelerde besmelelere ilave ettiği âyetler ve ifadeler, bir bütün olarak sûrenin işlediği konuyu ifade etmektedir. Dört âyetten oluşan el-Kureyş sûresi buna güzel bir örnektir: "Beyt-i Haram'ın Rabbi olan¹⁰⁸ Allah'ın, yiyecekle (Kureyş'i) doyuran¹⁰⁹ Rahmân'ın ve insanları korkudan emin kılan¹¹⁰ Rahîm'in adıyla..."¹¹¹ Nesefî, el-Kâfirûn sûresinin baş tarafında, sûre konusunu dikkate alarak besmeleyi kafiyeli bir şekilde açıklamıştır. Ancak burada diğer sûrelerdeki yapıların yaklaşımının aksine, âyetlerin kelime ve ifadelerine bağlı kalmaksızın sûrenin konusunu kendi ifadeleriyle anlatmış ve şiirsel bir metin oluşturmuştur. Bu usul, sadece bu sûrede görülmektedir. Buna göre besmeleye "Kâfirleri aşağılayan Allah'ın, Müminlere, kâfirlere karşı çıkmalarını emreden Rahmân'ın ve onları (müminleri) en hayırlı dinle şere^ndiren/yücelten Rahîm'in adıyla..."¹¹² şeklinde bir mana vermiştir.

Özetle Ömer Nesefî'nin yaptığı ilk iş besmelenin yorumunda ilk olarak, el-Fâtiha sûresi ve başında besmele olmayan et-Tevbe sûresi¹¹³ dışında, sûre girişlerindeki besmelelerde bulunan Allah, rahmân ve rahîm isimlerine, ilgili sûrenin bazı âyetlerini ekleyerek kafiyeli bir metin oluşturmaktadır. Nesefî Genelde Allah lafzına sûrenin baş tara^arından, rahmân ve rahîm isimlerine ise sırasıyla diğer âyetleri veya âyet bölümlerini ekleyerek sûre tefsirine dikkatleri celbeden etkili bir giriş yapmıştır.¹¹⁴ Ancak o, âyetleri olduğu gibi değil, âyetin mana ve mefhumunu muhafaza ederek almış ve bazı tasarru^arla kafiye oluşturmuştur. Ayrıca sûre girişlerinde intizâm kavramıyla tespit ettiği sûre konularıyla ilgili ayetleri seçme gayretinde olmamıştır. Kısa sûrelere geldikçe sûre konusu hakkında bilgi veren âyet/âyetleri veya ifadeleri daha çok tercih etmiştir. en-Nûr, el-Hucurât ve el-Kâfirûn sûreleri bu konuda örnek gösterilebilir. Nesefî Söz konusu sûrelerde üç isme eklediği âyetlerin metnine bağlı kalmadan sûre konusuna ışık tutan

¹⁰² en-Nâziât 79/40-41.

¹⁰³ Nesefî, et-Teysîr, 15/191.

¹⁰⁴ el-Burûc 85/4.

¹⁰⁵ el-Burûc 85/17.

¹⁰⁶ el-Burûc 85/14.

¹⁰⁷ Nesefî, et-Teysîr, 15/277 (بسم اللّٰه الذي اطلع أصحاب الخدود، الرحمن الذي نزلنا بحديث النبوة، الرحمن الذي). (هو الغفور اودود)

¹⁰⁸ el-Kureyş 106/3.

¹⁰⁹ el-Kureyş 106/4.

¹¹⁰ el-Kureyş 106/4.

¹¹¹ Nesefî, et-Teysîr, 15/491 (بسم اللّٰه الذي ر نزلنا بحديث النبوة، الرحمن مط اع الطعان، الرحمن مؤم انزلنا).

¹¹² Nesefî, et-Teysîr, 15/511 (بسم اللّٰه الذي اهان الكافرين، الرحمن ان الذي أم ر بمخ الندام الم ومين، الرحمن الم الذي). (الفرم م بخبرنا نين)

¹¹³ Nesefî, et-Tevbe sûresinin mukaddimesinde besmelenin bulunmayışına ilişkin rivayet ve görüşlere yer vermiştir. bk. Nesefî, et-Teysîr, 7/261-262.

ifade ve cümleleri tercih etmiştir. Bu durum, kısa ve uzun sûrelerin ele aldığı konu veya konularla ilgili olabilir. Çünkü uzun sûrelerde birden çok konu işlenirken, kısa sûrelerde genelde bir konudan bahsedilmektedir. Özellikle namaz sûresi olarak bilinen kısa sûrelerde *Allah, rahmân ve rahîm* isimlerine eklenen üç âyetle sûreyi oluşturan âyetlerin yarısı veya daha fazlası kullanılmış, dolayısıyla sûrenin muhtevası hakkında bilgi verilmiş olmaktadır.

Ömer Neseî'nin besmeleyi açıklarken kafiyeli metinler oluşturması, şiire olan ilgisiyle açıklanabilir. Çünkü onun *el-Eş'âr* adında bir şiir kitabı, şairlerden seçtiği şiirleri ihtiva eden *el-Muhtâr mine'l-eş'âr* isimli bir eseri vardır.¹¹⁴ Ayrıca kaynaklarda onun edebi yönünün ve şiirinin güçlü olduğu ifade edilmektedir.¹¹⁵ Diğer taraftan Ömer Neseî'nin [ğnun](#), tefsirini hazırlarken sıkça atıfta bulunduğu Kuşeyrî'den (öl. 465/1072) ilhamla sure girişlerindeki besmeleleri ayrı ayrı açıklama yoluna gitmiş olması muhtemeldir. Çünkü Kuşeyrî, her bir sure girişinde bismelenin *bismillâh* ifadesini işârî tefsirin ilkelerine göre farklı şekillerde tefsir etmiştir.¹¹⁶

2 Bikâî'nin Nazmü'd-dürer'i ve Besmele Yorumu

Tarihçi, müfessir, muhaddis ve edîb yönleriyle öne çıkan¹¹⁷ Burhânüddîn Ebu'l-Hasan İbrahîm b. Ömer el-Bikâî, Memlûkler döneminde yaşamış bir âlimdir. Bugün Lübnan topraklarında yer alan Bikâî vadisindeki bir köyde 809/1406 tarihinde dünyaya gelmiştir.¹¹⁸ İlk eğitimini burada babasından almıştır.¹¹⁹ Köyünde meydana gelen bir olayın babası ve bazı akrabaları öldürülmüş, bunun üzerine Bikâî on iki yaşındayken annesi ve dedesiyle birlikte köyü terk etmiş ve [bu yolculuğunda](#) bazı yerlere uğradıktan sonra 823/1420 yılında Şam'a yerleşmiştir. Şam'da bulunduğu yıllarda [Kur'an'ı hifzetmiş](#), dönemin önemli simalarından tecvid, kiraat ve aşere okumuştur ve [Kur'an'ı ezberlemiştir](#).¹²⁰ Dönemin ilim merkezleri mesabesinde olan önemli şehirlerde bulunmuştur [an Bikâî](#). Şam'da İbnü'l-Cezerî'den (öl. 833/1429) aşere okumuş ve [kendisinden](#) kiraat dersi almıştır. Yirmi yaşlarında Kudüs'e giderek matematik eğitimi

¹¹⁴ Aslantürk, *Ebû Hafîs Ömer en-Neseî*, 34.

¹¹⁵ Sem'ânî, *et-Tahbîr*, 1/527-528; Neseî, *et-Teysîr (Muhakkikin önsözü)*, 1/33-35.

¹¹⁶ Geniş bilgi için bk. Akpınar, "İşârî Tefsir ve Kuşeyrî (ö.465/1072)'nin Besmele Tefsiri", 72-91.

¹¹⁷ Âdil Nuveyhid, *Mu'cemu'l-müfessirîn* (Beirut: Mektebetu Nuveyhid es-Sekâfiyye, 1988), 1/17; Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, ts.), 2/594.

¹¹⁸ İbrahîm b. Hasan el-Bikâî, *Unvânu'z-zamân bi-terâcimi's-şuyûh ve'l-akrân*, thk. Hasan Habeşî (Kahire: Dâru'l-Kütübi ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 2001), 2/62; Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed Şemsüddîn es-Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi'i* (Beirut: Dâru'l-Cil, 1992), 1/101; Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *el-Bedru't-tâli* (Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.), 1/19-20; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 2/594; Necati Kara, *Burhânuddîm İbrahîm b. Ömer el-Bikâî ve Tefsirindeki Metodu* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, İslâmî İlimler Fakültesi, Doktora Tezi, 1981), 1; Abdussemî Muhammed Ahmed Haseneyn, *Mesâ'idu'n-nazar li'l-işrâf 'alâ makâsidi's- suver* (Muhakkikin önsözü) (Riyad: Mektebetu'l-Meârif, 1987), 33; Ömer Kara, "Bikâî'nin 'Nazmü'd-Dürer'inde Yer Alan 'İhtibâk Metinleri' -Bir İnşâ Denemesi-", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/3 (2000), 150.

¹¹⁹ Ekrem Abdulvahhâb el-Mevsilî, *el-İmâmu'l-'allâme Burhânuddîn el-Bikâî ve mehhecuhû ft- tefsîr* (Ürdün: Dâru'l-Feth, 2014), 28.

¹²⁰ Bikâî, *Unvânu'z-zamân*, 2/62; Kara, *Bikâî ve Tefsirindeki Metodu*, 5; Bikâî, *Mesâ'idu'n-nazar* (Muhakkikin önsözü), 34-35; Mevsilî, *Burhânuddîn el-Bikâî ve mehhecuhû ft- tefsîr*, 30-31; Kara, "Bikâî'nin 'Nazmü'd-Dürer'inde Yer Alan 'İhtibâk Metinleri' -Bir İnşâ Denemesi-", 151.

almıştır. 834 yılında Kahire'ye gitmiş, başta İbn Hacer (öl. 852/1449) olmak üzere birçok âlimin derslerine iştirak etmiştir katılmıştır.¹²¹ Bundan sonra Dimyad'a, ardından İskenderiye'ye geçmiştir en Bikâî. Daha sonra Mekke'ye yönelmiş, hacı olduktan vazifesini yerine getirdikten sonra orada bir müddet kalmış, akabinde Taif ve Medine'yi ziyaret etmiştir.¹²² Ayrıca Kıbrıs ve Rodos deniz savaşlarına ve başka askeri seferlere katılmış, bu sırada kitap telif etmeyi sürdürmüştür.¹²³ Mücadeleci ve cedeleci bir karaktere sahip olan Bikâî, bulunduğu şehirlerde birçok ilim adamıyla iletişime geçmiş, onlardan ilim ve tecrübeler almış, ayrıca onlarla çeşitli münakaşalara girerek birçok konuda reddiyeler yazmıştır.¹²⁴ Özellikle Muhyiddîn İbnü'l-Arabî (öl. 638/1240) ve İbnü'l-Fârız (öl. 632/1235) hakkındaki eleştirilerini, tekfir derecesine ulaştırması ve Gazzâlî (öl. 505/1111) hakkında tenkitlerde bulunması onun yapacağı birçok hizmete engel olmuş,¹²⁵ ilim çevrelerince yalnızlığı itilmeye çalışılmıştır dışlanmıştır. Ayrıca yazdığı tefsir dolayısıyla eleştirilerin hedefi olmuştur. Ancak daha sonra Mısırlı ünlü âlimlerin takrizini almaya muvâ'ak olmuş ve geride bıraktığı eserler isminin unutulmasına mani olmuştur tarihin sayfalarına kaydetmiştir.¹²⁵ Bikâî'yi övenler olduğu gibi yerenler de olmuştur. Bikâî'ye en sert tenkitleri yönelten çağdaşı Sehâvî'dir (öl. 902/1497). Sehâvî, Bikâî'yi, ilm-i nücûm'dan başka meşguliyetinin olmadığını ve aslında onun ilim yönünden üstün bir seviyede olmadığını ileri sürerek sert bir şekilde tenkit etmiştir.¹²⁶ Şevkânî (öl. 1250/1834) ise Bikâî'nin geride bıraktığı eserlerin, onun bütün ilimlerde mahir ve otorite olduğunun bir kanıtı olduğu ifade ederek Sehâvî'yin eleştirisine eleştirmiştir cevap vermiştir.¹²⁷ Bikâî Şam'da 885/1480 tarihinde vefat etmiştir eden Bikâî.¹²⁸ Tefsir, kıraat, fıkıh, kelim, tasavvuf, tarih ve tabakat, nahiv, mantık, matematik ve edebiyata dair birçok eser kaleme almıştır.¹²⁹

2.1. Bikâî'nin *Nazmü'd-dürer* İsimli Tefsiri

Bikâî'nin tefsir alanında *Nazmü'd-dürer* ile *Mesâ'idü'n-nazar* isimli eserleri öne çıkmaktadır bulunmaktadır. *Nazmü'd-dürer*'in, Kur'ân tefsiri alanında, bütün sûreleri ve

¹²¹ Bikâî, *Unvânu'z-zamân*, 2/62-64; Celâluddîn Andurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Nazmu'l-İkyân fî a'yânî'l-a'yân*, nşr. Philip Hitti (Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1927), 24; Şevkânî, *el-Bedru't-tâli*, 1/19-20; Kara, *Bikâî ve Tefsirindeki Metodu*, 8-16; Kara, *Bikâî ve Tefsirindeki Metodu*, 5-8; Kara, "Bikâî'nin 'Nazmü'd-Dürer'inde Yer Alan 'İhtibâk Metinleri' -Bir İnşâ Denemesi-", 151-152; Bikâî, *Mesâ'idü'n-nazar* (Muhakkikin önsözü) 36-38; Mevsilî, *Burhânuddîn el-Bikâî ve mehhecu'hû ft-tefsîr*, 30-31.

¹²² Kara, *Bikâî ve Tefsirindeki Metodu*, 7; Mevsilî, *Burhânuddîn el-Bikâî ve mehhecu'hû ft-tefsîr*, 30-31.

¹²³ Bikâî, *Unvânu'z-zamân*, 2/67; Kara, "Bikâî'nin 'Nazmü'd-Dürer'inde Yer Alan 'İhtibâk Metinleri' -Bir İnşâ Denemesi-", 152; Mevsilî, *Burhânuddîn el-Bikâî ve mehhecu'hû ft-tefsîr*, 31.

¹²⁴ Geniş bilgi için bk. Kara, *Bikâî ve Tefsirindeki Metodu*, 32-42; Mevsilî, *Burhânuddîn el-Bikâî ve mehhecu'hû ft-tefsîr*, 30-31.

¹²⁵ Kara, *Bikâî ve Tefsirindeki Metodu*, 25, 37.

¹²⁶ Geniş bilgi için bk. Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi*, 1/101-110; Kara, *Bikâî ve Tefsirindeki Metodu*, 32-36.

¹²⁷ Şevkânî, *el-Bedru't-tâli*, 1/20; Kara, *Bikâî ve Tefsirindeki Metodu*, 29.

¹²⁸ Şevkânî, *el-Bedru't-tâli*, 1/21; Kara, *Bikâî ve Tefsirindeki Metodu*, 27; Mevsilî, *Burhânuddîn el-Bikâî ve mehhecu'hû ft-tefsîr*, 32.

¹²⁹ Suyûtî, *Nazmu'l-İkyân*, 24; Nuveyhid, *Mu'cemu'l-müfessirîn*, 1/17; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 2/595; Kara, *Bikâî ve Tefsirindeki Metodu*, 46-84; Kara, "Bikâî'nin 'Nazmü'd-Dürer'inde Yer Alan 'İhtibâk Metinleri' -Bir İnşâ Denemesi-", 152-154.

âyetleri kapsayacak şekilde ilmü'l-münâsebet yöntemi esas alınarak hazırlanan tefsirlerin en güzelidir [olduğu belirtilir](#).¹³⁰ Bu tefsirin tam adı *Nazmü'd-dürer fi tenâsubi'â-yât ve's-süver*'dir. Ayrıca Bikâî bu tefsiri, *Fethu'r-Rahmân fi tenâsubi eczâ'îl-Kur'ân*, ve *Tercümânü'l-Kur'ân* ve *Mübdi münâsebâti'l-furkân* isimleriyle de adlandırmanın uygun olacağını ifade etmiştir.¹³¹ Dikkat edilirse Bikâî'nin, tefsirine uygun gördüğü bu isimler, tefsirinin usulü ve mahiyeti hakkında yeterince bilgi vermektedir.

Bikâî 861/1456 yılında 51 yaşlarındayken *Nazmü'd-dürer*'i yazmaya başlamıştır. Yarısına yaklaşınca birçok âlim, bu tefsiri takdirle karşılarken, bir kısmı da Kitab-ı Mükaddes'ten nakilde bulunması ve âyetler arasındaki münâsebeti göstermeye yoğunlaşması gibi hususlarda [sebebiyle kendisini tenkit etmiştir](#) [eleştirmiştir](#). Bu tenkitler üzerine Bikâî tefsir yazımına ara vererek Kitab-ı Mükaddes'ten alıntı yapmanın [evazına dair caiz olduğunu göstermek için](#) *el-Ahvâlu'l-kavîme fi hükmi'n-nakli mine'l-kütübi'l-kadîme* isimli risaleyi, âyetler ve sûreler arasındaki münâsebeti aramanın gerekliliğini göstermek için de *Measâ'idün'n-nazar li'l-esrâf 'alâ makâsidi's-süver* adlı kitabı yazmıştır. Bu arada tefsirinin bazı bölümlerini incelemeleri için Kahire'nin ileri gelen âlimlerine sunmuş, onların bir kısmı *Nazmü'd-dürer*'e takriz yazarken, bir kısmı da Ehl-i Kitap'tan nakilde bulunmanın caiz olduğunu belirtmişlerdir. Tartışma ve dedikoduları bu şekilde bitiren Bikâî, tefsirin yazımına devam etmiş ve 882/1477 tarihinde Şam'da tamamlamıştır.¹³² Bu tefsiri kaleme alırken başta Harâllî'nin (öl. 637/1240) *Miftâhu'l-bâbi'l-mukaTel*¹³³ isimli eseri ile İbnü'z-Zübeyr [es-Sekafî'nin \(öl. 708/1308\) el-Burhân fi tertibi süveri'l-Kur'ân](#)¹³⁴ olmak üzere birçok eserden yararlanmıştır.¹³⁵

Bikâî *Nazmü'd-dürer*'de sûreler, âyetler, [hatta](#) cümleler [hatta](#) bazen de kelimeler arasındaki münâsebeti göstermiş, bu vesileyle Kur'ân âyetlerinin tertibindeki i'câzı ortaya koymaya çalışmıştır. Her ne kadar daha önce bazı tefsirlerde âyetler arasındaki anlam irtibatına değinilmişse de [bu eserlerden](#) bütün âyetler arasındaki münâsebet gösterilmemiştir. Bikâî ise âyetler ve sûreler arasındaki münâsebet konusuna ağırlık vermiş;[;] bu alanda tek sayılabilecek bir eser kaleme almıştır. Diğer taraftan Bikâî tefsirinin ağırlık noktası bu olmakla birlikte, Kur'ân'da Ehl-i kitab'ın zikredildiği her yerde doğrudan Tevrat, İncil ve Zebur'dan nakillerde bulunmuş, yeri geldiğinde fikhî ve kelâmî meselelere

¹³⁰ Ahmed Rahmânî, *Mesâdirü't-tefsîri'l-mevdû'î* (Kahire: Mektebetu Vehbe, 1989), 6.

¹³¹ Burhânuddîn Ebu'l-Hasan İbrahim b. Ömer el-Bikâî, *Nazmü'd-dürer fi tenâsubi'â-yât ve's-süver*, thk. Abdurrezzâk Galib el-Mehdî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995), 1/5. [Bikâî](#), [Âyetler ve cümleler arasındaki münâsebeti gösterirken lemmâ](#) edatını çokça kullanması nedeniyle bu tefsirin bir adını da ["Lemmâ"](#) koymuştur. bk. Kara, *Bikâî ve Tefsirindeki Metodu*, 92.

¹³² Kara, *Bikâî ve Tefsirindeki Metodu*, 95-96; Necati Kara, "Nazmü'd-Dürer", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/463.

¹³³ Harâllî'nin bazı eserleri tek bir kitapta toplanmıştır. bk. Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Harâllî el-Merâkeşî, *Turâsu Ebi'l-Hasan el-Harâllî el-Merâkeşî ft-tefsîr*, thk. Muhemmâdî b. Abdisselâm el-Hayyâtî (b.y.: Metâbiu'n-Necâh el-Cedîde, 1997)

¹³⁴ bk. Ebû Ca'fer Ahmed b. İbrahim b. Ez-Zübeyr el-Girnâtî, *el-Burhân fi tertibi süveri'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Şa'bân (Fas: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1990)

¹³⁵ bk. Kara, *Bikâî ve Tefsirindeki Metodu*, 100-140; Kara, "Nazmü'd-Dürer", 32/463; Mevsilî, *Burhânuddîn el-Bikâî ve mehhecuhû ft-tefsîr*, 107-162.

yer vermiş, nahiv yönünden tahliller yapmış, belâgat, meânî ve i'câz yönlerinden izahlarda bulunmuş, (varsa) nüzul sebeplerini aktarmıştır.¹³⁶

Bikâî, Tefsirinin mukaddimesinde âyetlerin ve sûrelerin tertibinin münâsebetini ele alacağını belirtir.¹³⁷ ve Münâsebâtü'l-Kur'ân ilminin, "Kur'ân cüzlerinin (bölümlerinin) tertibinin illet ve gerekçelerinin bilinmesini sağladığını"¹³⁸ ifade eden Bikâî, Fâtiha sûresinin girişinde de her bir sûre isminin, sûrenin temel hedefini ortaya koyduğunu maksûdunun mütercimi olduğu belirtmiştir. Çünkü her türlü isim, kendisiyle müsemması arasındaki münâsebeti izhar eder. Sûrenin ismi de özet olarak (icmalen) sûrede olan tafsilata delalet eder. Sûrelerin maksûdu da ismiyle olan münâsebetine götürür. Bikâî devamlı, bütün sûrelerin maksûduna değineceğini, sûrelerin maksûdu ile ismi arasındaki anlam ilişkisini göstereceğini ve bütün besmeleleri sûrenin maksûduna münasip uygun bir şekilde tefsir edeceğini ifade etmiştir.¹³⁹ Bikâî, el-Fâtiha sûresinin girişinde belirlediği buhususları bütün sûrelere uygulamıştır. Bu çerçevede sûre girişlerinde *maksûduhâ* ifadesiyle öncelikle sûrenin konusu/konuları, muhtevası ve ana fikri hakkında bilgi vermiştir. Akabinde sûre ismi ile müsemması, sûre başı ile sonu, bir önceki sûrenin sonu ile tefsiri yapılan sûrenin baş tarafı arasındaki münâsebeti göstererek sûreler arasındaki münâsebetle değinmiş, besmeleye de ilgili sûrenin maksûduna göre mana vermiştir yorumlamıştır. Daha sonra Ardından âyetleri her ayeti cümle cümle, kelime kelime izah etmişden tek tek ele almışan Bikâî, cümle cümle, kelime kelime izah etmiş ve âyetler arasındaki münâsebetlere değinmiştir.¹⁴⁰

Bikâî, tefsirle ilgili olan diğer eseri *Mesâ'idü'n-nazar*'da ise mukaddimededen sonra Mısır ulemasının tefsirine yazdıkları takrizleri koymuştur. Daha sonra 114 sûreyi tek tek ele alarak onların Mekkî-Medenî bilgileri, âyet sayıları, maksûdu ve fazileti hakkında düzenli bilgiler vermiştir.¹⁴¹

22. Bikâî'nin Besmele Yorumu

Bikâî el-Fâtiha sûresinin girişinde de belirttiği gibi Kur'ân'daki bütün besmeleleri, ilgili sûrenin maksûduna (ana fikri ve konusu) uygun tefsir etmeye çalışmıştır. Ömer Neseî'nin *et-Teysîr*'inde olduğu gibi *Allah, rahmân* ve *rahîm* lafızlarına *ellezî* edatıyla eklediği kafiyeyle cümlelerle besmeleyi açıklamıştır. Ancak Ömer Neseî'nin aksine ne mukaddimedede ne de Fâtiha sûresinin tefsirinde besmeleyi oluşturan unsurlar ve temel

¹³⁶ Kara, *Bikâî ve Tefsirindeki Metodu*, 97.

¹³⁷ Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, 1/3.

¹³⁸ Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, 1/5.

¹³⁹ Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, 1/11-12.

¹⁴⁰ Kara, *Bikâî ve Tefsirindeki Metodu*, 98; Kara, "Nazmü'd-Dürer", 32/463; Mehmet Faik Yılmaz, *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet* (Ankara: DİB Yayınları, 2005), 57; Ali Kaya, "Sure Mukaddimelerinde Verilen Bilgiler Çerçevesinde Müfessirlerin 'Sure Bütünlüğü'ne Yaklaşımları (Klasik-Çağdaş Karşılaştırılması)", *Mütefekkir* 6/11 (2019), 47-; Ayrıca bk. Şahin Güven, "Tefsir İlminin Bir Alt Disiplini Olarak 'Makâsıdu's-Süver'", *Bilimname: Düşünce Platformu* 35/1 (2018), 110-111.

¹⁴¹ Geniş bilgi için bk. Burhânüddîn Ebu'l-Hasan İbrahim b. Ömer el-Bikâî, *Mesâ'idü'n-nazar lil işrâf alâ mekâsidi's-süver*, thk. Abdüsseî' Muhammed b. Ahmed Haseneyn (Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, 1987). -

kavramlar hakkında detaylı açıklamalar yapmamıştır. Ayrıca bu üç isme eklediği cümle ve ifadeleri, âyetler ve âyetlerin bölümlerinden seçmemiş, kendine has bir usulü takip ederek sıkça kullandığı fiil, isim ve ifadelerle kafiyeli cümleler oluşturmuştur. Bununla birlikte el-Fâtiha sûresinin tefsiri sırasında, Harâllî'den iktibasla besmelenin başındaki *be* harfi, *Allah, rahmân*, ve *rahîm* lafızlarının medlullerine ilişkin kısa açıklamalara yer vermiştir. Buna göre besmeledeki *be* harfinin anlamı, Yüce Allah'ın, sebep olma hikmetini (hikmetü't- tesbîb) izhar etmesidir. *İsim*, kalpler için gizli olanın, kulaklar vasıtasıyla fertler şeklinde (süûratü'l-efrad) açığa çıkarılmasıdır. *Allah*, akılların erişemediği yerde kalplerin kendisine yöneldiği bir isimdir. Bu nedenle akıllar ona kulluk edip hayran kalır, ona ibadet eder ve hoşnut olur, . Yani onunlā yetinip başka bir şeye muhtaç olmaz. *Rahmân*, rubûbiyetin kapsadığı her şeyi içine alan rahmettir. *Rahîm* ise rahmetin ulûhiyetin razı olduğuna tahsis edilmesidir.¹⁴²

Bikâî, burada *rahmân* ismini açıklarken *şâmil*/شامل (kapsayan), *kâTe*/كلمة (im) bilcümle) ve *rahmet* sözcüklerini, *rahîm* ismini izah ederken *hâssa*/خاص (mahsus, özgü) ve *rahmet* isimleriyle *terdâ*/ترضى (razı/hoşnut olur) fiilini kullanmıştır. Bu kelimelerin tercih edilmesi, aslında Bikâî'nin bu iki isme yüklediği anlamla ilgili bir durumdur. Çünkü bu kısa açıklamada *rahmân* ismine "Allah'ın rahmetinin her şeyi kapsaması", *rahîm* ismine de "Allah'ın rahmetinin, sadece onun razı olduklarına mahsus olması" şeklinde bir anlam verdiği görülmektedir. Bikâî', sûre başlarında bulunan besmelelerdeki *rahmân* ve *rahîm* kelimelerini açıklarken de ya aynı kelime ve ifadeleri veya yahut da benzerlerini kullanarak buradaki anlamı (el-Fâtiha sûresinde verdiği anlamı) muhafaza etmiştir. Örneğin el-Kevser sûresinin maksûdunun (hedefi ve konusu), olması mümkün olan her türlü hayırla mükâfat (minha) olduğunu, Kevser isminin bu hususu açıkladığını ve *nahr* olayının da buna benzediğini belirtmiştir. Çünkü *nahr*, devenin boğazlanması olayını ifade eder ve bu durum (devenin *nahr*) Arapların nezdinde cömertliğin zirvesidir.¹⁴³ Daha sonra Bikâî besmeleyi sûrenin maksûduna göre şöyle tefsir etmiştir: "Mutlak mâlik (el-mMelik), en büyük (el-aA'zam), lütfunun artışının bir sınırı olmayan *el-eCevâd el-eEkrem* (çok cömert ve kerem sahibi) Allah'ın, cömertliğiyle bütün yaratıkları kuşatan ve (yağmur gibi olan) lütfunu onlar arasında farklı şekillerde dağıtan Rahmân'ın, hizbine (kendine iman edenlere) doğru yolunu bulmayı ve ipine sarılmayı tahsis/nasip eden Rahîm'in adıyla."¹⁴⁴ Görüldüğü gibi burada yorumda sûrenin konusuna bağlı olarak Allah ismine *cevâd* ve *ekrem* isimleri eklenerek Allah'ın lütfunun sınırsızlığı vurgulanmış, *rahmân*ın açıklamasında *şemile* (kapsadı), *halâik* (mahlukât) ve *cûd* (cömertlik) kelimeleriyle Yüce Allah'ın cömertliğinin her şeyi kapsadığı ifade edilmiş, *rahîm* lafzının açıklamasında da *hassa* (ayrıcılık verdi, bahsetti) ve *hizb* (grup, taraftar) sözcükleriyle Yüce Allah'ın sadece

¹⁴² Bikâî, *Nazmü'd-dürrer*, 1/13.

¹⁴³ Bikâî, *Nazmü'd-dürrer*, 8/547., Bikâî, Mesâ'idü'n-nazar isimli eserinde ise "kendisine vahiy indirilene (Hz. Peygamber'e) minha" ifadesiyle mükâfatın kime verildiği açıklamıştır. bk. Bikâî, *Mesâ'idü'n-nazar*, 3/256. Daha açık ifade edilmeli. Anlaşılmıyor.

(شمل الخلق).

Bikâî, *Nazmü'd-dürrer*, 8/547 (الذي لحد لغايات فضلته، الرحمن الذي) 144. (شمل الخلق).

بسم الله الملك العظيم الواد الكريم الذي لحد لغايات فضلته، الرحمن الذي لحد لغايات فضلته، الرحمن الذي لحد لغايات فضلته، الرحمن الذي لحد لغايات فضلته.

hizbine (kendine inananlara) hidayetini ve ipine sarılmayı bahşettiği **vurgulanmıştır ifade edilmiştir**.

Bikâî, **el-Mâûn** sûresinin girişinde de aynı usulü takip ederek besmeleyi **mana vermiştir yorumlamıştır**. Buna göre **el-Mâûn** sûresinin maksûdu, **tüm kötülüklerin anası olan** cezadan (hesap verme) dolayı yeniden dirilişi inkâr etmeye **ki bu kötülüklerin anasıdır** dikkat çekmektir. Çünkü bu (inkâr olayı), inkâr edeni, kötü ve çirkin işleri yapmaya itmekte, nihayetinde büyük günahları küçümsemek onun huyu olmakta ve böylece bu kişi ahlaksız birine dönüşmektedir. **Bikâî**, Besmeleyi de "Azameti her türlü şaibe ve noksanlıktan beri ve her türlü kemal kendisine mahsus olan Allah'ın, nimetini hem güzel hem de kötü/çirkin davrananlara teşmil eden ve herkese ihsanda bulunan Rahmân'ın, nimetin tamamlanmasını evliyasına (dostlarına) tahsis edip ittisal (buluşma) nimetini onlara bahşeden Rahîm'in adıyla"¹⁴⁵ şeklinde açıklamıştır. Görüldüğü gibi burada **amme, gemera (kapladı), nimet ve nevâl** (hediyeye) kelimeleri, **rahîm** izah edilirken **de hassa, habâ (vermek, hediyeye vermek), evliyâ (dostlar), itmâm** (tamamlamak) ve **nimet** sözcükleri tercih edilmiş, bu vesileyle **rahmân** isminin genel, rahîm sıfatının ise özel bir muhtevaya sahip olduğu ifade edilmiştir.

Bikâî, **el-Kâri'a** sûresinin maksûdunu, başındaki ve sonundaki hallerini ve insanların o gün (ceza günü) "kurtuluşa eren" ve "helak olan" şeklinde taksimini tasvir ederek din (ceza) gününün izah edilmesi şeklinde ifade etmiştir. **Bikâî** **Đ**devamında besmeleyi "Âlemlerin yüce sahibi (el-m**M**elikü'l-a'lâ) Allah'ın, var etme ve açıklama nimeti herkesi kapsayan **Rahmân**'ın ve hizbini (kendisine iman edenleri), sevdiği ve razı olduğu şeye muva'ak kılan **Rahîm'in** adıyla."¹⁴⁶ biçiminde açıklanmıştır. Burada ise **rahmânı amme, nimet, cemî**" (tüm, herkes) ve **verâ** (insanoğlu, halk) kelimeleri, **rahîmi de hassa, yühıbbu** (sever), **yardâ** (razı/hoşnut olur) ve **hizb** kelimeleriyle tefsir etmiştir. **Onun, Rahîmin** açıklamasında **yuhıbbu** (sever) ve **yardâ** fiillerinin tercih edilmesi, **el-Kâria** 101/7. âyetteki geçen **'işe râdiye** (hoşnut eden bir yaşayış) tamlamasıyla ilgili bir durum **ö**zetlenmiştir **olduğu anlaşılmaktadır**.

Bikâî, **el-İnşirâh** sûresinin maksûdunun, **ed-Duhâ** sûresinin sonunda zikri geçen nimetin detaylı anlatımı ve "nimeti tahdis"le (nimeti anma) neyin murad edildiğinin açıklaması olduğunu belirtmiştir. **Müfessire göre** **N**imeti tahdis ise Allah'a ibadet konusunda çaba göstererek nimete şükürle mukabelede bulunmak, ihsanda bulunması sebebiyle **onun** rahmetinin büyüklüğünü hatırlayarak **Ö**ne **kendisine** yönelmektir. **Bikâî** **S**sûresinin konusuyla ilgili bu bilgileri verdikten sonra besmeleyi şöyle açıklamıştır: "Emri yüce ve şanı büyük, kendisinden başka ilah olmayan ve **nimet vermesi büyük olan** (çokça nimet veren) Allah'ın, yarattıklarının hepsine cömertliğiyle bolca ihsanda bulunan -ki **Ö**, celal ve ikram sahibidir- **Rahmân'ın** ve saygıdeğer ehline (ehl-i hazret/iman edenlere),

سم اللّٰه الذی نعالت عظمته عن کل شایة یؤص نکان لئلا لکم اء، الرحمن) 8/541 **Bikâî, Nazmü'd-düer**,
زعمة المحسن والمسنی نغیر الکل بالزواء، الرحیم الذی خص أولیاءه بالما الزعة نجهام بنعیم الصرا
سم اللّٰه الیک العلی، الرحمن الذی عبت زعمة اولیاده وبنان T جمع الوری،) 8/513 **Bikâî, Nazmü'd-düer**,
خص أهل حزبت بالنوفیق لما یحب ویرضی

rahmetini tahsis ederek (onlara tahsis edilmiş makamların) en yücesine yücelten Rahîm'in adıyla"¹⁴⁷ Bismelenin buradaki tefsirinde, *rahmândan* sonra **efâda** (suyu döktü, taştı, Allah bolca verdi), **cûd ve halk** (mahlûk) sözcükleri zikredilerek Allah'ın kerem sahibi olduğu vurgulanmış, *rahîmin* açıklamasında ise *ehl-i hazret, hâss, rahmet, a'lâ* (yükseltti) kelimelerini seçilerek tercih ederek. Yüce Allah'ın sevdiği kullarını yüce makama çıkardığını ifade etmiştir. Bikâî'nin, *rahîm* isminin medlulüne ilişkin kullandığı "en yüce makama yükseltme" ifadesini el-İnşirâh 94/4. âyeti (Senin şânını ve ününü yüceltmedik mi?) dikkate alarak oluşturmuş olması mümkündür. Ayrıca Allah lafzından sonra kullandığı "çokça nimet verme" olayının vurgulanması, sûrenin maksûduna bağlı bir husus olabilir.

Bikâî, el-Mü'minûn sûresinin maksûdunun, felahın müminlere tahsis edilmesi olarak ifade ettikten olduğunu belirttiktan sonra besmeleyi "Emrin tamamı kendine mahsus olan ki onun emrini engelleyecek kimse yoktur- Allah'ın, beyanı iletmek (vahyi insanlara ulaştırmak) rahmetinin genelinden olan Rahmân'ın ve dilediğine imanı tahsis/bahşeden Rahîm'in adıyla"¹⁴⁸ biçiminde açıklamıştır. Buradaki besmele açıklamasında da her zaman tercih ettiği belli sözcükleri (umûm, rahmet, beyân/tebliğ, hassa, erâde, iman) tercih etmiştir. Ayrıca sûre isminin el-Mü'minûn olması ve bu sûrede müminlerin özelliklerinden bahsedilmesi göz önünde bulundurularak *rahîm* ismi **tefsir edilmiş olabilir**.

Bikâî'ye göre el-Müddessir sûresinin maksûdu ise istikbar kibir ehlini, helak yurduyla inzar etmeye (uyarmaya) çabalamak, günahkâr (dini) yalanlayanların inkarcıların nefislerinde yeniden dirilişi ispat tespit etmek ve çok bağışlayıcı aziz olan Allah'ın hilmiyle zikir ehline müjdeye işaret etmektir. Sûre girişindeki besmele ise "A'lemlerin sahibi (el-Melik), yüce, tek ve kahr olan Allah'ın, var etme ve açıklama nimetini hem iyilere hem kötülere teşmil eden Rahmân'ın **ve** dostlarına (ehl-i asfiya) düşünebilmeyi/akletme (istibsâr) ve kalıcı yurda (dâru'l-karâr) ulaşmayı muva'ak kılan *rahîm'in* adıyla"¹⁴⁹ şeklinde açıklanmıştır. Bikâî, burada *rahmânın* tefsirinde 'amme, *îcâd* (var etme) ve *beyân* (açıklama) kelimelerini, *rahîmin* tefsirinde de *hasa* fiiliyle *ehl-i asfyâ* ifadesini tercih etmiştir.

Sonuç olarak Bikâî, sûrelerin başındaki bismelenin temel kavramları olan *rahmân* ve *rahîm* kelimelerini tefsir ederken belli kelime ve ifadeleri tercih etmiştir. Bu usul, aslında onun *rahmân* ve *rahîm* kelimelerine verdiği anlamla ilgilidir bir durumdur. Çünkü Bikâî, başından itibaren *rahmân* ismine "Allah'ın iyi-kötü ayrımı yapmadan herkese merhamet edip lütufta bulunması", *rahîm* ismine de "Allah'ın sadece razı olduğu ve sevdiği dostlarına merhamet edip lütufta bulunması" temel anlamını yansıtmak için bahsi

سم اللّٰه الذي جل أمره وبتعالى جده ول إليه غيظه نعظم ما لي من إزعاجه، Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, 8/460 (الرحمن الذي أناض جوده على سائر خلقه لذنوهم والفرار، الرحمن الذي أعلى أهل حضراته بخصائص رحمة لي (مقامات الخصائص إلى أعلى مؤا)).

سم اللّٰه الذي ل المر ل، نل راد لمره، الرحمن الذي من عو رحمة، Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, 5/182 (البل في البان، الرحمن الذي خص من أراد البان).

سم اللّٰه الملك العلى الواحد القار، الرحمن الذي عم بزعمي الياد والبان، Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, 8/220 (البرار والفرار، الرحمن الذي خص أهل أصنافه بالخصائص والنوبيق إلى ما يوصل إلى دار القوار).

geçen kelime ve kalıplara başvurmuştur. Bu çerçevede *rahmân* kelimesinden sonra Allah'ın rahmet ve lütfunun herkesi kapsadığını ifade etmek için 'amme/âamme/umûm (geneli içine aldı/genel),¹⁵⁰ vesî'a (kapsadı),¹⁵¹ efâda (suyu döktü akıttı, Allah bdaverdi),¹⁵² ehâta (çevreledi/ihata etti),¹⁵³ cemî` (tüm, herkes),¹⁵⁴ halk/mahlûkât/halâik (mahlûkat),¹⁵⁵ küll (tüm, herkes),¹⁵⁶ istevâ (eşit odu),¹⁵⁷ nimet,¹⁵⁸ rahmet,¹⁵⁹ îcâd (retmek),¹⁶⁰ şemile/şümûl (kapsadı/kapsamak),¹⁶¹ beriyye (mahlûk),¹⁶² kerem/cûd (cömertlik),¹⁶³ beyân/beyân-ı `âmm/nimetü'l-beyân (açıklamak, vahyin insanlara ulaştırılıp açıklanması)¹⁶⁴ gibi kelime ve ifadeleri kullanmıştır. *Rahîm* kelimesinden sonra da Allah'ın sadece sevdiğine ve dostlarına merhamet edip ihsanda bulunduğunu vurgulamak için etemme/itmâm (tamamlamak),¹⁶⁵ nimet,¹⁶⁶ ehl-i tevfiik/tevfik (muva'akiyet),¹⁶⁷ en şâe/men inhtâra/men istafâ (dilediği/istediği kimse),¹⁶⁸ `ibâd (kullar),¹⁶⁹ hassa/yehussu/hâss/ihtisâs (tahsis etmek, bahşetmek),¹⁷⁰ fazl (üstünlük, edem),¹⁷¹ şerrafe (şere^endirdi),¹⁷² ehl-i veüdd/vidâd (sevgi ehli, Allah'ın sevdiği kulları),¹⁷³ yerdâ (hoşnut/razi olur),¹⁷⁴ yuhyî kulûbe ehl-i veüddihi (sevdiğilerinin kalplerini ihya eden),¹⁷⁵ menne/yemunnu (nimet verdi),¹⁷⁶ ehlü'l-îman (iman ehli),¹⁷⁷ ehlü'l-`irfân (irfan ehli),¹⁷⁸ zirvetü'l-ihsân (ihsanın zirvesi),¹⁷⁹ letafe (nazik davrandı/merhametli oldu),¹⁸⁰ evliyâ

¹⁵⁰ Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 2/205, 384; 3/411, 498; 4/3, 117, 517; 5/129, 405; 6/3, 239; 7/148, 220.

¹⁵¹ Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 2/3; 7/339, 432.

¹⁵² Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 2/579.

¹⁵³ Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 3/181.

¹⁵⁴ Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 3/498; 4/165; 5/4, 533; 7/3.

¹⁵⁵ Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 4/165, 199, 243, 517; 5/4, 63, 582; 7/3, 270, 474.

¹⁵⁶ Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 4/327, 5/229, 582.

¹⁵⁷ Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 5/4.

¹⁵⁸ Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 5/4, 63.

¹⁵⁹ Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 5/63, 229.

¹⁶⁰ Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 5/63, 129.

¹⁶¹ Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 5/229, 533; 6/3; 7/474.

¹⁶² Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 6/3.

¹⁶³ Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 6/67; 7/432.

¹⁶⁴ Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 7/88, 148, 402.

¹⁶⁵ Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 5/4; 7/339.

¹⁶⁶ Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 5/4.

¹⁶⁷ Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 5/4; 7/270, 291, 547.

¹⁶⁸ Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 5/63, 126, 229, 291; 6/482; 7/3, 270, 339.

¹⁶⁹ Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 5/63, 291.

¹⁷⁰ Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 5/129, 460; 6/3, 482; 7/88, 148, 244, 339, 371.

¹⁷¹ Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 5/129, 291.

¹⁷² Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 5/229; 6/200.

¹⁷³ Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 5/344; 6/356; 7/62, 312, 509.

¹⁷⁴ Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 5/344; 7/270, 312.

¹⁷⁵ Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 5/344.

¹⁷⁶ Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 5/405; 6/144.

¹⁷⁷ Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 5/460.

¹⁷⁸ Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 5/533.

¹⁷⁹ Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 5/533.

¹⁸⁰ Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 5/582.

(dostlar),¹⁸¹ encâ (kurtardı)¹⁸² enâra (aydınlattı),¹⁸³ tarîk-i cennet (cennet yolu),¹⁸⁴ (sevdikleri, arkadaşlar),¹⁸⁵ `atf (şafkat),¹⁸⁶ ehl-i kerâmet (keramet ehli),¹⁸⁷ hizb/ehl-i (tarafdar, Allah'a iman edenler),¹⁸⁸ ulu'l-elbâb (akıl sahipleri),¹⁸⁹ sevâb,¹⁹⁰ fâze/fevz (oldu),¹⁹¹ dâru'l-karâr (kalıcı yurt),¹⁹² ehl-i kunût (itaat ehli),¹⁹³ inkâz mine'd-dalâl (dalaletten kurtarma),¹⁹⁴ ehl-i-tâat,¹⁹⁵ ehl-i kurb (Allah yakın olanlar),¹⁹⁶ asfiyâ/ehl-asfiyâ (dostlar)¹⁹⁷ gibi isim, fiil ve ifadeleri yoğun bir şekilde kullanmıştır. Allah lafzının [Bikâî, afzattullâh'ın](#) açıklamasında da Yüce Allah'ın isim ve sıfatlarının açıklayan kelime ve ifadeleri tercih ettiği görülmektedir. [etmektedir](#).¹⁹⁸ Dikkat edilirse *rahmân* kelimesinin genel, *rahîmin* de özel bir muhtevaya sahip olduğunu vurgulamak için sıklıkla yakın anlamlı kelime ve ifadeler tercih edilmiştir. Dolayısıyla [Bikâî, el-Fâtiha sûresinin tefsirinde](#) sırasında, her bir besmeleyi başında bulunduğu sûrenin maksûduna uygun bir şekilde tefsir edeceğini belirtip bunun için bütün çabasını ortaya koymuşsa da verilen örneklerde de görüldüğü gibi yakın anlamlı kelime ve ifadeleri çokça kullanması nedeniyle birçok sûre girişindeki besmele açıklamaları anlam ve vurgu olarak birbirine benzemiştir.¹⁹⁹

Diğer taraftan [Bikâî'nin kendisinden üç asır önce yaşamış olan Ömer Neseî'nden ilhamla etkilenerek](#) böyle bir usulü takip etmiş olması mümkündür. Çünkü onun, [tefsirinde Mesâ'idü'n-nazar isimli eserinde el-Fâtiha sûresinin âyet sayıları konusunda Ömer Neseî'nin et-Teysîrine atıfta bulunmuştur](#).²⁰⁰ bu hususu desteklenmektedir. Ömer Neseî'den bilgi aktarımında bulunduğu, dolayısıyla tefsirini yazarken ondan istifade ettiği görülmektedir [bulunması bu hususu desteklemektedir](#). Nitekim [Mesâ'idü'n-nazar isimli eserinde Fâtiha sûresinin âyet sayıları konusunda Ömer Neseî'nin et-Teysîrine atıfta bulunmuştur](#).²⁰¹ Aynı zamanda [Bikâî'nin besmeleyi açıklarken kafiye ve şiirsel bir metin oluşturması, onun edebî kişiliği ve şair kimliğiyle de](#)²⁰² açıklanabilir. Bununla birlikte Ömer Neseî, besmeleleri açıklama yöntemi hakkında bilgi vermediği halde, [Bikâî sûre](#)

¹⁸¹ Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 5/582; 6/239, 412; 7/88.

¹⁸² Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 5/582.

¹⁸³ Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 6/3.

¹⁸⁴ Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 6/3.

¹⁸⁵ Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 6/42.

¹⁸⁶ Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 6/67.

¹⁸⁷ Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 6/144, 200.

¹⁸⁸ Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 7/148, 402.

¹⁸⁹ Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 7/220.

¹⁹⁰ Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 7/220.

¹⁹¹ Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 7/244, 402.

¹⁹² Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 7/244.

¹⁹³ Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 7/291.

¹⁹⁴ Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 7/312.

¹⁹⁵ Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 7/370.

¹⁹⁶ Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 7/402.

¹⁹⁷ Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 7/474; 8/220.

¹⁹⁸ Örnek olarak bk. Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 2/3, 181, 411, 498; 3/3, 117, 165, 199; 8/508, 513.

¹⁹⁹ Adnan Arslan, "Bikâî'nin Nazmü'd-Düer Tefsirinde Münâsebet İlmi'ne Dair Bir İnceleme: 30. Cüz Özelinde", *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 5/1 (Nisan 2021), 370-372.

²⁰⁰ [Bikâî, Mesâ'idü'n-nazar, 1/208.](#)

²⁰¹ [Bikâî, Mesâ'idü'n-nazar, 1/208.](#)

²⁰² Bikâî'nin edebî yönü ve şiir kitapları için bk. Kara, *Bikâî ve Tefsirindeki Metodu*, 30-32, 76-80.

girişlerindeki her bir besmeleyi sûre **maksûduna** göre tefsir edeceğini belirtmiş, Ömer Neseî'nden farklı olarak *Allah, rahmân ve rahîm* isimlerine eklediği ve şiirsel bir metin haline getirdiği ifade ve cümleleri âyetlerden seçmemiştir. Ayrıca onun, hem el-Fâtiha sûresindeki rahmân ve rahîm isimleriyle ilgili kısa açıklamasında hem de ve diğer sûrelerdeki açıklamalarında Allah'ın rahmetini dünya ve ahiretle sınırlamadığı görülmektedir.

Sonuç

Görebildiğimiz kadarıyla Tespit edebildiğimiz tefsir tarihinde Ömer Neseî ve Bikâî dışında, sûre girişlerinde bulunan bütün besmeleleri sûrenin konusu ve muhtevasına göre kafiyeli metinler şeklinde ayrı ayrı açıklayan başka müfessir gelmemiştir bulunmamaktadır. Ömer Neseî'nin (belki de) Kuşeyrî'den mülhem başlattığı bu usûlü, üç asır sonra Bikâî canlandırmıştır. Bu açıdan bu iki müfessirin çabalarını tefsir tarihinde bir zenginlik ve özgün bir yaklaşım olarak değerlendirmek mümkündür.

Ömer Neseî, sûre girişlerinde *Allah, rahmân ve rahîm* lafızlarına *ellezî* edatıyla eklediği cümlelerini, ilgili sûreden seçtiği âyet veya âyet bölümlerinden oluşturmuştur. Ancak âyetleri ilave ederken, sûrenin konusunu yansıtacak mahiyetteki âyetleri seçme gayretinde olmamıştır. Bununla birlikte kısa sûrelere geldikçe bu üç lafza iliştilen âyetlerin sûrelerin konusunu muhtevasını daha çok yansıttığı görülmektedir. Bu da sûrelerin hacmi ve onlarda ele alınan konu/konularla ilgili durum olabilir. Çünkü uzun sûrelerde genelde birbiriyle ilişkili birkaç konu işlenirken, kısa sûrelerde genelde bir konudan bahsedilmektedir. Bikâî ise *Allah, rahmân ve rahîm* isimlerine *ellezî* edatıyla eklediği ve şiirsel bir metin oluşturduğu cümleleri, doğrudan âyetlerden almak yerine belli kelime ve ifadeleri kullanarak kendisi oluşturmuştur. Ayrıca bahsi geçen kelime ve ifadeler vasıtasıyla oluşturduğu cümlelerle *rahmân ve rahîm* kelimelerine bütün sûrelerde aynı anlamı vermeye ve besmeleyi de sûre maksûduna göre açıklamaya çalışmıştır. Ömer Neseî'den ise genel itibarıyla böyle bir çabasının olmadığı görülmektedir.

Ömer Neseî ve Bikâî'nin besmeleleri sûre muhtevasıyla açıklama çabalarının, onların Kur'ân'a bütüncül yaklaşımlarının bir parçası olduğu ifade edilebilir. Çünkü her iki müfessir de sûrelerin konusunu tespit etmenin yanı sıra sûreler arasındaki münâsebeti göstermişler ve âyetler arasındaki bağlantı ve anlam ilişkilerine de değinmişlerdir. Ayrıca besmeledeki *Allah, rahmân ve rahîm* isimlerini kafiyeli ve şiirsel metinler şeklinde açıklama usûlü, aynı zamanda birer şair olan Ömer Neseî ve Bikâî'nin şair kimlikleri ve edebi kişilikleriyle de açıklanabilir. Çünkü bu müfessirlere ait şiir kitaplarının olduğu bilinmektedir.

Kaynakça

- Akpınar, Ali. "İşârî Tefsir ve Kuşeyrî (ö.465/1072)'nin Besmele Tefsiri". *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 3/9 (2002), 53-92.
- Arslan, Adnan. "Bikâî'nin Nazmu'd-Dürer Tefsirinde Münâsebet İlmi'ne Dair Bir İnceleme: 30. Cüz Özelinde". *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 5/1 (Nisan 2021), 278-297.
- Aslantürk, Ayşe Humeyra. *Ebû Hafs Ömer en-Neseî'nin (öl. 537/1142) "et-Teysîr f't- Tefsîr" Adlı Tefsirinin Tahlîli ve el-Bakara Sûresi'nin Tenkidli Neşri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1995. "Neseî, Necmeddîn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Aslantürk, Ayşe Humeyra. *Ebû Hafs Ömer en-Neseî'nin (öl. 537/1142) "et-Teysîr f't- Tefsîr" Adlı Tefsirinin Tahlîli ve el-Bakara Sûresi'nin Tenkidli Neşri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1995. "Neseî, Necmeddîn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2006. Cilt ve sayfa aralıkları belirtilmeli.
- Aydemir, Abdullah. "Besmele". *Diyanet İlmi Dergi [Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi]* 10 (1971), 82-89.
- Bedir, Ahmet. "Kuşeyrî'nin "Letâifü'l-İşârât" Adlı Tefsiri'nde "Besmele" Yorumu". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (2000), 189-213.
- "Besmele". *Temel İslam Ansiklopedisi*. ed. Tuncay Başoğlu. 1/459-460. İstanbul: İSAM Yayınları, 2019.
- Bikâî, Burhânuddîn Ebu'l-Hasan İbrahîm b. Ömer. *Mesâ'idü'n-nazar li'l işrâf 'alâ mekâsidi's-süver*. 3 Cilt. thk. Abdüsseîmî' Muhammed b. Ahmed Haseneyn. Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1987.
- Bikâî, **Burhânuddîn Ebu'l-Hasan İbrahîm b. Ömer**. *Nazmü'd-dürer fî tenâsubi'l-âyât ve's-süver*. thk. Abdurrezzâk GaGalib el-Mehdî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995.
- Bikâî, **Burhânuddîn Ebu'l-Hasan İbrahîm b. Hasan**. *Unvânu'z-zamân bi-terâcimi's-şuyûh ve'l-akrân*. 8 Cilt. thk. Hasan Habeşî. 8 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübi ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 2001.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Büyük Tefsir Tarihi*. 2 Cilt. İstanbul: Bilmen Yayınevi, ts.
- Can, Ali. "Aliyyü'l-Kârî'nin Envâru'l-Kur'ân ve Esrâru'l-Furkân Adlı Tesirinde Besmele Yorumu". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/2 (2012), 37-66.
- Can, Ali. "Ebû Saîd el-Hâdimî'nin Risâletü'l-Besmele Adlı Eserinde On Sekiz İlim Dalına Göre Besmele Yorumu". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/1 (2012), 1-73.
- Dâvûdî, Şemsuddîn Muhammed b. Ali. *Tabakâtu'l-müfessirîn*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983.
- Derman, M. Uğur - Uzun, Mustafa İsmet. "Besmele". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 5/532-537. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eş'as el-Ezdî. *Sünenu Ebî Dâvud*. thk. Şuayip el-Arnâvud - Muhammed Kâmil Karabelilî. 7 Cilt. Dimaşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.
- Efe, Seyfullah. *Ömer Neseî ve Ebû'l-Fütûh Râzî'nin Kur'ân Yorumlamaları*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.
- Gür, Süleyman. "Osmanlı Tefsir Geleneğinde Besmele Risaleleri Literatürü". *FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 12 (Güz 2018), 405-477.
- Güven, Şahin. "Tefsir İlminin Bir Alt Disiplini Olarak "Makâsîdu's-Süver". *Bilimname: Düşünce Platformu* 35/1 (2018), 97-126.
- Hamidullah, Muhammed. *İslam Peygamberi*. çev. Salih Tuğ. 2 Cilt. Ankara: İmaj Yayınları, 2003.
- Harâllî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Harâllî el-Merâkeşî. *Turâsu Ebi'l-Hasan el-Harâllî el-Merâkeşî f't-tefsîr*. thk. Muhemmâdî b. Abdisselâm el-Hayyâtî. b.y.: Metâbiu'n-Necâh el-Cedîde, 1997.
- Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed. *Şe'nu'd-duâ*. thk. Ahmed Yusuf ed-Dekkâk. Beyrut: Dâru's-Sekâfeti'l-Arabiyye, 1984.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: ed-Dâru't-Tûnusiyye li'n-Neşr, 1984.
- İbn Kutluboğa, Ebu'l-Fidâi Zeynuddîn Kâsım. *Tâcu't-terâcim*. thk. Muhammed Hayr Ramazan Yusuf. Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1992.
- İbn Manzûr. *Lisânu'l-Arab*. thk. Abdullah Ali el-Kebîr vd. 6 Cilt. Kahire: Dâru'l-Meârif, ts.

- İbnü'z-Zübeyr, Ebû Ca'fer Ahmed b. İbrahim el-Gırnâtî. *el-Burhân fî tertîbi süveri'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Şa'bân. Fas: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1990.
- Kara, Necati. "Nazmü'd-Dürer". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları, 2006. [Cilt ve sayfa aralıkları verilmeli.](#)
- Kara, Necati. *Burhânuddîm İbrâhîm b. Ömer el-Bikâî ve Tefsirindeki Metodu*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, İslâmî İlimler Fakültesi, Doktora Tezi, 1981.
- Kara, Ömer. "Bikâî'nin 'Nazmü'd-Dürer'inde Yer Alan 'İhtibâk Metinleri' -Bir İnşâ Denemesi-", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/3 (2000), 149-224.
- Karataş, Şuayip. *İmam Ya'kûb Kiraatinin Özellikleri ve Delilleri*. Ankara: Sonçağ Akademi Yayınları, 2021.
- Kaya, Ali. "Ömer Neseî'nin et-Teyisîr fî't-Tersir Adlı Tefsirinde Münâsebâtü'l-Kur'ân". *Ortaasya'dan Anadolu'ya İslami İlimler*. ed. Murat Şimşek vd. **818-828**. Karabük: Karabük Üniversitesi Yayınları, 2021.), **820-821**.
- Kaya, Ali. "Sure Mukaddimelerinde Verilen Bilgiler Çerçevesinde Müfessirlerin 'Sure Bütünlüğü'ne Yaklaşımları (Klasik-Çağdaş Karşılaştırılması)". *Mütefekkir* 6/11 (2019), 33-64.
- Kaya, Mehmet. "Tefsir Ekolleri Perspektifinden Kur'an'ın Çok Boyutlu Yorumu: Besmele Örneği". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/27 (2015), 83-116.
- Kocabaş, Huzeyfe. *Ömer Neseî ve Kitabü'l-Beyân an Garîbi'l-Kur'ân Adlı Eseri: Metin ve İnceleme*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr. *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 2006.
- Kuşeyrî, Ebu'l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik. *Letâifu'l-işârât*, thk. Abdüllatîf Hasan Abdurrahmân. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2007.
- Leknevî, Muhammed Abdulhay. *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-İslâmî, ts.
- Mevsilî, Ekrem Abdulvahhâb. *el-İmâmu'l-'allâme Burhânuddîn el-Bikâî ve mehhecuhû f't-tefsîr*. Ürdün: Dâru'l-Feth, 2014.
- Mütercim Âsim Efendi. *Kâmûsu'l-muhît tercümesi (el-Okyânûsu'l-muhît fî tercemeti'l-kâmûsul-muhît)*. haz. Mustafa Koç-Eyyüp Tanrıverdi. 6 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013.
- Neseî, Ebû Hafis Necmuddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed el-Hanefî. *et-Teyisîr f't-tefsîr*. thk. Mâhir Edîb Habbûş vd. 15 Cilt. İstanbul-Beyrut: Dâru'l-Lübbâb, 2019.
- Neseî, Necmeddin Ömer. Ömer Neseî Tefsiri-et-Teyisîr f't-tefsîr-. çev. Muhammed Coşkun. İstanbul: Yazma Eserleri Kurumu Başkanlığı, 2019.**
- Nuveyhîd, Âdil. *Mu'cemu'l-müfessirîn*. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetu Nuveyhid es-Sekâfiyye, 3. Basım, 1988.
- Özdemir, Ahmet. "İşârî (Tasavvufî) Tefsirlerde Besmele Yorumu". *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]* 20/1 (2020), 9-37.
- Özel, Mustafa. "Midhat Paşa'nın Besmele ve Fâtiha Tefsiri". *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]* 3/3 (2003), 269-272.
- Râgıb el-İsfahânî. *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Seyyid Keylânî. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- Rahmânî, Ahmed. *Mesâdirü't-tefsîri'l-mevdûî*. Kahire: Mektebetü Vehbe, 1989.
- Sehâvî, Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed Şemsuddîn. *ed-Dav'u'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi'i*. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1992.
- Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed. *et-Tahbîr f'l-mu'cemi'l-kebîr*. thk. Munîra Nâcî Sâlim. 2 Cilt. Bağdat: y.y., 1975.
- Sevgi, Ahmet. "Molla Câmî'nin Besmele Şerhi ve Türk Edebiyatına Tesirleri". *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 5 (1999), 1-50.
- Seyyid Kutub. *Fî zilâli'l-Kur'ân*. 6 Cilt. Mısır: Dâru's-Şurûk, 32. Basım 1972.
- Süüyûtî, [Celâluddîn Andurrahmân b. Ebî Bekr. Abdurrahmân Celâluddîn. el-Müzhir fî ulûmi'l-luga ve envâihâ](#). nşr. Muhammed Ahmed Câdu'l-Mevlâ Bek vd. 2 Cilt. Beyrut: Menşûrâtu'l-Mektebeti'l-Arabiyye, 1986.
- Süüyûtî, [Celâluddîn. Abdurrahmân Celâluddîn. Tabakâtu'l-müfessirîn](#). thk. Ali Muhammed Ömer. Kuveyt: Dâru'n-Nevâdir, 2010.
- Süüyûtî, [Celâluddîn Andurrahmân b. Ebî Bekr. Abdurrahmân Celâluddîn. Nazmu'l-'ikyân fî a'yânî'l-a'yân](#). nşr. Philip Hitti Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1927.
- Şen, Ziya. "İstiaze ve Besmele". *Diyanet İlmi Dergi* 40/1 (2004), 91-100.

- Şenol, Yahya. "Hayvan Kesiminde Besmele Meselesi". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 31 (2018), 491-508.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali. *el-Bedru't-tâli'*. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.
- Topaloğlu, Bekir. "Rahmân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 34/415-417. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Yılmaz, Mehmet Faik. *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet*. Ankara: DİB Yayınları, 2005.

ESKİYENİ

Editörlük Kararı

Ad Soyad: Esra ERDOĞAN ŐAMLIOĐLU

Rol: Alan Editörü

E-posta: esra.erdogansamlioglu@asbu.edu.tr

Kurum: ANKARA SOSYAL BİLİMLER ÜNİVERSİTESİ, İSLAMİ İLİMLER FAKÜLTESİ

Karar Tarihi: 27-12-2021

Karar: Minör Revizyon

ESKİYENİ

Yazardan Gelen Revizyon Dosyaları

Tam Metin

Başlık: Bismelenin Sûre Muhtevasıyla Yorumu Ömer Neseî ve Bikâî Örneği.doc

Tarih:13-02-2022

Besmelenin Sûre Muhtevasıyla Yorumu: Ömer Neseî ve Bikâî Örneği

Ali KAYA

Dr. Öğr. Üyesi, Aksaray Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi, Tefsir Anabilim
Dalı

Asst. Prof. Dr., Aksaray University, Faculty of Islamic Sciences,
Department of Tafsir
Aksaray/Turkey
kayaali72@hotmail.com

ORCID: [org/0000-0003-3481-9324](https://orcid.org/0000-0003-3481-9324)

The Interpretation of Basmala with the Content of the Surah: 'Umar Nasafî and al-Biqâ'î Example

Abstract

Basmala is a word that phrases the meaning of reading and writing the expression of the *bi-smi llāh*. Beginning an action with Basmala is good decency taught by Almighty Allah to Prophet Muhammad in the 8rst verses of the Qur'ān, as well as it is a sunnah handed down from generation to generation through prophets. In the period of Prophet Muhammad, basmala went through some stages until it took its 8nal form. In the early periods of Islam, the expression *bi-smika llāhumma* was used, when the verse 17/110 of al-Isrā' was revealed, the phrase *bi-smi llāhi r-rahmān* was used, and when the verse 27/30 of al-Naml was revealed, the phrase *bi-smi llāhi r-rahmāni r-rahīm* was used. Generally in tafsirs (commentaries), Basmala is expounded in a detailed way at the introduction of the Surah al-Fātiha. In addition, it has been examined from diBerent perspectives by being carefully handled in treatise-type works independently. 'Umar Nasafî (d. 537/1142) and al-Biqā'î (d. 885/1480), who are prominent with their holistic view to the Qur'ān in the history of tafsir, not only explained the Basmala at the beginning of the Surah al-Fātiha, but also interpreted it according to the content of the surah in all its entries. 'Umar Nasafî systematically showed the harmony between the surahs in his tafsir named *al-Taysir fî al-Tafsir* and gave systematical information about the subjects that make up the content of each surah. Besides, he created rhyming texts by adding the verse or parts of the verse he chose from the sura with the name *allazî* to the words *Allah*, *rahmān* and *rahīm* in the Basmala. Generally, he added a verse from the beginning of a surah to the word *Allah*, one of the verses that came after it to the name *rahmān*, and a verse that came later to the name *rahīm*. However, the general of the verses which are chosen by him is not in the content to reflect the subject(s) of the surah. Moreover, when it comes to short surahs, it is seen that the verses attached to these three words are more clearly related to the content of the surahs. This is a situation regarding the volume of the surahs and the subject(s) dealt with in them. Because, generally, while several subjects are covered in long surahs, one subject is mentioned in short surahs. On the other hand, in his tafsir named *Nazm al-Durar*, al-Biqā'î who showed the relationship between surahs, verses, and even sentences, and tried to reveal the *i'jaz* (inimitability) in the arrangement of the verses of the Qur'ān revived this method, which was started by 'Umar Nasafî three centuries ago. However, instead of quoting directly the verses, he explained Basmala by adding rhyming sentences to the names of *Allah*, *rahmān* and *rahīm*, which he often used with certain words and expressions. In Lafzatullāh's tafsir, he generally preferred words and expressions that explain the names and attributes of Allah, and he tried to give the same meaning to the words *rahmān* and *rahīm* in all the surahs, and to explain the Basmala according to the main aim (*maqsud*) of the surah, with the sentences formed with definite words and expressions he chose. However, the Basmala explanations in the introduction of many surahs are similar in meaning and emphasis, due to the frequent use of words and expressions with close meanings while explaining these three words. In this contribution, after giving brief information about the tafsirs of 'Umar Nasafî and al-Biqā'î, by considering the way of them explaining the basmala according to the content of the surah accompanied by examples, a comparison will be made.

Keywords

Tafsîr, Qur'ân, Basmala, 'Umar Nasafî, al-Biqâ'î

Besmelenin Sûre Muhtevasıyla Yorumu: Ömer Neseî ve Bikâî Örneği**Öz**

Besmele, *bismillâh* ibaresinin okunması ve yazılmasını ifade eden bir kelimedir. Besmeleyle bir işe başlamak, Kur'ân'ın ilk inen âyetlerinde Yüce Allah'ın, Hz. Peygamber'e öğrettiği bir edep olduğu gibi peygamberler vasıtasıyla nesilden nesile aktarılan bir sünnettir. Hz. Muhammed döneminde besmele son şeklini alıncaya kadar bazı aşamalardan geçmiştir. İslâm'ın ilk dönemlerinde *bismikellâhümme* ifadesi, İsrâ 17/110. âyet nâzil olunca *bismillâhirrahmân* ve Neml 27/30. âyet inince de *bismillâhirrahmânirrahîm* cümlesi kullanılmıştır. Besmele genelde tefsirlerde Fâtiha sûresinin girişinde detaylı bir şekilde tefsir edilmiştir. Ayrıca müstakil olarak risale türü eserlerde özenle ele alınarak farklı açılardan incelenmiştir. Tefsir tarihinde Kur'ân'a bütüncül yaklaşımlarıyla öne çıkan Ömer Neseî (öl. 537/1142) ve Bikâî (öl. 885/1480), besmeleyi sadece Fâtiha sûresinin girişinde açıklamakla kalmamış, bütün sûre girişlerinde, sûre muhtevasına göre tefsir etmişlerdir. Ömer Neseî, *et-Teysîr* "'t-tefsîr" isimli tefsirinde sistemli bir şekilde sûreler arasındaki uyumu göstermiş ve her bir sûrenin muhtevasını oluşturan konular hakkında düzenli bilgiler vermiştir. Bununla birlikte besmelede bulunan *Allah*, *rahmân* ve *rahîm* lafızlarına sûreden seçtiği âyet veya âyet bölümlerini *ellezî* ismiyle ekleyerek kaşyeli metinler oluşturmuştur. Genelde *Allah* lafzına sûre başlarından bir âyeti, *rahmân* ismine bundan sonra gelen âyetlerden birini, *rahîm* ismine de daha sonra gelen bir âyeti eklemiştir. Ancak seçtiği âyetlerin geneli, sûre konusu/konularını yansıtacak içerikte değildir. Bununla birlikte kısa sûrelere geldikçe bu üç lafza iliştilen âyetlerin, sûrelerin muhtevasıyla ilgisinin daha belirgin olduğu görülmektedir. Bu da sûrelerin hacmi ve onlarda ele alınan konu/konularla ilgili bir durumdur. Çünkü genelde uzun sûrelerde birkaç konu işlenirken, kısa sûrelerde bir konudan bahsedilmektedir. *Nazmü'd-dürer* isimli tefsirinde, sûreler, âyetler hatta cümleler arasındaki münâsebeti gösteren, bu vesileyle Kur'ân âyetlerinin tertibindeki i'câzı ortaya koymaya çalışan Bikâî ise kendisinden üç asır önce Ömer Neseî tarafından başlatılan bu usulü yeniden canlandırmıştır. Ancak o, doğrudan âyetlerden iktibaslar yapmak yerine, *Allah*, *rahmân* ve *rahîm* isimlerine, sıklıkla kullandığı belli kelime ve ifadeler vasıtasıyla oluşturduğu kaşyeli cümleler ilave ederek besmeleyi izah etmiştir. Lafzatullâhın tefsirinde genelde Allah Teâlâ'nın isim ve sıfatlarını açıklayan kelime ve ifadeleri tercih etmiş, seçtiği belli kelime ve ifadelerle oluşturduğu cümlelerle, *rahmân* ve *rahîm* kelimelerine bütün sûrelerde aynı anlamı vermeye ve besmeleyi sûrenin temel hedeşne (maksûd) göre izah etmeye çalışmıştır. Ancak bu üç lafzı açıklarken yakın anlamlı kelime ve ifadeleri çokça kullanması nedeniyle birçok sûre girişindeki besmele açıklamaları anlam ve vurgu olarak birbirine benzemiştir. Bu çalışmada, Ömer Neseî ve Bikâî'nin tefsirleri hakkında kısa bilgi verildikten sonra örnekler eşliğinde besmeleyi sûre muhtevasına göre açıklama tarzları ele alınarak mukayese yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler

Tefsir, Kur'ân, Besmele, Ömer Neseî, Bikâî

Giriş

Besmele (بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ), *dehrace* (دحرجة) vezninde dörtlü *b-s-m-l* (بسمل) 8ilinin mastarıdır ve *bismillâh* (بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ) ifadesini yazmak ve okumak anlamını ifade eden *menhût*¹

¹ *Naht*, edebî bir terim olarak iki kelimeyi muhtasar bir şekilde söylemek anlamına gelir ve bir tür ihtisardır. Arap dilinde bu ihtisar olayına *menhût* denir. Marangozun iki tahtayı yontarak tek bir parça haline getirmesi gibi iki kelimenin ihtisar edilerek tek kelimeyle ifade edilmesi olayıdır. *Lâ havle velâ kuvvete illâ billâh* cümlesinin *havkale*, *el-hamdu lillâh* cümlesinin *hamdele* sözcükleriyle anlatılması gibi. (Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006), 1/150-151; Abdurrahmân Celâluddîn es-Süyûtî, *el-Müzhir fi ulûmi'l-luga ve envâihâ*, nşr. Muhammed Ahmed Câdu'l-Mevlâ Bek vd. (Beyrut: Menşûrâtu'l-Mektebeti'l-Arabiyye, 1986),

kelimedir.² Bir işe besmeleyle başlamak, Kur'ân'ın ilk inen âyetlerinde, Yüce Allah'ın, Hz. Peygamber'e vahyettiği bir edeptir.³ Söz konusu âyetlerde, *ikra' bismi rabbikellezî halak/* قَالَتْ قُلْ يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ كَفَرَ اِنَّ اِلٰهَكَ اِلٰهٌ وَّاحِدٌ سَمِعْتَهُ نِدْوٰنَ رَبِّكَ اِذْ يَدْعُوْكَ اِلٰى دِيْنِهِۦ فَاَسْمِعْ اِنَّ سَمْعَكَ سَوِيْدٌ وَّ اِنَّكَ اَنْتَ الْكٰفِرُ

istenir. İbn Âşûr (öl. 1973), besmelenin, Hz. İbrahim'in devrinden itibaren "peygamberlerin dillerinde olan söz"ün mürâdi⁸, dolayısıyla onun hanîî için kelamı olduğunu ifade eder. Akabinde bu düşünceyi temellendirmek için bazı âyetleri⁵ zikrettikten sonra Hz. Süleyman'ın da Sebe Kraliçesi'ne gönderdiği mektuba, Hz. İbrahim döneminden miras kalan bu sünnete uyararak besmeleyle⁶ başladığını, Yüce Allah'ın da bu sünneti İslâm'la ihya ettiğini belirtir.⁷ Bununla birlikte besmelenin çok daha önce Hz. Nûh'un döneminde bilindiğini ifade etmek mümkündür. Nitekim Hz. Nûh kıssasının işlendiği bir bağlamda bulunan Hûd 11/41. âyette, Hz. Nûh'un inşa ettiği geminin gitmesinin ve durmasının Allah'ın adıyla (*bismillâhi mecrâhâ ve mürsâhâ/* مَّا لَكُمْ اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ وَرَبُّ السَّمٰوٰتِ وَرَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيْمِ) olacağı ifade edilmiştir.⁸

Buna göre bir işe besmele ile başlamanın, peygamberler aracılığıyla nesilden nesile aktarılan bir sünnet olduğu ifade edilebilir. Ayrıca bazı âlimler, Allah'ın zâtına ve sıfatlarına delalet etmesi hasebiyle *besmelenin* bütün şeriatı ihtiva ettiğini belirtmişlerdir.⁹

Hz. Muhammed döneminde besmele son şeklini alıncaya kadar bazı aşamalardan geçmiştir. Buna göre İslâm öncesinde olduğu gibi İslâm'ın ilk dönemlerinde de *bismikellâhümme* (بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ) ifadesi kullanılmıştır. Mekke döneminde müşriklerin Müslümanlarla ilişkilerini yasaklayan boykot metninde bulunması,¹⁰ Hudeybiye antlaşmasında Hz. Peygamber'in, müşrik tarafının ısrarı üzerine *bismillâhirrahmânirrahîm* yerine *bismikellâhümme* ibaresini kabul etmesi,¹¹ bu ifadenin erken dönemde kullanıldığını gösterir. eş-Şa'bî (öl. 104/722) ve el-A'meş'e (öl. 148/765) atfedilen bir rivayete göre Hz. Peygamber *bismillâh* şeklinde yazması için emredilinceye kadar

1/482-483; Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi (el-Okyânûsu'l-Muhît fi Tercemeti'l-Kâmûsul-Muhît)*, haz. Mustafa Koç - Eyyüp Tanrıverdi (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013), 5/4351. Ayrıca bk. "Besmele", *Temel İslam Ansiklopedisi*, ed. Tuncay Başoğlu (İstanbul: İSAM Yayınları, 2019), 1/459-460.

² Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, thk. Abdullah Ali el-Kebîr vd. (Kahire: Dâru'l-Meârif, ts.), 1/286; Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*, 5/4351. Ayrıca bk. Şuayip Karataş, *İmam Ya'kûb Kiraatinin Özellikleri ve Delilleri* (Ankara: Sonçağ Akademi Yayınları, 2021), 55.

³ Seyyid Kutub, *Fî zilâli'l-Kur'ân* (Mısır: Dâru's-Şurûk, 1972), 1/21.

⁴ el-'Alak 96/1.

⁵ "Babacığım! Allah tarafından sana azap dokunup da şeytanın yakını olmandan korkuyorum." (Meryem 19/45) "İbrahim: Selâm sana (esen kal) dedi, Rabbimden senin için mağ"ret dileyeceğim. Çünkü o bana karşı çok lütfkârdır." (Meryem 19/47) "...Tevbemizi kabul et; zira tövbeleri çokça kabul eden, çok merhametli olan ancak sensin." (el-Bakara 2/128)

⁶ en-Neml 27/30.

⁷ Muhammed Tâhir İbn Âşûr, *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr* (Tunus: ed-Dâru't-Tûnusiyye li'n-Neşr, 1984), 1/151.

⁸ Hûd 11/41.

⁹ Kurtubî, *el-Câmi'*, 1/142.

¹⁰ M. Uğur Derman - Mustafa İsmet Uzun, "Besmele", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/532-533.

¹¹ Kurtubî, *el-Câmi'*, 1/160; Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev. Salih Tuğ

(Ankara: İmaj Yayınları, 2003), 1/256; Derman-Uzun, "Besmele", 5/532-533.

ESKİYEENİ

bismikellâhümme ifadesini kullanmıştır. el-İsrâ 17/110. âyet¹² nazil olunca *bismillâhirrahmân* ibaresini, en-Neml 27/30. âyet¹³ inince de *bismillâhirrahmânirrahîm* cümlesini yazmıştır.¹⁴ Bir rivayette ise Hz. Peygamber'in en-Neml 27/30. âyet nazil oluncaya kadar *bismillâhirrahmânirrahîm* ifadesini kullanmadığı ifade edilmiştir.¹⁵

Rahmân kelimesi yalnız Allah için kullanılır. Çünkü sadece Allah rahmetiyle her şeyi kuşatmıştır. *Rahîm* ise Allah'ın dışındaki varlıklar için de kullanılır.¹⁶ Yaygın kanaate göre *rahmân* bu dünyada herkesi, *rahîm* ise ahirette sadece müminleri içine alan ilâhî rahmeti ifade eder.¹⁷ Nitekim Hattâbî (öl. 388/998), *rahmânın*, bütün mahlûkâtın rızklarını temin eden ve maslahatlarını karşılayan geniş rahmet sahibi anlamına geldiğini ifade eder. Dolayısıyla bu rahmet hem mümini hem de kaşri içine almaktadır. *Rahîm* ise sadece müminlere mahsustur. el-Ahzâb 33/43. âyette Allah Teâlâ'nın müminlere karşı çok merhametli olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca başka bir âyette¹⁸ rızık ve geçimlik (ma'îşet), rahmet olarak isimlendirilmiştir.¹⁹ Bununla birlikte *rahmân* ve *rahîm* isimlerinin, her iki dünya için geçerli, ancak belirgin etkileri bakımından bir hususiliğe sahip oldukları da ifade edilebilir. Çünkü Yüce Allah'ın sıfatlarını zaman yönünden sınırlandırmak mümkün değildir. Bu yorum, birçok âlimin savunduğu "rahmân ve rahîm kelimeleri arasında anlam farkının olmadığı"na dair görüşe de uymaktadır.²⁰

Besmele genelde tefsirlerde Fâtiha sûresinin girişinde detaylı bir şekilde tefsir edilmiştir. Bunun yanı sıra müstakil olarak risale türü eserlerin konusu olmuş ve farklı dönemlerde ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir.²¹ Akademik olarak besmelenin işârî

¹² "De ki: 'İster Allah deyin ister Rahmân deyin. Hangisini deseniz olur. Çünkü en güzel isimler ona hastır.' Namazında yüksek sesle okuma; onda sesini fazla da kısma, ikisinin arası bir yol tut."

¹³ "Mektup Süleyman'dandır, rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla (başlamakta) dır."

¹⁴ Kurtubî, *el-Câmi*, 1/144.

¹⁵ Ebû Dâvud Süleyman b. el-Eş'as el-Ezdî, *Sünenü Ebî Dâvud*, thk. Şuayip el-Arnâvud - Muhammed Kâmil Karabelilî (Dimeşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009), "Kitabu's-Salât", 124. Ayrıca bk. Kurtubî, *el-Câmi*, 1/144.

¹⁶ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Seyyid Keylânî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 191-192. Ayrıca bk. Kurtubî, *el-Câmi*, 1/163.

¹⁷ Bekir Topaloğlu, "Rahmân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/416.

¹⁸ "Rabbini rahmetini onlar mı paylaşıyorlar? Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz paylaştık. Birbirlerine iş gördürmeleri için kimini ötekine derecelerle üstün kıldık. Rabbini rahmeti onların biriktirdikleri şeylerden daha hayırlıdır." (ez-Zuhruf 43/32)

¹⁹ Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed el-Hattâbî, *Şe'nu'd-duâ*, thk. Ahmed Yusuf ed-Dekkâk (Beyrut: Dâru's-Sekâfeti'l-Arabiyye, 1984), 38.

²⁰ Topaloğlu, "Rahmân", 34/416.

²¹ Geniş bilgi için bk. Süleyman Gür, "Osmanlı Tefsir Geleneğinde Besmele Risaleleri Literatürü", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 12 (Güz 2018), 405-477; Ali Can, "Ebû Saîd el-Hâdimî'nin Risâletü'l-Besmele Adlı Eserinde On Sekiz İlim Dalına Göre Besmele Yorumu", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/1 (2012), 1-73; Ali Can, "Aliyyü'l-Kârî'nin Envârü'l-Kur'ân ve Esrârü'l-Furkân Adlı Tesirinde Besmele Yorumu", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/2 (2012), 37-66; Mustafa Özel, "Midhat Paşa'nın Besmele ve Fâtiha Tefsiri", *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]* 3/3 (2003), 269-272; Ahmet Sevgi, "Molla Câmi'nin Besmele Şerhi ve Türk Edebiyatına Tesirleri", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 5 (1999), 1- 50.

yorumu,²² besmele ve istiâzenin fikhî ve kıraat yönü²³ ile farklı tefsir ekollerine göre yorumunun ele alındığı²⁴ çalışmalar da yapılmıştır. Bu çalışma ise tefsir tarihinde Kur'ân'a bütüncül yaklaşımlarıyla dikkat çeken Ömer Neseî ve Bikâî'nin, sûre muhtevası ve konusunu dikkate alarak besmeleyi yorumlama çabaları üzerine yoğunlaşmayı hedeflemektedir. Görebildiğimiz kadarıyla bu iki müfessir sûre başlarındaki besmeleleri, ilgili sûrenin muhtevasına/konusuna göre farklı şekillerde kaşyeli cümlelerle tefsir etmeye çalışmışlardır.²⁵

²² bk. Ahmet Özdemir, "İşârî (Tasavvufî) Tefsirlerde Besmele Yorumu", *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]* 20/1 (2020), 9-37; Ali Akpınar, "İşârî Tefsir ve Kuşeyrî (öl. 465/1072)'nin Besmele Tefsiri", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 3/9 (2002), 53-92; Ahmet Bedir, "Kuşeyrî'nin "Letâifu'l-İşârât" Adlı Tefsiri'nde "Besmele" Yorumu", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (2000), 189-213.

²³ Abdullah Aydemir, "Besmele", *Diyanet İlmî Dergi [Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi]* 10 (1971), 82-89; Ziya Şen, "İstiaze ve Besmele", *Diyanet İlmî Dergi* 40/1 (2004), 91-100; Yahya Şenol, "Hayvan Kesiminde Besmele Meselesi", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 31 (2018), 491-508.

²⁴ Mehmet Kaya, "Tefsir Ekolleri Perspektifinden Kur'an'ın Çok Boyutlu Yorumu: Besmele Örneği", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/27 (2015), 83-116.

²⁵ Aslında sûrelerin girişinde besmeleyi farklı şekilde yorumlama usulünü ilk başlatan müfessirin Kuşeyrî (öl. 456/1072) olduğu söylenebilir. Ancak o, *Letâifu'l-İşârât*'ta sadece besmelelerdeki *bismillâh* ifadesini işari tefsirin ilkeleri çerçevesinde yorumlamış; *Allah*, *rahmân* ve *rahîm* isimlerini ayrı ayrı ve kaşyeli cümlelerle izah etmemiştir. Bu sebeple bu çalışmanın kapsamına dâhil edilmemiştir. Geniş bilgi için bk. bk. Ebu'l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik el-Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, thk. Abdülâtîf Hasan Abdurrahmân (Beirut: Dâru'l- Kütübi'l-İlmiyye, 2007); Akpınar, "İşârî Tefsir ve Kuşeyrî (ö.465/1072)'nin Besmele Tefsiri", 72-91.

1. Ömer Neseî'nin *et-Teysîr fi't-tefsîr*'i ve Besmele Yorumu

Ömer Neseî'nin²⁶ *et-Teysîr "t-tefsîr* adlı tefsiri, 2019 yılında bir kısım araştırmacı tarafından tahkik edilerek on beş cilt halinde yayımlanmıştır.²⁷ Ayrıca bu eser, Türkiye Yazma Eserleri Kurumu tarafından eleştirmeli-metin çeviri şeklinde neşredilmeye başlanmıştır.²⁸ Hacimli bir tefsir olan *et-Teysîr*, isminden de anlaşıldığı gibi kolay ve anlaşılır olmasıyla dikkat çekmektedir.

Ömer Neseî, *et-Teysîr*'de, sûrelerin kimliği hakkında bilgiler vererek tefsire başlamaktadır. Bu çerçevede her sûreye besmeledeki *Allah, rahmân* ve *rahîm* lafızlarına sûre içinden seçtiği âyet veya âyet bölümlerini, *ellezî* ismiyle ekleyerek kaşyeli bir giriş yapmaktadır. Daha sonra sûre faziletiyle ilgili rivayetleri zikretmekte, sûrenin Mekkî-Medenî özelliği hakkında bilgi vermekte ve sûrenin kaç kelime ve harften oluştuğunu belirtmektedir. Devamında tefsirini yaptığı sûrenin baş tarafı ile bir önceki sûrenin sonu arasındaki münâsebete (intizâma) değinmekte ve peş peşe gelen sûrelerin konuları ve muhtevaları hakkında bilgi vermektedir. Sûreler ve âyetler arasındaki münâsebeti ifade

²⁶ Ebû Hafs Necmuddîn Ömer en-Neseî, 461/1068 tarihinde Ceyhun nehri ile Semerkant arasında yer alan Neseî şehrinde dünyaya gelmiştir. İlk eğitimini burada almıştır. Neseî'nin hayatıyla ilgili fazla bilgi yoktur. Ancak hocaları, yetiştirdiği öğrencileri ve yüksek itibarı, onun ilme değer verilen ve birçok âlimin bulunduğu bir çevrede yaşadığını göstermektedir. Hocaları arasında Hanefî fakihleri ve Mâturîdî kelamcıları olduğu gibi öğrencileri arasında da Hanefî fıkhının önemli âlimleri vardır. 537/1142 senesinde Semerkant'ta vefat etmiştir. Ömer Neseî hem yaşadığı dönemde hem de daha sonraki dönemlerde âlimlerin övgüsüne mazhar olmuş, samimiyeti ve birikimi takdir edilmiştir. Bununla birlikte hadis rivayeti konusunda Sem'ânî (öl. 562/1166) tarafından tenkit edilmiştir. Kelâm, fıkıh, usûl ve tefsir başta olmak üzere birçok alanda eser kaleme almıştır. Geniş bilgi için bk. Ebû Sa'd Abdulkerîm b. Muhammed es-Sem'ânî, *et-Tahbîr "l-mu'cemi'l-kebir*, thk. Munîra Nâcî Sâlim (Bağdat: y.y., 1975), 1/527-528; Ebu'l-Fidâi Zeynuddîn Kâsım b. Kutluboğa, *Tâcu't-terâcim* thk. Muhammed Hayr Ramazan Yusuf (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1992) 219-220; Celâluddîn es-Süyûtî, *Tabakâtu'l-müfessirîn*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kuveyt: Dâru'n-Nevâdir, 2010), 88; Muhammed Abdülhay el-Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fi terâcimi'l-Hane"yye* (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-İslâmî, ts.) 149-150; Şemsuddîn Muhammed b. Ali ed-Dâvûdî, *Tabakâtu'l-müfessirîn* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983), 2/7-9; Ayşe Humeyra Aslantürk, "Neseî, Necmeddîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/571; Ayşe Humeyra Aslantürk, *Ebû Hafs Ömer en-Neseî'nin (öl. 537/1142) "et-Teysîr "t-Tefsîr" Adlı Tefsirinin Tahlîli ve el-Bakara Sûresi'nin Tenkidli Neşri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1995), 15-34; Seyfullah Efe, *Ömer Neseî ve Ebû'l-Fütûh Râzî'nin Kur'ân Yorumlamaları* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013), 17-20; Ebû Hafs Necmuddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Neseî el-Hanefî, *et-Teysîr "t-tefsîr (Muhakkikin önsözü)*, thk. Mâhir Edîb Habbûş (İstanbul - Beyrut: Dâru'l-Lübâb, 2019), 1/11-32; Necmeddin Ömer en-Neseî, *Ömer Neseî Tefsiri-et-Teysîr "t-tefsîr- (Çevirenin önsözü)*, çev. Muhammed Coşkun (İstanbul: Yazma Eserleri Kurumu Başkanlığı, 2019), 1/9; Ali Kaya, "Ömer Neseî'nin et-Teysîr 8't-Tersir Adlı Tefsirinde Münâsebâtü'l- Kur'ân", *Ortaasya'dan Anadolu'ya İslami İlimler*, ed. Murat Şimşek vd. (Karabük: Karabük Üniversitesi Yayınları, 2021), 820-821.

²⁷ Ebû Hafs Necmuddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Neseî el-Hanefî, *et-Teysîr "t-tefsîr*, thk. Mâhir Edîb Habbûş vd. (İstanbul-Beyrut: Dâru'l-Lübâb, 2019)

²⁸ Bu tefsirin 2 cildi yayımlanmıştır. bk. Necmeddin Ömer en-Neseî, *et-Teysîr "t-tefsîr (Ömer Neseî Tefsiri)*, ed. Muhammed Coşkun (İstanbul: Türkiye Yazma Eserleri Kurumu Başkanlığı, 2019)

etmek için genelde *intizâm*²⁹ sözcüğünü kullanan Neseî'nin, âyetler arasındaki bağlantıyı göstermek için yer yer *ittisâl*³⁰ kelimesini tercih ettiği görülmektedir.³¹

Ömer Neseî âyetleri tefsir ederken de belli bir usûlü takip etmektedir. Âyetleri kelime kelime tahlil etmekte, bu bağlamda öncelikle âyetlerin lügat anlamını açıklamakta, kelimeyle ilgili sahâbe, tâbiîn ve diğer âlimlere ait bir görüş varsa zikretmekte, başka bir yorum yoksa dilcilerin görüşleriyle ayeti izah etmektedir. Ayrıca kıraat farklılıklarına temas etmekte, varsa âyetin iniş sebebi hakkında bilgi vermekte ve bazı kelimelerin i'râbına değinmektedir. Âyetlerin sonunda ise Kuşeyrî (öl. 465/1072) gibi tasavvuf ehlinin görüşlerine yer vermekte, kelamla ilgili olarak da başta İmam Mâturîdî (öl. 333/944) olmak üzere birçok âlimden alıntılar yapmaktadır.³² Ömer Neseî, bu tertip ile başladığı tefsirinde, âyetin konusu dışına çıkmadan açıklamaları sürdürmekte,³³ âyetleri tefsir ederken başlıklar açmamakla birlikte, düzenli bir şekilde kullandığı belli kalıp ve ifadelerle bölümleri birbirinden ayırmaktadır.³⁴

Ömer Neseî, tefsirinin mukaddimesinde yararlandığı kaynaklar hakkında bilgi vermemekle birlikte, kullandığı bazı ifadelerle bilgi kaynaklarına işaret etmiştir.³⁵ Ayrıca atıf yaparken zikrettiği isimler, onun tefsirinin kaynaklarını öğrenme konusunda yardımcı olmaktadır. Âyetleri öncelikle hadisle açıklayan Ömer Neseî'nin tefsirinin esas rivayet kaynağını sahabe ve tabiinin görüşleri oluşturmuştur.³⁶ Bununla birlikte o, İmam Mâturîdî'nin *Te'vilâtu'l-Kur'ân'ı* ve Kuşeyrî'nin *Letâifu'l-işârât'ı* başta olmak üzere çeşitli tefsirler ve lügatlerden istifade ederek tefsirini kaleme almıştır.³⁷ Özellikle *Te'vilât* ve *Letâifu'l-işârât*'in temel kaynakları olması hasebiyle *et-Teysîr*'in Hanefî-Mâturîdî ile tasavvuf geleneğini birleştiren bir metin olduğu ifade edilebilir.³⁸

²⁹ bk. Neseî, *et-Teysîr*, 11/81-82, 187-188.

³⁰ Bakara 2/180. âyetin, önceki âyetle olan anlam irtibatını gösterirken *ittisâl* sözcüğünü kullanmaktadır. bk. Neseî, *et-Teysîr*, 3/77.

³¹ Ali Kaya, "Ömer Neseî'nin et-Teysîr 8't-Tersir Adlı Tefsirinde Münâsebâtü'l-Kur'ân", 821, 824- 825.

³² Efe, *Ömer Neseî ve Ebû'l-Fütûh Râzî'nin Kur'ân Yorumlamaları*, 58-59. Ayrıca bk. Aslantürk, *Ebû Hafs Ömer en-Neseî*, 83-84.

³³ Neseî, *et-Teysîr (Muhakkikin önsözü)*, 1/73-74; Neseî, *Ömer Neseî Tefsiri (Çevirenin önsözü)*, 1/18.

³⁴ Ömer Neseî, tefsirinde *ve'n-tizâmuhâ bimâ kableha* (bu sûrenin/âyetin önceki sûre/âyetle olan anlam ilişkisi), *ve emmâ tefsîruhâ* (tefsirine gelince), *kıssatu nüzûlihâ* (nüzûl hikâyesi), *ve kurie* (şöyle okundu/kıraatle ilgili), *ve delleti'l-âyetu ala...* (bu âyet, şu konuya/olaya delalet etti), *ve kâle ehli'l-ma'rife* (tasavvuf ehli şöyle dedi) gibi ifadelerini sıklıkla kullanmaktadır. bk. Neseî, *Ömer Neseî Tefsiri (Çevirenin önsözü)*, 1/18.

³⁵ Ömer Neseî, *kâle'l-müfessirîn, kâle ehli'l-luga, kâle ba'du ehli'l-ma'rife ve kâle ba'du ehli'l-luga* gibi cümlelerle nakillerde bulunmuştur. (Aslantürk, *Ebû Hafs Ömer en-Neseî*, 84-85)

³⁶ Aslantürk, *Ebû Hafs Ömer en-Neseî*, 84-85. Ayrıca bk. Kaya, "Ömer Neseî'nin et-Teysîr 8't-Tersir Adlı Tefsirinde Münâsebâtü'l-Kur'ân", 822.

³⁷ Geniş bilgi için bk. Aslantürk, *Ebû Hafs Ömer en-Neseî*, 84-124; Neseî, *et-Teysîr (Muhakkikin önsözü)*, 1/73-77. Ayrıca bk. Neseî, *Ömer Neseî Tefsiri (Çevirenin önsözü)*, 1/20-24; Kaya, "Ömer Neseî'nin et-Teysîr 8't-Tersir Adlı Tefsirinde Münâsebâtü'l-Kur'ân", 822.

³⁸ Neseî, *Ömer Neseî Tefsiri (Çevirenin önsözü)*, 1/23.

Ömer Neseî'nin tefsirle ilgili diğeri eseri *el-Ekmeî'î-atvel'*in nüshalarının Kahire'deki Hidîviyye Kütüphanesi'nde bulunduğu ve dört cilt olduğu ifade edilmektedir.³⁹ Bundan başka onun *Tefsîr-i Neseî* isimli Farsça bir tefsiri⁴⁰ ve *Kitabu'l-beyân 'an ğarîbi'l- Kur'ân* adında Kur'ân kelimelerini konu edinen bir kitabı vardır.⁴¹

1.1. Ömer Neseî'nin Besmele Yorumu

Ömer Neseî, *et-Teysîr*'in mukaddimesinde *istiâzeyi* tefsir ederken *Allah* özel isminin kökeni hakkında detaylı bilgiler verir. *Allah* lafzının, Yüce Allah'ın en büyük ismi (ism-i a'zam) olduğunu ve "yoktan var etmeye gücü yeten" anlamına geldiğini belirtir. Akabinde *kîle* (söylendi, denildi) ifadesiyle bu lafzın anlamına dair görüşleri sıralar ve müştak olup olmadığı konusunda âlimler arasında ihtilaf olduğunu belirtir.⁴² Besmeleyi açıklarken de ilk önce *be* harfinin anlamı ve işlevi hakkında bilgi verir. *Benin* ilsâk (bitişme) ve tazmîn (içine alma/kapsama) harfi olduğunu ifade ettikten sonra onun işleviyle ilgili beş yorum aktarır.⁴³ *Beden* sonra *isim* kelimesinin okunuşunda dört lügat (lehçe) olduğunu ve onun "yüksek oldu, yüceldi" ('alâ) anlamına gelen *semâ-yesmû- sumuvv* ve *semâ/semiye-yesmî-sumiyy* şilinden türediğini ifade eder. Ayrıca *ismin*, *veseme-yesimu* şilinden ürediğini savunanların hata ettiklerini belirterek *isim* sözcüğünün besmeleye dâhil olmasıyla ilgili görüşlere değinir.⁴⁴

Ömer Neseî, *rahmân* ve *rahîm* kelimeleri hakkında da detaylı bilgiler verir. Bu bağlamda öncelikle *rahmân* ve *rahîmin rahmet* kelimesinden türetildiğini, "Allah'ın rahmeti"nin, ehline (rahmet ehline) hayır murat etmesi anlamında geldiğini ifade eder. Devamında "Allah'ın kuluna olan rahmeti"nin mahiyeti ve anlamına dair farklı açıklamalara yer verir.⁴⁵ *Rahmet* ve *Allah'ın rahmeti* konusundaki bu bilgilerden sonra

³⁹ Aslantürk, *Ebû Hafs Ömer en-Neseî*, 27; Efe, *Ömer Neseî ve Ebû'l-Fütûh Râzî'nin Kur'ân Yorumlamaları*, 19; Neseî, *Ömer Neseî Tefsiri (Çevirenin önsözü)*, 1/11.

⁴⁰ Aslantürk, *Ebû Hafs Ömer en-Neseî*, 28; Efe, *Ömer Neseî ve Ebû'l-Fütûh Râzî'nin Kur'ân Yorumlamaları*, 19.

⁴¹ Bu kitap yüksek lisans tezi olarak tahkik edilmiştir. bk. Huzeyfe Kocabaş, *Ömer Neseî ve Kitabu'l-Beyân an ğarîbi'l-Kur'ân Adlı Eseri: Metin ve İnceleme* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018).

⁴² Neseî, *et-Teysîr*, 1/25-26. Halil b. Ahmed, nahivcilerden Zeccâc, müfessirlerden Hüseyin b. El-Fadl el-Cebelî, fıkıh imamlarında Muhammed b. Hasan, hadisçilerden Şâfi ve başka bir grup âlim, Allah lafzının türememiş (gayr-ı müştak) olduğunu savunmuş ve bu lafzın Allah Teâlâ'ya ait ve sadece onun özel ismi olduğunu ifade etmiştir. Ömer Neseî, *Allah* lafzının müştak olduğuna dair on görüş aktarmıştır. Geniş bilgi için bk. Neseî, *et-Teysîr*, 1/25-32.

⁴³ Ömer Neseî'nin *benin* işleviyle ilgili sıraladığı yorumlar şöyledir: 1-*Be*, öncesinde (istiâzede) bulunan *eûzu billah* ile ilişkilidir. Bu durumda besmele *eûzu bismillahi* şeklinde takdir edilir. 2-*Be*, besmeleyi gizli bir emir veya bildirim (ihbâr) bağlar. Bu durumda emirle ilgili *ibde'* (başla) ve *ibdeû* (başlayın), bildirimle ilgili *ebdeu ene* (ben başlıyorum/başlarım) veya *nebdeu nahnu* (biz başlıyoruz/başlarız) takdir edilir. Öncesine (eûzu) uyumu açısından *ebdeu* şeklinde yani ihbari bir şil takdir etmek daha münasıptir. 3-*Benin* anlamı "Allah'ın ismiyle bereket, uğur, sebat ve yardım dilerim" şeklindedir. 4-*Be*, "olan" ve "olacak" her şey Allah'ın adıyla (olur), anlamını katar. 5-*Be*, *hâzâ bismillâhi* şeklinde gizli bir mübtedanın haberidir. en-Nûr 24/1. âyet ve Sâd 38/29. âyetlerinde de buna benzer ifade ve cümleler vardır. bk. Neseî, *et-Teysîr*, 1/43.

⁴⁴ Neseî, *et-Teysîr*, 1/47-51.

⁴⁵ Neseî, "Allah'ın kuluna merhameti"nin anlamı/mahiyeti konusunda "kuluna, hak etmediği mükafatı vermesi ve müstahak olduğu azabı ondan uzaklaştırmaması", "azaba layık olanı terk etmesi (cezalandırmaması)", "muhtaç olana iyilikte bulunması" ve "şefkat" şeklide dört yorum zikreder. bk. Neseî, *et-Teysîr*, 1/51.

rahmân ve *rahîm* isimlerinin tefsiriyle ilgili selef ve hale8n birçok yorumunu tek tek zikreder. Bu çerçevede ilk önce Ebu Saîd el-Hudrî'ye dayandırılan bir rivayette, Hz. İsa'nın "Rahmân, dünyanın Rahmânı (*rahmânü'd-dünyâ*), rahîm ise ahiretin rahîmi (*rahîmü'l-âhire*)" şeklinde buyurduğunu aktarır. Sonra bununla aynı muhtevadaki diğer yorumları zikreder. Ancak bu yorumlar arasında bir tercihte bulunmaz.⁴⁶

Ömer Neseî, tefsirinin mukaddimesinde *rahmân* ve *rahîm* isimlerini farklı açılardan yorumlamayı ve değişik görüşleri aktarmayı sürdürür. Bu çerçevede *rahmân* ve *rahîm* sözcüklerinin kalıp olarak özellikleri ve ifade ettiği anlamlara dair çeşitli görüşleri aktarır.⁴⁷ Aynı sıfattan alınmakla birlikte *rahmân* ve *rahîm* isimlerinin birlikte zikredilmelerinin amacıyla ilgili dört yoruma yer verir.⁴⁸ Besmelede önce *Allah*, sonra *rahmân* sonra da *rahîm* isimlerinin gelme nedeni hakkındaki farklı görüşleri zikreder.⁴⁹ Allah'ın eşyayı ulûhiyet ile yarattığını ve rahmetiyle tuttuğunu; dünyada ve ahirette, öncekilere ve sonrakilere verilen bütün nimetlerin ancak onun rahmeti ile tezahür ettiğini belirten Neseî, bu bağlamda önce peygamberlerin Kur'ân'daki dualarında rahmetin kullanımı, sonra da Kur'ân'ın genelinde rahmet kelimesinin zikredilmesi hakkında âyetlerin şahitliğiyle detaylı bilgiler verir.⁵⁰ Son olarak besmelenin Kur'ân'dan bir âyet olup olmaması konusunda mezheplerin görüşlerine kısaca değinir.⁵¹

Ömer Neseî, besmeleyi oluşturan edat ve isimlerle ilgili farklı rivayet ve açıklamalara yer vermekle birlikte, çoğunlukla aktardığı görüşler arasında değerlendirme yapmadığı gibi bir tercihte de bulunmamıştır. Buna ek olarak o, ilk görüşten sonra zikrettiği görüşleri *kîle* (söylendi) formuyla aktararak,⁵² dolaylı olarak tercihini ortaya koymuştur. Diğer taraftan el-Fâtiha sûresinin isimlerinden biri olan *ümmü'l-Kur'ân* ifadesini açıklarken el-Fâtiha'nın, diğer sûrelerde zikredilen konuların temeli olduğunu ve

⁴⁶ Bu bağlamda Neseî sahabe, tabiîn ve diğer âlimlere atfettiği "dünya ehline (merhamet etmesiyle) *rahmân*, ahiret ehline (rahmet etmesiyle) *rahîm*", "kullarının dünyevi ihtiyaçlarını karşılaması itibarıyla *rahmân*, onların ahiretteki maslahatlarını yerine getirmesiyle *rahîm*", "dünya nimetleri vermesi açısından *rahmân*, ahiret nimeti vermesi itibarıyla *rahîm*", "ne8slere merhamet etmesiyle *rahmân*, kalplere merhamet etmesiyle *rahîm*", "verdiği nimetlerle *rahmân*, ihsanlarla *rahîm*", ateşten kurtarmasıyla *rahmân*, cennetlere sokmasıyla *rahîm*", "sıkıntıları gidermesiyle *rahmân*, günahları bağışlamasıyla *rahîm*", "yolu açıklamasıyla *rahmân*, kurtarması ve muvabak kılmasıyla *rahîm*", "rızkı vererek iyi-kötü herkese şefkat göstermesiyle *rahmân*, özellikle müminlere merhametiyle *rahîm*", "lütfuyla bütün kullarına şefkat göstermesiyle *rahmân*, itaat ehline/kendine itaat edene şefkat etmesiyle *rahîm*", "bütün yaratıklara merhamet etmesiyle *rahmân*, sadece dostlarına merhamet etmesiyle *rahîm*" şeklindeki görüşlere yer verir. bk. Neseî, *et-Teysîr*, 1/51-55.

⁴⁷ Bu konuda şu yorumları aktarır: 1-*Rahmân*, "rahmet sahibi" anlamına gelir. "Çok susamış" anlamına gelen *'atşân* kalıbı bunun gibidir. *Kadîr*'in *kâdir* anlamını ifade etmesi gibi *rahîm* de *râhim* demektir. Birincide (*rahmân*) sıfatın ispat edilmesi, ikincide (*rahîm*) 8ilin ispat edilmesi söz konusudur. 2-*Rahmân*, *fa'lân* kalıbında, sıfatta mübalağa ifade eden bir kalıptır. "Çok öfkeli" anlamına gelen *gadbân* bunun gibidir. *Rahîm* ise rahmeti daimî olan manasına gelir. *Râhim* formu, "kendisinde rahmet bulunan (kişi)" anlamını ifade eder. 3-*Gadbân*'ın "öfkeli" anlamını ifade etmesi gibi *rahmân* da "merhametli" anlamına gelir. *Semî* sözcüğü "işiten" manasına geldiği gibi *rahîm* de "merhamet eden" manasına gelir. bk. Neseî, *et-Teysîr*, 1/57.

⁴⁸ Neseî, *et-Teysîr*, 1/58.

⁴⁹ Neseî, *et-Teysîr*, 1/58-60.

⁵⁰ Neseî, *et-Teysîr*, 1/61-66.

⁵¹ Neseî, *et-Teysîr*, 1/67.

⁵² bk. Neseî, *et-Teysîr*, 1/57.

onları kapsadığını belirtmiştir. Ayrıca Kur'ân'da bulunan bütün rızık ve nimet verme, terbiye ve ikram, bekletme (*inzâr*) ve mühlet verme, ihsanda bulunma ve güzellik vermenin *er-rahmân* kelimesinin kapsamına girdiğini, Kur'ân'da zikredilen bütün suçların aBedilmesi, günahların silinmesi, isyanın bağışlanması, azgınlığın (*tuğyân*) cezalandırılmaması, asilerin serbest bırakılması, canilere merhamet edilmesinin de *er-rahîm* kelimesinin kapsamına dahil olduğunu ifade etmiştir.⁵³ *Kitâbu'l-beyân 'an ğarîbi'l-Kur'ân* isimli eserinde ise Allah lafzını "gerçek mabud" (*el-ma'bûdu'l-hakk*), *rahmân* ismini "rızkı vererek şefkat gösteren" (*el-âtif bi'r-rizk*) ve *rahîm* ismini de "bağışlayarak şefkat gösteren" (*el-âtif bi'l-mağ'ra*) şeklinde açıklamıştır.⁵⁴ Buna göre Ömer Neseî'nin genel itibarıyla *rahmân* ismi hakkında "dünyada her türlü rızık ve nimet vermek suretiyle şefkat gösteren", *rahîm* ismi hakkında ise "ahirette bağışlayarak şefkat gösteren" şeklindeki yorumu tercih ettiği anlaşılmaktadır.

et-Teysîr'in özgün taraılarından biri, sûre girişlerinde besmele açıklanırken takip edilen usuldür. Bu usulün, aslında Ömer Neseî'nin Kur'ân'ı yorumlama yönteminin bir parçası olduğu ifade edilebilir. Çünkü o, sistemli bir şekilde sûreler arasındaki uyumu gösterdiği gibi her bir sûrenin muhtevasını oluşturan konular hakkında da düzenli bilgiler vermiştir. Bunun yanı sıra besmelede geçen *Allah*, *rahmân* ve *rahîm* isimlerine eklediği âyet veya âyet bölümleriyle sûre muhtevasına ışık tutmaya çalışmıştır.

Ömer Neseî'nin sûre başlarındaki besmeleyi yorumlama usulü *iki madde* halinde incelenebilir: *Birincisi*, sûrelerin genelinde izlenen yoldur. Buna göre sûre girişlerindeki besmeleler *Allah*, *rahmân* ve *rahîm* isimlerine *ellezî* ism-i mevsûlu ile âyet veya âyet bölümleri sıra cümlesi yapılarak izah edilmiştir. Diğer bir ifadeyle Neseî, sûrelerin genelinin girişinde, âyetleri bu üç isme *ellezî* ismiyle bağlayarak kaşyeli ve etkili bir giriş yapmıştır. Ancak seçtiği âyetlerin genelinin, sûre konusu/konularını yansıtacak muhtevaya sahip olmadığı görülmektedir. Genelde *Allah* lafzına sûre başlarından bir âyeti, *rahmân* ismine bundan sonra gelen âyetlerden birini, *rahîm* ismine de daha sonra gelen bir âyeti eklemiştir. Örneğin Â-i 'İmrân'ın girişinde, sûrenin farklı âyetlerinin bölümlerini *Allah*, *rahmân* ve *rahîm* isimlerine *ellezî* ismiyle sıra yaparak besmeleyi açıklamıştır. Buna göre besmeleye "Kitabı indiren⁵⁵ Allah'ın, dilediğine hesapsız rızık veren⁵⁶ Rahmân'ın ve mükâfatın en güzeli katında olan⁵⁷ Rahîm'in adıyla..."⁵⁸ şeklinde mana vermiştir. Görüldüğü gibi Neseî, sırasıyla Â-i 'İmrân 3/2., 27. ve 195. âyetlerden seçtiği cümleleri üç lafza ilave ederek kaşyeli bir giriş yapmıştır.

⁵³ Neseî, *et-Teysîr*, 1/76-77.

⁵⁴ Kocabaş, *Ömer Neseî ve Kitabu'l-Beyân an Ğarîbi'l-Kur'ân Adlı Eseri*, 60.

⁵⁵ Â-i 'İmrân 3/2.

⁵⁶ Â-i 'İmrân 3/27.

⁵⁷ Â-i 'İmrân 3/195.

⁵⁸ نَسَفِيّ، الرَّحْمٰنُ الَّذِيْ يُرْزَقُ مِنْ تَحْتِهَا الْعَرْشُ الْعَلِيِّ، الرَّحْمٰنُ الَّذِيْ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ، الرَّحْمٰنُ الَّذِيْ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ، الرَّحْمٰنُ الَّذِيْ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ (Neseî, *et-Teysîr*, 3/449). 58. مَجْمُوعُ الْجَوَابِ

Müfessir el-En`âm sûresinde de aynı usulü takip etmiştir. *Rahmân* ismine iki âyetten seçtiği bölümleri eklemiş, *eksera bihi's-semerât*/بأكثر بثمرات ('onunla' ürünleri çoğaltan) ifadesinde⁵⁹ olduğu gibi âyetlerden iktibas ettiği kısımları olduğu gibi değil, cümlenin manasını gözeterek besmele için seçtiği diğer âyet bölümleriyle uyumlu hale getirmiş ve kaşyeli anlatım ortaya koymuştur. Buna göre besmeleyi "Gökleri ve yeri yaratan, aydınlığı ve karanlıkları var eden⁶⁰ Allah'ın, gökten su indiren ve onunla bitkileri çıkaran, ürünleri çoğaltan⁶¹ ve çardaklı çardaksız (üzüm) bahçeleri yaratan⁶² Rahmân'ın ve bizleri yeryüzünün halifeleri kılan ve kimimizi kimimize derecelerle üstün kılan⁶³ Rahîm'in adıyla..."⁶⁴ şeklinde ifade etmiştir.

Nesefî, el-A`râf sûresinin mukaddimesinde de *Allah, rahmân ve rahîm* isimlerine sûrenin bazı âyetlerini ekleyerek açıklamıştır. Ancak burada da âyetleri birebir almamış, iktibas ettiği âyet bölümlerini birbirlerine uyumlu hale getirerek kaşyeli bir metin oluşturmuştur. Bu çerçevede besmeleyi "Kendisiyle (insanları) uyarması ve müminlere öğüt vermesi için Resulüne kitabı indiren Allah'ın,⁶⁵ onda (bu sûrede) sonrakileri uyarmak için öncekilerin haberlerini anlatan⁶⁶ Rahmân'ın ve (Kur`ân okunduğunda) dinleyen ve susanlara rahmeti vadeden<sup>67</sup> Rahîm'in adıyla..."<sup>68</sup> biçiminde izah etmiştir. *Rahmân* ismine eklediği ifadeyi el-A`râf 7/101. âyetten⁶⁹ ilhamla oluşturduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca *kıssa* kelimesi aynı sûrenin 7., 35. ve 176. âyetlerde de zikredilmiştir. Diğer taraftan el-A`râf sûresi, peygamber kıssalarının yer aldığı sûrelerden biridir. Bu sebeple Nesefî'nin burada sûre konusuna işaret eden âyetleri tercih ettiği söylenebilir. el-Enfâl sûresinde de benzer bir açıklama şeklini görmek mümkündür:

"Yardım sadece katında olan ve mutlak güç, hüküm ve hikmet sahibi⁷⁰ Allah'ın, "(ey *Allahım!*) gökten üzerimize taş yağdır veya bize acı veren bir azap gönder!"⁷¹ diyenlere azapta acele etmeyen Rahmân'ın ve iman edip Allah yolunda hicret edenlere ve cihad edenlere, (muhacirleri) barındırıp onlara yardım edenlere mağ8ret ve bol rızk vadeden⁷² Rahîm'in adıyla..."⁷³

59 İlgili âyette ürünlerle ilgili ifade şöyledir: *ممن سناق قهم اذنا افسا قوا* "...Her biri meyvesi zaman meyvesinden yeyin..." (el-En`âm 6/141). Benzer bir ifade aynı sûrenin 99. âyetinde de vardır.

60 el-En`âm 6/1.

61 el-En`âm 6/99.

62 el-En`âm 6/141.

63 el-En`âm 6/165.

64 Nesefî, *et-Teysîr*, 6/7.

65 el-A`râf 7/2.

66 el-A`râf 7/101.

67 el-A`râf 7/204.

68 Nesefî, *et-Teysîr*, 6/279.

69 "İşte o ülkeler... Onların haberlerinden bir kısmını sana anlatıyoruz..."

70 el-Enfâl 8/10.

71 el-Enfâl 8/32.

72 el-Enfâl 8/74.

73 Nesefî, *et-Teysîr*, 7/117.

Dikkat edilirse bu sûrede besmeleyi açıklarken *Allah* lafzına eklediği cümleyi el- Enfâl 8/10. âyetten⁷⁴ almıştır. Bununla birlikte *nasr* (yardım) kelimesi aynı sûrenin 26., 40., 62., 72. ve 74. âyetlerinde de geçmektedir.

Nesefî'nin, el-Mü'minûn sûresinin girişinde, besmeleyi "İnsanı çamurdan alınmış bir özden yaratan⁷⁵ Allah'ın, iyiye (birr) ve kötüye (fâcir) rızık veren ve rızık verenlerin en hayırlısı olan⁷⁶ Rahmân'ın ve bağışlayan, merhamet eden ve merhametlilerin en hayırlısı olan⁷⁷ Rahîm'in adıyla..."⁷⁸ biçiminde izah etmesinden onun, besmeledeki *rahmân* ismine eklediği bölümü, sûrenin 72. âyetini dikkate alarak oluşturduğu anlaşılmaktadır. Ancak hem bu âyette hem de el-Mü'minûn sûresinde *berr* ve *fâcir* sözcükleri geçmemektedir. Şu hâlde bu cümleyi oluştururken *rahmân* isminin anlamını dikkate almış veya *Allah* ve *rahîm* lafızlarına eklediği cümlelerle kaşye oluşturma amacı gütmüş olması mümkündür.

Nesefî'nin sûre başlarındaki besmeleyi yorumlama metodunun *ikincisinde Allah, rahmân ve rahîm* isimlerine eklediği âyet veya âyet bölümlerinin, sûrenin muhtevasına işareti daha belirgindir. Bu durum, kısa sûrelerde kendisini daha çok göstermektedir. Örneğin, Yûsuf sûresindeki besmeleye eklediği ifadeler, sûre konusunun özeti niteliğindedir. Kullandığı *kıssa*, *hissa* ve *gussa* sözcükleriyle adeta şiirsel bir metin ortaya çıkmıştır: "Yusuf kıssasını kıssaların en güzeli yapan⁷⁹ Allah'ın, zindandan sonra mülkü Yusuf'un *hissesi* yapan⁸⁰ Rahmân'ın ve takva ve sabırla Yusuf'un kederini (*gussa*) gideren⁸¹ Rahîm'in adıyla..."⁸² İfadelerde de görüldüğü gibi Nesefî, sûrenin 3., 90. ve 101. âyetlerini göz önünde bulundurarak eklediği bu üç cümleyle sûrenin ana konusu olan Hz. Yusuf'un hayatının aşamalarına ışık tutmuştur.

Nesefî, en-Nûr sûresinde de besmele için seçtiği âyet bölümleriyle sûrede ele alınan bazı konulara dikkat çekmektedir: "Zinayı haram kılan⁸³ Allah'ın, nikahı meşru kılan⁸⁴ Rahmân'ın ve Hz. Peygamber'e kulak verip ona itaat edene kurtuluşu vadeden⁸⁵ Rahîm'in adıyla..."⁸⁶ Burada 2-3. âyetler, 32-33. âyetler ve 51. âyet dikkate alınarak

⁷⁴ "Allah bunu (meleklerle yardımı) sadece müjde olsun ve onunla kalbiniz yatışsın diye yapmıştı. Zaten yardım yalnız Allah tarafından. Çünkü Allah mutlak galiptir, yegâne hüküm ve hikmet sahibidir."

⁷⁵ el-Mü'minûn 23/12.

⁷⁶ el-Mü'minûn 23/72.

⁷⁷ el-Mü'minûn 23/109, 118.

için ayrıca ⁷⁸ Nesefî, *et-Teysîr*, 11/7 (من الله الذي خلق الدنيا من سلافة من طين، الرحم من الذي أنزل النور وهو). *Hûd*, *Kamer* ve *Rahmân* sûreleri (خالد الرازي، الرحم من الذي أنزل النور وهو). *Hûd*, *Kamer* ve *Rahmân* sûreleri bk. Nesefî, *et-Teysîr*, 8/151;

⁷⁹ Yûsuf 12/3.

⁸⁰ Yûsuf 12/101.

⁸¹ Yûsuf 12/90.

⁸² bk. Nesefî, *et-Teysîr*, 8/297 (من الله الذي خلق الدنيا من سلافة من طين، الرحم من الذي أنزل النور وهو). *Hûd*, *Kamer* ve *Rahmân* sûreleri (خالد الرازي، الرحم من الذي أنزل النور وهو). *Hûd*, *Kamer* ve *Rahmân* sûreleri bk. Nesefî, *et-Teysîr*, 8/151;

⁸³ en-Nûr 24/2-3.

⁸⁴ en-Nûr 24/32-33.

⁸⁵ en-Nûr 24/51.

⁸⁶ bk. Nesefî, *et-Teysîr*, 11/81 (من الله الذي خلق الدنيا من سلافة من طين، الرحم من الذي أنزل النور وهو). *Hûd*, *Kamer* ve *Rahmân* sûreleri (خالد الرازي، الرحم من الذي أنزل النور وهو). *Hûd*, *Kamer* ve *Rahmân* sûreleri bk. Nesefî, *et-Teysîr*, 8/151;

sûrenin konuları hakkında bilgi verilmiştir. el-Hucurât sûresinde ise *Allah* lafzına ekleme yaparken âyetlerin lafzına bağlı kalmamıştır: "Bizlere, Kur'ân'a ve sünnete tabi olmayı emreden⁸⁷ Allah'ın, inkârcılığı, fasıklığı ve isyanı çirkin gösteren⁸⁸ Rahmân'ın ve bizi imana erdirerek lütufta bulunan⁸⁹ Rahîm'in adıyla..."⁹⁰ Görüldüğü gibi Neseî, "Kur'ân ve sünnete tabi olma" ifadesiyle ilk beş âyetin konusu hakkında bilgi vermiştir. Ayrıca *rahmân* ismine eklediği ifadeyi ikinci sayfadan, *rahîm* sözcüğüne eklediği bölümü de üçüncü sayfadan seçerek sûrenin işlediği konuya dikkat çekmiştir.

Neseî'nin besmeleye ilişkin yorumlarında bazen *Allah*, *rahmân* ve *rahîm* isimlerinden birine eklenen cümle sûre konusunu ifade edebilmektedir. Örneğin en-Nâziât sûresinde, özellikle *Allah* ismine eklediği âyetle sûrenin işlediği konu hakkında bilgi veren Neseî, besmeleyi şöyle açıklamıştır: "Musa olayını bize anlatan⁹¹ Allah'ın, (yerden) suyu ve otlığı çıkaran⁹² Rahmân'ın ve Rabbinin makamından korkan ve nefsinin kötü arzularından uzaklaştırana cenneti vadeden⁹³ Rahîm'in adıyla..."⁹⁴ Çünkü bu sûrede, 15.-26. âyetlerde Hz. Musa ile Firavun'un diyaloguna yer verilmiştir. Benzer bir durum el-Burûc sûresinde de vardır. Lafzatullâha eklediği "Ashâb-ı Uhdûd'u helak eden" ifadesiyle sûrenin konusuna şöyle dikkat çekmiştir: "Ashâb-ı Uhdûd'u helak eden⁹⁵ Allah'ın, orduların haberiyle bizi tembih eden⁹⁶ Rahmân'ın ve çok başlayan ve çok seven⁹⁷ Rahîm'in adıyla..."⁹⁸

Neseî'nin kısa sûrelerde besmelelere ilave ettiği âyetler ve ifadeler, bir bütün olarak sûrenin işlediği konuyu ifade etmektedir. Dört âyetten oluşan el-Kureyş sûresi buna güzel bir örnektir: "Beyt-i Haram'ın Rabbi olan⁹⁹ Allah'ın, yiyeceklerle (Kureyş'i) doyuran¹⁰⁰ Rahmân'ın ve inşanları korkudan emin kılan¹⁰¹ Rahîm'in adıyla..."¹⁰² el-Kâ8rûn sûresinin baş tarafında ise sûre konusunu dikkate alarak besmeleyi kaşyeli bir şekilde açıklamıştır. Ancak burada diğer sûrelerdeki yaklaşımının aksine, âyetlerin kelime ve ifadelerine bağlı kalmaksızın sûrenin konusunu kendi ifadeleriyle anlatmış ve şiirsel bir metin oluşturmuştur. Bu usul, sadece bu sûrede görülmektedir. Buna göre besmeleye "Kâ8rleri aşağılayan Allah'ın, Müminlere, kâ8rlere karşı çıkmalarını emreden Rahmân'ın ve onları

87 el-Hucurât 49/1-3.

88 el-Hucurât 49/7.

89 el-Hucurât 49/17.

90. (والعصا) بن، Neseî, *et-Teysîr*, 13/487 (منه وقوق) الخ الف قروال منه وقوق،

الرحم م الربي قم لنغ. الخ أ س نعدان الخ م بن بسم اللابي

91 en-Nâziât 79/15.

92 en-Nâziât 79/31.

93 en-Nâziât 79/40-41.

94 Neseî, *et-Teysîr*, 15/191.

95 el-Burûc 85/4.

96 el-Burûc 85/17.

97 el-Burûc 85/14.

98. (ال. الربي ألك أصح باب الخدود، الرحمن الربي نبل م) بح عت الرجود، الرح م) Neseî, *et-Teysîr*, 15/277

والغفور الودود

99 el-Kureyş 106/3.

100 el-Kureyş 106/4.

101 el-Kureyş 106/4.

102 (سم الل الربي ر ببلبلت الحراك، الرحمن مط مع الطع)، الرح م مؤم من الل) Neseî, *et-Teysîr*, 15/491

(müminleri) en hayırlı dinle şereftendiren/yücelten Rahîm'in adıyla..."¹⁰³ şeklinde bir mana vermiştir.

Özetle Ömer Neseî'nin yaptığı ilk iş, el-Fâtiha sûresi ve başında besmele olmayan et-Tevbe sûresi¹⁰⁴ dışında, sûre girişlerindeki besmelelerde bulunan *Allah*, *rahmân* ve *rahîm* isimlerine, ilgili sûrenin bazı âyetlerini ekleyerek kaşyeli bir metin oluşturmaktır. Genelde *Allah* lafzına sûrenin baş tarafından, *rahmân* ve *rahîm* isimlerine ise sırasıyla diğer âyetleri veya âyet bölümlerini ekleyerek sûre tefsirine dikkatleri celbeden etkili bir giriş yapmıştır. Ancak o, âyetleri olduğu gibi değil, âyetin mana ve mefhumunu muhafaza ederek almış ve bazı tasarruflarla kaşye oluşturmuştur. Ayrıca sûre girişlerinde *intizâm* kavramıyla tespit ettiği sûre konularıyla ilgili âyetleri seçme gayretinde olmamıştır. Kısa sûrelere geldikçe sûre konusu hakkında bilgi veren âyet/âyetleri veya ifadeleri daha çok tercih etmiştir. Bu durum, kısa ve uzun sûrelerin ele aldığı konu veya konularla ilgili olabilir. Çünkü uzun sûrelerde birden çok konu işlenirken, kısa sûrelerde genelde bir konudan bahsedilmektedir. Özellikle kısa sûrelerde *Allah*, *rahmân* ve *rahîm* isimlerine eklenen üç âyetle sûreyi oluşturan âyetlerin yarısı veya daha fazlası kullanılmış, dolayısıyla sûrenin muhtevası hakkında bilgi verilmiş olunmaktadır.

Ömer Neseî'nin besmeleyi açıklarken kaşyeli metinler oluşturması, şiire olan ilgisiyle açıklanabilir. Çünkü onun *el-Eş'âr* adında bir şiir kitabı, şairlerden seçtiği şiirleri ihtiva eden *el-Muhtâr mine'l-eş'âr* isimli bir eseri vardır.¹⁰⁵ Ayrıca kaynaklarda onun edebi yönünün ve şiirinin güçlü olduğu ifade edilmektedir.¹⁰⁶ Diğer taraftan onun tefsirini hazırlarken sıkça atıfta bulunduğu Kuşeyrî'den (öl. 465/1072) ilhamla sure girişlerindeki besmeleleri ayrı ayrı açıklama yoluna gitmiş olması muhtemeldir. Çünkü Kuşeyrî, her bir sure girişinde besmelenin sadece *bismillâh* ifadesini işârî tefsirin ilkelerine göre farklı şekillerde tefsir etmiştir.¹⁰⁷

اللہ الیٰ اہین الکفر عن، الرحم من الہدیٰ امر بسخ الانعم العومین، الرحم م الہدیٰ) Nesefî, *et-Teyşîr*, 15/511 (الکریم بخ لرم دت ان ہی).

¹⁰⁴ Nesefî, et-Tevbe sûresinin mukaddimesinde besmelenin bulunmayışına ilişkin rivayet ve görüşlere yer vermiştir. bk. Nesefî, *et-Teyşîr*, 7/261-262.

¹⁰⁵ Aslantürk, *Ebû Hafs Ömer en-Neseî*, 34.

¹⁰⁶ Sem'ânî, *et-Tahbîr*, 1/527-528; Nesefî, *et-Teyşîr (Muhakkikin önsözü)*, 1/33-35.

¹⁰⁷ Geniş bilgi için bk. Akpınar, "İşârî Tefsir ve Kuşeyrî (ö.465/1072)'nin Besmele Tefsiri", 72-91.

2. Bikâî'nin Nazmü'd-dürer'î ve Besmele Yorumu

Bikâî'nin¹⁰⁸ tefsir alanında *Nazmü'd-dürer* ile *Mesâ'idü'n-nazar* isimli eserleri bulunmaktadır. *Nazmü'd-dürer*'in, Kur'ân tefsiri alanında, bütün sûreleri ve âyetleri kapsayacak şekilde ilmü'l-münâsebet yöntemi esas alınarak hazırlanan tefsirlerin en güzeli olduğu belirtilir.¹⁰⁹ Bu tefsirin tam adı *Nazmü'd-dürer fî tenâsübi'l-âyât ve's- süver*'dir. Ayrıca Bikâî bu tefsiri, *Fethu'r-Rahmân fî tenâsübi eczâi'l-Kur'ân*, *Tercümânü'l- Kur'ân ve mübdî münâsebâti'l-furkân* isimleriyle de adlandırmanın uygun olacağını ifade etmiştir.¹¹⁰ Dikkat edilirse Bikâî'nin tefsirine uygun gördüğü bu isimler, tefsirinin usulü ve mahiyeti hakkında yeterince bilgi vermektedir.

Bikâî 861/1456 yılında 51 yaşlarında *Nazmü'd-dürer'î* yazmaya başlamıştır. Yarısına yaklaşınca birçok âlim, bu tefsiri takdirle karşılarken, bir kısmı da Kitab-ı Mükaddes'ten nakilde bulunması ve âyetler arasındaki münâsebeti göstermeye yoğunlaşması sebebiyle kendisini eleştirmiştir. Bu tenkitler üzerine Bikâî tefsir yazımına ara vererek Kitab-ı Mükaddes'ten alıntı yapmanın caiz olduğunu göstermek için el-

¹⁰⁸ Tarihçi, müfessir, muhaddis ve edîb yönleriyle öne çıkan Burhânuddîn Ebu'l-Hasan İbrahîm b. Ömer el-Bikâî, Memlûkler döneminde yaşamış bir âlimdir. Bugün Lübnan topraklarında yer alan Bikâ' vadisindeki bir köyde 809/1406 tarihinde dünyaya gelmiştir. İlk eğitimini burada babasından almıştır. On iki yaşında köyünde meydana gelen bir olayda babası ve bazı akrabalarının öldürülmesi üzerine Bikâî, annesi ve dedesiyle birlikte köyü terk etmiş ve Şam'a yerleşmiştir. Dönemin ilim merkezleri mesabesinde olan önemli şehirlerde bulunan Bikâî, Şam'da İbnü'l-Cezerî'den (öl. 833/1429) aşere okumuş ve kendisinden kıraat dersi almıştır. 834 yılında Kahire'ye gitmiş, başta İbn Hacer (öl. 852/1449) olmak üzere birçok âlimin derslerine katılmıştır. Mücadeleci bir karaktere sahip olan Bikâî, bulunduğu şehirlerde birçok ilim adamıyla iletişime geçmiş, onlardan ilim ve tecrübeler almış, ayrıca onlarla çeşitli münakaşalara girerek birçok konuda reddiyeler yazmıştır. Özellikle Muhyiddîn İbnü'l-Arabî (öl. 638/1240) ve İbnü'l-Fârız (öl. 632/1235) hakkındaki eleştirilerini, tek8r derecesine ulaştırması ve Gazzâlî (öl. 505/1111) hakkında tenkitlerde bulunması onun yapacağı birçok hizmete engel olmuş; ilim çevrelerince yalnızlığı itilmeye çalışılmıştır. Ayrıca yazdığı tefsir dolayısıyla eleştirilerin hede8 olmuştur. Ancak Mısırlı ünlü âlimlerin takrizini almaya muvabak olunca geride bıraktığı eserler isminin unutulmasına mani olmuştur. Bikâî'yi övenler olduğu kadar yerenler de vardır. Ona en sert tenkitleri yönelten çağdaşı Sehâvî'dir (öl. 902/1497). Sehâvî, Bikâî'yi, ilm-i nücûm'la uğraştığını ve aslında onun ilim yönünden üstün bir seviyede olmadığını ileri sürerek sert bir şekilde tenkit etmiştir. Şevkânî (öl. 1250/1834) ise Bikâî'nin geride bıraktığı eserlerin, onun bütün ilimlerde mahir ve otoritesinin bir kanıtı olduğunu ifade ederek Sehâvî'nin eleştirisine cevap vermiştir. Şam'da 885/1480 tarihinde vefat Bikâî tefsir, kıraat, fıkıh, kelam, tasavvuf, tarih ve tabakat, nahiv, mantık, matematik ve edebiyata dair birçok eser kaleme almıştır. Geniş bilgi için bk. Âdil Nuveyhid, *Mu'cemu'l-müfessirîn* (Beyrut: Mektebetu Nuveyhid es-Sekâ8yye, 1988), 1/17; İbrahîm

b. Hasan el-Bikâî, *Unvânu'z-zamân bi-terâcimi's-şuyûh ve'l-akrân*, thk. Hasan Habeşî (Kahire: Dâru'l-Kütübi ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 2001), 2/62-64; Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed Şemsuddîn es-Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi'i* (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1992), 1/101-110; Celâluddîn Andurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *Nazmu'l-ikyân fî a'yânî'l-a'yân*, nşr. Philip Hitti (Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1927), 24; Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *el-Bedru't- tâli'* (Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.), 1/19-21; Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, ts.), 2/594-595; Necati Kara, *Burhânuddîm İbrâhîm b. Ömer el-Bikâî ve Tefsirindeki Metodu* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, İslâmî İlimler Fakültesi, Doktora Tezi, 1981), 1-84; Abdusemî Muhammed Ahmed Haseneyn, *Mesâ'idü'n-nazar li'l-işrâ' 'alâ makâsidi's-suver* (Muhakkikin önsözü) (Riyad: Mektebetü'l-Mearif, 1987), 33-33; Ömer Kara, "Bikâî'nin 'Nazmü'd-Dürer'inde Yer Alan 'İhtibâk Metinleri' -Bir İnşâ Denemesi-", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/3 (2000), 150-154; Ekrem Abdulvahhâb el-Mevsilî, *el- İmâmu'l-'allâme Burhânuddîn el-Bikâî ve mehhecuhû "t-tefsîr* (Ürdün: Dâru'l-Feth, 2014), 28-32.

¹⁰⁹ Ahmed Rahmânî, *Mesâdirü't-tefsîri'l-mevdûi* (Kahire: Mektebetu Vehbe, 1989), 6.

¹¹⁰ Burhânuddîn Ebu'l-Hasan İbrahîm b. Ömer el-Bikâî, *Nazmü'd-dürer fî tenâsübi'l-âyât ve's- süver*, thk. Abdurrezzâk Galib el-Mehdî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995), 1/5. Bikâî, âyetler ve cümleler arasındaki münâsebeti gösterirken *lemmâ* edatını çokça kullanması nedeniyle bu tefsirin bir adını da *Lemmâ* koymuştur. bk. Kara, *Bikâî ve Tefsirindeki Metodu*, 92.

Ahvâlu'l-kavîme fî hükmi'n-nakli mine'l-kütübi'l-kadîme isimli risaleyi, âyetler ve sûreler arasındaki münâsebeti aramanın gerekliliğini göstermek için de *Mesâ'idün'n-nazar li'l-eşrâ" alâ makâsidi's-süver* adlı kitabı yazmıştır. Bu arada tefsirinin bazı bölümlerini incelemeleri için Kahire'nin ileri gelen âlimlerine sunmuş, onların bir kısmı *Nazmü'd- durer'e* takriz yazarken, bir kısmı da Ehl-i Kitap'tan nakilde bulunmanın caiz olduğunu belirtmişlerdir. Tartışma ve dedikoduları bu şekilde bitiren Bikâî, tefsirin yazımına devam etmiş ve 882/1477 tarihinde Şam'da tamamlamıştır.¹¹¹ Bu tefsiri kaleme alırken başta Harâllî'nin (öl. 637/1240) *Miftâhu'l-bâbi'l-mukâzel*¹¹² isimli eseri ile İbnü'z-Zübeyr es-Sekâfî'in (öl. 708/1308) *el-Burhân fî tertîbi süveri'l-Kur'ân*¹¹³ olmak üzere birçok eserden yararlanmışır.¹¹⁴

Bikâî *Nazmü'd-durer'de* sûreler, âyetler hatta cümleler bazen de kelimeler arasındaki münâsebeti göstermiş, bu vesileyle Kur'ân âyetlerinin tertibindeki 'icâzi ortaya koymaya çalışmıştır. Her ne kadar daha önce bazı tefsirlerde âyetler arasındaki anlam irtibatına değinilmişse de bütün âyetler arasındaki münâsebet gösterilmemiştir. Bikâî ise âyetler ve sûreler arasındaki münâsebet konusuna ağırlık vermiş; bu alanda tek sayılabilecek bir eser kaleme almıştır. Diğer taraftan Bikâî tefsirinin ağırlık noktası bu olmakla birlikte, Kur'ân'da Ehl-i kitab'ın zikredildiği her yerde doğrudan Tevrat, İncil ve Zebur'dan nakillerde bulunmuş, yeri geldiğinde fikhî ve kelâmî meselelere yer vermiş, nahiv yönünden tahliller yapmış, belâgat, meânî ve 'icâz yönlerinden izahlarda bulunmuş, (varsa) nüzul sebeplerini aktarmıştır.¹¹⁵

Tefsirinin mukaddimesinde âyetlerin ve sûrelerin tertibinin münâsebetini ele alacağını¹¹⁶ ve Münâsebâtü'l-Kur'ân ilminin, "Kur'ân cüzlerinin (bölümlerinin) tertibinin illet ve gerekçelerinin bilinmesini sağladığını"¹¹⁷ ifade eden Bikâî, her bir sûre isminin, sûrenin temel hedefini (maksûdunu) ortaya koyduğunu belirtmiştir. Çünkü her türlü isim, kendisiyle müsemması arasındaki münâsebeti izhar eder. Sûrenin ismi de özet olarak (icmalen) sûrede olan tafsilata delalet eder. Sûrelerin maksûdu da ismiyle olan münâsebetine götürür. Bikâî devamla, bütün sûrelerin maksûduna değineceğini, sûrelerin maksûdu ile ismi arasındaki anlam ilişkisini göstereceğini ve bütün besmeleleri sûrenin maksûduna uygun bir şekilde tefsir edeceğini ifade etmiştir.¹¹⁸ Bikâî Fâtiha sûresinin girişinde belirlediği bu hususları bütün sûrelere uygulamıştır. Bu çerçevede sûre

¹¹¹ Kara, *Bikâî ve Tefsirindeki Metodu*, 95-96; Necati Kara, "Nazmü'd-Dürer", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/463.

¹¹² Harâllî'nin bazı eserleri tek bir kitapta toplanmıştır. bk. Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Harâllî el-Merâkeşî, *Turâsu Ebi'l-Hasan el-Harâllî el-Merâkeşî "t-tefsîr*, thk. Muhemmâdî b. Abdisselâm el-Hayyâtî (b.y.: Metâbiu'n-Necâh el-Cedîde, 1997)

¹¹³ bk. Ebû Ca'fer Ahmed b. İbrahim b. Ez-Zübeyr el-Gırnâtî, *el-Burhân fî tertîbi süveri'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Şa'bân (Fas: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1990)

¹¹⁴ bk. Kara, *Bikâî ve Tefsirindeki Metodu*, 100-140; Kara, "Nazmü'd-Dürer", 32/463; Mevsilî, *Burhânuddîn el-Bikâî ve mehhecuhû "t-tefsîr*, 107-162.

¹¹⁵ Kara, *Bikâî ve Tefsirindeki Metodu*, 97.

¹¹⁶ Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, 1/3.

¹¹⁷ Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, 1/5.

¹¹⁸ Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, 1/11-12.

girişlerinde *maksûduhâ* ifadesiyle öncelikle sûrenin konusu/konuları ve ana 8kri hakkında bilgi vermiştir. Akabinde sûre ismi ile müsemması, sûre başı ile sonu, bir önceki sûrenin sonu ile tefsiri yapılan sûrenin baş tarafı arasındaki münâsebeti göstererek sûreler arasındaki münâsebetle değinmiş, besmeleyi de ilgili sûrenin maksûduna göre yorumlamıştır. Ardından her ayeti cümle cümle, kelime kelime izah eden Bikâî, âyetler arasındaki münâsebetlere değinmiştir.¹¹⁹

Bikâî, tefsirle ilgili diğer eseri *Mesâ'idü'n-nazar*'da ise mukaddimeden sonra Mısır ulemasının tefsirine yazdıkları takrizleri koymuştur. Daha sonra 114 sûreyi tek tek ele alarak onların Mekkî-Medenî bilgileri, âyet sayıları, maksûdu ve fazileti hakkında düzenli bilgiler vermiştir.¹²⁰ Ayrıca *Mesâ'idü'n-nazar*'da sûrelerin maksûduyla ilgili verilen bilgilerin, *Nazmü'd-dürer*'deki bilgilerle aynı olduğunu ifade etmek gerekir. Örneğin Nesefî, bu iki eserde, et-Tekâsür sûresinin maksûdunu, başka sûrelerle ilişkilendirerek izah etmiştir. Buna göre et-Tekâsür'ün maksûdu, el-Kâri'a sûresinin tasvir ettiği ve el-Âdiyât sûresinin de işaret ettiği kıyamet günü helak olmanın nedenini açıklamaktır. Bu da mal mülk biriktirmek ve zeval yurduna (dünyaya) aşırı meyletmektir.¹²¹

2.1. Bikâî'nin Besmele Yorumu

Bikâî el-Fâtiha sûresinin girişinde de belirttiği gibi Kur'ân'daki bütün besmeleleri, ilgili sûrenin maksûduna (ana 8kri ve konusu) uygun tefsir etmeye çalışmıştır. Ömer Nesefî'nin *et-Teysîr*'inde olduğu gibi *Allah, rahmân* ve *rahîm* lafızlarına *ellezî* ismiyle eklediği kaşyeli cümlelerle besmeleyi açıklamıştır. Ancak Ömer Nesefî'nin aksine ne mukaddimede ne de el-Fâtiha sûresinin tefsirinde besmeleyi oluşturan unsurlar ve temel kavramlar hakkında detaylı açıklamalar yapmıştır. Ayrıca bu üç isme eklediği cümle ve ifadeleri, âyetler ve âyetlerin bölümlerinden seçmemiş, kendine has bir usulü takip ederek sıkça kullandığı 8il, isim ve ifadelerle kaşyeli cümleler oluşturmuştur. Bununla birlikte Fâtiha sûresinin tefsiri sırasında, Harâllî'den iktibasla besmelenin başındaki *be* har8, *Allah, rahmân* ve *rahîm* lafızlarının medlullerine ilişkin kısa açıklamalara yer vermiştir. Buna göre besmeledeki *be* har8nin anlamı, Yüce Allah'ın, sebep olma hikmetini (hikmetü't-tesbîb) izhar etmesidir. *İsim*, kalpler için gizli olanın, kulaklar vasıtasıyla fertler şeklinde (sûratü'l- efrad) açığa çıkarılmasıdır. *Allah*, akılların erişemediği yerde kalplerin kendisine yöneldiği bir isimdir. Bu nedenle akıllar ona kulluk edip hayran kalır, ona ibadet eder ve hoşnut olur.

¹¹⁹ Kara, *Bikâî ve Tefsirindeki Metodu*, 98; Kara, "Nazmü'd-Dürer", 32/463; Mehmet Faik Yılmaz, *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet* (Ankara: DİB Yayınları, 2005), 57; Ali Kaya, "Sure Mukaddimelerinde Verilen Bilgiler Çerçevesinde Müfessirlerin 'Sure Bütünlüğü'ne Yaklaşımları (Klasik-Çağdaş Karşılaştırılması)", *Mütefekkir* 6/11 (2019), 47. Ayrıca bk. Şahin Güven, "Tefsir İlminin Bir Alt Disiplini Olarak 'Makâsıdu's-Süver'", *Bilimname: Düşünce Platformu* 35/1 (2018), 110-111.

¹²⁰ Geniş bilgi için bk. Burhânuddîn Ebu'l-Hasan İbrahim b. Ömer el-Bikâî, *Mesâ'idü'n-nazar lil işrâ' alâ mekâsidi's-süver*, thk. Abdüssemî' Muhammed b. Ahmed Hasaneyn (Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, 1987).

¹²¹ Bikâî, *Mesâ'idü'n-nazar*, 3/241; a.mlf., *Nazmü'd-dürer*, 8/516. el-Hümeze ve el-İnşirâh sûrelerinin maksûdununun açıklaması için ayrıca bk. Bikâî, *Mesâ'idü'n-nazar*, 3/207, 247; a.mlf., *Nazmü'd-dürer*, 8/460, 525.

Yani onunla yetinip başka bir şeye muhtaç olmaz. *Rahmân*, rubûbiyetin kapsadığı her şeyi içine alan rahmettir. *Rahîm* ise rahmetin ulûhiyetin razı olduğuna tahsis edilmesidir.¹²²

Bikâî, burada *rahmân* ismini açıklarken *şâmil*/شامل (kapsayan), *kâZe*/كامل (tüm, bilcümle) ve *rahmet* sözcüklerini, *rahîm* ismini izah ederken *hâssa*/خاص (mahsus, özgü) ve *rahmet* isimleriyle *terdâ*/ترضى (razı/hoşnut olur) 8ilini kullanmıştır. Bu kelimelerin tercih edilmesi, aslında Bikâî'nin bu iki isme yüklediği anlamla ilgili bir durumdur. Çünkü bu kısa açıklamada *rahmân* ismine "Allah'ın rahmetinin her şeyi kapsaması", *rahîm* ismine de "Allah'ın rahmetinin, sadece onun razı olduklarına mahsus olması" şeklinde bir anlam verdiği görülmektedir. Bikâî, sûre başlarında bulunan besmelelerdeki *rahmân* ve *rahîm* kelimelerini açıklarken de ya aynı kelime ve ifadeleri yahut da benzerlerini kullanarak buradaki anlamı (el-Fâtiha sûresinde verdiği anlamı) muhafaza etmiştir. Örneğin Kevser sûresinin maksûdunun (hede8 ve konusu), olması mümkün her türlü hayırla mükâfat (minha) olduğunu, el-Kevser isminin bu hususu açıkladığını ve *nahr* olayının da buna benzediğini belirtmiştir. Çünkü *nahr*, devenin boğazlanması olayını ifade eder ve bu durum (devenin *nahr*) Arapların nezdinde cömertliğin zirvesidir.¹²³ Daha sonra Bikâî, besmeleyi sûrenin maksûduna göre şöyle izah etmiştir:

"Mutlak mâlik (el-Melik), en büyük (el-A'zam), lütfunun artışının bir sınırı olmayan *el-Cevâd el-Ekrem* Allah'ın, cömertliğiyle bütün yaratıkları kuşatan ve (yağmur gibi olan) lütfunu onlar arasında farklı şekillerde dağıtan *Rahmân*'ın, hizbine (kendine iman edenlere) doğru yolunu bulmayı ve ipine sarılmayı tahsis/nasip eden *Rahîm*'in adıyla..."¹²⁴

Görüldüğü gibi bu yorumda sûrenin konusuna bağlı olarak Allah ismine *cevâd* ve *ekrem* isimleri eklenerek Allah'ın lütfunun sınırsızlığı vurgulanmış, *rahmân*'ın açıklamasında *şemile* (kapsadı), *halâik* (mahlukât) ve *cûd* (cömertlik) kelimeleriyle Yüce Allah'ın cömertliğinin her şeyi kapsadığı, *rahîm* lafzının açıklamasında da *hassa* (ayrıcalık verdi, bahsetti) ve *hizb* (grup, taraftar) sözcükleriyle Yüce Allah'ın sadece hizbine (kendine inananlara) hidayetini ve ipine sarılmayı bahsettiği ifade edilmiştir.

Bikâî, Mâûn sûresinin girişinde de aynı usulü takip ederek besmeleyi yorumlamıştır. Buna göre el-Mâûn sûresinin maksûdu, cezadan (hesap verme) dolayı yeniden dirilişi inkâr etmeye -ki bu kötülüklerin anasıdır- dikkat çekmektir. Çünkü bu (inkâr olayı), inkâr edeni, kötü ve çirkin işleri yapmaya itmekte, nihayetinde büyük günahları küçümsemek onun huyu olmakta ve böylece bu kişi ahlaksız birine dönüşmektedir. Besmeleyi de şöyle açıklamıştır:

"Azameti her türlü şaibe ve noksanlıktan beri ve her türlü kemal kendisine mahsus olan Allah'ın, nimetini hem güzel hem de kötü/çirkin davrananlara teşmil eden ve herkese

¹²² Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 1/13.

¹²³ Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 8/547.

بسم اللہ العظیم الجواد الکریم لحد انفاض فضلہ، الرحمن الہی (Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 8/547). 124. شامل الخلق بجملة بجموده وفایوت بالآزم فی صوب وبلد، الرحمن الہی خص حزبہ بالامناء بحدہ b والخص بجملة

ihsanda bulunan Rahmân'ın, nimetin tamamlanmasını evliyasına (dostlarına) tahsis edip ittisal (buluşma) nimetini onlara bahşeden Rahîm'in adıyla..."¹²⁵

Dikkat edilirse burada da *rahmân* izah edilirken '*amme, gamera* (kapladı), *nimet* ve *nevâl/* (hediye) kelimeleri, *rahîm* izah edilirken de *hassa, habâ* (vermek, hediye vermek), *evliyâ* (dostlar), *itmâm* (tamamlamak) ve *nimet* sözcükleri tercih edilmiş, bu vesileyle *rahmân*'ın genel, *rahîm*'in ise özel bir muhtevaya sahip olduğu ifade edilmiştir.

Bikâî, el-Kâri'a sûresinin maksûdunu, başındaki ve sonundaki hallerini ve insanların o gün (ceza günü) "kurtuluşa eren" ve "helak olan" şeklinde taksimini tasvir ederek din (ceza) gününün izah edilmesi şeklinde ifade etmiştir. Devamında besmeleyi "Âlemlerin yüce sahibi (el-Melikü'l-a'lâ) Allah'ın, var etme ve açıklama nimeti herkesi kapsayan Rahmân'ın ve hizbini (kendisine iman edenleri), sevdiği ve razı olduğu şeye muvabak kılan Rahîm'in adıyla..."¹²⁶ biçiminde açıklanmıştır. Burada ise *rahmânı* '*amme, nimet, cemî'* (tüm, herkes) ve *verâ* (insanoğlu, halk) kelimeleri, *rahîmi* de *hassa, yühibbu* (sever), *yerdâ* (razı/hoşnut olur) ve *hizb* kelimeleriyle tefsir etmiştir. Onun *rahîm*'in açıklamasında *yühibbu* (sever) ve *yerdâ* 8illerini tercih etmesinin, el-Kâri'a 101/7. âyetteki '*İşe râdiye/* مَقَّةٌ قَعَّةٌ □ ع (hoşnut eden bir yaşayış) tamlamasıyla ilgili bir durum olduğu anlaşılmaktadır.
ب

Bikâî, el-İnşirâh sûresinin maksûdunun, ed-Duhâ sûresinin sonunda zikri geçen nimetin detaylı anlatımı ve "nimeti tahdis"le (nimeti anma) neyin murat edildiğinin açıklaması olduğunu belirtmiştir. Müfessire göre nimeti tahdis ise Allah'a ibadet konusunda çaba göstererek nimete şükürle mukabelede bulunmak, ihsanda bulunması sebebiyle onun rahmetinin büyüklüğünü hatırlayarak kendisine yönelmektir. Bikâî, sûrenin konusuyla ilgili bu bilgileri verdikten sonra besmeleyi şöyle açıklamıştır:

"Emri yüce ve şanı büyük, kendisinden başka ilah olmayan ve çokça nimet veren Allah'ın, yarattıklarının hepsine cömertliğiyle bolca ihsanda bulunan -ki o, celal ve ikram sahibidir- Rahmân'ın ve saygıdeğer ehline (ehl-i hazret/iman edenlere), rahmetini tahsis ederek (onlara tahsis edilmiş makamların) en yücesine yücelten Rahîm'in adıyla..."¹²⁷

Besmelenin buradaki tefsirinde, *rahmândan* sonra *efâda* (taştı, Allah bolca verdi), *cûd* (cömertlik) ve *halk* (mahlûk) sözcükleri zikredilerek Allah'ın kerem sahibi olduğu vurgulanmış, *rahîm*'in açıklamasında ise *ehl-i hazret, hâss, rahmet, a'lâ* (yükseltti) kelimeleri tercih edilerek Allah Teâlâ'nın sevdiği kullarını yüce makama çıkardığı ifade edilmiştir. Bikâî'nin, *rahîm* isminin medlulüne ilişkin kullandığı "en yüce makama yükseltme" ifadesini el-İnşirâh 94/4. âyeti (Senin şânını ve ününü yüceltmedik mi?)

125. (الرحمن). اسم اللب الذي نزلت عظمته عن كل شئ ذبذبة رؤوس نكته لب لفل كعمو، (الرحمن) Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, 8/541
عمت زعمته الرحمن والبهسئ نغمر الفل «أروا»، (الرحمن) الذي خص أولياءه بالعمه نعمة نوحهم بنعمه م النص. Ó
126. (الرحمن) الذي اسم اللب الملك العلى، (الرحمن) الذي عمت زعمة أجدده وبلاجم ع الورى، Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, 8/513
خص أهل حزبه بالانوفلق لم أجب وأرضى
127. (الرحمن) الذي اسم اللب الذي جل أمره ونعالي جده ول لب غلره نعظم م لب من لعنك، Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, 8/460
أناض جوده على سائر خلوق لب ذو الرجل أوالفراك، (الرحمن) الذي أهل حضراته بخلخص رحمن لب نلي
(مؤمخت الختخص خص إلى أعلى مقك).

dikkate alarak oluşturmuş olması mümkündür. Ayrıca Allah lafzından sonra kullandığı “çokça nimet verme” olayının vurgulanması, sûrenin maksûduna bağlı bir husus olabilir.

Bikâî, el-Mü’minûn sûresinin maksûdunun, felahın müminlere tahsis edilmesi olduğunu belirttiikten sonra besmeleyi “Emrin tamamı kendine mahsus olan- ki onun emrini engelleyecek kimse yoktur- Allah’ın, beyanı iletmek (vahyi insanlara ulaştırmak) rahmetinin genelinden olan Rahmân’ın ve dilediğine imanı tahsis/bahşeden Rahîm’in adıyla...”¹²⁸ biçiminde açıklamıştır. Buradaki besmele açıklamasında da her zaman tercih ettiği belli sözcükleri (‘umûm, rahmet, beyân/tebliğ, hassa, erâde, iman) kullanmıştır. Ayrıca sûre isminin el-Mü’minûn olması ve bu sûrede müminlerin özelliklerinden bahsedilmesi göz önünde bulundurularak *rahîm* ismi tefsir edilmiş olabilir.

Bikâî’ye göre Müddessir sûresinin maksûdu kibir ehlini, helak yurduyla inzar etmeye (uyarmaya) çabalamak, günahkâr inkârcıların neşlerinde yeniden dirilişi tespit etmek ve çok bağışlayıcı aziz olan Allah’ın hilmiyle zikir ehline müjdeye işaret etmektir. Sûre girişindeki besmele ise “Âlemlerin sahibi (el-Melik), yüce, tek ve kakhâr olan Allah’ın, var etme ve açıklama nimetini hem iyilere hem kötülere teşmil eden Rahmân’ın ve dostlarına (ehl-i as8ya) düşünebilmeyi/akletme (istibsâr) ve kalıcı yurda (dâru’l-karâr) ulaşmayı muvabak kılan rahîm’in adıyla...”¹²⁹ şeklinde açıklanmıştır. Bikâî, burada *rahmânın* tefsirinde ‘amme, îcâd (var etme) ve beyân (açıklama) kelimelerini, *rahîmin* tefsirinde de *hasa* 8iliyle *ehl-i as“yâ* ifadesini tercih etmiştir.

Sonuç olarak Bikâî, sûrelerin başındaki bismelenin temel kavramları olan *rahmân* ve *rahîm* kelimelerini tefsir ederken belli kelime ve ifadeleri tercih etmiştir. Bu usul, aslında onun *rahmân* ve *rahîm* kelimelerine verdiği anlamla ilgilidir. Çünkü Bikâî, başından itibaren *rahmân* ismine “Allah’ın iyi-kötü ayrımı yapmadan herkese merhamet edip lütufta bulunması”, *rahîm* ismine de “Allah’ın sadece razı olduğu ve sevdiği dostlarına merhamet edip lütufta bulunması” temel anlamını yansıtmak için bahsi geçen kelime ve kalıplara başvurmuştur. Bu çerçevede *rahmân* kelimesinden sonra Allah’ın rahmet ve lütfunun herkesi kapsadığını ifade etmek için ‘amme/’âmm/umûm (geneli içine aldı/genel),¹³⁰ vesîa (kapsadı),¹³¹ efâda (akıttı, Allah bolca verdi),¹³² ehâta (çevreledi/ihata etti),¹³³ cemî (tüm, herkes),¹³⁴ halk/mahlûkât/halâik (mahlûkat),¹³⁵ küll (tüm, herkes),¹³⁶ istevâ (eşit

128. Bikâî, *Nazmü’d-düerer*, 5/182 (بسم اللہ الہی لب الجر لفاہ ، نل راد لجرہ، الرحمن الہی من عمومہ رحمنہ).
فی البیان، الرحم الہی خاص من أراد بہ اللہ ان
129. Bikâî, *Nazmü’d-düerer*, 8/220 (بسم اللہ الہی عم بزعمہ الہی والہی الخ) (البرار والنجار، الرحم الہی خاص اهل اصابہ بالمتنہ و النوفاق الى موصول الى دار القرار)
130. Bikâî, *Nazmü’d-düerer*, 2/205, 384; 3/411, 498; 4/3, 117, 517; 5/129, 405; 6/3, 239; 7/148, 220.
131. Bikâî, *Nazmü’d-düerer*, 2/3; 7/339, 432.
132. Bikâî, *Nazmü’d-düerer*, 2/579.
133. Bikâî, *Nazmü’d-düerer*, 3/181.
134. Bikâî, *Nazmü’d-düerer*, 3/498; 4/165; 5/4, 533; 7/3.
135. Bikâî, *Nazmü’d-düerer*, 4/165, 199, 243, 517; 5/4, 63, 582; 7/3, 270, 474.

¹³⁶ Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, 4/327, 5/229, 582.

ESKİYENİ

odu),¹³⁷ nimet,¹³⁸ rahmet,¹³⁹ îcâd (var etmek),¹⁴⁰ şemile/şümûl (kapsadı/kapsamak),¹⁴¹ beriyye (mahlûk),¹⁴² kerem/cûd (cömertlik),¹⁴³ beyân/beyân-ı `âmm/nimetü'l-beyân (açıklamak, vahyin insanlara ulaştırılıp açıklanması)¹⁴⁴ gibi kelime ve ifadeleri kullanmıştır. *Rahîm* kelimesinden sonra da Allah'ın sadece sevdiklerine ve dostlarına merhamet edip ihsanda bulunduğunu vurgulamak için etemme/itmâm (tamamlamak),¹⁴⁵ nimet,¹⁴⁶ ehl-i tevfiq/tevfiq (muvaBakiyet),¹⁴⁷ en şâe/men ihtâra/men istafâ (dilediği/istediği kimse),¹⁴⁸ `ibâd (kullar),¹⁴⁹ hassa/yehussu/hâss/ihtisâs (tahsis etmek, bahşetmek),¹⁵⁰ fazl (üstünlük, edem),¹⁵¹ şerrafe (şereİendirdi),¹⁵² ehl-i vüdd/vidâd (sevgi ehli, Allah'ın sevdiği kulları),¹⁵³ yerdâ (hoşnut/razi olur)¹⁵⁴ yuhyî kulûbe ehl-i vüddihi (sevdiklerinin kalplerini ihya eden),¹⁵⁵ menne/yemunnu (nimet verdi),¹⁵⁶ ehlü'l-îman (iman ehli),¹⁵⁷ ehlü'l-`irfân (irfan ehli),¹⁵⁸ zirvetü'l-ihsân (ihsanın zirvesi),¹⁵⁹ letafe (nazik davrandı/merhametli oldu),¹⁶⁰ evliyâ (dostlar),¹⁶¹ encâ (kurtardı)¹⁶² enâra (aydınlattı),¹⁶³ tarîk-i cennet (cennet yolu),¹⁶⁴ ehbâb (sevdikleri, arkadaşlar),¹⁶⁵ `atf (şafkat),¹⁶⁶ ehl-i kerâmet (keramet ehli),¹⁶⁷ hizb/ehl-i hizb (tarafdar, Allah'a iman edenler),¹⁶⁸ ulu'l-elbâb (akıl sahipleri),¹⁶⁹ sevâb,¹⁷⁰ fâze/fevz (nail

-
- 137 Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 5/4.
138 Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 5/4, 63.
139 Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 5/63, 229.
140 Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 5/63, 129.
141 Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 5/229, 533; 6/3; 7/474.
142 Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 6/3.
143 Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 6/67; 7/432.
144 Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 7/88, 148, 402.
145 Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 5/4; 7/339.
146 Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 5/4.
147 Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 5/4; 7/270, 291, 547.
148 Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 5/63, 126, 229, 291; 6/482; 7/3, 270, 339.
149 Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 5/63, 291.
150 Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 5/129, 460; 6/3, 482; 7/88, 148, 244, 339, 371.
151 Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 5/129, 291.
152 Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 5/229; 6/200.
153 Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 5/344; 6/356; 7/62, 312, 509.
154 Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 5/344; 7/270, 312.
155 Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 5/344.
156 Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 5/405; 6/144.
157 Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 5/460.
158 Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 5/533.
159 Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 5/533.
160 Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 5/582.
161 Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 5/582; 6/239, 412; 7/88.
162 Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 5/582.
163 Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 6/3.
164 Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 6/3.
165 Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 6/42.
166 Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 6/67.
167 Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 6/144, 200.
168 Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 7/148, 402.
169 Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 7/220.
170 Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 7/220.

oldu),¹⁷¹ dâru'l-karâr (kalıcı yurt),¹⁷² ehl-i kunût (itaat ehli),¹⁷³ inkâz mine'd-dalâl (dalaletten kurtarma),¹⁷⁴ ehl-i-tâat,¹⁷⁵ ehl-i kurb (Allah yakın olanlar),¹⁷⁶ as8yâ/ehl-as8yâ (dostlar)¹⁷⁷ gibi isim, 8il ve ifadeleri yoğun bir şekilde kullanmıştır. Bikâî, lafzatullâhın tefsirinde de Yüce Allah'ın isim ve sıfatlarının açıklayan kelime ve ifadeleri tercih etmiştir.¹⁷⁸ Dikkat edilirse *rahmân* kelimesinin genel, *rahîm* de özel bir muhtevaya sahip olduğunu vurgulamak için sıklıkla yakın anlamlı kelime ve ifadeler tercih edilmiştir. Dolayısıyla Bikâî, el-Fâtiha sûresinin tefsirinde, her bir besmeleyi başında bulunduğu sûrenin maksûduna uygun bir şekilde tefsir edeceğini belirtip bunun için bütün çabasını ortaya koymuşsa da verilen örneklerde de görüldüğü gibi yakın anlamlı kelime ve ifadeleri çokça kullanması nedeniyle birçok sûre girişindeki besmele açıklamaları anlam ve vurgu olarak birbirine benzemiştir.¹⁷⁹

Diğer taraftan Bikâî'nin kendisinden üç asır önce yaşamış olan Ömer Neseî'den etkilenecek böyle bir usulü takip etmiş olması mümkündür. Onun, *Mesâ'idü'n-nazar* isimli eserinde el-Fâtiha sûresinin âyet sayıları konusunda Ömer Neseî'nin *et-Teysîr*'ine atıfta bulunması,¹⁸⁰ bu hususu desteklemektedir. Aynı zamanda Bikâî'nin besmeleyi açıklarken ka8yeli ve şiirsel bir metin oluşturması, onun edebî kişiliği ve şair kimliğiyle de¹⁸¹ açıklanabilir. Bununla birlikte Ömer Neseî, besmeleleri açıklama yöntemi hakkında bilgi vermediği halde, Bikâî sûre girişlerindeki her bir besmeleyi sûre maksûduna göre tefsir edeceğini belirtmiş, Ömer Neseî'den farklı olarak *Allah*, *rahmân* ve *rahîm* isimlerine eklediği ve şiirsel bir metin haline getirdiği ifade ve cümleleri âyetlerden seçmemiştir. Ayrıca onun, el-Fâtiha sûresindeki *rahmân* ve *rahîm* isimleriyle ilgili kısa açıklamasında ve diğer sûrelerdeki açıklamalarında Allah'ın rahmetini dünya ve ahiretle sınırlamadığı görülmektedir.

Sonuç

Allah'ın zâtına ve sıfatlarına delalet etmesi hasebiyle bütün şeriatın hûlasası niteliğinde olan besmele, peygamberler vasıtasıyla kuşaktan kuşağa aktarılan bir sünnettir. Bundan dolayı hem tefsirlerde hem de müstakil eserlerde farklı açılardan incelenmiş ve tefsir edilmiştir.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla tefsir tarihinde Ömer Neseî ve Bikâî dışında, sûre girişlerinde bulunan bütün besmeleleri sûrenin konusu ve muhtevasına göre ka8yeli

¹⁷¹ Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 7/244, 402.

¹⁷² Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 7/244.

¹⁷³ Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 7/291.

¹⁷⁴ Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 7/312.

¹⁷⁵ Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 7/370.

¹⁷⁶ Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 7/402.

¹⁷⁷ Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 7/474; 8/220.

¹⁷⁸ Örnek olarak bk. Bikâî, *Nazmü'd-düer*, 2/3, 181,411, 498; 3/3, 117, 165, 199; 8/508,513.

¹⁷⁹ Adnan Arslan, "Bikâî'nin Nazmü'd-Düer Tefsirinde Münâsebet İlmi'ne Dair Bir İnceleme: 30. Cüz Özelinde", *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 5/1 (Nisan 2021), 370-372.

¹⁸⁰ Bikâî, *Mesâ'idü'n-nazar*, 1/208.

¹⁸¹ Bikâî'nin edebî yönü ve şiir kitapları için bk. Kara, *Bikâî ve Tefsirindeki Metodu*, 30-32, 76-80.

metinler şeklinde ayrı ayrı açıklayan başka müfessir bulunmamaktadır. Ömer Neseffî'nin (belki de) Kuşeyrî'den mülhem başlattığı bu usûlü, üç asır sonra Bikâî canlandırmıştır. Bu açıdan bu iki müfessirin çabalarını tefsir tarihinde bir zenginlik ve özgün bir yaklaşım olarak değerlendirmek mümkündür.

Ömer Neseffî, sûre girişlerinde *Allah, rahmân ve rahîm* lafızlarına *ellezî* ismiyle eklediği cümleleri, ilgili sûreden seçtiği âyet veya âyet bölümlerinden oluşturmuştur. Ancak âyetleri ilave ederken, sûrenin konusunu yansıtacak mahiyetteki âyetleri seçme gayretinde olmamıştır. Bununla birlikte kısa sûrelere geldikçe bu üç lafza iliştilen âyetlerin, sûrelerin muhtevasını daha çok yansıttığı görülmektedir. Bu da sûrelerin hacmi ve onlarda ele alınan konu/konularla ilgili durumdur. Çünkü genelde uzun sûrelerde birbiriyle ilişkili birkaç konu işlenirken, kısa sûrelerde bir konudan bahsedilmektedir. Şu hâlde Ömer Neseffî'nin öncelikli hedefinin sûrenin muhtevası hakkında bilgi vermektense ziyade, sûre tefsirine dikkatleri çeken etkili ve şiirsel bir başlangıç yapmak olduğu ifade edilebilir. Zira o, tefsirinde sûrelerin konuları hakkında düzenli bilgiler vermekle birlikte, besmeleye eklediği ayetlerle sûrelerin girişinde tespit ettiği konular arasında bir bağlantı kurmamıştır. Bikâî ise *Allah, rahmân ve rahîm* lafızlarına *ellezî* ismiyle eklediği ve şiirsel bir metin oluşturduğu cümleleri, doğrudan âyetlerden almak yerine belli kelime ve ifadeleri kullanarak kendisi oluşturmuştur. Ayrıca bahsi geçen kelime ve ifadeler vasıtasıyla *rahmân* ve *rahîm* kelimelerine bütün sûrelerde aynı anlamı vermeye ve besmeleyi de sûre maksûduna göre açıklamaya çalışmıştır. Bu sebeple *Allah, rahmân ve rahîm* isimlerini izah ederken ya aynı kelimeleri ya da yakın anlamlı kelimeleri ve ifadeleri sıklıkla kullanmıştır. Bu ise birbirine benzer besmele yorumlarının ortaya çıkmasına neden olduğu gibi kaşyeli cümlelerle yapılan besmele açıklamalarıyla, söz konusu sûrenin muhtevası arasındaki münâsebetin gösterilmesini zorlaştırmıştır.

Ömer Neseffî ve Bikâî'nin besmeleleri sûre muhtevasıyla açıklama çabalarının, onların Kur'ân'a bütüncül yaklaşımlarının bir parçası olduğu ifade edilebilir. Çünkü her iki müfessir de sûrelerin konusunu tespit etmenin yanı sıra sûreler arasındaki münâsebeti göstermişler ve âyetler arasındaki bağlantı ve anlam ilişkilerine değinmişlerdir. Ayrıca besmeledeki *Allah, rahmân ve rahîm* isimlerini kaşyeli ve şiirsel metinler şeklinde açıklama usûlü, Ömer Neseffî ve Bikâî'nin şair kimlikleri ve edebi kişilikleriyle de açıklanabilir.

Sonuç olarak besmeleyi her bir sûrenin muhtevasıyla irtibatlandırarak yorumlamak, değerli bir çaba olmakla birlikte, yapılanın aynı zamanda zorlama bir iş olduğu da ifade edilebilir. Kaşyeli besmele yorumlarıyla sûrelerin muhtevaları arasında her zaman ilişki kurulamayışı da bu düşüncüyü desteklemektedir.

Kaynakça

- Akpınar, Ali. "İşârî Tefsir ve Kuşeyrî (ö.465/1072)'nin Besmele Tefsiri". *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 3/9 (2002), 53-92.
- Arslan, Adnan. "Bikâî'nin Nazmu'd-Dürer Tefsirinde Münâsebet İlmi'ne Dair Bir İnceleme: 30. Cüz Özelinde". *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 5/1 (Nisan 2021), 278-297.
- Aslantürk, Ayşe Humeyra. *Ebû Hafs Ömer en-Nesefî'nin (öl. 537/1142) "et-Teysîr" "t- Tefsîr" Adlı Tefsirinin Tahlîli ve el-Bakara Sûresi'nin Tenkidli Neşri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1995.
- Aslantürk, Ayşe Humeyra. "Nese8, Necmeddîn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32/571-572. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Aydemir, Abdullah. "Besmele". *Diyanet İlmi Dergi [Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi]* 10 (1971), 82-89.
- Bedir, Ahmet. "Kuşeyrî'nin "Letâifü'l-İşârât" Adlı Tefsiri'nde "Besmele" Yorumu". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (2000), 189-213.
- "Besmele". *Temel İslam Ansiklopedisi*. ed. Tuncay Başoğlu. 1/459-460. İstanbul: İSAM Yayınları, 2019.
- Bikâî, Burhânuddîn Ebu'l-Hasan İbrahîm b. Ömer. *Mesâ'idü'n-nazar li'l işrâ" alâ mekâsidi's-süver*. 3 Cilt. thk. Abdüssemî' Muhammed b. Ahmed Haseneyn. Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1987.
- Bikâî, Burhânuddîn Ebu'l-Hasan İbrahîm b. Ömer. *Nazmü'd-dürer fî tenâsübi'l-âyât ve's-süver*. thk. Abdurrezzâk Gâlib el-Mehdî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995.
- Bikâî, İbrahîm b. Hasan. *Unvânu'z-zamân bi-terâcimi's-şuyûh ve'l-akrân*. thk. Hasan Habeşî. 8 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübi ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 2001.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Büyük Tefsir Tarihi*. 2 Cilt. İstanbul: Bilmen Yayınevi, ts.
- Can, Ali. "Aliyyü'l-Kârî'nin Envâru'l-Kur'ân ve Esrâru'l-Furkân Adlı Tesirinde Besmele Yorumu". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/2 (2012), 37-66.
- Can, Ali. "Ebû Saîd el-Hâdimî'nin Risâletü'l-Besmele Adlı Eserinde On Sekiz İlim Dalına Göre Besmele Yorumu". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/1 (2012), 1-73.
- Dâvûdî, Şemsuddîn Muhammed b. Ali. *Tabakâtu'l-müfessirîn*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983.
- Derman, M. Uğur - Uzun, Mustafa İsmet. "Besmele". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 5/532-537. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eş'as el-Ezdî. *Sünenü Ebî Dâvud*. thk. Şuayip el-Arnâvud - Muhammed Kâmil Karabelilî. 7 Cilt. Dimeşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.
- Efe, Seyfullah. *Ömer Nesefî ve Ebû'l-Fütûh Râzî'nin Kur'ân Yorumlamaları*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.
- Gür, Süleyman. "Osmanlı Tefsir Geleneğinde Besmele Risaleleri Literatürü". *FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 12 (Güz 2018), 405-477. <https://doi.org/10.16947/fsmia.502293>
- Güven, Şahin. "Tefsir İlminin Bir Alt Disiplini Olarak "Makâsıdu's-Süver". *Bilimname: Düşünce Platformu* 35/1 (2018), 97-126. <https://doi.org/10.28949/bilimname.381886>
- Hamidullah, Muhammed. *İslam Peygamberi*. çev. Salih Tuğ. 2 Cilt. Ankara: İmaj Yayınları, 2003.
- Harâllî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Harâllî el-Merâkeşî. *Turâsu Ebi'l-Hasan el-Harâllî el-Merâkeşî "t-tefsîr*. thk. Muhemmâdî b. Abdisselâm el-Hayyâtî. b.y.: Metâbiu'n-Necâh el-Cedîde, 1997.
- Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed. *Şe'nu'd-duâ*. thk. Ahmed Yusuf ed-Dekkâk. Beyrut: Dâru's-Sekâfeti'l-Arabiyye, 1984.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: ed-Dâru't-Tûnusiyye li'n-Neşr, 1984.
- İbn Kutluboğa, Ebu'l-Fidâi Zeynuddîn Kâsım. *Tâcu't-terâcim*. thk. Muhammed Hayr Ramazan Yusuf. Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1992.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânu'l-'Arab*. thk. Abdullah Ali el-Kebîr vd. 6 Cilt. Kahire: Dâru'l-Meârif, ts.
- İbnü'z-Zübeyr, Ebû Ca'fer Ahmed b. İbrahîm el-Girnâtî. *el-Burhân fî tertîbi süveri'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Şa'bân. Fas: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1990.
- Kara, Necati. "Nazmü'd-Dürer". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32/463-464. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

- Kara, Necati. *Burhânuddîm İbrâhîm b. Ömer el-Bikâî ve Tefsirindeki Metodu*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, İslâmî İlimler Fakültesi, Doktora Tezi, 1981.
- Kara, Ömer. "Bikâî'nin 'Nazmü'd-Düerer'inde Yer Alan 'İhtibâk Metinleri' -Bir İnşâ Denemesi-", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/3 (2000), 149-224.
- Karataş, Şuayip. *İmam Ya'kûb Kiraatinin Özellikleri ve Delilleri*. Ankara: Sonçağ Akademi Yayınları, 2021.
- Kaya, Ali. "Ömer Neseî'nin et-Teyisîr 8't-Tersir Adlı Tefsirinde Münâsebâtü'l-Kur'ân". *Ortaasya'dan Anadolu'ya İslami İlimler*. ed. Murat Şimşek vd. 818-828. Karabük: Karabük Üniversitesi Yayınları, 2021.
- Kaya, Ali. "Sure Mukaddimelerinde Verilen Bilgiler Çerçevesinde Müfessirlerin 'Sure Bütünlüğü'ne Yaklaşımları (Klasik-Çağdaş Karşılaştırılması)". *Mütefekkir* 6/11 (2019), 33-64. <https://doi.org/10.30523/mutefekkir.584341>
- Kaya, Mehmet. "Tefsir Ekolleri Perspektifinden Kur'an'ın Çok Boyutlu Yorumu: Besmele Örneği". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/27 (2015), 83-116. <https://doi.org/10.14395/huifd.65170>
- Kocabaş, Huzeyfe. *Ömer Neseî ve Kitabü'l-Beyân an Ğarîbi'l-Kur'ân Adlı Eseri: Metin ve İnceleme*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr. *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 2006.
- Kuşeyrî, Ebu'l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik. *Letâifu'l-işârât*, thk. Abdüllatîf Hasan Abdurrahmân. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2007.
- Leknevî, Muhammed Abdülhay. *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hane"yye*. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-İslâmî, ts.
- Mevsilî, Ekrem Abdulvahhâb. *el-İmâmu'l-'allâme Burhânuddîn el-Bikâî ve mehhecuhû "'t-tefsîr*. Ürdün: Dâru'l-Feth, 2014.
- Mütercim Âsım Efendi. *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi (el-Okyânûsu'l-Muhît fî Tercemeti'l-Kâmûsul-Muhît)*. haz. Mustafa Koç-Eyyüp Tanrıverdi. 6 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013.
- Neseî, Ebû Hafis Necmuddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed el-Hanefî. *et-Teyisîr "'t-tefsîr*. thk. Mâhir Edîb Habbûş vd. 15 Cilt. İstanbul-Beyrut: Dâru'l-Lübâb, 2019.
- Neseî, Necmeddin Ömer. *Ömer Neseî Tefsiri-et-Teyisîr "'t-tefsîr-*. çev. Muhammed Coşkun. İstanbul: Yazma Eserleri Kurumu Başkanlığı, 2019.
- Nuveyhîd, Âdil. *Mu'cemu'l-müfessirîn*. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetu Nuveyhid es-Sekâ8yye, 3. Basım, 1988.
- Özdemir, Ahmet. "İşârî (Tasavvufî) Tefsirlerde Besmele Yorumu". *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]* 20/1 (2020), 9-37. <https://doi.org/10.33420/marife.695646>
- Özel, Mustafa. "Midhat Paşa'nın Besmele ve Fâtiha Tefsiri". *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]* 3/3 (2003), 269-272.
- Râgıb el-İsfahânî. *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Seyyid Keylânî. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- Rahmânî, Ahmed. *Mesâdirü't-tefsîri'l-mevdûî*. Kahire: Mektebetü Vehbe, 1989.
- Sehâvî, Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed Şemsuddîn. *ed-Dav'u'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi'i*. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1992.
- Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed. *et-Tahbîr "'l-mu'cemi'l-kebîr*. thk. Munîra Nâcî Sâlim. 2 Cilt. Bağdat: y.y., 1975.
- Sevgi, Ahmet. "Molla Câmi'nin Besmele Şerhi ve Türk Edebiyatına Tesirleri". *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 5 (1999), 1-50.
- Seyyid Kutub. *Fî zilâli'l-Kur'ân*. 6 Cilt. Mısır: Dâru's-Şurûk, 32. Basım 1972.
- Süyûtî, Abdurrahmân Celâluddîn. *el-Müzhir fî ulûmi'l-luga ve envâihâ*. nşr. Muhammed Ahmed Câdu'l-Mevlâ Bek vd. 2 Cilt. Beyrut: Menşûrâtu'l-Mektebeti'l-Arabiyye, 1986.
- Süyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân. *Tabakâtu'l-müfessirîn*. thk. Ali Muhammed Ömer. Kuveyt: Dâru'n-Nevâdir, 2010.
- Süyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân. *Nazmu'l-'ikyân fî a'yâni'l-a'yân*. nşr. Philip Hitti Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1927.
- Şen, Ziya. "İstiaze ve Besmele". *Diyanet İlmî Dergi* 40/1 (2004), 91-100.
- Şenol, Yahya. "Hayvan Kesiminde Besmele Meselesi". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 31 (2018), 491-508.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali. *el-Bedru't-tâli'*. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.

Topaloğlu, Bekir. "Rahmân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 34/415-417.
İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
Yılmaz, Mehmet Faik. *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet*. Ankara: DİB Yayınları,
2005.

ESKİYENİ

Yazardan Gelen Revizyon Dosyaları

Ek Dosya-1

Başlık: Bismelenin Sûre Muhtevasıyla Yorumu Ömer Neseî ve Bikâî Örneği (ÖZET).doc

Tür: Ek Dosya

Tarih:26-01-2022

The Interpretation of Basmala with the Content of the Surah: Omar Nasafî and al-Biqā'î Example

Abstract

Basmala is a word that phrases the meaning of reading and writing the expression of the bismillâh. Beginning an action with Basmala is good decency taught by Almighty Allah to Hazrat Muhammad in the first verses of the Qur'ân, as well as it is a sunnah handed down from generation to generation through prophets. In the period of Hazrat Muhammad, basmala went through some stages until it took its final form. In the early periods of Islam, the expression bismikallâhümma was used, when the verse 17/110 of al-Isrâ' was revealed, the phrase bismillâhirrahmân was used, and when the verse 27/30 of al-Naml was revealed, the phrase bismillahirrahmânirrahîm was used. Generally in tafsîrs (commentaries), Basmala is expounded in a detailed way at the introduction of the Surah al-Fâtiha. In addition, it has been examined from different perspectives by being carefully handled in treatise-type works independently. In addition, it has been analyzed from different angles by being careful in treatise type works independently. Omar Nasafî (d. 537/1142) and al-Biqā'î (d. 885/1480), who are prominent with their holistic view to the Qur'ân in the history of tafsîr, not only explained the Basmala at the beginning of the Surah al-Fâtiha, but also interpreted it according to the content of the surah in all its entries. Omar Nasafî systematically showed the harmony between the surahs in his tafsîr named al-Taysîr fi al-Tafsîr and gave systematical information about the subjects that make up the content of each surah. Besides, he created rhyming texts by adding the verse or parts of the verse he chose from the sura with the name allazi to the words Allah, rahmân and rahîm in the Basmala. Generally, he added a verse from the beginning of a surah to the word Allah, one of the verses that came after it to the name rahman, and a verse that came later to the name rahîm. However, the general of the verses which are chosen by him is not in the content to reflect the subject(s) of the surah. In addition, when it comes to short surahs, it is seen that the verses attached to these three words are more clearly related to the content of the surahs. This is a situation regarding the volume of the surahs and the subject(s) dealt with in them. Therefore, generally, while several subjects are covered in long surahs, one subject is mentioned in short surahs. On the other hand, in his tafsîr named Naẓm al-Durar, al-Biqā'î who showed the relationship between surahs, verses, and even sentences, and tried to reveal the i'jaz in the arrangement of the verses of the Qur'an revived this method, which was started by Omar Nasafî three centuries ago. However, instead of quoting directly the verses, he explained Basmala by adding rhyming sentences to the names of Allah, rahmân and rahîm, which he often used with certain words and expressions. In Lafzatullâh's tafsîr, he generally preferred words and expressions that explain the names and attributes of Allah, and he tried to give the same meaning to the words rahmân and rahîm in all the surahs, and to explain the Basmala according to the main aim (meaning) of the surah, with the sentences formed with definite words and expressions he chose. However, the Basmala explanations in the introduction of many surahs are similar in meaning and emphasis, due to the frequent use of words and expressions with close meanings while explaining these three words. In this contribution, after giving brief information about the tafsîr of Omar Nasafî and al-Biqā'î, by considering the way of them explaining the basmala according to the content of the surah accompanied by examples, a comparison will be made.

Keywords

Tafsîr, Qur'ân, Basmala, Omar Nasafî, al-Biqā'î

Besmelenin Sûre Muhtevasıyla Yorumu: Ömer Nesefî ve Bikâî Örneği

Öz

Besmele, *bismillâh* ibaresinin okunması ve yazılmasını ifade eden bir kelimedir. Besmeleyle bir işe başlamak, Kur'ân'ın ilk inen âyetlerinde Yüce Allah'ın, Hz. Peygamber'e öğrettiği bir edep olduğu gibi peygamberler vasıtasıyla nesilden nesile aktarılan bir sünnettir. Hz. Muhammed döneminde besmele son şeklini alıncaya kadar bazı

aşamalardan geçmiştir. İslâm'ın ilk dönemlerinde *bismikellâhümme* ifadesi, İsrâ 17/110. âyet nâzil olunca *bismillâhirrahmân* ve Neml 27/30. âyet inince de *bismillâhirrahmânirrahîm* cümlesi kullanılmıştır. Besmele genelde tefsirlerde Fâtiha sûresinin girişinde detaylı bir şekilde tefsir edilmiştir. Ayrıca müstakil olarak risale türü eserlerde özenle ele alınarak farklı açılardan incelenmiştir. Tefsir tarihinde Kur'ân'a bütüncül yaklaşımlarıyla öne çıkan Ömer Neseî (öl. 537/1142) ve Bikâî (öl. 885/1480), besmeleyi sadece Fâtiha sûresinin girişinde açıklamakla kalmamış, bütün sûre girişlerinde, sûre muhtevasına göre tefsir etmişlerdir. Ömer Neseî, *et-Teysîr fi't-tefsîr* isimli tefsirinde sistemli bir şekilde sûreler arasındaki uyumu göstermiş ve her bir sûrenin muhtevasını oluşturan konular hakkında düzenli bilgiler vermiştir. Bununla birlikte besmelede bulunan *Allah, rahmân* ve *rahîm* lafızlarına sûreden seçtiği âyet veya âyet bölümlerini *ellezî* ismiyle ekleyerek kafiyeli metinler oluşturmuştur. Genelde *Allah* lafzına sûre başlarından bir âyeti, *rahmân* ismine bundan sonra gelen âyetlerden birini, *rahîm* ismine de daha sonra gelen bir âyeti eklemiştir. Ancak seçtiği âyetlerin geneli, sûre konusu/konularını yansıtacak içerikte değildir. Bununla birlikte kısa sûrelere geldikçe bu üç lafza iliştilen âyetlerin, sûrelerin muhtevasıyla ilgisinin daha belirgin olduğu görülmektedir. Bu da sûrelerin hacmi ve onlarda ele alınan konu/konularla ilgili bir durumdur. Çünkü genelde uzun sûrelerde birkaç konu işlenirken, kısa sûrelerde bir konudan bahsedilmektedir. *Nazmü'd-dürrer* isimli tefsirinde, sûreler, âyetler hatta cümleler arasındaki münâsebeti gösteren, bu vesileyle Kur'ân âyetlerinin tertibindeki i'câzı ortaya koymaya çalışan Bikâî ise kendisinden üç asır önce Ömer Neseî tarafından başlatılan bu usulü yeniden canlandırmıştır. Ancak o, doğrudan âyetlerden iktibaslar yapmak yerine, *Allah, rahmân* ve *rahîm* isimlerine, sıklıkla kullandığı belli kelime ve ifadeler vasıtasıyla oluşturduğu kafiyeli cümleler ilave ederek besmeleyi izah etmiştir. Lafzullâhın tefsirinde genelde Allah Teâlâ'nın isim ve sıfatlarını açıklayan kelime ve ifadeleri tercih etmiş, seçtiği belli kelime ve ifadelerle oluşturduğu cümlelerle, *rahmân* ve *rahîm* kelimelerine bütün sûrelerde aynı anlamı vermeye ve besmeleyi sûrenin temel hedefine (maksûd) göre izah etmeye çalışmıştır. Ancak bu üç lafzı açıklarken yakın anlamlı kelime ve ifadeleri çokça kullanması nedeniyle birçok sûre girişindeki besmele açıklamaları anlam ve vurgu olarak birbirine benzemiştir. Bu çalışmada, Ömer Neseî ve Bikâî'nin tefsirleri hakkında kısa bilgi verildikten sonra örnekler eşliğinde besmeleyi sûre muhtevasına göre açıklama tarzları ele alınarak mukayese yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler

Tefsir, Kur'ân, Besmele, Ömer Neseî, Bikâî

3. DEĞERLENDİRME SÜRECİ

2. Değerlendirme

Yazardan Gelen Revizyon Dosyaları

Tam Metin

Başlık: Bismelenin Sûre Muhtevasıyla Yorumu Ömer Neseî ve Bikâî Örneği.doc

Tarih:13-02-2022

Besmelenin Sûre Muhtevasıyla Yorumu: Ömer Neseî ve Bikâî Örneği

Ali KAYA

Dr. Öğr. Üyesi, Aksaray Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi, Tefsir Anabilim
Dalı

Asst. Prof. Dr., Aksaray University, Faculty of Islamic Sciences,
Department of Tafsir
Aksaray/Turkey
kayaali72@hotmail.com

ORCID: [org/0000-0003-3481-9324](https://orcid.org/0000-0003-3481-9324)

The Interpretation of Basmala with the Content of the Surah: 'Umar Nasafî and al-Biqâ'î Example

Abstract

Basmala is a word that phrases the meaning of reading and writing the expression of the *bi-smi llāh*. Beginning an action with Basmala is good decency taught by Almighty Allah to Prophet Muhammad in the 8rst verses of the Qur'ān, as well as it is a sunnah handed down from generation to generation through prophets. In the period of Prophet Muhammad, basmala went through some stages until it took its 8nal form. In the early periods of Islam, the expression *bi-smika llāhumma* was used, when the verse 17/110 of al-Isrā' was revealed, the phrase *bi-smi llāhi r-rahmān* was used, and when the verse 27/30 of al-Naml was revealed, the phrase *bi-smi llāhi r-rahmāni r-rahīm* was used. Generally in tafsirs (commentaries), Basmala is expounded in a detailed way at the introduction of the Surah al-Fātiha. In addition, it has been examined from diBerent perspectives by being carefully handled in treatise-type works independently. 'Umar Nasafî (d. 537/1142) and al-Biqā'î (d. 885/1480), who are prominent with their holistic view to the Qur'ān in the history of tafsir, not only explained the Basmala at the beginning of the Surah al-Fātiha, but also interpreted it according to the content of the surah in all its entries. 'Umar Nasafî systematically showed the harmony between the surahs in his tafsir named *al-Taysir fî al-Tafsir* and gave systematical information about the subjects that make up the content of each surah. Besides, he created rhyming texts by adding the verse or parts of the verse he chose from the sura with the name *allazî* to the words *Allah*, *rahmān* and *rahīm* in the Basmala. Generally, he added a verse from the beginning of a surah to the word *Allah*, one of the verses that came after it to the name *rahmān*, and a verse that came later to the name *rahīm*. However, the general of the verses which are chosen by him is not in the content to reflect the subject(s) of the surah. Moreover, when it comes to short surahs, it is seen that the verses attached to these three words are more clearly related to the content of the surahs. This is a situation regarding the volume of the surahs and the subject(s) dealt with in them. Because, generally, while several subjects are covered in long surahs, one subject is mentioned in short surahs. On the other hand, in his tafsir named *Nazm al-Durar*, al-Biqā'î who showed the relationship between surahs, verses, and even sentences, and tried to reveal the *i'jaz* (inimitability) in the arrangement of the verses of the Qur'ān revived this method, which was started by 'Umar Nasafî three centuries ago. However, instead of quoting directly the verses, he explained Basmala by adding rhyming sentences to the names of *Allah*, *rahmān* and *rahīm*, which he often used with certain words and expressions. In Lafzatullāh's tafsir, he generally preferred words and expressions that explain the names and attributes of Allah, and he tried to give the same meaning to the words *rahmān* and *rahīm* in all the surahs, and to explain the Basmala according to the main aim (*maqsud*) of the surah, with the sentences formed with definite words and expressions he chose. However, the Basmala explanations in the introduction of many surahs are similar in meaning and emphasis, due to the frequent use of words and expressions with close meanings while explaining these three words. In this contribution, after giving brief information about the tafsirs of 'Umar Nasafî and al-Biqā'î, by considering the way of them explaining the basmala according to the content of the surah accompanied by examples, a comparison will be made.

Keywords

Tafsîr, Qur'ân, Basmala, 'Umar Nasafî, al-Biqâ'î

Besmelenin Sûre Muhtevasıyla Yorumu: Ömer Neseî ve Bikâî Örneği**Öz**

Besmele, *bismillâh* ibaresinin okunması ve yazılmasını ifade eden bir kelimedir. Besmeleyle bir işe başlamak, Kur'ân'ın ilk inen âyetlerinde Yüce Allah'ın, Hz. Peygamber'e öğrettiği bir edep olduğu gibi peygamberler vasıtasıyla nesilden nesile aktarılan bir sünnettir. Hz. Muhammed döneminde besmele son şeklini alıncaya kadar bazı aşamalardan geçmiştir. İslâm'ın ilk dönemlerinde *bismikellâhümme* ifadesi, İsrâ 17/110. âyet nâzil olunca *bismillâhirrahmân* ve Neml 27/30. âyet inince de *bismillâhirrahmânirrahîm* cümlesi kullanılmıştır. Besmele genelde tefsirlerde Fâtiha sûresinin girişinde detaylı bir şekilde tefsir edilmiştir. Ayrıca müstakil olarak risale türü eserlerde özenle ele alınarak farklı açılardan incelenmiştir. Tefsir tarihinde Kur'ân'a bütüncül yaklaşımlarıyla öne çıkan Ömer Neseî (öl. 537/1142) ve Bikâî (öl. 885/1480), besmeleyi sadece Fâtiha sûresinin girişinde açıklamakla kalmamış, bütün sûre girişlerinde, sûre muhtevasına göre tefsir etmişlerdir. Ömer Neseî, *et-Teysîr* "t-tefsîr" isimli tefsirinde sistemli bir şekilde sûreler arasındaki uyumu göstermiş ve her bir sûrenin muhtevasını oluşturan konular hakkında düzenli bilgiler vermiştir. Bununla birlikte besmelede bulunan *Allah*, *rahmân* ve *rahîm* lafızlarına sûreden seçtiği âyet veya âyet bölümlerini *ellezî* ismiyle ekleyerek kaşyeli metinler oluşturmuştur. Genelde *Allah* lafzına sûre başlarından bir âyeti, *rahmân* ismine bundan sonra gelen âyetlerden birini, *rahîm* ismine de daha sonra gelen bir âyeti eklemiştir. Ancak seçtiği âyetlerin geneli, sûre konusu/konularını yansıtacak içerikte değildir. Bununla birlikte kısa sûrelere geldikçe bu üç lafza iliştilen âyetlerin, sûrelerin muhtevasıyla ilgisinin daha belirgin olduğu görülmektedir. Bu da sûrelerin hacmi ve onlarda ele alınan konu/konularla ilgili bir durumdur. Çünkü genelde uzun sûrelerde birkaç konu işlenirken, kısa sûrelerde bir konudan bahsedilmektedir. *Nazmü'd-dürer* isimli tefsirinde, sûreler, âyetler hatta cümleler arasındaki münâsebeti gösteren, bu vesileyle Kur'ân âyetlerinin tertibindeki i'câzı ortaya koymaya çalışan Bikâî ise kendisinden üç asır önce Ömer Neseî tarafından başlatılan bu usulü yeniden canlandırmıştır. Ancak o, doğrudan âyetlerden iktibaslar yapmak yerine, *Allah*, *rahmân* ve *rahîm* isimlerine, sıklıkla kullandığı belli kelime ve ifadeler vasıtasıyla oluşturduğu kaşyeli cümleler ilave ederek besmeleyi izah etmiştir. Lafzatullâhın tefsirinde genelde Allah Teâlâ'nın isim ve sıfatlarını açıklayan kelime ve ifadeleri tercih etmiş, seçtiği belli kelime ve ifadelerle oluşturduğu cümlelerle, *rahmân* ve *rahîm* kelimelerine bütün sûrelerde aynı anlamı vermeye ve besmeleyi sûrenin temel hedeşne (maksûd) göre izah etmeye çalışmıştır. Ancak bu üç lafzı açıklarken yakın anlamlı kelime ve ifadeleri çokça kullanması nedeniyle birçok sûre girişindeki besmele açıklamaları anlam ve vurgu olarak birbirine benzemiştir. Bu çalışmada, Ömer Neseî ve Bikâî'nin tefsirleri hakkında kısa bilgi verildikten sonra örnekler eşliğinde besmeleyi sûre muhtevasına göre açıklama tarzları ele alınarak mukayese yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler

Tefsir, Kur'ân, Besmele, Ömer Neseî, Bikâî

Giriş

Besmele (بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ), *dehrace* (دحرجة) vezninde dörtlü *b-s-m-l* (بسمل) 8ilinin mastarıdır ve *bismillâh* (بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ) ifadesini yazmak ve okumak anlamını ifade eden *menhût*¹

¹ *Naht*, edebî bir terim olarak iki kelimeyi muhtasar bir şekilde söylemek anlamına gelir ve bir tür ihtisardır. Arap dilinde bu ihtisar olayına *menhût* denir. Marangozun iki tahtayı yontarak tek bir parça haline getirmesi gibi iki kelimenin ihtisar edilerek tek kelimeyle ifade edilmesi olayıdır. *Lâ havle velâ kuvvete illâ billâh* cümlesinin *havkale*, *el-hamdu lillâh* cümlesinin *hamdele* sözcükleriyle anlatılması gibi. (Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006), 1/150-151; Abdurrahmân Celâluddîn es-Süyûtî, *el-Müzhir fi ulûmi'l-luga ve envâihâ*, nşr. Muhammed Ahmed Câdu'l-Mevlâ Bek vd. (Beyrut: Menşûrâtu'l-Mektebeti'l-Arabiyye, 1986),

kelimedir.² Bir işe besmeleyle başlamak, Kur'ân'ın ilk inen âyetlerinde, Yüce Allah'ın, Hz. Peygamber'e vahyettiği bir edeptir.³ Söz konusu âyetlerde, *ikra' bismi rabbikellezî halak/* قَالَتْ قُلُوبِي سَمِعَتْ وَ قَالَتْ قُلُوبِي ifadesiyle⁴ Hz. Peygamber'den, kendisini yaratan rabbi adına

istenir. İbn Âşûr (öl. 1973), bismelenin, Hz. İbrahim'in devrinden itibaren "peygamberlerin dillerinde olan söz"ün mürâdi⁸, dolayısıyla onun hanîî için kelamı olduğunu ifade eder. Akabinde bu düşünceyi temellendirmek için bazı âyetleri⁵ zikrettikten sonra Hz. Süleyman'ın da Sebe Kraliçesi'ne gönderdiği mektuba, Hz. İbrahim döneminden miras kalan bu sünnete uyarak besmeleyle⁶ başladığını, Yüce Allah'ın da bu sünneti İslâm'la ihya ettiğini belirtir.⁷ Bununla birlikte bismelenin çok daha önce Hz. Nûh'un döneminde bilindiğini ifade etmek mümkündür. Nitekim Hz. Nûh kıssasının işlendiği bir bağlamda bulunan Hûd 11/41. âyette, Hz. Nûh'un inşa ettiği geminin gitmesinin ve durmasının Allah'ın adıyla (*bismillâhi mecrâhâ ve mürsâhâ/* مَالِلَهُمْ إِذَا تَوَلَّوْا مِنْهُ يَوْمَ يُبْعَثُونَ) olacağı ifade

edilmiştir.⁸ Buna göre bir işe besmele ile başlamanın, peygamberler aracılığıyla nesilden nesile aktarılan bir sünnet olduğu ifade edilebilir. Ayrıca bazı âlimler, Allah'ın zâtına ve sıfatlarına delalet etmesi hasebiyle *bismelenin* bütün şeriatı ihtiva ettiğini belirtmişlerdir.⁹

Hz. Muhammed döneminde besmele son şeklini alıncaya kadar bazı aşamalardan geçmiştir. Buna göre İslâm öncesinde olduğu gibi İslâm'ın ilk dönemlerinde de *bismikellâhümme* (بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ) ifadesi kullanılmıştır. Mekke döneminde müşriklerin Müslümanlarla ilişkilerini yasaklayan boykot metninde bulunması,¹⁰ Hudeybiye antlaşmasında Hz. Peygamber'in, müşrik tarafının ısrarı üzerine *bismillâhirrahmânirrahîm* yerine *bismikellâhümme* ibaresini kabul etmesi,¹¹ bu ifadenin erken dönemde kullanıldığını gösterir. eş-Şa'bî (öl. 104/722) ve el-A'meş'e (öl. 148/765) atfedilen bir rivayete göre Hz. Peygamber *bismillâh* şeklinde yazması için emredilinceye kadar

1/482-483; Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi (el-Okyânûsu'l-Muhît fi Tercemeti'l-Kâmûsul-Muhît)*, haz. Mustafa Koç - Eyyüp Tanrıverdi (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013), 5/4351. Ayrıca bk. "Besmele", *Temel İslam Ansiklopedisi*, ed. Tuncay Başoğlu (İstanbul: İSAM Yayınları, 2019), 1/459-460.

² Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, thk. Abdullah Ali el-Kebîr vd. (Kahire: Dâru'l-Meârif, ts.), 1/286; Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*, 5/4351. Ayrıca bk. Şuayip Karataş, *İmam Ya'kûb Kiraatinin Özellikleri ve Delilleri* (Ankara: Sonçağ Akademi Yayınları, 2021), 55.

³ Seyyid Kutub, *Fî zilâli'l-Kur'ân* (Mısır: Dâru's-Şurûk, 1972), 1/21.

⁴ el-'Alak 96/1.

⁵ "Babacığım! Allah tarafından sana azap dokunup da şeytanın yakını olmandan korkuyorum." (Meryem 19/45) "İbrahim: Selâm sana (esen kal) dedi, Rabbimden senin için mağret dileyeceğim. Çünkü o bana karşı çok lütuflâdır." (Meryem 19/47) "...Tevbemizi kabul et; zira tövbeleri çokça kabul eden, çok merhametli olan ancak sensin." (el-Bakara 2/128)

⁶ en-Neml 27/30.

⁷ Muhammed Tâhir İbn Âşûr, *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr* (Tunus: ed-Dâru't-Tûnusiyye li'n-Neşr, 1984), 1/151.

⁸ Hûd 11/41.

⁹ Kurtubî, *el-Câmi*, 1/142.

¹⁰ M. Uğur Derman - Mustafa İsmet Uzun, "Besmele", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/532-533.

¹¹ Kurtubî, *el-Câmi*, 1/160; Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev. Salih Tuğ (Ankara: İmaj Yayınları, 2003), 1/256; Derman-Uzun, "Besmele", 5/532-533.

bismikellâhümme ifadesini kullanmıştır. el-İsrâ 17/110. âyet¹² nazil olunca *bismillâhirrahmân* ibaresini, en-Neml 27/30. âyet¹³ inince de *bismillâhirrahmânirrahîm* cümlesini yazmıştır.¹⁴ Bir rivayette ise Hz. Peygamber'in en-Neml 27/30. âyet nazil oluncaya kadar *bismillâhirrahmânirrahîm* ifadesini kullanmadığı ifade edilmiştir.¹⁵

Rahmân kelimesi yalnız Allah için kullanılır. Çünkü sadece Allah rahmetiyle her şeyi kuşatmıştır. *Rahîm* ise Allah'ın dışındaki varlıklar için de kullanılır.¹⁶ Yaygın kanaate göre *rahmân* bu dünyada herkesi, *rahîm* ise ahirette sadece müminleri içine alan ilâhî rahmeti ifade eder.¹⁷ Nitekim Hattâbî (öl. 388/998), *rahmânın*, bütün mahlûkâtın rızklarını temin eden ve maslahatlarını karşılayan geniş rahmet sahibi anlamına geldiğini ifade eder. Dolayısıyla bu rahmet hem mümini hem de kaşri içine almaktadır. *Rahîm* ise sadece müminlere mahsustur. el-Ahzâb 33/43. âyette Allah Teâlâ'nın müminlere karşı çok merhametli olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca başka bir âyette¹⁸ rızık ve geçimlik (ma'îset), rahmet olarak isimlendirilmiştir.¹⁹ Bununla birlikte *rahmân* ve *rahîm* isimlerinin, her iki dünya için geçerli, ancak belirgin etkileri bakımından bir hususiliğe sahip oldukları da ifade edilebilir. Çünkü Yüce Allah'ın sıfatlarını zaman yönünden sınırlandırmak mümkün değildir. Bu yorum, birçok âlimin savunduğu "rahmân ve rahîm kelimeleri arasında anlam farkının olmadığı"na dair görüşe de uymaktadır.²⁰

Besmele genelde tefsirlerde Fâtiha sûresinin girişinde detaylı bir şekilde tefsir edilmiştir. Bunun yanı sıra müstakil olarak risale türü eserlerin konusu olmuş ve farklı dönemlerde ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir.²¹ Akademik olarak besmelenin işârî

¹² "De ki: 'İster Allah deyin ister Rahmân deyin. Hangisini deseniz olur. Çünkü en güzel isimler ona hastır.' Namazında yüksek sesle okuma; onda sesini fazla da kısma, ikisinin arası bir yol tut."

¹³ "Mektup Süleyman'dandır, rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla (başlamakta) dır."

¹⁴ Kurtubî, *el-Câmi*, 1/144.

¹⁵ Ebû Dâvud Süleyman b. el-Eş'as el-Ezdî, *Sünenü Ebî Dâvud*, thk. Şuayip el-Arnâvud - Muhammed Kâmil Karabelilî (Dimeşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009), "Kitabu's-Salât", 124. Ayrıca bk. Kurtubî, *el-Câmi*, 1/144.

¹⁶ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Seyyid Keylânî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 191-192. Ayrıca bk. Kurtubî, *el-Câmi*, 1/163.

¹⁷ Bekir Topaloğlu, "Rahmân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/416.

¹⁸ "Rabbini rahmetini onlar mı paylaşıyorlar? Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz paylaştık. Birbirlerine iş gördürmeleri için kimini ötekine derecelerle üstün kıldık. Rabbini rahmeti onların biriktirdikleri şeylerden daha hayırlıdır." (ez-Zuhruf 43/32)

¹⁹ Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed el-Hattâbî, *Şe'nu'd-duâ*, thk. Ahmed Yusuf ed-Dekkâk (Beyrut: Dâru's-Sekâfeti'l-Arabiyye, 1984), 38.

²⁰ Topaloğlu, "Rahmân", 34/416.

²¹ Geniş bilgi için bk. Süleyman Gür, "Osmanlı Tefsir Geleneğinde Besmele Risaleleri Literatürü", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 12 (Güz 2018), 405-477; Ali Can, "Ebû Saîd el-Hâdimî'nin Risâletü'l-Besmele Adlı Eserinde On Sekiz İlim Dalına Göre Besmele Yorumu", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/1 (2012), 1-73; Ali Can, "Aliyyü'l-Kârî'nin Envârü'l-Kur'ân ve Esrârü'l-Furkân Adlı Tesirinde Besmele Yorumu", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/2 (2012), 37-66; Mustafa Özel, "Midhat Paşa'nın Besmele ve Fâtiha Tefsiri", *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]* 3/3 (2003), 269-272; Ahmet Sevgi, "Molla Câmi'nin Besmele Şerhi ve Türk Edebiyatına Tesirleri", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 5 (1999), 1- 50.

yorumu,²² besmele ve istiâzenin fikhî ve kıraat yönü²³ ile farklı tefsir ekollerine göre yorumunun ele alındığı²⁴ çalışmalar da yapılmıştır. Bu çalışma ise tefsir tarihinde Kur'ân'a bütüncül yaklaşımlarıyla dikkat çeken Ömer Neseî ve Bikâî'nin, sûre muhtevası ve konusunu dikkate alarak besmeleyi yorumlama çabaları üzerine yoğunlaşmayı hedeflemektedir. Görebildiğimiz kadarıyla bu iki müfessir sûre başlarındaki besmeleleri, ilgili sûrenin muhtevasına/konusuna göre farklı şekillerde kaşyeli cümlelerle tefsir etmeye çalışmışlardır.²⁵

²² bk. Ahmet Özdemir, "İşârî (Tasavvufî) Tefsirlerde Besmele Yorumu", *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]* 20/1 (2020), 9-37; Ali Akpınar, "İşârî Tefsir ve Kuşeyrî (öl. 465/1072)'nin Besmele Tefsiri", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 3/9 (2002), 53-92; Ahmet Bedir, "Kuşeyrî'nin "Letâifu'l-İşârât" Adlı Tefsiri'nde "Besmele" Yorumu", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (2000), 189-213.

²³ Abdullah Aydemir, "Besmele", *Diyanet İlmî Dergi [Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi]* 10 (1971), 82-89; Ziya Şen, "İstiaze ve Besmele", *Diyanet İlmî Dergi* 40/1 (2004), 91-100; Yahya Şenol, "Hayvan Kesiminde Besmele Meselesi", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 31 (2018), 491-508.

²⁴ Mehmet Kaya, "Tefsir Ekolleri Perspektifinden Kur'an'ın Çok Boyutlu Yorumu: Besmele Örneği", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/27 (2015), 83-116.

²⁵ Aslında sûrelerin girişinde besmeleyi farklı şekilde yorumlama usulünü ilk başlatan müfessirin Kuşeyrî (öl. 456/1072) olduğu söylenebilir. Ancak o, *Letâifu'l-İşârât*'ta sadece besmelelerdeki *bismillâh* ifadesini işari tefsirin ilkeleri çerçevesinde yorumlamış; *Allah*, *rahmân* ve *rahîm* isimlerini ayrı ayrı ve kaşyeli cümlelerle izah etmemiştir. Bu sebeple bu çalışmanın kapsamına dâhil edilmemiştir. Geniş bilgi için bk. bk. Ebu'l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik el-Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, thk. Abdülâtîf Hasan Abdurrahmân (Beirut: Dâru'l- Kütübi'l-İlmiyye, 2007); Akpınar, "İşârî Tefsir ve Kuşeyrî (ö.465/1072)'nin Besmele Tefsiri", 72-91.

1. Ömer Neseî'nin *et-Teysîr fi't-tefsîrî* ve Besmele Yorumu

Ömer Neseî'nin²⁶ *et-Teysîr "t-tefsîr* adlı tefsiri, 2019 yılında bir kısım araştırmacı tarafından tahkik edilerek on beş cilt halinde yayımlanmıştır.²⁷ Ayrıca bu eser, Türkiye Yazma Eserleri Kurumu tarafından eleştirmeli-metin çeviri şeklinde neşredilmeye başlanmıştır.²⁸ Hacimli bir tefsir olan *et-Teysîr*, isminden de anlaşıldığı gibi kolay ve anlaşılır olmasıyla dikkat çekmektedir.

Ömer Neseî, *et-Teysîr*'de, sûrelerin kimliği hakkında bilgiler vererek tefsire başlamaktadır. Bu çerçevede her sûreye besmeledeki *Allah, rahmân* ve *rahîm* lafızlarına sûre içinden seçtiği âyet veya âyet bölümlerini, *ellezî* ismiyle ekleyerek kaşyeli bir giriş yapmaktadır. Daha sonra sûre faziletiyle ilgili rivayetleri zikretmekte, sûrenin Mekkî-Medenî özelliği hakkında bilgi vermekte ve sûrenin kaç kelime ve harften oluştuğunu belirtmektedir. Devamında tefsirini yaptığı sûrenin baş tarafı ile bir önceki sûrenin sonu arasındaki münâsebete (intizâma) değinmekte ve peş peşe gelen sûrelerin konuları ve muhtevaları hakkında bilgi vermektedir. Sûreler ve âyetler arasındaki münâsebeti ifade

²⁶ Ebû Hafs Necmuddîn Ömer en-Neseî, 461/1068 tarihinde Ceyhun nehri ile Semerkant arasında yer alan Neseî şehrinde dünyaya gelmiştir. İlk eğitimini burada almıştır. Neseî'nin hayatıyla ilgili fazla bilgi yoktur. Ancak hocaları, yetiştirdiği öğrencileri ve yüksek itibarı, onun ilme değer verilen ve birçok âlimin bulunduğu bir çevrede yaşadığını göstermektedir. Hocaları arasında Hanefî fakihleri ve Mâturîdî kelamcıları olduğu gibi öğrencileri arasında da Hanefî fıkhının önemli âlimleri vardır. 537/1142 senesinde Semerkant'ta vefat etmiştir. Ömer Neseî hem yaşadığı dönemde hem de daha sonraki dönemlerde âlimlerin övgüsüne mazhar olmuş, samimiyeti ve birikimi takdir edilmiştir. Bununla birlikte hadis rivayeti konusunda Sem'ânî (öl. 562/1166) tarafından tenkit edilmiştir. Kelâm, fıkıh, usûl ve tefsir başta olmak üzere birçok alanda eser kaleme almıştır. Geniş bilgi için bk. Ebû Sa'd Abdulkerîm b. Muhammed es-Sem'ânî, *et-Tahbîr "l-mu'cemi'l-kebir*, thk. Munîra Nâcî Sâlim (Bağdat: y.y., 1975), 1/527-528; Ebu'l-Fidâi Zeynuddîn Kâsım b. Kutluboğa, *Tâcu't-terâcim* thk. Muhammed Hayr Ramazan Yusuf (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1992) 219-220; Celâluddîn es-Süyûtî, *Tabakâtu'l-müfessirîn*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kuveyt: Dâru'n-Nevâdir, 2010), 88; Muhammed Abdülhay el-Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fi terâcimi'l-Hane"yye* (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-İslâmî, ts.) 149-150; Şemsuddîn Muhammed b. Ali ed-Dâvûdî, *Tabakâtu'l-müfessirîn* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983), 2/7-9; Ayşe Humeyra Aslantürk, "Neseî, Necmeddîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/571; Ayşe Humeyra Aslantürk, *Ebû Hafs Ömer en-Neseî'nin (öl. 537/1142) "et-Teysîr "t-Tefsîr" Adlı Tefsirinin Tahlîli ve el-Bakara Sûresi'nin Tenkidli Neşri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1995), 15-34; Seyfullah Efe, *Ömer Neseî ve Ebû'l-Fütûh Râzî'nin Kur'ân Yorumlamaları* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013), 17-20; Ebû Hafs Necmuddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Neseî el-Hanefî, *et-Teysîr "t-tefsîr (Muhakkikin önsözü)*, thk. Mâhir Edîb Habbûş (İstanbul - Beyrut: Dâru'l-Lübâb, 2019), 1/11-32; Necmeddin Ömer en-Neseî, *Ömer Neseî Tefsiri-et-Teysîr "t-tefsîr- (Çevirenin önsözü)*, çev. Muhammed Coşkun (İstanbul: Yazma Eserleri Kurumu Başkanlığı, 2019), 1/9; Ali Kaya, "Ömer Neseî'nin et-Teysîr 8't-Tersir Adlı Tefsirinde Münâsebâtü'l- Kur'ân", *Ortaasya'dan Anadolu'ya İslami İlimler*, ed. Murat Şimşek vd. (Karabük: Karabük Üniversitesi Yayınları, 2021), 820-821.

²⁷ Ebû Hafs Necmuddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Neseî el-Hanefî, *et-Teysîr "t-tefsîr*, thk. Mâhir Edîb Habbûş vd. (İstanbul-Beyrut: Dâru'l-Lübâb, 2019)

²⁸ Bu tefsirin 2 cildi yayımlanmıştır. bk. Necmeddin Ömer en-Neseî, *et-Teysîr "t-tefsîr (Ömer Neseî Tefsiri)*, ed. Muhammed Coşkun (İstanbul: Türkiye Yazma Eserleri Kurumu Başkanlığı, 2019)

etmek için genelde *intizâm*²⁹ sözcüğünü kullanan Neseî'nin, âyetler arasındaki bağlantıyı göstermek için yer yer *ittisâl*³⁰ kelimesini tercih ettiği görülmektedir.³¹

Ömer Neseî âyetleri tefsir ederken de belli bir usûlü takip etmektedir. Âyetleri kelime kelime tahlil etmekte, bu bağlamda öncelikle âyetlerin lügat anlamını açıklamakta, kelimeyle ilgili sahâbe, tâbiîn ve diğer âlimlere ait bir görüş varsa zikretmekte, başka bir yorum yoksa dilcilerin görüşleriyle ayeti izah etmektedir. Ayrıca kıraat farklılıklarına temas etmekte, varsa âyetin iniş sebebi hakkında bilgi vermekte ve bazı kelimelerin i'râbına değinmektedir. Âyetlerin sonunda ise Kuşeyrî (öl. 465/1072) gibi tasavvuf ehlinin görüşlerine yer vermekte, kelamla ilgili olarak da başta İmam Mâturîdî (öl. 333/944) olmak üzere birçok âlimden alıntılar yapmaktadır.³² Ömer Neseî, bu tertip ile başladığı tefsirinde, âyetin konusu dışına çıkmadan açıklamaları sürdürmekte,³³ âyetleri tefsir ederken başlıklar açmamakla birlikte, düzenli bir şekilde kullandığı belli kalıp ve ifadelerle bölümleri birbirinden ayırmaktadır.³⁴

Ömer Neseî, tefsirinin mukaddimesinde yararlandığı kaynaklar hakkında bilgi vermemekle birlikte, kullandığı bazı ifadelerle bilgi kaynaklarına işaret etmiştir.³⁵ Ayrıca atıf yaparken zikrettiği isimler, onun tefsirinin kaynaklarını öğrenme konusunda yardımcı olmaktadır. Âyetleri öncelikle hadisle açıklayan Ömer Neseî'nin tefsirinin esas rivayet kaynağını sahabe ve tabiinin görüşleri oluşturmuştur.³⁶ Bununla birlikte o, İmam Mâturîdî'nin *Te'vîlâtü'l-Kur'ân'ı* ve Kuşeyrî'nin *Letâifu'l-işârât'ı* başta olmak üzere çeşitli tefsirler ve lügatlerden istifade ederek tefsirini kaleme almıştır.³⁷ Özellikle *Te'vîlât* ve *Letâifu'l-işârât'ın* temel kaynakları olması hasebiyle *et-Teysîr'in* Hanefî-Mâturîdî ile tasavvuf geleneğini birleştiren bir metin olduğu ifade edilebilir.³⁸

²⁹ bk. Neseî, *et-Teysîr*, 11/81-82, 187-188.

³⁰ Bakara 2/180. âyetin, önceki âyetle olan anlam irtibatını gösterirken *ittisâl* sözcüğünü kullanmaktadır. bk. Neseî, *et-Teysîr*, 3/77.

³¹ Ali Kaya, "Ömer Neseî'nin et-Teysîr 8't-Tersir Adlı Tefsirinde Münâsebâtü'l-Kur'ân", 821, 824- 825.

³² Efe, *Ömer Neseî ve Ebû'l-Fütûh Râzî'nin Kur'ân Yorumlamaları*, 58-59. Ayrıca bk. Aslantürk, *Ebû Hafs Ömer en-Neseî*, 83-84.

³³ Neseî, *et-Teysîr (Muhakkikin önsözü)*, 1/73-74; Neseî, *Ömer Neseî Tefsiri (Çevirenin önsözü)*, 1/18.

³⁴ Ömer Neseî, tefsirinde *ve'n-tizâmuhâ bimâ kableha* (bu sûrenin/âyetin önceki sûre/âyetle olan anlam ilişkisi), *ve emmâ tefsîruhâ* (tefsirine gelince), *kıssatu nüzûlihâ* (nüzûl hikâyesi), *ve kurie* (şöyle okundu/kıraatle ilgili), *ve delleti'l-âyetu ala...* (bu âyet, şu konuya/olaya delalet etti), *ve kâle ehli'l-ma'rife* (tasavvuf ehli şöyle dedi) gibi ifadelerini sıklıkla kullanmaktadır. bk. Neseî, *Ömer Neseî Tefsiri (Çevirenin önsözü)*, 1/18.

³⁵ Ömer Neseî, *kâle'l-müfessirîn, kâle ehli'l-luga, kâle ba'du ehli'l-ma'rife ve kâle ba'du ehli'l-luga* gibi cümlelerle nakillerde bulunmuştur. (Aslantürk, *Ebû Hafs Ömer en-Neseî*, 84-85)

³⁶ Aslantürk, *Ebû Hafs Ömer en-Neseî*, 84-85. Ayrıca bk. Kaya, "Ömer Neseî'nin et-Teysîr 8't-Tersir Adlı Tefsirinde Münâsebâtü'l-Kur'ân", 822.

³⁷ Geniş bilgi için bk. Aslantürk, *Ebû Hafs Ömer en-Neseî*, 84-124; Neseî, *et-Teysîr (Muhakkikin önsözü)*, 1/73-77. Ayrıca bk. Neseî, *Ömer Neseî Tefsiri (Çevirenin önsözü)*, 1/20-24; Kaya, "Ömer Neseî'nin et-Teysîr 8't-Tersir Adlı Tefsirinde Münâsebâtü'l-Kur'ân", 822.

³⁸ Neseî, *Ömer Neseî Tefsiri (Çevirenin önsözü)*, 1/23.

Ömer Neseî'nin tefsirle ilgili diğeri eseri *el-Ekmeî'î-atvel'*in nüshalarının Kahire'deki Hidîviyye Kütüphanesi'nde bulunduğu ve dört cilt olduğu ifade edilmektedir.³⁹ Bundan başka onun *Tefsîr-i Neseî* isimli Farsça bir tefsiri⁴⁰ ve *Kitabu'l-beyân 'an ğarîbi'l- Kur'ân* adında Kur'ân kelimelerini konu edinen bir kitabı vardır.⁴¹

1.1. Ömer Neseî'nin Besmele Yorumu

Ömer Neseî, *et-Teysîr*'in mukaddimesinde *istiâzeyi* tefsir ederken *Allah* özel isminin kökeni hakkında detaylı bilgiler verir. *Allah* lafzının, Yüce Allah'ın en büyük ismi (ism-i a'zam) olduğunu ve "yoktan var etmeye gücü yeten" anlamına geldiğini belirtir. Akabinde *kîle* (söylendi, denildi) ifadesiyle bu lafzın anlamına dair görüşleri sıralar ve müştak olup olmadığı konusunda âlimler arasında ihtilaf olduğunu belirtir.⁴² Besmeleyi açıklarken de ilk önce *be* harfinin anlamı ve işlevi hakkında bilgi verir. *Benin* ilsâk (bitişme) ve tazmîn (içine alma/kapsama) harf olduğunu ifade ettikten sonra onun işleviyle ilgili beş yorum aktarır.⁴³ *Beden* sonra *isim* kelimesinin okunuşunda dört lügat (lehçe) olduğunu ve onun "yüksek oldu, yüceldi" ('alâ) anlamına gelen *semâ-yesmû- sumuvv* ve *semâ/semiye-yesmî-sumiyy* şilinden türediğini ifade eder. Ayrıca *ismin*, *veseme-yesimu* şilinden ürediğini savunanların hata ettiklerini belirterek *isim* sözcüğünün besmeleye dâhil olmasıyla ilgili görüşlere değinir.⁴⁴

Ömer Neseî, *rahmân* ve *rahîm* kelimeleri hakkında da detaylı bilgiler verir. Bu bağlamda öncelikle *rahmân* ve *rahîmin rahmet* kelimesinden türetildiğini, "Allah'ın rahmeti"nin, ehline (rahmet ehline) hayır murat etmesi anlamında geldiğini ifade eder. Devamında "Allah'ın kuluna olan rahmeti"nin mahiyeti ve anlamına dair farklı açıklamalara yer verir.⁴⁵ *Rahmet* ve *Allah'ın rahmeti* konusundaki bu bilgilerden sonra

³⁹ Aslantürk, *Ebû Hafs Ömer en-Neseî*, 27; Efe, *Ömer Neseî ve Ebû'l-Fütûh Râzî'nin Kur'ân Yorumlamaları*, 19; Neseî, *Ömer Neseî Tefsiri (Çevirenin önsözü)*, 1/11.

⁴⁰ Aslantürk, *Ebû Hafs Ömer en-Neseî*, 28; Efe, *Ömer Neseî ve Ebû'l-Fütûh Râzî'nin Kur'ân Yorumlamaları*, 19.

⁴¹ Bu kitap yüksek lisans tezi olarak tahkik edilmiştir. bk. Huzeyfe Kocabaş, *Ömer Neseî ve Kitabu'l-Beyân an ğarîbi'l-Kur'ân Adlı Eseri: Metin ve İnceleme* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018).

⁴² Neseî, *et-Teysîr*, 1/25-26. Halil b. Ahmed, nahivcilerden Zeccâc, müfessirlerden Hüseyin b. El-Fadl el-Cebelî, fıkıh imamlarında Muhammed b. Hasan, hadisçilerden Şâfi ve başka bir grup âlim, Allah lafzının türememiş (gayr-ı müştak) olduğunu savunmuş ve bu lafzın Allah Teâlâ'ya ait ve sadece onun özel ismi olduğunu ifade etmiştir. Ömer Neseî, *Allah* lafzının müştak olduğuna dair on görüş aktarmıştır. Geniş bilgi için bk. Neseî, *et-Teysîr*, 1/25-32.

⁴³ Ömer Neseî'nin *benin* işleviyle ilgili sıraladığı yorumlar şöyledir: 1-*Be*, öncesinde (istiâzede) bulunan *eûzu billah* ile ilişkilidir. Bu durumda besmele *eûzu bismillahi* şeklinde takdir edilir. 2-*Be*, besmeleyi gizli bir emir veya bildirimle (ihbâr) bağlar. Bu durumda emirle ilgili *ibde'* (başla) ve *ibdeû* (başlayın), bildirimle ilgili *ebdeu ene* (ben başlıyorum/başlarım) veya *nebdeu nahnu* (biz başlıyoruz/başlarız) takdir edilir. Öncesine (eûzu) uyumu açısından *ebdeu* şeklinde yani ihbari bir şil takdir etmek daha münasıptir. 3-*Benin* anlamı "Allah'ın ismiyle bereket, uğur, sebat ve yardım dilerim" şeklindedir. 4-*Be*, "olan" ve "olacak" her şey Allah'ın adıyla (olur), anlamını katar. 5-*Be*, *hâzâ bismillâhi* şeklinde gizli bir mübtedanın haberidir. en-Nûr 24/1. âyet ve Sâd 38/29. âyetlerinde de buna benzer ifade ve cümleler vardır. bk. Neseî, *et-Teysîr*, 1/43.

⁴⁴ Neseî, *et-Teysîr*, 1/47-51.

⁴⁵ Neseî, "Allah'ın kuluna merhameti"nin anlamı/mahiyeti konusunda "kuluna, hak etmediği mükafatı vermesi ve müstahak olduğu azabı ondan uzaklaştırmaması", "azaba layık olanı terk etmesi (cezalandırmaması)", "muhtaç olana iyilikte bulunması" ve "şefkat" şeklide dört yorum zikreder. bk. Neseî, *et-Teysîr*, 1/51.

rahmân ve *rahîm* isimlerinin tefsiriyle ilgili selef ve hale8n birçok yorumunu tek tek zikreder. Bu çerçevede ilk önce Ebu Saîd el-Hudrî'ye dayandırılan bir rivayette, Hz. İsa'nın "Rahmân, dünyanın Rahmânı (*rahmânü'd-dünyâ*), rahîm ise ahiretin rahîmi (*rahîmü'l-âhire*)" şeklinde buyurduğunu aktarır. Sonra bununla aynı muhtevadaki diğer yorumları zikreder. Ancak bu yorumlar arasında bir tercihte bulunmaz.⁴⁶

Ömer Neseî, tefsirinin mukaddimesinde *rahmân* ve *rahîm* isimlerini farklı açılardan yorumlamayı ve değişik görüşleri aktarmayı sürdürür. Bu çerçevede *rahmân* ve *rahîm* sözcüklerinin kalıp olarak özellikleri ve ifade ettiği anlamlara dair çeşitli görüşleri aktarır.⁴⁷ Aynı sıfattan alınmakla birlikte *rahmân* ve *rahîm* isimlerinin birlikte zikredilmelerinin amacıyla ilgili dört yoruma yer verir.⁴⁸ Besmelede önce *Allah*, sonra *rahmân* sonra da *rahîm* isimlerinin gelme nedeni hakkındaki farklı görüşleri zikreder.⁴⁹ Allah'ın eşyayı ulûhiyet ile yarattığını ve rahmetiyle tuttuğunu; dünyada ve ahirette, öncekilere ve sonrakilere verilen bütün nimetlerin ancak onun rahmeti ile tezahür ettiğini belirten Neseî, bu bağlamda önce peygamberlerin Kur'ân'daki dualarında rahmetin kullanımı, sonra da Kur'ân'ın genelinde rahmet kelimesinin zikredilmesi hakkında âyetlerin şahitliğiyle detaylı bilgiler verir.⁵⁰ Son olarak besmelenin Kur'ân'dan bir âyet olup olmaması konusunda mezheplerin görüşlerine kısaca değinir.⁵¹

Ömer Neseî, besmeleyi oluşturan edat ve isimlerle ilgili farklı rivayet ve açıklamalara yer vermekle birlikte, çoğunlukla aktardığı görüşler arasında değerlendirme yapmadığı gibi bir tercihte de bulunmamıştır. Buna ek olarak o, ilk görüşten sonra zikrettiği görüşleri *kîle* (söylendi) formuyla aktararak,⁵² dolaylı olarak tercihini ortaya koymuştur. Diğer taraftan el-Fâtiha sûresinin isimlerinden biri olan *ümmü'l-Kur'ân* ifadesini açıklarken el-Fâtiha'nın, diğer sûrelerde zikredilen konuların temeli olduğunu ve

⁴⁶ Bu bağlamda Neseî sahabe, tabiîn ve diğer âlimlere atfettiği "dünya ehline (merhamet etmesiyle) *rahmân*, ahiret ehline (rahmet etmesiyle) *rahîm*", "kullarının dünyevi ihtiyaçlarını karşılaması itibarıyla *rahmân*, onların ahiretteki maslahatlarını yerine getirmesiyle *rahîm*", "dünya nimetleri vermesi açısından *rahmân*, ahiret nimeti vermesi itibarıyla *rahîm*", "ne8slere merhamet etmesiyle *rahmân*, kalplere merhamet etmesiyle *rahîm*", "verdiği nimetlerle *rahmân*, ihsanlarla *rahîm*", "ateşten kurtarmasıyla *rahmân*, cennetlere sokmasıyla *rahîm*", "sıkıntıları gidermesiyle *rahmân*, günahları bağışlamasıyla *rahîm*", "yolu açıklamasıyla *rahmân*, kurtarması ve muvabak kılmasıyla *rahîm*", "rızkı vererek iyi-kötü herkese şefkat göstermesiyle *rahmân*, özellikle müminlere merhametiyle *rahîm*", "lütfuyla bütün kullarına şefkat göstermesiyle *rahmân*, itaat ehline/kendine itaat edene şefkat etmesiyle *rahîm*", "bütün yaratıklara merhamet etmesiyle *rahmân*, sadece dostlarına merhamet etmesiyle *rahîm*" şeklindeki görüşlere yer verir. bk. Neseî, *et-Teysîr*, 1/51-55.

⁴⁷ Bu konuda şu yorumları aktarır: 1-*Rahmân*, "rahmet sahibi" anlamına gelir. "Çok susamış" anlamına gelen *'atşân* kalıbı bunun gibidir. *Kadîr*'in *kâdir* anlamını ifade etmesi gibi *rahîm* de *râhim* demektir. Birincide (*rahmân*) sıfatın ispat edilmesi, ikincide (*rahîm*) 8ilin ispat edilmesi söz konusudur. 2-*Rahmân*, *fa'lân* kalıbında, sıfatta mübalağa ifade eden bir kalıptır. "Çok öfkeli" anlamına gelen *gadbân* bunun gibidir. *Rahîm* ise rahmeti daimî olan manasına gelir. *Râhim* formu, "kendisinde rahmet bulunan (kişi)" anlamını ifade eder. 3-*Gadbân*'in "öfkeli" anlamını ifade etmesi gibi *rahmân* da "merhametli" anlamına gelir. *Semî* sözcüğü "işiten" manasına geldiği gibi *rahîm* de "merhamet eden" manasına gelir. bk. Neseî, *et-Teysîr*, 1/57.

⁴⁸ Neseî, *et-Teysîr*, 1/58.

⁴⁹ Neseî, *et-Teysîr*, 1/58-60.

⁵⁰ Neseî, *et-Teysîr*, 1/61-66.

⁵¹ Neseî, *et-Teysîr*, 1/67.

⁵² bk. Neseî, *et-Teysîr*, 1/57.

onları kapsadığını belirtmiştir. Ayrıca Kur'ân'da bulunan bütün rızık ve nimet verme, terbiye ve ikram, bekletme (*inzâr*) ve mühlet verme, ihsanda bulunma ve güzellik vermenin *er-rahmân* kelimesinin kapsamına girdiğini, Kur'ân'da zikredilen bütün suçların aBedilmesi, günahların silinmesi, isyanın bağışlanması, azgınlığın (*tuğyân*) cezalandırılmaması, asilerin serbest bırakılması, canilere merhamet edilmesinin de *er-rahîm* kelimesinin kapsamına dahil olduğunu ifade etmiştir.⁵³ *Kitâbu'l-beyân 'an ğarîbi'l-Kur'ân* isimli eserinde ise Allah lafzını "gerçek mabud" (*el-ma'bûdu'l-hakk*), *rahmân* ismini "rızık vererek şefkat gösteren" (*el-âtif bi'r-rizk*) ve *rahîm* ismini de "bağışlayarak şefkat gösteren" (*el-âtif bi'l-mağ'ra*) şeklinde açıklamıştır.⁵⁴ Buna göre Ömer Neseî'nin genel itibariyle *rahmân* ismi hakkında "dünyada her türlü rızık ve nimet vermek suretiyle şefkat gösteren", *rahîm* ismi hakkında ise "ahirette bağışlayarak şefkat gösteren" şeklindeki yorumu tercih ettiği anlaşılmaktadır.

et-Teysîr'in özgün taraılarından biri, sûre girişlerinde besmele açıklanırken takip edilen usuldür. Bu usulün, aslında Ömer Neseî'nin Kur'ân'ı yorumlama yönteminin bir parçası olduğu ifade edilebilir. Çünkü o, sistemli bir şekilde sûreler arasındaki uyumu gösterdiği gibi her bir sûrenin muhtevasını oluşturan konular hakkında da düzenli bilgiler vermiştir. Bunun yanı sıra besmelede geçen *Allah*, *rahmân* ve *rahîm* isimlerine eklediği âyet veya âyet bölümleriyle sûre muhtevasına ışık tutmaya çalışmıştır.

Ömer Neseî'nin sûre başlarındaki besmeleyi yorumlama usulü *iki madde* halinde incelenebilir: *Birincisi*, sûrelerin genelinde izlenen yoldur. Buna göre sûre girişlerindeki besmeleler *Allah*, *rahmân* ve *rahîm* isimlerine *ellezî* ism-i mevsûlu ile âyet veya âyet bölümleri sıra cümlesi yapılarak izah edilmiştir. Diğer bir ifadeyle Neseî, sûrelerin genelinin girişinde, âyetleri bu üç isme *ellezî* ismiyle bağlayarak kaşyeli ve etkili bir giriş yapmıştır. Ancak seçtiği âyetlerin genelinin, sûre konusu/konularını yansıtacak muhtevaya sahip olmadığı görülmektedir. Genelde *Allah* lafzına sûre başlarından bir âyeti, *rahmân* ismine bundan sonra gelen âyetlerden birini, *rahîm* ismine de daha sonra gelen bir âyeti eklemiştir. Örneğin Â-i 'İmrân'ın girişinde, sûrenin farklı âyetlerinin bölümlerini *Allah*, *rahmân* ve *rahîm* isimlerine *ellezî* ismiyle sıra yaparak besmeleyi açıklamıştır. Buna göre besmeleye "Kitabı indiren⁵⁵ Allah'ın, dilediğine hesapsız rızık veren⁵⁶ Rahmân'ın ve mükâfatın en güzeli katında olan⁵⁷ Rahîm'in adıyla..."⁵⁸ şeklinde mana vermiştir. Görüldüğü gibi Neseî, sırasıyla Â-i 'İmrân 3/2., 27. ve 195. âyetlerden seçtiği cümleleri üç lafza ilave ederek kaşyeli bir giriş yapmıştır.

⁵³ Neseî, *et-Teysîr*, 1/76-77.

⁵⁴ Kocabaş, *Ömer Neseî ve Kitabu'l-Beyân an Ğarîbi'l-Kur'ân Adlı Eseri*, 60.

⁵⁵ Â-i 'İmrân 3/2.

⁵⁶ Â-i 'İmrân 3/27.

⁵⁷ Â-i 'İmrân 3/195.

⁵⁸ نَسَفِيّ، الرَّحْمٰنُ الَّذِيْ يُرْزَقُ مِنْ تَحْتِهَا الْعَرْشُ الْعَلِيِّ، الرَّحْمٰنُ الَّذِيْ يَرْزُقُ مَنْ تَحْتِهَا الْعَرْشُ الْعَلِيِّ، الرَّحْمٰنُ الَّذِيْ يَرْزُقُ مَنْ تَحْتِهَا الْعَرْشُ الْعَلِيِّ، الرَّحْمٰنُ الَّذِيْ يَرْزُقُ مَنْ تَحْتِهَا الْعَرْشُ الْعَلِيِّ (Neseî, *et-Teysîr*, 3/449). 58. مَجْمُوعُ الْجَوَابِ

Müfessir el-En`âm sûresinde de aynı usulü takip etmiştir. *Rahmân* ismine iki âyetten seçtiği bölümleri eklemiş, *eksera bihi's-semerât/بأكثر بثمرات* ('onunla' ürünleri çoğaltan) ifadesinde⁵⁹ olduğu gibi âyetlerden iktibas ettiği kısımları olduğu gibi değil, cümlenin manasını gözeterek besmele için seçtiği diğer âyet bölümleriyle uyumlu hale getirmiş ve kaşyeli anlatım ortaya koymuştur. Buna göre besmeleyi "Gökleri ve yeri yaratan, aydınlığı ve karanlıkları var eden⁶⁰ Allah'ın, gökten su indiren ve onunla bitkileri çıkaran, ürünleri çoğaltan⁶¹ ve çardaklı çardaksız (üzüm) bahçeleri yaratan⁶² Rahmân'ın ve bizleri yeryüzünün halifeleri kılan ve kimimizi kimimize derecelerle üstün kılan⁶³ Rahîm'in adıyla..."⁶⁴ şeklinde ifade etmiştir.

Nesefî, el-A`râf sûresinin mukaddimesinde de *Allah, rahmân ve rahîm* isimlerine sûrenin bazı âyetlerini ekleyerek açıklamıştır. Ancak burada da âyetleri birebir almamış, iktibas ettiği âyet bölümlerini birbirlerine uyumlu hale getirerek kaşyeli bir metin oluşturmuştur. Bu çerçevede besmeleyi "Kendisiyle (insanları) uyarması ve müminlere öğüt vermesi için Resulüne kitabı indiren Allah'ın,⁶⁵ onda (bu sûrede) sonrakileri uyarmak için öncekilerin haberlerini anlatan⁶⁶ Rahmân'ın ve (Kur`ân okunduğunda) dinleyen ve susanlara rahmeti vadeden<sup>67</sup> Rahîm'in adıyla..."<sup>68</sup> biçiminde izah etmiştir. *Rahmân* ismine eklediği ifadeyi el-A`râf 7/101. âyetten⁶⁹ ilhamla oluşturduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca *kıssa* kelimesi aynı sûrenin 7., 35. ve 176. âyetlerde de zikredilmiştir. Diğer taraftan el-A`râf sûresi, peygamber kıssalarının yer aldığı sûrelerden biridir. Bu sebeple Nesefî'nin burada sûre konusuna işaret eden âyetleri tercih ettiği söylenebilir. el-Enfâl sûresinde de benzer bir açıklama şeklini görmek mümkündür:

"Yardım sadece katında olan ve mutlak güç, hüküm ve hikmet sahibi⁷⁰ Allah'ın, "(ey *Allahım!*) gökten üzerimize taş yağdır veya bize acı veren bir azap gönder!"⁷¹ diyenlere azapta acele etmeyen Rahmân'ın ve iman edip Allah yolunda hicret edenlere ve cihad edenlere, (muhacirleri) barındırıp onlara yardım edenlere mağ8ret ve bol rızk vadeden⁷² Rahîm'in adıyla..."⁷³

59 İlgili âyette ürünlerle ilgili ifade şöyledir: *ممن سناق قهم امدنذا افااس قهو* "...Her biri meyvesi zaman meyvesinden yeyin..." (el-En`âm 6/141). Benzer bir ifade aynı sûrenin 99. âyetinde de vardır.

60 el-En`âm 6/1.

61 el-En`âm 6/99.

62 el-En`âm 6/141.

63 el-En`âm 6/165.

64 Nesefî, *et-Teysîr*, 6/7.

65 el-A`râf 7/2.

66 el-A`râf 7/101.

67 el-A`râf 7/204.

68 Nesefî, *et-Teysîr*, 6/279.

69 "İşte o ülkeler... Onların haberlerinden bir kısmını sana anlatıyoruz..."

70 el-Enfâl 8/10.

71 el-Enfâl 8/32.

72 el-Enfâl 8/74.

73 Nesefî, *et-Teysîr*, 7/117.

Dikkat edilirse bu sûrede besmeleyi açıklarken *Allah* lafzına eklediği cümleyi el- Enfâl 8/10. âyetten⁷⁴ almıştır. Bununla birlikte *nasr* (yardım) kelimesi aynı sûrenin 26., 40., 62., 72. ve 74. âyetlerinde de geçmektedir.

Nesefî'nin, el-Mü'minûn sûresinin girişinde, besmeleyi "İnsanı çamurdan alınmış bir özden yaratan⁷⁵ Allah'ın, iyiye (birr) ve kötüye (fâcir) rızık veren ve rızık verenlerin en hayırlısı olan⁷⁶ Rahmân'ın ve bağışlayan, merhamet eden ve merhametlilerin en hayırlısı olan⁷⁷ Rahîm'in adıyla..."⁷⁸ biçiminde izah etmesinden onun, besmeledeki *rahmân* ismine eklediği bölümü, sûrenin 72. âyetini dikkate alarak oluşturduğu anlaşılmaktadır. Ancak hem bu âyette hem de el-Mü'minûn sûresinde *berr* ve *fâcir* sözcükleri geçmemektedir. Şu hâlde bu cümleyi oluştururken *rahmân* isminin anlamını dikkate almış veya *Allah* ve *rahîm* lafızlarına eklediği cümlelerle ka8ye oluşturma amacı gütmüş olması mümkündür.

Nesefî'nin sûre başlarındaki besmeleyi yorumlama metodunun *ikincisinde Allah, rahmân ve rahîm* isimlerine eklediği âyet veya âyet bölümlerinin, sûrenin muhtevasına işareti daha belirgindir. Bu durum, kısa sûrelerde kendisini daha çok göstermektedir. Örneğin, Yûsuf sûresindeki besmeleye eklediği ifadeler, sûre konusunun özeti niteliğindedir. Kullandığı *kıssa*, *hissa* ve *gussa* sözcükleriyle adeta şiirsel bir metin ortaya çıkmıştır: "Yusuf kıssasını kıssaların en güzeli yapan⁷⁹ Allah'ın, zindandan sonra mülkü Yusuf'un *hissesi* yapan⁸⁰ Rahmân'ın ve takva ve sabırla Yusuf'un kederini (*gussa*) gideren⁸¹ Rahîm'in adıyla..."⁸² İfadelerde de görüldüğü gibi Nesefî, sûrenin 3., 90. ve 101. âyetlerini göz önünde bulundurarak eklediği bu üç cümleyle sûrenin ana konusu olan Hz. Yusuf'un hayatının aşamalarına ışık tutmuştur.

Nesefî, en-Nûr sûresinde de besmele için seçtiği âyet bölümleriyle sûrede ele alınan bazı konulara dikkat çekmektedir: "Zinayı haram kılan⁸³ Allah'ın, nikahı meşru kılan⁸⁴ Rahmân'ın ve Hz. Peygamber'e kulak verip ona itaat edene kurtuluşu vadeden⁸⁵ Rahîm'in adıyla..."⁸⁶ Burada 2-3. âyetler, 32-33. âyetler ve 51. âyet dikkate alınarak

⁷⁴ "Allah bunu (meleklerle yardımını) sadece müjde olsun ve onunla kalbiniz yatışsın diye yapmıştı. Zaten yardım yalnız Allah tarafından. Çünkü Allah mutlak galiptir, yegâne hüküm ve hikmet sahibidir."

⁷⁵ el-Mü'minûn 23/12.

⁷⁶ el-Mü'minûn 23/72.

⁷⁷ el-Mü'minûn 23/109, 118.

in için ayrıca ⁷⁸ Nesefî, *et-Teysîr*, 11/7 (من الله الذي خلق الدنيا من سلافة من طين، الرحم من الذي أنزل في الدنيا الروح وهو خالقها). *Hûd*, *Kamer* ve *Rahmân* sûreleri bk. Nesefî, *et-Teysîr*, 8/151;

⁷⁹ Yûsuf 12/3.

⁸⁰ Yûsuf 12/101.

⁸¹ Yûsuf 12/90.

⁸² bk. Nesefî, *et-Teysîr*, 8/297 (من الله الذي خلق الدنيا من سلافة من طين، الرحم من الذي أنزل في الدنيا الروح وهو خالقها). *Hûd*, *Kamer* ve *Rahmân* sûreleri bk. Nesefî, *et-Teysîr*, 8/151;

⁸³ en-Nûr 24/2-3.

⁸⁴ en-Nûr 24/32-33.

⁸⁵ en-Nûr 24/51.

⁸⁶ bk. Nesefî, *et-Teysîr*, 11/81 (من الله الذي خلق الدنيا من سلافة من طين، الرحم من الذي أنزل في الدنيا الروح وهو خالقها). *Hûd*, *Kamer* ve *Rahmân* sûreleri bk. Nesefî, *et-Teysîr*, 8/151;

sûrenin konuları hakkında bilgi verilmiştir. el-Hucurât sûresinde ise *Allah* lafzına ekleme yaparken âyetlerin lafzına bağlı kalmamıştır: "Bizlere, Kur'ân'a ve sünnete tabi olmayı emreden⁸⁷ Allah'ın, inkârcılığı, fasıklığı ve isyanı çirkin gösteren⁸⁸ Rahmân'ın ve bizi imana erdirerek lütufta bulunan⁸⁹ Rahîm'in adıyla..."⁹⁰ Görüldüğü gibi Neseî, "Kur'ân ve sünnete tabi olma" ifadesiyle ilk beş âyetin konusu hakkında bilgi vermiştir. Ayrıca *rahmân* ismine eklediği ifadeyi ikinci sayfadan, *rahîm* sözcüğüne eklediği bölümü de üçüncü sayfadan seçerek sûrenin işlediği konuya dikkat çekmiştir.

Neseî'nin besmeleye ilişkin yorumlarında bazen *Allah*, *rahmân* ve *rahîm* isimlerinden birine eklenen cümle sûre konusunu ifade edebilmektedir. Örneğin en-Nâziât sûresinde, özellikle *Allah* ismine eklediği âyetle sûrenin işlediği konu hakkında bilgi veren Neseî, besmeleyi şöyle açıklamıştır: "Musa olayını bize anlatan⁹¹ Allah'ın, (yerden) suyu ve otlığı çıkaran⁹² Rahmân'ın ve Rabbinin makamından korkan ve nefsinin kötü arzularından uzaklaştırana cenneti vadeden⁹³ Rahîm'in adıyla..."⁹⁴ Çünkü bu sûrede, 15.-26. âyetlerde Hz. Musa ile Firavun'un diyaloguna yer verilmiştir. Benzer bir durum el-Burûc sûresinde de vardır. Lafzatullâha eklediği "Ashâb-ı Uhdûd'u helak eden" ifadesiyle sûrenin konusuna şöyle dikkat çekmiştir: "Ashâb-ı Uhdûd'u helak eden⁹⁵ Allah'ın, orduların haberiyle bizi tembih eden⁹⁶ Rahmân'ın ve çok başlayan ve çok seven⁹⁷ Rahîm'in adıyla..."⁹⁸

Neseî'nin kısa sûrelerde besmelelere ilave ettiği âyetler ve ifadeler, bir bütün olarak sûrenin işlediği konuyu ifade etmektedir. Dört âyetten oluşan el-Kureyş sûresi buna güzel bir örnektir: "Beyt-i Haram'ın Rabbi olan⁹⁹ Allah'ın, yiyecekle (Kureyş'i) doyuran¹⁰⁰ Rahmân'ın ve inşanları korkudan emin kılan¹⁰¹ Rahîm'in adıyla..."¹⁰² el-Kâ8rûn sûresinin baş tarafında ise sûre konusunu dikkate alarak besmeleyi kaşyeli bir şekilde açıklamıştır. Ancak burada diğer sûrelerdeki yaklaşımının aksine, âyetlerin kelime ve ifadelerine bağlı kalmaksızın sûrenin konusunu kendi ifadeleriyle anlatmış ve şiirsel bir metin oluşturmuştur. Bu usul, sadece bu sûrede görülmektedir. Buna göre besmeleye "Kâ8rleri aşağılayan Allah'ın, Müminlere, kâ8rlere karşı çıkmalarını emreden Rahmân'ın ve onları

87 el-Hucurât 49/1-3.

88 el-Hucurât 49/7.

89 el-Hucurât 49/17.

90. (والعصا)، Neseî, *et-Teysîr*, 13/487 (منه وقوق) الخ الف قروال منه وقوق،

الرحم الم الربى قم لنح. الخ أ س نعدان الخ لمن بسنم الل الربى

91 en-Nâziât 79/15.

92 en-Nâziât 79/31.

93 en-Nâziât 79/40-41.

94 Neseî, *et-Teysîr*, 15/191.

95 el-Burûc 85/4.

96 el-Burûc 85/17.

97 el-Burûc 85/14.

98. (ال. الربى) Neseî, *et-Teysîr*, 15/277 (الرحم الم الربى) مع الطع. الخ، الرحم الم مؤم من الل. الخ،

والغفور الودود

99 el-Kureyş 106/3.

100 el-Kureyş 106/4.

101 el-Kureyş 106/4.

102 Neseî, *et-Teysîr*, 15/491 (الرحم الم مؤم من الل. الخ) (بسم الل الربى ر بديل. الخ، الرحم مط مع الطع. الخ، الرحم الم مؤم من الل. الخ).

(müminleri) en hayırlı dinle şereftendiren/yücelten Rahîm'in adıyla..."¹⁰³ şeklinde bir mana vermiştir.

Özetle Ömer Neseî'nin yaptığı ilk iş, el-Fâtiha sûresi ve başında besmele olmayan et-Tevbe sûresi¹⁰⁴ dışında, sûre girişlerindeki besmelelerde bulunan *Allah*, *rahmân* ve *rahîm* isimlerine, ilgili sûrenin bazı âyetlerini ekleyerek kaşyeli bir metin oluşturmaktır. Genelde *Allah* lafzına sûrenin baş taraflarından, *rahmân* ve *rahîm* isimlerine ise sırasıyla diğer âyetleri veya âyet bölümlerini ekleyerek sûre tefsirine dikkatleri celbeden etkili bir giriş yapmıştır. Ancak o, âyetleri olduğu gibi değil, âyetin mana ve mefhumunu muhafaza ederek almış ve bazı tasarruflarla kaşye oluşturmuştur. Ayrıca sûre girişlerinde *intizâm* kavramıyla tespit ettiği sûre konularıyla ilgili âyetleri seçme gayretinde olmamıştır. Kısa sûrelere geldikçe sûre konusu hakkında bilgi veren âyet/âyetleri veya ifadeleri daha çok tercih etmiştir. Bu durum, kısa ve uzun sûrelerin ele aldığı konu veya konularla ilgili olabilir. Çünkü uzun sûrelerde birden çok konu işlenirken, kısa sûrelerde genelde bir konudan bahsedilmektedir. Özellikle kısa sûrelerde *Allah*, *rahmân* ve *rahîm* isimlerine eklenen üç âyetle sûreyi oluşturan âyetlerin yarısı veya daha fazlası kullanılmış, dolayısıyla sûrenin muhtevası hakkında bilgi verilmiş olunmaktadır.

Ömer Neseî'nin besmeleyi açıklarken kaşyeli metinler oluşturması, şiire olan ilgisiyle açıklanabilir. Çünkü onun *el-Eş'âr* adında bir şiir kitabı, şairlerden seçtiği şiirleri ihtiva eden *el-Muhtâr mine'l-eş'âr* isimli bir eseri vardır.¹⁰⁵ Ayrıca kaynaklarda onun edebi yönünün ve şiirinin güçlü olduğu ifade edilmektedir.¹⁰⁶ Diğer taraftan onun tefsirini hazırlarken sıkça atıfta bulunduğu Kuşeyrî'den (öl. 465/1072) ilhamla sure girişlerindeki besmeleleri ayrı ayrı açıklama yoluna gitmiş olması muhtemeldir. Çünkü Kuşeyrî, her bir sure girişinde besmelenin sadece *bismillâh* ifadesini işârî tefsirin ilkelerine göre farklı şekillerde tefsir etmiştir.¹⁰⁷

¹⁰³ (الكرامه بخ لرم اللد اللد الكفرن، الرحم من اللد أمر ببح اللد اللد، الرحم م اللد).¹⁰³ Neseî, *et-Teyssîr*, 15/511

¹⁰⁴ Neseî, *et-Tevbe* sûresinin mukaddimesinde besmelenin bulunmayışına ilişkin rivayet ve görüşlere yer vermiştir. bk. Neseî, *et-Teyssîr*, 7/261-262.

¹⁰⁵ Aslantürk, *Ebû Hafs Ömer en-Neseî*, 34.

¹⁰⁶ Sem'ânî, *et-Tahbîr*, 1/527-528; Neseî, *et-Teyssîr (Muhakkikin önsözü)*, 1/33-35.

¹⁰⁷ Geniş bilgi için bk. Akpınar, "İşârî Tefsir ve Kuşeyrî (ö.465/1072)'nin Besmele Tefsiri", 72-91.

2. Bikâî'nin Nazmü'd-dürer'î ve Besmele Yorumu

Bikâî'nin¹⁰⁸ tefsir alanında *Nazmü'd-dürer* ile *Mesâ'idü'n-nazar* isimli eserleri bulunmaktadır. *Nazmü'd-dürer*'in, Kur'ân tefsiri alanında, bütün sûreleri ve âyetleri kapsayacak şekilde ilmü'l-münâsebet yöntemi esas alınarak hazırlanan tefsirlerin en güzeli olduğu belirtilir.¹⁰⁹ Bu tefsirin tam adı *Nazmü'd-dürer fî tenâsübi'l-âyât ve's- süver*'dir. Ayrıca Bikâî bu tefsiri, *Fethu'r-Rahmân fî tenâsübi eczâi'l-Kur'ân, Tercümânü'l- Kur'ân ve mübdî münâsebâti'l-furkân* isimleriyle de adlandırmanın uygun olacağını ifade etmiştir.¹¹⁰ Dikkat edilirse Bikâî'nin tefsirine uygun gördüğü bu isimler, tefsirinin usulü ve mahiyeti hakkında yeterince bilgi vermektedir.

Bikâî 861/1456 yılında 51 yaşlarında *Nazmü'd-dürer'î* yazmaya başlamıştır. Yarısına yaklaşınca birçok âlim, bu tefsiri takdirle karşılarken, bir kısmı da Kitab-ı Mükaddes'ten nakilde bulunması ve âyetler arasındaki münâsebeti göstermeye yoğunlaşması sebebiyle kendisini eleştirmiştir. Bu tenkitler üzerine Bikâî tefsir yazımına ara vererek Kitab-ı Mükaddes'ten alıntı yapmanın caiz olduğunu göstermek için el-

¹⁰⁸ Tarihçi, müfessir, muhaddis ve edîb yönleriyle öne çıkan Burhânuddîn Ebu'l-Hasan İbrahîm b. Ömer el-Bikâî, Memlûkler döneminde yaşamış bir âlimdir. Bugün Lübnan topraklarında yer alan Bikâ' vadisindeki bir köyde 809/1406 tarihinde dünyaya gelmiştir. İlk eğitimini burada babasından almıştır. On iki yaşında köyde meydana gelen bir olayda babası ve bazı akrabalarının öldürülmesi üzerine Bikâî, annesi ve dedesiyle birlikte köyü terk etmiş ve Şam'a yerleşmiştir. Dönemin ilim merkezleri mesabesinde olan önemli şehirlerde bulunan Bikâî, Şam'da İbnü'l-Cezerî'den (öl. 833/1429) aşere okumuş ve kendisinden kıraat dersi almıştır. 834 yılında Kahire'ye gitmiş, başta İbn Hacer (öl. 852/1449) olmak üzere birçok âlimin derslerine katılmıştır. Mücadelecî bir karaktere sahip olan Bikâî, bulunduğu şehirlerde birçok ilim adamıyla iletişime geçmiş, onlardan ilim ve tecrübeler almış, ayrıca onlarla çeşitli münakaşalara girerek birçok konuda reddiyeler yazmıştır. Özellikle Muhyiddîn İbnü'l-Arabî (öl. 638/1240) ve İbnü'l-Fârız (öl. 632/1235) hakkındaki eleştirilerini, tek8r derecesine ulaştırması ve Gazzâlî (öl. 505/1111) hakkında tenkitlerde bulunması onun yapacağı birçok hizmete engel olmuş; ilim çevrelerince yalnızlığı itilmeye çalışılmıştır. Ayrıca yazdığı tefsir dolayısıyla eleştirilerin hedefi olmuştur. Ancak Mısırlı ünlü âlimlerin takrizini almaya muvabak olunca geride bıraktığı eserler isminin unutulmasına mani olmuştur. Bikâî'yi övenler olduğu kadar yerenler de vardır. Ona en sert tenkitleri yönelten çağdaşı Sehâvî'dir (öl. 902/1497). Sehâvî, Bikâî'yi, ilm-i nücûm'la uğraştığını ve aslında onun ilim yönünden üstün bir seviyede olmadığını ileri sürerek sert bir şekilde tenkit etmiştir. Şevkânî (öl. 1250/1834) ise Bikâî'nin geride bıraktığı eserlerin, onun bütün ilimlerde mahir ve otoritesinin bir kanıtı olduğunu ifade ederek Sehâvî'nin eleştirisine cevap vermiştir. Şam'da 885/1480 tarihinde vefat Bikâî tefsir, kıraat, fıkıh, kelam, tasavvuf, tarih ve tabakat, nahiv, mantık, matematik ve edebiyata dair birçok eser kaleme almıştır. Geniş bilgi için bk. Âdil Nuveyhid, *Mu'cemu'l-müfessirîn* (Beyrut: Mektebetu Nuveyhid es-Sekâ8yye, 1988), 1/17; İbrahîm

b. Hasan el-Bikâî, *Unvânu'z-zamân bi-terâcimi's-şuyûh ve'l-akrân*, thk. Hasan Habeşî (Kahire: Dâru'l-Kütübî ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 2001), 2/62-64; Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed Şemsuddîn es-Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi'i* (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1992), 1/101-110; Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *Nazmu'l-ikyân fî a'yânî'l-a'yân*, nşr. Philip Hitti (Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1927), 24; Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *el-Bedru't- tâli'* (Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.), 1/19-21; Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, ts.), 2/594-595; Necati Kara, *Burhânuddîm İbrâhîm b. Ömer el-Bikâî ve Tefsirindeki Metodu* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, İslâmî İlimler Fakültesi, Doktora Tezi, 1981), 1-84; Abdusemî Muhammed Ahmed Haseneyn, *Mesâ'idü'n-nazar li'l-işrâ' 'alâ makâsidi's-suver* (Muhakkikin önsözü) (Riyad: Mektebetü'l-Mearif, 1987), 33-33; Ömer Kara, "Bikâî'nin 'Nazmü'd-Dürer'inde Yer Alan 'İhtibâk Metinleri' -Bir İnşâ Denemesi-", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/3 (2000), 150-154; Ekrem Abdulvahhâb el-Mevsilî, *el- İmâmu'l-'allâme Burhânuddîn el-Bikâî ve mehhecuhû "t-tefsîr* (Ürdün: Dâru'l-Feth, 2014), 28-32.

¹⁰⁹ Ahmed Rahmânî, *Mesâdirü't-tefsîri'l-mevdûi* (Kahire: Mektebetu Vehbe, 1989), 6.

¹¹⁰ Burhânuddîn Ebu'l-Hasan İbrahîm b. Ömer el-Bikâî, *Nazmü'd-dürer fî tenâsübi'l-âyât ve's- süver*, thk. Abdurrezzâk Galib el-Mehdî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1995), 1/5. Bikâî, âyetler ve cümleler arasındaki münâsebeti gösterirken *lemmâ* edatını çokça kullanması nedeniyle bu tefsirin bir adını da *Lemmâ* koymuştur. bk. Kara, *Bikâî ve Tefsirindeki Metodu*, 92.

Ahvâlu'l-kavîme fî hükmi'n-nakli mine'l-kütübi'l-kadîme isimli risaleyi, âyetler ve sûreler arasındaki münâsebeti aramanın gerekliliğini göstermek için de *Mesâ'idün'n-nazar li'l-eşrâ" alâ makâsidi's-süver* adlı kitabı yazmıştır. Bu arada tefsirinin bazı bölümlerini incelemeleri için Kahire'nin ileri gelen âlimlerine sunmuş, onların bir kısmı *Nazmü'd- durer'e* takriz yazarken, bir kısmı da Ehl-i Kitap'tan nakilde bulunmanın caiz olduğunu belirtmişlerdir. Tartışma ve dedikoduları bu şekilde bitiren Bikâî, tefsirin yazımına devam etmiş ve 882/1477 tarihinde Şam'da tamamlamıştır.¹¹¹ Bu tefsiri kaleme alırken başta Harâllî'nin (öl. 637/1240) *Miftâhu'l-bâbi'l-mukâzel*¹¹² isimli eseri ile İbnü'z-Zübeyr es-Sekâfî'in (öl. 708/1308) *el-Burhân fî tertîbi süveri'l-Kur'ân*¹¹³ olmak üzere birçok eserden yararlanmışır.¹¹⁴

Bikâî *Nazmü'd-durer'de* sûreler, âyetler hatta cümleler bazen de kelimeler arasındaki münâsebeti göstermiş, bu vesileyle Kur'ân âyetlerinin tertibindeki icâzi ortaya koymaya çalışmıştır. Her ne kadar daha önce bazı tefsirlerde âyetler arasındaki anlam irtibatına değinilmişse de bütün âyetler arasındaki münâsebet gösterilmemiştir. Bikâî ise âyetler ve sûreler arasındaki münâsebet konusuna ağırlık vermiş; bu alanda tek sayılabilecek bir eser kaleme almıştır. Diğer taraftan Bikâî tefsirinin ağırlık noktası bu olmakla birlikte, Kur'ân'da Ehl-i kitab'ın zikredildiği her yerde doğrudan Tevrat, İncil ve Zebur'dan nakillerde bulunmuş, yeri geldiğinde fikhî ve kelâmî meselelere yer vermiş, nahiv yönünden tahliller yapmış, belâgat, meânî ve icâz yönlerinden izahlarda bulunmuş, (varsa) nüzul sebeplerini aktarmıştır.¹¹⁵

Tefsirinin mukaddimesinde âyetlerin ve sûrelerin tertibinin münâsebetini ele alacağını¹¹⁶ ve Münâsebâtü'l-Kur'ân ilminin, "Kur'ân cüzlerinin (bölümlerinin) tertibinin illet ve gerekçelerinin bilinmesini sağladığını"¹¹⁷ ifade eden Bikâî, her bir sûre isminin, sûrenin temel hede8ni (maksûdunu) ortaya koyduğunu belirtmiştir. Çünkü her türlü isim, kendisiyle müsemması arasındaki münâsebeti izhar eder. Sûrenin ismi de özet olarak (icmalen) sûrede olan tafsilata delalet eder. Sûrelerin maksûdu da ismiyle olan münâsebetine götürür. Bikâî devamla, bütün sûrelerin maksûduna değineceğini, sûrelerin maksûdu ile ismi arasındaki anlam ilişkisini göstereceğini ve bütün besmeleleri sûrenin maksûduna uygun bir şekilde tefsir edeceğini ifade etmiştir.¹¹⁸ Bikâî Fâtiha sûresinin girişinde belirlediği bu hususları bütün sûrelere uygulamıştır. Bu çerçevede sûre

¹¹¹ Kara, *Bikâî ve Tefsirindeki Metodu*, 95-96; Necati Kara, "Nazmü'd-Dürer", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/463.

¹¹² Harâllî'nin bazı eserleri tek bir kitapta toplanmıştır. bk. Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Harâllî el-Merâkeşî, *Turâsu Ebi'l-Hasan el-Harâllî el-Merâkeşî "t-tefsîr*, thk. Muhemmâdî b. Abdisselâm el-Hayyâtî (b.y.: Metâbiu'n-Necâh el-Cedîde, 1997)

¹¹³ bk. Ebû Ca'fer Ahmed b. İbrahim b. Ez-Zübeyr el-Gırnâtî, *el-Burhân fî tertîbi süveri'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Şa'bân (Fas: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1990)

¹¹⁴ bk. Kara, *Bikâî ve Tefsirindeki Metodu*, 100-140; Kara, "Nazmü'd-Dürer", 32/463; Mevsilî, *Burhânuddîn el-Bikâî ve mehhecuhû "t-tefsîr*, 107-162.

¹¹⁵ Kara, *Bikâî ve Tefsirindeki Metodu*, 97.

¹¹⁶ Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, 1/3.

¹¹⁷ Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, 1/5.

¹¹⁸ Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, 1/11-12.

girişlerinde *maksûduhâ* ifadesiyle öncelikle sûrenin konusu/konuları ve ana 8kri hakkında bilgi vermiştir. Akabinde sûre ismi ile müsemması, sûre başı ile sonu, bir önceki sûrenin sonu ile tefsiri yapılan sûrenin baş tarafı arasındaki münâsebeti göstererek sûreler arasındaki münâsebetle değinmiş, besmeleyi de ilgili sûrenin maksûduna göre yorumlamıştır. Ardından her ayeti cümle cümle, kelime kelime izah eden Bikâî, âyetler arasındaki münâsebetlere değinmiştir.¹¹⁹

Bikâî, tefsirle ilgili diğer eseri *Mesâ'idü'n-nazar*'da ise mukaddimeden sonra Mısır ulemasının tefsirine yazdıkları takrizleri koymuştur. Daha sonra 114 sûreyi tek tek ele alarak onların Mekkî-Medenî bilgileri, âyet sayıları, maksûdu ve fazileti hakkında düzenli bilgiler vermiştir.¹²⁰ Ayrıca *Mesâ'idü'n-nazar*'da sûrelerin maksûduyla ilgili verilen bilgilerin, *Nazmü'd-dürer*'deki bilgilerle aynı olduğunu ifade etmek gerekir. Örneğin Nesefî, bu iki eserde, et-Tekâsür sûresinin maksûdunu, başka sûrelerle ilişkilendirerek izah etmiştir. Buna göre et-Tekâsür'ün maksûdu, el-Kâri'a sûresinin tasvir ettiği ve el-Âdiyât sûresinin de işaret ettiği kıyamet günü helak olmanın nedenini açıklamaktır. Bu da mal mülk biriktirmek ve zeval yurduna (dünyaya) aşırı meyletmektir.¹²¹

2.1. Bikâî'nin Besmele Yorumu

Bikâî el-Fâtiha sûresinin girişinde de belirttiği gibi Kur'ân'daki bütün besmeleleri, ilgili sûrenin maksûduna (ana 8kri ve konusu) uygun tefsir etmeye çalışmıştır. Ömer Nesefî'nin *et-Teysîr*'inde olduğu gibi *Allah, rahmân* ve *rahîm* lafızlarına *ellezî* ismiyle eklediği kaşyeli cümlelerle besmeleyi açıklamıştır. Ancak Ömer Nesefî'nin aksine ne mukaddimede ne de el-Fâtiha sûresinin tefsirinde besmeleyi oluşturan unsurlar ve temel kavramlar hakkında detaylı açıklamalar yapmıştır. Ayrıca bu üç isme eklediği cümle ve ifadeleri, âyetler ve âyetlerin bölümlerinden seçmemiş, kendine has bir usulü takip ederek sıkça kullandığı 8il, isim ve ifadelerle kaşyeli cümleler oluşturmuştur. Bununla birlikte Fâtiha sûresinin tefsiri sırasında, Harâllî'den iktibasla besmelenin başındaki *be* har8, *Allah, rahmân* ve *rahîm* lafızlarının medlullerine ilişkin kısa açıklamalara yer vermiştir. Buna göre besmeledeki *be* har8nin anlamı, Yüce Allah'ın, sebep olma hikmetini (hikmetü't-tesbîb) izhar etmesidir. *İsim*, kalpler için gizli olanın, kulaklar vasıtasıyla fertler şeklinde (sûratü'l- efrad) açığa çıkarılmasıdır. *Allah*, akılların erişemediği yerde kalplerin kendisine yöneldiği bir isimdir. Bu nedenle akıllar ona kulluk edip hayran kalır, ona ibadet eder ve hoşnut olur.

¹¹⁹ Kara, *Bikâî ve Tefsirindeki Metodu*, 98; Kara, "Nazmü'd-Dürer", 32/463; Mehmet Faik Yılmaz, *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet* (Ankara: DİB Yayınları, 2005), 57; Ali Kaya, "Sure Mukaddimelerinde Verilen Bilgiler Çerçevesinde Müfessirlerin 'Sure Bütünlüğü'ne Yaklaşımları (Klasik-Çağdaş Karşılaştırılması)", *Mütefekkir* 6/11 (2019), 47. Ayrıca bk. Şahin Güven, "Tefsir İlminin Bir Alt Disiplini Olarak 'Makâsıdu's-Süver'", *Bilimname: Düşünce Platformu* 35/1 (2018), 110-111.

¹²⁰ Geniş bilgi için bk. Burhânuddîn Ebu'l-Hasan İbrahim b. Ömer el-Bikâî, *Mesâ'idü'n-nazar lil işrâ' alâ mekâsidi's-süver*, thk. Abdüsse'mî' Muhammed b. Ahmed Hasaneyn (Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, 1987).

¹²¹ Bikâî, *Mesâ'idü'n-nazar*, 3/241; a.mlf., *Nazmü'd-dürer*, 8/516. el-Hümeze ve el-İnşirâh sûrelerinin maksûdununun açıklaması için ayrıca bk. Bikâî, *Mesâ'idü'n-nazar*, 3/207, 247; a.mlf., *Nazmü'd-dürer*, 8/460, 525.

Yani onunla yetinip başka bir şeye muhtaç olmaz. *Rahmân*, rubûbiyetin kapsadığı her şeyi içine alan rahmettir. *Rahîm* ise rahmetin ulûhiyetin razı olduğuna tahsis edilmesidir.¹²²

Bikâî, burada *rahmân* ismini açıklarken *şâmil*/شامل (kapsayan), *kâZe*/كامل (tüm, bilcümle) ve *rahmet* sözcüklerini, *rahîm* ismini izah ederken *hâssa*/خاص (mahsus, özgü) ve *rahmet* isimleriyle *terdâ*/ترضى (razı/hoşnut olur) şilini kullanmıştır. Bu kelimelerin tercih edilmesi, aslında Bikâî'nin bu iki isme yüklediği anlamla ilgili bir durumdur. Çünkü bu kısa açıklamada *rahmân* ismine "Allah'ın rahmetinin her şeyi kapsaması", *rahîm* ismine de "Allah'ın rahmetinin, sadece onun razı olduklarına mahsus olması" şeklinde bir anlam verdiği görülmektedir. Bikâî, sûre başlarında bulunan besmelelerdeki *rahmân* ve *rahîm* kelimelerini açıklarken de ya aynı kelime ve ifadeleri yahut da benzerlerini kullanarak buradaki anlamı (el-Fâtiha sûresinde verdiği anlamı) muhafaza etmiştir. Örneğin Kevser sûresinin maksûdunun (hede8 ve konusu), olması mümkün her türlü hayırla mükâfat (minha) olduğunu, el-Kevser isminin bu hususu açıkladığını ve *nahr* olayının da buna benzediğini belirtmiştir. Çünkü *nahr*, devenin boğazlanması olayını ifade eder ve bu durum (devenin *nahr*) Arapların nezdinde cömertliğin zirvesidir.¹²³ Daha sonra Bikâî, besmeleyi sûrenin maksûduna göre şöyle izah etmiştir:

"Mutlak mâlik (el-Melik), en büyük (el-A'zam), lütfunun artışının bir sınırı olmayan *el-Cevâd el-Ekrem* Allah'ın, cömertliğiyle bütün yaratıkları kuşatan ve (yağmur gibi olan) lütfunu onlar arasında farklı şekillerde dağıtan *Rahmân*'ın, hizbine (kendine iman edenlere) doğru yolunu bulmayı ve ipine sarılmayı tahsis/nasip eden *Rahîm*'in adıyla..."¹²⁴

Görüldüğü gibi bu yorumda sûrenin konusuna bağlı olarak Allah ismine *cevâd* ve *ekrem* isimleri eklenerek Allah'ın lütfunun sınırsızlığı vurgulanmış, *rahmân*'ın açıklamasında *şemile* (kapsadı), *halâik* (mahlukât) ve *cûd* (cömertlik) kelimeleriyle Yüce Allah'ın cömertliğinin her şeyi kapsadığı, *rahîm* lafzının açıklamasında da *hassa* (ayrıcalık verdi, bahsetti) ve *hizb* (grup, taraftar) sözcükleriyle Yüce Allah'ın sadece hizbine (kendine inananlara) hidayetini ve ipine sarılmayı bahsettiği ifade edilmiştir.

Bikâî, Mâûn sûresinin girişinde de aynı usulü takip ederek besmeleyi yorumlamıştır. Buna göre el-Mâûn sûresinin maksûdu, cezadan (hesap verme) dolayı yeniden dirilişi inkâr etmeye -ki bu kötülüklerin anasıdır- dikkat çekmektir. Çünkü bu (inkâr olayı), inkâr edeni, kötü ve çirkin işleri yapmaya itmekte, nihayetinde büyük günahları küçümsemek onun huyu olmakta ve böylece bu kişi ahlaksız birine dönüşmektedir. Besmeleyi de şöyle açıklamıştır:

"Azameti her türlü şaibe ve noksanlıktan beri ve her türlü kemal kendisine mahsus olan Allah'ın, nimetini hem güzel hem de kötü/çirkin davrananlara teşmil eden ve herkese

¹²² Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 1/13.

¹²³ Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 8/547.

بسم اللہ العظیم الجواد الکریم لحد انفاض فضلہ، الرحمن الہی (Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 8/547). 124. (شمل الخلق بجموده وفیوت بلایم فی صوب وبلایم، الرحیم الہی خص حزبہ بالامناء بحدہ b والخص بجمیلہ)

ihsanda bulunan Rahmân'ın, nimetin tamamlanmasını evliyasına (dostlarına) tahsis edip ittisal (buluşma) nimetini onlara bahşeden Rahîm'in adıyla..."¹²⁵

Dikkat edilirse burada da *rahmân* izah edilirken '*amme, gamera* (kapladı), *nimet* ve *nevâl*/ (hediye) kelimeleri, *rahîm* izah edilirken de *hassa, habâ* (vermek, hediye vermek), *evliyâ* (dostlar), *itmâm* (tamamlamak) ve *nimet* sözcükleri tercih edilmiş, bu vesileyle *rahmân*'ın genel, *rahîm*'in ise özel bir muhtevaya sahip olduğu ifade edilmiştir.

Bikâî, el-Kâri'a sûresinin maksûdunu, başındaki ve sonundaki hallerini ve insanların o gün (ceza günü) "kurtuluşa eren" ve "helak olan" şeklinde taksimini tasvir ederek din (ceza) gününün izah edilmesi şeklinde ifade etmiştir. Devamında besmeleyi "Âlemlerin yüce sahibi (el-Melikü'l-a'lâ) Allah'ın, var etme ve açıklama nimeti herkesi kapsayan Rahmân'ın ve hizbini (kendisine iman edenleri), sevdiği ve razı olduğu şeye muvabak kılan Rahîm'in adıyla..."¹²⁶ biçiminde açıklanmıştır. Burada ise *rahmânı 'amme, nimet, cemî'* (tüm, herkes) ve *verâ* (insanoğlu, halk) kelimeleri, *rahîmi* de *hassa, yühibbu* (sever), *verdâ* (razı/hoşnut olur) ve *hizb* kelimeleriyle tefsir etmiştir. Onun *rahîmin* açıklamasında *yühibbu* (sever) ve *verdâ* 8illerini tercih etmesinin, el-Kâri'a 101/7. âyetteki 'İşe *râdiye/* مَقَّة قَعَة □ ع (hoşnut eden bir yaşayış) tamlamasıyla ilgili bir durum olduğu anlaşılmaktadır. ب

Bikâî, el-İnşirâh sûresinin maksûdunun, ed-Duhâ sûresinin sonunda zikri geçen nimetin detaylı anlatımı ve "nimeti tahdis"le (nimeti anma) neyin murat edildiğinin açıklaması olduğunu belirtmiştir. Müfessire göre nimeti tahdis ise Allah'a ibadet konusunda çaba göstererek nimete şükürle mukabelede bulunmak, ihsanda bulunması sebebiyle onun rahmetinin büyüklüğünü hatırlayarak kendisine yönelmektir. Bikâî, sûrenin konusuyla ilgili bu bilgileri verdikten sonra besmeleyi şöyle açıklamıştır:

"Emri yüce ve şanı büyük, kendisinden başka ilah olmayan ve çokça nimet veren Allah'ın, yarattıklarının hepsine cömertliğiyle bolca ihsanda bulunan -ki o, celal ve ikram sahibidir- Rahmân'ın ve saygıdeğer ehline (ehl-i hazret/iman edenlere), rahmetini tahsis ederek (onlara tahsis edilmiş makamların) en yücesine yücelten Rahîm'in adıyla..."¹²⁷

Besmelenin buradaki tefsirinde, *rahmândan* sonra *efâda* (taştı, Allah bolca verdi), *cûd* (cömertlik) ve *halk* (mahlûk) sözcükleri zikredilerek Allah'ın kerem sahibi olduğu vurgulanmış, *rahîmin* açıklamasında ise *ehl-i hazret, hâss, rahmet, a'lâ* (yükseltti) kelimeleri tercih edilerek Allah Teâlâ'nın sevdiği kullarını yüce makama çıkardığı ifade edilmiştir. Bikâî'nin, *rahîm* isminin medlulüne ilişkin kullandığı "en yüce makama yükseltme" ifadesini el-İnşirâh 94/4. âyeti (Senin şânını ve ününü yüceltmedik mi?)

بسم اللہ الہی تعالیٰ عظیمہ عن کل شایئہ زوے نکلین لب لکل کم Ó، الرحمن) 8/541 *Bikâî, Nazmü'd-dürer*, 125. (الہی
عمت زعمہ الرحمن والہی نغیر الفل :أوا، الرحم الہی خص أولیاءہ بالعمۃ نوحہم بنوعہم النص Ó
بسم اللہ الملک العلی، الرحمن الہی عمت زعمہ العجودہ وبأولادہ جم ع الوری) 8/513 *Bikâî, Nazmü'd-dürer*, 126. (الرحم الہی
خص أهل حزبہ بالانوفاق لم أحب وراضی
بسم اللہ الہی جل أمرہ ونعالی جده ول لب غلہ نعظم م لب من لع Ó) 8/460 *Bikâî, Nazmü'd-dürer*, 127. (الرحمن الہی
أناض جوده علی سائر خلقہ لب ذو الوجل Ó والفرک، الرحم الہی أهل حضراتہ بخلخص رحمہ لب نلی
(مقخصت الختخصخص إلى أعلى مقخص).

dikkate alarak oluşturmuş olması mümkündür. Ayrıca Allah lafzından sonra kullandığı “çokça nimet verme” olayının vurgulanması, sûrenin maksûduna bağlı bir husus olabilir.

Bikâî, el-Mü'minûn sûresinin maksûdunun, felahın müminlere tahsis edilmesi olduğunu belirttikten sonra besmeleyi “Emrin tamamı kendine mahsus olan- ki onun emrini engelleyecek kimse yoktur- Allah’ın, beyanı iletmek (vahyi insanlara ulaştırmak) rahmetinin genelinden olan Rahmân’ın ve dilediğine imanı tahsis/bahşeden Rahîm’in adıyla...”¹²⁸ biçiminde açıklamıştır. Buradaki besmele açıklamasında da her zaman tercih ettiği belli sözcükleri (‘umûm, rahmet, beyân/tebliğ, hassa, erâde, iman) kullanmıştır. Ayrıca sûre isminin el-Mü’minûn olması ve bu sûrede müminlerin özelliklerinden bahsedilmesi göz önünde bulundurularak *rahîm* ismi tefsir edilmiş olabilir.

Bikâî’ye göre Müddessir sûresinin maksûdu kibir ehlini, helak yurduyla inzar etmeye (uyarmaya) çabalamak, günahkâr inkârcıların neşlerinde yeniden dirilişi tespit etmek ve çok bağışlayıcı aziz olan Allah’ın hilmiyle zikir ehline müjdeye işaret etmektir. Sûre girişindeki besmele ise “Âlemlerin sahibi (el-Melik), yüce, tek ve kahrî olan Allah’ın, var etme ve açıklama nimetini hem iyilere hem kötülere teşmil eden Rahmân’ın ve dostlarına (ehl-i as8ya) düşünebilmeyi/akletme (istibsâr) ve kalıcı yurda (dâru’l-karâr) ulaşmayı muvabak kılan rahîm’in adıyla...”¹²⁹ şeklinde açıklanmıştır. Bikâî, burada *rahmân*ın tefsirinde ‘amme, îcâd (var etme) ve beyân (açıklama) kelimelerini, *rahîm*in tefsirinde de *hasa* 8iliyle *ehl-i as’yâ* ifadesini tercih etmiştir.

Sonuç olarak Bikâî, sûrelerin başındaki bismelinin temel kavramları olan *rahmân* ve *rahîm* kelimelerini tefsir ederken belli kelime ve ifadeleri tercih etmiştir. Bu usul, aslında onun *rahmân* ve *rahîm* kelimelerine verdiği anlamla ilgilidir. Çünkü Bikâî, başından itibaren *rahmân* ismine “Allah’ın iyi-kötü ayrımı yapmadan herkese merhamet edip lütufta bulunması”, *rahîm* ismine de “Allah’ın sadece razı olduğu ve sevdiği dostlarına merhamet edip lütufta bulunması” temel anlamını yansıtmak için bahsi geçen kelime ve kalıplara başvurmuştur. Bu çerçevede *rahmân* kelimesinden sonra Allah’ın rahmet ve lütfunun herkesi kapsadığını ifade etmek için ‘amme/’âmmeh/‘umûm (geneli içine aldı/genel),¹³⁰ vesî’a (kapsadı),¹³¹ efâda (akıttı, Allah bolca verdi),¹³² ehâta (çevreledi/ihata etti),¹³³ cemî (tüm, herkes),¹³⁴ halk/mahlûkât/halâik (mahlûkat),¹³⁵ küll (tüm, herkes),¹³⁶ istevâ (eşit

128 Bikâî, *Nazmü’-d-düer*, 5/182 (بسم اللہ الہی لب الجر لفا ، نل راد لجره، الرحمن الہی من عموک رحمنہ). (البل- فی البیان، الرحم الہی خص من أراد بالعمان)

129 Bikâî, *Nazmü’-d-düer*, 8/220 (بسم اللہ الہی عم بزعمہی العجد والبلان) والذجر، الرحم الہی خص أهل أصناف البیان والنوفاق إلى موصول إلى دار القرار

¹³⁰ Bikâî, *Nazmü’-d-düer*, 2/205, 384; 3/411, 498; 4/3, 117, 517; 5/129, 405; 6/3, 239; 7/148, 220.

¹³¹ Bikâî, *Nazmü’-d-düer*, 2/3; 7/339, 432.

¹³² Bikâî, *Nazmü’-d-düer*, 2/579.

¹³³ Bikâî, *Nazmü’-d-düer*, 3/181.

¹³⁴ Bikâî, *Nazmü’-d-düer*, 3/498; 4/165; 5/4, 533; 7/3.

¹³⁵ Bikâî, *Nazmü’-d-düer*, 4/165, 199, 243, 517; 5/4, 63, 582; 7/3, 270, 474.

¹³⁶ Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, 4/327, 5/229, 582.

ESKİYENİ

odu),¹³⁷ nimet,¹³⁸ rahmet,¹³⁹ îcâd (var etmek),¹⁴⁰ şemile/şümûl (kapsadı/kapsamak),¹⁴¹ beriyye (mahlûk),¹⁴² kerem/cûd (cömertlik),¹⁴³ beyân/beyân-ı `âmm/nimetü'l-beyân (açıklamak, vahyin insanlara ulaştırılıp açıklanması)¹⁴⁴ gibi kelime ve ifadeleri kullanmıştır. *Rahîm* kelimesinden sonra da Allah'ın sadece sevdiklerine ve dostlarına merhamet edip ihsanda bulunduğunu vurgulamak için etemme/itmâm (tamamlamak),¹⁴⁵ nimet,¹⁴⁶ ehl-i tevfiq/tevfiq (muvaBakiyet),¹⁴⁷ en şâe/men ihtâra/men istafâ (dilediği/istediği kimse),¹⁴⁸ `ibâd (kullar),¹⁴⁹ hassa/yehussu/hâss/ihtisâs (tahsis etmek, bahşetmek),¹⁵⁰ fazl (üstünlük, edem),¹⁵¹ şerrafe (şereİendirdi),¹⁵² ehl-i vüdd/vidâd (sevgi ehli, Allah'ın sevdiği kulları),¹⁵³ yerdâ (hoşnut/razi olur)¹⁵⁴ yuhyî kulûbe ehl-i vüddihi (sevdiklerinin kalplerini ihya eden),¹⁵⁵ menne/yemunnu (nimet verdi),¹⁵⁶ ehlü'l-îman (iman ehli),¹⁵⁷ ehlü'l-`irfân (irfan ehli),¹⁵⁸ zirvetü'l-ihsân (ihsanın zirvesi),¹⁵⁹ letafe (nazik davrandı/merhametli oldu),¹⁶⁰ evliyâ (dostlar),¹⁶¹ encâ (kurtardı)¹⁶² enâra (aydınlattı),¹⁶³ tarîk-i cennet (cennet yolu),¹⁶⁴ ehbâb (sevdikleri, arkadaşlar),¹⁶⁵ `atf (şafkat),¹⁶⁶ ehl-i kerâmet (keramet ehli),¹⁶⁷ hizb/ehl-i hizb (tarafdar, Allah'a iman edenler),¹⁶⁸ ulu'l-elbâb (akıl sahipleri),¹⁶⁹ sevâb,¹⁷⁰ fâze/fevz (nail

-
- 137 Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 5/4.
138 Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 5/4, 63.
139 Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 5/63, 229.
140 Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 5/63, 129.
141 Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 5/229, 533; 6/3; 7/474.
142 Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 6/3.
143 Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 6/67; 7/432.
144 Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 7/88, 148, 402.
145 Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 5/4; 7/339.
146 Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 5/4.
147 Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 5/4; 7/270, 291, 547.
148 Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 5/63, 126, 229, 291; 6/482; 7/3, 270, 339.
149 Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 5/63, 291.
150 Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 5/129, 460; 6/3, 482; 7/88, 148, 244, 339, 371.
151 Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 5/129, 291.
152 Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 5/229; 6/200.
153 Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 5/344; 6/356; 7/62, 312, 509.
154 Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 5/344; 7/270, 312.
155 Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 5/344.
156 Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 5/405; 6/144.
157 Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 5/460.
158 Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 5/533.
159 Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 5/533.
160 Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 5/582.
161 Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 5/582; 6/239, 412; 7/88.
162 Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 5/582.
163 Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 6/3.
164 Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 6/3.
165 Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 6/42.
166 Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 6/67.
167 Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 6/144, 200.
168 Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 7/148, 402.
169 Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 7/220.
170 Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 7/220.

oldu),¹⁷¹ dâru'l-karâr (kalıcı yurt),¹⁷² ehl-i kunût (itaat ehli),¹⁷³ inkâz mine'd-dalâl (dalaletten kurtarma),¹⁷⁴ ehl-i tâat,¹⁷⁵ ehl-i kurb (Allah yakın olanlar),¹⁷⁶ as8yâ/ehl-as8yâ (dostlar)¹⁷⁷ gibi isim, 8il ve ifadeleri yoğun bir şekilde kullanmıştır. Bikâî, lafzatullâhın tefsirinde de Yüce Allah'ın isim ve sıfatlarının açıklayan kelime ve ifadeleri tercih etmiştir.¹⁷⁸ Dikkat edilirse *rahmân* kelimesinin genel, *rahîm*in de özel bir muhtevaya sahip olduğunu vurgulamak için sıklıkla yakın anlamlı kelime ve ifadeler tercih edilmiştir. Dolayısıyla Bikâî, el-Fâtiha sûresinin tefsirinde, her bir besmeleyi başında bulunduğu sûrenin maksûduna uygun bir şekilde tefsir edeceğini belirtip bunun için bütün çabasını ortaya koymuşsa da verilen örneklerde de görüldüğü gibi yakın anlamlı kelime ve ifadeleri çokça kullanması nedeniyle birçok sûre girişindeki besmele açıklamaları anlam ve vurgu olarak birbirine benzemiştir.¹⁷⁹

Diğer taraftan Bikâî'nin kendisinden üç asır önce yaşamış olan Ömer Neseî'den etkilenecek böyle bir usulü takip etmiş olması mümkündür. Onun, *Mesâ'idü'n-nazar* isimli eserinde el-Fâtiha sûresinin âyet sayıları konusunda Ömer Neseî'nin *et-Teysîr*'ine atıfta bulunması,¹⁸⁰ bu hususu desteklemektedir. Aynı zamanda Bikâî'nin besmeleyi açıklarken ka8yeli ve şiirsel bir metin oluşturması, onun edebî kişiliği ve şair kimliğiyle de¹⁸¹ açıklanabilir. Bununla birlikte Ömer Neseî, besmeleleri açıklama yöntemi hakkında bilgi vermediği halde, Bikâî sûre girişlerindeki her bir besmeleyi sûre maksûduna göre tefsir edeceğini belirtmiş, Ömer Neseî'den farklı olarak *Allah*, *rahmân* ve *rahîm* isimlerine eklediği ve şiirsel bir metin haline getirdiği ifade ve cümleleri âyetlerden seçmemiştir. Ayrıca onun, el-Fâtiha sûresindeki *rahmân* ve *rahîm* isimleriyle ilgili kısa açıklamasında ve diğer sûrelerdeki açıklamalarında Allah'ın rahmetini dünya ve ahiretle sınırlamadığı görülmektedir.

Sonuç

Allah'ın zâtına ve sıfatlarına delalet etmesi hasebiyle bütün şeriatın hûlasası niteliğinde olan besmele, peygamberler vasıtasıyla kuşaktan kuşağa aktarılan bir sünnettir. Bundan dolayı hem tefsirlerde hem de müstakil eserlerde farklı açılardan incelenmiş ve tefsir edilmiştir.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla tefsir tarihinde Ömer Neseî ve Bikâî dışında, sûre girişlerinde bulunan bütün besmeleleri sûrenin konusu ve muhtevasına göre ka8yeli

¹⁷¹ Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 7/244, 402.

¹⁷² Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 7/244.

¹⁷³ Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 7/291.

¹⁷⁴ Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 7/312.

¹⁷⁵ Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 7/370.

¹⁷⁶ Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 7/402.

¹⁷⁷ Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 7/474; 8/220.

¹⁷⁸ Örnek olarak bk. Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 2/3, 181,411, 498; 3/3, 117, 165, 199; 8/508,513.

¹⁷⁹ Adnan Arslan, "Bikâî'nin Nazmü'd-Düerer Tefsirinde Münâsebet İlmi'ne Dair Bir İnceleme: 30. Cüz Özelinde", *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 5/1 (Nisan 2021), 370-372.

¹⁸⁰ Bikâî, *Mesâ'idü'n-nazar*, 1/208.

¹⁸¹ Bikâî'nin edebî yönü ve şiir kitapları için bk. Kara, *Bikâî ve Tefsirindeki Metodu*, 30-32, 76-80.

metinler şeklinde ayrı ayrı açıklayan başka müfessir bulunmamaktadır. Ömer Neseffî'nin (belki de) Kuşeyrî'den mülhem başlattığı bu usûlü, üç asır sonra Bikâî canlandırmıştır. Bu açıdan bu iki müfessirin çabalarını tefsir tarihinde bir zenginlik ve özgün bir yaklaşım olarak değerlendirmek mümkündür.

Ömer Neseffî, sûre girişlerinde *Allah, rahmân ve rahîm* lafızlarına *ellezî* ismiyle eklediği cümleleri, ilgili sûreden seçtiği âyet veya âyet bölümlerinden oluşturmuştur. Ancak âyetleri ilave ederken, sûrenin konusunu yansıtacak mahiyetteki âyetleri seçme gayretinde olmamıştır. Bununla birlikte kısa sûrelere geldikçe bu üç lafza iliştilen âyetlerin, sûrelerin muhtevasını daha çok yansıttığı görülmektedir. Bu da sûrelerin hacmi ve onlarda ele alınan konu/konularla ilgili durumdur. Çünkü genelde uzun sûrelerde birbiriyle ilişkili birkaç konu işlenirken, kısa sûrelerde bir konudan bahsedilmektedir. Şu hâlde Ömer Neseffî'nin öncelikli hedeşnin sûrenin muhtevası hakkında bilgi vermektense ziyade, sûre tefsirine dikkatleri çeken etkili ve şiirsel bir başlangıç yapmak olduğu ifade edilebilir. Zira o, tefsirinde sûrelerin konuları hakkında düzenli bilgiler vermekle birlikte, besmeleye eklediği ayetlerle sûrelerin girişinde tespit ettiği konular arasında bir bağlantı kurmamıştır. Bikâî ise *Allah, rahmân ve rahîm* lafızlarına *ellezî* ismiyle eklediği ve şiirsel bir metin oluşturduğu cümleleri, doğrudan âyetlerden almak yerine belli kelime ve ifadeleri kullanarak kendisi oluşturmuştur. Ayrıca bahsi geçen kelime ve ifadeler vasıtasıyla *rahmân* ve *rahîm* kelimelerine bütün sûrelerde aynı anlamı vermeye ve besmeleyi de sûre maksûduna göre açıklamaya çalışmıştır. Bu sebeple *Allah, rahmân ve rahîm* isimlerini izah ederken ya aynı kelimeleri ya da yakın anlamlı kelimeleri ve ifadeleri sıklıkla kullanmıştır. Bu ise birbirine benzer besmele yorumlarının ortaya çıkmasına neden olduğu gibi kaşyeli cümlelerle yapılan besmele açıklamalarıyla, söz konusu sûrenin muhtevası arasındaki münâsebetin gösterilmesini zorlaştırmıştır.

Ömer Neseffî ve Bikâî'nin besmeleleri sûre muhtevasıyla açıklama çabalarının, onların Kur'ân'a bütüncül yaklaşımlarının bir parçası olduğu ifade edilebilir. Çünkü her iki müfessir de sûrelerin konusunu tespit etmenin yanı sıra sûreler arasındaki münâsebeti göstermişler ve âyetler arasındaki bağlantı ve anlam ilişkilerine değinmişlerdir. Ayrıca besmeledeki *Allah, rahmân ve rahîm* isimlerini kaşyeli ve şiirsel metinler şeklinde açıklama usûlü, Ömer Neseffî ve Bikâî'nin şair kimlikleri ve edebi kişilikleriyle de açıklanabilir.

Sonuç olarak besmeleyi her bir sûrenin muhtevasıyla irtibatlandırarak yorumlamak, değerli bir çaba olmakla birlikte, yapılanın aynı zamanda zorlama bir iş olduğu da ifade edilebilir. Kaşyeli besmele yorumlarıyla sûrelerin muhtevaları arasında her zaman ilişki kurulamayışı da bu düşüncüyü desteklemektedir.

Kaynakça

- Akpınar, Ali. "İşârî Tefsir ve Kuşeyrî (ö.465/1072)'nin Besmele Tefsiri". *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 3/9 (2002), 53-92.
- Arslan, Adnan. "Bikâî'nin Nazmu'd-Dürer Tefsirinde Münâsebet İlmî'ne Dair Bir İnceleme: 30. Cüz Özelinde". *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 5/1 (Nisan 2021), 278-297.
- Aslantürk, Ayşe Humeyra. *Ebû Hafs Ömer en-Nesefî'nin (öl. 537/1142) "et-Teysîr "'t- Tefsîr" Adlı Tefsirinin Tahlîli ve el-Bakara Sûresi'nin Tenkidli Neşri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1995.
- Aslantürk, Ayşe Humeyra. "Nese8, Necmeddîn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32/571-572. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Aydemir, Abdullah. "Besmele". *Diyanet İlmî Dergi [Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi]* 10 (1971), 82-89.
- Bedir, Ahmet. "Kuşeyrî'nin "Letâifü'l-İşârât" Adlı Tefsiri'nde "Besmele" Yorumu". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (2000), 189-213.
- "Besmele". *Temel İslam Ansiklopedisi*. ed. Tuncay Başoğlu. 1/459-460. İstanbul: İSAM Yayınları, 2019.
- Bikâî, Burhânuddîn Ebu'l-Hasan İbrahîm b. Ömer. *Mesâ'idü'n-nazar li'l işrâ" alâ mekâsidi's-süver*. 3 Cilt. thk. Abdüssemî' Muhammed b. Ahmed Haseneyn. Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1987.
- Bikâî, Burhânuddîn Ebu'l-Hasan İbrahîm b. Ömer. *Nazmü'd-dürer fî tenâsübi'l-âyât ve's-süver*. thk. Abdurrezzâk Gâlib el-Mehdî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995.
- Bikâî, İbrahîm b. Hasan. *Unvânu'z-zamân bi-terâcimi's-şuyûh ve'l-akrân*. thk. Hasan Habeşî. 8 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübi ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 2001.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Büyük Tefsir Tarihi*. 2 Cilt. İstanbul: Bilmen Yayınevi, ts.
- Can, Ali. "Aliyyü'l-Kârî'nin Envâru'l-Kur'ân ve Esrâru'l-Furkân Adlı Tesirinde Besmele Yorumu". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/2 (2012), 37-66.
- Can, Ali. "Ebû Saîd el-Hâdimî'nin Risâletü'l-Besmele Adlı Eserinde On Sekiz İlim Dalına Göre Besmele Yorumu". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/1 (2012), 1-73.
- Dâvûdî, Şemsuddîn Muhammed b. Ali. *Tabakâtu'l-müfessirîn*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983.
- Derman, M. Uğur - Uzun, Mustafa İsmet. "Besmele". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 5/532-537. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eş'as el-Ezdî. *Sünenü Ebî Dâvud*. thk. Şuayip el-Arnâvud - Muhammed Kâmil Karabelilî. 7 Cilt. Dimeşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.
- Efe, Seyfullah. *Ömer Nesefî ve Ebû'l-Fütûh Râzî'nin Kur'ân Yorumlamaları*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.
- Gür, Süleyman. "Osmanlı Tefsir Geleneğinde Besmele Risaleleri Literatürü". *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 12 (Güz 2018), 405-477. <https://doi.org/10.16947/fsmia.502293>
- Güven, Şahin. "Tefsir İlminin Bir Alt Disiplini Olarak "Makâsıdu's-Süver". *Bilimname: Düşünce Platformu* 35/1 (2018), 97-126. <https://doi.org/10.28949/bilimname.381886>
- Hamidullah, Muhammed. *İslam Peygamberi*. çev. Salih Tuğ. 2 Cilt. Ankara: İmaj Yayınları, 2003.
- Harâllî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Harâllî el-Merâkeşî. *Turâsu Ebi'l-Hasan el-Harâllî el-Merâkeşî "'t-tefsîr*. thk. Muhemmâdî b. Abdisselâm el-Hayyâtî. b.y.: Metâbiu'n-Necâh el-Cedîde, 1997.
- Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed. *Şe'nu'd-duâ*. thk. Ahmed Yusuf ed-Dekkâk. Beyrut: Dâru's-Sekâfeti'l-Arabiyye, 1984.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: ed-Dâru't-Tûnusiyye li'n-Neşr, 1984.
- İbn Kutluboğa, Ebu'l-Fidâi Zeynuddîn Kâsim. *Tâcu't-terâcim*. thk. Muhammed Hayr Ramazan Yusuf. Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1992.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânu'l-'Arab*. thk. Abdullah Ali el-Kebîr vd. 6 Cilt. Kahire: Dâru'l-Meârif, ts.
- İbnü'z-Zübeyr, Ebû Ca'fer Ahmed b. İbrahîm el-Girnâtî. *el-Burhân fî tertîbi süveri'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Şa'bân. Fas: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1990.
- Kara, Necati. "Nazmü'd-Dürer". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32/463-464. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

- Kara, Necati. *Burhânuddîm İbrâhîm b. Ömer el-Bikâî ve Tefsirindeki Metodu*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, İslâmî İlimler Fakültesi, Doktora Tezi, 1981.
- Kara, Ömer. "Bikâî'nin 'Nazmü'd-Düerer'inde Yer Alan 'İhtibâk Metinleri' -Bir İnşâ Denemesi-", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/3 (2000), 149-224.
- Karataş, Şuayip. *İmam Ya'kûb Kiraatinin Özellikleri ve Delilleri*. Ankara: Sonçağ Akademi Yayınları, 2021.
- Kaya, Ali. "Ömer Neseî'nin et-Teyşîr 8't-Tersir Adlı Tefsirinde Münâsebâtü'l-Kur'ân". *Ortaasya'dan Anadolu'ya İslami İlimler*. ed. Murat Şimşek vd. 818-828. Karabük: Karabük Üniversitesi Yayınları, 2021.
- Kaya, Ali. "Sure Mukaddimelerinde Verilen Bilgiler Çerçevesinde Müfessirlerin 'Sure Bütünlüğü'ne Yaklaşımları (Klasik-Çağdaş Karşılaştırılması)". *Mütefekkir* 6/11 (2019), 33-64. <https://doi.org/10.30523/mutefekkir.584341>
- Kaya, Mehmet. "Tefsir Ekolleri Perspektifinden Kur'an'ın Çok Boyutlu Yorumu: Besmele Örneği". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/27 (2015), 83-116. <https://doi.org/10.14395/huifd.65170>
- Kocabaş, Huzeyfe. *Ömer Neseî ve Kitabü'l-Beyân an Ğarîbi'l-Kur'ân Adlı Eseri: Metin ve İnceleme*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr. *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 2006.
- Kuşeyrî, Ebu'l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik. *Letâifu'l-işârât*, thk. Abdüllatîf Hasan Abdurrahmân. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2007.
- Leknevî, Muhammed Abdülhay. *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hane"yye*. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-İslâmî, ts.
- Mevsilî, Ekrem Abdulvahhâb. *el-İmâmu'l-'allâme Burhânuddîn el-Bikâî ve mehhecuhû "'t-tefsîr*. Ürdün: Dâru'l-Feth, 2014.
- Mütercim Âsım Efendi. *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi (el-Okyânûsu'l-Muhît fî Tercemeti'l-Kâmûsul-Muhît)*. haz. Mustafa Koç-Eyyüp Tanrıverdi. 6 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013.
- Neseî, Ebû Hafis Necmuddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed el-Hanefî. *et-Teyşîr "'t-tefsîr*. thk. Mâhir Edîb Habbûş vd. 15 Cilt. İstanbul-Beyrut: Dâru'l-Lübâb, 2019.
- Neseî, Necmeddin Ömer. *Ömer Neseî Tefsiri-et-Teyşîr "'t-tefsîr-*. çev. Muhammed Coşkun. İstanbul: Yazma Eserleri Kurumu Başkanlığı, 2019.
- Nuveyhîd, Âdil. *Mu'cemu'l-müfessirîn*. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetu Nuveyhid es-Sekâ8yye, 3. Basım, 1988.
- Özdemir, Ahmet. "İşârî (Tasavvufî) Tefsirlerde Besmele Yorumu". *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]* 20/1 (2020), 9-37. <https://doi.org/10.33420/marife.695646>
- Özel, Mustafa. "Midhat Paşa'nın Besmele ve Fâtiha Tefsiri". *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]* 3/3 (2003), 269-272.
- Râgıb el-İsfahânî. *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Seyyid Keylânî. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- Rahmânî, Ahmed. *Mesâdirü't-tefsîri'l-mevdûî*. Kahire: Mektebetü Vehbe, 1989.
- Sehâvî, Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed Şemsuddîn. *ed-Dav'u'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi'i*. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1992.
- Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed. *et-Tahbîr "'l-mu'cemi'l-kebîr*. thk. Munîra Nâcî Sâlim. 2 Cilt. Bağdat: y.y., 1975.
- Sevgi, Ahmet. "Molla Câmi'nin Besmele Şerhi ve Türk Edebiyatına Tesirleri". *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 5 (1999), 1-50.
- Seyyid Kutub. *Fî zilâli'l-Kur'ân*. 6 Cilt. Mısır: Dâru's-Şurûk, 32. Basım 1972.
- Süyûtî, Abdurrahmân Celâluddîn. *el-Müzhir fî ulûmi'l-luga ve envâihâ*. nşr. Muhammed Ahmed Câdu'l-Mevlâ Bek vd. 2 Cilt. Beyrut: Menşûrâtu'l-Mektebeti'l-Arabiyye, 1986.
- Süyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân. *Tabakâtu'l-müfessirîn*. thk. Ali Muhammed Ömer. Kuveyt: Dâru'n-Nevâdir, 2010.
- Süyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân. *Nazmu'l-'ikyân fî a'yâni'l-a'yân*. nşr. Philip Hitti Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1927.
- Şen, Ziya. "İstiaze ve Besmele". *Diyanet İlmî Dergi* 40/1 (2004), 91-100.
- Şenol, Yahya. "Hayvan Kesiminde Besmele Meselesi". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 31 (2018), 491-508.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali. *el-Bedru't-tâli'*. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.

Topaloğlu, Bekir. "Rahmân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 34/415-417.
İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
Yılmaz, Mehmet Faik. *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet*. Ankara: DİB Yayınları,
2005.

ESKİYENİ

Yazardan Gelen Revizyon Dosyaları

Ek Dosya-1

Başlık: Bismelenin Sûre Muhtevasıyla Yorumu Ömer Neseî ve Bikâî Örneği (ÖZET).doc

Tür: Ek Dosya

Tarih:26-01-2022

The Interpretation of Basmala with the Content of the Surah: Omar Nasafî and al-Biqā'î Example

Abstract

Basmala is a word that phrases the meaning of reading and writing the expression of the bismillâh. Beginning an action with Basmala is good decency taught by Almighty Allah to Hazrat Muhammad in the first verses of the Qur'ân, as well as it is a sunnah handed down from generation to generation through prophets. In the period of Hazrat Muhammad, basmala went through some stages until it took its final form. In the early periods of Islam, the expression bismikallâhümma was used, when the verse 17/110 of al-Isrâ' was revealed, the phrase bismillâhirrahmân was used, and when the verse 27/30 of al-Naml was revealed, the phrase bismillahirrahmânirrahîm was used. Generally in tafsîrs (commentaries), Basmala is expounded in a detailed way at the introduction of the Surah al-Fâtiha. In addition, it has been examined from different perspectives by being carefully handled in treatise-type works independently. In addition, it has been analyzed from different angles by being careful in treatise type works independently. Omar Nasafî (d. 537/1142) and al-Biqā'î (d. 885/1480), who are prominent with their holistic view to the Qur'ân in the history of tafsîr, not only explained the Basmala at the beginning of the Surah al-Fâtiha, but also interpreted it according to the content of the surah in all its entries. Omar Nasafî systematically showed the harmony between the surahs in his tafsîr named al-Taysîr fi al-Tafsîr and gave systematical information about the subjects that make up the content of each surah. Besides, he created rhyming texts by adding the verse or parts of the verse he chose from the sura with the name allazi to the words Allah, rahmân and rahîm in the Basmala. Generally, he added a verse from the beginning of a surah to the word Allah, one of the verses that came after it to the name rahman, and a verse that came later to the name rahîm. However, the general of the verses which are chosen by him is not in the content to re@ct the subject(s) of the surah. In addition, when it comes to short surahs, it is seen that the verses attached to these three words are more clearly related to the content of the surahs. This is a situation regarding the volume of the surahs and the subject(s) dealt with in them. Therefore, generally, while several subjects are covered in long surahs, one subject is mentioned in short surahs. On the other hand, in his tafsîr named Naẓm al-Durar, al-Biqā'î who showed the relationship between surahs, verses, and even sentences, and tried to reveal the i'jaz in the arrangement of the verses of the Qur'an revived this method, which was started by Omar Nasafî three centuries ago. However, instead of quoting directly the verses, he explained Basmala by adding rhyming sentences to the names of Allah, rahmân and rahîm, which he often used with certain words and expressions. In Lafzatullâh's tafsîr, he generally preferred words and expressions that explain the names and attributes of Allah, and he tried to give the same meaning to the words rahmân and rahîm in all the surahs, and to explain the Basmala according to the main aim (meaning) of the surah, with the sentences formed with definite words and expressions he chose. However, the Basmala explanations in the introduction of many surahs are similar in meaning and emphasis, due to the frequent use of words and expressions with close meanings while explaining these three words. In this contribution, after giving brief information about the tafsîrsof Omar Nasafî and al-Biqā'î, by considering the way of them explaining the basmala according to the content of the surah accompanied by examples, a comparison will be made.

Keywords

Tafsîr, Qur'ân, Basmala, Omar Nasafî, al-Biqā'î

Besmelenin Sûre Muhtevasıyla Yorumu: Ömer Nesefî ve Bikâî Örneği

Öz

Besmele, *bismillâh* ibaresinin okunması ve yazılmasını ifade eden bir kelimedir. Besmeleyle bir işe başlamak, Kur'ân'ın ilk inen âyetlerinde Yüce Allah'ın, Hz. Peygamber'e öğrettiği bir edep olduğu gibi peygamberler vasıtasıyla nesilden nesile aktarılan bir sünnettir. Hz. Muhammed döneminde besmele son şeklini alıncaya kadar bazı

aşamalardan geçmiştir. İslâm'ın ilk dönemlerinde *bismikellâhümme* ifadesi, İsrâ 17/110. âyet nâzil olunca *bismillâhirrahmân* ve Neml 27/30. âyet inince de *bismillâhirrahmânirrahîm* cümlesi kullanılmıştır. Besmele genelde tefsirlerde Fâtiha sûresinin girişinde detaylı bir şekilde tefsir edilmiştir. Ayrıca müstakil olarak risale türü eserlerde özenle ele alınarak farklı açılardan incelenmiştir. Tefsir tarihinde Kur'ân'a bütüncül yaklaşımlarıyla öne çıkan Ömer Neseî (öl. 537/1142) ve Bikâî (öl. 885/1480), besmeleyi sadece Fâtiha sûresinin girişinde açıklamakla kalmamış, bütün sûre girişlerinde, sûre muhtevasına göre tefsir etmişlerdir. Ömer Neseî, *et-Teysîr fi't-tefsîr* isimli tefsirinde sistemli bir şekilde sûreler arasındaki uyumu göstermiş ve her bir sûrenin muhtevasını oluşturan konular hakkında düzenli bilgiler vermiştir. Bununla birlikte besmelede bulunan *Allah, rahmân* ve *rahîm* lafızlarına sûreden seçtiği âyet veya âyet bölümlerini *ellezî* ismiyle ekleyerek kafiyeli metinler oluşturmuştur. Genelde *Allah* lafzına sûre başlarından bir âyeti, *rahmân* ismine bundan sonra gelen âyetlerden birini, *rahîm* ismine de daha sonra gelen bir âyeti eklemiştir. Ancak seçtiği âyetlerin geneli, sûre konusu/konularını yansıtacak içerikte değildir. Bununla birlikte kısa sûrelere geldikçe bu üç lafza iliştilen âyetlerin, sûrelerin muhtevasıyla ilgisinin daha belirgin olduğu görülmektedir. Bu da sûrelerin hacmi ve onlarda ele alınan konu/konularla ilgili bir durumdur. Çünkü genelde uzun sûrelerde birkaç konu işlenirken, kısa sûrelerde bir konudan bahsedilmektedir. *Nazmü'd-dürrer* isimli tefsirinde, sûreler, âyetler hatta cümleler arasındaki münâsebeti gösteren, bu vesileyle Kur'ân âyetlerinin tertibindeki i'câzı ortaya koymaya çalışan Bikâî ise kendisinden üç asır önce Ömer Neseî tarafından başlatılan bu usulü yeniden canlandırmıştır. Ancak o, doğrudan âyetlerden iktibaslar yapmak yerine, *Allah, rahmân* ve *rahîm* isimlerine, sıklıkla kullandığı belli kelime ve ifadeler vasıtasıyla oluşturduğu kafiyeli cümleler ilave ederek besmeleyi izah etmiştir. Lafzattullâhın tefsirinde genelde Allah Teâlâ'nın isim ve sıfatlarını açıklayan kelime ve ifadeleri tercih etmiş, seçtiği belli kelime ve ifadelerle oluşturduğu cümlelerle, *rahmân* ve *rahîm* kelimelerine bütün sûrelerde aynı anlamı vermeye ve besmeleyi sûrenin temel hedefine (maksûd) göre izah etmeye çalışmıştır. Ancak bu üç lafzı açıklarken yakın anlamlı kelime ve ifadeleri çokça kullanması nedeniyle birçok sûre girişindeki besmele açıklamaları anlam ve vurgu olarak birbirine benzemiştir. Bu çalışmada, Ömer Neseî ve Bikâî'nin tefsirleri hakkında kısa bilgi verildikten sonra örnekler eşliğinde besmeleyi sûre muhtevasına göre açıklama tarzları ele alınarak mukayese yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler

Tefsir, Kur'ân, Besmele, Ömer Neseî, Bikâî

ESKİYENİ

4. EDİTÖR SON KARARI

Editörlük Kararı

Ad Soyad: Abdullah Demir

Rol: Editör

E-posta: abdillahdemir@hotmail.com

Kurum: ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ, İSLAMİ İLİMLER FAKÜLTESİ,
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BÖLÜMÜ, KELAM VE İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ ANABİLİM
DALI

Karar Tarihi: 20-01-2022

Karar: Kabul Edildi

ESKİYENİ

Basmelenin Sûre Muhtevasıyla Yorumu: Ömer Nesefive Bikâi

Örneği Ali KAYA

Dr. Öğr. Üyesi, Aksaray Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı
Asst. Prof. Dr., Aksaray University, Faculty of Islamic
Sciences, Department of Tafsir Aksaray/Turkey
kayaali72@hotmail.com
ORCID: org/0000-0003-3481-9324

The Interpretation of Basmala with the Content of the Surah: Omar Nasafi and al-Biqā'ī Example

Abstract

Basmala is a word that phrases the meaning of reading and writing the expression of the *h.* *bismillā* Beginning Allah to Prophet Muhammad in the first verses of the Qur'ān, as well as it is a sunnah handed down from generation to generation through prophets. In the period of Prophet Muhammad, Basmala went through some stages until it took its final form. In the early periods of Islam, the expression *bismikallahumma* was used, when the verse 17/110 of al-Isrā' was revealed, the phrase *bismillāh* was used, and when the verse 27/30 of al-Naml was revealed, the phrase *bismillāh* was used. Generally in tafsirs (commentaries), Basmala is expounded in a detailed way at the introduction of the Surah al-Fātiha. In addition, it has been examined from different perspectives by being carefully handled in treatise-type works independently. Omar Nasafi (d. 537/1142) and al-Biqā'ī (d. 885/1480), who are prominent with their holistic view to the Qur'ān in the history of tafsir, not only explained the Basmala at the beginning of the Surah al-Fātiha, but also interpreted it according to the content of the surah in all its entries. Omar Nasafi systematically showed the harmony between the surahs in his tafsir named *al-Taysir fi al-Tafsir* and gave systematical information about the subjects that make up the content of each surah. Besides, he created rhyming texts by adding the verse or parts of the verse he chose from the sura with the name *Allāzī* to the words *Allāh*, *rahmān* and *rahīm* in the Basmala. Generally, he added a verse from the beginning of a surah to the word *Allāh*, one of the verses that came after it to the name *rahmān*, and a verse that came later to the name *rahīm*. However, the subjects of the verses which are chosen by him is not in the , when it comes to short surahs, it is seen that the verses attached to these three words are more clearly related to the content of the surahs. This is a situation regarding the volume of the surahs and the subject(s) dealt with in them. Because, generally, while several subjects are covered in long surahs, one subject is mentioned in short surahs. On the other hand, in his tafsir named *Naẓm al-Duḥar*, al-Biqā'ī who showed the relationship between surahs, *trials and tribulations* in the arrangement of the verses of the Qur'an revived this method, which was started by Omar Nasafi three centuries ago. However, instead of quoting directly the verses, he explained Basmala by adding rhyming sentences to the names of *Allāh*, *rahmān* and *rahīm*, which he often used with certain words and expressions. In Lafzatullāh's tafsir, he generally preferred words and expressions that explain the names and attributes of Allah, and he tried to give the same meaning to the words *rahmān* and *rahīm* in all the surahs, and to explain the Basmala according to the main aim (*Maqsud*) of the surah, with the sentences formed with definite words and expressions he chose. However, the Basmala explanations in the introduction of many surahs are similar in meaning and emphasis, due to the frequent use of words and expressions with close meanings while explaining these three words. In this contribution, after giving brief

Biçimlendirdi: Yazı t'p': İtal'k

Sildi: A

Açıklamalı [A1]: Kanaatimce akademik çalışmalarda Allah ifadesinin Yüce veya Almighty ifadelerinin kullanılmasına gerek yok, yine de nihai karar sizin.

Sildi:

Hazrat

Sildi:

Hazrat

Sildi: A

Sildi: ü

Biçimlendirdi: Yazı t'p': İtal'k

Biçimlendirdi: Yazı t'p': İtal'k

Sildi: A

Sildi: A

Biçimlendirdi: Yazı t'p': İtal'k

Sildi: A

Sildi: î

Sildi: In addition, it has been analyzed from different angles by being careful in treatise type works independently. Omar

Biçimlendirdi: Yazı t'p': İtal'k

Biçimlendirdi: Yazı t'p': İtal'k

Sildi: i

Biçimlendirdi: Yazı t'p': İtal'k

Sildi: A

Biçimlendirdi: Yazı t'p': İtal'k

Sildi: î

Biçimlendirdi: Yazı t'p': İtal'k

Sildi: rahman

Sildi: rahim

Açıklamalı [A2]: In addition ifadesi daha önce birkaç defa kullanıldı, farklı bir ifade daha uygun olacaktır

Sildi: In addition

Sildi: Therefore

Biçimlendirdi: Yazı t'p': İtal'k

Açıklamalı [A3]: Bu tür Arapça kavramların yazımında parantez içinde İngilizce anlamının yazılması (ya da tam tersinin) akademik anlamda daha uygun olacağı kanaatindeyim.

Biçimlendirdi: Yazı t'p': İtal'k

Sildi: Allah, rahmān and rahīm

Sildi: ā

Sildi: rahmān and rahīm

Sildi: meaning

information about the tafsirs of Omar Nasafi and al-Biqā'i, by considering the way of them explaining the basmala according to the content of the surah accompanied by examples, a comparison will be made.

Keywords

Tafsir, Qur'an, Basmala, Omar Nasafi, al-Biqā'i

Besmelenin Sûre Muhtevasıyla Yorumu: Ömer Neseî ve Bikâî Örneği

Öz

Besmele, bismillâh ibaresinin okunması ve yazılmasını ifade eden bir kelimedir. Besmeleyle bir işe başlamak, Kur'an'ın ilk inen âyetlerinde Yüce Allah'ın, Hz. Peygamber'e öğrettiği bir edep olduğu gibi peygamberler vasıtasıyla nesilden nesile aktarılan bir sünnettir. Hz. Muhammed döneminde besmele son şeklini alıncaya kadar bazı aşamalardan geçmiştir. İslâm'ın ilk dönemlerinde bismikellâhümme ifadesi, İsrâ 17/110. âyet nâzil olunca bismillâhirrahmân ve Neml 27/30. âyet inince de bismillâhirrahmânirrahîm cümlesi kullanılmıştır. Besmele genelde tefsirlerde Fâtiha sûresinin girişinde detaylı bir şekilde tefsir edilmiştir. Ayrıca müstakil olarak risale türü eserlerde özenle ele alınarak farklı açılardan incelenmiştir. Tefsir tarihinde Kur'an'a bütüncül yaklaşımlarıyla öne çıkan Ömer Neseî (öl. 537/1142) ve Bikâî (öl. 885/1480), besmeleyi sadece Fâtiha sûresinin girişinde açıklamakla kalmamış, bütün sûre girişlerinde, sûre muhtevasına göre tefsir etmişlerdir. Ömer Neseî, et-Teysir fi't-tefsir isimli tefsirinde sistemli bir şekilde sûreler arasındaki uyumu göstermiş ve her bir sûrenin muhtevasını oluşturan konular hakkında düzenli bilgiler vermiştir. Bununla birlikte besmelede bulunan Allah, RAHMÂN ve RAHİM lafızlarına sûreden seçtiği âyet veya âyet bölümlerini ellezîl ismiyle ekleyerek kafiyeli metinler oluşturmuştur. Genelde Allah lafzına sûre başlarından bir âyeti, RAHMÂN ismine bundan sonra gelen âyetlerden birini, RAHİM ismine de daha sonra gelen bir âyeti eklemiştir. Ancak seçtiği âyetlerin geneli, sûre konusu/konularını yansıtacak içerikte değildir. Bununla birlikte kısa sûrelere geldikçe bu üç lafza iliştilen âyetlerin, sûrelerin muhtevasıyla ilgisinin daha belirgin olduğu görülmektedir. Bu da sûrelerin hacmi ve onlarda ele alınan konu/konularla ilgili bir durumdur. Çünkü genelde uzun sûrelerde birkaç konu işlenirken, kısa sûrelerde bir konudan bahsedilmektedir. NAZMÜ'D-DÜRER isimli tefsirinde, sûreler, âyetler hatta cümleler arasındaki münâsebeti gösteren, bu vesileyle Kur'an âyetlerinin tertibindeki i'câzı ortaya koymaya çalışan Bikâî ise kendisinden üç asır önce Ömer Neseî tarafından başlatılan bu usulü yeniden canlandırmıştır. Ancak o, doğrudan âyetlerden iktibaslar yapmak yerine, Allah, rahmân ve RAHİM isimlerine, sıklıkla kullandığı belli kelime ve ifadeler vasıtasıyla oluşturduğu kafiyeli cümleler ilave ederek besmeleyi izah etmiştir. Lafzullâhın tefsirinde genelde Allah Teâlâ'nın isim ve sıfatlarını açıklayan kelime ve ifadeleri tercih etmiş, seçtiği belli kelime ve ifadelerle oluşturduğu cümlelerle, RAHMÂN ve RAHİM kelimelerine bütün sûrelerde aynı anlamı vermeye ve besmeleyi sûrenin temel hedefine (maksûd) göre izah etmeye çalışmıştır. Ancak bu üç lafza açıklarken yakın anlamlı kelime ve ifadeleri çokça kullanması nedeniyle birçok sûre girişindeki besmele açıklamaları anlam ve vurgu olarak birbirine benzemiştir. Bu çalışmada, Ömer Neseî ve Bikâî'nin tefsirleri hakkında kısa bilgi verildikten sonra örnekler eşliğinde besmeleyi sûre muhtevasına göre açıklama tarzları ele alınarak mukayese yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler

Tefsir, Kur'an, Besmele, Ömer Neseî, Bikâî

Giriş

Besmele (بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ), dehrace (بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ) vezninde dörtlü b-s-m-l (ب) fiilinin mastarıdır ve bismillâh (بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ)

ifadesini yazmak ve okumak anlamını ifade eden menhût¹ bir kelimedir.² Bir işe besmeleyle başlamak, Kur'an'ın ilk inen âyetlerinde, Yüce Allah'ın, Hz. Peygamber'e vahyettiği bir edeptir.³ Söz konusu âyetlerde, ikra' bismi

Rabbikellezi halak (بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ) ifadesiyle⁴ Hz. Peygamber'den, kendisini yaratan rabbi adına okuması istenir.

İbn Âşûr (öl. 1973), besmelenin, Hz. İbrahim'in devrinden itibaren "peygamberlerin dillerinde olan söz"ün mürâdifi, dolayısıyla onun hanifliğin kelamı olduğunu ifade eder. Müfessir bu düşüncüyü temellendirmek için bazı âyetleri⁵ zikrettikten sonra Hz. Süleyman'ın da Sebe Kraliçesi'ne gönderdiği mektuba, Hz. İbrahim

döneminden miras kalan bu sünnete uyarak besmeleyle⁶ başladığını, Yüce Allah'ın da bu sünneti İslâm'la ihya

ettiğini belirtir.⁷ Bununla birlikte besmelenin çok daha önce Hz. Nûh'un döneminde bilindiğini ifade etmek mümkündür. Nitekim Hz. Nûh kıssasının işlendiği bir bağlamda bulunan Hûd 11/41. âyette, Hz. Nûh'un inşa ettiği geminin gitmesinin ve durmasının Allah'ın adıyla (bismillâhi mecrâhâ/بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ) olacağı

ifade edilmiştir.⁸ Buna göre bir işe besmele ile başlamanın, peygamberler aracılığıyla nesilden nesile aktarılan

bir sünnet olduğu ifade edilebilir. Bazı âlimlerin, Allah'ın zâtına ve sıfatlarına delalet etmesi hasebiyle besmelenin bütün şeriatı ihtiva ettiğini belirtmesi de bu düşüncüyü desteklemektedir.⁹

Hz. Muhammed döneminde besmele son şeklini alıncaya kadar bazı aşamalardan geçmiştir. Bunagöre

İslâm öncesinde olduğu gibi İslâm'ın ilk dönemlerinde de bismikellâhümme (بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ) ifadesi kullanılmıştır.

¹ Naht, edebî bir terim olarak iki kelimeyi muhtasar bir şekilde söylemek anlamına gelir ve bir tür ihtisardır. Arap dilinde bu ihtisar olayına menhût denir. Marangozun iki tahtayı yontarak tek bir parça haline getirmesi gibi iki kelimenin ihtisar edilerek tek kelimeyle ifade edilmesi olayıdır. Lâ havle velâ kuvvete illâ billâh cümlesinin havkale, el-hamdu lillâh cümlesinin hamdele sözcükleriyle anlatılması gibi. (Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebi Bekr el-Kurtubî, el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006), 1/150-151; Abdurrahmân Celâlüddîn es-Süyûtî, el-Müzhir fi ulûmi'l-luga ve envâihâ, nşr. Muhammed Ahmed Câdu'l-Mevlâ Bek vd. (Beyrut: Menşûrâtü'l-Mektebeti'l-Arabiyye, 1986), 1/482-483; Mütercim Âsim Efendi, Kâmûsu'l-Muhîd Tercümesi (el-Okyânûsu'l-Muhîd fi Tercemeti'l-Kâmûsul-Muhîd), haz. Mustafa Koç - Eyyüp Tanrıverdi (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013), 5/4351. Ayrıca bk. "Besmele", Temel İslam Ansiklopedisi, ed. Tuncay Başoğlu (İstanbul: İSAM Yayınları, 2019), 1/459-460).

² Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, Lisânu'l-Arab, thk. Abdullah Ali el-Kebîr vd. (Kahire: Dâru'l-Meârif, ts.), 1/286; Mütercim Asım Efendi, Kâmûsu'l-Muhîd Tercümesi, 5/4351. Ayrıca bk. Şuayip Karataş, İmam Ya'kûb Kırâatinin Özellikleri ve Delilleri (Ankara: Sonçağ Akademi Yayınları, 2021), 55.

³ Seyyid Kutub, Fi zilâli'l-Kur'an (Mısır: Dâru's-Şurûk, 1972), 1/21.

⁴ el-'Alak 96/1.

⁵ "Babacığım! Allah tarafından sana azap dokunup da şeytanın yakını olmandan korkuyorum." (Meryem 19/45) "İbrahim: Selâm sana (esen kal) dedi, Rabbinden senin için mağfiret dileyeceğim. Çünkü o bana karşı çok lütfkârdır." (Meryem 19/47) "...Tevbemizi kabul et; zira tövbeleri çokça kabul eden, çok merhametli olan ancak sensin." (el-Bakara 2/128)

⁶ en-Neml 27/30.

⁷ Muhammed Tâhir İbn Âşûr, Te'fîru't-Tahrîr ve't-tenvîr (Tunus: ed-Dâru't-Tûnusiyeye li'n-Neşr, 1984), 1/151.

⁸ Hûd 11/41.

⁹ Kurtubî, el-Câmi', 1/142.

Mekke döneminde müşriklerin Müslümanlarla ilişkilerini yasaklayan boykot metninde bulunması,¹⁰ Hudeybiye antlaşmasında Hz. Peygamber'in, müşrik tarafının ısrarı üzerine bismillâhirRAHMÂNIRRAHİM yerine bismikellâhümme ibaresini kabul etmesi,¹¹ bu ifadenin erken dönemde kullanıldığını gösterir. eş-Şa'bi (öl.

104/722) ve el-A'meş'e (öl. 148/765) atfedilen bir rivayete göre Hz. Peygamber bismillâh şeklinde yazması için emredilinceye kadar bismikellâhümme ifadesini kullanmıştır. el-İsrâ 17/110. âyet¹² nazil olunca bismillâhirrahmân ibaresini, en-Neml 27/30. âyet¹³ inince de bismillâhirRAHMÂNIRRAHİM cümlesini yazmıştır.¹⁴ Bir

rivayette ise Hz. Peygamber'in en-Neml 27/30. âyet nazil oluncaya kadar bismillâhirRAHMÂNIRRAHİM ifadesini kullanmadığı ifade edilmiştir.¹⁵

Rahmân kelimesi yalnız Allah için kullanılır. Çünkü sadece Allah rahmetiyle her şeyi kuşatmıştır. Rahîm ise Allah'ın dışındaki varlıklar için de kullanılır.¹⁶ Yaygın kanaate göre RAHMÂN bu dünyada herkesi, RAHİM ise ahirette sadece müminleri içine alan ilâhî rahmeti ifade eder.¹⁷ Nitekim Hattâbi (öl. 388/998),

RAHMÂNın, bütün mahlûkâtın rızıklarını temin eden ve maslahatlarını karşılayan geniş rahmet sahibi anlamına geldiğini ifade eder. Dolayısıyla bu rahmet hem mümini hem de kafiri içine almaktadır. Rahîm ise sadece

müminlere mahsustur. el-Ahzâb 33/43. âyette Allah Teâlâ'nın müminlere karşı çok merhametli olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca başka bir âyette¹⁸ rızık ve geçimlik (ma'îşet), rahmet olarak isimlendirilmiştir.¹⁹ Bununla birlikte RAHMÂN ve RAHİM isimlerinin, her iki dünya için geçerli, ancak belirgin etkileri bakımından bir

hususiliğe sahip oldukları da ifade edilebilir. Çünkü Yüce Allah'ın sıfatlarını zaman yönünden sınırlandırmak mümkün değildir. Bu yorum, birçok âlimin savunduğu "rahmân ve rahîm kelimeleri arasında anlam farkının olmadığı"na dair görüşe de uymaktadır.²⁰

¹⁰ M. Uğur Derman - Mustafa İsmet Uzun, "Besmele", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/532-533.

¹¹ Kurtubî, el-Câmi', 1/160; Muhammed Hamidullah, İslam Peygamberi, çev. Salih Tuğ (Ankara: İmaj Yayınları, 2003), 1/256;

Derman-Uzun, "Besmele", 5/532-533.

¹² "De ki: İster Allah deyin ister Rahmân deyin. Hangisini deseniz olur. Çünkü en güzel isimler ONA HASTIR.' NAMAZINDA yüksek sesle okuma; ONDA sesini FAZLA DA KISMA, ikisinin AFASI bir yol tut."

¹³ "Mektup Süleyman'dandır, RAHMÂN ve RAHİM olan ALLAH'ın ADıyla (başlamakta) dir."

¹⁴ Kurtubî, el-Câmi', 1/144.

¹⁵ Ebû Dâvud Süleyman b. el-Eş'as el-Ezdî, Sünenu Ebî Dâvud, thk. Şuayip el-Arnâvud - Muhammed Kâmil Karabelilî (Dimeşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009), "Kitabu's-Salât", 124. Ayrıca bk. Kurtubî, el-Câmi', 1/144.

¹⁶ Râgıb el-İsfahânî, el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân, thk. Muhammed Seyyid Keylânî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 191-192. Ayrıca bk. Kurtubî, el-Câmi', 1/163.

¹⁷ Bekir Topaloğlu, "Rahmân", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/416.

¹⁸ "Rabbinin rahmetini onlar mı paylaşıyorlar? Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz paylaştık. Birbirlerine iş gördürmeleri için kimini ötekine derecelere üstün kıldık. Rabbinin rahmeti onların biriktirdikleri şeylerden DAHA HAYİRLİDIR." (ez- Zuhuruf 43/32)

¹⁹ Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed el-Hattâbi, Şe'nu'd-DUA, thk. Ahmed Yusuf ed-Dekkâk (Beyrut: Dâru's-Sekâfeti'l-Arabiyye, 1984), 38.

²⁰ Topaloğlu, "Rahmân", 34/416.

Besmele genelde tefsirlerde Fâtiha sûresinin girişinde detaylı bir şekilde tefsir edilmiştir. Bunun yanı sıra müstakil olarak risale türü eserlerin konusu olmuş ve farklı dönemlerde ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir.²¹ Akademik olarak bsmelenin işâri yorumu,²² besmele ve istiâzenin fikhî ve kıraat yönü²³ ile

farklı tefsir ekollerine göre yorumunun ele alındığı²⁴ çalışmalar da yapılmıştır. Bu çalışma ise tefsir tarihinde

Kur'ân'a bütüncül yaklaşımlarıyla dikkat çeken Ömer Neseffî ve Bikâî'nin, sûre muhtevası ve konusunu dikkate alarak besmeleyi yorumlama çabaları üzerine yoğunlaşmayı hedeflemektedir. Görebildiğimiz kadarıyla bu iki müfessir sûre başlarındaki besmeleleri, ilgili sûrenin muhtevasına/konusuna göre farklı şekillerde kafiyeli

cümlelerle tefsir etmeye çalışmışlardır.²⁵

1. Ömer Neseffî'nin et-Teysîr fi't-tefsîr'i ve Besmele Yorumu

Ömer Neseffî'nin²⁶ et-Teysîr fi't-tefsîr adlı tefsiri, 2019 yılında bir kısım araştırmacı tarafından tahkik edilerek on beş cilt halinde yayımlanmıştır.²⁷ Ayrıca bu eser, Türkiye Yazma Eserleri Kurumu tarafından

²¹ Geniş bilgi için bk. Süleyman Gür, "Osmanlı Tefsir Geleneğinde Besmele Risaleleri Literatürü", FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi 12 (Güz 2018), 405-477; Ali Can, "Ebû Said el-Hâdimî'nin Risâletü'l-Besmele Adlı Eserinde On Sekiz İlim Dalına Göre Besmele Yorumu", Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 14/1 (2012), 1-73; Ali Can, "Aliyyü'l-Kârî'nin Envârü'l-Kur'ân ve Esrârü'l-Furkân Adlı Tesirinde Besmele Yorumu", Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 14/2 (2012), 37-66; Mustafa Özel, "Midhat Paşa'nın Besmele ve Fâtiha Tefsiri", Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim] 3/3 (2003), 269-272; Ahmet Sevgi, "Molla Câmi'nin Besmele Şerhi ve Türk Edebiyatına Tesirleri", Türkiyat Araştırmaları Dergisi 5 (1999), 1-50.

²² bk. Ahmet Özdemir, "İşâri (Tasavvufî) Tefsirlerde Besmele Yorumu", Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim] 20/1 (2020), 9-37; Ali Akpınar, "İşâri Tefsir ve Kuşeyrî (öl. 465/1072)'nin Besmele Tefsiri", Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi 3/9 (2002), 53-92; Ahmet Bedir, "Kuşeyrî'nin "Letâifu'l-İşârât" Adlı Tefsiri'nde "Besmele" Yorumu", Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 6 (2000), 189-213.

²³ Abdullah Aydemir, "Besmele", Diyanet İlmî Dergi [Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi] 10 (1971), 82-89; Ziya Şen, "İstiaze ve Besmele", Diyanet İlmî Dergi 40/1 (2004), 91-100; Yahya Şenol, "Hayvan Kesiminde Besmele Meselesi", İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi 31 (2018), 491-508.

²⁴ Mehmet Kaya, "Tefsir Ekolleri Perspektifinden Kur'an'ın Çok Boyutlu Yorumu: Besmele Örneği", Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 14/27 (2015), 83-116.

²⁵ Aslında sûrelerin girişinde besmeleyi farklı şekilde yorumlama usulünü ilk başlatan müfessirin Kuşeyrî (öl. 465/1072) olduğu söylenebilir. Ancak o, Letâifu'l-İşârât'ta sadece besmelelerdeki bismillâh ifadesini işâri tefsirin ilkeleri çerçevesinde yorumlamış; Allah, RAHMÂN ve RAHİM isimlerini ayrı ayrı ve kafiyeli cümlelerle izah etmemiştir. Bu sebeple bu çalışmanın kapsamına dâhil edilmemiştir. Geniş bilgi için bk. bk. Ebu'l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik el-Kuşeyrî, Letâifu'l-İşârât, thk. Abdülâtîf Hasan Abdurrahmân (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2007); Akpınar, "İşâri Tefsir ve Kuşeyrî (ö.465/1072)'nin Besmele Tefsiri", 72-91.

²⁶ Ebû Hafis Necmuddîn Ömer en-Neseffî, 461/1068 tarihinde Ceyhun nehri ile Semerkant arasında yer alan Neseff şehrinde

dünyaya gelmiştir. İlk eğitimini burada almıştır. Neseffî'nin hayatıyla ilgili fazla bilgi yoktur. Ancak hocaları, yetiştirdiği öğrencileri ve yüksek itibarı, onun ilme değer verilen ve birçok âlimin bulunduğu bir çevrede yaşadığını göstermektedir. Hocaları arasında Hanefî fakihleri ve Mâtürîdî kelamcıları olduğu gibi öğrencileri arasında da Hanefî fikhının önemli âlimleri vardır. 537/1142 senesinde Semerkant'ta vefat etmiştir. Ömer Neseffî hem yaşadığı dönemde hem de daha sonraki dönemlerde âlimlerin övgüsüne mazhar olmuş, samimiyeti ve birikimi takdir edilmiştir. Bununla birlikte hadis rivayeti konusunda Sem'ânî (öl. 562/1166) tarafından tenkit edilmiştir. Kelâm, fikh, usûl ve tefsir başta olmak üzere birçok alanda eser kaleme almıştır. Geniş bilgi için bk. Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed es-Sem'ânî, et- Tahbir fi'l-mu'cemi'l-kebir, thk. Munîra Nâci Sâlim (Bağdat: y.y., 1975), 1/527-528; Ebu'l-Fidâi Zeynuddîn Kâsım b. Kutluboğa, Tâcu't-terâcim thk. Muhammed Hayr Ramazan Yusuf (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1992) 219-220; Celâlüddîn es-

eleştirmeli-metin çeviri şeklinde neşredilmeye başlanmıştır.²⁸ Hacimli bir tefsir olan et-Teysir, isminden de anlaşıldığı gibi kolay ve anlaşılır olmasıyla dikkat çekmektedir.

Ömer Neseî, et-Teysir’de, sûrelerin kimliği hakkında bilgiler vererek tefsire başlamaktadır. Bu çerçevede her sûreye besmeledeki Allah, RAHMÂN ve RAHİM lafızlarına sûre içinden seçtiği âyet veya âyet bölümlerini, ellezi ismiyle ekleyerek kafiyeli bir giriş yapmaktadır. Daha sonra sûre faziletiyle ilgili rivayetleri zikretmekte, sûrenin Mekki-Medenî özelliği hakkında bilgi vermekte ve sûrenin kaç kelime ve harften oluştuğunu belirtmektedir. Devamında tefsirini yaptığı sûrenin baş tarafı ile bir önceki sûrenin sonu arasındaki münâsebe (intizâm) değinmekte ve peş peşe gelen sûrelerin konuları ve muhtevaları hakkında

bilgi vermektedir. Sûreler ve âyetler arasındaki münâsebeti ifade etmek için genelde intizâm²⁹ sözcüğünü

kullanan Neseî’nin, âyetler arasındaki bağlantıyı göstermek için yer yer ittisâl³⁰ kelimesini tercih ettiği görülmektedir.³¹

Ömer Neseî âyetleri tefsir ederken de belli bir usûlü takip etmektedir. Âyetleri kelime kelime tahlil etmekte, bu bağlamda öncelikle âyetlerin lûgat anlamını açıklamakta, kelimeyle ilgili sahâbe, tâbiîn ve diğer âlimlere ait bir görüş varsa zikretmekte, başka bir yorum yoksa dilcilerin görüşleriyle ayeti izah etmektedir. Ayrıca kıraat farklılıklarına temas etmekte, varsa âyetin iniş sebebi hakkında bilgi vermekte ve bazı kelimelerin i’râbına değinmektedir. Âyetlerin sonunda ise Kuşeyrî (öl. 465/1072) gibi tasavvuf ehlinin görüşlerine yer vermekte, kelamla ilgili olarak da başta İmam Mâtürîdî (öl. 333/944) olmak üzere birçok

âlimden alıntılar yapmaktadır.³² Ömer Neseî, bu tertip ile başladığı tefsirinde, âyetin konusu dışına çıkmadan

Süyûtî, Tabakâtü’l-müfessirîn, thk. Ali Muhammed Ömer (Kuveyt: Dâru’n-Nevâdir, 2010), 88; Muhammed Abdülhay el- Leknevî, el-Fevâidü’l-behiyye fi terâcimi’l-Hanefiyye (Kahire: Dâru’l-Kütübî’l-İslâmî, ts.) 149-150; Şemsuddîn Muhammed b. Ali ed-Dâvûdî, Tabakâtü’l-müfessirîn (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1983), 2/7-9; Ayşe Humeyra Aslantürk, “Neseî, Necmeddîn”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/571; Ayşe Humeyra Aslantürk, Ebû Hafs Ömer en-Neseî’nin (öl. 537/1142) “et-Teysir fi’l-Tefsir” Adlı Tefsirinin Tahlili ve el-BAKARA Sûresi’nin Tenkidli Neşri (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1995), 15-34; Seyfullah Efe, Ömer Neseî ve Ebû’l- Fütüh Râzî’nin Kur’ân Yorumlamaları (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013), 17- 20; Ebû Hafs Necmuddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Neseî el-Hanefî, et-Teysir fi’l- tefsir (Muhakkik in önsözü), thk. Mâhir Edîb Habbûş (İstanbul - Beyrut: Dâru’l-Lübâb, 2019), 1/11-32; Necmeddin Ömer en-Neseî, Ömer Neseî Tefsiri-et- Teysir fi’l- tefsir- (çevirenin önsözü), çev. Muhammed Coşkun (İstanbul: Yazma Eserleri Kurumu Başkanlığı, 2019), 1/9; Ali Kaya, “Ömer Neseî’nin et-Teysir fi’l-Tersir Adlı Tefsirinde Münâsebâtü’l-Kur’ân”, OrtAasya’dan Anadolu’ya İslami İlimler, ed. Murat Şimşek vd. (Karabük: Karabük Üniversitesi Yayınları, 2021), 820-821.

²⁷ Ebû Hafs Necmuddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Neseî el-Hanefî, et-Teysir fi’l- tefsir, thk. Mâhir Edîb Habbûş vd.

(İstanbul-Beyrut: Dâru’l-Lübâb, 2019)

²⁸ Bu tefsirin 2 cildi yayınlanmıştır. bk. Necmeddin Ömer en-Neseî, et-Teysir fi’l- tefsir (Ömer Neseî Tefsiri), ed. Muhammed Coşkun (İstanbul: Türkiye Yazma Eserleri Kurumu Başkanlığı, 2019)

²⁹ bk. Neseî, et-Teysir, 11/81-82, 187-188.

³⁰ Bakara 2/180. âyetin, önceki âyetle olan anlam irtibatını gösterirken ittisâl sözcüğünü kullanmaktadır. bk. Neseî, et- Teysir, 3/77.

³¹ Ali Kaya, “Ömer Neseî’nin et-Teysir fi’l-Tersir Adlı Tefsirinde Münâsebâtü’l-Kur’ân”, 821, 824-825.

³² Efe, Ömer Neseî ve Ebû’l-Fütüh Râzî’nin Kur’ân Yorumlamaları, 58-59. Ayrıca bk. Aslantürk, Ebû Hafs Ömer en-Neseî, 83-84.

açıklamaları sürdürmekte,³³ âyetleri tefsir ederken başlıklar açmamakla birlikte, düzenli bir şekilde kullandığı belli kalıp ve ifadelerle bölümleri birbirinden ayırmaktadır.³⁴

Ömer Neseff, tefsirinin mukaddimesinde yararlandığı kaynaklar hakkında bilgi vermemekle birlikte, kullandığı bazı ifadelerle bilgi kaynaklarına işaret etmiştir.³⁵ Ayrıca atıf yaparken zikrettiği isimler, onun tefsirinin kaynaklarını öğrenme konusunda yardımcı olmaktadır. Âyetleri öncelikle hadisle açıklayan Ömer

Neseff'in tefsirinin esas rivayet kaynağını sahabe ve tabinin görüşleri oluşturmuştur.³⁶ Bununla birlikte o,

İmam Mâtürîdî'nin Te'vîlâtü'l-Kur'ân'ı ve Kuşeyrî'nin Letâifu'l-İşârât'ı başta olmak üzere çeşitli tefsirler ve lügatlerden istifade ederek tefsirini kaleme almıştır.³⁷ Özellikle Te'vîlât ve Letâifu'l-İşârât'ın temel kaynakları olması hasebiyle et-Teysîr'in Hanefî-Mâtürîdî ile tasavvuf geleneğini birleştiren bir metin olduğu ifade edilebilir.³⁸

Ömer Neseff'in tefsirle ilgili diğer eseri, el-Ekme'lü'l-Atvel'in nüshalarının Kahire'deki Hidiviyye Kütüphanesi'nde bulunduğu ve dört cilt olduğu ifade edilmektedir.³⁹ Bundan başka onun Tefsîr-i Neseff isimli Farsça bir tefsiri⁴⁰ ve Kitabu'l-beyân 'AN ĞARİBİ'L-KUR'ÂN adında Kur'ân kelimelerini konu edinen bir kitabı vardır.⁴¹

1.1. Ömer Neseff'in Besmele Yorumu

Ömer Neseff et-Teysîr'in mukaddimesinde istilâzeyi tefsir ederken Allah özel isminin kökeni hakkında detaylı bilgiler verir. Allah lafzının, Yüce Allah'ın en büyük ismi (ism-i a'zam) olduğunu ve "yoktan var etmeye gücü yeten" anlamına geldiğini belirtir. Akabinde kâle (söylendi, denildi) ifadesiyle bu lafzın anlamına dair

³³ Neseff, et-Teysîr (Muhakkikin önsözü), 1/73-74; Neseff, Ömer Neseff Tefsiri (Çevirenin önsözü), 1/18.

³⁴ Ömer Neseff, tefsirinde ve'n-tizâmuhâ bimâ kableha (bu sürenin/âyetin önceki sûre/âyetle olan anlam ilişkisi), ve emmâ tefsiruhâ (tefsirine gelince), kıssatu nüzûlihâ (nüzûl hikâyesi), ve kurie (şöyle okundu/kıraatle ilgili), ve delletü'l-âyetü ala... (bu âyet, şu konuya/olaya delalet etti), ve kâle ehlü'l-ma'rife (tasavvuf ehli şöyle dedi) gibi ifadelerini sıklıkla kullanmaktadır. bk. Neseff, Ömer Neseff Tefsiri (Çevirenin önsözü), 1/18.

³⁵ Ömer Neseff, kâle'l-müfessirîn, kâle ehlü'l-luga, kâle ba'du ehlü'l-ma'rife ve kâle ba'du ehlü'l-luga gibi cümlelerle nakillerde bulunmuştur. (Aslantürk, Ebû Hafs Ömer en-Neseff, 84-85)

³⁶ Aslantürk, Ebû Hafs Ömer en-Neseff, 84-85. Ayrıca bk. Kaya, "Ömer Neseff'in et-Teysîr fi't-Tersir Adlı Tefsirinde Münâsebâtü'l-Kur'ân", 822.

³⁷ Geniş bilgi için bk. Aslantürk, Ebû Hafs Ömer en-Neseff, 84-124; Neseff, et-Teysîr (Muhakkikin önsözü), 1/73-77. Ayrıca bk. Neseff, Ömer Neseff Tefsiri (Çevirenin önsözü), 1/20-24; Kaya, "Ömer Neseff'in et-Teysîr fi't-Tersir Adlı Tefsirinde Münâsebâtü'l-Kur'ân", 822.

³⁸ Neseff, Ömer Neseff Tefsiri (Çevirenin önsözü), 1/23.

³⁹ Aslantürk, Ebû Hafs Ömer en-Neseff, 27; Efe, Ömer Neseff ve Ebû'l-Fütüh Râzî'nin Kur'ân Yorumlamaları, 19; Neseff, Ömer Neseff Tefsiri (Çevirenin önsözü), 1/11.

⁴⁰ Aslantürk, Ebû Hafs Ömer en-Neseff, 28; Efe, Ömer Neseff ve Ebû'l-Fütüh Râzî'nin Kur'ân Yorumlamaları, 19.

⁴¹ Bu kitap yüksek lisans tezi olarak tahkik edilmiştir. bk. Huzeyfe Kocabaş, Ömer Neseff ve Kitabu'l-Beyân An ĞARİBİ'L-KUR'ÂN Adlı Eseri: Metin ve İnceleme (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018).

görüşleri sıralar ve müştak olup olmadığı konusunda âlimler arasında ihtilaf olduğunu belirtir.⁴²

Besmeleyi açıklarken de ilk önce be harfinin anlamı ve işlevi hakkında bilgi verir. Benin ilsâk (bitişme) ve tazmîn (içine alma/kapsama) harfi olduğunu ifade ettikten sonra onun işleviyle ilgili beş yorum aktarır.⁴³ Beden sonra isim

kelimesinin okunuşunda dört lügat (lehçe) olduğunu ve onun “yüksek oldu, yüceldi” (‘ALĀ) anlamına gelen semĀ-yesmû-sumuvv ve semĀ/semiye-yesmî-sumiyy filinden türediğini ifade eder. Ayrıca ismin, veseme-yesimu filinden ürediğini savunanların hata ettiklerini belirterek isim sözcüğünün besmeleye dâhil olmasıyla ilgili

görüşlere değinir.⁴⁴

Ömer Neseî, RAHMĀN ve RAHĪM kelimeleri hakkında da detaylı bilgiler verir. Bu bağlamda öncelikle RAHMĀN ve RAHĪM’in RAHMET kelimesinden türetildiğini, “Allah’ın rahmeti”nin, ehline (rahmet ehline) hayır murat etmesi anlamında geldiğini ifade eder. Devamında “Allah’ın kuluna olan rahmeti”nin mahiyeti ve

anlamına dair farklı açıklamalara yer verir.⁴⁵ Rahmet ve Allah’ın rahmeti konusundaki bu bilgilerden sonra

RAHMĀN ve RAHĪM isimlerinin tefsiriyle ilgili selef ve halefin birçok yorumunu tek tek zikreder. Bu çerçevede ilk önce Ebu Saîd el-Hudrî’ye dayandırılan bir rivayette, Hz. İsa’nın “Rahmân, dünyanın Rahmânı (RAHMĀNÜ’D-

dünyâ), rahîm ise ahiretin rahîmi (RAHĪMÜ’L-ĀHİRE)” şeklinde buyurduğunu aktarır. Sonra bununla aynı muhtevadaki diğer yorumları zikreder. Ancak bu yorumlar arasında bir tercihte bulunmaz.⁴⁶

⁴² Neseî, et-Teyisr, 1/25-26. Halil b. Ahmed, nahivcilerden Zeccâc, müfessirlerden Hüseyin b. El-Fadl el-Cebelî, fıkıh imamlarında Muhammed b. Hasan, hadisçilerden Şâfiî ve başka bir grup âlim, Allah lafzının türememiş (gayr-ı müştak) olduğunu savunmuş ve bu lafzın Allah Teâlâ’ya ait ve sadece onun özel ismi olduğunu ifade etmiştir. Ömer Neseî, Allah lafzının müştak olduğuna dair on görüş aktarmıştır. Geniş bilgi için bk. Neseî, et-Teyisr, 1/25-32.

⁴³ Ömer Neseî’nin benin işleviyle ilgili sıraladığı yorumlar şöyledir: 1-Be, öncesinde (istiazede) bulunan eûzu billah ile

ilişkilidir. Bu durumda besmele eûzu bismillâhî şeklinde takdir edilir. 2-Be, besmeleyi gizli bir emir veya bildirimle (ihbâr) bağlar. Bu durumda emirle ilgili ibde’ (başla) ve ibdeû (başlayın), bildirimle ilgili ebdeu ene (ben başlıyorum/başlarım) veya nebdeu NAHNU (biz başlıyoruz/başlarız) takdir edilir. Öncesine (eûzu) uyumu açısından ebdeu şeklinde yani ihbarî bir fiil takdir etmek daha münasıptır. 3-Benin anlamı “Allah’ın ismiyle bereket, uğur, sebat ve yardım dilerim” şeklindedir. 4-Be, “olan” ve “olacak” her şey Allah’ın adıyla (olur), anlamını katar. 5-Be, HĀZĀ bismillâhî şeklinde gizli bir mübtedanın haberidir. en-Nür 24/1. âyet ve Sâd 38/29. âyetlerinde de buna benzer ifade ve cümleler vardır. bk. Neseî, et-Teyisr, 1/43.

⁴⁴ Neseî, et-Teyisr, 1/47-51.

⁴⁵ Neseî, “Allah’ın kuluna merhameti”nin anlamı/mahiyeti konusunda “kuluna, hak etmediği mükafatı vermesi ve müstahak olduğu azabı ondan uzaklaştırması”, “azaba layık olanı terk etmesi (cezalandırmaması)”, “muhtaç olana iyilikte bulunması” ve “şefkat” şeklinde dört yorum zikreder. bk. Neseî, et-Teyisr, 1/51.

⁴⁶ Bu bağlamda Neseî sahabe, tabiîn ve diğer âlimlere atfettiği “dünya ehline (merhamet etmesiyle) rahmân, ahiret ehline (rahmet etmesiyle) rahîm”, “kullarının dünyevi ihtiyaçlarını karşılaması itibarıyla rahmân, onların ahiretteki maslahatlarını yerine getirmesiyle rahîm”, “dünya nimetleri vermesi açısından rahmân, ahiret nimeti vermesi itibarıyla rahîm”, “nefislere merhamet etmesiyle rahmân, kalplere merhamet etmesiyle rahîm”, “verdiği nimetlerle rahmân, ihsanlarla rahîm”, “ateşten kurtarmasıyla rahmân, cennetlere sokmasıyla rahîm”, “sıkıntıları gidermesiyle rahmân, günahları bağışlamasıyla rahîm”, “yolu açıklamasıyla rahmân, kurtarması ve muvaffak kılmasıyla rahîm”, “rızkı vererek iyi-kötü herkese şefkat göstermesiyle rahmân, özellikle müminlere merhametiyle rahîm”, “lütfuyla bütün kullarına şefkat göstermesiyle rahmân, itaat ehline/kendine itaat edene şefkat etmesiyle rahîm”, “bütün yaratıklara merhamet etmesiyle rahmân, sadece dostlarına merhamet etmesiyle rahîm” şeklindeki görüşlere yer verir. bk. Neseî, et-Teyisr, 1/51-55.

Ömer Neseî, tefsirinin mukaddimesinde RAHMÂN ve RAHİM isimlerini farklı açılardan yorumlamayı ve değişik görüşleri aktarmayı sürdürür. Bu çerçevede RAHMÂN ve RAHİM sözcüklerinin kalıp olarak özellikleri ve ifade ettiği anlamlara dair çeşitli görüşleri aktarır.⁴⁷ Aynı sıfattan alınmakla birlikte RAHMÂN ve RAHİM isimlerinin birlikte zikredilmelerinin amacıyla ilgili dört yoruma yer verir.⁴⁸ Besmelede önce Allah, sonra RAHMÂN sonra da RAHİM isimlerinin gelme nedeni hakkındaki farklı görüşleri zikreder.⁴⁹ Allah'ın eşyayı ulûhiyet ile yarattığını ve rahmetiyle tuttuğunu; dünyada ve ahirette, önceliklere ve sonrakilere verilen bütün nimetlerin ancak onun rahmeti ile tezahür ettiğini belirten Neseî, bu bağlamda önce peygamberlerin Kur'ân'daki dualarında rahmetin kullanımı, sonra da Kur'ân'ın genelinde rahmet kelimesinin zikredilmesi hakkında âyetlerin şahitliğiyle detaylı bilgiler verir.⁵⁰ Son olarak bismelenin Kur'ân'dan bir âyet olup olmaması konusunda mezheplerin görüşlerine kısaca değinir.⁵¹

Ömer Neseî, besmeleyi oluşturan edat ve isimlerle ilgili farklı rivayet ve açıklamalara yer vermekle birlikte, çoğunlukla aktardığı görüşler arasında değerlendirme yapmadığı gibi bir tercihte de bulunmamıştır. Buna ek olarak o, ilk görüşten sonra zikrettiği görüşleri kîle (söylendi) formuyla aktararak,⁵² dolaylı olarak tercihini ortaya koymuştur. Diğer taraftan el-Fâtiha sûresinin isimlerinden biri olan ümmü'l-Kur'ân ifadesini açıklarken el-Fâtiha'nın, diğer sûrelerde zikredilen konuların temeli olduğunu ve onları kapsadığını belirtmiştir. Ayrıca Kur'ân'da bulunan bütün rızık ve nimet verme, terbiye ve ikram, bekletme (inzâr) ve mühlet verme, ihsanda bulunma ve güzellik vermenin er-RAHMÂN kelimesinin kapsamına girdiğini, Kur'ân'da zikredilen bütün suçların affedilmesi, günahların silinmesi, isyanın bağışlanması, azınlığın (tuğyân) cezalandırılmaması, asilerin serbest bırakılması, canilere merhamet edilmesinin de er-RAHİM kelimesinin kapsamına dahil olduğunu ifade etmiştir.⁵³ Kitâbu'l-beyân 'an ĞARİBİ'L-Kur'ân isimli eserinde ise Allah lafzını "gerçek mabud" (el-MA'bûdu'l-HAKK), RAHMÂN ismini "rızık vererek şefkat gösteren" (el-'Âtif bi'r-rizk) ve RAHİM ismini de "bağışlayarak şefkat gösteren" (el-'Âtif bi'l-MAĞİRÂ) şeklinde açıklamıştır.⁵⁴ Buna göre Ömer Neseî'nin

⁴⁷ Bu konuda şu yorumları aktarır: 1-RAHMÂN, "rahmet sahibi" anlamına gelir. "Çok susamış" anlamına gelen 'ATŞÂN kalıbı bunun gibidir. KADİR'in KÂDİR anlamını ifade etmesi gibi RAHİM de RAHİM demektir. Birincide (rahmân) sıfatın ispat edilmesi, ikincide (rahîm) fiilin ispat edilmesi söz konusudur. 2-RAHMÂN, RA'LÂN kalıbında, sıfatta mübalağa ifade eden bir kalıptır. "Çok öfkeli" anlamına gelen GADBÂN bunun gibidir. RAHİM ise rahmeti daimi olan manasına gelir. RAHİM formu, "kendisinde rahmet bulunan (kişi)" anlamını ifade eder. 3-GADBÂN'ın "öfkeli" anlamını ifade etmesi gibi RAHMÂN da "merhametli" anlamına gelir. SEMİ' sözcüğü "işiten" manasına geldiği gibi RAHİM de "merhamet eden" manasına gelir. bk. Neseî, et-Teysîr, 1/57.

⁴⁸ Neseî, et-Teysîr, 1/58.

⁴⁹ Neseî, et-Teysîr, 1/58-60.

⁵⁰ Neseî, et-Teysîr, 1/61-66.

⁵¹ Neseî, et-Teysîr, 1/67.

⁵² bk. Neseî, et-Teysîr, 1/57.

⁵³ Neseî, et-Teysîr, 1/76-77.

⁵⁴ Kocabaş, Ömer Neseî ve Kitâbu'l-Beyân an ĞARİBİ'L-Kur'ân Adlı Eseri, 60.

genel itibariyle RAHMÂN ismi hakkında “dünyada her türlü rızık ve nimet vermek suretiyle şefkat gösteren”, RAHİM ismi hakkında ise “ahirette başışlayarak şefkat gösteren” şeklindeki yorumu tercih ettiği anlaşılmaktadır.

et-Teysîr’in özgün taraflarından biri, sûre girişlerinde besmele açıklanırken takip edilen usuldür. Bu usulün, aslında Ömer Neseff’in Kur’ân’ı yorumlama yönteminin bir parçası olduğu ifade edilebilir. Çünkü o, sistemli bir şekilde sûreler arasındaki uyumu gösterdiği gibi her bir sûrenin muhtevasını oluşturan konular hakkında da düzenli bilgiler vermiştir. Bunun yanı sıra besmelede geçen Allah, RAHMÂN ve RAHİM isimlerine eklediği âyet veya âyet bölümleriyle sûre muhtevasına ışı tutmaya çalışmıştır.

Ömer Neseff’in sûre başlarındaki besmeleyi yorumlama usulü iki MADDE halinde incelenebilir: Birincisi, sûrelerin genelinde izlenen yoldur. Buna göre sûre girişlerindeki besmeleler Allah, RAHMÂN ve RAHİM isimlerine ellezî ism-i mevşulu ile âyet veya âyet bölümleri sıla cümlesi yapılarak izah edilmiştir. Diğer bir ifadeyle Neseff, sûrelerin genelinin girişinde, âyetleri bu üç isme ellezî ismiyle bağlayarak kafiyeli ve etkili bir giriş yapmıştır. Ancak seçtiği âyetlerin genelinin, sûre konusu/konularını yansıtacak muhtevaya sahip olmadığı görülmektedir. Genelde Allah lafzına sûre başlarından bir âyeti, RAHMÂN ismine bundan sonra gelen âyetlerden birini, RAHİM ismine de daha sonra gelen bir âyeti eklemiştir. Örneğin Âl-i ‘İmrân’ın girişinde, sûrenin farklı âyetlerinin bölümlerini Allah, RAHMÂN ve RAHİM isimlerine ellezî ismiyle sıla yaparak besmeleyi açıklamıştır. Buna göre besmeleye “Kitabı indiren⁵⁵ Allah’ın, dilediğine hesapsız rızık veren⁵⁶ Rahmân’ın ve mükâfatın en güzeli katında olan⁵⁷ Rahîm’in adıyla...”⁵⁸ şeklinde mana vermiştir. Görüldüğü gibi Neseff, sırasıyla Âl-i İmrân 3/2., 27. ve 195. âyetlerden seçtiği cümleleri üç lafza ilave ederek kafiyeli bir giriş yapmıştır.

Müfessir el-En’âm sûresinde de aynı usulü takip etmiştir. RAHMÂN ismine iki âyetten seçtiği bölümleri eklemiştir, *eksERA bihi’s-semârât/كَفَرْتُمْ* (‘onunla’ ürünleri çoğaltan) ifadesinde⁵⁹ olduğu gibi âyetlerden iktibas

ettiği kısımları olduğu gibi değil, cümlelerin manasını gözeterek besmele için seçtiği diğer âyet bölümleriyle uyumlu hale getirmiş ve kafiyeli anlatım ortaya koymuştur. Buna göre besmeleyi “Gökleri ve yeri yaratan, aydınlığı ve karanlıkları var eden⁶⁰ Allah’ın, gökten su indiren ve onunla bitkileri çıkaran, ürünleri çoğaltan⁶¹

⁵⁵ Âl-i ‘İmrân 3/2.

⁵⁶ Âl-i ‘İmrân 3/27.

⁵⁷ Âl-i ‘İmrân 3/195.

⁵⁸ Neseff, et-Teysîr, 3/449 (اب، الریح بلقوة جُزْءٌ لَب) نَادِيَةٌ أَمْ (بِهَذَا رَزَقْنَا الْقَابِلَ).

⁵⁹ İlgili âyette ürünlerle ilgili ifade şöyledir: *وَالْوَابِئُونَ إِذْ يَخْرُجُونَ فِيهَا ذُرِّيَّتًا مِّنْ رَّبِّكَ وَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً طَهُرًا* “...Her biri meyve verdiği zaman meyvesinden yeyin...” (el-

En’âm 6/141). Benzer bir ifade aynı sûrenin 99. âyetinde de vardır.

⁶⁰ el-En’âm 6/1.

⁶¹ el-En’âm 6/99.

ve çardaklı çardaksız (üzüm) bahçeleri yaratan⁶² Rahmân'ın ve bizleri yeryüzünün halifeleri kılan ve kimimizi kimimize derecelerle üstün kılan⁶³ Rahîm'in adıyla...⁶⁴ şeklinde ifade etmiştir.

Neseî, el-A'râf sûresinin mukaddimesinde de Allah, RAHMÂN ve RAHİM isimlerine sûrenin bazı âyetlerini ekleyerek açıklamıştır. Ancak burada da âyetleri birebir almamış, iktibas ettiği âyet bölümlerini birbirlerine uyumlu hale getirerek kafiyeli bir metin oluşturmuştur. Bu çerçevede besmeleyi "Kendisiyle (insanları)

uyarması ve müminlere öğüt vermesi için Resulüne kitabı indiren Allah'ın,⁶⁵ onda (bu sûrede) sonrakileri

uyarmak için öncekilerin haberlerini anlatan⁶⁶ Rahmân'ın ve (Kur'ân okunduğunda) dinleyen ve susanlara rahmeti vadeden⁶⁷ Rahîm'in adıyla...⁶⁸ biçiminde izah etmiştir. Rahmân ismine eklediği ifadeyi el-A'râf 7/101. âyetten⁶⁹ ilhamla oluşturduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca kassa kelimesi aynı sûrenin 7., 35. ve 176. âyetlerde de

zikredilmiştir. Diğer taraftan el-A'râf sûresi, peygamber kıssalarının yer aldığı sûrelerden biridir. Bu sebeple Neseî'nin burada sûre konusuna işaret eden âyetleri tercih ettiği söylenebilir. el-Enfâl sûresinde de benzer bir açıklama şeklini görmek mümkündür:

"Yardım sadece katında olan ve mutlak güç, hüküm ve hikmet sahibi⁷⁰ Allah'ın, "(ey Allahım!) gökten üzerimize TAŞ YAĞDIR VEYA BİZE ACI VEREN BİR AZAP GÖNDER!"⁷¹ diyenlere azapta acele etmeyen Rahmân'ın ve iman edip Allah yolunda hicret edenlere ve cihad edenlere, (muhacirleri) barındırıp onlara yardım edenlere mağfret ve bol rızık vadeden⁷² Rahîm'in adıyla...⁷³

Dikkat edilirse bu sûrede besmeleyi açıklarken Allah lafzına eklediği cümleyi el-Enfâl 8/10. âyetten⁷⁴ almıştır. Bununla birlikte NASR (yardım) kelimesi aynı sûrenin 26., 40., 62., 72. ve 74. âyetlerinde de geçmektedir.

Neseî'nin, el-Mü'minûn sûresinin girişinde, besmeleyi "İnsanı çamurdan alınmış bir özden yaratan⁷⁵ Allah'ın, iyiye (birr) ve kötüye (fâcir) rızık veren ve rızık verenlerin en hayırlısı olan⁷⁶ Rahmân'ın ve

⁶² el-En'âm 6/141.

⁶³ el-En'âm 6/165.

⁶⁴ Neseî, et-Teysîr, 6/7.

⁶⁵ el-A'râf 7/2.

⁶⁶ el-A'râf 7/101.

⁶⁷ el-A'râf 7/204.

⁶⁸ Neseî, et-Teysîr, 6/279.

⁶⁹ "İşte o ülkeler... Onların haberlerinden bir kısmını SANA anlatıyoruz..."

⁷⁰ el-Enfâl 8/10.

⁷¹ el-Enfâl 8/32.

⁷² el-Enfâl 8/74.

⁷³ Neseî, et-Teysîr, 7/117.

⁷⁴ "Allah bunu (meleklerle yardımı) sadece müjde olsun ve onunla kalbiniz yatışsın diye yapmıştı. Zaten yardım yalnız Allah tarafından. Çünkü Allah mutlak galiptir, yegâne hüküm ve hikmet sahibidir."

⁷⁵ el-Mü'minûn 23/12.

bağışlayan, merhamet eden ve merhametilerin en hayırlısı olan⁷⁷ Rahîm'in adıyla...⁷⁸ biçiminde izah etmesinden onun, besmeledeki RAHMÂN ismine eklediği bölümü, sûrenin 72. âyetini dikkate alarak oluşturduğu anlaşılmaktadır. Ancak hem bu âyette hem de el-Mü'minûn sûresinde berr ve Fâcîr sözcükleri geçmemektedir. Şu hâlde bu cümleyi oluştururken RAHMÂN isminin anlamını dikkate almış veya Allah ve RAHMÎM lafızlarına eklediği cümlelerle kafiye oluşturma amacı gütmüş olması mümkündür.

Nesefî'nin sûre başlarındaki besmeleyi yorumlama metodunun ikincisinde ALLAH, RAHMÂN ve RAHMÎM isimlerine eklediği âyet veya âyet bölümlerinin, sûrenin muhtevasına işareti daha belirgindir. Bu durum, kısa sûrelerde kendisini daha çok göstermektedir. Örneğin, Yûsuf sûresindeki besmeleye eklediği ifadeler, sûre

konusunun özeti niteliğindedir. Kullandığı kassa, hissa ve gussa sözcükleriyle adeta şiirsel bir metin ortaya çıkmıştır: "Yusuf kıssasını kıssaların en güzeli yapan⁷⁹ Allah'ın, zindandan sonra mülkü Yusuf'un hissesi

yapan⁸⁰ Rahmân'ın ve takva ve sabırla Yusuf'un kederini (gussa) gideren⁸¹ Rahîm'in adıyla..."⁸² İfadelerde de görüldüğü gibi Nesefî, sûrenin 3., 90. ve 101. âyetlerini göz önünde bulundurarak eklediği bu üç cümleyle sûrenin ana konusu olan Hz. Yusuf'un hayatının aşamalarına ışık tutmuştur.

Nesefî, en-Nûr sûresinde de besmele için seçtiği âyet bölümleriyle sûrede ele alınan bazı konulara dikkat çekmektedir: "Zinayı haram kılan⁸³ Allah'ın, nikahı meşru kılan⁸⁴ Rahmân'ın ve Hz. Peygamber'e kulak verip ona itaat edene kurtuluşu vadeden⁸⁵ Rahîm'in adıyla..."⁸⁶ Burada 2-3. âyetler, 32-33. âyetler ve 51. âyet

dikkate alınarak sûrenin konuları hakkında bilgi verilmiştir. el-Hucurât sûresinde ise Allah lafzına ekleme yaparken âyetlerin lafzına bağlı kalmamıştır: "Bizlere, Kur'ân'a ve sünnete tabi olmayı emreden⁸⁷ Allah'ın, inkârcılığı, faskılığı ve isyanı çirkin gösteren⁸⁸ Rahmân'ın ve bizi imana erdirerek lütufta bulunan⁸⁹ Rahîm'in adıyla..."⁹⁰ Görüldüğü gibi Nesefî, "Kur'ân ve sünnete tabi olma" ifadesiyle ilk beş âyetin konusu hakkında bilgi

⁷⁶ el-Mü'minûn 23/72.

⁷⁷ el-Mü'minûn 23/109, 118.

⁷⁸ Nesefî, et-Teysîr, 11/7 (رَأَوْفُونَ الْحَمْدَ الْبَارِعِينَ وَرَجَّحُوا خَلْقَهُمْ) وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَىٰ وَالنَّجْمِ إِذَا تَوَلَّىٰ ۖ سُبْحَانَ رَبِّكَ رَبِّ الْعَالَمِينَ Hûd,

Kamer ve Rahmân sûreleri için ayrıca bk. Nesefî, et-Teysîr, 8/151; 14/149, 175.

⁷⁹ Yûsuf 12/3.

⁸⁰ Yûsuf 12/101.

⁸¹ Yûsuf 12/90.

et-Teysîr, 8/297 (بَرِّئَ لِرَبِّهِمْ إِذْ دَخَلُوا فِيهَا وَلَمْ يُكْفِئْهُم مِّنْهَا حَتَّىٰ إِذْ أَخْرَجَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ ۚ قَالَ يُسُوفُ نَجِّنَا مِنَ ظُلُمَاتِ هَٰؤُلَاءِ ۚ إِنَّ رَبَّنَا بِأَعْيُنِنَا ۗ إِنَّ رَبَّنَا غَفُورٌ ذِكْرُ الْعَظِيمِ) بَرِّئَ لِرَبِّهِمْ إِذْ دَخَلُوا فِيهَا وَلَمْ يُكْفِئْهُم مِّنْهَا حَتَّىٰ إِذْ أَخْرَجَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ ۚ قَالَ يُسُوفُ نَجِّنَا مِنَ ظُلُمَاتِ هَٰؤُلَاءِ ۚ إِنَّ رَبَّنَا بِأَعْيُنِنَا ۗ إِنَّ رَبَّنَا غَفُورٌ ذِكْرُ الْعَظِيمِ

⁸² bk. Nesefî,

(يف).

⁸³ en-Nûr 24/2-3.

⁸⁴ en-Nûr 24/32-33.

⁸⁵ en-Nûr 24/51.

⁸⁶ bk. Nesefî, et-Teysîr, 11/81 (طَاعُوا اللَّهَ طَاعَةً مَّخْفِيَةً) وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَىٰ وَالنَّجْمِ إِذَا تَوَلَّىٰ ۖ سُبْحَانَ رَبِّكَ رَبِّ الْعَالَمِينَ

⁸⁷ el-Hucurât 49/1-3.

⁸⁸ el-Hucurât 49/7.

⁸⁹ el-Hucurât 49/17.

⁹⁰ Nesefî, et-Teysîr, 13/487 (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تَقْوَاهُ ۚ وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَىٰ وَالنَّجْمِ إِذَا تَوَلَّىٰ ۚ سُبْحَانَ رَبِّكَ رَبِّ الْعَالَمِينَ)

vermiştir. Ayrıca RAHMÂN ismine eklediği ifadeyi ikinci sayfadan, RAHİM sözcüğüne eklediği bölümü de üçüncü sayfadan seçerek sûrenin işlediği konuya dikkat çekmiştir.

Neseî'nin besmeleye ilişkin yorumlarında bazen Allah, RAHMÂN ve RAHİM isimlerinden birine eklenen cümle sûre konusunu ifade edebilmektedir. Örneğin en-Nâzi'ât sûresinde, özellikle Allah ismine eklediği âyetle sûrenin işlediği konu hakkında bilgi veren Neseî, besmeleyi şöyle açıklamıştır: "Musa olayını bize anlatan⁹¹

Allah'ın, (yerden) suyu ve otağı çıkararak⁹² Rahmân'ın ve Rabbinin makamından korkan ve nefsinin kötü

arzulardan uzaklaştırana cenneti vadeden⁹³ Rahîm'in adıyla."⁹⁴ Çünkü bu sûrede, 15.-26. âyetlerde Hz.

Musa ile Firavun'un diyaloguna yer verilmiştir. Benzer bir durum el-Burûc sûresinde de vardır.

Lafzatullâha eklediği "Ashâb-ı Uhdûd'u helak eden" ifadesiyle sûrenin konusuna şöyle dikkat çekmiştir:

"Ashâb-ı Uhdûd'u helak

eden⁹⁵ Allah'ın, orduların haberiyle bizi tembih eden⁹⁶ Rahmân'ın ve çok bağışlayan ve çok seven⁹⁷ Rahîm'in

adıyla."⁹⁸

Neseî'nin kısa sûrelerde besmelelere ilave ettiği âyetler ve ifadeler, bir bütün olarak sûrenin işlediği konuyu ifade etmektedir. Dört âyetten oluşan el-Kureyş sûresi buna güzel bir örnektir: "Beyt-i Haram'ın Rabbi olan⁹⁹ Allah'ın, yiyeceklerle (Kureyş'i) doyuran¹⁰⁰ Rahmân'ın ve insanları korkudan emin kılan¹⁰¹ Rahîm'in

adıyla..."¹⁰² el-Kâfirûn sûresinin baş tarafında ise sûre konusunu dikkate alarak besmeleyi kafiyeyle bir şekilde

açıklamıştır. Ancak burada diğer sûrelerdeki yaklaşımının aksine, âyetlerin kelime ve ifadelerine bağlı kalmaksızın sûrenin konusunu kendi ifadeleriyle anlatmış ve şiirsel bir metin oluşturmuştur.

Bu usul, sadece bu sûrede görülmektedir. Buna göre besmeleye "Kâfirleri aşağılayan Allah'ın,

Müminlere, kâfirlere karşı çıkmalarını emreden Rahmân'ın ve onları (müminleri) en hayırlı dinle

şereflendiren/yücelten Rahîm'in

adıyla..."¹⁰³ şeklinde bir mana vermiştir.

⁹¹ en-Nâzi'ât 79/15.

⁹² en-Nâzi'ât 79/31.

⁹³ en-Nâzi'ât 79/40-41.

⁹⁴ Neseî, et-Teysîr, 15/191.

⁹⁵ el-Burûc 85/4.

⁹⁶ el-Burûc 85/17.

⁹⁷ el-Burûc 85/14.

⁹⁸ Neseî, et-Teysîr, 15/277

(هَذَا هِيَ الْفَاةُ الْمَرْحُوبَةُ فِي سُورَةِ الْبُرُوجِ، الرَّحْمَنُ الَّذِي يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ وَيَخْتَارُ).

(تفسير ابن كثير)

⁹⁹ el-Kureyş 106/3.

¹⁰⁰ el-Kureyş 106/4.

¹⁰¹ el-Kureyş 106/4.

¹⁰² Neseî, et-Teysîr, 15/491 (هَذَا هِيَ الْفَاةُ الْمَرْحُوبَةُ فِي سُورَةِ الْبُرُوجِ، الرَّحْمَنُ الَّذِي يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ وَيَخْتَارُ).

¹⁰³ Neseî, et-Teysîr, 15/511 (هَذَا هِيَ الْفَاةُ الْمَرْحُوبَةُ فِي سُورَةِ الْبُرُوجِ، الرَّحْمَنُ الَّذِي يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ وَيَخْتَارُ).

Özetle Ömer Neseff'nin yaptığı ilk iş, el-Fâtiha sûresi ve başında besmele olmayan et-Tevbe sûresi¹⁰⁴ dışında, sûre girişlerindeki besmelelerde bulunan Allah, RAHMÂN ve RAHİM isimlerine, ilgili sûrenin bazı âyetlerini ekleyerek kafiyeli bir metin oluşturmaktır. Genelde Allah lafzına sûrenin baş taraflarından, RAHMÂN ve RAHİM isimlerine ise sırasıyla diğer âyetleri veya âyet bölümlerini ekleyerek sûre tefsirine dikkatleri celbeden etkili bir giriş yapmıştır. Ancak o, âyetleri olduğu gibi değil, âyetin mana ve mefhumunu muhafaza ederek almış ve bazı tasarruflarla kafiye oluşturmuştur. Ayrıca sûre girişlerinde intizâm kavramıyla tespit ettiği sûre konularıyla ilgili âyetleri seçme gayretinde olmamıştır. Kısa sûrelere geldikçe sûre konusu hakkında bilgi veren âyet/âyetleri veya ifadeleri daha çok tercih etmiştir. Bu durum, kısa ve uzun sûrelerin ele aldığı konu veya konularla ilgili olabilir. Çünkü uzun sûrelerde birden çok konu işlenirken, kısa sûrelerde genelde bir konudan bahsedilmektedir. Özellikle kısa sûrelerde Allah, RAHMÂN ve RAHİM isimlerine eklenen üç âyetle sûreyi oluşturan âyetlerin yarısı veya daha fazlası kullanılmış, dolayısıyla sûrenin muhtevası hakkında bilgi verilmiş olmaktadır.

Ömer Neseff'nin besmeleyi açıklarken kafiyeli metinler oluşturması, şiire olan ilgisiyle açıklanabilir. Çünkü onun el-Eş'âr adında bir şiir kitabı, şairlerden seçtiği şiirleri ihtiva eden el-Muhtâr mine'l-eş'âr isimli bir eseri vardır.¹⁰⁵ Ayrıca kaynaklarda onun edebi yönünün ve şiirinin güçlü olduğu ifade edilmektedir.¹⁰⁶ Diğer taraftan onun tefsirini hazırlarken sıkça atıfta bulunduğu Kuşeyrî'den (öl. 465/1072) ilhamla sure girişlerindeki besmeleleri ayrı ayrı açıklama yoluna gitmiş olması muhtemeldir. Çünkü Kuşeyrî, her bir sure girişinde besmelenin sadece bismillâh ifadesini işârî tefsirin ilkelerine göre farklı şekillerde tefsir etmiştir.¹⁰⁷

2. Bikâî'nin Nazmü'd-dürer'i ve Besmele Yorumu

Bikâî'nin¹⁰⁸ tefsir alanında Nazmü'd-dürer ile Mesâ'idü'n-NAZAR isimli eserleri bulunmaktadır. Nazmü'd- dürer'in, Kur'ân tefsiri alanında, bütün sûreleri ve âyetleri kapsayacak şekilde ilmü'l-münâsebet yöntemi esas

¹⁰⁴ Neseff, et-Tevbe sûresinin mukaddimesinde besmelenin bulunmayışına ilişkin rivayet ve görüşlere yer vermiştir. bk. Neseff, et-Teyisr, 7/261-262.

¹⁰⁵ Aslantürk, Ebû Hâfıs Ömer en-Neseff, 34.

¹⁰⁶ Sem'ânî, et-Tahbîr, 1/527-528; Neseff, et-Teyisr (Muhakkikin önsözü), 1/33-35.

¹⁰⁷ Geniş bilgi için bk. Akpınar, "İşârî Tefsir ve Kuşeyrî (ö.465/1072)'nin Besmele Tefsiri", 72-91.

¹⁰⁸ Tarihçi, müfessir, muhaddis ve edîb yönleriyle öne çıkan Burhânuddîn Ebu'l-Hasan İbrahîm b. Ömer el-Bikâî, Memlûkler döneminde yaşamış bir âlimdir. Bugün Lübnan topraklarında yer alan Bikâ' vadisindeki bir köyde 809/1406 tarihinde dünyaya gelmiştir. İlk eğitimini burada babasından almıştır. On iki yaşındayken köyünde meydana gelen bir olayda babası ve bazı akrabalarının öldürülmesi üzerine Bikâî, annesi ve dedesiyle birlikte köyü terk etmiş ve Şam'a yerleşmiştir. Dönemin ilim merkezleri mesabesinde olan önemli şehirlerde bulunan Bikâî, Şam'da İbnü'l-Cezerî'den (öl. 833/1429) aşere okumuş ve kendisinden kıraat dersi almıştır. 834 yılında Kahire'ye gitmiş, başta İbn Hacer (öl. 852/1449) olmak üzere birçok âlimin derslerine katılmıştır. Mücadelecî bir karaktere sahip olan Bikâî, bulunduğu şehirlerde birçok ilim adamıyla iletişime geçmiş, onlardan ilim ve tecrübeler almış, ayrıca onlarla çeşitli münakaşalara girerek birçok konuda reddiyeler yazmıştır. Özellikle Muhyiddîn İbnü'l-Arabî (öl. 638/1240) ve İbnü'l-Fârız (öl. 632/1235) hakkındaki eleştirilerini, tekfir derecesine ulaştırması ve Gazzâlî (öl. 505/1111) hakkında tenkitlerde

alınarak hazırlanan tefsirlerin en güzeli olduğu belirtilir.¹⁰⁹ Bu tefsirin tam adı Nazmü'd-dürer fi tenâsübi'l-Âyât ve's-süver'dir. Ayrıca Bikâî bu tefsiri, Fethu'r-Rahmân fi tenâsübi eczâi'l-Kur'ân, Tercümânü'l-Kur'ân ve mübdî münâsebâtî'l-furkân isimleriyle de adlandırmanın uygun olacağını ifade etmiştir.¹¹⁰ Dikkat edilirse Bikâî'nin

tefsirine uygun gördüğü bu isimler, tefsirinin usulü ve mahiyeti hakkında yeterince bilgi vermektedir.

Bikâî 861/1456 yılında 51 yaşlarında Nazmü'd-dürer'i yazmaya başlamıştır. Yarısına yaklaşınca birçok âlim, bu tefsiri takdirle karşılarken, bir kısmı da Kitab-ı Mükaddes'ten nakilde bulunması ve âyetler arasındaki münâsebeti göstermeye yoğunlaşması sebebiyle kendisini eleştirmiştir. Bu tenkitler üzerine Bikâî tefsir yazımına ara vererek Kitab-ı Mükaddes'ten alıntı yapmanın caiz olduğunu göstermek için el-Ahvâlu'l-Kavîme fi hükmi'n-nakli mine'l-kütübi'l-kadîme isimli risaleyi, âyetler ve sûreler arasındaki münâsebeti aramanın gerekliliğini göstermek için de Mesâ'idün-n-Nazar li'l-eşrâfi alâ makâsidi's-süver adlı kitabı yazmıştır. Bu arada tefsirinin bazı bölümlerini incelemeleri için Kahire'nin ileri gelen âlimlerine sunmuş, onların bir kısmı Nazmü'd-dürer'e takriz yazarken, bir kısmı da Ehl-i Kitap'tan nakilde bulunmanın caiz olduğunu belirtmişlerdir. Tartışma ve dedikoduları bu şekilde bitiren Bikâî, tefsirin yazımına devam etmiş ve 882/1477 tarihinde Şam'da tamamlamıştır.¹¹¹ Bu tefsiri kaleme alırken başta Harâllî'nin (öl. 637/1240) Miftâhu'l-Bâbi'l-mukaffel¹¹² isimli

bulunması onun yapacağı birçok hizmete engel olmuş; ilim çevrelerince yalnızlığı itilmeye çalışılmıştır. Ayrıca yazdığı tefsir dolayısıyla eleştirilerin hedefi olmuştur. Ancak Mısırlı ünlü âlimlerin takrizini almaya muvaffak olunca geride bıraktığı eserler isminin unutulmasına mani olmuştur. Bikâî'yi övenler olduğu kadar yerenler de vardır. Ona en sert tenkitleri yönelten çağdaşı Sehâvî'dir (öl. 902/1497). Sehâvî, Bikâî'yi, ilm-i nücum'la uğraştığını ve aslında onun ilim yönünden üstün bir seviyede olmadığını ileri sürerek sert bir şekilde tenkit etmiştir. Şevkânî (öl. 1250/1834) ise Bikâî'nin geride bıraktığı eserlerin, onun bütün ilimlerde mahir ve otoritesinin bir kanıtı olduğunu ifade ederek Sehâvî'nin eleştirisine cevap vermiştir. Şam'da 885/1480 tarihinde vefat Bikâî tefsir, kuraat, fıkıh, kelim, tasavvuf, tarih ve tabakat, nahiv, mantık, matematik ve edebiyata dair birçok eser kaleme almıştır. Geniş bilgi için bk. Âdil Nuveyhid, Mu'cemu'l-müfessirîn (Beyrut: Mektebetu Nuveyhid es-Sekâfiyye, 1988), 1/17; İbrahim b. Hasan el-Bikâî, Unvânü'z-Zamân bi-terâcimi's-şuyûh ve'l-akrân, thk. Hasan Habeşi (Kahire: Dâru'l-Kütübi ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 2001), 2/62-64; Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed Şemsuddîn es-Sehâvî, ed-Dav'u'l-İlmi' li-ehlil-karni't-tâsi' (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1992), 1/101-110; Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, Nazmu'l-İkyân fi A'yân'l-A'yân, nşr. Philip Hitti (Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1927), 24; Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, el-Bedru't-Tâli' (Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.), 1/19-21; Ömer Nasuhi Bilmen, Büyük Tefsir Tarihi (İstanbul: Bilmen Yayınevi, ts.), 2/594-595; Necati Kara, Burhânuddîn İbrâhîm b. Ömer el-Bikâî ve Tefsirindeki Metodu (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, İslâmî İlimler Fakültesi, Doktora Tezi, 1981), 1-84; Abdussemî' Muhammed Ahmed Haseneyn, Mesâ'idü'n-Nazar li'l-eşrâfi 'alâ makâsidi's-süver (Muhakkikün önsöz) (Riyad: Mektebetu'l-Meârif, 1987), 33-33; Ömer Kara, "Bikâî'nin 'Nazmü'd-Dürer'inde Yer Alan 'İhtibâk Metinleri' -Bir İnşâ Denemesi-", Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 3/3 (2000), 150-154; Ekrem Abdulvahhâb el-Mevsilî, el-İmâmü'l-Allâme Burhânuddîn el-Bikâî ve mehhecuhû fi't-tefsir (Ürdün: Dâru'l-Feth, 2014), 28-32.

¹⁰⁹ Ahmed Rahmânî, Mesâdirü't-tefsiri'l-mevdûi (Kahire: Mektebetu Vehbe, 1989), 6.

¹¹⁰ Burhânuddîn Ebu'l-Hasan İbrahim b. Ömer el-Bikâî, Nazmü'd-dürer fi tenâsübi'l-Âyât ve's-süver, thk. Abdurrezzâk Galib el-Mehdî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995), 1/5. Bikâî, âyetler ve cümleler arasındaki münâsebeti gösterirken lemmâ edatını çokça kullanması nedeniyle bu tefsirin bir adımı da Lemmâ koymuştur. bk. Kara, Bikâî ve Tefsirindeki Metodu, 92.

¹¹¹ Kara, Bikâî ve Tefsirindeki Metodu, 95-96; Necati Kara, "Nazmü'd-Dürer", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/463.

¹¹² Harâllî'nin bazı eserleri tek bir kitapta toplanmıştır. bk. Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Harâllî el-Merâkeşi, Turâsu Ebi'l-Hasan el-Harâllî el-Merâkeşi fi't-tefsir, thk. Muhemmâdî b. Abdisselâm el-Hayyâtî (b.y.: Metâbiu'n-Necâh el-Cedide, 1997)

eseri ile İbnü'z-Zübeyr es-Sekâfî'nin (öl. 708/1308) el-Burhân fi tertîbi süveri'l-Kur'ân'¹¹³ olmak üzere birçok eserden yararlanmışır.¹¹⁴

Bikâî Nazmü'd-dürer'de sûreler, âyetler hatta cümleler bazen de kelimeler arasındaki münâsebeti göstermiş, bu vesileyle Kur'ân âyetlerinin tertibindeki i'câzı ortaya koymaya çalışmıştır. Her ne kadar daha önce bazı tefsirlerde âyetler arasındaki anlam irtibatına değinilmiş de bütün âyetler arasındaki münâsebet gösterilmemiştir. Bikâî ise âyetler ve sûreler arasındaki münâsebet konusuna ağırlık vermiş; bu alanda tek sayılabilecek bir eser kaleme almıştır. Diğer taraftan Bikâî tefsirinin ağırlık noktası bu olmakla birlikte, Kur'ân'da Ehl-i kitab'ın zikredildiği her yerde doğrudan Tevrat, İncil ve Zebur'dan nakillerde bulunmuş, yeri geldiğinde fikhî ve kelâmî meselelere yer vermiş, nahiv yönünden tahliller yapmış, belâgat, meânî ve i'câz yönlerinden izahlarda bulunmuş, (varsa) nüzul sebeplerini aktarmıştır.¹¹⁵

Tefsirinin mukaddimesinde âyetlerin ve sûrelerin tertibinin münâsebetini ele alacağını¹¹⁶ ve Münâsebâtü'l-Kur'ân ilminin, "Kur'ân cüzlerinin (bölümlerinin) tertibinin illet ve gerekçelerinin bilinmesini sağladığını"¹¹⁷ ifade eden Bikâî, her bir sûre isminin, sürenin temel hedefini (maksûdunu) ortaya koyduğunu

belirtmiştir. Çünkü her türlü isim, kendisiyle müsemması arasındaki münâsebeti izhar eder. Sürenin ismi de özet olarak (icmalen) sûrede olan tafsilata delalet eder. Sûrelerin maksûdu da ismiyle olan münâsebetine götürür. Bikâî devamlı, bütün sûrelerin maksûduna değineceğini, sûrelerin maksûdu ile ismi arasındaki anlam ilişkisini göstereceğini ve bütün besmeleleri sürenin maksûduna uygun bir şekilde tefsir edeceğini ifade

etmiştir.¹¹⁸ Bikâî Fâtiha süresinin girişinde belirlediği bu hususları bütün sûrelere uygulamıştır. Bu çerçevede

sûre girişlerinde maksûduhâ ifadesiyle öncelikle sürenin konusu/konuları ve ana fikri hakkında bilgi vermiştir. Akabinde sûre ismi ile müsemması, sûre başı ile sonu, bir önceki sürenin sonu ile tefsiri yapılan sürenin baş tarafı arasındaki münâsebeti göstererek sûreler arasındaki münâsebeti değinmiş, besmeleyi de ilgili sürenin maksûduna göre yorumlamıştır. Ardından her ayeti cümle cümle, kelime kelime izah eden Bikâî, âyetler

arasındaki münâsebetlere değinmiştir.¹¹⁹

¹¹³ bk. Ebû Ca'fer Ahmed b. İbrahim b. Ez-Zübeyr el-Girnâti, el-Burhân fi tertîbi süveri'l-Kur'ân, thk. Muhammed Şa'bân (Fas: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1990)

¹¹⁴ bk. Kara, Bikâî ve Tefsirindeki Metodu, 100-140; Kara, "Nazmü'd-Dürer", 32/463; Mevsilî, Burhânuddîn el-Bikâî ve mehhecuhû

fi't-tefsîr, 107-162.

¹¹⁵ Kara, Bikâî ve Tefsirindeki Metodu, 97.

¹¹⁶ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 1/3.

¹¹⁷ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 1/5.

¹¹⁸ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 1/11-12.

¹¹⁹ Kara, Bikâî ve Tefsirindeki Metodu, 98; Kara, "Nazmü'd-Dürer", 32/463; Mehmet Faik Yılmaz, Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet (Ankara: DİB Yayınları, 2005), 57; Ali Kaya, "Sure Mukaddimelerinde Verilen Bilgiler Çerçevesinde Müfessirlerin 'Sure Bütünlüğü'ne Yaklaşımları (Klasik-Çağdaş Karşılaştırılması)", Mütefeikir 6/11 (2019), 47. Ayrıca bk.

Bikâi, tefsirle ilgili diğer eseri Mesâ'idü'n-NAZAR'da ise mukaddimeden sonra Mısır ulemasının tefsirine yazdıkları takrizleri koymuştur. Daha sonra 114 süreyi tek tek ele alarak onların Mekki-Medenî bilgileri, âyet sayıları, maksûdu ve fazileti hakkında düzenli bilgiler vermiştir.¹²⁰ Ayrıca Mesâ'idü'n-NAZAR'da sûrelerin maksûduyla ilgili verilen bilgilerin, Nazmü'd-dürer'deki bilgilerle aynı olduğunu ifade etmek gerekir. Örneğin Neseî, bu iki eserde, et-Tekâsür sûresinin maksûdunu, başka sûrelerle ilişkilendirerek izah etmiştir. Buna göre et-Tekâsür'ün maksûdu, el-Kâri'a sûresinin tasvir ettiği ve el-Âdiyât sûresinin de işaret ettiği kıyamet günü helak olmanın nedenini açıklamaktır. Bu da mal mülk biriktirmek ve zeval yurduna (dünyaya) aşırı meyletmektir.¹²¹

2.1. Bikâi'nin Besmele Yorumu

Bikâi el-Fâtiha sûresinin girişinde de belirttiği gibi Kur'an'daki bütün besmeleleri, ilgili sûrenin maksûduna (ana fikri ve konusu) uygun tefsir etmeye çalışmıştır. Ömer Neseî'nin et-Teyisîr'inde olduğu gibi Allah, RAHMÂN ve RAHİM lafızlarına ellezi ismiyle eklediği kafiyele cümlelerle besmeleyi açıklamıştır. Ancak Ömer Neseî'nin aksine ne mukaddimede ne de el-Fâtiha sûresinin tefsirinde besmeleyi oluşturan unsurlar ve temel kavramlar hakkında detaylı açıklamalar yapmıştır. Ayrıca bu üç isme eklediği cümle ve ifadeleri, âyetler ve âyetlerin bölümlerinden seçmemiş, kendine has bir usulü takip ederek sıkça kullandığı fiil, isim ve ifadelerle kafiyele cümleler oluşturmuştur. Bununla birlikte Fâtiha sûresinin tefsiri sırasında, Harâllî'den iktibasla besmelenin başındaki be harfi, Allah, RAHMÂN ve RAHİM lafızlarının medlullerine ilişkin kısa açıklamalara yer vermiştir. Buna göre besmeledeki be harfinin anlamı, Yüce Allah'ın, sebep olma hikmetini (hikmetü't-tesbîb) izhar etmesidir. İsim, kalpler için gizli olanın, kulaklar vasıtasıyla fertler şeklinde (sûratü'l-efrad) açığa çıkarılmasıdır. Allah, akılların erişemediği yerde kalplerin kendisine yöneldiği bir isimdir. Bu nedenle akıllar ona kulluk edip hayran kalır, ona ibadet eder ve hoşnut olur. Yani onunla yetinip başka bir şeye muhtaç olmaz. RAHMÂN, rubûbiyetin kapsadığı her şeyi içine alan rahmettir. RAHİM ise rahmetin ulûhiyetin razı olduğuna tahsis edilmesidir.¹²²

Bikâi, burada RAHMÂN ismini açıklarken ŞÂMİL/ذ (kapsayan), KÂFİ/ذ (tüm, bircümle) ve RAHMET sözcüklerini, RAHİM ismini izah ederken HÂSS/ذ (mahsus, özgü) ve RAHMET isimleriyle terdâ/ذ (razı/hoşnut olur) fiilini kullanmıştır. Bu kelimelerin tercih edilmesi, aslında Bikâi'nin bu iki isme yüklediği anlamla ilgili

Şahin Güven, "Tefsir İlminin Bir Alt Disiplini Olarak "Makâsıdu's-Süver", BilimName: Düşünce Platformu 35/1 (2018), 110-111.

¹²⁰ Geniş bilgi için bk. Burhânuddîn Ebu'l-Hasan İbrahim b. Ömer el-Bikâi, Mesâ'idü'n-NAZAR lil İŞRÂFİ ALÂ mekâsidi's-süver, thk.

Abdüssemî' Muhammed b. Ahmed Haseneyn (Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, 1987).

¹²¹ Bikâi, Mesâ'idü'n-NAZAR, 3/241; a.mlf., Nazmü'd-dürer, 8/516. el-Hümeze ve el-İnşirâh sûrelerinin maksûdunun açıklaması için ayrıca bk. Bikâi, Mesâ'idü'n-NAZAR, 3/207, 247; a.mlf., Nazmü'd-dürer, 8/460, 525.

¹²² Bikâi, Nazmü'd-dürer, 1/13.

bir durumdur. Çünkü bu kısa açıklamada RAHMÂN ismine “Allah’ın rahmetinin her şeyi kapsamı”, RAHİM ismine de “Allah’ın rahmetinin, sadece onun razı olduklarına mahsus olması” şeklinde bir anlam verdiği görülmektedir. Bikâî’î, sûre başlarında bulunan besmelelerdeki RAHMÂN ve RAHİM kelimelerini açıklarken de ya aynı kelime ve ifadeleri yahut da benzerlerini kullanarak buradaki anlamı (el-Fâtiha sûresinde verdiği anlamı) muhafaza etmiştir. Örneğin Kevser sûresinin maksûdunun (hedefi ve konusu), olması mümkün her türlü hayırla mükâfat (minha) olduğunu, el-Kevser isminin bu hususu açıkladığını ve NAHR olayının da buna benzediğini belirtmiştir. Çünkü NAHR, devenin boğazlanması olayını ifade eder ve bu durum (devenin NAHR) Arapların nezdinde cömertliğin zirvesidir.¹²³ Daha sonra Bikâî, besmeleyi sûrenin maksûduna göre şöyle izah etmiştir:

“Mutlak mâlik (el-Melik), en büyük (el-A’zam), lütfunun artışının bir sınırı olmayan el-Cevâd el-Ekrem Allah’ın, cömertliğiyle bütün yaratıkları kuşatan ve (yağmur gibi olan) lütfunu onlar arasında farklı şekillerde dağıtan Rahmân’ın, hizbine (kendine iman edenlere) doğru yolunu bulmayı ve ipine sarılmayı tahsis/nasip eden Rahîm’in adıyla...”¹²⁴

Görüldüğü gibi bu yorumda sûrenin konusuna bağlı olarak Allah ismine cevâd ve ekrem isimleri eklenerek Allah’ın lütfunun sınırsızlığı vurgulanmış, RAHMÂN’ın açıklamasında şemile (kapsadı), HALÂK (mahlukât) ve CÜD (cömertlik) kelimeleriyle Yüce Allah’ın cömertliğinin her şeyi kapsadığı, RAHİM lafzının açıklamasında da HASSA (ayrıcalık verdi, bahşetti) ve HİZB (grup, taraftar) sözcükleriyle Yüce Allah’ın sadece hizbine (kendine inananlara) hidayetini ve ipine sarılmayı bahşettiği ifade edilmiştir.

Bikâî, Mâûn sûresinin girişinde de aynı usulü takip ederek besmeleyi yorumlamıştır. Buna göre el- Mâûn sûresinin maksûdu, cezadan (hesap verme) dolayı yeniden dirilişi inkâr etmeye -ki bu kötülüklerin anasıdır- dikkat çekmektir. Çünkü bu (inkâr olayı), inkâr edeni, kötü ve çirkin işleri yapmaya itmekte, nihayetinde büyük günahları küçümsemek onun huyu olmakta ve böylece bu kişi ahlaksız birine dönüşmektedir. Besmeleyi de şöyle açıklamıştır:

“Azameti her türlü şaibe ve noksanlıktan beri ve her türlü kemal kendisine mahsus olan Allah’ın, nimetini hem güzel hem de kötü/çirkin davrananlara teşmil eden ve herkese ihsanda bulunan Rahmân’ın, nimetin tamamlanmasını evliyasına (dostlarına) tahsis edip ittisal (buluşma) nimetini onlara bahşeden Rahîm’in adıyla...”¹²⁵

¹²³ Bikâî, Nazmü’-d-dürer, 8/547.

¹²⁴ Bikâî, Nazmü’-d-dürer, 8/547 (لا تخافوا ولا تحزنوا، ان الله اعلم الغيوب).

الله اعلم الغيوب، ان الله اعلم الغيوب.

(. ان الله اعلم الغيوب، ان الله اعلم الغيوب).

¹²⁵ Bikâî, Nazmü’-d-dürer, 8/541 (ان الله اعلم الغيوب، ان الله اعلم الغيوب، ان الله اعلم الغيوب).

Dikkat edilirse burada da RAHMÂN izah edilirken 'AMME, gamERA (kapladı), nimet ve neVÂL/ (hediye) kelimeleri, RAHÎM izah edilirken de HASSA, HABÂ (vermek, hediye vermek), evliYÂ (dostlar), itmÂM (tamamlamak) ve nimet sözcükleri tercih edilmiş, bu vesileyle RAHMÂNın genel, RAHÎmin ise özel bir muhtevaya sahip olduğu ifade edilmiştir.

Bikâî, el-Kâri'a sûresinin maksûdunu, başındaki ve sonundaki hallerini ve insanların o gün (ceza günü) "kurtuluşa eren" ve "helak olan" şeklinde taksimini tasvir ederek din (ceza) gününün izah edilmesi şeklinde ifade etmiştir. Devamında besmeleyi "Âlemlerin yüce sahibi (el-Melikü'l-a'lâ) Allah'ın, var etme ve açıklama nimeti herkesi kapsayan Rahmân'ın ve hizbini (kendisine iman edenleri), sevdiği ve razı olduğu şeye muvaffak

kılan Rahîm'in adıyla."¹²⁶ biçiminde açıklanmıştır. Burada ise RAHMÂNı 'AMME, nimet, cemî' (tüm, herkes) ve verÂ

(insanoğlu, halk) kelimeleri, RAHÎmi de HASSA, yühıbbu (sever), yerdÂ (razı/hoşnut olur) ve hizb kelimeleriyle tefsir etmiştir. Onun RAHÎmin açıklamasında yuhıbbu (sever) ve yerdÂ fiillerini tercih etmesinin, el-Kâri'a 101/7. âyetteki "İşe RÂdiye رَاضٍ بِهَا" (hoşnut eden bir yaşayış) tamlamasıyla ilgili bir durum olduğu anlaşılmaktadır.

Bikâî, el-İnşirâh sûresinin maksûdunun, ed-Duhâ sûresinin sonunda zikri geçen nimetin detaylı anlatımı ve "nimeti tahdis"le (nimeti anma) neyin murat edildiğinin açıklaması olduğunu belirtmiştir. Müfessire göre nimeti tahdis ise Allah'a ibadet konusunda çaba göstererek nimete şükürle mukabelede bulunmak, ihsanda bulunması sebebiyle onun rahmetinin büyüklüğünü hatırlayarak kendisine yönelmektir. Bikâî, sûrenin konusuyla ilgili bu bilgileri verdikten sonra besmeleyi şöyle açıklamıştır:

"Emri yüce ve şanı büyük, kendisinden başka ilah olmayan ve çokça nimet veren Allah'ın, yarattıklarının hepsine cömertliğiyle bolca ihsanda bulunan -ki o, celal ve ikram sahibidir- Rahmân'ın ve saygıdeğer ehline (ehl-i hazret/iman edenlere), rahmetini tahsis ederek (onlara tahsis edilmiş makamların) en yücesine yücelten

Rahîm'in adıyla"¹²⁷

Besmelenin buradaki tefsirinde, RAHMÂndan sonra efÂDA (taştı, Allah bolca verdi), cûd (cömertlik) ve HALK (mahlûk) sözcükleri zikredilerek Allah'ın kerem sahibi olduğu vurgulanmış, rahîmin açıklamasında ise ehl-i HAZRET, HÂSS, RAHMET, A'LÂ (yükseltti) kelimeleri tercih edilerek Allah Teâlâ'nın sevdiği kullarını yüce makama çıkardığı ifade edilmiştir. Bikâî'nin, RAHÎm isminin medlulüne ilişkin kullandığı "en yüce makama yükseltme" ifadesini el-İnşirâh 94/4. âyeti (Senin şânını ve ününü yüceltmedik mi?) dikkate alarak oluşturmuş olması mümkündür. Ayrıca Allah lafzından sonra kullandığı "çokça nimet verme" olayının vurgulanması, sûrenin maksûduna bağlı bir husus olabilir.

¹²⁶ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 8/513 (انومقألوحب روضی) * عولوی الرح بلقی طی : ریح لده باده (وللبلک ان یعی الرح بلقی طی).

¹²⁷ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 8/460 (نه ریح لده باده الرح بلقی طی) دلایله ریح لده باده الرح بلقی طی : دلایله ریح لده باده الرح بلقی طی (یحی ذلی ریه اص یی ایشل اص صاص یی ذلی یغی ام).

Bikâi, el-Mü'mînün sûresinin maksûdunun, felahın müminlere tahsis edilmesi olduğunu belirttikten sonra besmeleyi "Emrin tamamı kendine mahsus olan- ki onun emrini engelleyecek kimse yoktur- Allah'ın,

beyanı iletmek (vahyi insanlara ulaştırmak) rahmetinin genelinden olan Rahmân'ın ve dilediğine imanı tahsis/bahşeden Rahîm'in adıyla"¹²⁸ biçiminde açıklamıştır. Buradaki besmele açıklamasında da her zaman tercih ettiği belli sözcükleri ('umûm, rahmet, beyân/tebliğ, hassa, erâde, iman) tercih etmiştir. Ayrıca sûre

isinin el-Mü'nînün olması ve bu sûrede müminlerin özelliklerinden bahsedilmesi göz önünde bulundurularak RAHİM ismi tefsir edilmiş olabilir.

Bikâi'ye göre Müddessir sûresinin maksûdu kibir ehlini, helak yurduyla inzar etmeye (uyarmaya) çabalamak, günahkâr inkârcıların nefislerinde yeniden dirilişi tespit etmek ve çok başılayıcı aziz olan Allah'ın hilmiyle zikir ehline müjdeye işaret etmektir. Sûre girişindeki besmele ise "Âlemlerin sahibi (el-Melik), yüce, tek ve kakhâr olan Allah'ın, var etme ve açıklama nimetini hem iyilere hem kötülere teşmil eden Rahmân'ın ve dostlarına (ehl-i asfiya) düşünebilmeyi/akletme (istibsâr) ve kalıcı yurda (dâru'l-karâr) ulaşmayı muvaffak kılan rahîm'in adıyla"¹²⁹ şeklinde açıklanmıştır. Bikâi, burada RAHMÂN'ın tefsirinde 'AMME, İCÂD (var etme) ve

beyân (açıklama) kelimelerini, RAHİM'in tefsirinde de HASSA fiiliyle ehl-i asfiya ifadesini tercih etmiştir.

Sonuç olarak Bikâi, sûrelerin başındaki bismelenin temel kavramları olan RAHMÂN ve RAHİM kelimelerini tefsir ederken belli kelime ve ifadeleri tercih etmiştir. Bu usul, aslında onun RAHMÂN ve RAHİM kelimelerine verdiği anlamla ilgilidir. Çünkü Bikâi, başından itibaren RAHMÂN ismine "Allah'ın iyi-kötü ayrımı yapmadan herkese merhamet edip lütufta bulunması", RAHİM ismine de "Allah'ın sadece razı olduğu ve sevdiği dostlarına merhamet edip lütufta bulunması" temel anlamını yansıtmak için bahsi geçen kelime ve kalıplara

başvurmuştur. Bu çerçevede RAHMÂN kelimesinden sonra Allah'ın rahmet ve lütfunun herkesi kapsadığını ifade etmek için 'amme/'amme/'umûm (geneli içine aldı/genel),¹³⁰ vesî'a (kapsadı),¹³¹ efâda (akıttı, Allah bolca verdi),¹³² ehâta (çevreledi/iyata etti),¹³³ cemî' (tüm, herkes),¹³⁴ halk/mahlûkât/halâik (mahlûkât),¹³⁵ küll (tüm, herkes),¹³⁶ istevâ (eşit odu),¹³⁷ nimet,¹³⁸ rahmet,¹³⁹ icâd (var etmek),¹⁴⁰ şemile/şümûl

¹²⁸ Bikâi, Nazmü'd-dürer, 5/182 (بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ الَّذِیْ هُوَ الْوَعْدُ الَّذِیْ لَا یُخٰنُ وَرَبِّ الْمَقٰدِرِ)

¹²⁹ Bikâi, Nazmü'd-dürer, 8/220 (قَوْلُ رَبِّیْ رَازِلُ لِهٰلِكٍ اَفْوَیْلُ لَوَجْدٍ اَبَارَ، الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ، وَالْحٰجَةُ اِلٰی رَبِّیْ اِنْ اَبْرَءُ اِلٰی رَبِّیْ اَنْ یُّرَحِمَ اِلٰی اَر اَنْ یُّرَبِّقَ اِلٰی)

¹³⁰ Bikâi, Nazmü'd-dürer, 2/205, 384; 3/411, 498; 4/3, 117, 517; 5/129, 405; 6/3, 239; 7/148, 220.

¹³¹ Bikâi, Nazmü'd-dürer, 2/3; 7/339, 432.

¹³² Bikâi, Nazmü'd-dürer, 2/579.

¹³³ Bikâi, Nazmü'd-dürer, 3/181.

¹³⁴ Bikâi, Nazmü'd-dürer, 3/498; 4/165; 5/4, 533; 7/3.

¹³⁵ Bikâi, Nazmü'd-dürer, 4/165, 199, 243, 517; 5/4, 63, 582; 7/3, 270, 474.

¹³⁶ Bikâi, Nazmü'd-dürer, 4/327, 5/229, 582.

¹³⁷ Bikâi, Nazmü'd-dürer, 5/4.

¹³⁸ Bikâi, Nazmü'd-dürer, 5/4, 63.

(kapsadı/kapsamak),¹⁴¹ beriyye (mahlûk),¹⁴² kerem/cûd (cömertlik),¹⁴³ beyân/beyân-ı ‘âmm/nimetü’l-beyân (açıklamak, vahyin insanlara ulaştırılıp açıklanması)¹⁴⁴ gibi kelime ve ifadeleri kullanmıştır. RAHİM

kelimesinden sonra da Allah’ın sadece sevdiklerine ve dostlarına merhamet edip ihsanda bulunduğunu vurgulamak için etemme/itmâm (tamamlamak),¹⁴⁵ nimet,¹⁴⁶ ehl-i tevfik/tevfik (muvaffakiyet),¹⁴⁷ en şâe/men ihtâra/men istafâ (dilediği/istediği kimse),¹⁴⁸ ‘ibâd (kullar),¹⁴⁹ hassa/yehussu/hâss/ihtisâs (tahsis etmek, bahşetmek),¹⁵⁰ fazl (üstünlük, edem),¹⁵¹ şerrafe (şereflendirdi),¹⁵² ehl-i vüdd/vidâd (sevgi ehli, Allah’ın sevdiği kulları),¹⁵³ yerdâ (hoşnut/razı olur)¹⁵⁴ yuhyî kulûbe ehl-i vüddihi (sevdiklerinin kalplerini ihya eden),¹⁵⁵ menne/yemunnu (nimet verdi),¹⁵⁶ ehlü’l-ıman (iman ehli),¹⁵⁷ ehlü’l-ırfân (ırfan ehli),¹⁵⁸ zirvetü’l-ihsân (ihsanın zirvesi),¹⁵⁹ letafe (nazik davrandı/merhametli oldu),¹⁶⁰ evliyâ (dostlar),¹⁶¹ encâ (kurtardı)¹⁶² enâra (aydınlattı),¹⁶³ tarîk-i cennet (cennet yolu),¹⁶⁴ ehbâb (sevdikleri, arkadaşlar),¹⁶⁵ ‘atf (şafkat),¹⁶⁶ ehl-i kerâmet (keramet ehli),¹⁶⁷ hizb/ehl-i hizb (tarafdar, Allah’a iman edenler),¹⁶⁸ ulu’l-elbâb (akıl sahipleri),¹⁶⁹ sevâb,¹⁷⁰

¹³⁹ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 5/63, 229.

¹⁴⁰ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 5/63, 129.

¹⁴¹ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 5/229, 533; 6/3; 7/474.

¹⁴² Bikâi, Nazmü’l-dürer, 6/3.

¹⁴³ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 6/67; 7/432.

¹⁴⁴ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 7/88, 148, 402.

¹⁴⁵ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 5/4; 7/339.

¹⁴⁶ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 5/4.

¹⁴⁷ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 5/4; 7/270, 291, 547.

¹⁴⁸ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 5/63, 126, 229, 291; 6/482; 7/3, 270, 339.

¹⁴⁹ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 5/63, 291.

¹⁵⁰ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 5/129, 460; 6/3, 482; 7/88, 148, 244, 339, 371.

¹⁵¹ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 5/129, 291.

¹⁵² Bikâi, Nazmü’l-dürer, 5/229; 6/200.

¹⁵³ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 5/344; 6/356; 7/62, 312, 509.

¹⁵⁴ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 5/344; 7/270, 312.

¹⁵⁵ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 5/344.

¹⁵⁶ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 5/405; 6/144.

¹⁵⁷ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 5/460.

¹⁵⁸ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 5/533.

¹⁵⁹ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 5/533.

¹⁶⁰ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 5/582.

¹⁶¹ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 5/582; 6/239, 412; 7/88.

¹⁶² Bikâi, Nazmü’l-dürer, 5/582.

¹⁶³ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 6/3.

¹⁶⁴ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 6/3.

¹⁶⁵ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 6/42.

¹⁶⁶ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 6/67.

¹⁶⁷ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 6/144, 200.

¹⁶⁸ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 7/148, 402.

¹⁶⁹ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 7/220.

¹⁷⁰ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 7/220.

fâze/fevz (nail oldu),¹⁷¹ dâru'l-karâr (kalıcı yurt),¹⁷² ehl-i kunût (itaat ehli),¹⁷³ inkâz mine'd-dalâl (dalaletten kurtarma),¹⁷⁴ ehl-i tâat,¹⁷⁵ ehl-i kurb (Allah yakın olanlar),¹⁷⁶ asfiyâ/ehl-asfiyâ (dostlar)¹⁷⁷ gibi isim, fiil ve

ifadeleri yoğun bir şekilde kullanmıştır. Bikâî, lafzattullâhın tefsirinde de Yüce Allah'ın isim ve sıfatlarının açıklayan kelime ve ifadeleri tercih etmiştir.¹⁷⁸ Dikkat edilirse RAHMÂN kelimesinin genel, RAHİMİN de özel bir muhtevaya sahip olduğunu vurgulamak için sıklıkla yakın anlamlı kelime ve ifadeler tercih edilmiştir.

Dolayısıyla Bikâî, el-Fâtiha sûresinin tefsirinde, her bir besmeleyi başında bulunduğu sûrenin maksûduna uygun bir şekilde tefsir edeceğini belirtip bunun için bütün çabasını ortaya koymuşsa da verilen örneklerde de görüldüğü gibi yakın anlamlı kelime ve ifadeleri çokça kullanması nedeniyle birçok sûre girişindeki besmele açıklamaları anlam ve vurgu olarak birbirine benzemiştir.¹⁷⁹

Diğer taraftan Bikâî'nin kendisinden üç asır önce yaşamış olan Ömer Neseff'den etkilenecek böyle bir usulü takip etmiş olması mümkündür. Onun, Mesâ'idü'n-NAZAR isimli eserinde el-Fâtiha sûresinin âyet sayıları konusunda Ömer Neseff'in et-Teyisr'ine atıfta bulunması,¹⁸⁰ bu hususu desteklemektedir. Aynı zamanda

Bikâî'nin besmeleyi açıklarken kafiyeli ve şiirsel bir metin oluşturması, onun edebî kişiliği ve şair kimliğiyle de¹⁸¹ açıklanabilir. Bununla birlikte Ömer Neseff, besmeleleri açıklama yöntemi hakkında bilgi vermediği halde, Bikâî sûre girişlerindeki her bir besmeleyi sûre maksûduna göre tefsir edeceğini belirtmiş, Ömer

Neseff'den farklı olarak Allah, RAHMÂN ve RAHİM isimlerine eklediği ve şiirsel bir metin haline getirdiği ifade ve cümleleri âyetlerden seçmemiştir. Ayrıca onun, el-Fâtiha sûresindeki RAHMÂN ve RAHİM isimleriyle ilgili kısa açıklamasında ve diğer sûrelerdeki açıklamalarında Allah'ın rahmetini dünya ve ahiretle sınırlamadığı görülmektedir.

Sonuç

Allah'ın zâtına ve sıfatlarına delalet etmesi hasebiyle bütün şeriatın hülasası niteliğinde olan besmele, peygamberler vasıtasıyla kuşaktan kuşağa aktarılan bir sünnettir. Bundan dolayı hem tefsirlerde hem de müstakil eserlerde farklı açılardan incelenmiş ve tefsir edilmiştir.

¹⁷¹ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 7/244, 402.

¹⁷² Bikâî, Nazmü'd-dürer, 7/244.

¹⁷³ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 7/291.

¹⁷⁴ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 7/312.

¹⁷⁵ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 7/370.

¹⁷⁶ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 7/402.

¹⁷⁷ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 7/474; 8/220.

¹⁷⁸ Örnek olarak bk. Bikâî, Nazmü'd-dürer, 2/3, 181, 411, 498; 3/3, 117, 165, 199; 8/508, 513.

¹⁷⁹ Adnan Arslan, "Bikâî'nin Nazmü'd-Dürer Tefsirinde Münâsebet İlmî'ne Dair Bir İnceleme: 30. Cüz Özelinde", Tefsir Araştırmaları Dergisi 5/1 (Nisan 2021), 370-372.

¹⁸⁰ Bikâî, Mesâ'idü'n-NAZAR, 1/208.

¹⁸¹ Bikâî'nin edebî yönü ve şiir kitapları için bk. Kara, Bikâî ve Tefsirindeki Metodu, 30-32, 76-80.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla tefsir tarihinde Ömer Neseî ve Bikâî dışında, sûre girişlerinde bulunan bütün besmeleleri sûrenin konusu ve muhtevasına göre kafiyeli metinler şeklinde ayrı ayrı açıklayan başka müfessir bulunmamaktadır. Ömer Neseî'nin (belki de) Kuşeyrî'den mülhem başlattığı bu usûlü, üç asır sonra Bikâî canlandırmıştır. Bu açıdan bu iki müfessirin çabalarını tefsir tarihinde bir zenginlik ve özgün bir yaklaşım olarak değerlendirmemümkündür.

Ömer Neseî, sûre girişlerinde Allah, RAHMÂN ve RAHİM lafızlarına ellezî ismiyle eklediği cümleleri, ilgili sûreden seçtiği âyet veya âyet bölümlerinden oluşturmuştur. Ancak âyetleri ilave ederken, sûrenin konusunu yansıtacak mahiyetteki âyetleri seçme gayretinde olmamıştır. Bununla birlikte kısa sûrelere geldikçe bu üç lafza iliştirilen âyetlerin, sûrelerin muhtevasını daha çok yansıttığı görülmektedir. Bu da sûrelerin hacmi ve onlarda ele alınan konu/konularla ilgili durumdur. Çünkü genelde uzun sûrelerde birbiriyle ilişkili birkaç konu işlenirken, kısa sûrelerde bir konudan bahsedilmektedir. Şu hâlde Ömer Neseî'nin öncelikli hedefinin sûrenin muhtevası hakkında bilgi vermekten ziyade, sûre tefsirine dikkatleri çeken etkili ve şiirsel bir başlangıç yapmak olduğu ifade edilebilir. Zira o, tefsirinde sûrelerin konuları hakkında düzenli bilgiler vermekle birlikte, besmeleye eklediği âyetlerle sûrelerin girişinde tespit ettiği konular arasında bir bağlantı kurmamıştır. Bikâî ise Allah, RAHMÂN ve RAHİM lafızlarına ellezî ismiyle eklediği ve şiirsel bir metin oluşturduğu cümleleri, doğrudan âyetlerden almak yerine belli kelime ve ifadeleri kullanarak kendisi oluşturmuştur. Ayrıca bahsi geçen kelime ve ifadeler vasıtasıyla RAHMÂN ve RAHİM kelimelerine bütün sûrelerde aynı anlamı vermeye ve besmeleyi de sûre maksûduna göre açıklamaya çalışmıştır. Bu sebeple Allah, RAHMÂN ve RAHİM isimlerini izah ederken ya aynı kelimeleri ya da yakın anlamlı kelimeleri ve ifadeleri sıklıkla kullanmıştır. Bu ise birbirine benzer besmele

yorumlarının ortaya çıkmasına neden olduğu gibi kafiyeli cümlelerle yapılan besmele açıklamalarıyla ilgili sûrenin muhtevası arasındaki münâsebetin gösterilmesini zorlaştırmıştır.

Ömer Neseî ve Bikâî'nin besmeleleri sûre muhtevasıyla açıklama çabalarının, onların Kur'ân'a bütüncül yaklaşımlarının bir parçası olduğu ifade edilebilir. Çünkü her iki müfessir de sûrelerin konusunu tespit etmenin yanı sıra sûreler arasındaki münâsebeti göstermişler ve âyetler arasındaki bağlantı ve anlam ilişkilerine değinmişlerdir. Ayrıca besmeledeki Allah, RAHMÂN ve RAHİM isimlerini kafiyeli ve şiirsel metinler şeklinde açıklama usûlü, Ömer Neseî ve Bikâî'nin şair kimlikleri ve edebi kişilikleriyle de açıklanabilir.

Sonuç olarak besmeleyi her bir sûrenin muhtevasıyla irtibatlandırarak yorumlamak, değerli bir çaba olmakla birlikte, yapılanın aynı zamanda zorlama bir iş olduğu da ifade edilebilir. Kafiyeli besmele yorumlarıyla sûrelerin muhtevaları arasında her zaman ilişki kurulamayışı da bu düşüncüyü desteklemektedir.

Kaynakça

- Akpınar, Ali. "İşârî Tefsir ve Kuşeyrî (ö.465/1072)'nin Besmele Tefsiri". TASAVVUF: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi 3/9 (2002), 53-92.
- Arslan, Adnan. "Bikâî'nin Nazmu'd-Dürer Tefsirinde Münâsebet İlmî'ne Dair Bir İnceleme: 30. Cüz Özelinde". Tefsir Araştırmaları Dergisi 5/1 (Nisan 2021), 278-297.
- Aslantürk, Ayşe Humeyra. Ebû HAFS Ömer en-Neseffî'nin (öl. 537/1142) "et-Teyşir fi't-Tefsîr" Adlı Tefsirinin Tahlîli ve el-BAKARA Sûresi'nin Tenkidli Neşri. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1995. Aslantürk, Ayşe Humeyra. "Neseffî, Necmeddîn". Türkiye Diyanet Vakfı İSLAM Ansiklopedisi. 32/571-572. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Aydemir, Abdullah. "Besmele". Diyanet İlmî Dergi [Diyanet İşleri BAŞKANLIĞI Dergisi] 10 (1971), 82-89.
- Bedir, Ahmet. "Kuşeyrî'nin "Letâifü'l-İşârât" Adlı Tefsiri'nde "Besmele" Yorumu". Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 6 (2000), 189-213.
- "Besmele". Temel İslam Ansiklopedisi. ed. Tuncay Başoğlu. 1/459-460. İstanbul: İSAM Yayınları, 2019.
- Bikâî, Burhânuddîn Ebu'l-Hasan İbrahim b. Ömer. Mesâ'idü'n-NAZAR li'l-İŞRÂFİ ALÂ mekâsidi's-süver. 3 Cilt. thk. Abdüssemi' Muhammed b. Ahmed Haseneyn. Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1987.
- Bikâî, Burhânuddîn Ebu'l-Hasan İbrahim b. Ömer. Nazmü'd-dürer fi tenâsübi'l-ÂYÂT ve's-süver. thk. Abdurrezzâk Çâlib el-Mehdî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995.
- Bikâî, İbrahim b. Hasan. Unvânu'z-ZAMÂN bi-terâcimi's-şuyûh ve'l-akrân. thk. Hasan Habeşi. 8 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübi ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 2001.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. Büyük Tefsir Tarihi. 2 Cilt. İstanbul: Bilmen Yayınevi, ts.
- Can, Ali. "Aliyyü'l-Kârî'nin Envârü'l-Kur'ân ve Esrârü'l-Furkân Adlı Tesirinde Besmele Yorumu". Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 14/2 (2012), 37-66.
- Can, Ali. "Ebû Saîd el-Hâdimî'nin Risâletü'l-Besmele Adlı Eserinde On Sekiz İlim Dalına Göre Besmele Yorumu". Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 14/1 (2012), 1-73.
- Dâvûdî, Şemsuddîn Muhammed b. Ali. TABAKÂTU'l-müfessirin. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983.
- Derman, M. Uğur - Uzun, Mustafa İsmet. "Besmele". Türkiye Diyanet Vakfı İSLAM Ansiklopedisi. 5/532-537. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eş'as el-Ezdî. Sünenu Ebî DÂVUD. thk. Şuayip el-Arnâvud - Muhammed Kâmil Karabelilî. 7 Cilt. Dimeşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.
- Efe, Seyfullah. Ömer Neseffî ve Ebû'l-Fütûh RÂZÎ'nin Kur'ân YorumlAMALARI. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.
- Gür, Süleyman. "Osmanlı Tefsir Geleneğinde Besmele Risaleleri Literatürü". FSM İlmî Araştırmalar İNSAN ve Toplum Bilimleri Dergisi 12 (Güz 2018), 405-477. <https://doi.org/10.16947/fsmia.502293>
- Güven, Şahin. "Tefsir İlminin Bir Alt Disiplini Olarak "Makâsıd'u's-Süver". BilimNAME: Düşünce Platformu 35/1 (2018), 97-126. <https://doi.org/10.28949/bilimname.381886>
- Hamîdullah, Muhammed. İSLAM Peygamberi. çev. Salih Tuğ. 2 Cilt. Ankara: İmaj Yayınları, 2003.
- Harâllî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Harâllî el-Merâkeşi. Turâsu Ebî'l-HASAN el-HARÂLLİ el-MERÂKEŞİ fi't-tefsîr. thk. Muhemmâdî b. Abdisselâm el-Hayyâtî. b.y.: Metâbiu'n-Necâh el-Cedîde, 1997.
- Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed. Şe'nu'd-DUÂ. thk. Ahmed Yusuf ed-Dekkâk. Beyrut: Dâru's- Sekâfeti'l-Arabiyye, 1984.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. Tefsîru't-Tahrîr ve't-tenvîr. 30 Cilt. Tunus: ed-Dâru't-Tûnusiyye li'n-Neşr, 1984.
- İbn Kutluboğa, Ebu'l-Fidâi Zeynuddîn Kâsım. Tâcu't-terâcim. thk. Muhammed Hayr Ramazan Yusuf. Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1992.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem. Lisânu'l-'Arab. thk. Abdullah Ali el-Kebîr vd. 6 Cilt. Kahire: Dâru'l-Meârif, ts.

İbnü'z-Zübeyr, Ebû Ca'fer Ahmed b. İbrahim el-Gırnâti. el-Burhân fi tertibi süveri'l-Kur'ân. thk. Muhammed

Şa'bân. Fas: Vizâretü'l-Evkâf ve Ş-Şuûni'l-İslâmiyye, 1990.

Kara, Necati. "Nazmü'd-Düer". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 32/463-464. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Kara, Necati. BURHÂNUDDİN İBRÂHİM b. ÖMER el-BİKÂİ ve Tefsirindeki Metodu. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, İslâmî İlimler Fakültesi, Doktora Tezi, 1981.

Kaya, Ömer. "Bikâi'nin 'Nazmü'd-Düer'inde Yer Alan 'İhtibâk Metinleri' -Bir İnşâ Denemesi-", Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 3/3 (2000), 149-224.

Karataş, Şuayip. İMAM YA'KÛB KIRAAATININ Özellikleri ve Delilleri. Ankara: Sonçağ Akademi Yayınları, 2021.

Kaya, Ali. "Ömer Neseff'nin et-Teysîr fi't-Tersir Adlı Tefsirinde Münâsebâtü'l-Kur'ân". ORTAASYA'DAN ANADOLU'YA

İSLAMI İLİMLER. ed. Murat Şimşek vd. 818-828. Karabük: Karabük Üniversitesi Yayınları, 2021.

Kaya, Ali. "Sure Mukaddimelerinde Verilen Bilgiler Çerçevesinde Müfessirlerin 'Sure Bütünlüğü'ne Yaklaşımları (Klasik-Çağdaş Karşılaştırılması)". Mütefekkir 6/11 (2019), 33-64.

<https://doi.org/10.30523/mutefekkir.584341>

Kaya, Mehmet. "Tefsir Ekolleri Perspektifinden Kur'an'ın Çok Boyutlu Yorumu: Besmele Örneği. Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 14/27 (2015), 83-116. <https://doi.org/10.14395/huifd.65170>

Kocabaş, Huzeyfe. Ömer Neseff ve Kitabü'l-Beyân an Garîbî'l-Kur'ân Adlı Eseri: Metin ve İnceleme. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr. el-Câmi' li Ahkâmî'l-Kur'ân. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü't-Risâle, 2. Basım, 2006.

Kuşeyrî, Ebu'l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik. Letâifu'l-işârât, thk. Abdüllatif Hasan Abdurrahmân.

Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2007.

Leknevî, Muhammed Abdülhay. el-FEVÂİDÜ'l-behiyye fi terâcimi'l-Hanefiyye. Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-İslâmî, ts.

Mevsilî, Ekrem Abdulvahhâb. el-İMÂMU'l-'ALLÂME Burhânuddîn el-BİKÂİ ve mehhecuhü fi't-tefsir. Ürdün: Dâru'l-Feth, 2014.

Mütercim Âsım Efendi. Kâmûsu'l-Muhîr Tercümesi (el-Okyânüsü'l-Muhîr fi Tercemeti'l-KÂMÛSUL-Muhîr). haz.

Mustafa Koç-Eyyüp Tanrıverdi. 6 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013.

Neseff, Ebû Hafş Necmuddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed el-Hanefî. et-Teysîr fi't-tefsir. thk. Mâhir Edîb Habbûş vd. 15 Cilt. İstanbul-Beyrut: Dâru'l-Lübâb, 2019.

Neseff, Necmeddin Ömer. Ömer Neseff Tefsiri-et-Teysîr fi't-tefsir-. çev. Muhammed Coşkun. İstanbul: Yazma Eserleri Kurumu Başkanlığı, 2019.

Nuveyhîd, Âdil. Mu'cemu'l-müfessirîn. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetu Nuveyhid es-Sekâfiyye, 3. Basım, 1988.

Özdemir, Ahmet. "İşârî (Tasavvufî) Tefsirlerde Besmele Yorumu". Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim] 20/1 (2020), 9-37. <https://doi.org/10.33420/marife.695646>

Özel, Mustafa. "Midhat Paşa'nın Besmele ve Fâtiha Tefsiri". Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim] 3/3 (2003), 269-272.

Râğb el-İsfahânî. el-Müfredât fi Garîbî'l-Kur'ân. thk. Muhammed Seyyid Keylânî. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.

Rahmânî, Ahmed. Mesâdirü't-tefsiri'l-mevdûi. Kahire: Mektebetü Vehbe, 1989.

Sehâvî, Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed Şemsuddîn. ed-DAV'u'l-lâmi' li-ehlî'l-karni't-tâsi'i. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cil, 1992.

Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed. et-Tahbîr fi'l-mu'cemi'l-kebir. thk. Munîra Nâci Sâlim. 2 Cilt. Bağdat: y.y., 1975.

Sevgi, Ahmet. "Molla Câmi'nin Besmele Şerhi ve Türk Edebiyatına Tesirleri". Türkiyat Araştırmaları Dergisi 5 (1999), 1-50.

Seyyid Kutub. Fî zilâli'l-Kur'ân. 6 Cilt. Mısır: Dâru's-Şurûk, 32. Basım 1972.

Süyûtî, Abdurrahmân Celâluddîn. el-Müzhir fi ulûmi'l-luga ve envâihâ. nşr. Muhammed Ahmed Câdu'l-Mevlâ Bek vd. 2 Cilt. Beyrut: Menşûrâtü'l-Mektebeti'l-Arabiyye, 1986.

Süyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân. TABAKÂTU'l-müfessirîn. thk. Ali Muhammed Ömer. Kuveyt: Dâru'n-Nevâdir, 2010.

Süyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân. NAZMU'l-'ikyân fi 'A'yâni'l-'AYÂN. nşr. Philip Hitti Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1927.

Şen, Ziya. "İstiaze ve Besmele". Diyanet İlmi Dergi 40/1 (2004), 91-100.

Şenol, Yahya. "Hayvan Kesiminde Besmele Meselesi". İSLAM HUKUKU ARAŞTIRMALARI Dergisi 31 (2018), 491-508.

Şevkânî, Muhammed b. Ali. el-Bedru't-Tâli'. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.

Topaloğlu, Bekir. "Rahmân". Türkiye Diyanet Vakfı İSLAM Ansiklopedisi. 34/415-417. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Yılmaz, Mehmet Faik. Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet. Ankara: DİB Yayınları, 2005.

Besmelenin Sûre Muhtevasıyla Yorumu: Ömer Neseî ve Bikâî Örneği

Ali KAYA

Dr. Öğr. Üyesi, Aksaray Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı
Asst. Prof. Dr., Aksaray University, Faculty of Islamic
Sciences, Department of Tafsir Aksaray/Turkey
kayaali72@hotmail.com
ORCID: org/0000-0003-3481-9324

The Interpretation of Basmala with the Content of the Surah: Omar Nasafî and al-Biqâ'î Example

Abstract

Basmala is a word that phrases the meaning of reading and writing the expression of the bismillâh. Beginning an action with Basmala is good decency taught by Almighty Allah to Prophet Muhammad in the first verses of the Qur'ân, as well as it is a sunnah handed down from generation to generation through prophets. In the period of Prophet Muhammad, basmala went through some stages until it took its final form. In the early periods of Islam, the expression bismikallâhumma was used, when the verse 17/110 of al-Isrâ' was revealed, the phrase bismillâhirrahmân was used, and when the verse 27/30 of al-Naml was revealed, the phrase bismillâhirrahmânirrahîm was used. Generally in tafsîrs (commentaries), Basmala is expounded in a detailed way at the introduction of the Surah al-Fâtiha. In addition, it has been examined from different perspectives by being carefully handled in treatise-type works independently. Omar Nasafî (d. 537/1142) and al-Biqâ'î (d. 885/1480), who are prominent with their holistic view to the Qur'ân in the history of tafsîr, not only explained the Basmala at the beginning of the Surah al-Fâtiha, but also interpreted it according to the content of the surah in all its entries. Omar Nasafî systematically showed the harmony between the surahs in his tafsîr named *AL-TAYSİR fi AL-TAFSİR* and gave systematical information about the subjects that make up the content of each surah. Besides, he created rhyming texts by adding the verse or parts of the verse he chose from the sura with the name *ALLAZÎ* to the words *Allah*, *rahmân* and *rahîm* in the Basmala. Generally, he added a verse from the beginning of a surah to the word *Allah*, one of the verses that came after it to the name *rahmân*, and a verse that came later to the name *rahîm*. However, the general of the verses which are chosen by him is not in the content to reflect the subject(s) of the surah. Moreover, when it comes to short surahs, it is seen that the verses attached to these three words are more clearly related to the content of the surahs. This is a situation regarding the volume of the surahs and the subject(s) dealt with in them. Because, generally, while several subjects are covered in long surahs, one subject is mentioned in short surahs. On the other hand, in his tafsîr named *NAZM AL-DURAR*, al-Biqâ'î who showed the relationship between surahs, verses, and even sentences, and tried to reveal the *i'jaz* (inimitability) in the arrangement of the verses of the Qur'an revived this method, which was started by Omar Nasafî three centuries ago. However, instead of quoting directly the verses, he explained Basmala by adding rhyming sentences to the names of *Allah*, *rahmân* and *rahîm*, which he often used with certain words and expressions. In *Lafzatullâh's* tafsîr, he generally preferred words and expressions that explain the names and attributes of Allah, and he tried to give the same meaning to the words *rahmân* and *rahîm* in all the surahs, and to explain the Basmala according to the main aim (*Maqsud*) of the surah, with the sentences formed with definite words and expressions he chose. However, the Basmala explanations in the introduction of many surahs are similar in meaning and emphasis, due to the frequent use of words and expressions with close meanings while explaining these three words. In this contribution, after giving brief

information about the tafsirs of Omar Nasafi and al-Biqā'ī, by considering the way of them explaining the basmala according to the content of the surah accompanied by examples, a comparison will be made.

Keywords

Tafsir, Qur'ân, Basmala, Omar Nasafi, al-Biqā'ī

Besmelenin Sûre Muhtevasıyla Yorumu: Ömer Neseffî ve Bikâî Örneği

Öz

Besmele, bismillâh ibaresinin okunması ve yazılmasını ifade eden bir kelimedir. Besmeleyle bir işe başlamak, Kur'ân'ın ilk inen âyetlerinde Yüce Allah'ın, Hz. Peygamber'e öğrettiği bir edep olduğu gibi peygamberler vasıtasıyla nesilden nesile aktarılan bir sünnettir. Hz. Muhammed döneminde besmele son şeklini alıncaya kadar bazı aşamalardan geçmiştir. İslâm'ın ilk dönemlerinde bismikellâhümme ifadesi, İsrâ 17/110. âyet nâzil olunca bismillâhirrahmân ve Neml 27/30. âyet inince de bismillâhirrahmânirrahîm cümlesi kullanılmıştır. Besmele genelde tefsirlerde Fâtiha sûresinin girişinde detaylı bir şekilde tefsir edilmiştir. Ayrıca müstakil olarak risale türü eserlerde özenle ele alınarak farklı açılardan incelenmiştir. Tefsir tarihinde Kur'ân'a bütüncül yaklaşımlarıyla öne çıkan Ömer Neseffî (öl. 537/1142) ve Bikâî (öl. 885/1480), besmeleyi sadece Fâtiha sûresinin girişinde açıklamakla kalmamış, bütün sûre girişlerinde, sûre muhtevasına göre tefsir etmişlerdir. Ömer Neseffî, et-Teysîr fi't-tefsîr isimli tefsirinde sistemli bir şekilde sûreler arasındaki uyumu göstermiş ve her bir sûrenin muhtevasını oluşturan konular hakkında düzenli bilgiler vermiştir. Bununla birlikte besmelede bulunan Allah, rahmân ve rahîm lafızlarına sûreden seçtiği âyet veya âyet bölümlerini ellezî ismiyle ekleyerek kafiyeli metinler oluşturmuştur. Genelde Allah lafzına sûre başlarından bir âyeti, rahmân ismine bundan sonra gelen âyetlerden birini, rahîm ismine de daha sonra gelen bir âyeti eklemiştir. Ancak seçtiği âyetlerin geneli, sûre konusu/konularını yansıtmayacak içerikte değildir. Bununla birlikte kısa sûrelere geldikçe bu üç lafza iliştilen âyetlerin, sûrelerin muhtevasıyla ilgisinin daha belirgin olduğu görülmektedir. Bu da sûrelerin hacmi ve onlarda ele alınan konu/konularla ilgili bir durumdur. Çünkü genelde uzun sûrelerde birkaç konu işlenirken, kısa sûrelerde bir konudan bahsedilmektedir. NAZMÜ'd-dürer isimli tefsirinde, sûreler, âyetler hatta cümleler arasındaki münâsebeti gösteren, bu vesileyle Kur'ân âyetlerinin tertibindeki i'câzı ortaya koymaya çalışan Bikâî ise kendisinden üç asır önce Ömer Neseffî tarafından başlatılan bu usulü yeniden canlandırmıştır. Ancak o, doğrudan âyetlerden iktibaslar yapmak yerine, Allah, rahmân ve rahîm isimlerine, sıklıkla kullandığı belli kelime ve ifadeler vasıtasıyla oluşturduğu kafiyeli cümleler ilave ederek besmeleyi izah etmiştir. Lafzatullâhın tefsirinde genelde Allah Teâlâ'nın isim ve sıfatlarını açıklayan kelime ve ifadeleri tercih etmiş, seçtiği belli kelime ve ifadelerle oluşturduğu cümlelerle, rahmân ve rahîm kelimelerine bütün sûrelerde aynı anlamı vermeye ve besmeleyi sûrenin temel hedefine (maksûd) göre izah etmeye çalışmıştır. Ancak bu üç lafzı açıklarken yakın anlamlı kelime ve ifadeleri çokça kullanması nedeniyle birçok sûre girişindeki besmele açıklamaları anlam ve vurgu olarak birbirine benzemiştir. Bu çalışmada, Ömer Neseffî ve Bikâî'nin tefsirleri hakkında kısa bilgi verildikten sonra örnekler eşliğinde besmeleyi sûre muhtevasına göre açıklama tarzları ele alınarak mukayese yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler

Tefsir, Kur'ân, Besmele, Ömer Neseffî, Bikâî

Giriş

Besmele (بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ), dehrace (رَجْعَ) vezninde dörtlü b-s-m-l (بِسْمِ) filinin mastarıdır ve bismillâh (بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ)

ifadesini yazmak ve okumak anlamını ifade eden menhû¹ bir kelimedir.² Bir işe besmeleyle başlamak, Kur'ân'ın ilk inen âyetlerinde, Yüce Allah'ın, Hz. Peygamber'e vahyettiği bir edeptir.³ Söz konusu âyetlerde, ikra' bismi

Rabbikellezî okuması istenir.⁴ Hz. Peygamber'den, kendisini yaratan rabbi adına

İbn Âşûr (öl. 1973), bismelenin, Hz. İbrahim'in devrinden itibaren "peygamberlerin dillerinde olan söz"ün mürâdifi, dolayısıyla onun hanîflîğin kelâmı olduğunu ifade eder. Müfessir bu düşünceyi temellendirmek için bazı âyetleri⁵ zikrettikten sonra Hz. Süleyman'ın da Sebe Kraliçesi'ne gönderdiği mektuba, Hz. İbrahim

döneminden miras kalan bu sünnete uyararak besmeleyle⁶ başladığını, Yüce Allah'ın da bu sünneti İslâm'la ihya ettiğini belirtir.⁷ Bununla birlikte bismelenin çok daha önce Hz. Nûh'un döneminde bilindiğini ifade etmek mümkündür. Nitekim Hz. Nûh kıssasının işlendiği bir bağlamda bulunan Hûd 11/41. âyette, Hz. Nûh'un inşa

ettiği geminin gitmesinin ve durmasının Allah'ın adıyla (bismillâhi mecrâhâ ve mürsâhâ/بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ) olacağı

ifade edilmiştir.⁸ Buna göre bir işe besmele ile başlamanın, peygamberler aracılığıyla nesilden nesile aktarılan bir sünnet olduğu ifade edilebilir. Bazı âlimlerin, Allah'ın zâtına ve sıfatlarına delalet etmesi hasebiyle bismelenin bütün şeriati ihtiva ettiğini belirtmesi de bu düşünceyi desteklemektedir.⁹

Hz. Muhammed döneminde besmele son şeklini alıncaya kadar bazı aşamalardan geçmiştir. Buna göre

İslâm öncesinde olduğu gibi İslâm'ın ilk dönemlerinde de bismikellâhümme (بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ) ifadesi kullanılmıştır.

¹ Naht, edebî bir terim olarak iki kelimeyi muhtasar bir şekilde söylemek anlamına gelir ve bir tür ihtisardır. Arap dilinde bu ihtisar olayına menhût denir. Marangozun iki tahtayı yontarak tek bir parça haline getirmesi gibi iki kelimenin ihtisar edilerek tek kelimeyle ifade edilmesi olayıdır. LÂ HAVLE VELÂ KUVVETE İLLÂ BILLÂH cümlesinin HAVKALE, el-HAMDU LİLLÂH cümlesinin HAMDELE sözcükleriyle anlatılması gibi. (Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kurtubî, el-CÂMİ' lî AHRÂMİ'l-Kur'ân, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006), 1/150-151; Abdurrahmân Celâluddîn es-Süyûtî, el-Müzhir fî ulûmî'l-luga ve envâihâ, nşr. Muhammed Ahmed Câdu'l-Mevlâ Bek vd. (Beyrut: Menşûrâtu'l-Mektebeti'l-Arabiyye, 1986), 1/482-483; Mütercim Âsım Efendi, Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi (el-Okyanûsu'l- Muhît fî Tercemeti'l-KÂMÛsul-Muhît), haz. Mustafa Koç - Eyyüp Tanrıverdi (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013), 5/4351. Ayrıca bk. "Besmele", Temel İslâm Ansiklopedisi, ed. Tuncay Başoğlu (İstanbul: İSAM Yayınları, 2019), 1/459-460).

² Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, Lisânu'l-Arab, thk. Abdullah Ali el-Kebîr vd. (Kahire: Dâru'l-Meârif, ts.), 1/286; Mütercim Âsım Efendi, Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi, 5/4351. Ayrıca bk. Şuayip Karataş, İMAM YA'KÛB KIRAAATININ ÖZELLİKLERİ VE DELİLLERİ (Ankara: Sonçağ Akademi Yayınları, 2021), 55.

³ Seyyid Kutub, Fî zilâli'l-Kur'ân (Mısır: Dâru's-Şurûk, 1972), 1/21.

⁴ el-'Alak 96/1.

⁵ "Babacığım! Allah tarafından sana azap dokunup da şeytanın yakını olmandan korkuyorum." (Meryem 19/45) "İbrahim: Selâm

SANA (esen kal) dedi, Rabbimden senin için mağfiret dileyeceğim. Çünkü o BANA karşı çok lütfkârdır.” (Meryem 19/47)

“...Tevbemizi kabul et; zİRA tövbeleri çokÇA kabul eden, çok merhametli olan ANCAK sensin.” (el-Bakara 2/128)

⁶ en-Neml 27/30.

⁷ Muhammed Tâhir İbn Âşûr, Tefsiru't-tahrîr ve't-tenvîr (Tunis: ed-Dâru't-Tûnusiyye li'n-Neşr, 1984), 1/151.

⁸ Hûd 11/41.

⁹ Kurtubî, el-Câmi', 1/142.

ESKİYEYENİ

Mekke döneminde müşriklerin Müslümanlarla ilişkilerini yasaklayan boykot metninde bulunması,¹⁰ Hudeybiye antlaşmasında Hz. Peygamber'in, müşrik tarafının ısrarı üzerine bismillâhirRAHMÂNIRAHÎM yerine bismikellâhumme ibaresini kabul etmesi,¹¹ bu ifadenin erken dönemde kullanıldığını gösterir. eş-Şa'bi (öl. 104/722) ve el-A'meş'e (öl. 148/765) atfedilen bir rivayete göre Hz. Peygamber bismillâh şeklinde yazması için emredilinceye kadar bismikellâhümme ifadesini kullanmıştır. el-İsrâ 17/110. âyet¹² nazil olunca bismillâhirRAHMÂN ibaresini, en-Neml 27/30. âyet¹³ inince de bismillâhirRAHMÂNIRAHÎM cümlesini yazmıştır.¹⁴ Bir rivayette ise Hz. Peygamber'in en-Neml 27/30. âyet nazil oluncaya kadar bismillâhirRAHMÂNIRAHÎM ifadesini kullanmadığı ifade edilmiştir.¹⁵

Rahmân kelimesi yalnız Allah için kullanılır. Çünkü sadece Allah rahmetiyle her şeyi kuşatmıştır. RAHÎM ise Allah'ın dışındaki varlıklar için de kullanılır.¹⁶ Yaygın kanaate göre RAHMÂN bu dünyada herkesi, RAHÎM ise ahirette sadece müminleri içine alan ilâhî rahmeti ifade eder.¹⁷ Nitekim Hattâbî (öl. 388/998), RAHMÂN'ın, bütün mahlûkâtın rızıklarını temin eden ve maslahatlarını karşılayan geniş rahmet sahibi anlamına geldiğini ifade eder. Dolayısıyla bu rahmet hem mümini hem de kafiri içine almaktadır. RAHÎM ise sadece müminlere mahsustur. el-Ahzâb 33/43. âyette Allah Teâlâ'nın müminlere karşı çok merhametli olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca başka bir âyette¹⁸ rızık ve geçimlik (ma'îşet), rahmet olarak isimlendirilmiştir.¹⁹ Bununla birlikte RAHMÂN ve RAHÎM isimlerinin, her iki dünya için geçerli, ancak belirgin etkileri bakımından bir hususiliğe sahip oldukları da ifade edilebilir. Çünkü Yüce Allah'ın sıfatlarını zaman yönünden sınırlandırmak mümkün değildir. Bu yorum, birçok âlimin savunduğu "rahmân ve rahîm kelimeleri arasında anlam farkının olmadığı"na dair görüşe de uymaktadır.²⁰

¹⁰ M. Uğur Derman - Mustafa İsmet Uzun, "Besmele", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/532-533.

¹¹ Kurtubî, el-Câmi', 1/160; Muhammed Hamidullah, İslam Peygamberi, çev. Salih Tuğ (Ankara: İmaj Yayınları, 2003), 1/256;

Derman-Uzun, "Besmele", 5/532-533.

¹² "De ki: 'İster Allah deyin ister RAHMÂN deyin. Hangisini deseniz olur. Çünkü en güzel isimler ONA HASTIR.' NAMAZINDA yüksek sesle okuma; ONDA sesini FAZLA DA kısma, ikisinin ARASI bir yol tut."

¹³ "Mektup Süleyman'dandır, rahmân ve rahîm olan Allah'ın ADIYLA (BAŞLAMAKTA) dır."

¹⁴ Kurtubî, el-Câmi', 1/144.

¹⁵ Ebû Dâvud Süleyman b. el-Eş'as el-Ezdî, Sünenu Ebî Dâvud, thk. Şuayyip el-Arnâvud - Muhammed Kâmil Karabelî (Dimeşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009), "Kitabu's-Salât", 124. Ayrıca bk. Kurtubî, el-Câmi', 1/144.

¹⁶ Râgib el-İsfahânî, el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân, thk. Muhammed Seyyid Keylânî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 191-192. Ayrıca bk. Kurtubî, el-Câmi', 1/163.

¹⁷ Bekir Topaloğlu, "Rahmân", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/416.

¹⁸ "Rabbinin rahmetini onlar mı paylaşıyorlar? Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz paylaştırdık. Birbirlerine iş gördürmeleri için kimini ötekine derecelerle üstün kıldık. Rabbinin rahmeti onların biriktirdikleri şeylerden DAHA HAYIRLIDIR." (ez- Zuhuruf 43/32)

¹⁹ Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed el-Hattâbî, Şe'nu'd-DUÂ, thk. Ahmed Yusuf ed-Dekkâk (Beyrut: Dâru's-Sekâfeti'l-Arabiyye, 1984), 38.

²⁰ Topaloğlu, "Rahmân", 34/416.

Besmele genelde tefsirlerde Fâtiha sûresinin girişinde detaylı bir şekilde tefsir edilmiştir. Bunun yanı sıra müstakil olarak risale türü eserlerin konusu olmuş ve farklı dönemlerde ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir.²¹ Akademik olarak bsmelenin işârî yorumu,²² besmele ve istiâzenin fikhî ve kıraat yönü²³ ile farklı tefsir ekollerine göre yorumunun ele alındığı²⁴ çalışmalar da yapılmıştır. Bu çalışma ise tefsir tarihinde Kur'ân'a bütüncül yaklaşımlarıyla dikkat çeken Ömer Neseffî ve Bikâî'nin, sûre muhtevası ve konusunu dikkate alarak besmeleyi yorumlama çabaları üzerine yoğunlaşmayı hedeflemektedir. Görebildiğimiz kadarıyla bu iki müfessir sûre başlarındaki besmeleleri, ilgili sûrenin muhtevasına/konusuna göre farklı şekillerde kafiyeli cümlelerle tefsir etmeye çalışmışlardır.²⁵

1. Ömer Neseffî'nin et-Teysîr fi't-tefsîr'i ve Besmele Yorumu

Ömer Neseffî'nin²⁶ et-Teysîr fi't-tefsîr adlı tefsiri, 2019 yılında bir kısım araştırmacı tarafından tahkik edilerek on beş cilt halinde yayımlanmıştır.²⁷ Ayrıca bu eser, Türkiye Yazma Eserleri Kurumu tarafından

²¹ Geniş bilgi için bk. Süleyman Gür, "Osmanlı Tefsir Geleneğinde Besmele Risaleleri Literatürü", FSM İLMI ARAŞTIRMALAR İNSAN ve Toplum Bilimleri Dergisi 12 (Güz 2018), 405-477; Ali Can, "Ebû Saîd el-Hâdimî'nin Risâletü'l-Besmele Adlı Eserinde On Sekiz İlim Dalına Göre Besmele Yorumu", Dicle Üniversitesi İLâhiyat Fakültesi Dergisi 14/1 (2012), 1-73; Ali Can, "Aliyyü'l-Kârî'nin Envâru'l-Kur'ân ve Esrâru'l-Furkân Adlı Tesirinde Besmele Yorumu", Dicle Üniversitesi İLâhiyat Fakültesi Dergisi 14/2 (2012), 37-66; Mustafa Özel, "Midhat Paşa'nın Besmele ve Fâtiha Tefsiri", Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim] 3/3 (2003), 269-272; Ahmet Sevgi, "Molla Câmi'nin Besmele Şerhi ve Türk Edebiyatına Tesirleri", Türkiyat Araştırmaları Dergisi 5 (1999), 1-50.

²² bk. Ahmet Özdemir, "İşârî (Tasavvufî) Tefsirlerde Besmele Yorumu", Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim] 20/1 (2020), 9-37; Ali Akpınar, "İşârî Tefsir ve Kuşeyrî (öl. 465/1072)'nin Besmele Tefsiri", TASAVVUF: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi 3/9 (2002), 53-92; Ahmet Bedir, "Kuşeyrî'nin "Letâifu'l-İşârât" Adlı Tefsiri'nde "Besmele" Yorumu", HARRAN ÜNİVERSİTESİ İLâhiyat Fakültesi Dergisi 6 (2000), 189-213.

²³ Abdullah Aydemir, "Besmele", Diyanet İlmî Dergi [Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi] 10 (1971), 82-89; Ziya Şen, "İstiaze ve Besmele", Diyanet İlmî Dergi 40/1 (2004), 91-100; Yahya Şenol, "Hayvan Kesiminde Besmele Meselesi", İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi 31 (2018), 491-508.

²⁴ Mehmet Kaya, "Tefsir Ekolleri Perspektifinden Kur'an'ın Çok Boyutlu Yorumu: Besmele Örneği", Hitit Üniversitesi İLâhiyat Fakültesi Dergisi 14/27 (2015), 83-116.

²⁵ Aslında sûrelerin girişinde besmeleyi farklı şekilde yorumlama usulünü ilk başlatan müfessirin Kuşeyrî (öl. 456/1072) olduğu söylenebilir. Ancak o, Letâifu'l-İşârât'ta sadece besmelelerdeki bismillâh ifadesini işari tefsirin ilkeleri çerçevesinde yorumlamış; Allah, RAHMÂN ve RAHİM isimlerini ayrı ayrı ve kafiyeli cümlelerle izah etmemiştir. Bu sebeple bu çalışmanın kapsamına dâhil edilmemiştir. Geniş bilgi için bk. bk. Ebu'l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik el-Kuşeyrî, Letâifu'l-İşârât, thk. Abdülâtîf Hasan Abdurrahmân (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2007); Akpınar, "İşârî Tefsir ve Kuşeyrî (ö.465/1072)'nin Besmele Tefsiri", 72-91.

²⁶ Ebû Hafs Necmuddîn Ömer en-Neseffî, 461/1068 tarihinde Ceyhun nehri ile Semerkant arasında yer alan Neseff şehrinde

dünyaya gelmiştir. İlk eğitimini burada almıştır. Neseffî'nin hayatıyla ilgili fazla bilgi yoktur. Ancak hocaları, yetiştirdiği öğrencileri ve yüksek itibarı, onun ilme değer verilen ve birçok âlimin bulunduğu bir çevrede yaşadığını göstermektedir. Hocaları arasında Hanefî fakihleri ve Mâturîdî kelamcıları olduğu gibi öğrencileri arasında da Hanefî fikhinin önemli âlimleri vardır. 537/1142 senesinde Semerkant'ta vefat etmiştir. Ömer Neseffî hem yaşadığı dönemde hem de daha sonraki dönemlerde âlimlerin övgüsüne mazhar olmuş, samimiyeti ve birikimi takdir edilmiştir. Bununla birlikte hadis rivayeti konusunda Sem'ânî (öl. 562/1166) tarafından tenkit edilmiştir. Kelâm, fıkıh, usûl ve tefsir başta olmak üzere birçok alanda eser kaleme almıştır. Geniş bilgi için bk. Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed es-Sem'ânî, et- Tahbîr fi'l-mu'cemi'l-kebir, thk. Munîra Nâcî Sâlim (Bağdat: y.y., 1975), 1/527-528; Ebu'l-Fidâi Zeynuddîn Kâsım b. Kutluboğa, Tâcu't-terâcim thk. Muhammed Hayr Ramazan Yusuf (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1992) 219-220; Celâluddîn es-

eleştirmeli-metin çeviri şeklinde neşredilmeye başlanmıştır.²⁸ Hacimli bir tefsir olan et-Teysîr, isminden de anlaşıldığı gibi kolay ve anlaşılır olmasıyla dikkat çekmektedir.

Ömer Neseî, et-Teysîr’de, sûrelerin kimliği hakkında bilgiler vererek tefsire başlamaktadır. Bu çerçevede her sûreye besmeledeki Allah, RAHMÂN ve RAHİM lafızlarına sûre içinden seçtiği âyet veya âyet bölümlerini, ellezî ismiyle ekleyerek kafiyeli bir giriş yapmaktadır. Daha sonra sûre faziletiyle ilgili rivayetleri zikretmekte, sûrenin Mekki-Medenî özelliği hakkında bilgi vermekte ve sûrenin kaç kelime ve harften oluştuğunu belirtmektedir. Devamında tefsirini yaptığı sûrenin baş tarafı ile bir önceki sûrenin sonu arasındaki münâsebete (intizâma) değinmekte ve peş peşe gelen sûrelerin konuları ve muhtevaları hakkında bilgi vermektedir. Sûreler ve âyetler arasındaki münâsebeti ifade etmek için genelde intizâm²⁹ sözcüğünü kullanan Neseî’nin, âyetler arasındaki bağlantıyı göstermek için yer yer ittisâl³⁰ kelimesini tercih ettiği görülmektedir.³¹

Ömer Neseî âyetleri tefsir ederken de belli bir usûlü takip etmektedir. Âyetleri kelime kelime tahlil etmekte, bu bağlamda öncelikle âyetlerin lügat anlamını açıklamakta, kelimeyle ilgili sahâbe, tâbiîn ve diğer âlimlere ait bir görüş varsa zikretmekte, başka bir yorum yoksa dilcilerin görüşleriyle ayeti izah etmektedir. Ayrıca kıraat farklılıklarına temas etmekte, varsa âyetin iniş sebebi hakkında bilgi vermekte ve bazı kelimelerin i’râbına değinmektedir. Âyetlerin sonunda ise Kuşeyrî (öl. 465/1072) gibi tasavvuf ehlinin görüşlerine yer vermekte, kelamla ilgili olarak da başta İmam Mâturîdî (öl. 333/944) olmak üzere birçok âlimden alıntılar yapmaktadır.³² Ömer Neseî, bu tertip ile başladığı tefsirinde, âyetin konusu dışına çıkmadan

---

Süyûtî, TABAKÂTU’L-MÜFESSİRİN, thk. Ali Muhammed Ömer (Kuveyt: Dâru’n-Nevâdir, 2010), 88; Muhammed Abdülhay el-Leknevî, el-Fevâidü’l-behiyye fî terâcimi’l-Hanefiyye (Kahire: Dâru’l-Kütübi’l-İslâmî, ts.) 149-150; Şemsuddîn Muhammed b. Ali ed-Dâvûdî, TABAKÂTU’L-MÜFESSİRİN (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1983), 2/7-9; Ayşe Humeyra Aslantürk, “Neseî, Necmeddîn”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/571; Ayşe Humeyra Aslantürk, Ebû Hafs Ömer en-Neseî’nin (öl. 537/1142) “et-Teysîr fi’t-Tefsîr” Adlı Tefsirinin Tahlili ve el-BAKARA Sûresi’nin Tenkidli Neşri (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1995), 15-34; Seyfullah Efe, Ömer Neseî ve Ebû’l-Fütûh RÂZÎ’nin Kur’ÂN YORUMLAMALARI (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013), 17-20; Ebû Hafs Necmuddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Neseî el-Hanefî, et-Teysîr fi’t-tefsîr (Muhakkikin önsözü), thk. Mâhir Edîb Habbûş (İstanbul - Beyrut: Dâru’l-Lübâb, 2019), 1/11-32; Necmeddîn Ömer en-Neseî, Ömer Neseî Tefsiri-et-Teysîr fi’t-tefsîr- (Çevirenin önsözü), çev. Muhammed Coşkun (İstanbul: Yazma Eserleri Kurumu Başkanlığı, 2019), 1/9; Ali Kaya, “Ömer Neseî’nin et-Teysîr fi’t-Tersir Adlı Tefsirinde Münâsebâtü’l-Kur’ân”, ORTAASYA’DAN ANADOLU’YA İSLAMİ İLİMLER, ed. Murat Şimşek vd. (Karabük: Karabük Üniversitesi Yayınları, 2021), 820-821.

²⁷ Ebû Hafs Necmuddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Neseî el-Hanefî, et-Teysîr fi’t-tefsîr, thk. Mâhir Edîb Habbûş vd. (İstanbul-Beyrut: Dâru’l-Lübâb, 2019)

²⁸ Bu tefsirin 2 cildi yayınlanmıştır. bk. Necmeddin Ömer en-Neseî, et-Teysîr fi’t-tefsîr (Ömer Neseî Tefsiri), ed. Muhammed Coşkun (İstanbul: Türkiye Yazma Eserleri Kurumu Başkanlığı, 2019)

²⁹ bk. Neseî, et-Teysîr, 11/81-82, 187-188.

³⁰ Bakara 2/180. âyetin, önceki âyetle olan anlam irtibatını gösterirken ittisâl sözcüğünü kullanmaktadır. bk. Neseî, et-Teysîr, 3/77.

³¹ Ali Kaya, “Ömer Neseî’nin et-Teysîr fi’t-Tersir Adlı Tefsirinde Münâsebâtü’l-Kur’ân”, 821, 824-825.

³² Efe, Ömer Neseî ve Ebû’l-Fütûh RÂZÎ’nin Kur’ÂN YORUMLAMALARI, 58-59. Ayrıca bk. Aslantürk, Ebû Hafs Ömer en-Neseî, 83-84.

açıklamaları sürdürmekte,³³ âyetleri tefsir ederken başlıklar açmamakla birlikte, düzenli bir şekilde kullandığı belli kalıp ve ifadelerle bölümleri birbirinden ayırmaktadır.³⁴

Ömer Neseî, tefsirinin mukaddimesinde yararlandığı kaynaklar hakkında bilgi vermemekle birlikte, kullandığı bazı ifadelerle bilgi kaynaklarına işaret etmiştir.³⁵ Ayrıca atıf yaparken zikrettiği isimler, onun tefsirinin kaynaklarını öğrenme konusunda yardımcı olmaktadır. Âyetleri öncelikle hadisle açıklayan Ömer

Neseî'nin tefsirinin esas rivayet kaynağını sahabe ve tabiinin görüşleri oluşturmuştur.³⁶ Bununla birlikte o,

İmam Mâturîdî'nin Te'vîlâtü'l-Kur'ân'ı ve Kuşeyrî'nin Letâifu'l-işârât'ı başta olmak üzere çeşitli tefsirler ve lügatlerden istifade ederek tefsirini kaleme almıştır.³⁷ Özellikle Te'vîlât ve Letâifu'l-işârât'ın temel kaynakları olması hasebiyle et-Teysîr'in Hanefî-Mâturîdî ile tasavvuf geleneğini birleştiren bir metin olduğu ifade edilebilir.³⁸

Ömer Neseî'nin tefsirle ilgili diğer eseri, el-Ekme'lü'l-Atvel'in nüshalarının Kahire'deki Hidîviyye Kütüphanesi'nde bulunduğu ve dört cilt olduğu ifade edilmektedir.³⁹ Bundan başka onun Tefsîr-i Neseî isimli Farsça bir tefsiri⁴⁰ ve Kitabu'l-beyân 'AN ĞARİBİ'L-KUR'ÂN adında Kur'ân kelimelerini konu edinen bir kitabı vardır.⁴¹

1.1. Ömer Neseî'nin Besmele Yorumu

Ömer Neseî et-Teysîr'in mukaddimesinde istiâzeyi tefsir ederken Allah özel isminin kökeni hakkında detaylı bilgiler verir. Allah lafzının, Yüce Allah'ın en büyük ismi (ism-i a'zam) olduğunu ve "yoktan var etmeye gücü yeten" anlamına geldiğini belirtir. Akabinde kîle (söylendi, denildi) ifadesiyle bu lafzın anlamına dair

³³ Neseî, et-Teysîr (Muhakkikin önsözü), 1/73-74; Neseî, Ömer Neseî Tefsiri (Çevirenin önsözü), 1/18.

³⁴ Ömer Neseî, tefsirinde ve'n-tizâmuhâ bimâ kableha (bu sûrenin/âyetin önceki sûre/âyetle olan anlam ilişkisi), ve emmâ tefsîruhâ (tefsirine gelince), kıssatu nüzûlihâ (nüzûl hikâyesi), ve kurie (şöyle okundu/kıraatle ilgili), ve delleti'l-âyetu ala... (bu âyet, şu konuya/olaya delalet etti), ve kâle ehlü'l-ma'rife (tasavvuf ehli şöyle dedi) gibi ifadelerini sıklıkla kullanmaktadır. bk. Neseî, Ömer Neseî Tefsiri (Çevirenin önsözü), 1/18.

³⁵ Ömer Neseî, kâle'l-müfessirîn, kâle ehlu'l-luga, kâle ba'du ehli'l-ma'rife ve kâle ba'du ehli'l-luga gibi cümlelerle nakillerde bulunmuştur. (Aslantürk, Ebû Hafs Ömer en-Neseî, 84-85)

³⁶ Aslantürk, Ebû Hafs Ömer en-Neseî, 84-85. Ayrıca bk. Kaya, "Ömer Neseî'nin et-Teysîr fi't-Tersir Adlı Tefsirinde Münâsebâtü'l-Kur'ân", 822.

³⁷ Geniş bilgi için bk. Aslantürk, Ebû Hafs Ömer en-Neseî, 84-124; Neseî, et-Teysîr (Muhakkikin önsözü), 1/73-77. Ayrıca bk. Neseî, Ömer Neseî Tefsiri (Çevirenin önsözü), 1/20-24; Kaya, "Ömer Neseî'nin et-Teysîr fi't-Tersir Adlı Tefsirinde Münâsebâtü'l-Kur'ân", 822.

³⁸ Neseî, Ömer Neseî Tefsiri (Çevirenin önsözü), 1/23.

³⁹ Aslantürk, Ebû Hafs Ömer en-Neseî, 27; Efe, Ömer Neseî ve Ebû'l-Fütûh Râzî'nin Kur'ân Yorumlamaları, 19; Neseî, Ömer Neseî Tefsiri (Çevirenin önsözü), 1/11.

⁴⁰ Aslantürk, Ebû Hafs Ömer en-Neseî, 28; Efe, Ömer Neseî ve Ebû'l-Fütûh Râzî'nin Kur'ân Yorumlamaları, 19.

⁴¹ Bu kitap yüksek lisans tezi olarak tahkik edilmiştir. bk. Huzeyfe Kocabaş, Ömer Neseî ve Kitabu'l-Beyân an Ğarîbî'l-Kur'ân Adlı Eseri: Metin ve İnceleme (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018).

görüşleri sıralar ve müştak olup olmadığı konusunda âlimler arasında ihtilaf olduğunu belirtir.⁴² Besmeleyi açıklarken de ilk önce be harfinin anlamı ve işlevi hakkında bilgi verir. Benin ilsâk (bitişme) ve tazmîn (içine alma/kapsama) harfi olduğunu ifade ettikten sonra onun işleviyle ilgili beş yorum aktarır.⁴³ Beden sonra isim kelimesinin okunuşunda dört lügat (lehçe) olduğunu ve onun “yüksek oldu, yüceldi” (‘ALĀ) anlamına gelen semĀ-yesmû-sumuvv ve semĀ/semiye-yesmî-sumiyy fiilinden türediğini ifade eder. Ayrıca ismin, veseme-yesimu fiilinden ürediğini savunanların hata ettiklerini belirterek isim sözcüğünün besmeleye dâhil olmasıyla ilgili görüşlere değinir.⁴⁴

Ömer Neseî, RAHMÂN ve RAHÎM kelimeleri hakkında da detaylı bilgiler verir. Bu bağlamda öncelikle RAHMÂN ve RAHÎMİN rahmet kelimesinden türetildiğini, “Allah’ın rahmeti”nin, ehline (rahmet ehline) hayır murat etmesi anlamında geldiğini ifade eder. Devamında “Allah’ın kuluna olan rahmeti”nin mahiyeti ve anlamına dair farklı açıklamalara yer verir.⁴⁵ Rahmet ve Allah’ın rahmeti konusundaki bu bilgilerden sonra RAHMÂN ve RAHÎM isimlerinin tefsiriyle ilgili selef ve halefin birçok yorumunu tek tek zikreder. Bu çerçevede ilk

önce Ebu Saîd el-Hudrî’ye dayandırılan bir rivayette, Hz. İsa’nın “Rahmân, dünyanın Rahmânı (RAHMÂNÜ’D-DÜNYĀ), rahîm ise ahiretin rahîmi (RAHÎMÜ’L-ĀHİRE)” şeklinde buyurduğunu aktarır. Sonra bununla aynı muhtevadaki diğer yorumları zikreder. Ancak bu yorumlar arasında bir tercihte bulunmaz.⁴⁶

⁴² Neseî, et-Teysîr, 1/25-26. Halil b. Ahmed, nahivcilerden Zeccâc, müfessirlerden Hüseyin b. El-Fadl el-Cebelî, fıkıh imamlarında Muhammed b. Hasan, hadisçilerden Şâfi’ ve başka bir grup âlim, Allah lafzının türememiş (gayr-ı müştak) olduğunu savunmuş ve bu lafzın Allah Teâlâ’ya ait ve sadece onun özel ismi olduğunu ifade etmiştir. Ömer Neseî, Allah lafzının müştak olduğuna dair on görüş aktarmıştır. Geniş bilgi için bk. Neseî, et-Teysîr, 1/25-32.

⁴³ Ömer Neseî’nin benin işleviyle ilgili sıraladığı yorumlar şöyledir: 1-Be, öncesinde (istiazede) bulunan eûzu billah ile

ilişkilidir. Bu durumda besmele eûzu bismillâhi şeklinde takdir edilir. 2-Be, besmeleyi gizli bir emir veya bildirimle (ihbâr) bağlar. Bu durumda emirle ilgili ibde’ (başla) ve ibdeû (başlayın), bildirimle ilgili ebdeu ene (ben başlıyorum/başlarım) veya nebdeu NAHNU (biz başlıyoruz/başlarız) takdir edilir. Öncesine (eûzu) uyumu açısından ebdeu şeklinde yani ihbari bir fiil takdir etmek daha münasiptir. 3-Benin anlamı “Allah’ın ismiyle bereket, uğur, sebat ve yardım dilerim” şeklindedir. 4-Be, “olan” ve “olacak” her şey Allah’ın adıyla (olur), anlamını katar. 5-Be, HĀZĀ bismillâhi şeklinde gizli bir mübtedanın haberidir. en-Nûr 24/1. âyet ve Sâd 38/29. âyetlerinde de buna benzer ifade ve cümleler vardır. bk. Neseî, et-Teysîr, 1/43.

⁴⁴ Neseî, et-Teysîr, 1/47-51.

⁴⁵ Neseî, “Allah’ın kuluna merhameti”nin anlamı/mahiyeti konusunda “kuluna, hak etmediği mükafatı vermesi ve müstahak olduğu azabı ondan uzaklaştırması”, “azaba layık olanı terk etmesi (cezalandırmaması)”, “muhtaç olana iyilikte bulunması” ve “şefkat” şeklide dört yorum zikreder. bk. Neseî, et-Teysîr, 1/51.

⁴⁶ Bu bağlamda Neseî sahabe, tabiîn ve diğer âlimlere atfettiği “dünya ehline (merhamet etmesiyle) rahmân, ahiret ehline (rahmet etmesiyle) rahîm”, “kullarının dünyevi ihtiyaçlarını karşılaması itibarıyla rahmân, onların ahiretteki maslahatlarını yerine getirmesiyle rahîm”, “dünya nimetleri vermesi açısından rahmân, ahiret nimeti vermesi itibarıyla rahîm”, “nefislere merhamet etmesiyle rahmân, kalplere merhamet etmesiyle rahîm”, “verdiği nimetlerle rahmân, ihsanlarla rahîm”, ateşten kurtarmasıyla rahmân, cennetlere sokmasıyla rahîm”, “sıkıntılarını gidermesiyle rahmân, günahları bağışlamasıyla rahîm”, “yolu açıklamasıyla rahmân, kurtarması ve muvaffak kılmasıyla rahîm”, “rızkı vererek iyi-kötü herkese şefkat göstermesiyle rahmân, özellikle müminlere merhametiyle rahîm”, “lütfuyla bütün kullarına şefkat göstermesiyle rahmân, itaat ehline/kendine itaat edene şefkat etmesiyle rahîm”, “bütün yaratıklara merhamet etmesiyle rahmân, sadece dostlarına merhamet etmesiyle rahîm” şeklindeki görüşlere yer verir. bk. Neseî, et-Teysîr, 1/51-55.

Ömer Neseî, tefsirinin mukaddimesinde RAHMÂN ve RAHÎM isimlerini farklı açılardan yorumlamayı ve değişik görüşleri aktarmayı sürdürür. Bu çerçevede RAHMÂN ve RAHÎM sözcüklerinin kalıp olarak özellikleri ve ifade ettiği anlamlara dair çeşitli görüşleri aktarır.⁴⁷ Aynı sifattan alınmakla birlikte RAHMÂN ve RAHÎM isimlerinin birlikte zikredilmelerinin amacıyla ilgili dört yoruma yer verir.⁴⁸ Besmelede önce Allah, sonra

RAHMÂN sonra da RAHÎM isimlerinin gelme nedeni hakkındaki farklı görüşleri zikreder.⁴⁹ Allah'ın eşyayı ulûhiyet

ile yarattığını ve rahmetiyle tuttuğunu; dünyada ve ahirette, öncekilere ve sonrakilere verilen bütün nimetlerin ancak onun rahmeti ile tezahür ettiğini belirten Neseî, bu bağlamda önce peygamberlerin Kur'ân'daki dualarında rahmetin kullanımı, sonra da Kur'ân'ın genelinde rahmet kelimesinin zikredilmesi hakkında âyetlerin şahitliğiyle detaylı bilgiler verir.⁵⁰ Son olarak besmelenin Kur'ân'dan bir âyet olup olmaması konusunda mezheplerin görüşlerine kısaca değinir.⁵¹

Ömer Neseî, besmeleyi oluşturan edat ve isimlerle ilgili farklı rivayet ve açıklamalara yer vermekle birlikte, çoğunlukla aktardığı görüşler arasında değerlendirme yapmadığı gibi bir tercihte de bulunmamıştır. Buna ek olarak o, ilk görüşten sonra zikrettiği görüşleri kîle (söylendi) formuyla aktararak,⁵² dolaylı olarak tercihini ortaya koymuştur. Diğer taraftan el-Fâtiha sûresinin isimlerinden biri olan ümmü'l-Kur'ân ifadesini açıklarken el-Fâtiha'nın, diğer sûrelerde zikredilen konuların temeli olduğunu ve onları kapsadığını belirtmiştir. Ayrıca Kur'ân'da bulunan bütün rızık ve nimet verme, terbiye ve ikram, bekletme (inzâr) ve mühlet verme, ihsanda bulunma ve güzellik vermenin er-RAHMÂN kelimesinin kapsamına girdiğini, Kur'ân'da zikredilen bütün suçların affedilmesi, günahların silinmesi, isyanın bağışlanması, azgınlığın (tuğyân) cezalandırılmaması, asilerin serbest bırakılması, canilere merhamet edilmesinin de er-RAHÎM kelimesinin kapsamına dahil olduğunu ifade etmiştir.⁵³ Kitâbu'l-beyân 'an ĞARİBİ'l-Kur'ân isimli eserinde ise Allah lafzını "gerçek mabud" (el-MA'bûdu'l-HAKK), RAHMÂN ismini "rızık vererek şefkat gösteren" (el-'Âtif bi'r-rızık) ve RAHÎM ismini de "bağışlayarak şefkat gösteren" (el-'Âtif bi'l-MAĞfira) şeklinde açıklamıştır.⁵⁴ Buna göre Ömer Neseî'nin

⁴⁷ Bu konuda şu yorumları aktarır: 1-Rahmân, "rahmet sahibi" anlamına gelir. "Çok susamış" anlamına gelen 'ATŞÂN kalıbı bunun gibidir. Kâdir'in KÂDIR anlamını ifade etmesi gibi RAHÎM de RÂHİM demektir. Birincide (rahmân) sıfatın ispat edilmesi, ikincide (rahîm) fiilin ispat edilmesi söz konusudur. 2-Rahmân, FA'LÂN kalıbında, sıfatta mübalağa ifade eden bir kalıptır. "Çok öfkeli" anlamına gelen GADBÂN bunun gibidir. RAHÎM ise rahmeti daimî olan manasına gelir. RÂHİM formu, "kendisinde rahmet bulunan (kişi)" anlamını ifade eder. 3-Gadbân'ın "öfkeli" anlamını ifade etmesi gibi RAHMÂN da "merhametli" anlamına gelir. Semî sözcüğü "işiten" manasına geldiği gibi RAHÎM de "merhamet eden" manasına gelir. bk. Neseî, et-Teysîr, 1/57.

⁴⁸ Neseî, et-Teysîr, 1/58.

⁴⁹ Neseî, et-Teysîr, 1/58-60.

⁵⁰ Neseî, et-Teysîr, 1/61-66.

⁵¹ Neseî, et-Teysîr, 1/67.

⁵² bk. Neseî, et-Teysîr, 1/57.

⁵³ Neseî, et-Teysîr, 1/76-77.

⁵⁴ Kocabaş, Ömer Neseî ve Kitâbu'l-Beyân An ĞARİBİ'l-Kur'ân Adlı Eseri, 60.

genel itibariyle RAHMÂN ismi hakkında “dünyada her türlü rızık ve nimet vermek suretiyle şefkat gösteren”, RAHÎM ismi hakkında ise “ahirette başışlayarak şefkat gösteren” şeklindeki yorumu tercih ettiği anlaşılmaktadır.

et-Teysîr’in özgün taraflarından biri, sûre girişlerinde besmele açıklanırken takip edilen usuldür. Bu usulün, aslında Ömer Neseffî’nin Kur’ân’ı yorumlama yönteminin bir parçası olduğu ifade edilebilir. Çünkü o, sistemli bir şekilde sûreler arasındaki uyumu gösterdiği gibi her bir sûrenin muhtevasını oluşturan konular hakkında da düzenli bilgiler vermiştir. Bunun yanı sıra besmelede geçen Allah, RAHMÂN ve RAHÎM isimlerine eklediği âyet veya âyet bölümleriyle sûre muhtevasına ışık tutmaya çalışmıştır.

Ömer Neseffî’nin sûre başlarındaki besmeleyi yorumlama usulü iki madde halinde incelenebilir: Birincisi, sûrelerin genelinde izlenen yoldur. Buna göre sûre girişlerindeki besmeleler Allah, RAHMÂN ve RAHÎM isimlerine ellezî ism-i mevsûlu ile âyet veya âyet bölümleri sıra cümlesi yapılarak izah edilmiştir. Diğer bir ifadeyle Neseffî, sûrelerin genelinde girişinde, âyetleri bu üç isme ellezî ismiyle bağlayarak kafiyeli ve etkili bir giriş yapmıştır. Ancak seçtiği âyetlerin genelinde, sûre konusu/konularını yansıtacak muhtevaya sahip olmadığı görülmektedir. Genelde Allah lafzına sûre başlarından bir âyeti, RAHMÂN ismine bundan sonra gelen âyetlerden birini, RAHÎM ismine de daha sonra gelen bir âyeti eklemiştir. Örneğin Âl-i ‘İmrân’ın girişinde, sûrenin farklı âyetlerinin bölümlerini Allah, RAHMÂN ve RAHÎM isimlerine ellezî ismiyle sıra yaparak besmeleyi açıklamıştır. Buna göre besmeleye “Kitabı indiren⁵⁵ Allah’ın, dilediğine hesapsız rızık veren⁵⁶ Rahmân’ın ve mükâfatın en güzeli katında olan⁵⁷ Rahîm’in adıyla...”⁵⁸ şeklinde mana vermiştir. Görüldüğü gibi Neseffî, sırasıyla Âl-i İmrân 3/2., 27. ve 195. âyetlerden seçtiği cümleleri üç lafza ilave ederek kafiyeli bir giriş yapmıştır.

Müfessir el-En’âm sûresinde de aynı usulü takip etmiştir. RAHMÂN ismine iki âyetten seçtiği bölümleri eklemiş, EKSERÂ bihi’s-semerât/كُفْرٍ لِّهَرِكْ (‘onunla’ ürünleri çoğaltan) ifadesinde⁵⁹ olduğu gibi âyetlerden iktibas ettiği kısımları olduğu gibi değil, cümlenin manasını gözeterek besmele için seçtiği diğer âyet bölümleriyle uyumlu hale getirmiş ve kafiyeli anlatım ortaya koymuştur. Buna göre besmeleyi “Gökleri ve yeri yaratan, aydınlığı ve karanlıkları var eden⁶⁰ Allah’ın, gökten su indiren ve onunla bitkileri çıkaran, ürünleri çoğaltan⁶¹

⁵⁵ Âl-i ‘İmrân 3/2.

⁵⁶ Âl-i ‘İmrân 3/27.

⁵⁷ Âl-i ‘İmrân 3/195.

⁵⁸ Neseffî, et-Teysîr, 3/449 (أَبَدَ الْوَالِدَ ابْنًا، وَالْحَيَاةَ نَفْسًا، وَالْمَوْتَ رُوحًا، وَالْجَنَّةَ نَارًا، وَالنَّارَ جَهَنَّمَ، وَالنَّارَ جَهَنَّمَ، وَالنَّارَ جَهَنَّمَ، وَالنَّارَ جَهَنَّمَ).

⁵⁹ İlgili âyette ürünlerle ilgili ifade şöyledir: كَذَٰلِكَ يُخْرِجُ الْوَالِدُ الْوَلَدَ حَيًّا، وَالنَّارَ جَهَنَّمَ، وَالنَّارَ جَهَنَّمَ، وَالنَّارَ جَهَنَّمَ، وَالنَّارَ جَهَنَّمَ. “...Her biri meyve verdiği zaman meyvesinden yeyin...” (el-

En'âm 6/141). Benzer bir ifade aynı sûrenin 99. âyetinde de vardır.
⁶⁰ el-En'âm 6/1.
⁶¹ el-En'âm 6/99.

ESKİYEÑİ

ve çardaklı çardaksız (üzüm) bahçeleri yaratan⁶² Rahmân'ın ve bizleri yeryüzünün halifeleri kılan ve kimimizi kimimize derecelerle üstün kılan⁶³ Rahîm'in adıyla..."⁶⁴ şeklinde ifade etmiştir.

Nesefî, el-A'râf sûresinin mukaddimesinde de Allah, RAHMÂN ve RAHÎM isimlerine sûrenin bazı âyetlerini ekleyerek açıklamıştır. Ancak burada da âyetleri birebir almamış, iktibas ettiği âyet bölümlerini birbirlerine uyumlu hale getirerek kafiyeli bir metin oluşturmuştur. Bu çerçevede besmeleyi "Kendisiyle (insanları) uyarması ve müminlere öğüt vermesi için Resulüne kitabı indiren Allah'ın,⁶⁵ onda (bu sûrede) sonrakileri uyarmak için öncekilerin haberlerini anlatan⁶⁶ Rahmân'ın ve (Kur'ân okunduğunda) dinleyen ve susanlara rahmeti vadeden⁶⁷ Rahîm'in adıyla..."⁶⁸ biçiminde izah etmiştir. RAHMÂN ismine eklediği ifadeyi el-A'râf 7/101. âyetten⁶⁹ ilhamla oluşturduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca kıssa kelimesi aynı sûrenin 7, 35. ve 176. âyetlerde de zikredilmiştir. Diğer taraftan el-A'râf sûresi, peygamber kıssalarının yer aldığı sûrelerden biridir. Bu sebeple Nesefî'nin burada sûre konusuna işaret eden âyetleri tercih ettiği söylenebilir. el-Enfâl sûresinde de benzer bir açıklama şeklini görmek mümkündür:

"Yardım sadece katında olan ve mutlak güç, hüküm ve hikmet sahibi⁷⁰ Allah'ın, "(ey Allahım!) gökten üzerimize TAŞ YAĞDIR veya bize ACI veren bir AZAP gönder!"⁷¹ diyenlere azapta acele etmeyen Rahmân'ın ve iman edip Allah yolunda hicret edenlere ve cihad edenlere, (muhacirleri) barındırıp onlara yardım edenlere mağfiret ve bol rızık vadeden⁷² Rahîm'in adıyla..."⁷³

Dikkat edilirse bu sûrede besmeleyi açıklarken Allah lafzına eklediği cümleyi el-Enfâl 8/10. âyetten⁷⁴ almıştır. Bununla birlikte NASR (yardım) kelimesi aynı sûrenin 26., 40., 62., 72. ve 74. âyetlerinde de geçmektedir.

Nesefî'nin, el-Mü'minûn sûresinin girişinde, besmeleyi "İnsanı çamurdan alınmış bir özden yaratan⁷⁵ Allah'ın, iyiye (birr) ve kötüye (fâcir) rızık veren ve rızık verenlerin en hayırlısı olan⁷⁶ Rahmân'ın ve

⁶² el-En'âm 6/141.

⁶³ el-En'âm 6/165.

⁶⁴ Nesefî, et-Teyisîr, 6/7.

⁶⁵ el-A'râf 7/2.

⁶⁶ el-A'râf

7/101. ⁶⁷ el-

A'râf7/204.

⁶⁸ Nesefî, et-Teyisîr, 6/279.

⁶⁹ "İşte o ülkeler... Onların haberlerinden bir kısmını SANA ANLATIYORUZ..."

⁷⁰ el-Enfâl 8/10.

⁷¹ el-Enfâl 8/32.

⁷² el-Enfâl 8/74.

⁷³ Nesefî, et-Teyisîr, 7/117.

⁷⁴ "Allah bunu (meleklerle yardımı) sadece müjde olsun ve onunla kalbiniz yatışsın diye yapmıştı. Zaten yardım yalnız Allah TARAFINDANDIR. Çünkü Allah mutlak galiptir, yegâne hüküm ve hikmet sahibidir."

⁷⁵ el-Mü'minûn 23/12.

bağışlayan, merhamet eden ve merhametlilerin en hayırlısı olan⁷⁷ Rahîm'in adıyla..."⁷⁸ biçiminde izah etmesinden onun, besmeledeki RAHMÂN ismine eklediği bölümü, sûrenin 72. âyetini dikkate alarak oluşturduğu anlaşılmaktadır. Ancak hem bu âyette hem de el-Mü'minûn sûresinde berr ve Fâcir sözcükleri geçmemektedir. Şu hâlde bu cümleyi oluştururken RAHMÂN isminin anlamını dikkate almış veya Allah ve RAHîm lafızlarına eklediği cümlelerle kafiye oluşturma amacı gütmüş olması mümkündür.

Nesefî'nin sûre başlarındaki besmeleyi yorumlama metodunun ikincisinde ALLAH, RAHMÂN ve RAHîm isimlerine eklediği âyet veya âyet bölümlerinin, sûrenin muhtevasına işareti daha belirgindir. Bu durum, kısa sûrelerde kendisini daha çok göstermektedir. Örneğin, Yûsuf sûresindeki besmeleye eklediği ifadeler, sûre

konusunun özeti niteliğindedir. Kullandığı kISSA, HISSA ve GUSSA sözcükleriyle adeta şiirsel bir metin ortaya çıkmıştır: "Yusuf kıssasını kıssaların en güzeli yapan⁷⁹ Allah'ın, zindandan sonra mülkü Yusuf'un hissesi yapan⁸⁰ Rahmân'ın ve takva ve sabırla Yusuf'un kederini (gussa) gideren⁸¹ Rahîm'in adıyla..."⁸² İfadelerde de görüldüğü gibi Nesefî, sûrenin 3., 90. ve 101. âyetlerini göz önünde bulundurarak eklediği bu üç cümleyle sûrenin ana konusu olan Hz. Yusuf'un hayatının aşamalarına ışık tutmuştur.

Nesefî, en-Nûr sûresinde de besmele için seçtiği âyet bölümleriyle sûrede ele alınan bazı konulara dikkat çekmektedir: "Zinayı haram kılan⁸³ Allah'ın, nikahı meşru kılan⁸⁴ Rahmân'ın ve Hz. Peygamber'e kulak verip ona itaat edene kurtuluşu vadeden⁸⁵ Rahîm'in adıyla..."⁸⁶ Burada 2-3. âyetler, 32-33. âyetler ve 51. âyet dikkate alınarak sûrenin konuları hakkında bilgi verilmiştir. el-Hucurât sûresinde ise Allah lafzına ekleme yaparken âyetlerin lafzına bağlı kalmamıştır: "Bizlere, Kur'ân'a ve sünnete tabi olmayı emreden⁸⁷ Allah'ın, inkârcılığı, fasıklığı ve isyanı çirkin gösteren⁸⁸ Rahmân'ın ve bizi imana erdirerek lütufta bulunan⁸⁹ Rahîm'in adıyla..."⁹⁰ Görüldüğü gibi Nesefî, "Kur'ân ve sünnete tabi olma" ifadesiyle ilk beş âyetin konusu hakkında bilgi

⁷⁶ el-Mü'minûn 23/72.

⁷⁷ el-Mü'minûn 23/109, 118.

⁷⁸ Nesefî, et-Teysîr, 11/7 (هَذَا الَّذِي هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ الَّذِي هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ الَّذِي هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ). Hûd,

Kamer ve Rahmân sûreleri için ayrıca bk. Nesefî, et-Teysîr, 8/151; 14/149, 175.

⁷⁹ Yûsuf 12/3.

⁸⁰ Yûsuf 12/101.

⁸¹ Yûsuf 12/90.

⁸² bk. Nesefî, et-Teysîr, 8/297 (هَذَا الَّذِي هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ الَّذِي هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ الَّذِي هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ).

⁸³ en-Nûr 24/2-3.

⁸⁴ en-Nûr 24/32-33.

Özetle Ömer Neseff'nin yaptığı ilk iş, el-Fâtiha sûresi ve başında besmele olmayan et-Tevbe sûresi¹⁰⁴ dışında, sûre girişlerindeki besmelelerde bulunan Allah, RAHMÂN ve RAHÎM isimlerine, ilgili sûrenin bazı âyetlerini ekleyerek kafiyeli bir metin oluşturmaktır. Genelde Allah lafzına sûrenin baş taraflarından, RAHMÂN ve RAHÎM isimlerine ise sırasıyla diğer âyetleri veya âyet bölümlerini ekleyerek sûre tefsirine dikkatleri celbeden etkili bir giriş yapmıştır. Ancak o, âyetleri olduğu gibi değil, âyetin mana ve mefhumunu muhafaza ederek almış ve bazı tasarruflarla kafiye oluşturmuştur. Ayrıca sûre girişlerinde intizâm kavramıyla tespit ettiği sûre konularıyla ilgili âyetleri seçme gayretinde olmamıştır. Kısa sûrelere geldikçe sûre konusu hakkında bilgi veren âyet/âyetleri veya ifadeleri daha çok tercih etmiştir. Bu durum, kısa ve uzun sûrelerin ele aldığı konu veya konularla ilgili olabilir. Çünkü uzun sûrelerde birden çok konu işlenirken, kısa sûrelerde genelde bir konudan bahsedilmektedir. Özellikle kısa sûrelerde Allah, RAHMÂN ve RAHÎM isimlerine eklenen üç âyetle sûreyi oluşturan âyetlerin yarısı veya daha fazlası kullanılmış, dolayısıyla sûrenin muhtevası hakkında bilgi verilmiş olunmaktadır.

Ömer Neseff'nin besmeleyi açıklarken kafiyeli metinler oluşturması, şiire olan ilgisiyle açıklanabilir. Çünkü onun el-Eş'âr adında bir şiir kitabı, şairlerden seçtiği şiirleri ihtiva eden el-Muhtâr mine'l-eş'âr isimli bir eseri vardır.¹⁰⁵ Ayrıca kaynaklarda onun edebi yönünün ve şiirinin güçlü olduğu ifade edilmektedir.¹⁰⁶ Diğer taraftan onun tefsirini hazırlarken sıkça atıfta bulunduğu Kuşeyrî'den (öl. 465/1072) ilhamla sure girişlerindeki besmeleleri ayrı ayrı açıklama yoluna gitmiş olması muhtemeldir. Çünkü Kuşeyrî, her bir sure girişinde bismelenin sadece bismillâh ifadesini işârî tefsirin ilkelerine göre farklı şekillerde tefsir etmiştir.¹⁰⁷

2. Bikâî'nin Nazmü'd-dürer'i ve Besmele Yorumu

Bikâî'nin¹⁰⁸ tefsir alanında Nazmü'd-dürer ile Mesâ'idü'n-NAZAR isimli eserleri bulunmaktadır. Nazmü'd- dürer'in, Kur'ân tefsiri alanında, bütün sûreleri ve âyetleri kapsayacak şekilde ilmü'l-münâsebet yöntemi esas

¹⁰⁴ Neseff, et-Tevbe sûresinin mukaddimesinde bismelenin bulunmayışına ilişkin rivayet ve görüşlere yer vermiştir. bk. Neseff, et-Teysir, 7/261-262.

¹⁰⁵ Aslantürk, Ebû Hafs Ömer en-Neseff, 34.

¹⁰⁶ Sem'ânî, et-Tahbîr, 1/527-528; Neseff, et-Teysir (Muhakkikin önsözü), 1/33-35.

¹⁰⁷ Geniş bilgi için bk. Akpınar, "İşârî Tefsir ve Kuşeyrî (ö.465/1072)'nin Besmele Tefsiri", 72-91.

¹⁰⁸ Tarihçi, müfessir, muhaddis ve edîb yönleriyle öne çıkan Burhânuddîn Ebu'l-Hasan İbrahim b. Ömer el-Bikâî, Memlûkler döneminde yaşamış bir âlimdir. Bugün Lübnan topraklarında yer alan Bikâ' vadisindeki bir köyde 809/1406 tarihinde dünyaya gelmiştir. İlk eğitimini burada babasından almıştır. On iki yaşındayken köyünde meydana gelen bir olayda babası ve bazı akrabalarının öldürülmesi üzerine Bikâî, annesi ve dedesiyle birlikte köyü terk etmiş ve Şam'a yerleşmiştir. Dönemin ilim merkezleri mesabesinde olan önemli şehirlerde bulunan Bikâî, Şam'da İbnü'l-Cezerî'den (öl. 833/1429) aşere okumuş ve kendisinden kıraat dersi almıştır. 834 yılında Kahire'ye gitmiş, başta İbn Hacer (öl. 852/1449) olmak üzere birçok âlimin derslerine katılmıştır. Mücadeleci bir karaktere sahip olan Bikâî, bulunduğu şehirlerde birçok ilim adamıyla iletişime geçmiş, onlardan ilim ve tecrübeler almış, ayrıca onlarla çeşitli münakaşalara girerek birçok konuda reddiyeler yazmıştır. Özellikle Muhyiddîn İbnü'l-Arabî (öl. 638/1240) ve İbnü'l-Fârız (öl. 632/1235) hakkındaki eleştirilerini, tekfir derecesine ulaştırması ve Gazzâlî (öl. 505/1111) hakkında tenkitlerde

alınarak hazırlanan tefsirlerin en güzeli olduğu belirtilir.¹⁰⁹ Bu tefsirin tam adı Nazmü'd-dürer fi tenâsübi'l-Âyât ve's-süver'dir. Ayrıca Bikâî bu tefsiri, Fethu'r-Rahmân fi tenâsübi eczâi'l-Kur'ân, Tercümânü'l-Kur'ân ve mübdî münâsebâti'l-furkân isimleriyle de adlandırmanın uygun olacağını ifade etmiştir.¹¹⁰ Dikkat edilirse Bikâî'nin tefsirine uygun gördüğü bu isimler, tefsirinin usulü ve mahiyeti hakkında yeterince bilgi vermektedir.

Bikâî 861/1456 yılında 51 yaşlarında yazmaya başlamıştır. Yarısına yaklaşınca birçok âlim, bu tefsiri takdirle karşılarken, bir kısmı da Kitab-ı Mükaddes'ten nakilde bulunması ve âyetler arasındaki münâsebeti göstermeye yoğunlaşması sebebiyle kendisini eleştirmiştir. Bu tenkitler üzerine Bikâî tefsir yazımına ara vererek Kitab-ı Mükaddes'ten alıntı yapmanın caiz olduğunu göstermek için el-Ahvâlu'l-Kavîme fi hükmi'n-nakli mine'l-kütübi'l-kadîme isimli risaleyi, âyetler ve sûreler arasındaki münâsebeti aramanın gerekliliğini göstermek için de Mesâ'idün'nazar li'l-eşrâfi alâ makâsidi's-süver adlı kitabı yazmıştır. Bu arada tefsirinin bazı bölümlerini incelemeleri için Kahire'nin ileri gelen âlimlerine sunmuş, onların bir kısmı Nazmü'd-dürer'e takriz yazarken, bir kısmı da Ehl-i Kitap'tan nakilde bulunmanın caiz olduğunu belirtmişlerdir. Tartışma ve dedikoduları bu şekilde bitiren Bikâî, tefsirin yazımına devam etmiş ve 882/1477 tarihinde Şam'da tamamlamıştır.¹¹¹ Bu tefsiri kaleme alırken başta Harâllî'nin (öl. 637/1240) Miftâhu'l-Bâbi'l-mukâffel¹¹² isimli

bulunması onun yapacağı birçok hizmete engel olmuş; ilim çevrelerince yalnızlığı itilmeye çalışılmıştır. Ayrıca yazdığı tefsir dolayısıyla eleştirilerin hedefi olmuştur. Ancak Mısırlı ünlü âlimlerin takrizini almaya muvaffak olunca geride bıraktığı eserler isminin unutulmasına mani olmuştur. Bikâî'yi övenler olduğu kadar yerenler de vardır. Ona en sert tenkitleri yönelten çağdaşı Sehâvî'dir (öl. 902/1497). Sehâvî, Bikâî'yi, ilm-i nücum'la uğraştığını ve aslında onun ilim yönünden üstün bir seviyede olmadığını ileri sürerek sert bir şekilde tenkit etmiştir. Şevkânî (öl. 1250/1834) ise Bikâî'nin geride bıraktığı eserlerin, onun bütün ilimlerde mahir ve otoritesinin bir kanıtı olduğunu ifade ederek Sehâvî'nin eleştirisine cevap vermiştir. Şam'da 885/1480 tarihinde vefat eden Bikâî tefsir, kıraat, fıkah, kelam, tasavvuf, tarih ve tabakat, nahiv, mantık, matematik ve edebiyata dair birçok eser kaleme almıştır. Geniş bilgi için bk. Âdil Nuveyhid, Mu'cemu'l-müfessirin (Beirut: Mektebetu Nuveyhid es-Sekâfiyye, 1988), 1/17; İbrahim b. Hasan el-Bikâî, Unvânü'z-Zamân bi-terâcimi's-şuyûh ve'l-Akrân, thk. Hasan Habeşî (Kahire: Dâru'l-Kütübi ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 2001), 2/62-64; Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed Şemsuddîn es-Sehâvî, ed-DAV'u'l-Lâmi' li-ehlil-Karni't-Tâsi' (Beirut: Dâru'l-Cil, 1992), 1/101-110; Celâuddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, Nazmu'l-ikyan fi a'yâni'l-ayân, nşr. Philip Hitti (Beirut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1927), 24; Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, el-Bedru't-Tâli' (Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.), 1/19-21; Ömer Nasuhi Bilmen, Büyük Tefsir Tarihi (İstanbul: Bilmen Yayınevi, ts.), 2/594-595; Necati Kara, Burhânuddîn İbrâhîm b. Ömer el-Bikâî ve Tefsirindeki Metodu (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, İslâmî İlimler Fakültesi, Doktora Tezi, 1981), 1-84; Abdussemî' Muhammed Ahmed Haseneyn, Mesâ'idü'n-Nazar li'l-işrâfi 'alâ makâsidi's-süver (Muhakkikin önsözü) (Riyad: Mektebetu'l-Meârif, 1987), 33-33; Ömer Kara, "Bikâî'nin 'Nazmü'd-Dürer'inde Yer Alan 'İhtibâk Metinleri' -Bir İnşâ Denemesi-", Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 3/3 (2000), 150-154; Ekrem Abdulvahhâb el-Mevsilî, el-İmâmü'l-Allâme Burhânuddîn el-Bikâî ve mehhecuhû fi't-tefsir (Ürdün: Dâru'l-Feth, 2014), 28-32.

¹⁰⁹ Ahmed Rahmânî, Mesâdirü't-tefsiri'l-mevdûi (Kahire: Mektebetu Vehbe, 1989), 6.

¹¹⁰ Burhânuddîn Ebu'l-Hasan İbrahim b. Ömer el-Bikâî, Nazmü'd-dürer fi tenâsübi'l-Âyât ve's-süver, thk. Abdurrezzâk Galib el-Mehdî (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995), 1/5. Bikâî, âyetler ve cümleler arasındaki münâsebeti gösterirken lemmâ edatını çokça kullanması nedeniyle bu tefsirin bir adını da Lemmâ koymuştur. bk. Kara, Bikâî ve Tefsirindeki Metodu, 92.

¹¹¹ Kara, Bikâî ve Tefsirindeki Metodu, 95-96; Necati Kara, "Nazmü'd-Dürer", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/463.

¹¹² Harâllî'nin bazı eserleri tek bir kitapta toplanmıştır. bk. Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Harâllî el-Merâkeşi, Turâsu Ebi'l-Hasan el-Harâllî el-Merâkeşi fi't-tefsir, thk. Muhemmâd b. Abdisselâm el-Hayyâtî (b.y.: Metâbiu'n-Necâh el-Cedide, 1997)

eseri ile İbnü'z-Zübeyr es-Sekâfî'in (öl. 708/1308) el-Burhân fî tertîbi süveri'l-Kur'ân'ı¹¹³ olmak üzere birçok eserden yararlanmıştır.¹¹⁴

Bikâî Nazmü'd-dürer'de sûreler, âyetler hatta cümleler bazen de kelimeler arasındaki münâsebeti göstermiş, bu vesileyle Kur'ân âyetlerinin tertibindeki i'câzı ortaya koymaya çalışmıştır. Her ne kadar daha önce bazı tefsirlerde âyetler arasındaki anlam irtibatına değinilmişse de bütün âyetler arasındaki münâsebet gösterilmemiştir. Bikâî ise âyetler ve sûreler arasındaki münâsebet konusuna ağırlık vermiş; bu alanda tek sayılabilecek bir eser kaleme almıştır. Diğer taraftan Bikâî tefsirinin ağırlık noktası bu olmakla birlikte, Kur'ân'da Ehl-i kitab'ın zikredildiği her yerde doğrudan Tevrat, İncil ve Zebur'dan nakillerde bulunmuş, yeri geldiğinde fikhî ve kelâmî meselelere yer vermiş, nahiv yönünden tahliller yapmış, belâgat, meânî ve i'câz yönlerinden izahlarda bulunmuş, (varsa) nüzul sebeplerini aktarmıştır.¹¹⁵

Tefsirinin mukaddimesinde âyetlerin ve sûrelerin tertibinin münâsebetini ele alacağını¹¹⁶ ve Münâsebâtü'l-Kur'ân ilminin, "Kur'ân cüzlerinin (bölümlerinin) tertibinin illet ve gerekçelerinin bilinmesini sağladığını"¹¹⁷ ifade eden Bikâî, her bir sûre isminin, sûrenin temel hedefini (maksûdunu) ortaya koyduğunu belirtmiştir. Çünkü her türlü isim, kendisiyle müsemması arasındaki münâsebeti izhar eder. Sûrenin ismi de özet olarak (icmalen) sûrede olan tafsilata delalet eder. Sûrelerin maksûdu da ismiyle olan münâsebetine götürür. Bikâî devamla, bütün sûrelerin maksûduna değineceğini, sûrelerin maksûdu ile ismi arasındaki anlam ilişkisini göstereceğini ve bütün besmeleleri sûrenin maksûduna uygun bir şekilde tefsir edeceğini ifade etmiştir.¹¹⁸ Bikâî Fâtiha sûresinin girişinde belirlediği bu hususları bütün sûrelere uygulamıştır. Bu çerçevede sûre girişlerinde maksûduhâ ifadesiyle öncelikle sûrenin konusu/konuları ve ana fikri hakkında bilgi vermiştir. Akabinde sûre ismi ile müsemması, sûre başı ile sonu, bir önceki sûrenin sonu ile tefsiri yapılan sûrenin baş tarafı arasındaki münâsebeti göstererek sûreler arasındaki münâsebeti değinmiş, besmeleyi de ilgili sûrenin maksûduna göre yorumlamıştır. Ardından her ayeti cümle cümle, kelime kelime izah eden Bikâî, âyetler arasındaki münâsebetlere değinmiştir.¹¹⁹

¹¹³ bk. Ebû Ca'fer Ahmed b. İbrahim b. Ez-Zübeyr el-Gırnâtî, el-Burhân fî tertîbi süveri'l-Kur'ân, thk. Muhammed Şa'bân (Fas: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1990)

¹¹⁴ bk. Kara, Bikâî ve Tefsirindeki Metodu, 100-140; Kara, "Nazmü'd-Dürer", 32/463; Mevsilî, Burhânuddîn el-Bikâî ve mehhecuhü fi't-tefsîr, 107-162.

¹¹⁵ Kara, Bikâî ve Tefsirindeki Metodu, 97.

¹¹⁶ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 1/3.

¹¹⁷ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 1/5.

¹¹⁸ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 1/11-12.

¹¹⁹ Kara, Bikâî ve Tefsirindeki Metodu, 98; Kara, "Nazmü'd-Dürer", 32/463; Mehmet Faik Yılmaz, Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet (Ankara: DİB Yayınları, 2005), 57; Ali Kaya, "Sure Mukaddimelerinde Verilen Bilgiler Çerçevesinde Mufessirlerin 'Sure Bütünlüğü'ne Yaklaşımları (Klasik-Çağdaş Karşılaştırılması)", Mütefekkir 6/11 (2019), 47. Ayrıca bk.

Bikâî, tefsirle ilgili diğer eseri Mesâ'idü'n-NAZAR'da ise mukaddimeden sonra Mısır ulemasının tefsirine yazdıkları takrizleri koymuştur. Daha sonra 114 sûreyi tek tek ele alarak onların Mekki-Medenî bilgileri, âyet sayıları, maksûdu ve fazileti hakkında düzenli bilgiler vermiştir.¹²⁰ Ayrıca Mesâ'idü'n-NAZAR'da sûrelerin maksûduyla ilgili verilen bilgilerin, NAZMÜ'D-DÜRER'deki bilgilerle aynı olduğunu ifade etmek gerekir. Örneğin Neseffî, bu iki eserde, et-Tekâsür sûresinin maksûdunu, başka sûrelerle ilişkilendirerek izah etmiştir. Buna göre et-Tekâsür'ün maksûdu, el-Kâri'a sûresinin tasvir ettiği ve el-Âdiyât sûresinin de işaret ettiği kıyamet günü helak olmanın nedenini açıklamaktır. Bu da mal mülk biriktirmek ve zeval yurduna (dünyaya) aşırı meylettir.¹²¹

2.1. Bikâî'nin Besmele Yorumu

Bikâî el-Fâtiha sûresinin girişinde de belirttiği gibi Kur'ân'daki bütün besmeleleri, ilgili sûrenin maksûduna (ana fikri ve konusu) uygun tefsir etmeye çalışmıştır. Ömer Neseffî'nin et-Teyisîr'inde olduğu gibi Allah, RAHMÂN ve RAHİM lafızlarına ellezî ismiyle eklediği kafiyeyle cümlelerle besmeleyi açıklamıştır. Ancak Ömer Neseffî'nin aksine ne mukaddimede ne de el-Fâtiha sûresinin tefsirinde besmeleyi oluşturan unsurlar ve temel kavramlar hakkında detaylı açıklamalar yapmıştır. Ayrıca bu üç isme eklediği cümle ve ifadeleri, âyetler ve âyetlerin bölümlerinden seçmemiş, kendine has bir usulü takip ederek sıkça kullandığı fiil, isim ve ifadelerle kafiyeyle cümleler oluşturmuştur. Bununla birlikte Fâtiha sûresinin tefsiri sırasında, Harâllî'den iktibasla besmelenin başındaki be harfi, Allah, RAHMÂN ve RAHİM lafızlarının medlullerine ilişkin kısa açıklamalara yer vermiştir. Buna göre besmeledeki be harfinin anlamı, Yüce Allah'ın, sebep olma hikmetini (hikmetü't-tesbîb) izhar etmesidir. İsim, kalpler için gizli olanın, kulaklar vasıtasıyla fertler şeklinde (sûratü'l-efrad) açığa çıkarılmasıdır. Allah, akılların erişemediği yerde kalplerin kendisine yöneldiği bir isimdir. Bu nedenle akıllar ona kulluk edip hayran kalır, ona ibadet eder ve hoşnut olur. Yani onunla yetinip başka bir şeye muhtaç olmaz. RAHMÂN, rubûbiyetin kapsadığı her şeyi içine alan rahmettir. RAHİM ise rahmetin ulûhiyetin razı olduğuna tahsis edilmesidir.¹²²

Bikâî, burada RAHMÂN ismini açıklarken ŞÂMİL/ك (kapsayan), KÂFFE/ك (tüm, bilcümle) ve RAHMET sözcüklerini, RAHİM ismini izah ederken HÂSS/ك (mahsus, özgü) ve RAHMET isimleriyle terdâ/ك (razı/höşnut

olur) filini kullanmıştır. Bu kelimelerin tercih edilmesi, aslında Bikâî'nin bu iki isme yüklediği anlamla ilgili

Şahin Güven, "Tefsir İlminin Bir Alt Disiplini Olarak "Makâsıdu's-Süver", BilimName: Düşünce Platformu 35/1 (2018), 110- 111.

¹²⁰ Geniş bilgi için bk. Burhânuddîn Ebu'l-Hasan İbrahim b. Ömer el-Bikâî, Mesâ'idü'n-NAZAR lil İŞRÂFİ ALÂ mekâsidi's-süver, thk. Abdüssemî Muhammed b. Ahmed Haseneyn (Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, 1987).

¹²¹ Bikâî, Mesâ'idü'n-NAZAR, 3/241; a.mlf., NAZMÜ'D-DÜRER, 8/516. el-Hümeze ve el-İnşirâh sûrelerinin maksûdununun açıklaması için ayrıca bk. Bikâî, Mesâ'idü'n-NAZAR, 3/207, 247; a.mlf., NAZMÜ'D-DÜRER, 8/460, 525.

¹²² Bikâî, NAZMÜ'D-DÜRER, 1/13.

bir durumdur. Çünkü bu kısa açıklamada RAHMÂN ismine “Allah’ın rahmetinin her şeyi kapsamı”, RAHÎM ismine de “Allah’ın rahmetinin, sadece onun razı olduklarına mahsus olması” şeklinde bir anlam verdiği görülmektedir. Bikâî, sûre başlarında bulunan besmelelerdeki RAHMÂN ve RAHÎM kelimelerini açıklarken de ya aynı kelime ve ifadeleri yahut da benzerlerini kullanarak buradaki anlamı (el-Fâtiha sûresinde verdiği anlamı) muhafaza etmiştir. Örneğin Kevser sûresinin maksûdunun (hedefi ve konusu), olması mümkün her türlü hayırla mükâfat (minha) olduğunu, el-Kevser isminin bu hususu açıkladığını ve NAHR olayının da buna benzediğini belirtmiştir. Çünkü NAHR, devenin boğazlanması olayını ifade eder ve bu durum (devenin NAHRI) Arapların nezdinde cömertliğin zirvesidir.¹²³ Daha sonra Bikâî, besmeleyi sûrenin maksûduna göre şöyle izah etmiştir:

“Mutlak mâlik (el-Melik), en büyük (el-A’zam), lütfunun artısının bir sınırı olmayan el-Cevâd el-Ekrem Allah’ın, cömertliğiyle bütün yaratıkları kuşatan ve (yağmur gibi olan) lütfunu onlar arasında farklı şekillerde dağıtan Rahmân’ın, hizbine (kendine iman edenlere) doğru yolunu bulmayı ve ipine sarılmayı tahsis/nasip eden Rahîm’in adıyla...”¹²⁴

Görüldüğü gibi bu yorumda sûrenin konusuna bağlı olarak Allah ismine cevâd ve ekrem isimleri eklenerek Allah’ın lütfunun sınırsızlığı vurgulanmış, RAHMÂN’ın açıklamasında şemile (kapsadı), HALÂİK (mahlukât) ve CÛD (cömertlik) kelimeleriyle Yüce Allah’ın cömertliğinin her şeyi kapsadığı, RAHÎM lafzının açıklamasında da HASSA (ayrıcılık verdi, bahşetti) ve hizb (grup, taraftar) sözcükleriyle Yüce Allah’ın sadece hizbine (kendine inananlara) hidayetini ve ipine sarılmayı bahşettiği ifade edilmiştir.

Bikâî, Mâûn sûresinin girişinde de aynı usulü takip ederek besmeleyi yorumlamıştır. Buna göre el- Mâûn sûresinin maksûdu, cezadan (hesap verme) dolayı yeniden dirilişi inkâr etmeye -ki bu kötülüklerin anasıdır- dikkat çekmektir. Çünkü bu (inkâr olayı), inkâr edeni, kötü ve çirkin işleri yapmaya itmekte, nihayetinde büyük günahları küçümsemek onun huyu olmakta ve böylece bu kişi ahlaksız birine dönüşmektedir. Besmeleyi de şöyle açıklamıştır:

“Azameti her türlü şaibe ve noksanlıktan beri ve her türlü kemal kendisine mahsus olan Allah’ın, nimetini hem güzel hem de kötü/çirkin davrananlara teşmil eden ve herkese ihsanda bulunan Rahmân’ın, nimetin tamamlanmasını evliyasına (dostlarına) tahsis edip ittisal (buluşma) nimetini onlara bahşeden Rahîm’in adıyla...”¹²⁵

¹²³ Bikâî, Nazmü’-d-dürer, 8/547.

¹²⁴ Bikâî, Nazmü’-d-dürer, 8/547.

Dikkat edilirse burada da RAHMÂN izah edilirken ‘AMME, GAMERA (kapladı), nimet ve nevÂL/ (hediye) kelimeleri, RAHÎM izah edilirken de HASSA, HABÂ (vermek, hediye vermek), evliyÂ (dostlar), itmÂM (tamamlamak) ve nimet sözcükleri tercih edilmiş, bu vesileyle RAHMÂNın genel, RAHÎmin ise özel bir muhtevaya sahip olduğu ifade edilmiştir.

Bikâî, el-Kâri‘a sûresinin maksûdunu, başındaki ve sonundaki hallerini ve insanların o gün (ceza günü) “kurtuluşa eren” ve “helak olan” şeklinde taksimini tasvir ederek din (ceza) gününün izah edilmesi şeklinde ifade etmiştir. Devamında besmeleyi “Âlemlerin yüce sahibi (el-Melikü‘l-a‘lâ) Allah‘ın, var etme ve açıklama nimeti herkesi kapsayan Rahmân‘ın ve hizbini (kendisine iman edenleri), sevdiği ve razı olduğu şeye muvaffak kılan Rahîm‘in adıyla.”¹²⁶ biçiminde açıklanmıştır. Burada ise RAHMÂNı ‘AMME, nimet, cemî‘ (tüm, herkes) ve verÂ (insanoğlu, halk) kelimeleri, RAHÎmi de HASSA, yühıbbu (sever), yerdÂ (razı/hoşnut olur) ve hizb kelimeleriyle tefsir etmiştir. Onun RAHÎmin açıklamasında yuhıbbu (sever) ve yerdÂ fiillerini tercih etmesinin, el-Kâri‘a 101/7.

âyetteki ‘İşe RÂdiye (هو الذي يرضى) (hoşnut eden bir yaşayış) tamlamasıyla ilgili bir durum olduğu anlaşılmaktadır.

Bikâî, el-İnşirâh sûresinin maksûdunun, ed-Duhâ sûresinin sonunda zikri geçen nimetin detaylı anlatımı ve “nimeti tahdis”le (nimeti anma) neyin murat edildiğinin açıklaması olduğunu belirtmiştir. Müfessire göre nimeti tahdis ise Allah‘a ibadet konusunda çaba göstererek nimete şükürle mukabelede bulunmak, ihsanda bulunması sebebiyle onun rahmetinin büyüklüğünü hatırlayarak kendisine yönelmektir. Bikâî, sûrenin konusuyla ilgili bu bilgileri verdikten sonra besmeleyi şöyle açıklamıştır:

“Emri yüce ve şanı büyük, kendisinden başka ilah olmayan ve çokça nimet veren Allah‘ın, yarattıklarının hepsine cömertliğiyle bolca ihsanda bulunan -ki o, celal ve ikram sahibidir- Rahmân‘ın ve saygıdeğer ehline (ehl-i hazret/iman edenlere), rahmetini tahsis ederek (onlara tahsis edilmiş makamların) en yücesine yücelten

Rahîm‘in adıyla”¹²⁷

Besmelenin buradaki tefsirinde, RAHMÂndan sonra efÂDA (taştı, Allah bolca verdi), cûd (cömertlik) ve HALK (mahlûk) sözcükleri zikredilerek Allah‘ın kerem sahibi olduğu vurgulanmış, rahîmin açıklamasında ise ehl-i HAZRET, HÂSS, RAHMET, A‘LÂ (yükseltti) kelimeleri tercih edilerek Allah Teâlâ‘nın sevdiği kullarını yüce makama çıkardığı ifade edilmiştir. Bikâî‘nin, RAHÎM isminin medlulüne ilişkin kullandığı “en yüce makama yükseltme” ifadesini el-İnşirâh 94/4. âyeti (Senin şânını ve ününü yüceltmedik mi?) dikkate alarak oluşturmuş olması mümkündür. Ayrıca Allah lafzından sonra kullandığı “çokça nimet verme” olayının vurgulanması, sûrenin maksûduna bağlı bir husus olabilir.

¹²⁶ Bikâî, Nazmü‘d-dürer, 8/513 (هو الذي يرضى) به لونه في الجحيم والرحماني

ESKİYE

Bikâî, el-Mü'minûn sûresinin maksûdunun, felahın müminlere tahsis edilmesi olduğunu belirttiikten sonra besmeleyi “Emrin tamamı kendine mahsus olan- ki onun emrini engelleyecek kimse yoktur- Allah’ın,

beyanı iletmek (vahyi insanlara ulaştırmak) rahmetinin genelinden olan Rahmân’ın ve dilediğine imanı tahsis/bahşeden Rahîm’in adıyla”¹²⁸ biçiminde açıklamıştır. Buradaki besmele açıklamasında da her zaman tercih ettiği belli sözcükleri (‘umûm, rahmet, beyân/tebliğ, hassa, erâde, iman) tercih etmiştir. Ayrıca sûre isminin el-Mü’minûn olması ve bu sûrede müminlerin özelliklerinden bahsedilmesi göz önünde

bulundurularak RAHİM ismi tefsir edilmiş olabilir.

Bikâî’ye göre Müddessir sûresinin maksûdu kibir ehlini, helak yurduyla inzar etmeye (uyarmaya) çabalamak, günahkâr inkârcıların nefislerinde yeniden dirilişi tespit etmek ve çok başışlayıcı aziz olan Allah’ın hilmıyla zikir ehline müjdeye işaret etmektir. Sûre girişindeki besmele ise “Âlemlerin sahibi (el-Melik), yüce, tek ve kakhâr olan Allah’ın, var etme ve açıklama nimetini hem iyilere hem kötülere teşmil eden Rahmân’ın ve dostlarına (ehl-i asfiya) düşünebilmeyi/akletme (istibsâr) ve kalıcı yurda (dâru’l-karâr) ulaşmayı muvaffak kılan rahîm’in adıyla”¹²⁹ şeklinde açıklanmıştır. Bikâî, burada RAHMÂN’ın tefsirinde ‘AMME, İCÂD (var etme) ve beyÂN (açıklama) kelimelerini, RAHİM’in tefsirinde de HASSA fiiliyle ehl-i asfiyâ ifadesini tercih etmiştir.

Sonuç olarak Bikâî, sûrelerin başındaki besmelenin temel kavramları olan RAHMÂN ve RAHİM kelimelerini tefsir ederken belli kelime ve ifadeleri tercih etmiştir. Bu usul, aslında onun RAHMÂN ve RAHİM kelimelerine verdiği anlamla ilgilidir. Çünkü Bikâî, başından itibaren RAHMÂN ismine “Allah’ın iyi-kötü ayrımı yapmadan herkese merhamet edip lütufta bulunması”, RAHİM ismine de “Allah’ın sadece razı olduğu ve sevdiği dostlarına merhamet edip lütufta bulunması” temel anlamını yansıtmak için bahsi geçen kelime ve kalıplara

başvurmuştur. Bu çerçevede RAHMÂN kelimesinden sonra Allah’ın rahmet ve lütfunun herkesi kapsadığını ifade etmek için ‘amme/‘âmme/‘umûm (geneli içine aldı/genel),¹³⁰ vesi’a (kapsadı),¹³¹ efâda (akıttı, Allah bolca verdi),¹³² ehâta (çevreledi/ihata etti),¹³³ cem’ (tüm, herkes),¹³⁴ halk/mahlûkât/halâik (mahlûkat),¹³⁵ küll (tüm, herkes),¹³⁶ istevâ (eşit odu),¹³⁷ nimet,¹³⁸ rahmet,¹³⁹ îcâd (var etmek),¹⁴⁰ şemile/şümûl

¹²⁸ Bikâî, Nazmü’d-dürer, 5/182 (بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ وَبِإِذْنِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ وَبِإِذْنِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ).

¹²⁹ Bikâî, Nazmü’d-dürer, 8/220 (بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ وَبِإِذْنِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ وَبِإِذْنِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ).

(بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ).

¹³⁰ Bikâî, Nazmü’d-dürer, 2/205, 384; 3/411, 498; 4/3, 117, 517; 5/129, 405; 6/3, 239; 7/148, 220.

¹³¹ Bikâî, Nazmü’d-dürer, 2/3; 7/339, 432.

¹³² Bikâî, Nazmü’d-dürer, 2/579.

¹³³ Bikâî, Nazmü’d-dürer, 3/181.

¹³⁴ Bikâi, Nazmü'd-dürer, 3/498; 4/165; 5/4, 533; 7/3.

¹³⁵ Bikâi, Nazmü'd-dürer, 4/165, 199, 243, 517; 5/4, 63, 582; 7/3, 270, 474.

¹³⁶ Bikâi, Nazmü'd-dürer, 4/327, 5/229, 582.

¹³⁷ Bikâi, Nazmü'd-dürer, 5/4.

¹³⁸ Bikâi, Nazmü'd-dürer, 5/4, 63.

ESKİYEÑİ

(kapsadı/kapsamak),¹⁴¹ beriyye (mahlûk),¹⁴² kerem/cûd (cömertlik),¹⁴³ beyân/beyân-ı 'âmm/nimetü'l-beyân (açıklamak, vahyin insanlara ulaştırılıp açıklanması)¹⁴⁴ gibi kelime ve ifadeleri kullanmıştır. RAHİM kelimesinden sonra da Allah'ın sadece sevdiklerine ve dostlarına merhamet edip ihsanda bulunduğunu vurgulamak için etemme/itmâm (tamamlamak),¹⁴⁵ nimet,¹⁴⁶ ehl-i tevfiik/tevfik (muvaffakiyet),¹⁴⁷ en şâe/men ihtâra/men istafâ (dilediği/istediği kimse),¹⁴⁸ 'ibâd (kullar),¹⁴⁹ hassa/yehussu/hâss/ihtisâs (tahsis etmek, bahşetmek),¹⁵⁰ fazl (üstünlük, edem),¹⁵¹ şerrafe (şereflendirdi),¹⁵² ehl-i vüdd/vidâd (sevgi ehli, Allah'ın sevdiği kulları),¹⁵³ yerdâ (hoşnut/razı olur)¹⁵⁴ yuhyî kulûbe ehl-i vüddihi (sevdiklerinin kalplerini ihya eden),¹⁵⁵ menne/yemunnu (nimet verdi),¹⁵⁶ ehlü'l-îman (iman ehli),¹⁵⁷ ehlü'l-'irfân (irfan ehli),¹⁵⁸ zirvetü'l-ihsân (ihsanın zirvesi),¹⁵⁹ letafe (nazik davrandı/merhametli oldu),¹⁶⁰ evliyâ (dostlar),¹⁶¹ encâ (kurtardı)¹⁶² enâra (aydınlattı),¹⁶³ tarîk-i cennet (cennet yolu),¹⁶⁴ ehbâb (sevdikleri, arkadaşlar),¹⁶⁵ 'atf (şafkat),¹⁶⁶ ehl-i kerâmet (keramet ehli),¹⁶⁷ hizb/ehl-i hizb (tarafdar, Allah'a iman edenler),¹⁶⁸ ulu'l-elbâb (akıl sahipleri),¹⁶⁹ sevâb,¹⁷⁰

¹³⁹ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 5/63, 229.

¹⁴⁰ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 5/63, 129.

¹⁴¹ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 5/229, 533; 6/3; 7/474.

¹⁴² Bikâî, Nazmü'd-dürer, 6/3.

¹⁴³ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 6/67; 7/432.

¹⁴⁴ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 7/88, 148, 402.

¹⁴⁵ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 5/4; 7/339.

¹⁴⁶ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 5/4.

¹⁴⁷ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 5/4; 7/270, 291, 547.

¹⁴⁸ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 5/63, 126, 229, 291; 6/482; 7/3, 270, 339.

¹⁴⁹ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 5/63, 291.

¹⁵⁰ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 5/129, 460; 6/3, 482; 7/88, 148, 244, 339, 371.

¹⁵¹ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 5/129, 291.

¹⁵² Bikâî, Nazmü'd-dürer, 5/229; 6/200.

¹⁵³ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 5/344; 6/356; 7/62, 312, 509.

¹⁵⁴ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 5/344; 7/270, 312.

¹⁵⁵ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 5/344.

¹⁵⁶ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 5/405; 6/144.

¹⁵⁷ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 5/460.

¹⁵⁸ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 5/533.

¹⁵⁹ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 5/533.

¹⁶⁰ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 5/582.

¹⁶¹ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 5/582; 6/239, 412; 7/88.

¹⁶² Bikâî, Nazmü'd-dürer, 5/582.

¹⁶³ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 6/3.

¹⁶⁴ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 6/3.

¹⁶⁵ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 6/42.

¹⁶⁶ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 6/67.

¹⁶⁷ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 6/144, 200.

¹⁶⁸ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 7/148, 402.

¹⁶⁹ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 7/220.

¹⁷⁰ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 7/220.

fâze/fevz (nail oldu),¹⁷¹ dâru'l-karâr (kalıcı yurt),¹⁷² ehl-i kunût (itaat ehli),¹⁷³ inkâz mine'd-dalâl (dalaletten kurtarma),¹⁷⁴ ehl-i tâat,¹⁷⁵ ehl-i kurb (Allah yakın olanlar),¹⁷⁶ asfiyâ/ehl-asfiyâ (dostlar)¹⁷⁷ gibi isim, fiil ve ifadeleri yoğun bir şekilde kullanmıştır. Bikâî, lafzattullâhın tefsirinde de Yüce Allah'ın isim ve sıfatlarının açıklayan kelime ve ifadeleri tercih etmiştir.¹⁷⁸ Dikkat edilirse RAHMÂN kelimesinin genel, RAHÎmin de özel bir muhtevaya sahip olduğunu vurgulamak için sıklıkla yakın anlamlı kelime ve ifadeler tercih edilmiştir. Dolayısıyla Bikâî, el-Fâtiha sûresinin tefsirinde, her bir besmeleyi başında bulunduğu sûrenin maksûduna uygun bir şekilde tefsir edeceğini belirtip bunun için bütün çabasını ortaya koymuşsa da verilen örneklerde de görüldüğü gibi yakın anlamlı kelime ve ifadeleri çokça kullanması nedeniyle birçok sûre girişindeki besmele açıklamaları anlam ve vurgu olarak birbirine benzemiştir.¹⁷⁹

Diğer taraftan Bikâî'nin kendisinden üç asır önce yaşamış olan Ömer Neseffî'den etkilenerek böyle bir usulü takip etmiş olması mümkündür. Onun, Mesâ'idü'n-NAZAR isimli eserinde el-Fâtiha sûresinin âyet sayıları konusunda Ömer Neseffî'nin et-Teyisî'ine atıfta bulunması,¹⁸⁰ bu hususu desteklemektedir. Aynı zamanda

Bikâî'nin besmeleyi açıklarken kafiyeli ve şiirsel bir metin oluşturması, onun edebî kişiliği ve şair kimliğiyle de¹⁸¹ açıklanabilir. Bununla birlikte Ömer Neseffî, besmeleleri açıklama yöntemi hakkında bilgi vermediği halde, Bikâî sûre girişlerindeki her bir besmeleyi sûre maksûduna göre tefsir edeceğini belirtmiş, Ömer Neseffî'den farklı olarak Allah, RAHMÂN ve RAHÎm isimlerine eklediği ve şiirsel bir metin haline getirdiği ifade ve cümleleri âyetlerden seçmemiştir. Ayrıca onun, el-Fâtiha sûresindeki RAHMÂN ve RAHÎm isimleriyle ilgili kısa açıklamasında ve diğer sûrelerdeki açıklamalarında Allah'ın rahmetini dünya ve ahiretle sınırlamadığı görülmektedir.

Sonuç

Allah'ın zâtına ve sıfatlarına delalet etmesi hasebiyle bütün şeriatın hülasası niteliğinde olan besmele, peygamberler vasıtasıyla kuşaktan kuşağa aktarılan bir sünnettir. Bundan dolayı hem tefsirlerde hem de müstakil eserlerde farklı açılardan incelenmiş ve tefsir edilmiştir.

¹⁷¹ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 7/244, 402.

¹⁷² Bikâî, Nazmü'd-dürer, 7/244.

¹⁷³ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 7/291.

¹⁷⁴ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 7/312.

¹⁷⁵ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 7/370.

¹⁷⁶ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 7/402.

¹⁷⁷ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 7/474; 8/220.

¹⁷⁸ Örnek olarak bk. Bikâî, Nazmü'd-dürer, 2/3, 181,411, 498; 3/3, 117, 165, 199; 8/508, 513.

¹⁷⁹ Adnan Arslan, "Bikâî'nin Nazmü'd-Dürer Tefsirinde Münâsebet İlmi'ne Dair Bir İnceleme: 30. Cüz Özelinde", Tefsir Araştırmaları Dergisi 5/1 (Nisan 2021), 370-372.

¹⁸⁰ Bikâî, Mesâ'idü'n-NAZAR, 1/208.

¹⁸¹ Bikâî'nin edebî yönü ve şiir kitapları için bk. Kara, Bikâî ve Tefsirindeki Metodu, 30-32, 76-80.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla tefsir tarihinde Ömer Neseî ve Bikâî dışında, sûre girişlerinde bulunan bütün besmeleleri sûrenin konusu ve muhtevasına göre kafiyeli metinler şeklinde ayrı ayrı açıklayan başka müfessir bulunmamaktadır. Ömer Neseî'nin (belki de) Kuşeyrî'den mülhem başlattığı bu usûlü, üç asır sonra Bikâî canlandırmıştır. Bu açıdan bu iki müfessirin çabalarını tefsir tarihinde bir zenginlik ve özgün bir yaklaşım olarak değerlendirmek mümkündür.

Ömer Neseî, sûre girişlerinde Allah, RAHMÂN ve RAHÎM lafızlarına ellezî ismiyle eklediği cümleleri, ilgili sûreden seçtiği âyet veya âyet bölümlerinden oluşturmuştur. Ancak âyetleri ilave ederken, sûrenin konusunu yansıtacak mahiyetteki âyetleri seçme gayretinde olmamıştır. Bununla birlikte kısa sûrelere geldikçe bu üç lafza iliştilen âyetlerin, sûrelerin muhtevasını daha çok yansıttığı görülmektedir. Bu da sûrelerin hacmi ve onlarda ele alınan konu/konularla ilgili durumdur. Çünkü genelde uzun sûrelerde birbiriyle ilişkili birkaç konu işlenirken, kısa sûrelerde bir konudan bahsedilmektedir. Şu hâlde Ömer Neseî'nin öncelikli hedefinin sûrenin muhtevası hakkında bilgi vermekten ziyade, sûre tefsirine dikkatleri çeken etkili ve şiirsel bir başlangıç yapmak olduğu ifade edilebilir. Zira o, tefsirinde sûrelerin konuları hakkında düzenli bilgiler vermekle birlikte, besmeleye eklediği ayetlerle sûrelerin girişinde tespit ettiği konular arasında bir bağlantı kurmamıştır. Bikâî ise Allah, RAHMÂN ve RAHÎM lafızlarına ellezî ismiyle eklediği ve şiirsel bir metin oluşturduğu cümleleri, doğrudan âyetlerden almak yerine belli kelime ve ifadeleri kullanarak kendisi oluşturmuştur. Ayrıca bahsi geçen kelime ve ifadeler vasıtasıyla RAHMÂN ve RAHÎM kelimelerine bütün sûrelerde aynı anlamı vermeye ve besmeleyi de sûre maksûduna göre açıklamaya çalışmıştır. Bu sebeple Allah, RAHMÂN ve RAHÎM isimlerini izah ederken ya aynı kelimeleri ya da yakın anlamlı kelimeleri ve ifadeleri sıklıkla kullanmıştır. Bu ise birbirine benzer besmele yorumlarının ortaya çıkmasına neden olduğu gibi kafiyeli cümlelerle yapılan besmele açıklamalarıyla ilgili sûrenin muhtevası arasındaki münâsebetin gösterilmesini zorlaştırmıştır.

Ömer Neseî ve Bikâî'nin besmeleleri sûre muhtevasıyla açıklama çabalarının, onların Kur'ân'a bütüncül yaklaşımlarının bir parçası olduğu ifade edilebilir. Çünkü her iki müfessir de sûrelerin konusunu tespit etmenin yanı sıra sûreler arasındaki münâsebeti göstermişler ve âyetler arasındaki bağlantı ve anlam ilişkilerine değinmişlerdir. Ayrıca besmeledeki Allah, RAHMÂN ve RAHÎM isimlerini kafiyeli ve şiirsel metinler şeklinde açıklama usûlü, Ömer Neseî ve Bikâî'nin şair kimlikleri ve edebi kişilikleriyle de açıklanabilir.

Sonuç olarak besmeleyi her bir sûrenin muhtevasıyla irtibatlandırarak yorumlamak, değerli bir çaba olmakla birlikte, yapılanın aynı zamanda zorlama bir iş olduğu da ifade edilebilir. Kafiyeli besmele yorumlarıyla sûrelerin muhtevaları arasında her zaman ilişki kurulamayışı da bu düşüncüyü desteklemektedir.

Kaynakça

Akpınar, Ali. "İşârî Tefsir ve Kuşeyrî (ö.465/1072)'nin Besmele Tefsiri". TASAVVUF: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi 3/9 (2002), 53-92.

Arslan, Adnan. "Bikâî'nin Nazmu'd-Dürer Tefsirinde Münâsebet İlmî'ne Dair Bir İnceleme: 30. Cüz Özelinde".

Tefsir Araştırmaları Dergisi 5/1 (Nisan 2021), 278-297.

Aslantürk, Ayşe Humeyra. Ebû HAFS Ömer en-Neseffî'nin (öl. 537/1142) "et-Teyşîr fi't-Tefsîr" Adlı Tefsirinin TAHLİLİ ve el-BAKARA Sûresi'nin Tenkidli Neşri. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1995.

Aslantürk, Ayşe Humeyra. "Neseffî, Necmeddîn". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 32/571-572. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Aydemir, Abdullah. "Besmele". Diyanet İlmî Dergi [Diyanet İşleri BAŞKANLIĞI Dergisi] 10 (1971), 82-89.

Bedir, Ahmet. "Kuşeyrî'nin "Letâifü'l-İşârât" Adlı Tefsiri'nde "Besmele" Yorumu". HARRAN Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 6 (2000), 189-213.

"Besmele". Temel İslam Ansiklopedisi. ed. Tuncay Başoğlu. 1/459-460. İstanbul: İSAM Yayınları, 2019.

Bikâî, Burhânuddîn Ebu'l-Hasan İbrahîm b. Ömer. Mesâ'idü'n-NAZAR li'l İŞRÂFİ ALÂ mekâsidi's-süver. 3 Cilt. thk. Abdüssem' Muhammed b. Ahmed Haseneyn. Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1987.

Bikâî, Burhânuddîn Ebu'l-Hasan İbrahîm b. Ömer. NAZMU'D-DÜRER fî TENÂSÜBİ'L-ÂYÂT ve's-süver. thk. Abdurrezzâk

Ğalib el-Mehdî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995.

Bikâî, İbrahîm b. Hasan. UNVÂNU'Z-ZAMÂN bi-terâcimi'ş-şuyûh ve'l-AKRÂN. thk. Hasan Habeşî. 8 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübi ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 2001.

Bilmen, Ömer Nasuhi. Büyük Tefsir Tarihi. 2 Cilt. İstanbul: Bilmen Yayınevi, ts.

Can, Ali. "Aliyyü'l-Kârî'nin Envâru'l-Kur'ân ve Esrâru'l-Furkân Adlı Tesirinde Besmele Yorumu". Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 14/2 (2012), 37-66.

Can, Ali. "Ebû Saîd el-Hâdimî'nin Risâletü'l-Besmele Adlı Eserinde On Sekiz İlim Dalına Göre Besmele Yorumu".

Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 14/1 (2012), 1-73.

Dâvûdî, Şemsuddîn Muhammed b. Ali. TABAKÂTU'l-müfessirîn. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983.

Derman, M. Uğur - Uzun, Mustafa İsmet. "Besmele". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 5/532-537.

İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eş'as el-Ezdî. Sünenu Ebî DÂVUD. thk. Şuayip el-Arnâvud - Muhammed Kâmil Karabelilî. 7 Cilt. Dimeşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.

Efe, Seyfullah. Ömer Neseffî ve Ebû'l-Fütûh RÂZÎ'nin Kur'ÂN YorumLAMALARI. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.

Gür, Süleyman. "Osmanlı Tefsir Geleneğinde Besmele Risaleleri Literatürü". FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi 12 (Güz 2018), 405-477. <https://doi.org/10.16947/fsmia.502293>

Güven, Şahin. "Tefsir İlminin Bir Alt Disiplini Olarak "Makâsıdu's-Süver". BilimNAME: Düşünce Platformu 35/1 (2018), 97-126. <https://doi.org/10.28949/bilimname.381886>

Hamidullah, Muhammed. İslam Peygamberi. çev. Salih Tuğ. 2 Cilt. Ankara: İmaj Yayınları, 2003.

Harâllî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Harâllî el-Merâkeşî. Turâsu Ebi'l-HASAN el-HARÂLLÎ el-MERÂKEŞÎ fi't-tefsîr. thk. Muhemmâdî b. Abdisselâm el-Hayyâtî. b.y.: Metâbiu'n-Necâh el-Cedîde, 1997.

Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed. Şe'nu'd-DUÂ. thk. Ahmed Yusuf ed-Dekkâk. Beyrut: Dâru's- Sekâfeti'l-Arabiyye, 1984.

İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. Tefsîru't-TAHRİR ve't-tenvîr. 30 Cilt. Tunus: ed-Dâru't-Tûnusiyye li'n-Neşr, 1984.

İbn Kutluboğa, Ebu'l-Fidâi Zeynuddîn Kâsım. TÂCU't-terâcim. thk. Muhammed Hayr Ramazan Yusuf. Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1992.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem. Lisânu'l-'Arab. thk. Abdullah Ali el-Kebîr vd. 6 Cilt. Kahire: Dâru'l-Meârif, ts.

- İbnü'z-Zübeyr, Ebû Ca'fer Ahmed b. İbrahîm el-Gırnâtî. el-Burhân fî tertîbi süveri'l-Kur'ân. thk. Muhammed Şa'bân. Fas: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1990.
- Kara, Necati. "Nazmü'd-Dürer". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 32/463-464. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Kara, Necati. Burhânuddîm İbrahîm b. Ömer el-Bikâî ve Tefsirindeki Metodu. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, İslâmî İlimler Fakültesi, Doktora Tezi, 1981.
- Kara, Ömer. "Bikâî'nin 'Nazmü'd-Dürer'inde Yer Alan 'İhtibâk Metinleri' -Bir İnşâ Denemesi-", Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 3/3 (2000), 149-224.
- Karataş, Şuayip. İmam Ya'kûb Kırâatinin Özellikleri ve Delilleri. Ankara: Sonçağ Akademi Yayınları, 2021.
- Kaya, Ali. "Ömer Neseffî'nin et-Teysîr fi't-Tersir Adlı Tefsirinde Münâsebâtü'l-Kur'ân". Ortaasya'dan Anadolu'ya İslami İlimler. ed. Murat Şimşek vd. 818-828. Karabük: Karabük Üniversitesi Yayınları, 2021.
- Kaya, Ali. "Sure Mukaddimelerinde Verilen Bilgiler Çerçevesinde Müfessirlerin 'Sure Bütünlüğü'ne Yaklaşımları (Klasik-Çağdaş Karşılaştırılması)". Mütefekkir 6/11 (2019), 33-64.
<https://doi.org/10.30523/mutefekkir.584341>
- Kaya, Mehmet. "Tefsir Ekolleri Perspektifinden Kur'an'ın Çok Boyutlu Yorumu: Besmele Örneği. Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 14/27 (2015), 83-116. <https://doi.org/10.14395/huifd.65170>
- Kocabaş, Huzeyfe. Ömer Neseffî ve Kitabu'l-Beyân an Ğarîbi'l-Kur'ân Adlı Eseri: Metin ve İnceleme. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr. el-Câmi' li Ahkâmî'l-Kur'ân. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 2006.
- Kuşeyrî, Ebu'l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik. Letâifu'l-işârât, thk. Abdüllatif Hasan Abdurrahmân. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2007.
- Leknevî, Muhammed Abdülhay. el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye. Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-İslâmî, ts. Mevsilî, Ekrem Abdulvahhâb. el-İmâmu'l-Allâme Burhânuddîn el-Bikâî ve mehhecuhû fi't-tefsîr. Ürdün: Dâru'l-Feth, 2014.
- Mütercim Âsım Efendi. Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi (el-Okyânûsu'l-Muhît fî Tercemeti'l-Kâmûsul-Muhît). haz. Mustafa Koç-Eyyüp Tanrıverdi. 6 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013.
- Neseffî, Ebû Hafs Necmuddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed el-Hanefî. et-Teysîr fi't-tefsîr. thk. Mâhir Edîb Habbûş vd. 15 Cilt. İstanbul-Beyrut: Dâru'l-Lübâb, 2019.
- Neseffî, Necmeddin Ömer. Ömer Neseffî Tefsiri-et-Teysîr fi't-tefsîr-. çev. Muhammed Coşkun. İstanbul: Yazma Eserleri Kurumu Başkanlığı, 2019.
- Nuveyhîd, Âdil. Mu'cemu'l-müfessirîn. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetu Nuveyhid es-Sekâfiyye, 3. Basım, 1988.
- Özdemir, Ahmet. "İşârî (Tasavvufî) Tefsirlerde Besmele Yorumu". Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim] 20/1 (2020), 9-37. <https://doi.org/10.33420/marife.695646>
- Özel, Mustafa. "Midhat Paşa'nın Besmele ve Fâtiha Tefsiri". Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim] 3/3 (2003), 269-272.
- Râgıb el-İsfahânî. el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân. thk. Muhammed Seyyid Keylânî. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts. Rahmânî, Ahmed. Mesâdirü't-tefsîri'l-mevdûî. Kahire: Mektebetü Vehbe, 1989.
- Sehâvî, Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed Şemsuddîn. ed-DAV'u'l-Lâmi' li-ehli'l-Karnî't-Tâsî'i. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1992.
- Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed. et-Tahbîr fi'l-mu'cemi'l-kebîr. thk. Munîra Nâcî Sâlim. 2 Cilt. Bağdat: y.y., 1975.
- Sevgi, Ahmet. "Molla Câmî'nin Besmele Şerhi ve Türk Edebiyatına Tesirleri". Türkiyat Araştırmaları Dergisi 5 (1999), 1-50.
- Seyyid Kutub. Fî zilâli'l-Kur'ân. 6 Cilt. Mısır: Dâru's-Şurûk, 32. Basım 1972.
- Süyûtî, Abdurrahmân Celâluddîn. el-Müzhir fî ulûmi'l-luga ve envâihâ. nşr. Muhammed Ahmed Câdu'l-Mevlâ Bek vd. 2 Cilt. Beyrut: Menşûrâtü'l-Mektebeti'l-Arabiyye, 1986.

Süyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân. TABAKÂtu'l-müfessirîn. thk. Ali Muhammed Ömer. Kuveyt: Dâru'n-Nevâdir, 2010.

Süyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân. NAZMu'l-'ikyân fî A'yânî'l-A'yân. nşr. Philip Hitti Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1927.

Şen, Ziya. "İstiaze ve Besmele". Diyanet İlmi Dergi 40/1 (2004), 91-100.

Şenol, Yahya. "Hayvan Kesiminde Besmele Meselesi". İSLAM HUKUKU ARAŞTIRMALARI Dergisi 31 (2018), 491-508.

Şevkânî, Muhammed b. Ali. el-Bedru't-Tâli'. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.

Topaloğlu, Bekir. "Rahmân". Türkiye Diyanet Vakfı İSLAM Ansiklopedisi. 34/415-417. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Yılmaz, Mehmet Faik. Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet. Ankara: DİB Yayınları, 2005.

ESKİYEYENİ

Basmelenin Sûre Muhtevasıyla Yorumu: Ömer Nesefive Bikâi

Örneği Ali KAYA

Dr. Öğr. Üyesi, Aksaray Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı
Asst.Prof.Dr., Aksaray University, Faculty of Islamic
Sciences, Department of Tafsir Aksaray/Turkey

kayaali72@hotmail.com

ORCID: org/0000-0003-3481-9324

Açıklama [A1]: Umar

The Interpretation of Basmala with the Content of the Surah: Omar Nasafi and al-Biqā'i Example

Açıklama [A2]: bi-smi llāh

https://referenceworks.brillonline.com/entries/encyclopaedia-of-islam-3/basmala-COM_23497?s.num=0&s.f.s2_parent=s.f.book.encyclopaedia-of-islam-3&s.q=basmala

Açıklama [A3]: bi-smika llāhumma

https://referenceworks.brillonline.com/entries/encyclopaedia-of-islam-3/basmala-COM_23497?s.num=0&s.f.s2_parent=s.f.book.encyclopaedia-of-islam-3&s.q=basmala

Açıklama [A4]: İngilizce imlada birleşik yazmazlar

Biçimlendirdi: Vurgulu

Biçimlendirdi: Vurgulu

Açıklama [A5]: fi

Abstract

Basmala is a word that phrases the meaning of reading and writing the expression of the bismillāh. Beginning an action with Basmala is good decency taught by Almighty Allah to Prophet Muhammad in the first verses of the Qur'an, as well as it is a sunnah handed down from generation to generation through prophets. In the period of Prophet Muhammad, basmala went through some stages until it took its final form. In the early

periods of Islam, the expression bismillāhUMMA was used, when the verse 17/110 of al-Isrā' was revealed, the phrase bismillāhirRAHMĀN was used, and when the verse 27/30 of al-Naml was revealed, the phrase

bismillahirRAHMĀNIRRAHĪM was used. Generally in tafsirs (commentaries), Basmala is expounded in a detailed way at the introduction of the Surah al-Fātiha. In addition, it has been examined from different perspectives by being carefully handled in treatise-type works independently. Omar Nasafi (d. 537/1142) and al-Biqā'i (d. 885/1480), who are prominent with their holistic view to the Qur'an in the history of tafsir, not only explained the Basmala at the beginning of the Surah al-Fātiha, but also surahintertitlesaccording to the content of the Omar Nasafi systematically showed the harmony named AL- fi between the surahs in his tafsir

AL-Tafsir and gave systematical information about the subjects that make up the content of each surah. Besides, he created rhyming texts by adding the verse or parts of the verse he chose from the sura with the name ALJAZI to the words ALLAH, RAHMĀN and RAHĪM in the Basmala. Generally, he added a verse from the beginning of a surah to the word ALLAH, one of the verses that came after it to the name RAHMĀN, and a verse that came later to the name RAHĪM. However, the general of the verses which are chosen by him is not in the content to reflect the subject(s) of the surah. Moreover, when it comes to short surahs, it is seen that the verses attached to these three words are more clearly related to the content of the surahs. This is a situation regarding the volume of the surahs and the subject(s) dealt with in them. Because, generally, while several subjects are covered in long surahs, one subject is mentioned in short surahs. On the other hand, in his tafsir named NAZM AL-DURAR, al-Biqā'i who showed the relationship between surahs, verses, and even sentences, and tried to reveal the i'jaz (inimitability) in the arrangement of the verses of the Qur'an revived this method, which was started by Omar Nasafi three centuries ago. However, instead of quoting directly the verses, he explained Basmala by adding rhyming sentences to the names of ALLAH, RAHMĀN and RAHĪM, which he often used with certain words and expressions. In Lafzatullāh's tafsir, he generally preferred words and expressions that explain the names and attributes of Allah, and he tried to give the same meaning to the words RAHMĀN and RAHĪM in all the surahs, and to explain the Basmala according to the main aim (MAQSUD) of the surah, with the sentences formed with definite words and expressions he chose. However, the Basmala explanations in the introduction of many surahs are similar in meaning and emphasis, due to the frequent use of words and expressions with close meanings while explaining these three words. In this contribution, after giving brief

information about the tafsirs of Omar Nasafi and al-Biqā'i, by considering the way of them explaining the basmala according to the content of the surah accompanied by examples, a comparison will be made.

Keywords

Tafsir, Qur'an, Basmala, Omar Nasafi, al-Biqā'i

Biçimlendirdi: Vurgulu

Besmelenin Süre Muhtevasıyla Yorumu: Ömer Neseî ve Bikâî Örneği**Öz**

Besmele, bismillâh ibaresinin okunması ve yazılmasını ifade eden bir kelimedir. Besmeleyle bir işe başlamak, Kur'an'ın ilk inen âyetlerinde Yüce Allah'ın, Hz. Peygamber'e öğrettiği bir edep olduğu gibi peygamberler vasıtasıyla nesilden nesile aktarılan bir sünnettir. Hz. Muhammed döneminde besmele son şeklini alıncaya kadar bazı aşamalardan geçmiştir. İslâm'ın ilk dönemlerinde bismikellâhümme ifadesi, İsrâ 17/110. âyet nâzil olunca bismillâhirrahmân ve Neml 27/30. âyet inince de bismillâhirrahmânirrahîm cümlesi kullanılmıştır. Besmele genelde tefsirlerde Fâtiha sûresinin girişinde detaylı bir şekilde tefsir edilmiştir. Ayrıca müstakil olarak risale türü eserlerde özenle ele alınarak farklı açılardan incelenmiştir. Tefsir tarihinde Kur'an'a bütüncül yaklaşımlarıyla öne çıkan Ömer Neseî (öl. 537/1142) ve Bikâî (öl. 885/1480), besmeleyi sadece Fâtiha sûresinin girişinde açıklamakla kalmamış, bütün süre girişlerinde, süre muhtevasına göre tefsir etmişlerdir. Ömer Neseî, et-Teysir fi't-tefsir isimli tefsirinde sistemli bir şekilde sûreler arasındaki uyumu göstermiş ve her bir sürenin muhtevasını oluşturan konular hakkında düzenli bilgiler vermiştir. Bununla birlikte besmelede bulunan Allah, RAHMÂN ve RAHİM lafızlarına süreden seçtiği âyet veya âyet bölümlerini ellezîl ismiyle ekleyerek kafiyeli metinler oluşturmuştur. Genelde Allah lafzına süre başlarından bir âyeti, RAHMÂN ismine bundan sonra gelen âyetlerden birini, RAHİM ismine de daha sonra gelen bir âyeti eklemiştir. Ancak seçtiği âyetlerin geneli, süre konusu/konularını yansıtacak içerikte değildir. Bununla birlikte kısa sürelere geldikçe bu üç lafza ilâştirilen âyetlerin, sürelerin muhtevasıyla ilgisinin daha belirgin olduğu görülmektedir. Bu da sürelerin hacmi ve onlarda ele alınan konu/konularla ilgili bir durumdur. Çünkü genelde uzun sürelerde birkaç konu işlenirken, kısa sürelerde bir konudan bahsedilmektedir. NAZMÜ'd-dürer isimli tefsirinde, süreler, âyetler hatta cümleler arasındaki münâsebeti gösteren, bu vesileyle Kur'an âyetlerinin tertibindeki icâzı ortaya koymaya çalışan Bikâî ise kendisinden üç asır önce Ömer Neseî tarafından başlatılan bu usulü yeniden canlandırmıştır. Ancak o, doğrudan âyetlerden iktibaslar yapmak yerine, Allah, RAHMÂN ve RAHİM isimlerine, sıklıkla kullandığı belli kelime ve ifadeler vasıtasıyla oluşturduğu kafiyeli cümleler ilave ederek besmeleyi izah etmiştir. Lafzattullâhın tefsirinde genelde Allah Teâlâ'nın isim ve sıfatlarını açıklayan kelime ve ifadeleri tercih etmiş, seçtiği belli kelime ve ifadelerle oluşturduğu cümlelerle, RAHMÂN ve RAHİM kelimelerine bütün sürelerde aynı anlamı vermeye ve besmeleyi sürenin temel hedefine (maksûd) göre izah etmeye çalışmıştır. Ancak bu üç lafzı açıklarken yakın anlamlı kelime ve ifadeleri çokça kullanması nedeniyle birçok süre girişindeki besmele açıklamaları anlam ve vurgu olarak birbirine benzemiştir. Bu çalışmada, Ömer Neseî ve Bikâî'nin tefsirleri hakkında kısa bilgi verildikten sonra örnekler eşliğinde besmeleyi süre muhtevasına göre açıklama tarzları ele alınarak mukayese yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler

Tefsir, Kur'an, Besmele, Ömer Neseî, Bikâî

Giriş

Besmele (بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ), dehrace (بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ) vezninde dörtlü b-s-m-l (ب) fiilinin mastarıdır ve bismillâh (بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ)

ifadesini yazmak ve okumak anlamını ifade eden menhût¹ bir kelimedir.² Bir işe besmeleyle başlamak, Kur'an'ın ilk inen âyetlerinde, Yüce Allah'ın, Hz. Peygamber'e vahyettiği bir edeptir.³ Söz konusu âyetlerde, ikra' bismi

Rabbikellezi halak (بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ) ifadesiyle⁴ Hz. Peygamber'den, kendisini yaratan rabbi adına okuması istenir.

İbn Âşûr (öl. 1973), besmelenin, Hz. İbrahim'in devrinden itibaren "peygamberlerin dillerinde olan söz"ün mürâdifi, dolayısıyla onun hanifliğin kelamı olduğunu ifade eder. Müfessir bu düşüncüyü temellendirmek için bazı âyetleri⁵ zikrettikten sonra Hz. Süleyman'ın da Sebe Kraliçesi'ne gönderdiği mektuba, Hz. İbrahim

döneminden miras kalan bu sünnete uyarak besmeleyle⁶ başladığını, Yüce Allah'ın da bu sünneti İslâm'la ihya

ettiğini belirtir.⁷ Bununla birlikte besmelenin çok daha önce Hz. Nûh'un döneminde bilindiğini ifade etmek mümkündür. Nitekim Hz. Nûh kıssasının işlendiği bir bağlamda bulunan Hûd 11/41. âyette, Hz. Nûh'un inşa ettiği geminin gitmesinin ve durmasının Allah'ın adıyla (bismillâhi mecrâhâ/mürsâhâ/بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ) olacağı

ifade edilmiştir.⁸ Buna göre bir işe besmele ile başlamanın, peygamberler aracılığıyla nesilden nesile aktarılan

bir sünnet olduğu ifade edilebilir. Bazı âlimlerin, Allah'ın zâtına ve sıfatlarına delalet etmesi hasebiyle besmelenin bütün şeriatı ihtiva ettiğini belirtmesi de bu düşüncüyü desteklemektedir.⁹

Hz. Muhammed döneminde besmele son şeklini alıncaya kadar bazı aşamalardan geçmiştir. Buna göre

İslâm öncesinde olduğu gibi İslâm'ın ilk dönemlerinde de bismikellâhümme (بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ) ifadesi kullanılmıştır.

¹ Naht, edebî bir terim olarak iki kelimeyi muhtasar bir şekilde söylemek anlamına gelir ve bir tür ihtisardır. Arap dilinde bu ihtisar olayına menhût denir. Marangozun iki tahtayı yontarak tek bir parça haline getirmesi gibi iki kelimenin ihtisar edilerek tek kelimeyle ifade edilmesi olayıdır. Lâ havle velâ kuvvete illâ billâh cümlesinin havkale, el-hamdu lillâh cümlesinin hamdele sözcükleriyle anlatılması gibi. (Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebi Bekr el-Kurtubî, el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006), 1/150-151; Abdurrahmân Celâluddîn es-Süyûtî, el-Müzhir fi ulûmi'l-luga ve envâihâ, nşr. Muhammed Ahmed Câdu'l-Mevlâ Bek vd. (Beyrut: Menşûrâtü'l-Mektebeti'l-Arabiyye, 1986), 1/482-483; Mütercim Âsim Efendi, Kâmûsu'l-Muhîd Tercümesi (el-Okyânûsu'l-Muhîd fi Tercemeti'l-Kâmûsul-Muhîd), haz. Mustafa Koç - Eyyüp Tanrıverdi (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013), 5/4351. Ayrıca bk. "Besmele", Temel İslam Ansiklopedisi, ed. Tuncay Başoğlu (İstanbul: İSAM Yayınları, 2019), 1/459-460).

² Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, Lisânu'l-Arab, thk. Abdullah Ali el-Kebîr vd. (Kahire: Dâru'l-Meârif, ts.), 1/286; Mütercim Asım Efendi, Kâmûsu'l-Muhîd Tercümesi, 5/4351. Ayrıca bk. Şuayip Karataş, İmam Ya'kûb Kırâtının Özellikleri ve Delilleri (Ankara: Sonçağ Akademi Yayınları, 2021), 55.

³ Seyyid Kutub, Fi zilâli'l-Kur'an (Mısır: Dâru's-Şurûk, 1972), 1/21.

⁴ el-'Alak 96/1.

⁵ "Babacığım! Allah tarafından sana azap dokunup da şeytanın yakını olmandan korkuyorum." (Meryem 19/45) "İbrahim: Selâm sana (esen kal) dedi, Rabbinden senin için mağfiret dileyeceğim. Çünkü o bana karşı çok lütfkârdır." (Meryem 19/47) "...Tevbemizi kabul et; zira tövbeleri çokça kabul eden, çok merhametli olan ancak sensin." (el-Bakara 2/128)

⁶ en-Neml 27/30.

⁷ Muhammed Tâhir İbn Âşûr, Te'fîru't-Tahrîr ve't-tenvîr (Tunus: ed-Dâru't-Tûnusiyeye li'n-Neşr, 1984), 1/151.

⁸ Hûd 11/41.

⁹ Kurtubî, el-Câmi', 1/142.

Mekke döneminde müşriklerin Müslümanlarla ilişkilerini yasaklayan boykot metninde bulunması,¹⁰ Hudeybiye antlaşmasında Hz. Peygamber'in, müşrik tarafının ısrarı üzerine bismillâhirRAHMÂNIRRAHİM yerine bismikellâhümme ibaresini kabul etmesi,¹¹ bu ifadenin erken dönemde kullanıldığını gösterir. eş-Şa'bî (öl.

104/722) ve el-A'meş'e (öl. 148/765) atfedilen bir rivayete göre Hz. Peygamber bismillâh şeklinde yazması için emredilinceye kadar bismikellâhümme ifadesini kullanmıştır. el-İsrâ 17/110. âyet¹² nazil olunca bismillâhirrahmân ibaresini, en-Neml 27/30. âyet¹³ inince de bismillâhirRAHMÂNIRRAHİM cümlesini yazmıştır.¹⁴ Bir

rivayette ise Hz. Peygamber'in en-Neml 27/30. âyet nazil oluncaya kadar bismillâhirRAHMÂNIRRAHİM ifadesini kullanmadığı ifade edilmiştir.¹⁵

Rahmân kelimesi yalnız Allah için kullanılır. Çünkü sadece Allah rahmetiyle her şeyi kuşatmıştır. Rahîm ise Allah'ın dışındaki varlıklar için de kullanılır.¹⁶ Yaygın kanaate göre RAHMÂN bu dünyada herkesi, RAHİM ise ahirette sadece müminleri içine alan ilâhî rahmeti ifade eder.¹⁷ Nitekim Hattâbî (öl. 388/998),

RAHMÂNın, bütün mahlûkâtın rızıklarını temin eden ve maslahatlarını karşılayan geniş rahmet sahibi anlamına geldiğini ifade eder. Dolayısıyla bu rahmet hem mümini hem de kafiri içine almaktadır. Rahîm ise sadece

müminlere mahsustur. el-Ahzâb 33/43. âyette Allah Teâlâ'nın müminlere karşı çok merhametli olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca başka bir âyette¹⁸ rızık ve geçimlik (ma'îşet), rahmet olarak isimlendirilmiştir.¹⁹ Bununla birlikte RAHMÂN ve RAHİM isimlerinin, her iki dünya için geçerli, ancak belirgin etkileri bakımından bir

hususiliğe sahip oldukları da ifade edilebilir. Çünkü Yüce Allah'ın sıfatlarını zaman yönünden sınırlandırmak mümkün değildir. Bu yorum, birçok âlimin savunduğu "rahmân ve rahîm kelimeleri arasında anlam farkının olmadığı"na dair görüşe de uymaktadır.²⁰

¹⁰ M. Uğur Derman - Mustafa İsmet Uzun, "Besmele", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/532-533.

¹¹ Kurtubî, el-Câmi', 1/160; Muhammed Hamidullah, İslam Peygamberi, çev. Salih Tuğ (Ankara: İmaj Yayınları, 2003), 1/256;

Derman-Uzun, "Besmele", 5/532-533.

¹² "De ki: İster Allah deyin ister Rahmân deyin. Hangisini deseniz olur. Çünkü en güzel isimler ONA HASTIR.' NAMAZINDA yüksek sesle okuma; ONDA sesini FAZLA DA KISMA, ikisinin AFASI bir yol tut."

¹³ "Mektup Süleyman'dandır, rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla (BAŞLAMAKTA) dır."

¹⁴ Kurtubî, el-Câmi', 1/144.

¹⁵ Ebû Dâvud Süleyman b. el-Eş'as el-Ezdî, Sünenu Ebî Dâvud, thk. Şuayip el-Arnâvud - Muhammed Kâmil Karabelilî (Dimeşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009), "Kitabu's-Salât", 124. Ayrıca bk. Kurtubî, el-Câmi', 1/144.

¹⁶ Râgıb el-İsfahânî, el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân, thk. Muhammed Seyyid Keylânî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 191-192. Ayrıca bk. Kurtubî, el-Câmi', 1/163.

¹⁷ Bekir Topaloğlu, "Rahmân", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/416.

¹⁸ "Rabbinin rahmetini onlar mı paylaşıyorlar? Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz paylaştırdık. Birbirlerine iş gördürmeleri için kimini ötekine derecelerle üstün kıldık. Rabbinin rahmeti onların biriktirdikleri şeylerden DAHA HAYİRLİDİR." (ez- Zuhuruf 43/32)

¹⁹ Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed el-Hattâbî, Şe'nu'd-DUA, thk. Ahmed Yusuf ed-Dekkâk (Beyrut: Dâru's-Sekâfeti'l-Arabiyye, 1984), 38.

²⁰ Topaloğlu, "Rahmân", 34/416.

Besmele genelde tefsirlerde Fâtiha sûresinin girişinde detaylı bir şekilde tefsir edilmiştir. Bunun yanı sıra müstakil olarak risale türü eserlerin konusu olmuş ve farklı dönemlerde ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir.²¹ Akademik olarak bismelenin işâri yorumu,²² besmele ve istiâzenin fikhî ve kıraat yönü²³ ile

farklı tefsir ekollerine göre yorumunun ele alındığı²⁴ çalışmalar da yapılmıştır. Bu çalışma ise tefsir tarihinde

Kur'an'a bütüncül yaklaşımlarıyla dikkat çeken Ömer Neseffî ve Bikâî'nin, sûre muhtevası ve konusunu dikkate alarak besmeleyi yorumlama çabaları üzerine yoğunlaşmayı hedeflemektedir. Görebildiğimiz kadarıyla bu iki müfessir sûre başlarındaki besmeleleri, ilgili sûrenin muhtevasına/konusuna göre farklı şekillerde kafiyeli

cümlelerle tefsir etmeye çalışmışlardır.²⁵

1. Ömer Neseffî'nin et-Teysîr fi't-tefsîr'i ve Besmele Yorumu

Ömer Neseffî'nin²⁶ et-Teysîr fi't-tefsîr adlı tefsiri, 2019 yılında bir kısım araştırmacı tarafından tahkik edilerek on beş cilt halinde yayımlanmıştır.²⁷ Ayrıca bu eser, Türkiye Yazma Eserleri Kurumu tarafından

²¹ Geniş bilgi için bk. Süleyman Gür, "Osmanlı Tefsir Geleneğinde Besmele Risaleleri Literatürü", FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi 12 (Güz 2018), 405-477; Ali Can, "Ebû Said el-Hâdimî'nin Risâletü'l-Besmele Adlı Eserinde On Sekiz İlim Dalına Göre Besmele Yorumu", Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 14/1 (2012), 1-73; Ali Can, "Aliyyü'l-Kârî'nin Envârü'l-Kur'ân ve Esrârü'l-Furkân Adlı Tesirinde Besmele Yorumu", Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 14/2 (2012), 37-66; Mustafa Özel, "Midhat Paşa'nın Besmele ve Fâtiha Tefsiri", Marîfe: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim] 3/3 (2003), 269-272; Ahmet Sevgi, "Molla Câmi'nin Besmele Şerhi ve Türk Edebiyatına Tesirleri", Türkiyat Araştırmaları Dergisi 5 (1999), 1-50.

²² bk. Ahmet Özdemir, "İşâri (Tasavvufî) Tefsirlerde Besmele Yorumu", Marîfe: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim] 20/1 (2020), 9-37; Ali Akpınar, "İşâri Tefsir ve Kuşeyrî (öl. 465/1072)'nin Besmele Tefsiri", Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi 3/9 (2002), 53-92; Ahmet Bedir, "Kuşeyrî'nin "Letâifu'l-İşârât" Adlı Tefsirinde "Besmele" Yorumu", Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 6 (2000), 189-213.

²³ Abdullah Aydemir, "Besmele", Diyanet İlmî Dergi [Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi] 10 (1971), 82-89; Ziya Şen, "İstiaze ve Besmele", Diyanet İlmî Dergi 40/1 (2004), 91-100; Yahya Şenol, "Hayvan Kesiminde Besmele Meselesi", İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi 31 (2018), 491-508.

²⁴ Mehmet Kaya, "Tefsir Ekolleri Perspektifinden Kur'an'ın Çok Boyutlu Yorumu: Besmele Örneği", Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 14/27 (2015), 83-116.

²⁵ Aslında sûrelerin girişinde besmeleyi farklı şekilde yorumlama usulünü ilk başlatan müfessirin Kuşeyrî (öl. 465/1072) olduğu söylenebilir. Ancak o, Letâifu'l-İşârât'ta sadece besmelelerdeki bismillâh ifadesini işâri tefsirin ilkeleri çerçevesinde yorumlamış; Allah, RAHMÂN ve RAHİM isimlerini ayrı ayrı ve kafiyeli cümlelerle izah etmemiştir. Bu sebeple bu çalışmanın kapsamına dâhil edilmemiştir. Geniş bilgi için bk. bk. Ebu'l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik el-Kuşeyrî, Letâifu'l-İşârât, thk. Abdülatîf Hasan Abdurrahmân (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2007); Akpınar, "İşâri Tefsir ve Kuşeyrî (ö.465/1072)'nin Besmele Tefsiri", 72-91.

²⁶ Ebû Hafis Necmuddîn Ömer en-Neseffî, 461/1068 tarihinde Ceyhun nehri ile Semerkant arasında yer alan Neseff şehrinde

dünyaya gelmiştir. İlk eğitimini burada almıştır. Neseffî'nin hayatıyla ilgili fazla bilgi yoktur. Ancak hocaları, yetiştirdiği öğrencileri ve yüksek itibarı, onun ilme değer verilen ve birçok âlimin bulunduğu bir çevrede yaşadığını göstermektedir. Hocaları arasında Hanefî fakihleri ve Mâtürîdî kelamcıları olduğu gibi öğrencileri arasında da Hanefî fikhının önemli âlimleri vardır. 537/1142 senesinde Semerkant'ta vefat etmiştir. Ömer Neseffî hem yaşadığı dönemde hem de daha sonraki dönemlerde âlimlerin övgüsüne mazhar olmuş, samimiyeti ve birikimi takdir edilmiştir. Bununla birlikte hadis rivayeti konusunda Sem'ânî (öl. 562/1166) tarafından tenkit edilmiştir. Kelâm, fıkıh, usûl ve tefsir başta olmak üzere birçok alanda eser kaleme almıştır. Geniş bilgi için bk. Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed es-Sem'ânî, et- Tahbir fi'l-mu'cemi'l-kebir, thk. Munîra Nâci Sâlim (Bağdat: y.y., 1975), 1/527-528; Ebu'l-Fidâi Zeynuddîn Kâsım b. Kutluboğa, Tâcu't-terâcim thk. Muhammed Hayr Ramazan Yusuf (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1992) 219-220; Celâlüddîn es-

eleştirmeli-metin çeviri şeklinde neşredilmeye başlanmıştır.²⁸ Hacimli bir tefsir olan et-Teysir, isminden de anlaşıldığı gibi kolay ve anlaşılır olmasıyla dikkat çekmektedir.

Ömer Neseî, et-Teysir'de, sûrelerin kimliği hakkında bilgiler vererek tefsire başlamaktadır. Bu çerçevede her sûreye besmeledeki Allah, RAHMÂN ve RAHİM lafızlarına sûre içinden seçtiği âyet veya âyet bölümlerini, ellezi ismiyle ekleyerek kafiyeli bir giriş yapmaktadır. Daha sonra sûre faziletiyle ilgili rivayetleri zikretmekte, sûrenin Mekki-Medenî özelliği hakkında bilgi vermekte ve sûrenin kaç kelime ve harften oluştuğunu belirtmektedir. Devamında tefsirini yaptığı sûrenin baş tarafı ile bir önceki sûrenin sonu arasındaki münâsebe (intizâm) değinmekte ve peş peşe gelen sûrelerin konuları ve muhtevaları hakkında

bilgi vermektedir. Sûreler ve âyetler arasındaki münâsebeti ifade etmek için genelde intizâm²⁹ sözcüğünü

kullanan Neseî'nin, âyetler arasındaki bağlantıyı göstermek için yer yer ittisâl³⁰ kelimesini tercih ettiği görülmektedir.³¹

Ömer Neseî âyetleri tefsir ederken de belli bir usûlü takip etmektedir. Âyetleri kelime kelime tahlil etmekte, bu bağlamda öncelikle âyetlerin lûgat anlamını açıklamakta, kelimeyle ilgili sahâbe, tâbiîn ve diğer âlimlere ait bir görüş varsa zikretmekte, başka bir yorum yoksa dilcilerin görüşleriyle ayeti izah etmektedir. Ayrıca kıraat farklılıklarına temas etmekte, varsa âyetin iniş sebebi hakkında bilgi vermekte ve bazı kelimelerin irâbına değinmektedir. Âyetlerin sonunda ise Kuşeyrî (öl. 465/1072) gibi tasavvuf ehlinin görüşlerine yer vermekte, kelamla ilgili olarak da başta İmam Mâtürîdî (öl. 333/944) olmak üzere birçok

âlimden alıntılar yapmaktadır.³² Ömer Neseî, bu tertip ile başladığı tefsirinde, âyetin konusu dışına çıkmadan

Süyûtî, Tabakâtü'l-müfessirîn, thk. Ali Muhammed Ömer (Kuveyt: Dâru'n-Nevâdir, 2010), 88; Muhammed Abdülhay el-Leknevî, el-Fevâidü'l-behiyye fi terâcimi'l-Hanefiyye (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-İslâmî, ts.) 149-150; Şemsuddîn Muhammed b. Ali ed-Dâvûdî, Tabakâtü'l-müfessirîn (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983), 2/7-9; Ayşe Humeyra Aslantürk, "Neseî, Necmeddîn", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/571; Ayşe Humeyra Aslantürk, Ebû Hafs Ömer en-Neseî'nin (öl. 537/1142) "et-Teysir fi't-Tefsir" Adlı Tefsirinin Tahlili ve el-Bakara Süresi'nin Tenkidli Neşri (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1995), 15-34; Seyfullah Efe, Ömer Neseî ve Ebû'l-Fütüh Râzî'nin Kur'ân Yorumlamaları (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013), 17-20; Ebû Hafs Necmuddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Neseî el-Hanefî, et-Teysir fi't-Teysir (Muhakkikin önsözü), thk. Mâhir Edîb Habbûş (İstanbul - Beyrut: Dâru'l-Lübâb, 2019), 1/11-32; Necmeddin Ömer en-Neseî, Ömer Neseî Tefsiri-et-Teysir fi't-Teysir- (Çevirenin önsözü), çev. Muhammed Coşkun (İstanbul: Yazma Eserleri Kurumu Başkanlığı, 2019), 1/9; Ali Kaya, "Ömer Neseî'nin et-Teysir fi't-Tersir Adlı Tefsirinde Münâsebâtü'l-Kur'ân", Ortasya'dan Anadolu'ya İslami İlimler, ed. Murat Şimşek vd. (Karabük: Karabük Üniversitesi Yayınları, 2021), 820-821.

²⁷ Ebû Hafs Necmuddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Neseî el-Hanefî, et-Teysir fi't-Teysir, thk. Mâhir Edîb Habbûş vd.

(İstanbul-Beyrut: Dâru'l-Lübâb, 2019)

²⁸ Bu tefsirin 2 cildi yayınlanmıştır. bk. Necmeddin Ömer en-Neseî, et-Teysir fi't-Teysir (Ömer Neseî Tefsiri), ed. Muhammed Coşkun (İstanbul: Türkiye Yazma Eserleri Kurumu Başkanlığı, 2019)

²⁹ bk. Neseî, et-Teysir, 11/81-82, 187-188.

³⁰ Bakara 2/180. âyetin, önceki âyetle olan anlam irtibatını gösterirken ittisâl sözcüğünü kullanmaktadır. bk. Neseî, et-Teysir, 3/77.

³¹ Ali Kaya, "Ömer Neseî'nin et-Teysir fi't-Tersir Adlı Tefsirinde Münâsebâtü'l-Kur'ân", 821, 824-825.

³² Efe, Ömer Neseî ve Ebû'l-Fütüh Râzî'nin Kur'ân Yorumlamaları, 58-59. Ayrıca bk. Aslantürk, Ebû Hafs Ömer en-Neseî, 83-84.

açıklamaları sürdürmekte,³³ âyetleri tefsir ederken başlıklar açmamakla birlikte, düzenli bir şekilde kullandığı belli kalıp ve ifadelerle bölümleri birbirinden ayırmaktadır.³⁴

Ömer Neseff, tefsirinin mukaddimesinde yararlandığı kaynaklar hakkında bilgi vermemekle birlikte, kullandığı bazı ifadelerle bilgi kaynaklarına işaret etmiştir.³⁵ Ayrıca atıf yaparken zikrettiği isimler, onun tefsirinin kaynaklarını öğrenme konusunda yardımcı olmaktadır. Âyetleri öncelikle hadisle açıklayan Ömer

Neseff'in tefsirinin esas rivayet kaynağını sahabe ve tabinin görüşleri oluşturmuştur.³⁶ Bununla birlikte o,

İmam Mâtürîdî'nin Te'vilâtü'l-Kur'ân'ı ve Kuşeyrî'nin Letâifu'l-İşârât'ı başta olmak üzere çeşitli tefsirler ve lügatlerden istifade ederek tefsirini kaleme almıştır.³⁷ Özellikle Te'vilât ve Letâifu'l-İşârât'ın temel kaynakları olması hasebiyle et-Teysîr'in Hanefî-Mâtürîdî ile tasavvuf geleneğini birleştiren bir metin olduğu ifade edilebilir.³⁸

Ömer Neseff'in tefsirle ilgili diğer eseri, el-Ekme'lü'l-Atvel'in nüshalarının Kahire'deki Hidiviyye Kütüphanesi'nde bulunduğu ve dört cilt olduğu ifade edilmektedir.³⁹ Bundan başka onun Tefsîr-i Neseff isimli Farsça bir tefsiri⁴⁰ ve Kitabu'l-beyân 'AN ĞARİBİ'L-KUR'ÂN adında Kur'ân kelimelerini konu edinen bir kitabı vardır.⁴¹

1.1. Ömer Neseff'in Besmele Yorumu

Ömer Neseff et-Teysîr'in mukaddimesinde istilâzeyi tefsir ederken Allah özel isminin kökeni hakkında detaylı bilgiler verir. Allah lafzının, Yüce Allah'ın en büyük ismi (ism-i a'zam) olduğunu ve "yoktan var etmeye gücü yeten" anlamına geldiğini belirtir. Akabinde kâle (söylendi, denildi) ifadesiyle bu lafzın anlamına dair

³³ Neseff, et-Teysîr (Muhakkikin önsözü), 1/73-74; Neseff, Ömer Neseff Tefsiri (Çevirenin önsözü), 1/18.

³⁴ Ömer Neseff, tefsirinde ve'n-tizâmuhâ bimâ kalehâ (bu sürenin/âyetin önceki süre/âyetle olan anlam ilişkisi), ve emmâ tefsiruhâ (tefsirine gelince), kıssatu nüzûlihâ (nüzûl hikâyesi), ve kurie (şöyle okundu/kıraatle ilgili), ve delletü'l-âyetu alâ... (bu âyet, şu konuya/olaya delalet etti), ve kâle ehli'l-ma'rife (tasavvuf ehli şöyle dedi) gibi ifadelerini sıklıkla kullanmaktadır. bk. Neseff, Ömer Neseff Tefsiri (Çevirenin önsözü), 1/18.

³⁵ Ömer Neseff, kâle'l-müfessirîn, kâle ehli'l-luga, kâle ba'du ehli'l-ma'rife ve kâle ba'du ehli'l-luga gibi cümlelerle nakillerde bulunmuştur. (Aslantürk, Ebû Hafs Ömer en-Neseff, 84-85)

³⁶ Aslantürk, Ebû Hafs Ömer en-Neseff, 84-85. Ayrıca bk. Kaya, "Ömer Neseff'in et-Teysîr fi't-Tersir Adlı Tefsirinde Münâsebâtü'l-Kur'ân", 822.

³⁷ Geniş bilgi için bk. Aslantürk, Ebû Hafs Ömer en-Neseff, 84-124; Neseff, et-Teysîr (Muhakkikin önsözü), 1/73-77. Ayrıca bk. Neseff, Ömer Neseff Tefsiri (Çevirenin önsözü), 1/20-24; Kaya, "Ömer Neseff'in et-Teysîr fi't-Tersir Adlı Tefsirinde Münâsebâtü'l-Kur'ân", 822.

³⁸ Neseff, Ömer Neseff Tefsiri (Çevirenin önsözü), 1/23.

³⁹ Aslantürk, Ebû Hafs Ömer en-Neseff, 27; Efe, Ömer Neseff ve Ebû'l-Fütûh Râzî'nin Kur'ân Yorumlamaları, 19; Neseff, Ömer Neseff Tefsiri (Çevirenin önsözü), 1/11.

⁴⁰ Aslantürk, Ebû Hafs Ömer en-Neseff, 28; Efe, Ömer Neseff ve Ebû'l-Fütûh Râzî'nin Kur'ân Yorumlamaları, 19.

⁴¹ Bu kitap yüksek lisans tezi olarak tahkik edilmiştir. bk. Huzeyfe Kocabaş, Ömer Neseff ve Kitabu'l-Beyân An ĞARİBİ'L-KUR'ÂN Adlı Eseri: Metin ve İnceleme (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018).

görüşleri sıralar ve müştak olup olmadığı konusunda âlimler arasında ihtilaf olduğunu belirtir.⁴²

Besmeleyi açıklarken de ilk önce be harfinin anlamı ve işlevi hakkında bilgi verir. Benin ilsâk (bitişme) ve tazmîn (içine alma/kapsama) harfi olduğunu ifade ettikten sonra onun işleviyle ilgili beş yorum aktarır.⁴³ Beden sonra isim

kelimesinin okunuşunda dört lügat (lehçe) olduğunu ve onun “yüksek oldu, yüceldi” (‘ALĀ) anlamına gelen semâ-yesmû-sumuvv ve semâ/semiye-yesmî-sumiyy filinden türediğini ifade eder. Ayrıca ismin, veseme-yesimu filinden ürediğini savunanların hata ettiklerini belirterek isim sözcüğünün besmeleye dâhil olmasıyla ilgili

görüşlere değinir.⁴⁴

Ömer Neseî, RAHMÂN ve RAHİM kelimeleri hakkında da detaylı bilgiler verir. Bu bağlamda öncelikle RAHMÂN ve RAHİM’in RAHMET kelimesinden türetildiğini, “Allah’ın rahmeti”nin, ehline (rahmet ehline) hayır murat etmesi anlamında geldiğini ifade eder. Devamında “Allah’ın kuluna olan rahmeti”nin mahiyeti ve

anlamına dair farklı açıklamalara yer verir.⁴⁵ Rahmet ve Allah’ın rahmeti konusundaki bu bilgilerden sonra

RAHMÂN ve RAHİM isimlerinin tefsiriyle ilgili selef ve halefin birçok yorumunu tek tek zikreder. Bu çerçevede ilk önce Ebu Saîd el-Hudrî’ye dayandırılan bir rivayette, Hz. İsa’nın “Rahmân, dünyanın Rahmânı (RAHMÂNÜ’D-

dünyâ), rahîm ise ahiretin rahîmi (RAHİMÜ’L-ÂHİRE)” şeklinde buyurduğunu aktarır. Sonra bununla aynı muhtevadaki diğer yorumları zikreder. Ancak bu yorumlar arasında bir tercihte bulunmaz.⁴⁶

⁴² Neseî, et-Teyisr, 1/25-26. Halil b. Ahmed, nahivcilerden Zeccâc, müfessirlerden Hüseyin b. El-Fadl el-Cebelî, fıkıh imamlarında Muhammed b. Hasan, hadisçilerden Şâfiî ve başka bir grup âlim, Allah lafzının türememiş (gayr-ı müştak) olduğunu savunmuş ve bu lafzın Allah Teâlâ’ya ait ve sadece onun özel ismi olduğunu ifade etmiştir. Ömer Neseî, Allah lafzının müştak olduğuna dair on görüş aktarmıştır. Geniş bilgi için bk. Neseî, et-Teyisr, 1/25-32.

⁴³ Ömer Neseî’nin benin işleviyle ilgili sıraladığı yorumlar şöyledir: 1-Be, öncesinde (istiâzede) bulunan eûzu billah ile

ilişkilidir. Bu durumda besmele eûzu bismillâhî şeklinde takdir edilir. 2-Be, besmeleyi gizli bir emir veya bildirimle (ihbâr) bağlar. Bu durumda emirle ilgili ibde’ (başla) ve ibdeû (başlayın), bildirimle ilgili ebdeu ene (ben başlıyorum/başlarım) veya nebdeu NAHNU (biz başlıyoruz/başlarız) takdir edilir. Öncesine (eûzu) uyumu açısından ebdeu şeklinde yani ihbarî bir fiil takdir etmek daha münasıptır. 3-Benin anlamı “Allah’ın ismiyle bereket, uğur, sebat ve yardım dilerim” şeklindedir. 4-Be, “olan” ve “olacak” her şey Allah’ın adıyla (olur), anlamını katar. 5-Be, HĀZĀ bismillâhî şeklinde gizli bir mübtedanın haberidir. en-Nür 24/1. âyet ve Sâd 38/29. âyetlerinde de buna benzer ifade ve cümleler vardır. bk. Neseî, et-Teyisr, 1/43.

⁴⁴ Neseî, et-Teyisr, 1/47-51.

⁴⁵ Neseî, “Allah’ın kuluna merhameti”nin anlamı/mahiyeti konusunda “kuluna, hak etmediği mükafatı vermesi ve müstahak olduğu azabı ondan uzaklaştırması”, “azaba layık olanı terk etmesi (cezalandırmaması)”, “muhtaç olana iyilikte bulunması” ve “şefkat” şeklinde dört yorum zikreder. bk. Neseî, et-Teyisr, 1/51.

⁴⁶ Bu bağlamda Neseî sahabe, tabiîn ve diğer âlimlere atfettiği “dünya ehline (merhamet etmesiyle) rahmân, ahiret ehline (rahmet etmesiyle) rahîm”, “kullarının dünyevi ihtiyaçlarını karşılaması itibarıyla rahmân, onların ahiretteki maslahatlarını yerine getirmesiyle rahîm”, “dünya nimetleri vermesi açısından rahmân, ahiret nimeti vermesi itibarıyla rahîm”, “nefislere merhamet etmesiyle rahmân, kalplere merhamet etmesiyle rahîm”, “verdiği nimetlerle rahmân, ihsanlarla rahîm”, “ateşten kurtarmasıyla rahmân, cennetlere sokmasıyla rahîm”, “sıkıntıları gidermesiyle rahmân, günahları bağışlamasıyla rahîm”, “yolu açıklamasıyla rahmân, kurtarması ve muvaffak kılmasıyla rahîm”, “rızkı vererek iyi-kötü herkese şefkat göstermesiyle rahmân, özellikle müminlere merhametiyle rahîm”, “lütfuyla bütün kullarına şefkat göstermesiyle rahmân, itaat ehline/kendine itaat edene şefkat etmesiyle rahîm”, “bütün yaratıklara merhamet etmesiyle rahmân, sadece dostlarına merhamet etmesiyle rahîm” şeklindeki görüşlere yer verir. bk. Neseî, et-Teyisr, 1/51-55.

Ömer Neseî, tefsirinin mukaddimesinde RAHMÂN ve RAHİM isimlerini farklı açılardan yorumlamayı ve değişik görüşleri aktarmayı sürdürür. Bu çerçevede RAHMÂN ve RAHİM sözcüklerinin kalıp olarak özellikleri ve ifade ettiği anlamlara dair çeşitli görüşleri aktarır.⁴⁷ Aynı sıfattan alınmakla birlikte RAHMÂN ve RAHİM isimlerinin birlikte zikredilmelerinin amacıyla ilgili dört yoruma yer verir.⁴⁸ Besmelede önce Allah, sonra RAHMÂN sonra da RAHİM isimlerinin gelme nedeni hakkındaki farklı görüşleri zikreder.⁴⁹ Allah'ın eşyayı ulûhiyet ile yarattığını ve rahmetiyle tuttuğunu; dünyada ve ahirette, önceliklere ve sonrakilere verilen bütün nimetlerin ancak onun rahmeti ile tezahür ettiğini belirten Neseî, bu bağlamda önce peygamberlerin Kur'ân'daki dualarında rahmetin kullanımı, sonra da Kur'ân'ın genelinde rahmet kelimesinin zikredilmesi hakkında âyetlerin şahitliğiyle detaylı bilgiler verir.⁵⁰ Son olarak bismelenin Kur'ân'dan bir âyet olup olmaması konusunda mezheplerin görüşlerine kısaca değinir.⁵¹

Ömer Neseî, besmeleyi oluşturan edat ve isimlerle ilgili farklı rivayet ve açıklamalara yer vermekle birlikte, çoğunlukla aktardığı görüşler arasında değerlendirme yapmadığı gibi bir tercihte de bulunmamıştır. Buna ek olarak o, ilk görüşten sonra zikrettiği görüşleri kîle (söylendi) formuyla aktararak,⁵² dolaylı olarak tercihini ortaya koymuştur. Diğer taraftan el-Fâtiha sûresinin isimlerinden biri olan ümmü'l-Kur'ân ifadesini açıklarken el-Fâtiha'nın, diğer sûrelerde zikredilen konuların temeli olduğunu ve onları kapsadığını belirtmiştir. Ayrıca Kur'ân'da bulunan bütün rızık ve nimet verme, terbiye ve ikram, bekletme (inzâr) ve mühlet verme, ihsanda bulunma ve güzellik vermenin er-RAHMÂN kelimesinin kapsamına girdiğini, Kur'ân'da zikredilen bütün suçların affedilmesi, günahların silinmesi, isyanın bağışlanması, azınlığın (tuğyân) cezalandırılmaması, asilerin serbest bırakılması, canilere merhamet edilmesinin de er-RAHİM kelimesinin kapsamına dahil olduğunu ifade etmiştir.⁵³ Kitâbu'l-beyân 'an ĞARİBİ'L-Kur'ân isimli eserinde ise Allah lafzını "gerçek mabud" (el-MA'bûdu'l-HAKK), RAHMÂN ismini "rızkı vererek şefkat gösteren" (el-'Âtif bi'r-rizk) ve RAHİM ismini de "bağışlayarak şefkat gösteren" (el-'Âtif bi'l-MAĞİRÂ) şeklinde açıklamıştır.⁵⁴ Buna göre Ömer Neseî'nin

⁴⁷ Bu konuda şu yorumları aktarır: 1-RAHMÂN, "rahmet sahibi" anlamına gelir. "Çok susamış" anlamına gelen 'ATŞÂN kalıbı bunun gibidir. KADİR'in KÂDİR anlamını ifade etmesi gibi RAHİM de RAHİM demektir. Birincide (rahmân) sıfatın ispat edilmesi, ikincide (rahîm) fiilin ispat edilmesi söz konusudur. 2-RAHMÂN, RA'LÂN kalıbında, sıfatta mübalağa ifade eden bir kalıptır. "Çok öfkeli" anlamına gelen GADBÂN bunun gibidir. RAHİM ise rahmeti daimi olan manasına gelir. RAHİM formu, "kendisinde rahmet bulunan (kişi)" anlamını ifade eder. 3-GADBÂN'ın "öfkeli" anlamını ifade etmesi gibi RAHMÂN da "merhametli" anlamına gelir. SEMİ' sözcüğü "işiten" manasına geldiği gibi RAHİM de "merhamet eden" manasına gelir. bk. Neseî, et-Teysîr, 1/57.

⁴⁸ Neseî, et-Teysîr, 1/58.

⁴⁹ Neseî, et-Teysîr, 1/58-60.

⁵⁰ Neseî, et-Teysîr, 1/61-66.

⁵¹ Neseî, et-Teysîr, 1/67.

⁵² bk. Neseî, et-Teysîr, 1/57.

⁵³ Neseî, et-Teysîr, 1/76-77.

⁵⁴ Kocabaş, Ömer Neseî ve Kitâbu'l-Beyân an ĞARİBİ'L-Kur'ân Adlı Eseri, 60.

genel itibariyle RAHMÂN ismi hakkında “dünyada her türlü rızık ve nimet vermek suretiyle şefkat gösteren”, RAHİM ismi hakkında ise “ahirette başışlayarak şefkat gösteren” şeklindeki yorumu tercih ettiği anlaşılmaktadır.

et-Teysîr’in özgün taraflarından biri, sûre girişlerinde besmele açıklanırken takip edilen usuldür. Bu usulün, aslında Ömer Neseff’in Kur’ân’ı yorumlama yönteminin bir parçası olduğu ifade edilebilir. Çünkü o, sistemli bir şekilde sûreler arasındaki uyumu gösterdiği gibi her bir sûrenin muhtevasını oluşturan konular hakkında da düzenli bilgiler vermiştir. Bunun yanı sıra besmelede geçen Allah, RAHMÂN ve RAHİM isimlerine eklediği âyet veya âyet bölümleriyle sûre muhtevasına ısk tutmaya çalışmıştır.

Ömer Neseff’in sûre başlarındaki besmeleyi yorumlama usulü iki MADDE halinde incelenebilir: Birincisi, sûrelerin genelinde izlenen yoldur. Buna göre sûre girişlerindeki besmeleler Allah, RAHMÂN ve RAHİM isimlerine ellezî ism-i mevşulu ile âyet veya âyet bölümleri sıra cümlesi yapılarak izah edilmiştir. Diğer bir ifadeyle Neseff, sûrelerin genelinin girişinde, âyetleri bu üç isme ellezî ismiyle bağlayarak kafiyeli ve etkili bir giriş yapmıştır. Ancak seçtiği âyetlerin genelinin, sûre konusu/konularını yansıtacak muhtevaya sahip olmadığı görülmektedir. Genelde Allah lafzına sûre başlarından bir âyeti, RAHMÂN ismine bundan sonra gelen âyetlerden birini, RAHİM ismine de daha sonra gelen bir âyeti eklemiştir. Örneğin Âl-i ‘İmrân’ın girişinde, sûrenin farklı âyetlerinin bölümlerini Allah, RAHMÂN ve RAHİM isimlerine ellezî ismiyle sıra yaparak besmeleyi açıklamıştır. Buna göre besmeleye “Kitabı indiren⁵⁵ Allah’ın, dilediğine hesapsız rızık veren⁵⁶ RAHMÂN’ın ve mükâfatın en güzeli katında olan⁵⁷ RAHİM’in adıyla...”⁵⁸ şeklinde mana vermiştir. Görüldüğü gibi Neseff, sırasıyla Âl-i İmrân 3/2., 27. ve 195. âyetlerden seçtiği cümleleri üç lafza ilave ederek kafiyeli bir giriş yapmıştır.

Müfessir el-En’âm sûresinde de aynı usulü takip etmiştir. RAHMÂN ismine iki âyetten seçtiği bölümleri eklemiştir, EKSERÂ bihi’s-semârât/كَفْرًا بِرَبِّكَ (‘onunla’ ürünleri çoğaltan) ifadesinde⁵⁹ olduğu gibi âyetlerden iktibas

ettiği kısımları olduğu gibi değil, cümlenin manasını gözeterek besmele için seçtiği diğer âyet bölümleriyle uyumlu hale getirmiş ve kafiyeli anlatım ortaya koymuştur. Buna göre besmeleyi “Gökleri ve yeri yaratan, aydınlığı ve karanlıkları var eden⁶⁰ Allah’ın, gökten su indiren ve onunla bitkileri çıkaran, ürünleri çoğaltan⁶¹

⁵⁵ Âl-i ‘İmrân 3/2.

⁵⁶ Âl-i ‘İmrân 3/27.

⁵⁷ Âl-i ‘İmrân 3/195.

⁵⁸ Neseff, et-Teysîr, 3/449 (اب، لرح، بلقوة، ج، ز، لب) نَادِرًا وَأَمَّا

⁵⁹ İlgili âyette ürünlerle ilgili ifade şöyledir: وَاللَّهُ يَخْرِجُ مِنْهَا ثَمَرًا وَثَمَرًا وَثَمَرًا... “Her biri meyve verdiği zaman meyvesinden yeyin...” (el-

En’âm 6/141). Benzer bir ifade aynı sûrenin 99. âyetinde de vardır.

⁶⁰ el-En’âm 6/1.

⁶¹ el-En’âm 6/99.

ve çardaklı çardaksız (üzüm) bahçeleri yaratan⁶² Rahmân'ın ve bizleri yeryüzünün halifeleri kılan ve kimimizi kimimize derecelerle üstün kılan⁶³ Rahîm'in adıyla...⁶⁴ şeklinde ifade etmiştir.

Neseî, el-A'râf sûresinin mukaddimesinde de Allah, RAHMÂN ve RAHİM isimlerine sûrenin bazı âyetlerini ekleyerek açıklamıştır. Ancak burada da âyetleri birebir almamış, iktibas ettiği âyet bölümlerini birbirlerine uyumlu hale getirerek kafiyeli bir metin oluşturmuştur. Bu çerçevede besmeleyi "Kendisiyle (insanları)

uyarması ve müminlere öğüt vermesi için Resulüne kitabı indiren Allah'ın,⁶⁵ onda (bu sûrede) sonrakileri

uyarmak için öncekilerin haberlerini anlatan⁶⁶ Rahmân'ın ve (Kur'ân okunduğunda) dinleyen ve susanlara rahmeti vadeden⁶⁷ Rahîm'in adıyla...⁶⁸ biçiminde izah etmiştir. Rahmân ismine eklediği ifadeyi el-A'râf 7/101. âyetten⁶⁹ ilhamla oluşturduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca kâssa kelimesi aynı sûrenin 7., 35. ve 176. âyetlerde de

zikredilmiştir. Diğer taraftan el-A'râf sûresi, peygamber kıssalarının yer aldığı sûrelerden biridir. Bu sebeple Neseî'nin burada sûre konusuna işaret eden âyetleri tercih ettiği söylenebilir. el-Enfâl sûresinde de benzer bir açıklama şeklini görmek mümkündür:

"Yardım sadece katında olan ve mutlak güç, hüküm ve hikmet sahibi⁷⁰ Allah'ın, "(ey Allahım!) gökten üzerimize TAŞ YAĞDIR VEYA BİZE ACI VEREN BİR AZAP GÖNDER!"⁷¹ diyenlere azapta acele etmeyen Rahmân'ın ve iman edip Allah yolunda hicret edenlere ve cihad edenlere, (muhacirleri) barındırıp onlara yardım edenlere mağfret ve bol rızık vadeden⁷² Rahîm'in adıyla..."⁷³

Dikkat edilirse bu sûrede besmeleyi açıklarken Allah lafzına eklediği cümleyi el-Enfâl 8/10. âyetten⁷⁴ almıştır. Bununla birlikte NASR (yardım) kelimesi aynı sûrenin 26., 40., 62., 72. ve 74. âyetlerinde de geçmektedir.

Neseî'nin, el-Mü'minûn sûresinin girişinde, besmeleyi "İnsanı çamurdan alınmış bir özden yaratan⁷⁵ Allah'ın, iyiye (birr) ve kötüye (fâcir) rızık veren ve rızık verenlerin en hayırlısı olan⁷⁶ Rahmân'ın ve

⁶² el-En'âm 6/141.

⁶³ el-En'âm 6/165.

⁶⁴ Neseî, et-Teysîr, 6/7.

⁶⁵ el-A'râf 7/2.

⁶⁶ el-A'râf 7/101.

⁶⁷ el-A'râf 7/204.

⁶⁸ Neseî, et-Teysîr, 6/279.

⁶⁹ "İşte o ülkeler... Onların haberlerinden bir kısmını SANA anlatıyoruz..."

⁷⁰ el-Enfâl 8/10.

⁷¹ el-Enfâl 8/32.

⁷² el-Enfâl 8/74.

⁷³ Neseî, et-Teysîr, 7/117.

⁷⁴ "Allah bunu (meleklerle yardımı) sadece müjde olsun ve onunla kalbiniz yatışsın diye yapmıştı. Zaten yardım yalnız Allah tarafından. Çünkü Allah mutlak galiptir, yegâne hüküm ve hikmet sahibidir."

⁷⁵ el-Mü'minûn 23/12.

bağışlayan, merhamet eden ve merhametilerin en hayırlısı olan⁷⁷ Rahîm'in adıyla..."⁷⁸ biçiminde izah etmesinden onun, besmeledeki RAHMÂN ismine eklediği bölümü, sûrenin 72. âyetini dikkate alarak oluşturduğu anlaşılmaktadır. Ancak hem bu âyette hem de el-Mü'minûn sûresinde berr ve FÂCİR sözcükleri geçmemektedir. Şu hâlde bu cümleyi oluştururken RAHMÂN isminin anlamını dikkate almış veya Allah ve RAHMÎM lafızlarına eklediği cümlelerle kafiye oluşturma amacı gütmüş olması mümkündür.

Nesefî'nin sûre başlarındaki besmeleyi yorumlama metodunun ikincisinde ALLAH, RAHMÂN ve RAHMÎM isimlerine eklediği âyet veya âyet bölümlerinin, sûrenin muhtevasına işareti daha belirgindir. Bu durum, kısa sûrelerde kendisini daha çok göstermektedir. Örneğin, Yûsuf sûresindeki besmeleye eklediği ifadeler, sûre

konusunun özeti niteliğindedir. Kullandığı kassa, hissa ve gussa sözcükleriyle adeta şiirsel bir metin ortaya çıkmıştır: "Yusuf kıssasını kıssaların en güzeli yapan⁷⁹ Allah'ın, zindandan sonra mülkü Yusuf'un hissesi

yapan⁸⁰ Rahmân'ın ve takva ve sabırla Yusuf'un kederini (gussa) gideren⁸¹ Rahîm'in adıyla..."⁸² İfadelerde de görüldüğü gibi Nesefî, sûrenin 3., 90. ve 101. âyetlerini göz önünde bulundurarak eklediği bu üç cümleyle sûrenin ana konusu olan Hz. Yusuf'un hayatının aşamalarına ışık tutmuştur.

Nesefî, en-Nûr sûresinde de besmele için seçtiği âyet bölümleriyle sûrede ele alınan bazı konulara dikkat çekmektedir: "Zinayı haram kılan⁸³ Allah'ın, nikahı meşru kılan⁸⁴ Rahmân'ın ve Hz. Peygamber'e kulak verip ona itaat edene kurtuluşu vadeden⁸⁵ Rahîm'in adıyla..."⁸⁶ Burada 2-3. âyetler, 32-33. âyetler ve 51. âyet

dikkate alınarak sûrenin konuları hakkında bilgi verilmiştir. el-Hucurât sûresinde ise Allah lafzına ekleme yaparken âyetlerin lafzına bağlı kalmamıştır: "Bizlere, Kur'ân'a ve sünnete tabi olmayı emreden⁸⁷ Allah'ın, inkârcılığı, faskılığı ve isyanı çirkin gösteren⁸⁸ Rahmân'ın ve bizi imana erdirerek lütüfta bulunan⁸⁹ Rahîm'in adıyla..."⁹⁰ Görüldüğü gibi Nesefî, "Kur'ân ve sünnete tabi olma" ifadesiyle ilk beş âyetin konusu hakkında bilgi

⁷⁶ el-Mü'minûn 23/72.

⁷⁷ el-Mü'minûn 23/109, 118.

⁷⁸ Nesefî, et-Teysîr, 11/7 (رَأَىٰ فِيهَا آيَاتِنَا لَعَلَّهَا يَرْجُو وَرَوْحًا مِّنْ رَبِّهِ). (Hüd, (هَلْ يَأْتِي).

Kamer ve Rahmân sûreleri için ayrıca bk. Nesefî, et-Teysîr, 8/151; 14/149, 175.

⁷⁹ Yûsuf 12/3.

⁸⁰ Yûsuf 12/101.

⁸¹ Yûsuf 12/90.

et-Teysîr, 8/297 (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّبِعُوا هَذِهِ السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَنِ السُّبُلِ فَغُفَّرَ لَكُمْ وَتَنظُرُوا إِلَىٰ رَبِّكُمْ وَأَقْبَلُوا الْبَرَكَاتِ). (هَلْ يَأْتِي). (هَلْ يَأْتِي). (هَلْ يَأْتِي).

⁸² bk. Nesefî,

⁸³ en-Nûr 24/2-3.

⁸⁴ en-Nûr 24/32-33.

⁸⁵ en-Nûr 24/51.

⁸⁶ bk. Nesefî, et-Teysîr, 11/81 (طَاعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا رَسُولَهُ).

⁸⁷ el-Hucurât 49/1-3.

⁸⁸ el-Hucurât 49/7.

⁸⁹ el-Hucurât 49/17.

⁹⁰ Nesefî, et-Teysîr, 13/487 (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّبِعُوا هَذِهِ السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَنِ السُّبُلِ فَغُفَّرَ لَكُمْ وَتَنظُرُوا إِلَىٰ رَبِّكُمْ وَأَقْبَلُوا الْبَرَكَاتِ).

vermiştir. Ayrıca RAHMÂN ismine eklediği ifadeyi ikinci sayfadan, RAHİM sözcüğüne eklediği bölümü de üçüncü sayfadan seçerek sûrenin işlediği konuya dikkat çekmiştir.

Neseî'nin besmeleye ilişkin yorumlarında bazen Allah, RAHMÂN ve RAHİM isimlerinden birine eklenen cümle sûre konusunu ifade edebilmektedir. Örneğin en-Nâziât sûresinde, özellikle Allah ismine eklediği âyetle sûrenin işlediği konu hakkında bilgi veren Neseî, besmeleyi şöyle açıklamıştır: "Musa olayını bize anlatan"⁹¹

Allah'ın, (yerden) suyu ve otağı çıkararak⁹² Rahmân'ın ve Rabbinin makamından korkan ve nefsi kötü

arzulardan uzaklaştırana cenneti vadederek⁹³ Rahîm'in adıyla."⁹⁴ Çünkü bu sûrede, 15.-26. âyetlerde Hz.

Musa ile Firavun'un diyaloguna yer verilmiştir. Benzer bir durum el-Burûc sûresinde de vardır.

Lafzatullâha eklediği "Ashâb-ı Uhdûd'u helak eden" ifadesiyle sûrenin konusuna şöyle dikkat çekmiştir:

"Ashâb-ı Uhdûd'u helak

eden"⁹⁵ Allah'ın, orduların haberiyle bizi tembih eden"⁹⁶ Rahmân'ın ve çok bağışlayan ve çok seven"⁹⁷ Rahîm'in

adıyla."⁹⁸

Neseî'nin kısa sûrelerde besmelelere ilave ettiği âyetler ve ifadeler, bir bütün olarak sûrenin işlediği konuyu ifade etmektedir. Dört âyetten oluşan el-Kureyş sûresi buna güzel bir örnektir: "Beyt-i Haram'ın Rabbi olan"⁹⁹ Allah'ın, yiyeceklerle (Kureyş'i) doyuran"¹⁰⁰ Rahmân'ın ve insanları korkudan emin kılan"¹⁰¹ Rahîm'in

adıyla..."¹⁰² el-Kâfirûn sûresinin baş tarafında ise sûre konusunu dikkate alarak besmeleyi kafiyeyle bir şekilde

açıklamıştır. Ancak burada diğer sûrelerdeki yaklaşımının aksine, âyetlerin kelime ve ifadelerine bağlı kalmaksızın sûrenin konusunu kendi ifadeleriyle anlatmış ve şiirsel bir metin oluşturmuştur.

Bu usul, sadece bu sûrede görülmektedir. Buna göre besmeleye "Kâfirleri aşağılayan Allah'ın,

Müminlere, kâfirlere karşı çıkmalarını emreden Rahmân'ın ve onları (müminleri) en hayırlı dinle

şereflendiren/yücelten Rahîm'in

adıyla..."¹⁰³ şeklinde bir mana vermiştir.

⁹¹ en-Nâziât 79/15.

⁹² en-Nâziât 79/31.

⁹³ en-Nâziât 79/40-41.

⁹⁴ Neseî, et-Teysîr, 15/191.

⁹⁵ el-Burûc 85/4.

⁹⁶ el-Burûc 85/17.

⁹⁷ el-Burûc 85/14.

⁹⁸ Neseî, et-Teysîr, 15/277

(هَلَاكِي أَهْلِكَ أَفْرَجَ أَبَاكَ قَدِيدًا لِرَجْمِ نَارِي رَوَّاحِي إِسْتَأْجِرُكَ لِرَجْمِ نَارِي).

(تجويد)

⁹⁹ el-Kureyş 106/3.

¹⁰⁰ el-Kureyş 106/4.

¹⁰¹ el-Kureyş 106/4.

¹⁰² Neseî, et-Teysîr, 15/491 (هَلَاكِي رَوَّاحِي رَوَّاحِي لِرَجْمِ نَارِي رَوَّاحِي لِرَجْمِ نَارِي رَوَّاحِي لِرَجْمِ نَارِي).

¹⁰³ Neseî, et-Teysîr, 15/511 (هَلَاكِي أَهْلِكَ أَفْرَجَ أَبَاكَ قَدِيدًا لِرَجْمِ نَارِي رَوَّاحِي إِسْتَأْجِرُكَ لِرَجْمِ نَارِي).

Özetle Ömer Neseff'nin yaptığı ilk iş, el-Fâtiha sûresi ve başında besmele olmayan et-Tevbe sûresi¹⁰⁴ dışında, sûre girişlerindeki besmelelerde bulunan Allah, RAHMÂN ve RAHİM isimlerine, ilgili sûrenin bazı âyetlerini ekleyerek kafiyeli bir metin oluşturmaktır. Genelde Allah lafzına sûrenin baş taraflarından, RAHMÂN ve RAHİM isimlerine ise sırasıyla diğer âyetleri veya âyet bölümlerini ekleyerek sûre tefsirine dikkatleri celbeden etkili bir giriş yapmıştır. Ancak o, âyetleri olduğu gibi değil, âyetin mana ve mefhumunu muhafaza ederek almış ve bazı tasarruflarla kafiye oluşturmuştur. Ayrıca sûre girişlerinde intizâm kavramıyla tespit ettiği sûre konularıyla ilgili âyetleri seçme gayretinde olmamıştır. Kısa sûrelere geldikçe sûre konusu hakkında bilgi veren âyet/âyetleri veya ifadeleri daha çok tercih etmiştir. Bu durum, kısa ve uzun sûrelerin ele aldığı konu veya konularla ilgili olabilir. Çünkü uzun sûrelerde birden çok konu işlenirken, kısa sûrelerde genelde bir konudan bahsedilmektedir. Özellikle kısa sûrelerde Allah, RAHMÂN ve RAHİM isimlerine eklenen üç âyetle sûreyi oluşturan âyetlerin yarısı veya daha fazlası kullanılmış, dolayısıyla sûrenin muhtevası hakkında bilgi verilmiş olmaktadır.

Ömer Neseff'nin besmeleyi açıklarken kafiyeli metinler oluşturması, şiire olan ilgisiyle açıklanabilir. Çünkü onun el-Eş'âr adında bir şiir kitabı, şairlerden seçtiği şiirleri ihtiva eden el-Muhtâr mine'l-eş'âr isimli bir eseri vardır.¹⁰⁵ Ayrıca kaynaklarda onun edebi yönünün ve şiirinin güçlü olduğu ifade edilmektedir.¹⁰⁶ Diğer taraftan onun tefsirini hazırlarken sıkça atıfta bulunduğu Kuşeyrî'den (öl. 465/1072) ilhamla sure girişlerindeki besmeleleri ayrı ayrı açıklama yoluna gitmiş olması muhtemeldir. Çünkü Kuşeyrî, her bir sure girişinde besmelenin sadece bismillâh ifadesini işârî tefsirin ilkelerine göre farklı şekillerde tefsir etmiştir.¹⁰⁷

2. Bikâî'nin Nazmü'd-dürer'i ve Besmele Yorumu

Bikâî'nin¹⁰⁸ tefsir alanında Nazmü'd-dürer ile Mesâ'idü'n-NAZAR isimli eserleri bulunmaktadır. Nazmü'd- dürer'in, Kur'ân tefsiri alanında, bütün sûreleri ve âyetleri kapsayacak şekilde ilmü'l-münâsebet yöntemi esas

¹⁰⁴ Neseff, et-Tevbe sûresinin mukaddimesinde besmelenin bulunmayışına ilişkin rivayet ve görüşlere yer vermiştir. bk. Neseff, et-Teyisr, 7/261-262.

¹⁰⁵ Aslantürk, Ebû Hâfıs Ömer en-Neseff, 34.

¹⁰⁶ Sem'ânî, et-Tahbîr, 1/527-528; Neseff, et-Teyisr (Muhakkikin önsözü), 1/33-35.

¹⁰⁷ Geniş bilgi için bk. Akpınar, "İşârî Tefsir ve Kuşeyrî (ö.465/1072)'nin Besmele Tefsiri", 72-91.

¹⁰⁸ Tarihçi, müfessir, muhaddis ve edîb yönleriyle öne çıkan Burhânuddîn Ebu'l-Hasan İbrahîm b. Ömer el-Bikâî, Memlûkler döneminde yaşamış bir âlimdir. Bugün Lübnan topraklarında yer alan Bikâ' vadisindeki bir köyde 809/1406 tarihinde dünyaya gelmiştir. İlk eğitimini burada babasından almıştır. On iki yaşındayken köyünde meydana gelen bir olayda babası ve bazı akrabalarının öldürülmesi üzerine Bikâî, annesi ve dedesiyle birlikte köyü terk etmiş ve Şam'a yerleşmiştir. Dönemin ilim merkezleri mesabesinde olan önemli şehirlerde bulunan Bikâî, Şam'da İbnü'l-Cezerî'den (öl. 833/1429) aşere okumuş ve kendisinden kıraat dersi almıştır. 834 yılında Kahire'ye gitmiş, başta İbn Hacer (öl. 852/1449) olmak üzere birçok âlimin derslerine katılmıştır. Mücadelecî bir karaktere sahip olan Bikâî, bulunduğu şehirlerde birçok ilim adamıyla iletişime geçmiş, onlardan ilim ve tecrübeler almış, ayrıca onlarla çeşitli münakaşalara girerek birçok konuda reddiyeler yazmıştır. Özellikle Muhyiddîn İbnü'l-Arabî (öl. 638/1240) ve İbnü'l-Fârız (öl. 632/1235) hakkındaki eleştirilerini, tekfir derecesine ulaştırması ve Gazzâlî (öl. 505/1111) hakkında tenkitlerde

alınarak hazırlanan tefsirlerin en güzeli olduğu belirtilir.¹⁰⁹ Bu tefsirin tam adı Nazmü'd-dürer fi tenâsübi'l-Âyât ve's-süver'dir. Ayrıca Bikâi bu tefsiri, Fethu'r-Rahmân fi tenâsübi eczâi'l-Kur'ân, Tercümânü'l-Kur'ân ve mübdî münâsebâtü'l-furkân isimleriyle de adlandırmanın uygun olacağını ifade etmiştir.¹¹⁰ Dikkat edilirse Bikâi'nin

tefsirine uygun gördüğü bu isimler, tefsirinin usulü ve mahiyeti hakkında yeterince bilgi vermektedir.

Bikâi 861/1456 yılında 51 yaşlarındayken Nazmü'd-dürer'i yazmaya başlamıştır. Yarısına yaklaşınca birçok âlim, bu tefsiri takdirle karşılarken, bir kısmı da Kitab-ı Mükaddes'ten nakilde bulunması ve âyetler arasındaki münâsebeti göstermeye yoğunlaşması sebebiyle kendisini eleştirmiştir. Bu tenkitler üzerine Bikâi tefsir yazımına ara vererek Kitab-ı Mükaddes'ten alıntı yapmanın caiz olduğunu göstermek için el-Ahvâlu'l-Kavime fi hükmi'n-nakli mine'l-kütübi'l-kadime isimli risaleyi, âyetler ve sûreler arasındaki münâsebeti aramanın gerekliliğini göstermek için de Mesâ'idün'n-Nazar li'l-eşrâfi alâ makâsidi's-süver adlı kitabı yazmıştır. Bu arada tefsirinin bazı bölümlerini incelemeleri için Kahire'nin ileri gelen âlimlerine sunmuş, onların bir kısmı Nazmü'd-dürer'e takriz yazarken, bir kısmı da Ehl-i Kitap'tan nakilde bulunmanın caiz olduğunu belirtmişlerdir. Tartışma ve dedikoduları bu şekilde bitiren Bikâi, tefsirin yazımına devam etmiş ve 882/1477 tarihinde Şam'da

tamamlamıştır.¹¹¹ Bu tefsiri kaleme alırken başta Harâllî'nin (öl. 637/1240) Mifrâhu'l-Bâbi'l-mukaffel¹¹² isimli

bulunması onun yapacağı birçok hizmete engel olmuş; ilim çevrelerince yalnızlığı itilmeye çalışılmıştır. Ayrıca yazdığı tefsir dolayısıyla eleştirilerin hedefi olmuştur. Ancak Mısırlı ünlü âlimlerin takrizini almaya muvaffak olunca geride bıraktığı eserler isminin unutulmasına mani olmuştur. Bikâi'yi övenler olduğu kadar yerenler de vardır. Ona en sert tenkitleri yönelten çağdaşı Sehâvî'dir (öl. 902/1497). Sehâvî, Bikâi'yi, ilm-i nücum'la uğraştığını ve aslında onun ilim yönünden üstün bir seviyede olmadığını ileri sürerek sert bir şekilde tenkit etmiştir. Şevkânî (öl. 1250/1834) ise Bikâi'nin geride bıraktığı eserlerin, onun bütün ilimlerde mahir ve otoritesinin bir kanıtı olduğunu ifade ederek Sehâvî'nin eleştirisine cevap vermiştir. Şam'da 885/1480 tarihinde vefat Bikâi tefsir, kuraat, fıkıh, kelim, tasavvuf, tarih ve tabakat, nahiv, mantık, matematik ve edebiyata dair birçok eser kaleme almıştır. Geniş bilgi için bk. Âdil Nuveyhid, Mu'cemu'l-müfessirîn (Beyrut: Mektebetu Nuveyhid es-Sekâfiyye, 1988), 1/17; İbrahim b. Hasan el-Bikâi, Unvânü'z-Zamân bi-terâcimi'ş-şuyûh ve'l-akrân, thk. Hasan Habeşi (Kahire: Dâru'l-Kütübi ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 2001), 2/62-64; Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed Şemsuddîn es-Sehâvî, ed-Dav'u'l-İlmi' li-ehlil-karni't-tâsi'i (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1992), 1/101-110; Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, Nazmu'l-İkyân fi A'yânü'l-A'yân, nşr. Philip Hitti (Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1927), 24; Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, el-Bedru't-Tâli' (Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.), 1/19-21; Ömer Nasuhi Bilmen, Büyük Tefsir Tarihi (İstanbul: Bilmen Yayınevi, ts.), 2/594-595; Necati Kara, Burhânuddîn İbrâhîm b. Ömer el-Bikâi ve Tefsirindeki Metodu (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, İslâmî İlimler Fakültesi, Doktora Tezi, 1981), 1-84; Abdussemî' Muhammed Ahmed Haseneyn, Mesâ'idü'n-Nazar li'l-eşrâfi 'alâ makâsidi's-süver (Muhakkikin önsözü) (Riyad: Mektebetu'l-Meârif, 1987), 33-33; Ömer Kara, "Bikâi'nin 'Nazmü'd-Dürer'inde Yer Alan 'İhtibâk Metinleri' -Bir İnşâ Denemesi-", Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 3/3 (2000), 150-154; Ekrem Abdulvahhâb el-Mevsilî, el-İmâmu'l-Allâme Burhânuddîn el-Bikâi ve mehhecuhû fi't-tefsir (Ürdün: Dâru'l-Feth, 2014), 28-32.

¹⁰⁹ Ahmed Rahmânî, Mesâdirü't-tefsiri'l-mevdûi (Kahire: Mektebetu Vehbe, 1989), 6.

¹¹⁰ Burhânuddîn Ebu'l-Hasan İbrâhîm b. Ömer el-Bikâi, Nazmü'd-dürer fi tenâsübi'l-Âyât ve's-süver, thk. Abdurrezzâk Galib el-Mehdî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995), 1/5. Bikâi, âyetler ve cümleler arasındaki münâsebeti gösterirken lemmâ edatını çokça kullanması nedeniyle bu tefsirin bir adını da Lemmâ koymuştur. bk. Kara, Bikâi ve Tefsirindeki Metodu, 92.

¹¹¹ Kara, Bikâi ve Tefsirindeki Metodu, 95-96; Necati Kara, "Nazmü'd-Dürer", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/463.

¹¹² Harâllî'nin bazı eserleri tek bir kitapta toplanmıştır. bk. Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Harâllî el-Merâkeşi, Turâsu Ebi'l-Hasan el-Harâllî el-Merâkeşi fi't-tefsir, thk. Muhemmâdî b. Abdisselâm el-Hayyâtî (b.y.: Metâbiu'n-Necâh el-Cedide, 1997)

eseri ile İbnü'z-Zübeyr es-Sekâfî'nin (öl. 708/1308) el-Burhân fî tertîbi süveri'l-Kur'ân'¹¹³ olmak üzere birçok eserden yararlanmışır.¹¹⁴

Bikâî Nazmü'd-dürer'de sûreler, âyetler hatta cümleler bazen de kelimeler arasındaki münâsebeti göstermiş, bu vesileyle Kur'ân âyetlerinin tertibindeki i'câzı ortaya koymaya çalışmıştır. Her ne kadar daha önce bazı tefsirlerde âyetler arasındaki anlam irtibatına değinilmişse de bütün âyetler arasındaki münâsebet gösterilmemiştir. Bikâî ise âyetler ve sûreler arasındaki münâsebet konusuna ağırlık vermiş; bu alanda tek sayılabilecek bir eser kaleme almıştır. Diğer taraftan Bikâî tefsirinin ağırlık noktası bu olmakla birlikte, Kur'ân'da Ehl-i kitab'ın zikredildiği her yerde doğrudan Tevrat, İncil ve Zebur'dan nakillerde bulunmuş, yeri geldiğinde fikhî ve kelâmî meselelere yer vermiş, nahiv yönünden tahliller yapmış, belâgat, meânî ve i'câz yönlerinden izahlarda bulunmuş, (varsa) nüzul sebeplerini aktarmıştır.¹¹⁵

Tefsirinin mukaddimesinde âyetlerin ve sûrelerin tertibinin münâsebetini ele alacağını¹¹⁶ ve Münâsebâtü'l-Kur'ân ilminin, "Kur'ân cüzlerinin (bölümlerinin) tertibinin illet ve gerekçelerinin bilinmesini sağladığını"¹¹⁷ ifade eden Bikâî, her bir sûre isminin, sürenin temel hedefini (maksûdunu) ortaya koyduğunu

belirtmiştir. Çünkü her türlü isim, kendisiyle müsemması arasındaki münâsebeti izhar eder. Sürenin ismi de özet olarak (icmalen) sûrede olan tafsilata delalet eder. Sûrelerin maksûdu da ismiyle olan münâsebetine götürür. Bikâî devamlı, bütün sûrelerin maksûduna değineceğini, sûrelerin maksûdu ile ismi arasındaki anlam ilişkisini göstereceğini ve bütün besmeleleri sürenin maksûduna uygun bir şekilde tefsir edeceğini ifade

etmiştir.¹¹⁸ Bikâî Fâtiha süresinin girişinde belirlediği bu hususları bütün sûrelere uygulamıştır. Bu çerçevede

sûre girişlerinde maksûduhâ ifadesiyle öncelikle sürenin konusu/konuları ve ana fikri hakkında bilgi vermiştir. Akabinde sûre ismi ile müsemması, sûre başı ile sonu, bir önceki sürenin sonu ile tefsiri yapılan sürenin baş tarafı arasındaki münâsebeti göstererek sûreler arasındaki münâsebeti değinmiş, besmeleyi de ilgili sürenin maksûduna göre yorumlamıştır. Ardından her ayeti cümle cümle, kelime kelime izah eden Bikâî, âyetler

arasındaki münâsebetlere değinmiştir.¹¹⁹

¹¹³ bk. Ebû Ca'fer Ahmed b. İbrahim b. Ez-Zübeyr el-Girnâti, el-Burhân fî tertîbi süveri'l-Kur'ân, thk. Muhammed Şa'bân (Fas: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1990)

¹¹⁴ bk. Kara, Bikâî ve Tefsirindeki Metodu, 100-140; Kara, "Nazmü'd-Dürer", 32/463; Mevsilî, Burhânuddîn el-Bikâî ve mehhecuhû

fî't-tefsîr, 107-162.

¹¹⁵ Kara, Bikâî ve Tefsirindeki Metodu, 97.

¹¹⁶ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 1/3.

¹¹⁷ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 1/5.

¹¹⁸ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 1/11-12.

¹¹⁹ Kara, Bikâî ve Tefsirindeki Metodu, 98; Kara, "Nazmü'd-Dürer", 32/463; Mehmet Faik Yılmaz, Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet (Ankara: DİB Yayınları, 2005), 57; Ali Kaya, "Sure Mukaddimelerinde Verilen Bilgiler Çerçevesinde Müfessirlerin 'Sure Bütünlüğü'ne Yaklaşımları (Klasik-Çağdaş Karşılaştırılması)", Mütefeckir 6/11 (2019), 47. Ayrıca bk.

Bikâî, tefsirle ilgili diğer eseri Mesâ'idü'n-NAZAR'da ise mukaddimeden sonra Mısır ulemasının tefsirine yazdıkları takrizleri koymuştur. Daha sonra 114 süreyi tek tek ele alarak onların Mekki-Medenî bilgileri, âyet sayıları, maksûdu ve fazileti hakkında düzenli bilgiler vermiştir.¹²⁰ Ayrıca Mesâ'idü'n-NAZAR'da sûrelerin

maksûduyla ilgili verilen bilgilerin, Nazmü'd-dürer'deki bilgilerle aynı olduğunu ifade etmek gerekir. Örneğin Neseî, bu iki eserde, et-Tekâsür sûresinin maksûdunu, başka sûrelerle ilişkilendirerek izah etmiştir. Buna göre et-Tekâsür'ün maksûdu, el-Kâri'a sûresinin tasvir ettiği ve el-Âdiyât sûresinin de işaret ettiği kıyamet günü

helak olmanın nedenini açıklamaktır. Bu da mal mülk biriktirmek ve zeval yurduna (dünyaya) aşırı meyletmektir.¹²¹

2.1. Bikâî'nin Besmele Yorumu

Bikâî el-Fâtiha sûresinin girişinde de belirttiği gibi Kur'an'daki bütün besmeleleri, ilgili sûrenin maksûduna (ana fikri ve konusu) uygun tefsir etmeye çalışmıştır. Ömer Neseî'nin et-Teyisîr'inde olduğu gibi Allah, RAHMÂN ve RAHİM lafızlarına ellezi ismiyle eklediği kafiyeli cümlelerle besmeleyi açıklamıştır. Ancak Ömer Neseî'nin aksine ne mukaddimede ne de el-Fâtiha sûresinin tefsirinde besmeleyi oluşturan unsurlar ve temel kavramlar hakkında detaylı açıklamalar yapmıştır. Ayrıca bu üç isme eklediği cümle ve ifadeleri, âyetler ve âyetlerin bölümlerinden seçmemiş, kendine has bir usulü takip ederek sıkça kullandığı fiil, isim ve ifadelerle kafiyeli cümleler oluşturmuştur. Bununla birlikte Fâtiha sûresinin tefsiri sırasında, Harâll'den iktibasla besmelenin başındaki be harfi, Allah, RAHMÂN ve RAHİM lafızlarının medlullerine ilişkin kısa açıklamalara yer vermiştir. Buna göre besmeledeki be harfinin anlamı, Yüce Allah'ın, sebep olma hikmetini (hikmetü't-tesbîb) izhar etmesidir. İsim, kalpler için gizli olanın, kulaklar vasıtasıyla fertler şeklinde (sûratü'l-efrad) açığa çıkarılmasıdır. Allah, akılların erişemediği yerde kalplerin kendisine yöneldiği bir isimdir. Bu nedenle akıllar ona kulluk edip hayran kalır, ona ibadet eder ve hoşnut olur. Yani onunla yetinip başka bir şeye muhtaç olmaz. RAHMÂN, rubûbiyetin kapsadığı her şeyi içine alan rahmettir. RAHİM ise rahmetin ulûhiyetin razı olduğuna tahsis edilmesidir.¹²²

Bikâî, burada RAHMÂN ismini açıklarken ŞÂMİL/ذ (kapsayan), KÂFİ/وَ (tüm, bircümle) ve RAHMET

sözcüklerini, RAHİM ismini izah ederken HÂSS/ح (mahsus, özgü) ve RAHMET isimleriyle terdâ/ف (razı/höşnut

olur) fiilini kullanmıştır. Bu kelimelerin tercih edilmesi, aslında Bikâî'nin bu iki isme yüklediği anlamla ilgili

Şahin Güven, "Tefsir İlminin Bir Alt Disiplini Olarak "Makâsıdu's-Süver", BilimName: Düşünce Platformu 35/1 (2018), 110-111.

¹²⁰ Geniş bilgi için bk. Burhânuddîn Ebu'l-Hasan İbrahim b. Ömer el-Bikâî, Mesâ'idü'n-NAZAR lil İŞRÂFI ALÂ mekâsidi's-süver, thk.

Abdüssemî' Muhammed b. Ahmed Haseneyn (Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, 1987).

¹²¹ Bikâî, Mesâ'idü'n-NAZAR, 3/241; a.mlf., Nazmü'd-dürer, 8/516. el-Hümeze ve el-İnşirâh sûrelerinin maksûdunun açıklaması için ayrıca bk. Bikâî, Mesâ'idü'n-NAZAR, 3/207, 247; a.mlf., Nazmü'd-dürer, 8/460, 525.

¹²² Bikâî, Nazmü'd-dürer, 1/13.

bir durumdur. Çünkü bu kısa açıklamada RAHMÂN ismine "Allah'ın rahmetinin her şeyi kapsamı", RAHİM ismine de "Allah'ın rahmetinin, sadece onun razı olduklarına mahsus olması" şeklinde bir anlam verdiği görülmektedir. Bikâî', sûre başlarında bulunan besmelelerdeki RAHMÂN ve RAHİM kelimelerini açıklarken de ya aynı kelime ve ifadeleri yahut da benzerlerini kullanarak buradaki anlamı (el-Fâtiha sûresinde verdiği anlamı) muhafaza etmiştir. Örneğin Kevser sûresinin maksûdunun (hedefi ve konusu), olması mümkün her türlü hayırla mükâfat (minha) olduğunu, el-Kevser isminin bu hususu açıkladığını ve NAHR olayının da buna benzediğini belirtmiştir. Çünkü NAHR, devenin boğazlanması olayını ifade eder ve bu durum (devenin NAHR) Arapların nezdinde cömertliğin zirvesidir.¹²³ Daha sonra Bikâî, besmeleyi sûrenin maksûduna göre şöyle izah etmiştir:

"Mutlak mâlik (el-Melik), en büyük (el-A'zam), lütfunun artışının bir sınırı olmayan el-Cevâd el-Ekrem Allah'ın, cömertliğiyle bütün yaratıkları kuşatan ve (yağmur gibi olan) lütfunu onlar arasında farklı şekillerde dağıtan Rahmân'ın, hizbine (kendine iman edenlere) doğru yolunu bulmayı ve ipine sarılmayı tahsis/nasip eden Rahîm'in adıyla..."¹²⁴

Görüldüğü gibi bu yorumda sûrenin konusuna bağlı olarak Allah ismine cevâd ve ekrem isimleri eklenerek Allah'ın lütfunun sınırsızlığı vurgulanmış, RAHMÂN'ın açıklamasında şemile (kapsadı), HALÂK (mahlukât) ve CÜD (cömertlik) kelimeleriyle Yüce Allah'ın cömertliğinin her şeyi kapsadığı, RAHİM lafzının açıklamasında da HASSA (ayrıcalık verdi, bahşetti) ve Hizb (grup, taraftar) sözcükleriyle Yüce Allah'ın sadece hizbine (kendine inananlara) hidayetini ve ipine sarılmayı bahşettiği ifade edilmiştir.

Bikâî, Mâûn sûresinin girişinde de aynı usulü takip ederek besmeleyi yorumlamıştır. Buna göre el- Mâûn sûresinin maksûdu, cezadan (hesap verme) dolayı yeniden dirilişi inkâr etmeye -ki bu kötülüklerin anasıdır- dikkat çekmektir. Çünkü bu (inkâr olayı), inkâr edeni, kötü ve çirkin işleri yapmaya itmekte, nihayetinde büyük günahları küçümsemek onun huyul olmakta ve böylece bu kişi ahlaksız birine dönüşmektedir. Besmeleyi de şöyle açıklamıştır:

"Azameti her türlü şaibe ve noksanlıktan beri ve her türlü kemal kendisine mahsus olan Allah'ın, nimetini hem güzel hem de kötü/çirkin davrananlara teşmil eden ve herkese ihsanda bulunan Rahmân'ın, nimetin tamamlanmasını evliyasına (dostlarına) tahsis edip ittisal (buluşma) nimetini onlara bahşeden Rahîm'in adıyla..."¹²⁵

¹²³ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 8/547.

¹²⁴ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 8/547. لادخ اوقيد اوتبويه ارج جاني (ع) لادخ اوقيد اوتبويه ارج جاني (ع) لادخ اوقيد اوتبويه ارج جاني (ع) لادخ اوقيد اوتبويه ارج جاني (ع)

(.) لادخ اوقيد اوتبويه ارج جاني (ع) لادخ اوقيد اوتبويه ارج جاني (ع)

¹²⁵ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 8/541. لادخ اوقيد اوتبويه ارج جاني (ع) لادخ اوقيد اوتبويه ارج جاني (ع) لادخ اوقيد اوتبويه ارج جاني (ع) لادخ اوقيد اوتبويه ارج جاني (ع)

Dikkat edilirse burada da RAHMÂN izah edilirken 'AMme, gamera (kapladı), nimet ve nevâL/ (hediye) kelimeleri, RAHÎm izah edilirken de HASSA, HABÂ (vermek, hediye vermek), evliYÂ (dostlar), itmÂM (tamamlamak) ve nimet sözcükleri tercih edilmiş, bu vesileyle RAHMÂNın genel, RAHÎmin ise özel bir muhtevaya sahip olduğu ifade edilmiştir.

Bikâi, el-Kârî'a sûresinin maksûdunu, başındaki ve sonundaki hallerini ve insanların o gün (ceza günü) "kurtuluşa eren" ve "helak olan" şeklinde taksimini tasvir ederek din (ceza) gününün izah edilmesi şeklinde ifade etmiştir. Devamında besmeleyi "Âlemlerin yüce sahibi (el-Melikü'l-a'lâ) Allah'ın, var etme ve açıklama nimeti herkesi kapsayan Rahmân'ın ve hizbini (kendisine iman edenleri), sevdiği ve razı olduğu şeye muvaffak

kılan Rahîm'in adıyla."¹²⁶ biçiminde açıklanmıştır. Burada ise RAHMÂNı 'AMme, nimet, cemî' (tüm, herkes) ve verâ (insanoğlu, halk) kelimeleri, RAHÎmi de HASSA, yühibbu (sever), yerdâ (razı/hoşnut olur) ve hizb kelimeleriyle tefsir etmiştir. Onun RAHÎmin açıklamasında yuhibbu (sever) ve yerdâ fiillerini tercih etmesinin, el-Kârî'a 101/7. âyetteki 'İşe RÂdiye (hoşnut eden bir yaşayış) tamlamasıyla ilgili bir durum olduğu anlaşılmaktadır.

Bikâi, el-İnşirâh sûresinin maksûdunun, ed-Duhâ sûresinin sonunda zikri geçen nimetin detaylı anlatımı ve "nimeti tahdis"le (nimeti anma) neyin murat edildiğinin açıklaması olduğunu belirtmiştir. Müfessire göre nimeti tahdis ise Allah'a ibadet konusunda çaba göstererek nimete şükürle mukabelede bulunmak, ih sanda bulunması sebebiyle onun rahmetinin büyüklüğünü hatırlayarak kendisine yönelmektir. Bikâi, sûrenin konusuyla ilgili bu bilgileri verdikten sonra besmeleyi şöyle açıklamıştır:

"Emri yüce ve şanı büyük, kendisinden başka ilah olmayan ve çokça nimet veren Allah'ın, yarattıklarının hepsine cömertliğiyle bolca ih sanda bulunan -ki o, celal ve ikram sahibidir- Rahmân'ın ve saygıdeğer ehline (ehl-i hazret/iman edenlere), rahmetini tahsis ederek (onlara tahsis edilmiş makamların) en yücesine yücelten

Rahîm'in adıyla"¹²⁷

Besmelenin buradaki tefsirinde, RAHMÂndan sonra efâDA (taştı, Allah bolca verdi), cûd (cömertlik) ve HALK (mahlûk) sözcükleri zikredilerek Allah'ın kerem sahibi olduğu vurgulanmış, rahîmin açıklamasında ise ehl- i HAZRET, HÂSS, RAHMET, A'LÂ (yükseltti) kelimeleri tercih edilerek Allah Teâlâ'nın sevdiği kullarını yüce makama çıkardığı ifade edilmiştir. Bikâi'nin, RAHÎm isminin medlulüne ilişkin kullandığı "en yüce makama yükseltme" ifadesini el-İnşirâh 94/4. âyeti (Senin şânını ve ününü yüceltmedik mi?) dikkate alarak oluşturmuş olması mümkündür. Ayrıca Allah lafzından sonra kullandığı "çokça nimet verme" olayının vurgulanması, sûrenin maksûduna bağlı bir husus olabilir.

¹²⁶ Bikâi, Nazmü'd-dürer, 8/513 (أنوبؤلوح بروضى) : رابؤى ربح بله ربه. رابؤى ربح بله ربه. رابؤى ربح بله ربه. رابؤى ربح بله ربه.

¹²⁷ Bikâi, Nazmü'd-dürer, 8/460 (أنوبؤلوح بروضى) : رابؤى ربح بله ربه. رابؤى ربح بله ربه. رابؤى ربح بله ربه. رابؤى ربح بله ربه.

Bikâî, el-Mü'minûn sûresinin maksûdunun, felahın müminlere tahsis edilmesi olduğunu belirttikten sonra besmeleyi "Emrin tamamı kendine mahsus olan- ki onun emrini engelleyecek kimse yoktur- Allah'ın,

beyanı iletmek (vahyi insanlara ulaştırmak) rahmetinin genelinden olan Rahmân'ın ve dilediğine imanî tahsis/bahşeden Rahîm'in adıyla"¹²⁸ biçiminde açıklamıştır. Buradaki besmele açıklamasında da her zaman tercih ettiği belli sözcükleri ('umûm, rahmet, beyân/tebliğ, hassa, erâde, iman) tercih etmiştir. Ayrıca sûre

isinin el-Mü'ninûn olması ve bu sûrede müminlerin özelliklerinden bahsedilmesi göz önünde bulundurularak rahîm ismi tefsir edilmiş olabilir.

Bikâî'ye göre Müdessir sûresinin maksûdu kibir ehlini, helak yurduyla inzâr etmeye (uyarmaya) çabalamak, günahkâr inkârcıların nefislerinde yeniden dirilişi tespit etmek ve çok bağışlayıcı olan Allah'ın hilmisiyle zikir ehline müjdeye işaret etmektir. Sûre girişindeki besmele ise "Âlemlerin sahibi (el-Melik), yüce, tek ve kâhâr olan Allah'ın, var etme ve açıklama nimetini hem iyilere hem kötülere teşmil eden Rahmân'ın ve dostlarına (ehl-i asfiya) düşünebilmeyi/akletme (istibâr) ve kalıcı yurda (dâru'l-karâr) ulaşmayı muvaffak kılan rahîm'in adıyla"¹²⁹ şeklinde açıklanmıştır. Bikâî, burada Rahmânın tefsirinde 'amme, îcâd (var etme) ve beyân (açıklama) kelimelerini, Rahîmin tefsirinde de hassa fiiliyle ehl-i asfiyâ ifadesini tercih etmiştir.

Sonuç olarak Bikâî, sûrelerin başındaki bismelenin temel kavramları olan Rahmân ve Rahîm kelimelerini tefsir ederken belli kelime ve ifadeleri tercih etmiştir. Bu usul, aslında onun Rahmân ve Rahîm kelimelerine verdiği anlamı ilgilidir. Çünkü Bikâî, başından itibaren Rahmân ismine "Allah'ın iyi-kötü ayrımı yapmadan herkese merhamet edip lütufta bulunması", Rahîm ismine de "Allah'ın sadece razı olduğu ve sevdiği dostlarına merhamet edip lütufta bulunması" temel anlamını yansıtmak için bahsi geçen kelime ve kalıplara

başvurmuştur. Bu çerçevede Rahmân kelimesinden sonra Allah'ın rahmet ve lütfunun herkesi kapsadığını ifade etmek için 'amme/'amme/'umûm (geneli içine aldı/genel),¹³⁰ vesî'a (kapsadı),¹³¹ efâda (akıttı, Allah bolca verdi),¹³² ehâta (çevreledi/ihata etti),¹³³ cemî' (tüm, herkes),¹³⁴ halk/mahlûkât/halâik (mahlûkat),¹³⁵ küll (tüm, herkes),¹³⁶ istevâ (eşit odu),¹³⁷ nimet,¹³⁸ rahmet,¹³⁹ îcâd (var etmek),¹⁴⁰ şemile/şümûl

¹²⁸ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 5/182 (بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ وَإِلَّا غُلِبْتُمْ إِلَّا لِقَاءِ الْيَوْمِ الَّذِي تَعْتَدُونَ).

¹²⁹ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 8/220 (بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ وَإِلَّا غُلِبْتُمْ إِلَّا لِقَاءِ الْيَوْمِ الَّذِي تَعْتَدُونَ).

¹³⁰ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 2/205, 384; 3/411, 498; 4/3, 117, 517; 5/129, 405; 6/3, 239; 7/148, 220.

¹³¹ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 2/3; 7/339, 432.

¹³² Bikâî, Nazmü'd-dürer, 2/579.

¹³³ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 3/181.

¹³⁴ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 3/498; 4/165; 5/4, 533; 7/3.

¹³⁵ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 4/165, 199, 243, 517; 5/4, 63, 582; 7/3, 270, 474.

¹³⁶ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 4/327, 5/229, 582.

¹³⁷ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 5/4.

¹³⁸ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 5/4, 63.

(kapsadı/kapsamak),¹⁴¹ beriyye (mahlûk),¹⁴² kerem/cûd (cömertlik),¹⁴³ beyân/beyân-ı ‘âmm/nimetü’l-beyân (açıklamak, vahyin insanlara ulaştırılıp açıklanması)¹⁴⁴ gibi kelime ve ifadeleri kullanmıştır. RAHİM

kelimesinden sonra da Allah’ın sadece sevdiklerine ve dostlarına merhamet edip ihsanda bulunduğunu vurgulamak için etemme/itmâm (tamamlamak),¹⁴⁵ nimet,¹⁴⁶ ehl-i tevfik/tevfik (muvaffakiyet),¹⁴⁷ en şâe/men ihtâra/men istafâ (dilediği/istediği kimse),¹⁴⁸ ‘ibâd (kullar),¹⁴⁹ hassa/yehussu/hâss/ihtisâs (tahsis etmek, bahşetmek),¹⁵⁰ fazl (üstünlük, edem),¹⁵¹ şerrafe (şereflendirdi),¹⁵² ehl-i vüdd/vidâd (sevgi ehli, Allah’ın sevdiği kulları),¹⁵³ yerdâ (hoşnut/razı olur)¹⁵⁴ yuhyî kulûbe ehl-i vüddihi (sevdiklerinin kalplerini ihya eden),¹⁵⁵ menne/yemunnu (nimet verdi),¹⁵⁶ ehlü’l-ıman (iman ehli),¹⁵⁷ ehlü’l-‘irfân (irfan ehli),¹⁵⁸ zirvetü’l-ihsân (ihsanın zirvesi),¹⁵⁹ letafe (nazik davrandı/merhametli oldu),¹⁶⁰ evliyâ (dostlar),¹⁶¹ encâ (kurtardı)¹⁶² enâra (aydınlattı),¹⁶³ tarîk-i cennet (cennet yolu),¹⁶⁴ ehbâb (sevdikleri, arkadaşlar),¹⁶⁵ ‘atf (şafkat),¹⁶⁶ ehl-i kerâmet (keramet ehli),¹⁶⁷ hizb/ehl-i hizb (tarafdar, Allah’a iman edenler),¹⁶⁸ ulu’l-elbâb (akıl sahipleri),¹⁶⁹ sevâb,¹⁷⁰

¹³⁹ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 5/63, 229.

¹⁴⁰ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 5/63, 129.

¹⁴¹ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 5/229, 533; 6/3; 7/474.

¹⁴² Bikâi, Nazmü’l-dürer, 6/3.

¹⁴³ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 6/67; 7/432.

¹⁴⁴ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 7/88, 148, 402.

¹⁴⁵ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 5/4; 7/339.

¹⁴⁶ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 5/4.

¹⁴⁷ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 5/4; 7/270, 291, 547.

¹⁴⁸ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 5/63, 126, 229, 291; 6/482; 7/3, 270, 339.

¹⁴⁹ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 5/63, 291.

¹⁵⁰ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 5/129, 460; 6/3, 482; 7/88, 148, 244, 339, 371.

¹⁵¹ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 5/129, 291.

¹⁵² Bikâi, Nazmü’l-dürer, 5/229; 6/200.

¹⁵³ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 5/344; 6/356; 7/62, 312, 509.

¹⁵⁴ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 5/344; 7/270, 312.

¹⁵⁵ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 5/344.

¹⁵⁶ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 5/405; 6/144.

¹⁵⁷ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 5/460.

¹⁵⁸ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 5/533.

¹⁵⁹ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 5/533.

¹⁶⁰ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 5/582.

¹⁶¹ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 5/582; 6/239, 412; 7/88.

¹⁶² Bikâi, Nazmü’l-dürer, 5/582.

¹⁶³ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 6/3.

¹⁶⁴ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 6/3.

¹⁶⁵ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 6/42.

¹⁶⁶ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 6/67.

¹⁶⁷ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 6/144, 200.

¹⁶⁸ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 7/148, 402.

¹⁶⁹ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 7/220.

¹⁷⁰ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 7/220.

fâze/fevz (nail oldu),¹⁷¹ dâru'l-karâr (kalıcı yurt),¹⁷² ehl-i kunût (itaat ehli),¹⁷³ inkâz mine'd-dalâl (dalaletten kurtarma),¹⁷⁴ ehl-i tâat,¹⁷⁵ ehl-i kurb (Allah yakın olanlar),¹⁷⁶ asfiyâ/ehl-asfiyâ (dostlar)¹⁷⁷ gibi isim, fiil ve

ifadeleri yoğun bir şekilde kullanmıştır. Bikâî, lafzattullâhın tefsirinde de Yüce Allah'ın isim ve sıfatlarının açıklayan kelime ve ifadeleri tercih etmiştir.¹⁷⁸ Dikkat edilirse RAHMÂN kelimesinin genel, RAHİMİN de özel bir muhtevaya sahip olduğunu vurgulamak için sıklıkla yakın anlamlı kelime ve ifadeler tercih edilmiştir.

Dolayısıyla Bikâî, el-Fâtiha sûresinin tefsirinde, her bir besmeleyi başında bulunduğu sûrenin maksûduna uygun bir şekilde tefsir edeceğini belirtip bunun için bütün çabasını ortaya koymuşsa da verilen örneklerde de görüldüğü gibi yakın anlamlı kelime ve ifadeleri çokça kullanması nedeniyle birçok sûre girişindeki besmele açıklamaları anlam ve vurgu olarak birbirine benzemiştir.¹⁷⁹

Diğer taraftan Bikâî'nin kendisinden üç asır önce yaşamış olan Ömer Neseff'den etkilenecek böyle bir usulü takip etmiş olması mümkündür. Onun, Mesâ'idü'n-NAZAR isimli eserinde el-Fâtiha sûresinin âyet sayıları konusunda Ömer Neseff'nin et-Teyisir'ine atıfta bulunması,¹⁸⁰ bu hususu desteklemektedir. Aynı zamanda

Bikâî'nin besmeleyi açıklarken kafiye ve şiirsel bir metin oluşturması, onun edebî kişiliği ve şair kimliğiyle de¹⁸¹ açıklanabilir. Bununla birlikte Ömer Neseff, besmeleleri açıklama yöntemi hakkında bilgi vermediği halde, Bikâî sûre girişlerindeki her bir besmeleyi sûre maksûduna göre tefsir edeceğini belirtmiş, Ömer

Neseff'den farklı olarak Allah, RAHMÂN ve RAHİM isimlerine eklediği ve şiirsel bir metin haline getirdiği ifade ve cümleleri âyetlerden seçmemiştir. Ayrıca onun, el-Fâtiha sûresindeki RAHMÂN ve RAHİM isimleriyle ilgili kısa açıklamasında ve diğer sûrelerdeki açıklamalarında Allah'ın rahmetini dünya ve ahiretle sınırlamadığı görülmektedir.

Sonuç

Allah'ın zâtına ve sıfatlarına delalet etmesi hasebiyle bütün şeriatın hülasası niteliğinde olan besmele, peygamberler vasıtasıyla kuşaktan kuşağa aktarılan bir sünnettir. Bundan dolayı hem tefsirlerde hem de müstakil eserlerde farklı açılardan incelenmiş ve tefsir edilmiştir.

¹⁷¹ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 7/244, 402.

¹⁷² Bikâî, Nazmü'd-dürer, 7/244.

¹⁷³ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 7/291.

¹⁷⁴ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 7/312.

¹⁷⁵ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 7/370.

¹⁷⁶ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 7/402.

¹⁷⁷ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 7/474; 8/220.

¹⁷⁸ Örnek olarak bk. Bikâî, Nazmü'd-dürer, 2/3, 181,411, 498; 3/3, 117, 165, 199; 8/508, 513.

¹⁷⁹ Adnan Arslan, "Bikâî'nin Nazmu'd-Dürer Tefsirinde Münâsebet İlimi'ne Dair Bir İnceleme: 30. Cüz Özelinde", Tefsir Araştırmaları Dergisi 5/1 (Nisan 2021), 370-372.

¹⁸⁰ Bikâî, Mesâ'idü'n-NAZAR, 1/208.

¹⁸¹ Bikâî'nin edebî yönü ve şiir kitapları için bk. Kara, Bikâî ve Tefsirindeki Metodu, 30-32, 76-80.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla tefsir tarihinde Ömer Neseî ve Bikâî dışında, sûre girişlerinde bulunan bütün besmeleleri sûrenin konusu ve muhtevasına göre kafiyeli metinler şeklinde ayrı ayrı açıklayan başka müfessir bulunmamaktadır. Ömer Neseî'nin (belki de) Kuşeyrî'den mülhem başlattığı bu usûlü, üç asır sonra Bikâî canlandırmıştır. Bu açıdan bu iki müfessirin çabalarını tefsir tarihinde bir zenginlik ve özgün bir yaklaşım olarak değerlendirmemümkündür.

Ömer Neseî, sûre girişlerinde Allah, RAHMÂN ve RAHİM lafızlarına ellezî ismiyle eklediği cümleleri, ilgili sûreden seçtiği âyet veya âyet bölümlerinden oluşturmuştur. Ancak âyetleri ilave ederken, sûrenin konusunu yansıtacak mahiyetteki âyetleri seçme gayretinde olmamıştır. Bununla birlikte kısa sûrelere geldikçe bu üç lafza iliştirilen âyetlerin, sûrelerin muhtevasını daha çok yansıttığı görülmektedir. Bu da sûrelerin hacmi ve onlarda ele alınan konu/konularla ilgili durumdur. Çünkü genelde uzun sûrelerde birbiriyle ilişkili birkaç konu işlenirken, kısa sûrelerde bir konudan bahsedilmektedir. Şu hâlde Ömer Neseî'nin öncelikli hedefinin sûrenin muhtevası hakkında bilgi vermekten ziyade, sûre tefsirine dikkatleri çeken etkili ve şiirsel bir başlangıç yapmak olduğu ifade edilebilir. Zira o, tefsirinde sûrelerin konuları hakkında düzenli bilgiler vermekle birlikte, besmeleye eklediği âyetlerle sûrelerin girişinde tespit ettiği konular arasında bir bağlantı kurmamıştır. Bikâî ise Allah, RAHMÂN ve RAHİM lafızlarına ellezî ismiyle eklediği ve şiirsel bir metin oluşturduğu cümleleri, doğrudan âyetlerden almak yerine belli kelime ve ifadeleri kullanarak kendisi oluşturmuştur. Ayrıca bahsi geçen kelime ve ifadeler vasıtasıyla RAHMÂN ve RAHİM kelimelerine bütün sûrelerde aynı anlamı vermeye ve besmeleyi de sûre maksûduna göre açıklamaya çalışmıştır. Bu sebeple Allah, RAHMÂN ve RAHİM isimlerini izah ederken ya aynı kelimeleri ya da yakın anlamlı kelimeleri ve ifadeleri sıklıkla kullanmıştır. Bu ise birbirine benzer besmele

yorumlarının ortaya çıkmasına neden olduğu gibi kafiyeli cümlelerle yapılan besmele açıklamalarıyla ilgili sûrenin muhtevası arasındaki münâsebetin gösterilmesini zorlaştırmıştır.

Ömer Neseî ve Bikâî'nin besmeleleri sûre muhtevasıyla açıklama çabalarının, onların Kur'ân'a bütüncül yaklaşımlarının bir parçası olduğu ifade edilebilir. Çünkü her iki müfessir de sûrelerin konusunu tespit etmenin yanı sıra sûreler arasındaki münâsebeti göstermişler ve âyetler arasındaki bağlantı ve anlam ilişkilerine değinmişlerdir. Ayrıca besmeledeki Allah, RAHMÂN ve RAHİM isimlerini kafiyeli ve şiirsel metinler şeklinde açıklama usûlü, Ömer Neseî ve Bikâî'nin şair kimlikleri ve edebi kişilikleriyle de açıklanabilir.

Sonuç olarak besmeleyi her bir sûrenin muhtevasıyla irtibatlandırarak yorumlamak, değerli bir çaba olmakla birlikte, yapılanın aynı zamanda zorlama bir iş olduğu da ifade edilebilir. Kafiyeli besmele yorumlarıyla sûrelerin muhtevaları arasında her zaman ilişki kurulamayışı da bu düşüncüyü desteklemektedir.

Kaynakça

- Akpınar, Ali. "İşârî Tefsir ve Kuşeyrî (ö.465/1072)'nin Besmele Tefsiri". TASAVVUF: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi 3/9 (2002), 53-92.
- Arslan, Adnan. "Bikâî'nin Nazmu'd-Dürer Tefsirinde Münâsebet İlmî'ne Dair Bir İnceleme: 30. Cüz Özelinde". Tefsir Araştırmaları Dergisi 5/1 (Nisan 2021), 278-297.
- Aslantürk, Ayşe Humeyra. Ebû HAFS Ömer en-Neseffî'nin (öl. 537/1142) "et-Teyşir fi't-Tefsîr" Adlı Tefsirinin Tahlîli ve el-BAKARA Sûresi'nin Tenkidli Neşri. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1995. Aslantürk, Ayşe Humeyra. "Neseffî, Necmeddîn". Türkiye Diyanet Vakfı İSLAM Ansiklopedisi. 32/571-572. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Aydemir, Abdullah. "Besmele". Diyanet İlmî Dergi [Diyanet İşleri BAŞKANLIĞI Dergisi] 10 (1971), 82-89.
- Bedir, Ahmet. "Kuşeyrî'nin "Letâifü'l-İşârât" Adlı Tefsiri'nde "Besmele" Yorumu". HARRAN Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 6 (2000), 189-213.
- "Besmele". Temel İslam Ansiklopedisi. ed. Tuncay Başoğlu. 1/459-460. İstanbul: İSAM Yayınları, 2019.
- Bikâî, Burhânuddîn Ebu'l-Hasan İbrahim b. Ömer. Mesâ'idü'n-NAZAR li'l-İŞRÂFİ ALÂ mekâsîdî's-süver. 3 Cilt. thk. Abdüssemî' Muhammed b. Ahmed Haseneyn. Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1987.
- Bikâî, Burhânuddîn Ebu'l-Hasan İbrahim b. Ömer. Nazmü'd-dürer fi tenâsübi'l-ÂYÂT ve's-süver. thk. Abdurrezzâk Çâlib el-Mehdî. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1995.
- Bikâî, İbrahim b. Hasan. Unvânu'z-ZAMÂN bi-terâcimi's-şuyûh ve'l-akrân. thk. Hasan Habeşi. 8 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübî ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 2001.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. Büyük Tefsir Tarihi. 2 Cilt. İstanbul: Bilmen Yayınevi, ts.
- Can, Ali. "Aliyyü'l-Kârî'nin Envârü'l-Kur'ân ve Esrârü'l-Furkân Adlı Tesirinde Besmele Yorumu". Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 14/2 (2012), 37-66.
- Can, Ali. "Ebû Saîd el-Hâdimî'nin Risâletü'l-Besmele Adlı Eserinde On Sekiz İlim Dalına Göre Besmele Yorumu". Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 14/1 (2012), 1-73.
- Dâvûdî, Şemsuddîn Muhammed b. Ali. TABAKÂTU'l-müfessirin. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1983.
- Derman, M. Uğur - Uzun, Mustafa İsmet. "Besmele". Türkiye Diyanet Vakfı İSLAM Ansiklopedisi. 5/532-537. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eş'as el-Ezdî. Sünenu Ebî DÂVUD. thk. Şuayip el-Arnâvud - Muhammed Kâmil Karabelilî. 7 Cilt. Dimeşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.
- Efe, Seyfullah. Ömer Neseffî ve Ebû'l-Fütûh RÂZÎ'nin Kur'ân Yorumlamaları. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.
- Gür, Süleyman. "Osmanlı Tefsir Geleneğinde Besmele Risaleleri Literatürü". FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi 12 (Güz 2018), 405-477. <https://doi.org/10.16947/fsmia.502293>
- Güven, Şahin. "Tefsir İlminin Bir Alt Disiplini Olarak "Makâsîdu's-Süver". BilimNAME: Düşünce Platformu 35/1 (2018), 97-126. <https://doi.org/10.28949/bilimname.381886>
- Hamîdullah, Muhammed. İslam Peygamberi. çev. Salih Tuğ. 2 Cilt. Ankara: İmaj Yayınları, 2003.
- Harâllî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Harâllî el-Merâkeşi. Turâsu Ebî'l-HASAN el-HARÂLLÎ el-MERÂKEŞÎ fi't-tefsîr. thk. Muhemmâdî b. Abdisselâm el-Hayyâtî. b.y.: Metâbiu'n-Necâh el-Cedîde, 1997.
- Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed. Şe'nu'd-DUÂ. thk. Ahmed Yusuf ed-Dekkâk. Beyrut: Dâru's- Sekâfeti'l-Arabiyye, 1984.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. Tefsîru't-Tahrîr ve't-tenvîr. 30 Cilt. Tunus: ed-Dâru't-Tûnusiyeye li'n-Neşr, 1984.
- İbn Kutluboğa, Ebu'l-Fidâi Zeynuddîn Kâsım. Tâcu't-terâcim. thk. Muhammed Hayr Ramazan Yusuf. Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1992.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem. Lisânu'l-'Arab. thk. Abdullah Ali el-Kebîr vd. 6 Cilt. Kahire: Dâru'l-Meârif, ts.

İbnü'z-Zübeyr, Ebû Ca'fer Ahmed b. İbrâhîm el-Gırnâti. el-Burhân fi tertibi süveri'l-Kur'ân. thk. Muhammed

Şa'bân. Fas: Vizâretü'l-Evkâf ve Ş-Şuûni'l-İslâmiyye, 1990.

Kara, Necati. "Nazmü'd-Düer". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 32/463-464. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Kara, Necati. BURHÂNUDDİN İBRÂHİM b. ÖMER el-BİKÂİ ve Tefsirindeki Metodu. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, İslâmî İlimler Fakültesi, Doktora Tezi, 1981.

Kaya, Ömer. "Bikâi'nin 'Nazmü'd-Düer'inde Yer Alan 'İhtibâk Metinleri' -Bir İnşâ Denemesi-", Yüzcüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 3/3 (2000), 149-224.

Karataş, Şuayip. İMAM YA'KÛB KIRÂATININ Özellikleri ve Delilleri. Ankara: Sonçağ Akademi Yayınları, 2021.

Kaya, Ali. "Ömer Neseî'nin et-Teysîr fi't-Tersir Adlı Tefsirinde Münâsebâtü'l-Kur'ân". Ortaasya'dan Anadolu'ya

İslami İlimler. ed. Murat Şimşek vd. 818-828. Karabük: Karabük Üniversitesi Yayınları, 2021.

Kaya, Ali. "Sure Mukaddimelerinde Verilen Bilgiler Çerçevesinde Müfessirlerin 'Sure Bütünlüğü'ne Yaklaşımları (Klasik-Çağdaş Karşılaştırılması)". Mütefekkir 6/11 (2019), 33-64.

<https://doi.org/10.30523/mutefekkir.584341>

Kaya, Mehmet. "Tefsir Ekolleri Perspektifinden Kur'an'ın Çok Boyutlu Yorumu: Besmele Örneği.

Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 14/27 (2015), 83-116. <https://doi.org/10.14395/huifd.65170>

Kocabaş, Huzeyfe. Ömer Neseî ve Kitabü'l-Beyân an Garîbî'l-Kur'ân Adlı Eseri: Metin ve İnceleme. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr. el-Câmi' li Ahkâmî'l-Kur'ân. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü't-Risâle, 2. Basım, 2006.

Kuşeyrî, Ebû'l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik. Letâifu'l-işârât, thk. Abdüllatif Hasan Abdurrahmân.

Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2007.

Leknevî, Muhammed Abdülhay. el-FEVÂİDÜ'l-behiyye fi terâcimi'l-Hanefiyye. Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-İslâmî, ts.

Mevsilî, Ekrem Abdulvahhâb. el-İMÂMU'l-'ALLÂME Burhânuddîn el-BİKÂİ ve mehhecuhü fi't-tefsîr. Ürdün: Dâru'l-Feth, 2014.

Mütercim Âsım Efendi. Kâmûsu'l-Muhîr Tercümesi (el-Okyânüsü'l-Muhîr fi Tercemeti'l-KÂMÛSUL-Muhîr). haz.

Mustafa Koç-Eyyüp Tanrıverdi. 6 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013.

Neseî, Ebû Hafş Necmuddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed el-Hanefî. et-Teysîr fi't-tefsîr. thk. Mâhir Edîb Habbûş vd. 15 Cilt. İstanbul-Beyrut: Dâru'l-Lübâb, 2019.

Neseî, Necmeddin Ömer. Ömer Neseî Tefsiri-et-Teysîr fi't-tefsîr-. çev. Muhammed Coşkun. İstanbul: Yazma Eserleri Kurumu Başkanlığı, 2019.

Nuveyhîd, Âdil. Mu'cemu'l-müfessîrîn. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetu Nuveyhid es-Sekâfiyye, 3. Basım, 1988.

Özdemir, Ahmet. "İşârî (Tasavvufî) Tefsirlerde Besmele Yorumu". Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim] 20/1 (2020), 9-37. <https://doi.org/10.33420/marife.695646>

Özel, Mustafa. "Midhat Paşa'nın Besmele ve Fâtiha Tefsiri". Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim] 3/3 (2003), 269-272.

Râgıb el-İsfahânî. el-Müfredât fi Garîbî'l-Kur'ân. thk. Muhammed Seyyid Keylânî. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.

Rahmânî, Ahmed. Mesâdirü't-tefsîri'l-mevdûi. Kahire: Mektebetü Vehbe, 1989.

Sehâvî, Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed Şemsuddîn. ed-DAV'U'l-LÂMÎ li-ehli'l-KARNİ't-TÂSÎ'i. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cil, 1992.

Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed. et-Tahbîr fi'l-mu'cemi'l-kebir. thk. Munîra Nâcî Sâlim. 2 Cilt. Bağdat: y.y., 1975.

Sevgi, Ahmet. "Molla Câmi'nin Besmele Şerhi ve Türk Edebiyatına Tesirleri". Türkiyat Araştırmaları Dergisi 5 (1999), 1-50.

Seyyid Kutub. Fî zilâli'l-Kur'ân. 6 Cilt. Mısır: Dâru'ş-Şurûk, 32. Basım 1972.

Süyûtî, Abdurrahmân Celâluddîn. el-Müzhir fi ulûmi'l-luga ve envâihâ. nşr. Muhammed Ahmed Câdu'l-Mevlâ Bek vd. 2 Cilt. Beyrut: Menşûrâtü'l-Mektebeti'l-Arabiyye, 1986.

Süyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân. TABAKÂTU'l-müfessirîn. thk. Ali Muhammed Ömer. Kuveyt: Dâru'n-Nevâdir, 2010.

Süyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân. NAZMU'l-'ikyân fi A'yânî'l-A'yân. nşr. Philip Hitti Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1927.

Şen, Ziya. "İstiaze ve Besmele". Diyanet İlmî Dergi 40/1 (2004), 91-100.

Şenol, Yahya. "Hayvan Kesiminde Besmele Meselesi". İSLAM HUKUKU ARAŞTIRMALARI Dergisi 31 (2018), 491-508.

Şevkânî, Muhammed b. Ali. el-Bedru't-tâli'. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.

Topaloğlu, Bekir. "Rahmân". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 34/415-417. İstanbul: TDV Yayınları, 2007. Yılmaz, Mehmet Faik. Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet. Ankara: DİB Yayınları, 2005.

Bismelenin Sûre Muhtevasıyla Yorumu: Ömer Nesefive Bikâi

Örneği Ali KAYA

Dr. Öğr. Üyesi, Aksaray Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı
Asst.Prof.Dr., Aksaray University, Faculty of Islamic
Sciences, Department of Tafsir Aksaray/Turkey
kayaali72@hotmail.com
ORCID: org/0000-0003-3481-9324

Biçimlendirdi: Vurgulu

The Interpretation of Basmala with the Content of the Surah: 'Umar Nasafi and al-Biqā'i Example

Abstract

Basmala is a word that phrases the meaning of reading and writing the expression of the bi-smi llāh. Beginning an action with Basmala is good decency taught by Almighty Allah to Prophet Muhammad in the first verses of the Qur'ān, as well as it is a sunnah handed down from generation to generation through prophets. In the period of Prophet Muhammad, basmala went through some stages until it took its final form. In the early periods of Islam, the expression bi-smika llāhumma was used, when the verse 17/110 of al-Isrā' was revealed, the phrase bi-smi llāhi r-rahmān was used, and when the verse 27/30 of al-Naml was revealed, the phrase bi-smi llāhi r-rahmāni r-rahīm was used. Generally in tafsirs (commentaries), Basmala is expounded in a detailed way at the introduction of the Surah al-Fātiha. In addition, it has been examined from different perspectives by being carefully handled in treatise-type works independently, Umar Nasafi (d. 537/1142) and al-Biqā'i (d. 885/1489) who are prominent with their concise view to the

Biçimlendirdi: Vurgulu

Biçimlendirdi: Vurgulu

Biçimlendirdi: Vurgulu

in the history of tafsir, not only explained the Basmala at the beginning of the Surah al-Fātiha, but also interpreted it according to the content of the surah in all its entries. 'Umar Nasafi systematically showed the harmony between the surahs in his tafsir named AL-TAYSİR Fİ AL-TAFSİR and gave systematical information about the subjects that make up the content of each surah. Besides, he created rhyming texts by adding the verse or parts of the verse he chose from the sura with the name ALAZİ to the words ALLAH, RAHMĀN and RAHİM in the Basmala. Generally, he added a verse from the beginning of a surah to the word ALLAH, one of the verses that came after it to the name RAHMĀN, and a verse that came later to the name RAHİM.

However, the general of the verses which are chosen by him is not in the content to reflect the subject(s) of the surah. Moreover, when it comes to short surahs, it is seen that the verses attached to these three words are more clearly related to the content of the surahs. This is a situation regarding the volume of the surahs and the subject(s) dealt with in them. Because, generally, while several subjects are covered in long surahs, one subject is mentioned in short surahs.

Biçimlendirdi: Vurgulu

Biçimlendirdi: Vurgulu

On the other hand, in his tafsir named NAZM AL-DURAR, al-Biqā'i who showed the relationship between surahs, verses, and even sentences, and tried to reveal the i'jaz (inimitability) in the arrangement of which was started

the verses of the Qur'an revived this method, Omar Nasafi three centuries ago. However, instead of quoting directly the verses, he explained Basmala by adding rhyming sentences to the names of Allah, RAHMĀN and RAHİM, which he often used with certain words and expressions. In Lafzatullāh's tafsir, he generally preferred words and expressions that explain the names and attributes of Allah, and he tried to give the same meaning to the words RAHMĀN and RAHİM in all the surahs, and to explain the Basmala according to the main aim (MAQSUD) of the surah, with the sentences formed with definite words and expressions he chose. However, the Basmala explanations in the introduction of many surahs are similar in meaning and emphasis, due to the frequent use of words and expressions with close meanings while explaining these three words. In this contribution, after giving brief

information about the tafsirs of Omar Nasafi and al-Biqā'i, by considering the way of them explaining the basmala according to the content of the surah accompanied by examples, a comparison will be made.

Keywords

Tafsir, Qur'an, Basmala, Umar Nasafi, al-Biqā'i

Besmelenin Süre Muhtevasıyla Yorumu: Ömer Neseî ve Bikâî Örneği**Öz**

Besmele, bismillâh ibaresinin okunması ve yazılmasını ifade eden bir kelimedir. Besmeleyle bir işe başlamak, Kur'an'ın ilk inen âyetlerinde Yüce Allah'ın, Hz. Peygamber'e öğrettiği bir edep olduğu gibi peygamberler vasıtasıyla nesilden nesile aktarılan bir sünnettir. Hz. Muhammed döneminde besmele son şeklini alıncaya kadar bazı aşamalardan geçmiştir. İslâm'ın ilk dönemlerinde bismikellâhümme ifadesi, İsrâ 17/110. âyet nâzil olunca bismillâhirrahmân ve Neml 27/30. âyet inince de bismillâhirrahmânirrahîm cümlesi kullanılmıştır. Besmele genelde tefsirlerde Fâtiha sûresinin girişinde detaylı bir şekilde tefsir edilmiştir. Ayrıca müstakil olarak risale türü eserlerde özenle ele alınarak farklı açılardan incelenmiştir. Tefsir tarihinde Kur'an'a bütüncül yaklaşımlarıyla öne çıkan Ömer Neseî (öl. 537/1142) ve Bikâî (öl. 885/1480), besmeleyi sadece Fâtiha sûresinin girişinde açıklamakla kalmamış, bütün süre girişlerinde, süre muhtevasına göre tefsir etmişlerdir. Ömer Neseî, et-Teysir fi't-tefsir isimli tefsirinde sistemli bir şekilde sûreler arasındaki uyumu göstermiş ve her bir sürenin muhtevasını oluşturan konular hakkında düzenli bilgiler vermiştir. Bununla birlikte besmelede bulunan Allah, RAHMÂN ve RAHİM lafızlarına süreden seçtiği âyet veya âyet bölümlerini ellezîl ismiyle ekleyerek kafiyeli metinler oluşturmuştur. Genelde Allah lafzına süre başlarından bir âyeti, RAHMÂN ismine bundan sonra gelen âyetlerden birini, RAHİM ismine de daha sonra gelen bir âyeti eklemiştir. Ancak seçtiği âyetlerin geneli, süre konusu/konularını yansıtacak içerikte değildir. Bununla birlikte kısa sûrelere geldikçe bu üç lafza ilâştirilen âyetlerin, sûrelerin muhtevasıyla ilgisinin daha belirgin olduğu görülmektedir. Bu da sûrelerin hacmi ve onlarda ele alınan konu/konularla ilgili bir durumdur. Çünkü genelde uzun sûrelerde birkaç konu işlenirken, kısa sûrelerde bir konudan bahsedilmektedir. NAZMÜ'd-dürer isimli tefsirinde, sûreler, âyetler hatta cümleler arasındaki münâsebeti gösteren, bu vesileyle Kur'an âyetlerinin tertibindeki icâzı ortaya koymaya çalışan Bikâî ise kendisinden üç asır önce Ömer Neseî tarafından başlatılan bu usulü yeniden canlandırmıştır. Ancak o, doğrudan âyetlerden iktibaslar yapmak yerine, Allah, RAHMÂN ve RAHİM isimlerine, sıklıkla kullandığı belli kelime ve ifadeler vasıtasıyla oluşturduğu kafiyeli cümleler ilave ederek besmeleyi izah etmiştir. Lafzullâhın tefsirinde genelde Allah Teâlâ'nın isim ve sıfatlarını açıklayan kelime ve ifadeleri tercih etmiş, seçtiği belli kelime ve ifadelerle oluşturduğu cümlelerle, RAHMÂN ve RAHİM kelimelerine bütün sûrelerde aynı anlamı vermeye ve besmeleyi sürenin temel hedefine (maksûd) göre izah etmeye çalışmıştır. Ancak bu üç lafza açıklarken yakın anlamlı kelime ve ifadeleri çokça kullanması nedeniyle birçok süre girişindeki besmele açıklamaları anlam ve vurgu olarak birbirine benzemiştir. Bu çalışmada, Ömer Neseî ve Bikâî'nin tefsirleri hakkında kısa bilgi verildikten sonra örnekler eşliğinde besmeleyi süre muhtevasına göre açıklama tarzları ele alınarak mukayese yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler

Tefsir, Kur'an, Besmele, Ömer Neseî, Bikâî

Giriş

Besmele (بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ), dehrace (بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ) vezninde dörtlü b-s-m-l (ب) fiilinin mastarıdır ve bismillâh (بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ)

ifadesini yazmak ve okumak anlamını ifade eden menhût¹ bir kelimedir.² Bir işe besmeleyle başlamak, Kur'ân'ın ilk inen âyetlerinde, Yüce Allah'ın, Hz. Peygamber'e vahyettiği bir edeptir.³ Söz konusu âyetlerde, ikra' bismi

Rabbikellezi HALAKَ رَبِّكَ الَّذِي أَحْرَقَ الْكَلْبَ رَبِّكَ الَّذِي أَحْرَقَ الْكَلْبَ ifadesiyle⁴ Hz. Peygamber'den, kendisini yaratan rabbi adına okuması istenir.

İbn Âşûr (öl. 1973), besmelenin, Hz. İbrahim'in devrinden itibaren "peygamberlerin dillerinde olan söz"ün mürâdifi, dolayısıyla onun hanifliğin kelamı olduğunu ifade eder. Akabinde bu düşüncüyü temellendirmek için bazı âyetleri⁵ zikrettikten sonra Hz. Süleyman'ın da Sebe Kraliçesi'ne gönderdiği mektuba, Hz. İbrahim

döneminden miras kalan bu sünnete uyarak besmeleyle⁶ başladığını, Yüce Allah'ın da bu sünneti İslâm'la ihya

ettiğini belirtir.⁷ Bununla birlikte besmelenin çok daha önce Hz. Nûh'un döneminde bilindiğini ifade etmek mümkündür. Nitekim Hz. Nûh kıssasının işlendiği bir bağlamda bulunan Hûd 11/41. âyette, Hz. Nûh'un inşa ettiği geminin gitmesinin ve durmasının Allah'ın adıyla (bismillâhi mecrâhâ/mürsâhâ/عَلَى اسْمِ رَبِّكَ إِذَا تُرِيدُ أَنْ تَمْرُقَ مِنْهَا) olacağı

ifade edilmiştir.⁸ Buna göre bir işe besmele ile başlamanın, peygamberler aracılığıyla nesilden nesile aktarılan

bir sünnet olduğu ifade edilebilir. Ayrıca bazı âlimler, Allah'ın zâtına ve sıfatlarına delalet etmesi hasebiyle

besmelenin bütün şeriati ihtiva ettiğini belirtmişlerdir.⁹

Hz. Muhammed döneminde besmele son şeklini alıncaya kadar bazı aşamalardan geçmiştir. Buna göre İslâm öncesinde olduğu gibi İslâm'ın ilk dönemlerinde de bismikellâhümme (بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ) ifadesi kullanılmıştır.

¹ Naht, edebî bir terim olarak iki kelimeyi muhtasar bir şekilde söylemek anlamına gelir ve bir tür ihtisardır. Arap dilinde bu ihtisar olayına menhût denir. Marangozun iki tahtayı yontarak tek bir parça haline getirmesi gibi iki kelimenin ihtisar edilerek tek kelimeyle ifade edilmesi olayıdır. Lâ havle velâ kuvvete illâ billâh cümlesinin havkale, el-Hamdu lillâh cümlesinin hamdele sözcükleriyle anlatılması gibi. (Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kurtubî, el-Câmi' li Ahkâmî'l-Kur'ân, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006), 1/150-151; Abdurrahmân Celâlüddîn es-Süyûtî, el-Müzhir fi ulûmî'l-luga ve envâihâ, nşr. Muhammed Ahmed Câdu'l-Mevlâ Bek vd. (Beyrut: Menşûrâtü'l-Mektebeti'l-Arabiyye, 1986), 1/482-483; Mütercim Âsim Efendi, Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi (el-Okyânûsu'l-Muhît fi Tercemeti'l-Kâmûsul-Muhît), haz. Mustafa Koç - Eyyüp Tanrıverdi (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013), 5/4351. Ayrıca bk. "Besmele", Temel İslam Ansiklopedisi, ed. Tuncay Başoğlu (İstanbul: İSAM Yayınları, 2019), 1/459-460).

² Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, Lisânu'l-Arab, thk. Abdullah Ali el-Kebîr vd. (Kahire: Dâru'l-Meârif, ts.), 1/286; Mütercim Âsim Efendi, Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi, 5/4351. Ayrıca bk. Şuayip Karataş, İmam Ya'kûb Kırâtının Özellikleri ve Delilleri (Ankara: Sonçağ Akademi Yayınları, 2021), 55.

³ Seyyid Kutub, Fi zilâli'l-Kur'ân (Mısır: Dâru's-Şurûk, 1972), 1/21.

⁴ el-'Alak 96/1.

⁵ "Babacığımı Allah tarafından sana azap dokunup da şeytanın yakını olmandan korkuyorum." (Meryem 19/45) "İbrahim: Selâm sana (esen kal) dedi, Rabbinden senin için mağfiret dileyeceğim. Çünkü o bana karşı çok lütfkârdır." (Meryem 19/47) "...Tevbemizi kabul et; zira tövbeleri çokça kabul eden, çok merhametli olan ancak sensin." (el-Bakara 2/128)

⁶ en-Neml 27/30.

⁷ Muhammed Tâhir İbn Âşûr, Tefsîru't-Tahrîr ve't-tenvîr (Tunus: ed-Dâru't-Tûnusiyeye li'n-Neşr, 1984), 1/151.

⁸ Hûd 11/41.

⁹ Kurtubî, el-Câmi', 1/142.

Mekke döneminde müşriklerin Müslümanlarla ilişkilerini yasaklayan boykot metninde bulunması,¹⁰ Hudeybiye antlaşmasında Hz. Peygamber'in, müşrik tarafının ısrarı üzerine bismillâhirRAHMÂNIRRAHİM yerine bismikellâhümme ibaresini kabul etmesi,¹¹ bu ifadenin erken dönemde kullanıldığını gösterir. eş-Şa'bi (öl.

104/722) ve el-A'meş'e (öl. 148/765) atfedilen bir rivayete göre Hz. Peygamber bismillâh şeklinde yazması için emredilinceye kadar bismikellâhümme ifadesini kullanmıştır. el-İsrâ 17/110. âyet¹² nazil olunca bismillâhirrahmân ibaresini, en-Neml 27/30. âyet¹³ inince de bismillâhirRAHMÂNIRRAHİM cümlesini yazmıştır.¹⁴ Bir

rivayette ise Hz. Peygamber'in en-Neml 27/30. âyet nazil oluncaya kadar bismillâhirRAHMÂNIRRAHİM ifadesini kullanmadığı ifade edilmiştir.¹⁵

Rahmân kelimesi yalnız Allah için kullanılır. Çünkü sadece Allah rahmetiyle her şeyi kuşatmıştır. Rahîm ise Allah'ın dışındaki varlıklar için de kullanılır.¹⁶ Yaygın kanaate göre RAHMÂN bu dünyada herkesi, RAHİM ise ahirette sadece müminleri içine alan ilâhî rahmeti ifade eder.¹⁷ Nitekim Hattâbi (öl. 388/998),

RAHMÂNın, bütün mahlûkâtın rızıklarını temin eden ve maslahatlarını karşılayan geniş rahmet sahibi anlamına geldiğini ifade eder. Dolayısıyla bu rahmet hem mümini hem de kafiri içine almaktadır. Rahîm ise sadece

müminlere mahsustur. el-Ahzâb 33/43. âyette Allah Teâlâ'nın müminlere karşı çok merhametli olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca başka bir âyette¹⁸ rızık ve geçimlik (ma'îşet), rahmet olarak isimlendirilmiştir.¹⁹ Bununla birlikte RAHMÂN ve RAHİM isimlerinin, her iki dünya için geçerli, ancak belirgin etkileri bakımından bir

hususiliğe sahip oldukları da ifade edilebilir. Çünkü Yüce Allah'ın sıfatlarını zaman yönünden sınırlandırmak mümkün değildir. Bu yorum, birçok âlimin savunduğu "rahmân ve rahîm kelimeleri arasında anlam farkının olmadığı"na dair görüşe de uymaktadır.²⁰

¹⁰ M. Uğur Derman - Mustafa İsmet Uzun, "Besmele", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/532-533.

¹¹ Kurtubî, el-Câmi', 1/160; Muhammed Hamidullah, İslam Peygamberi, çev. Salih Tuğ (Ankara: İmaj Yayınları, 2003), 1/256;

Derman-Uzun, "Besmele", 5/532-533.

¹² "De ki: İster Allah deyin ister Rahmân deyin. Hangisini deseniz olur. Çünkü en güzel isimler ONA HASTIR.' NAMAZINDA yüksek sesle okuma; ONDA sesini FAZLA DA KISMA, ikisinin AFASI bir yol tut."

¹³ "Mektup Süleyman'dandır, rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla (BAŞLAMAKTA) dır."

¹⁴ Kurtubî, el-Câmi', 1/144.

¹⁵ Ebû Dâvud Süleyman b. el-Eş'as el-Ezdî, Sünenu Ebî Dâvud, thk. Şuayip el-Arnâvud - Muhammed Kâmil Karabelilî (Dimeşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009), "Kitabu's-Salât", 124. Ayrıca bk. Kurtubî, el-Câmi', 1/144.

¹⁶ Râgıb el-İsfahânî, el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân, thk. Muhammed Seyyid Keylânî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 191-192. Ayrıca bk. Kurtubî, el-Câmi', 1/163.

¹⁷ Bekir Topaloğlu, "Rahmân", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/416.

¹⁸ "Rabbinin rahmetini onlar mı paylaşıyorlar? Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz paylaştırdık. Birbirlerine iş gördürmeleri için kimini ötekine derecelerle üstün kıldık. Rabbinin rahmeti onların biriktirdikleri şeylerden daha hayırlıdır." (ez- Zuhruf 43/32)

¹⁹ Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed el-Hattâbi, Şe'nu'd-DUA, thk. Ahmed Yusuf ed-Dekkâk (Beyrut: Dâru's-Sekâfeti'l-Arabiyye, 1984), 38.

²⁰ Topaloğlu, "Rahmân", 34/416.

Besmele genelde tefsirlerde Fâtiha sûresinin girişinde detaylı bir şekilde tefsir edilmiştir. Bunun yanı sıra müstakil olarak risale türü eserlerin konusu olmuş ve farklı dönemlerde ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir.²¹ Akademik olarak bismelenin işâri yorumu,²² besmele ve istiâzenin fikhî ve kıraat yönü²³ ile

farklı tefsir ekollerine göre yorumunun ele alındığı²⁴ çalışmalar da yapılmıştır. Bu çalışma ise tefsir tarihinde

Kur'an'a bütüncül yaklaşımlarıyla dikkat çeken Ömer Neseffî ve Bikâî'nin, sûre muhtevası ve konusunu dikkate alarak besmeleyi yorumlama çabaları üzerine yoğunlaşmayı hedeflemektedir. Görebildiğimiz kadarıyla bu iki müfessir sûre başlarındaki besmeleleri, ilgili sûrenin muhtevasına/konusuna göre farklı şekillerde kafiyeli

cümlelerle tefsir etmeye çalışmışlardır.²⁵

1. Ömer Neseffî'nin et-Teysîr fi't-tefsîr'i ve Besmele Yorumu

Ömer Neseffî'nin²⁶ et-Teysîr fi't-tefsîr adlı tefsiri, 2019 yılında bir kısım araştırmacı tarafından tahkik edilerek on beş cilt halinde yayımlanmıştır.²⁷ Ayrıca bu eser, Türkiye Yazma Eserleri Kurumu tarafından

²¹ Geniş bilgi için bk. Süleyman Gür, "Osmanlı Tefsir Geleneğinde Besmele Risaleleri Literatürü", FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi 12 (Güz 2018), 405-477; Ali Can, "Ebû Said el-Hâdimî'nin Risâletü'l-Besmele Adlı Eserinde On Sekiz İlim Dalına Göre Besmele Yorumu", Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 14/1 (2012), 1-73; Ali Can, "Aliyyü'l-Kârî'nin Envârü'l-Kur'ân ve Esrârü'l-Furkân Adlı Tesirinde Besmele Yorumu", Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 14/2 (2012), 37-66; Mustafa Özel, "Midhat Paşa'nın Besmele ve Fâtiha Tefsiri", Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim] 3/3 (2003), 269-272; Ahmet Sevgi, "Molla Câmi'nin Besmele Şerhi ve Türk Edebiyatına Tesirleri", Türkiyat Araştırmaları Dergisi 5 (1999), 1-50.

²² bk. Ahmet Özdemir, "İşâri (Tasavvufî) Tefsirlerde Besmele Yorumu", Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim] 20/1 (2020), 9-37; Ali Akpınar, "İşâri Tefsir ve Kuşeyrî (öl. 465/1072)'nin Besmele Tefsiri", Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi 3/9 (2002), 53-92; Ahmet Bedir, "Kuşeyrî'nin "Letâifu'l-İşârât" Adlı Tefsirinde "Besmele" Yorumu", Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 6 (2000), 189-213.

²³ Abdullah Aydemir, "Besmele", Diyanet İlmî Dergi [Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi] 10 (1971), 82-89; Ziya Şen, "İstiaze ve Besmele", Diyanet İlmî Dergi 40/1 (2004), 91-100; Yahya Şenol, "Hayvan Kesiminde Besmele Meselesi", İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi 31 (2018), 491-508.

²⁴ Mehmet Kaya, "Tefsir Ekolleri Perspektifinden Kur'an'ın Çok Boyutlu Yorumu: Besmele Örneği", Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 14/27 (2015), 83-116.

²⁵ Aslında sûrelerin girişinde besmeleyi farklı şekilde yorumlama usulünü ilk başlatan müfessirin Kuşeyrî (öl. 465/1072) olduğu söylenebilir. Ancak o, Letâifu'l-İşârât'ta sadece besmelelerdeki bismillâh ifadesini işâri tefsirin ilkeleri çerçevesinde yorumlamış; Allah, RAHMÂN ve RAHİM isimlerini ayrı ayrı ve kafiyeli cümlelerle izah etmemiştir. Bu sebeple bu çalışmanın kapsamına dâhil edilmemiştir. Geniş bilgi için bk. bk. Ebu'l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik el-Kuşeyrî, Letâifu'l-İşârât, thk. Abdüllatif Hasan Abdurrahmân (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2007); Akpınar, "İşâri Tefsir ve Kuşeyrî (ö.465/1072)'nin Besmele Tefsiri", 72-91.

²⁶ Ebû Hafs Necmuddîn Ömer en-Neseffî, 461/1068 tarihinde Ceyhun nehri ile Semerkant arasında yer alan Neseff şehrinde

dünyaya gelmiştir. İlk eğitimini burada almıştır. Neseffî'nin hayatıyla ilgili fazla bilgi yoktur. Ancak hocaları, yetiştirdiği öğrencileri ve yüksek itibarı, onun ilme değer verilen ve birçok âlimin bulunduğu bir çevrede yaşadığını göstermektedir. Hocaları arasında Hanefî fakihleri ve Mâtürîdî kelamcıları olduğu gibi öğrencileri arasında da Hanefî fikhının önemli âlimleri vardır. 537/1142 senesinde Semerkant'ta vefat etmiştir. Ömer Neseffî hem yaşadığı dönemde hem de daha sonraki dönemlerde âlimlerin övgüsüne mazhar olmuş, samimiyeti ve birikimi takdir edilmiştir. Bununla birlikte hadis rivayeti konusunda Sem'ânî (öl. 562/1166) tarafından tenkit edilmiştir. Kelâm, fıkıh, usûl ve tefsir başta olmak üzere birçok alanda eser kaleme almıştır. Geniş bilgi için bk. Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed es-Sem'ânî, et- Tahbîr fi'l-mu'cemi'l-kebir, thk. Munîra Nâci Sâlim (Bağdat: y.y., 1975), 1/527-528; Ebu'l-Fidâi Zeynuddîn Kâsım b. Kutluboğa, Tacu't-terâcim thk. Muhammed Hayr Ramazan Yusuf (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1992) 219-220; Celâlüddîn es-

eleştirmeli-metin çeviri şeklinde neşredilmeye başlanmıştır.²⁸ Hacimli bir tefsir olan et-Teysir, isminden de anlaşıldığı gibi kolay ve anlaşılır olmasıyla dikkat çekmektedir.

Ömer Neseî, et-Teysir'de, sûrelerin kimliği hakkında bilgiler vererek tefsire başlamaktadır. Bu çerçevede her sûreye besmeledeki Allah, RAHMÂN ve RAHİM lafızlarına sûre içinden seçtiği âyet veya âyet bölümlerini, ellezi ismiyle ekleyerek kafiyeli bir giriş yapmaktadır. Daha sonra sûre faziletiyle ilgili rivayetleri zikretmekte, sûrenin Mekki-Medenî özelliği hakkında bilgi vermekte ve sûrenin kaç kelime ve harften oluştuğunu belirtmektedir. Devamında tefsirini yaptığı sûrenin baş tarafı ile bir önceki sûrenin sonu arasındaki münâsebe (intizâm) değinmekte ve peş peşe gelen sûrelerin konuları ve muhtevaları hakkında

bilgi vermektedir. Sûreler ve âyetler arasındaki münâsebeti ifade etmek için genelde intizâm²⁹ sözcüğünü

kullanan Neseî'nin, âyetler arasındaki bağlantıyı göstermek için yer yer ittisâl³⁰ kelimesini tercih ettiği görülmektedir.³¹

Ömer Neseî âyetleri tefsir ederken de belli bir usûlü takip etmektedir. Âyetleri kelime kelime tahlil etmekte, bu bağlamda öncelikle âyetlerin lûgat anlamını açıklamakta, kelimeyle ilgili sahâbe, tâbiîn ve diğer âlimlere ait bir görüş varsa zikretmekte, başka bir yorum yoksa dilcilerin görüşleriyle ayeti izah etmektedir. Ayrıca kıraat farklılıklarına temas etmekte, varsa âyetin iniş sebebi hakkında bilgi vermekte ve bazı kelimelerin i'râbına değinmektedir. Âyetlerin sonunda ise Kuşeyrî (öl. 465/1072) gibi tasavvuf ehlinin görüşlerine yer vermekte, kelamla ilgili olarak da başta İmam Mâtürîdî (öl. 333/944) olmak üzere birçok

âlimden alıntılar yapmaktadır.³² Ömer Neseî, bu tertip ile başladığı tefsirinde, âyetin konusu dışına çıkmadan

Süyûtî, Tabakâtü'l-müfessirîn, thk. Ali Muhammed Ömer (Kuveyt: Dâru'n-Nevâdir, 2010), 88; Muhammed Abdülhay el- Leknevî, el-Fevâidü'l-behiyye fi terâcimi'l-Hanefiyye (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-İslâmî, ts.) 149-150; Şemsuddîn Muhammed b. Ali ed-Dâvûdî, Tabakâtü'l-müfessirîn (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983), 2/7-9; Ayşe Humeyra Aslantürk, "Neseî, Necmeddîn", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/571; Ayşe Humeyra Aslantürk, Ebû Hafs Ömer en-Neseî'nin (öl. 537/1142) "et-Teysir fi't-Tefsir" Adlı Tefsirinin Tahlili ve el-Bakara Süresi'nin Tenkidli Neşri (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1995), 15-34; Seyfullah Efe, Ömer Neseî ve Ebû'l- Fütüh Râzî'nin Kur'ân Yorumlamaları (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013), 17- 20; Ebû Hafs Necmuddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Neseî el-Hanefî, et-Teysir fi't- tefsir (Muhakkikin önsözü), thk. Mâhir Edîb Habbûş (İstanbul - Beyrut: Dâru'l-Lübâb, 2019), 1/11-32; Necmeddin Ömer en-Neseî, Ömer Neseî Tefsiri-et- Teysir fi't- tefsir- (Çevirenin önsözü), çev. Muhammed Coşkun (İstanbul: Yazma Eserleri Kurumu Başkanlığı, 2019), 1/9; Ali Kaya, "Ömer Neseî'nin et-Teysir fi't-Tersir Adlı Tefsirinde Münâsebâtü'l-Kur'ân", Ortasya'dan Anadolu'ya İslami İlimler, ed. Murat Şimşek vd. (Karabük: Karabük Üniversitesi Yayınları, 2021), 820-821.

²⁷ Ebû Hafs Necmuddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Neseî el-Hanefî, et-Teysir fi't- tefsir, thk. Mâhir Edîb Habbûş vd.

(İstanbul-Beyrut: Dâru'l-Lübâb, 2019)

²⁸ Bu tefsirin 2 cildi yayınlanmıştır. bk. Necmeddin Ömer en-Neseî, et-Teysir fi't- tefsir (Ömer Neseî Tefsiri), ed. Muhammed Coşkun (İstanbul: Türkiye Yazma Eserleri Kurumu Başkanlığı, 2019)

²⁹ bk. Neseî, et-Teysir, 11/81-82, 187-188.

³⁰ Bakara 2/180. âyetin, önceki âyetle olan anlam irtibatını gösterirken ittisâl sözcüğünü kullanmaktadır. bk. Neseî, et- Teysir, 3/77.

³¹ Ali Kaya, "Ömer Neseî'nin et-Teysir fi't-Tersir Adlı Tefsirinde Münâsebâtü'l-Kur'ân", 821, 824-825.

³² Efe, Ömer Neseî ve Ebû'l-Fütüh Râzî'nin Kur'ân Yorumlamaları, 58-59. Ayrıca bk. Aslantürk, Ebû Hafs Ömer en-Neseî, 83-84.

açıklamaları sürdürmekte,³³ âyetleri tefsir ederken başlıklar açmamakla birlikte, düzenli bir şekilde kullandığı belli kalıp ve ifadelerle bölümleri birbirinden ayırmaktadır.³⁴

Ömer Neseffî, tefsirinin mukaddimesinde yararlandığı kaynaklar hakkında bilgi vermemekle birlikte, kullandığı bazı ifadelerle bilgi kaynaklarına işaret etmiştir.³⁵ Ayrıca atıf yaparken zikrettiği isimler, onun tefsirinin kaynaklarını öğrenme konusunda yardımcı olmaktadır. Âyetleri öncelikle hadisle açıklayan Ömer

Neseffî'nin tefsirinin esas rivayet kaynağını sahabe ve tabinin görüşleri oluşturmuştur.³⁶ Bununla birlikte o,

İmam Mâtürîdî'nin Te'vîlâtü'l-Kur'ân'ı ve Kuşeyrî'nin Letâifu'l-İşârât'ı başta olmak üzere çeşitli tefsirler ve lügatlerden istifade ederek tefsirini kaleme almıştır.³⁷ Özellikle Te'vîlât ve Letâifu'l-İşârât'ın temel kaynakları olması hasebiyle et-Teysîr'in Hanefî-Mâtürîdî ile tasavvuf geleneğini birleştiren bir metin olduğu ifade edilebilir.³⁸

Ömer Neseffî'nin tefsirle ilgili diğer eseri el-Ekme'lü'l-Atvel'in nüshalarının Kahire'deki Hidiviyye Kütüphanesi'nde bulunduğu ve dört cilt olduğu ifade edilmektedir.³⁹ Bundan başka onun Tefsîr-i Neseffî isimli Farsça bir tefsiri⁴⁰ ve Kitabu'l-Beyân 'AN ĞARİBİ'L-KUR'ÂN adında Kur'ân kelimelerini konu edinen bir kitabı vardır.⁴¹

1.1. Ömer Neseffî'nin Besmele Yorumu

Ömer Neseffî, et-Teysîr'in mukaddimesinde istîâzeyi tefsir ederken Allah özel isminin kökeni hakkında detaylı bilgiler verir. Allah lafzının, Yüce Allah'ın en büyük ismi (ism-i a'zam) olduğunu ve "yoktan var etmeye gücü yeten" anlamına geldiğini belirtir. Akabinde kâle (söylendi, denildi) ifadesiyle bu lafzın anlamına dair

³³ Neseffî, et-Teysîr (Muhakkik'in önsözü), 1/73-74; Neseffî, Ömer Neseffî Tefsiri (Çevirenin önsözü), 1/18.

³⁴ Ömer Neseffî, tefsirinde ve'n-tizâmuhâ bimâ kablehâ (bu sürenin/âyetin önceki süre/âyetle olan anlam ilişkisi), ve emmâ tefsiruhâ (tefsirine gelince), kıssatu nüzûlihâ (nüzûl hikâyesi), ve kurie (şöyle okundu/kıraatle ilgili), ve delletü'l-âyetu alâ... (bu âyet, şu konuya/olaya delalet etti), ve kâle ehlü'l-ma'rife (tasavvuf ehli şöyle dedi) gibi ifadelerini sıklıkla kullanmaktadır. bk. Neseffî, Ömer Neseffî Tefsiri (Çevirenin önsözü), 1/18.

³⁵ Ömer Neseffî, kâle'l-müfessirîn, kâle ehlü'l-luga, kâle ba'du ehlü'l-ma'rife ve kâle ba'du ehlü'l-luga gibi cümlelerle nakillerde bulunmuştur. (Aslantürk, Ebû Hafs Ömer en-Neseffî, 84-85)

³⁶ Aslantürk, Ebû Hafs Ömer en-Neseffî, 84-85. Ayrıca bk. Kaya, "Ömer Neseffî'nin et-Teysîr fi't-Tersir Adlı Tefsirinde Münâsebâtü'l-Kur'ân", 822.

³⁷ Geniş bilgi için bk. Aslantürk, Ebû Hafs Ömer en-Neseffî, 84-124; Neseffî, et-Teysîr (Muhakkik'in önsözü), 1/73-77. Ayrıca bk. Neseffî, Ömer Neseffî Tefsiri (Çevirenin önsözü), 1/20-24; Kaya, "Ömer Neseffî'nin et-Teysîr fi't-Tersir Adlı Tefsirinde Münâsebâtü'l-Kur'ân", 822.

³⁸ Neseffî, Ömer Neseffî Tefsiri (Çevirenin önsözü), 1/23.

³⁹ Aslantürk, Ebû Hafs Ömer en-Neseffî, 27; Efe, Ömer Neseffî ve Ebû'l-Fütûh Râzî'nin Kur'ân Yorumlamaları, 19; Neseffî, Ömer Neseffî Tefsiri (Çevirenin önsözü), 1/11.

⁴⁰ Aslantürk, Ebû Hafs Ömer en-Neseffî, 28; Efe, Ömer Neseffî ve Ebû'l-Fütûh Râzî'nin Kur'ân Yorumlamaları, 19.

⁴¹ Bu kitap yüksek lisans tezi olarak tahkik edilmiştir. bk. Huzeyfe Kocabaş, Ömer Neseffî ve Kitabu'l-Beyân 'AN ĞARİBİ'L-KUR'ÂN Adlı Eseri: Metin ve İnceleme (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018).

görüşleri sıralar ve müştak olup olmadığı konusunda âlimler arasında ihtilaf olduğunu belirtir.⁴² Besmeleyi açıklarken de ilk önce be harfinin anlamı ve işlevi hakkında bilgi verir. Benin ilsâk (bitişme) ve tazmîn (içine alma/kapsama) harfi olduğunu ifade ettikten sonra onun işleviyle ilgili beş yorum aktarır.⁴³ Beden sonra isim

kelimesinin okunuşunda dört lügat (lehçe) olduğunu ve onun “yüksek oldu, yüceldi” (‘ALĀ) anlamına gelen semâ-yesmû-sumuvv ve semâ/semiye-yesmî-sumiyy filinden türediğini ifade eder. Ayrıca ismin, veseme-yesimu filinden ürediğini savunanların hata ettiklerini belirterek isim sözcüğünün besmeleye dâhil olmasıyla ilgili

görüşlere değinir.⁴⁴

Ömer Neseî, RAHMÂN ve RAHİM kelimeleri hakkında da detaylı bilgiler verir. Bu bağlamda öncelikle RAHMÂN ve RAHİM’in RAHMET kelimesinden türetildiğini, “Allah’ın rahmeti”nin, ehline (rahmet ehline) hayır murat etmesi anlamında geldiğini ifade eder. Devamında “Allah’ın kuluna olan rahmeti”nin mahiyeti ve

anlamına dair farklı açıklamalara yer verir.⁴⁵ Rahmet ve Allah’ın RAHMETI konusundaki bu bilgilerden sonra

RAHMÂN ve RAHİM isimlerinin tefsiriyle ilgili selef ve halefin birçok yorumunu tek tek zikreder. Bu çerçevede ilk önce Ebu Saîd el-Hudrî’ye dayandırılan bir rivayette, Hz. İsa’nın “Rahmân, dünyanın Rahmânı (RAHMÂNÜ’D-

dünyâ), rahîm ise ahiretin rahîmi (RAHİMÜ’L-ÂHİRE)” şeklinde buyurduğunu aktarır. Sonra bununla aynı muhtevadaki diğer yorumları zikreder. Ancak bu yorumlar arasında bir tercihte bulunmaz.⁴⁶

⁴² Neseî, et-Teyisr, 1/25-26. Halil b. Ahmed, nahivcilerden Zeccâc, müfessirlerden Hüseyin b. El-Fadl el-Cebelî, fıkıh imamlarında Muhammed b. Hasan, hadisçilerden Şâfiî ve başka bir grup âlim, Allah lafzının türememiş (gayr-ı müştak) olduğunu savunmuş ve bu lafzın Allah Teâlâ’ya ait ve sadece onun özel ismi olduğunu ifade etmiştir. Ömer Neseî, Allah lafzının müştak olduğuna dair görüş aktarmıştır. Geniş bilgi için bk. Neseî, et-Teyisr, 1/25-32.

⁴³ Ömer Neseî’nin benin işleviyle ilgili sıraladığı yorumlar şöyledir: 1-Be, öncesinde (istiazede) bulunan eûzu billah ile

ilişkilidir. Bu durumda besmele eûzu bismillâhî şeklinde takdir edilir. 2-Be, besmeleyi gizli bir emir veya bildirimle (ihbâr) bağlar. Bu durumda emirle ilgili ibde’ (başla) ve ibdeû (başlayın), bildirimle ilgili ebdeu ene (ben başlıyorum/başlarım) veya nebdeu NAHNU (biz başlıyoruz/başlarız) takdir edilir. Öncesine (eûzu) uyumu açısından ebdeu şeklinde yani ihbarî bir fiil takdir etmek daha munasıptir. 3-Benin anlamı “Allah’ın ismiyle bereket, uğur, sebat ve yardım dilerim” şeklindedir. 4-Be, “olan” ve “olacak” her şey Allah’ın adıyla (olur), anlamını katar. 5-Be, HÂZÂ bismillâhî şeklinde gizli bir mübtedanın haberidir. en-Nûr 24/1. âyet ve Sâd 38/29. âyetlerinde de buna benzer ifade ve cümleler vardır. bk. Neseî, et-Teyisr, 1/43.

⁴⁴ Neseî, et-Teyisr, 1/47-51.

⁴⁵ Neseî, “Allah’ın kuluna merhameti”nin anlamı/mahiyeti konusunda “kuluna, hak etmediği mükafatı vermesi ve müstahak olduğu azabı ondan uzaklaştırması”, “azaba layık olanı terk etmesi (cezalandırmaması)”, “muhtaç olana iyilikte bulunması” ve “şefkat” şeklinde dört yorum zikreder. bk. Neseî, et-Teyisr, 1/51.

⁴⁶ Bu bağlamda Neseî sahabe, tabiîn ve diğer âlimlere atfettiği “dünya ehline (merhamet etmesiyle) rahmân, ahiret ehline (rahmet etmesiyle) rahîm”, “kullarının dünyevi ihtiyaçlarını karşılaması itibarıyla rahmân, onların ahiretteki maslahatlarını yerine getirmesiyle rahîm”, “dünya nimetleri vermesi açısından rahmân, ahiret nimeti vermesi itibarıyla rahîm”, “nefislere merhamet etmesiyle rahmân, kalplere merhamet etmesiyle rahîm”, “verdiği nimetlerle rahmân, ihsanlarla rahîm”, “ateşten kurtarmasıyla rahmân, cennetlere sokmasıyla rahîm”, “sıkıntıları gidermesiyle rahmân, günahları bağışlamasıyla rahîm”, “yolu açıklamasıyla rahmân, kurtarması ve muvaffak kılmasıyla rahîm”, “rızkı vererek iyi-kötü herkese şefkat göstermesiyle rahmân, özellikle müminlere merhametiyle rahîm”, “lütfuyla bütün kullarına şefkat göstermesiyle rahmân, itaat ehline/kendine itaat edene şefkat etmesiyle rahîm”, “bütün yaratıklara merhamet etmesiyle rahmân, sadece dostlarına merhamet etmesiyle rahîm” şeklindeki görüşlere yer verir. bk. Neseî, et-Teyisr, 1/51-55.

Ömer Neseî, tefsirinin mukaddimesinde RAHMÂN ve RAHİM isimlerini farklı açılardan yorumlamayı ve değişik görüşleri aktarmayı sürdürür. Bu çerçevede RAHMÂN ve RAHİM sözcüklerinin kalıp olarak özellikleri ve ifade ettiği anlamlara dair çeşitli görüşleri aktarır.⁴⁷ Aynı sıfattan alınmakla birlikte RAHMÂN ve RAHİM

isimlerinin birlikte zikredilmelerinin amacıyla ilgili dört yoruma yer verir.⁴⁸ Besmelede önce Allah, sonra

RAHMÂN sonra da RAHİM isimlerinin gelme nedeni hakkındaki farklı görüşleri zikreder.⁴⁹ Allah'ın eşyayı ulûhiyet ile yarattığını ve rahmetiyle tuttuğunu; dünyada ve ahirette, önceliklere ve sonrakilere verilen bütün nimetlerin ancak onun rahmeti ile tezahür ettiğini belirten Neseî, bu bağlamda önce peygamberlerin Kur'ân'daki dualarında rahmetin kullanımı, sonra da Kur'ân'ın genelinde rahmet kelimesinin zikredilmesi

hakkında âyetlerin şahitliğiyle detaylı bilgiler verir.⁵⁰ Son olarak bismelenin Kur'ân'dan bir âyet olup

olmaması konusunda mezheplerin görüşlerine kısaca değinir.⁵¹

Ömer Neseî, besmeleyi oluşturan edat ve isimlerle ilgili farklı rivayet ve açıklamalara yer vermekle birlikte, çoğunlukla aktardığı görüşler arasında değerlendirme yapmadığı gibi bir tercihte de bulunmamıştır. Buna ek olarak o, ilk görüşten sonra zikrettiği görüşleri kîle (söylendi) formuyla aktararak,⁵² dolaylı olarak

tercihini ortaya koymuştur. Diğer taraftan el-Fâtiha sûresinin isimlerinden biri olan ümmü'l-Kur'ân ifadesini açıklarken el-Fâtiha'nın, diğer sûrelerde zikredilen konuların temeli olduğunu ve onları kapsadığını belirtmiştir. Ayrıca Kur'ân'da bulunan bütün rızık ve nimet verme, terbiye ve ikram, bekletme (inzâr) ve mühlet verme, ihsanda bulunma ve güzellik vermenin er-RAHMÂN kelimesinin kapsamına girdiğini, Kur'ân'da zikredilen bütün suçların affedilmesi, günahların silinmesi, isyanın bağışlanması, azınlığın (tuğyân) cezalandırılmaması, asilerin serbest bırakılması, canilere merhamet edilmesinin de er-RAHİM kelimesinin

kapsamına dahil olduğunu ifade etmiştir.⁵³ Kitâbu'l-beyân 'an ĞARİBİ'L-Kur'ÂN isimli eserinde ise Allah lafzını

"gerçek mabud" (el-MA'bûdu'l-HAKK), RAHMÂN ismini "rızık vererek şefkat gösteren" (el-'Âtif bi'r-rizk) ve RAHİM

ismini de "bağışlayarak şefkat gösteren" (el-'Âtif bi'l-MAĞİRÂ) şeklinde açıklamıştır.⁵⁴ Buna göre Ömer Neseî'nin

⁴⁷ Bu konuda şu yorumları aktarır: 1-RAHMÂN, "rahmet sahibi" anlamına gelir. "Çok susamış" anlamına gelen 'ATŞÂN kalıbı bunun gibidir. KADİR'in KÂDİR anlamını ifade etmesi gibi RAHİM de RAHİM demektir. Birincide (rahmân) sıfatın ispat edilmesi, ikincide (rahîm) fiilin ispat edilmesi söz konusudur. 2-RAHMÂN, RA'LÂN kalıbında, sıfatta mübalağa ifade eden bir kalıptır. "Çok öfkeli" anlamına gelen GADBÂN bunun gibidir. RAHİM ise rahmeti daimi olan manasına gelir. RAHİM formu, "kendisinde rahmet bulunan (kişi)" anlamını ifade eder. 3-GADBÂN'ın "öfkeli" anlamını ifade etmesi gibi RAHMÂN da "merhametli" anlamına gelir. SEMİ' sözcüğü "işiten" manasına geldiği gibi RAHİM de "merhamet eden" manasına gelir. bk. Neseî, et-Teyşir, 1/57.

⁴⁸ Neseî, et-Teyşir, 1/58.

⁴⁹ Neseî, et-Teyşir, 1/58-60.

⁵⁰ Neseî, et-Teyşir, 1/61-66.

⁵¹ Neseî, et-Teyşir, 1/67.

⁵² bk. Neseî, et-Teyşir, 1/57.

⁵³ Neseî, et-Teyşir, 1/76-77.

⁵⁴ Kocabaş, Ömer Neseî ve Kitâbu'l-Beyân An ĞARİBİ'L-Kur'ÂN Adlı Eseri, 60.

genel itibariyle RAHMÂN ismi hakkında “dünyada her türlü rızık ve nimet vermek suretiyle şefkat gösteren”, RAHİM ismi hakkında ise “ahirette başışlayarak şefkat gösteren” şeklindeki yorumu tercih ettiği anlaşılmaktadır.

et-Teyisr’in özgün taraflarından biri, sûre girişlerinde besmele açıklanırken takip edilen usuldür. Bu usulün, aslında Ömer Neseff’in Kur’ân’ı yorumlama yönteminin bir parçası olduğu ifade edilebilir. Çünkü o, sistemli bir şekilde sûreler arasındaki uyumu gösterdiği gibi her bir sûrenin muhtevasını oluşturan konular hakkında da düzenli bilgiler vermiştir. Bunun yanı sıra besmelede geçen Allah, RAHMÂN ve RAHİM isimlerine eklediği âyet veya âyet bölümleriyle sûre muhtevasına ısk tutmaya çalışmıştır.

Ömer Neseff’in sûre başlarındaki besmeleyi yorumlama usulü iki MADDE halinde incelenebilir: Birincisi, sûrelerin genelinde izlenen yoldur. Buna göre sûre girişlerindeki besmeleler Allah, RAHMÂN ve RAHİM isimlerine ellezî ism-i mevşulu ile âyet veya âyet bölümleri sıla cümlesi yapılarak izah edilmiştir. Diğer bir ifadeyle Neseff, sûrelerin genelinin girişinde, âyetleri bu üç isme ellezî ismiyle bağlayarak kafiyeli ve etkili bir giriş yapmıştır. Ancak seçtiği âyetlerin genelinin, sûre konusu/konularını yansıtacak muhtevaya sahip olmadığı görülmektedir. Genelde Allah lafzına sûre başlarından bir âyeti, RAHMÂN ismine bundan sonra gelen âyetlerden birini, RAHİM ismine de daha sonra gelen bir âyeti eklemiştir. Örneğin Âl-i ‘İmrân’ın girişinde, sûrenin farklı âyetlerinin bölümlerini Allah, RAHMÂN ve RAHİM isimlerine ellezî ismiyle sıla yaparak besmeleyi açıklamıştır. Buna göre besmeleye “Kitabı indiren⁵⁵ Allah’ın, dilediğine hesapsız rızık veren⁵⁶ RAHMÂN’ın ve mükâfatın en güzeli katında olan⁵⁷ RAHİM’in adıyla...”⁵⁸ şeklinde mana vermiştir. Görüldüğü gibi Neseff, sırasıyla Âl-i İmrân 3/2., 27. ve 195. âyetlerden seçtiği cümleleri üç lafza ilave ederek kafiyeli bir giriş yapmıştır.

Müfessir el-En’âm sûresinde de aynı usulü takip etmiştir. RAHMÂN ismine iki âyetten seçtiği bölümleri eklemiş, EKŞERA bihi’s-semERÂT/كَرْمَاتٍ (‘onunla’ ürünleri çoğaltan) ifadesinde⁵⁹ olduğu gibi âyetlerden iktibas

ettiği kısımları olduğu gibi değil, cümlenin manasını gözeterek besmele için seçtiği diğer âyet bölümleriyle uyumlu hale getirmiş ve kafiyeli anlatım ortaya koymuştur. Buna göre besmeleyi “Gökleri ve yeri yaratan, aydınlığı ve karanlıkları var eden⁶⁰ Allah’ın, gökten su indiren ve onunla bitkileri çıkaran, ürünleri çoğaltan⁶¹

⁵⁵ Âl-i ‘İmrân 3/2.

⁵⁶ Âl-i ‘İmrân 3/27.

⁵⁷ Âl-i ‘İmrân 3/195.

⁵⁸ Neseff, et-Teyisr, 3/449 (اب، الرخ بلقوة جُزْلَاب) نَادِيُو اءِز (بِهَادِرَ سَوَّلِ الْكَابِءِار).

⁵⁹ İlgili âyette ürünlerle ilgili ifade şöyledir: اَلَّذِي يَنْزِلُ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَسَيَّجُ بِهِ الشَّجَرَ لِيُؤْتِيَ لَكُمْ ثَمَرًا... “...Her biri meyve verdiği zaman meyvesinden yeyin...” (el-

En’âm 6/141). Benzer bir ifade aynı sûrenin 99. âyetinde de vardır.

⁶⁰ el-En’âm 6/1.

⁶¹ el-En’âm 6/99.

ve çardaklı çardaksız (üzüm) bahçeleri yaratan⁶² Rahmân'ın ve bizleri yeryüzünün halifeleri kılan ve kimimizi kimimize derecelerle üstün kılan⁶³ Rahîm'in adıyla...⁶⁴ şeklinde ifade etmiştir.

Neseî, el-A'râf sûresinin mukaddimesinde de Allah, RAHMÂN ve RAHİM isimlerine sûrenin bazı âyetlerini ekleyerek açıklamıştır. Ancak burada da âyetleri birebir almamış, iktibas ettiği âyet bölümlerini birbirlerine uyumlu hale getirerek kafiyeli bir metin oluşturmuştur. Bu çerçevede besmeleyi "Kendisiyle (insanları)

uyarması ve müminlere öğüt vermesi için Resulüne kitabı indiren Allah'ın,⁶⁵ onda (bu sûrede) sonrakileri

uyarmak için öncekilerin haberlerini anlatan⁶⁶ Rahmân'ın ve (Kur'ân okunduğunda) dinleyen ve susanlara rahmeti vadeden⁶⁷ Rahîm'in adıyla...⁶⁸ biçiminde izah etmiştir. Rahmân ismine eklediği ifadeyi el-A'râf 7/101. âyetten⁶⁹ ilhamla oluşturduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca kassa kelimesi aynı sûrenin 7., 35. ve 176. âyetlerde de

zikredilmiştir. Diğer taraftan el-A'râf sûresi, peygamber kıssalarının yer aldığı sûrelerden biridir. Bu sebeple Neseî'nin burada sûre konusuna işaret eden âyetleri tercih ettiği söylenebilir. el-Enfâl sûresinde de benzer bir açıklama şeklini görmek mümkündür:

"Yardım sadece katında olan ve mutlak güç, hüküm ve hikmet sahibi⁷⁰ Allah'ın, "(ey Allahım!) gökten üzerimize TAŞ YAĞDIR VEYA BİZE ACI VEREN BİR AZAP GÖNDER!"⁷¹ diyenlere azapta acele etmeyen Rahmân'ın ve iman edip Allah yolunda hicret edenlere ve cihad edenlere, (muhacirleri) barındırıp onlara yardım edenlere mağfret ve bol rızık vadeden⁷² Rahîm'in adıyla..."⁷³

Dikkat edilirse bu sûrede besmeleyi açıklarken Allah lafzına eklediği cümleyi el-Enfâl 8/10. âyetten⁷⁴ almıştır. Bununla birlikte NASR (yardım) kelimesi aynı sûrenin 26., 40., 62., 72. ve 74. âyetlerinde de geçmektedir.

Neseî'nin, el-Mü'minûn sûresinin girişinde, besmeleyi "İnsanı çamurdan alınmış bir özden yaratan⁷⁵ Allah'ın, iyiye (birr) ve kötüye (fâcir) rızık veren ve rızık verenlerin en hayırlısı olan⁷⁶ Rahmân'ın ve

⁶² el-En'âm 6/141.

⁶³ el-En'âm 6/165.

⁶⁴ Neseî, et-Teysîr, 6/7.

⁶⁵ el-A'râf 7/2.

⁶⁶ el-A'râf 7/101.

⁶⁷ el-A'râf 7/204.

⁶⁸ Neseî, et-Teysîr, 6/279.

⁶⁹ "İşte o ülkeler... Onların haberlerinden bir kısmını SANA anlatıyoruz..."

⁷⁰ el-Enfâl 8/10.

⁷¹ el-Enfâl 8/32.

⁷² el-Enfâl 8/74.

⁷³ Neseî, et-Teysîr, 7/117.

⁷⁴ "Allah bunu (meleklerle yardımı) sadece müjde olsun ve onunla kalbiniz yatışsın diye yapmıştı. Zaten yardım yalnız Allah tarafından. Çünkü Allah mutlak galiptir, yegâne hüküm ve hikmet sahibidir."

⁷⁵ el-Mü'minûn 23/12.

Özetle Ömer Neseff'nin yaptığı ilk iş, el-Fâtiha sûresi ve başında besmele olmayan et-Tevbe sûresi¹⁰⁴ dışında, sûre girişlerindeki besmelelerde bulunan Allah, RAHMÂN ve RAHİM isimlerine, ilgili sûrenin bazı âyetlerini ekleyerek kafiyeli bir metin oluşturmaktır. Genelde Allah lafzına sûrenin baş taraflarından, RAHMÂN ve RAHİM isimlerine ise sırasıyla diğer âyetleri veya âyet bölümlerini ekleyerek sûre tefsirine dikkatleri celbeden etkili bir giriş yapmıştır. Ancak o, âyetleri olduğu gibi değil, âyetin mana ve mefhumunu muhafaza ederek almış ve bazı tasarruflarla kafiye oluşturmuştur. Ayrıca sûre girişlerinde intizâm kavramıyla tespit ettiği sûre konularıyla ilgili âyetleri seçme gayretinde olmamıştır. Kısa sûrelere geldikçe sûre konusu hakkında bilgi veren âyet/âyetleri veya ifadeleri daha çok tercih etmiştir. Bu durum, kısa ve uzun sûrelerin ele aldığı konu veya konularla ilgili olabilir. Çünkü uzun sûrelerde birden çok konu işlenirken, kısa sûrelerde genelde bir konudan bahsedilmektedir. Özellikle kısa sûrelerde Allah, RAHMÂN ve RAHİM isimlerine eklenen üç âyetle sûreyi oluşturan âyetlerin yarısı veya daha fazlası kullanılmış, dolayısıyla sûrenin muhtevası hakkında bilgi verilmiş olmaktadır.

Ömer Neseff'nin besmeleyi açıklarken kafiyeli metinler oluşturması, şiire olan ilgisiyle açıklanabilir. Çünkü onun el-Eş'âr adında bir şiir kitabı, şairlerden seçtiği şiirleri ihtiva eden el-Muhtâr mine'l-eş'âr isimli bir eseri vardır.¹⁰⁵ Ayrıca kaynaklarda onun edebi yönünün ve şiirinin güçlü olduğu ifade edilmektedir.¹⁰⁶ Diğer taraftan onun tefsirini hazırlarken sıkça atıfta bulunduğu Kuşeyrî'den (öl. 465/1072) ilhamla sure girişlerindeki besmeleleri ayrı ayrı açıklama yoluna gitmiş olması muhtemeldir. Çünkü Kuşeyrî, her bir sure girişinde besmelenin sadece bismillâh ifadesini işârî tefsirin ilkelerine göre farklı şekillerde tefsir etmiştir.¹⁰⁷

2. Bikâî'nin Nazmü'd-dürer'i ve Besmele Yorumu

Bikâî'nin¹⁰⁸ tefsir alanında Nazmü'd-dürer ile Mesâ'idü'n-nazar isimli eserleri bulunmaktadır. Nazmü'd-dürer'in, Kur'ân tefsiri alanında, bütün sûreleri ve âyetleri kapsayacak şekilde ilmü'l-münâsebet yöntemi esas

¹⁰⁴ Neseff, et-Tevbe sûresinin mukaddimesinde besmelenin bulunmayışına ilişkin rivayet ve görüşlere yer vermiştir. bk. Neseff, et-Teyşir, 7/261-262.

¹⁰⁵ Aslantürk, Ebû Hâfıs Ömer en-Neseff, 34.

¹⁰⁶ Sem'ânî, et-Tahbîr, 1/527-528; Neseff, et-Teyşir (Muhakkikin önsözü), 1/33-35.

¹⁰⁷ Geniş bilgi için bk. Akpınar, "İşârî Tefsir ve Kuşeyrî (ö.465/1072)'nin Besmele Tefsiri", 72-91.

¹⁰⁸ Tarihçi, müfessir, muhaddis ve edib yönleriyle öne çıkan Burhânuddîn Ebu'l-Hasan İbrahim b. Ömer el-Bikâî, Memlükler döneminde yaşamış bir âlimdir. Bugün Lübnan topraklarında yer alan Bikâ' vadisindeki bir köyde 809/1406 tarihinde dünyaya gelmiştir. İlk eğitimini burada babasından almıştır. On iki yaşındayken köyünde meydana gelen bir olayda babası ve bazı akrabalarının öldürülmesi üzerine Bikâî, annesi ve dedesiyle birlikte köyü terk etmiş ve Şam'a yerleşmiştir. Dönemin ilim merkezleri mesabesinde olan önemli şehirlerde bulunan Bikâî, Şam'da İbnü'l-Cezerî'den (öl. 833/1429) aşere okumuş ve kendisinden kıraat dersi almıştır. 834 yılında Kahire'ye gitmiş, başta İbn Hacer (öl. 852/1449) olmak üzere birçok âlimin derslerine katılmıştır. Mücadelecî bir karaktere sahip olan Bikâî, bulunduğu şehirlerde birçok ilim adamıyla iletişime geçmiş, onlardan ilim ve tecrübeler almış, ayrıca onlarla çeşitli münakaşalara girerek birçok konuda reddiyeler yazmıştır. Özellikle Muhyiddîn İbnü'l-Arabî (öl. 638/1240) ve İbnü'l-Fârız (öl. 632/1235) hakkındaki eleştirilerini, tekfir derecesine ulaştırması ve Gazzâlî (öl. 505/1111) hakkında tenkitlerde

alınarak hazırlanan tefsirlerin en güzeli olduğu belirtilir.¹⁰⁹ Bu tefsirin tam adı *NAZMU'D-DÜRER Fİ TENÂSÜBİ'L-ÂYÂT VE'S-SÜVER'DİR*. Ayrıca *Bikâi* bu tefsiri, *Fethu'r-Rahmân fî tenâsübi eczâi'l-Kur'ân*, *Tercümânü'l-Kur'ân* ve *mübdi münâsebâtü'l-furkân* isimleriyle de adlandırmanın uygun olacağını ifade etmiştir.¹¹⁰ Dikkat edilirse *Bikâi'nin*

tefsirine uygun gördüğü bu isimler, tefsirinin usulü ve mahiyeti hakkında yeterince bilgi vermektedir.

Bikâi 861/1456 yılında 51 yaşlarında *Nazmü'd-dürer*'i yazmaya başlamıştır. Yarısına yaklaşınca birçok âlim, bu tefsiri takdirle karşılarken, bir kısmı da *Kitab-ı Mükaddes*'ten nakilde bulunması ve âyetler arasındaki münâsebeti göstermeye yoğunlaşması sebebiyle kendisini eleştirmiştir. Bu tenkitler üzerine *Bikâi* tefsir yazımına ara vererek *Kitab-ı Mükaddes*'ten alıntı yapmanın caiz olduğunu göstermek için *el-Ahvâlu'l-Kavime fî hükmü'n-nakli mine'l-kütübi'l-kadime* isimli risaleyi, âyetler ve sûreler arasındaki münâsebeti aramanın gerekliliğini göstermek için de *Mesâ'idün-n-Nazar li'l-eşrâfi alâ makâsidi's-süver* adlı kitabı yazmıştır. Bu arada tefsirinin bazı bölümlerini incelemeleri için *Kahire*'nin ileri gelen âlimlerine sunmuş, onların bir kısmı *Nazmü'd-dürer*'e takriz yazarken, bir kısmı da *Ehl-i Kitap*'tan nakilde bulunmanın caiz olduğunu belirtmişlerdir. Tartışma ve dedikoduları bu şekilde bitiren *Bikâi*, tefsirin yazımına devam etmiş ve 882/1477 tarihinde *Şam*'da tamamlamıştır.¹¹¹ Bu tefsiri kaleme alırken başta *Harâllî'nin* (öl. 637/1240) *Mifrâhu'l-Bâbi'l-mukaffel*¹¹² isimli

bulunması onun yapacağı birçok hizmete engel olmuş; ilim çevrelerince yalnızlığı itilmeye çalışılmıştır. Ayrıca yazdığı tefsir dolayısıyla eleştirilerin hedefi olmuştur. Ancak Mısırlı ünlü âlimlerin takrizini almaya muvaffak olunca geride bıraktığı eserler isminin unutulmasına mani olmuştur. *Bikâi*'yi övenler olduğu kadar yerenler de vardır. Ona en sert tenkitleri yönelten çağdaşı *Sehâvî'dir* (öl. 902/1497). *Sehâvî*, *Bikâi*'yi, ilm-i nücum'la uğraştığını ve aslında onun ilim yönünden üstün bir seviyede olmadığını ileri sürerek sert bir şekilde tenkit etmiştir. *Şevkânî* (öl. 1250/1834) ise *Bikâi*'nin geride bıraktığı eserlerin, onun bütün ilimlerde mahir ve otoritesinin bir kanıtı olduğunu ifade ederek *Sehâvî*'nin eleştirisine cevap vermiştir. *Şam*'da 885/1480 tarihinde vefat *Bikâi* tefsir, kuraat, fıkıh, kelam, tasavvuf, tarih ve tabakat, nahiv, mantık, matematik ve edebiyata dair birçok eser kaleme almıştır. Geniş bilgi için bk. Âdil Nuveyhid, *Mu'cemu'l-müfessirîn* (Beyrut: Mektebetu Nuveyhid es-Sekâfiyye, 1988), 1/17; İbrahim b. Hasan el-Bikâi, *Unvânü'z-Zamân bi-terâcimi'ş-şuyûh ve'l-akrân*, thk. Hasan Habeşi (Kahire: Dâru'l-Kütübi ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 2001), 2/62-64; Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed Şemsuddîn es-Sehâvî, *ed-Dav'u'l-İlmi' li-ehlil-karni't-tâsi'i* (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1992), 1/101-110; Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *Nazmu'l-İkyân fî A'yânü'l-A'yân*, nşr. Philip Hitti (Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1927), 24; Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *el-Bedru't-Tâli'* (Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.), 1/19-21; Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, ts.), 2/594-595; Necati Kara, *Burhânuddîn İbrâhîm b. Ömer el-Bikâi ve Tefsirindeki Metodu* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, İslâmî İlimler Fakültesi, Doktora Tezi, 1981), 1-84; Abdussemî' Muhammed Ahmed Haseneyn, *Mesâ'idü'n-Nazar li'l-eşrâfi 'alâ makâsidi's-süver* (Muhakkikin önsözü) (Riyad: Mektebetu'l-Meârif, 1987), 33-33; Ömer Kara, "*Bikâi*'nin '*Nazmü'd-Dürer*'inde Yer Alan '*İhtibâk Metinleri*' -Bir İnşâ Denemesi-", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/3 (2000), 150-154; Ekrem Abdulvahhâb el-Mevsilî, *el-İmâmu'l-Allâme Burhânuddîn el-Bikâi ve mehhecuhû fi't-tefsir* (Ürdün: Dâru'l-Feth, 2014), 28-32.

¹⁰⁹ Ahmed Rahmânî, *Mesâdirü't-tefsiri'l-mevdûi* (Kahire: Mektebetu Vehbe, 1989), 6.

¹¹⁰ Burhânuddîn Ebu'l-Hasan İbrâhîm b. Ömer el-Bikâi, *Nazmü'd-dürer fî tenâsübi'l-âyât ve's-süver*, thk. Abdurrezzâk Galib el-Mehdî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995), 1/5. *Bikâi*, âyetler ve cümleler arasındaki münâsebeti gösterirken lemmâ edatını çokça kullanması nedeniyle bu tefsirin bir adını da Lemmâ koymuştur. bk. Kara, *Bikâi ve Tefsirindeki Metodu*, 92.

¹¹¹ Kara, *Bikâi ve Tefsirindeki Metodu*, 95-96; Necati Kara, "*Nazmü'd-Dürer*", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/463.

¹¹² *Harâllî'nin* bazı eserleri tek bir kitapta toplanmıştır. bk. Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Harâllî el-Merâkeşi, *Turâsu Ebi'l-Hasan el-Harâllî el-Merâkeşi fi't-tefsir*, thk. Muhemmâdî b. Abdisselâm el-Hayyâtî (b.y.: Metâbiu'n-Necâh el-Cedide, 1997)

eseri ile İbnü'z-Zübeyr es-Sekâfî'nin (öl. 708/1308) el-Burhân fi tertibi süveri'l-Kur'ân'¹¹³ olmak üzere birçok eserden yararlanmışır.¹¹⁴

Bikâî Nazmü'd-dürer'de sûreler, âyetler hatta cümleler bazen de kelimeler arasındaki münâsebeti göstermiş, bu vesileyle Kur'ân âyetlerinin tertibindeki i'câzı ortaya koymaya çalışmıştır. Her ne kadar daha önce bazı tefsirlerde âyetler arasındaki anlam irtibatına değinilmişse de bütün âyetler arasındaki münâsebet gösterilmemiştir. Bikâî ise âyetler ve sûreler arasındaki münâsebet konusuna ağırlık vermiş; bu alanda tek sayılabilecek bir eser kaleme almıştır. Diğer taraftan Bikâî tefsirinin ağırlık noktası bu olmakla birlikte, Kur'ân'da Ehl-i kitab'ın zikredildiği her yerde doğrudan Tevrat, İncil ve Zebur'dan nakillerde bulunmuş, yeri geldiğinde fikhî ve kelâmî meselelere yer vermiş, nahiv yönünden tahliller yapmış, belâgat, meânî ve i'câz yönlerinden izahlarda bulunmuş, (varsa) nüzul sebeplerini aktarmıştır.¹¹⁵

Tefsirinin mukaddimesinde âyetlerin ve sûrelerin tertibinin münâsebetini ele alacağını¹¹⁶ ve Münâsebâtü'l-Kur'ân ilminin, "Kur'ân cüzlerinin (bölümlerinin) tertibinin illet ve gerekçelerinin bilinmesini sağladığını"¹¹⁷ ifade eden Bikâî, her bir sûre isminin, sürenin temel hedefini (maksûdunu) ortaya koyduğunu

belirtmiştir. Çünkü her türlü isim, kendisiyle müsemması arasındaki münâsebeti izhar eder. Sürenin ismi de özet olarak (icmalen) sûrede olan tafsilata delalet eder. Sûrelerin maksûdu da ismiyle olan münâsebetine götürür. Bikâî devamlı, bütün sûrelerin maksûduna değineceğini, sûrelerin maksûdu ile ismi arasındaki anlam ilişkisini göstereceğini ve bütün besmeleleri sürenin maksûduna uygun bir şekilde tefsir edeceğini ifade

etmiştir.¹¹⁸ Bikâî Fâtiha süresinin girişinde belirlediği bu hususları bütün sûrelere uygulamıştır. Bu çerçevede

sûre girişlerinde maksûduhâ ifadesiyle öncelikle sürenin konusu/konuları ve ana fikri hakkında bilgi vermiştir. Akabinde sûre ismi ile müsemması, sûre başı ile sonu, bir önceki sürenin sonu ile tefsiri yapılan sürenin baş tarafı arasındaki münâsebeti göstererek sûreler arasındaki münâsebeti değinmiş, besmeleyi de ilgili sürenin maksûduna göre yorumlamıştır. Ardından her ayeti cümle cümle, kelime kelime izah eden Bikâî, âyetler

arasındaki münâsebetlere değinmiştir.¹¹⁹

¹¹³ bk. Ebû Ca'fer Ahmed b. İbrahim b. Ez-Zübeyr el-Girnâti, el-Burhân fi tertibi süveri'l-Kur'ân, thk. Muhammed Şa'bân (Fas: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1990)

¹¹⁴ bk. Kara, Bikâî ve Tefsirindeki Metodu, 100-140; Kara, "Nazmü'd-Dürer", 32/463; Mevsilî, Burhânuddîn el-Bikâî ve mehhecuhû

fi't-tefsîr, 107-162.

¹¹⁵ Kara, Bikâî ve Tefsirindeki Metodu, 97.

¹¹⁶ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 1/3.

¹¹⁷ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 1/5.

¹¹⁸ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 1/11-12.

¹¹⁹ Kara, Bikâî ve Tefsirindeki Metodu, 98; Kara, "Nazmü'd-Dürer", 32/463; Mehmet Faik Yılmaz, Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet (Ankara: DİB Yayınları, 2005), 57; Ali Kaya, "Sure Mukaddimelerinde Verilen Bilgiler Çerçevesinde Müfessirlerin 'Sure Bütünlüğü'ne Yaklaşımları (Klasik-Çağdaş Karşılaştırılması)", Mütefeckir 6/11 (2019), 47. Ayrıca bk.

Bikâî, tefsirle ilgili diğer eseri Mesâ'idü'n-NAZAR'da ise mukaddimeden sonra Mısır ulemasının tefsirine yazdıkları takrizleri koymuştur. Daha sonra 114 süreyi tek tek ele alarak onların Mekki-Medenî bilgileri, âyet sayıları, maksûdu ve fazileti hakkında düzenli bilgiler vermiştir.¹²⁰ Ayrıca Mesâ'idü'n-NAZAR'da sûrelerin

maksûduyla ilgili verilen bilgilerin, Nazmü'd-dürer'deki bilgilerle aynı olduğunu ifade etmek gerekir. Örneğin Neseî, bu iki eserde, et-Tekâsür sûresinin maksûdunu, başka sûrelerle ilişkilendirerek izah etmiştir. Buna göre et-Tekâsür'ün maksûdu, el-Kâri'a sûresinin tasvir ettiği ve el-Âdiyât sûresinin de işaret ettiği kıyamet günü

helak olmanın nedenini açıklamaktır. Bu da mal mülk biriktirmek ve zeval yurduna (dünyaya) aşırı meyletmektir.¹²¹

2.1. Bikâî'nin Besmele Yorumu

Bikâî el-Fâtiha sûresinin girişinde de belirttiği gibi Kur'an'daki bütün besmeleleri, ilgili sûrenin maksûduna (ana fikri ve konusu) uygun tefsir etmeye çalışmıştır. Ömer Neseî'nin et-Teyisîr'inde olduğu gibi Allah, RAHMÂN ve RAHİM lafızlarına ellezi ismiyle eklediği kafiyele cümlelerle besmeleyi açıklamıştır. Ancak Ömer Neseî'nin aksine ne mukaddimede ne de el-Fâtiha sûresinin tefsirinde besmeleyi oluşturan unsurlar ve temel kavramlar hakkında detaylı açıklamalar yapmıştır. Ayrıca bu üç isme eklediği cümle ve ifadeleri, âyetler ve âyetlerin bölümlerinden seçmemiş, kendine has bir usulü takip ederek sıkça kullandığı fiil, isim ve ifadelerle kafiyele cümleler oluşturmuştur. Bununla birlikte Fâtiha sûresinin tefsiri sırasında, Harâllî'den iktibasla besmelenin başındaki be harfi, Allah, RAHMÂN ve RAHİM lafızlarının medlullerine ilişkin kısa açıklamalara yer vermiştir. Buna göre besmeledeki be harfinin anlamı, Yüce Allah'ın, sebep olma hikmetini (hikmetü't-tesbîb) izhar etmesidir. İsim, kalpler için gizli olanın, kulaklar vasıtasıyla fertler şeklinde (sûratü'l-efrad) açığa çıkarılmasıdır. Allah, akılların erişemediği yerde kalplerin kendisine yöneldiği bir isimdir. Bu nedenle akıllar ona kulluk edip hayran kalır, ona ibadet eder ve hoşnut olur. Yani onunla yetinip başka bir şeye muhtaç olmaz. RAHMÂN, rubûbiyetin kapsadığı her şeyi içine alan rahmettir. RAHİM ise rahmetin ulûhiyetin razı olduğuna tahsis edilmesidir.¹²²

Bikâî, burada RAHMÂN ismini açıklarken ŞÂMİL/ذ (kapsayan), KÂFİ/ذ (tüm, bircümle) ve RAHMET

sözcüklerini, RAHİM ismini izah ederken HÂSS/ذ (mahsus, özgü) ve RAHMET isimleriyle terdâ/ذ (razı/hoşnut

olur) fiilini kullanmıştır. Bu kelimelerin tercih edilmesi, aslında Bikâî'nin bu iki isme yüklediği anlamla ilgili

Şahin Güven, "Tefsir İlminin Bir Alt Disiplini Olarak "Makâsıdu's-Süver", BilimNAME: Düşünce Platformu 35/1 (2018), 110-111.

¹²⁰ Geniş bilgi için bk. Burhânuddîn Ebu'l-Hasan İbrahim b. Ömer el-Bikâî, Mesâ'idü'n-NAZAR lil İŞRÂFI ALÂ mekâsidi's-süver, thk.

Abdüssemî' Muhammed b. Ahmed Haseneyn (Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, 1987).

¹²¹ Bikâî, Mesâ'idü'n-NAZAR, 3/241; a.mlf., Nazmü'd-dürer, 8/516. el-Hümeze ve el-İnşirâh sûrelerinin maksûdunun açıklaması için ayrıca bk. Bikâî, Mesâ'idü'n-NAZAR, 3/207, 247; a.mlf., Nazmü'd-dürer, 8/460, 525.

¹²² Bikâî, Nazmü'd-dürer, 1/13.

bir durumdur. Çünkü bu kısa açıklamada RAHMÂN ismine “Allah’ın rahmetinin her şeyi kapsamı”, RAHİM ismine de “Allah’ın rahmetinin, sadece onun razı olduklarına mahsus olması” şeklinde bir anlam verdiği görülmektedir. Bikâî’, sûre başlarında bulunan besmelelerdeki RAHMÂN ve RAHİM kelimelerini açıklarken de ya aynı kelime ve ifadeleri yahut da benzerlerini kullanarak buradaki anlamı (el-Fâtiha sûresinde verdiği anlamı) muhafaza etmiştir. Örneğin Kevser sûresinin maksûdunun (hedefi ve konusu), olması mümkün her türlü hayırla mükâfat (minha) olduğunu, el-Kevser isminin bu hususu açıkladığını ve NAHR olayının da buna benzediğini belirtmiştir. Çünkü NAHR, devenin boğazlanması olayını ifade eder ve bu durum (devenin NAHR) Arapların nezdinde cömertliğin zirvesidir.¹²³ Daha sonra Bikâî, besmeleyi sûrenin maksûduna göre şöyle izah etmiştir:

“Mutlak mâlik (el-Melik), en büyük (el-A’zam), lütfunun artışının bir sınırı olmayan el-Cevâd el-Ekrem Allah’ın, cömertliğiyle bütün yaratıkları kuşatan ve (yağmur gibi olan) lütfunu onlar arasında farklı şekillerde dağıtan Rahmân’ın, hizbine (kendine iman edenlere) doğru yolunu bulmayı ve ipine sarılmayı tahsis/nasip eden Rahîm’in adıyla...”¹²⁴

Görüldüğü gibi bu yorumda sûrenin konusuna bağlı olarak Allah ismine cevâd ve ekrem isimleri eklenerek Allah’ın lütfunun sınırsızlığı vurgulanmış, RAHMÂN’ın açıklamasında şemile (kapsadı), HALÂK (mahlukât) ve CÜD (cömertlik) kelimeleriyle Yüce Allah’ın cömertliğinin her şeyi kapsadığı, RAHİM lafzının açıklamasında da HASSA (ayrıcalık verdi, bahşetti) ve HİZB (grup, taraftar) sözcükleriyle Yüce Allah’ın sadece hizbine (kendine inananlara) hidayetini ve ipine sarılmayı bahşettiği ifade edilmiştir.

Bikâî, Mâûn sûresinin girişinde de aynı usulü takip ederek besmeleyi yorumlamıştır. Buna göre el- Mâûn sûresinin maksûdu, cezadan (hesap verme) dolayı yeniden dirilişi inkâr etmeye -ki bu kötülüklerin anasıdır- dikkat çekmektir. Çünkü bu (inkâr olayı), inkâr edeni, kötü ve çirkin işleri yapmaya itmekte, nihayetinde büyük günahları küçümsemek onun huyu olmakta ve böylece bu kişi ahlaksız birine dönüşmektedir. Besmeleyi de şöyle açıklamıştır:

“Azameti her türlü şaibe ve noksanlıktan beri ve her türlü kemal kendisine mahsus olan Allah’ın, nimetini hem güzel hem de kötü/çirkin davrananlara teşmil eden ve herkese ihsanda bulunan Rahmân’ın, nimetin tamamlanmasını evliyasına (dostlarına) tahsis edip ittisal (buluşma) nimetini onlara bahşeden Rahîm’in adıyla...”¹²⁵

¹²³ Bikâî, Nazmü’-d-dürer, 8/547.

¹²⁴ Bikâî, Nazmü’-d-dürer, 8/547 (لأخلاق أرحم من أوثانهم، لرحمة الله على عباده).

لأخلاق أرحم من أوثانهم، لرحمة الله على عباده.

(. إلهامه دعوه إلى الصراط المستقيم).

¹²⁵ Bikâî, Nazmü’-d-dürer, 8/541 (لأن الله أرحم الراحمين، لرحمة الله على عباده، لرحمة الله على عباده، لرحمة الله على عباده، لرحمة الله على عباده).

Dikkat edilirse burada da RAHMÂN izah edilirken 'AMME, GAMERA (kapladı), nimet ve NEVÂL/ (hediye) kelimeleri, RAHÎM izah edilirken de HASSA, HABÂ (vermek, hediye vermek), evliyâ (dostlar), itmâm (tamamlamak) ve nimet sözcükleri tercih edilmiş, bu vesileyle RAHMÂN'ın genel, RAHÎM ise özel bir muhtevaya sahip olduğu ifade edilmiştir.

Bikâî, el-Kâri'a sûresinin maksûdunu, başındaki ve sonundaki hallerini ve insanların o gün (ceza günü) "kurtuluşa eren" ve "helak olan" şeklinde taksimini tasvir ederek din (ceza) gününün izah edilmesi şeklinde ifade etmiştir. Devamında besmeleyi "Âlemlerin yüce sahibi (el-Melikü'l-a'lâ) Allah'ın, var etme ve açıklama nimeti herkesi kapsayan Rahmân'ın ve hizbini (kendisine iman edenleri), sevdiği ve razı olduğu şeye muvaffak

kılan Rahîm'in adıyla..."¹²⁶ biçiminde açıklanmıştır. Burada ise RAHMÂN'ı 'AMME, nimet, cemî' (tüm, herkes) ve verâ (insanoğlu, halk) kelimeleri, RAHÎM'i de HASSA, yühıbbu (sever), yerdâ (razı/hoşnut olur) ve hizb kelimeleriyle tefsir etmiştir. Onun RAHÎM'in açıklamasında yuhıbbu (sever) ve yerdâ fiillerini tercih etmesinin, el-Kâri'a 101/7. âyetteki "İşe RÂdiye رَادِيَةً (hoşnut eden bir yaşayış) tamlamasıyla ilgili bir durum olduğu anlaşılmaktadır.

Bikâî, el-İnşirâh sûresinin maksûdunun, ed-Duhâ sûresinin sonunda zikri geçen nimetin detaylı anlatımı ve "nimeti tahdis"le (nimeti anma) neyin murat edildiğinin açıklaması olduğunu belirtmiştir. Müfessire göre nimeti tahdis ise Allah'a ibadet konusunda çaba göstererek nimete şükürle mukabelede bulunmak, ihsanda bulunması sebebiyle onun rahmetinin büyüklüğünü hatırlayarak kendisine yönelmektir. Bikâî, sûrenin konusuyla ilgili bu bilgileri verdikten sonra besmeleyi şöyle açıklamıştır:

"Emri yüce ve şanı büyük, kendisinden başka ilah olmayan ve çokça nimet veren Allah'ın, yarattıklarının hepsine cömertliğiyle bolca ihsanda bulunan -ki o, celal ve ikram sahibidir- Rahmân'ın ve saygıdeğer ehline (ehl-i hazret/iman edenlere), rahmetini tahsis ederek (onlara tahsis edilmiş makamların) en yücesine yücelten

Rahîm'in adıyla..."¹²⁷

Besmelenin buradaki tefsirinde, RAHMÂNDAN sonra efâDA (taştı, Allah bolca verdi), cûd (cömertlik) ve HALK (mahlûk) sözcükleri zikredilerek Allah'ın kerem sahibi olduğu vurgulanmış, rahîmin açıklamasında ise ehl-i HAZRET, HÂSS, RAHMET, A'LÂ (yükseltti) kelimeleri tercih edilerek Allah Teâlâ'nın sevdiği kullarını yüce makama çıkardığı ifade edilmiştir. Bikâî'nin, RAHÎM isminin medlulüne ilişkin kullandığı "en yüce makama yükseltme" ifadesini el-İnşirâh 94/4. âyeti (Senin şânını ve ününü yüceltmedik mi?) dikkate alarak oluşturmuş olması mümkündür. Ayrıca Allah lafzından sonra kullandığı "çokça nimet verme" olayının vurgulanması, sûrenin maksûduna bağlı bir husus olabilir.

¹²⁶ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 8/513 (انور لوج بوضی) * غلوی الرح بانی طي (طوبالک ان غلوی الرح بانی طي) : اءه باءه .

¹²⁷ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 8/460 (انور لوج بوضی) * غلوی الرح بانی طي (طوبالک ان غلوی الرح بانی طي) : اءه باءه .

Bikâî, el-Mü'minûn sûresinin maksûdunun, felahın müminlere tahsis edilmesi olduğunu belirttikten sonra besmeleyi "Emrin tamamı kendine mahsus olan- ki onun emrini engelleyecek kimse yoktur- Allah'ın,

beyanı iletmek (vahyi insanlara ulaştırmak) rahmetinin genelinden olan Rahmân'ın ve dilediğine imanı tahsis/bahşeden Rahîm'in adıyla..."¹²⁸ biçiminde açıklamıştır. Buradaki besmele açıklamasında da her zaman tercih ettiği belli sözcükleri ('umûm, rahmet, beyân/tebliğ, hassa, erâde, iman) kullanmıştır. Ayrıca sûre

isinin el-Mü'ninûn olması ve bu sûrede müminlerin özelliklerinden bahsedilmesi göz önünde bulundurularak RAHİM ismi tefsir edilmiş olabilir.

Bikâî'ye göre Müdessir sûresinin maksûdu kibir ehlini, helak yurduyla inzar etmeye (uyarmaya) çabalamak, günahkâr inkârcıların nefislerinde yeniden dirilişi tespit etmek ve çok bağışlayıcı olan Allah'ın hilmiyle zikir ehline müjdeye işaret etmektir. Sûre girişindeki besmele ise "Âlemlerin sahibi (el-Melik), yüce, tek ve kakhâr olan Allah'ın, var etme ve açıklama nimetini hem iyilere hem kötülere teşmil eden Rahmân'ın ve dostlarına (ehl-i asfiya) düşünebilmeyi/akletme (istibsâr) ve kalıcı yurda (dâru'l-karâr) ulaşmayı muvaffak kılan rahîm'in adıyla..."¹²⁹ şeklinde açıklanmıştır. Bikâî, burada RAHMÂN'ın tefsirinde 'amme, icâd (var etme) ve

beyân (açıklama) kelimelerini, RAHİM'in tefsirinde de HASSA fiiliyle ehl-i asfiyâ ifadesini tercih etmiştir.

Sonuç olarak Bikâî, sûrelerin başındaki bismelenin temel kavramları olan RAHMÂN ve RAHİM kelimelerini tefsir ederken belli kelime ve ifadeleri tercih etmiştir. Bu usul, aslında onun RAHMÂN ve RAHİM kelimelerine verdiği anlamla ilgilidir. Çünkü Bikâî, başından itibaren RAHMÂN ismine "Allah'ın iyi-kötü ayrımı yapmadan herkese merhamet edip lütufta bulunması", RAHİM ismine de "Allah'ın sadece razı olduğu ve sevdiği dostlarına merhamet edip lütufta bulunması" temel anlamını yansıtmak için bahsi geçen kelime ve kalıplara

başvurmuştur. Bu çerçevede RAHMÂN kelimesinden sonra Allah'ın rahmet ve lütfunun herkesi kapsadığını ifade etmek için 'amme/'amme/'umûm (geneli içine aldı/genel),¹³⁰ vesî'a (kapsadı),¹³¹ efâda (akıttı, Allah bolca verdi),¹³² ehâta (çevreledi/ihata etti),¹³³ cemî' (tüm, herkes),¹³⁴ halk/mahlûkât/halâik (mahlûkat),¹³⁵ küll (tüm, herkes),¹³⁶ istevâ (eşit odu),¹³⁷ nimet,¹³⁸ rahmet,¹³⁹ icâd (var etmek),¹⁴⁰ şemile/şümûl

¹²⁸ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 5/182 (بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ وَبِإِذْنِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ).

¹²⁹ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 8/220 (بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ وَبِإِذْنِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ أَوْ لَوْ أَنَّ اللَّهَ تَدَارَكَ بِهِ أُولُو الْأَبْصَارِ لَأَعْبَدُوهُ إِلَّا لَئِنْ سَأَلْتَهُمْ لَيَقُولُنَّ إِنَّمَا كُنَّا نَعْبُدُ آبَاءَنَا وَإِنَّمَا آبَاؤُنَا كَانُوا عَلَىٰ سَبِيلٍ سَاءٍ مَّا يَدْعُونَ).

¹³⁰ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 2/205, 384; 3/411, 498; 4/3, 117, 517; 5/129, 405; 6/3, 239; 7/148, 220.

¹³¹ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 2/3; 7/339, 432.

¹³² Bikâî, Nazmü'd-dürer, 2/579.

¹³³ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 3/181.

¹³⁴ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 3/498; 4/165; 5/4, 533; 7/3.

¹³⁵ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 4/165, 199, 243, 517; 5/4, 63, 582; 7/3, 270, 474.

¹³⁶ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 4/327, 5/229, 582.

¹³⁷ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 5/4.

¹³⁸ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 5/4, 63.

(kapsadı/kapsamak),¹⁴¹ beriyye (mahlûk),¹⁴² kerem/cûd (cömertlik),¹⁴³ beyân/beyân-ı ‘âmm/nimetü’l-beyân (açıklamak, vahyin insanlara ulaştırılıp açıklanması)¹⁴⁴ gibi kelime ve ifadeleri kullanmıştır. RAHİM

kelimesinden sonra da Allah’ın sadece sevdiklerine ve dostlarına merhamet edip ihsanda bulunduğunu vurgulamak için etemme/itmâm (tamamlamak),¹⁴⁵ nimet,¹⁴⁶ ehl-i tevfik/tevfik (muvaffakiyet),¹⁴⁷ en şâe/men ihtâra/men istafâ (dilediği/istediği kimse),¹⁴⁸ ‘ibâd (kullar),¹⁴⁹ hassa/yehussu/hâss/ihtisâs (tahsis etmek, bahşetmek),¹⁵⁰ fazl (üstünlük, edem),¹⁵¹ şerrafe (şereflendirdi),¹⁵² ehl-i vüdd/vidâd (sevgi ehli, Allah’ın sevdiği kulları),¹⁵³ yerdâ (hoşnut/razı olur)¹⁵⁴ yuhyî kulûbe ehl-i vüddihi (sevdiklerinin kalplerini ihya eden),¹⁵⁵ menne/yemunnu (nimet verdi),¹⁵⁶ ehlü’l-ıman (iman ehli),¹⁵⁷ ehlü’l-‘irfân (irfan ehli),¹⁵⁸ zirvetü’l-ihsân (ihsanın zirvesi),¹⁵⁹ letafe (nazik davrandı/merhametli oldu),¹⁶⁰ evliyâ (dostlar),¹⁶¹ encâ (kurtardı)¹⁶² enâra (aydınlattı),¹⁶³ tarîk-i cennet (cennet yolu),¹⁶⁴ ehbâb (sevdikleri, arkadaşlar),¹⁶⁵ ‘atf (şafkat),¹⁶⁶ ehl-i kerâmet (keramet ehli),¹⁶⁷ hizb/ehl-i hizb (tarafdar, Allah’a iman edenler),¹⁶⁸ ulu’l-elbâb (akıl sahipleri),¹⁶⁹ sevâb,¹⁷⁰

¹³⁹ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 5/63, 229.

¹⁴⁰ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 5/63, 129.

¹⁴¹ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 5/229, 533; 6/3; 7/474.

¹⁴² Bikâi, Nazmü’l-dürer, 6/3.

¹⁴³ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 6/67; 7/432.

¹⁴⁴ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 7/88, 148, 402.

¹⁴⁵ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 5/4; 7/339.

¹⁴⁶ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 5/4.

¹⁴⁷ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 5/4; 7/270, 291, 547.

¹⁴⁸ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 5/63, 126, 229, 291; 6/482; 7/3, 270, 339.

¹⁴⁹ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 5/63, 291.

¹⁵⁰ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 5/129, 460; 6/3, 482; 7/88, 148, 244, 339, 371.

¹⁵¹ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 5/129, 291.

¹⁵² Bikâi, Nazmü’l-dürer, 5/229; 6/200.

¹⁵³ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 5/344; 6/356; 7/62, 312, 509.

¹⁵⁴ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 5/344; 7/270, 312.

¹⁵⁵ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 5/344.

¹⁵⁶ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 5/405; 6/144.

¹⁵⁷ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 5/460.

¹⁵⁸ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 5/533.

¹⁵⁹ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 5/533.

¹⁶⁰ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 5/582.

¹⁶¹ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 5/582; 6/239, 412; 7/88.

¹⁶² Bikâi, Nazmü’l-dürer, 5/582.

¹⁶³ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 6/3.

¹⁶⁴ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 6/3.

¹⁶⁵ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 6/42.

¹⁶⁶ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 6/67.

¹⁶⁷ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 6/144, 200.

¹⁶⁸ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 7/148, 402.

¹⁶⁹ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 7/220.

¹⁷⁰ Bikâi, Nazmü’l-dürer, 7/220.

fâze/fevz (nail oldu),¹⁷¹ dâru'l-karâr (kalıcı yurt),¹⁷² ehl-i kunût (itaat ehli),¹⁷³ inkâz mine'd-dalâl (dalaletten kurtarma),¹⁷⁴ ehl-i tâat,¹⁷⁵ ehl-i kurb (Allah yakın olanlar),¹⁷⁶ asfiyâ/ehl-asfiyâ (dostlar)¹⁷⁷ gibi isim, fiil ve

ifadeleri yoğun bir şekilde kullanmıştır. Bikâî, lafzattullâhın tefsirinde de Yüce Allah'ın isim ve sıfatlarının açıklayan kelime ve ifadeleri tercih etmiştir.¹⁷⁸ Dikkat edilirse RAHMÂN kelimesinin genel, RAHİMİN de özel bir muhtevaya sahip olduğunu vurgulamak için sıklıkla yakın anlamlı kelime ve ifadeler tercih edilmiştir.

Dolayısıyla Bikâî, el-Fâtiha sûresinin tefsirinde, her bir besmeleyi başında bulunduğu sûrenin maksûduna uygun bir şekilde tefsir edeceğini belirtip bunun için bütün çabasını ortaya koymuşsa da verilen örneklerde de görüldüğü gibi yakın anlamlı kelime ve ifadeleri çokça kullanması nedeniyle birçok sûre girişindeki besmele açıklamaları anlam ve vurgu olarak birbirine benzemiştir.¹⁷⁹

Diğer taraftan Bikâî'nin kendisinden üç asır önce yaşamış olan Ömer Neseff'den etkilenecek böyle bir usulü takip etmiş olması mümkündür. Onun, Mesâ'idü'n-NAZAR isimli eserinde el-Fâtiha sûresinin âyet sayıları konusunda Ömer Neseff'nin et-Teyisir'ine atıfta bulunması,¹⁸⁰ bu hususu desteklemektedir. Aynı zamanda

Bikâî'nin besmeleyi açıklarken kafiye ve şiirsel bir metin oluşturması, onun edebî kişiliği ve şair kimliğiyle de¹⁸¹ açıklanabilir. Bununla birlikte Ömer Neseff, besmeleleri açıklama yöntemi hakkında bilgi vermediği halde, Bikâî sûre girişlerindeki her bir besmeleyi sûre maksûduna göre tefsir edeceğini belirtmiş, Ömer

Neseff'den farklı olarak Allah, RAHMÂN ve RAHİM isimlerine eklediği ve şiirsel bir metin haline getirdiği ifade ve cümleleri âyetlerden seçmemiştir. Ayrıca onun, el-Fâtiha sûresindeki RAHMÂN ve RAHİM isimleriyle ilgili kısa açıklamasında ve diğer sûrelerdeki açıklamalarında Allah'ın rahmetini dünya ve ahiretle sınırlamadığı görülmektedir.

Sonuç

Allah'ın zâtına ve sıfatlarına delalet etmesi hasebiyle bütün şeriatın hülasası niteliğinde olan besmele, peygamberler vasıtasıyla kuşaktan kuşağa aktarılan bir sünnettir. Bundan dolayı hem tefsirlerde hem de müstakil eserlerde farklı açılardan incelenmiş ve tefsir edilmiştir.

¹⁷¹ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 7/244, 402.

¹⁷² Bikâî, Nazmü'd-dürer, 7/244.

¹⁷³ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 7/291.

¹⁷⁴ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 7/312.

¹⁷⁵ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 7/370.

¹⁷⁶ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 7/402.

¹⁷⁷ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 7/474; 8/220.

¹⁷⁸ Örnek olarak bk. Bikâî, Nazmü'd-dürer, 2/3, 181, 411, 498; 3/3, 117, 165, 199; 8/508, 513.

¹⁷⁹ Adnan Arslan, "Bikâî'nin Nazmü'd-Dürer Tefsirinde Münâsebet İlimi'ne Dair Bir İnceleme: 30. Cüz Özelinde", Tefsir Araştırmaları Dergisi 5/1 (Nisan 2021), 370-372.

¹⁸⁰ Bikâî, Mesâ'idü'n-NAZAR, 1/208.

¹⁸¹ Bikâî'nin edebî yönü ve şiir kitapları için bk. Kara, Bikâî ve Tefsirindeki Metodu, 30-32, 76-80.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla tefsir tarihinde Ömer Neseî ve Bikâî dışında, sûre girişlerinde bulunan bütün besmeleleri sûrenin konusu ve muhtevasına göre kafiyeli metinler şeklinde ayrı ayrı açıklayan başka müfessir bulunmamaktadır. Ömer Neseî'nin (belki de) Kuşeyrî'den mülhem başlattığı bu usûlü, üç asır sonra Bikâî canlandırmıştır. Bu açıdan bu iki müfessirin çabalarını tefsir tarihinde bir zenginlik ve özgün bir yaklaşım olarak değerlendirmemümkündür.

Ömer Neseî, sûre girişlerinde Allah, RAHMÂN ve RAHİM lafızlarına ellezî ismiyle eklediği cümleleri, ilgili sûreden seçtiği âyet veya âyet bölümlerinden oluşturmuştur. Ancak âyetleri ilave ederken, sûrenin konusunu yansıtacak mahiyetteki âyetleri seçme gayretinde olmamıştır. Bununla birlikte kısa sûrelere geldikçe bu üç lafza iliştirilen âyetlerin, sûrelerin muhtevasını daha çok yansıttığı görülmektedir. Bu da sûrelerin hacmi ve onlarda ele alınan konu/konularla ilgili durumdur. Çünkü genelde uzun sûrelerde birbiriyle ilişkili birkaç konu işlenirken, kısa sûrelerde bir konudan bahsedilmektedir. Şu hâlde Ömer Neseî'nin öncelikli hedefinin sûrenin muhtevası hakkında bilgi vermekten ziyade, sûre tefsirine dikkatleri çeken etkili ve şiirsel bir başlangıç yapmak olduğu ifade edilebilir. Zira o, tefsirinde sûrelerin konuları hakkında düzenli bilgiler vermekle birlikte, besmeleye eklediği âyetlerle sûrelerin girişinde tespit ettiği konular arasında bir bağlantı kurmamıştır. Bikâî ise Allah, RAHMÂN ve RAHİM lafızlarına ellezî ismiyle eklediği ve şiirsel bir metin oluşturduğu cümleleri, doğrudan âyetlerden almak yerine belli kelime ve ifadeleri kullanarak kendisi oluşturmuştur. Ayrıca bahsi geçen kelime ve ifadeler vasıtasıyla RAHMÂN ve RAHİM kelimelerine bütün sûrelerde aynı anlamı vermeye ve besmeleyi de sûre maksûduna göre açıklamaya çalışmıştır. Bu sebeple Allah, RAHMÂN ve RAHİM isimlerini izah ederken ya aynı kelimeleri ya da yakın anlamlı kelimeleri ve ifadeleri sıklıkla kullanmıştır. Bu ise birbirine benzer besmele

yorumlarının ortaya çıkmasına neden olduğu gibi kafiyeli cümlelerle yapılan besmele açıklamalarıyla, söz konusu sûrenin muhtevası arasındaki münâsebetin gösterilmesini zorlaştırmıştır.

Ömer Neseî ve Bikâî'nin besmeleleri sûre muhtevasıyla açıklama çabalarının, onların Kur'ân'a bütüncül yaklaşımlarının bir parçası olduğu ifade edilebilir. Çünkü her iki müfessir de sûrelerin konusunu tespit etmenin yanı sıra sûreler arasındaki münâsebeti göstermişler ve âyetler arasındaki bağlantı ve anlam ilişkilerine değinmişlerdir. Ayrıca besmeledeki Allah, RAHMÂN ve RAHİM isimlerini kafiyeli ve şiirsel metinler şeklinde açıklama usûlü, Ömer Neseî ve Bikâî'nin şair kimlikleri ve edebi kişilikleriyle de açıklanabilir.

Sonuç olarak besmeleyi her bir sûrenin muhtevasıyla irtibatlandırarak yorumlamak, değerli bir çaba olmakla birlikte, yapılanın aynı zamanda zorlama bir iş olduğu da ifade edilebilir. Kafiyeli besmele yorumlarıyla sûrelerin muhtevaları arasında her zaman ilişki kurulamayışı da bu düşüncüyü desteklemektedir.

Kaynakça

- Akpınar, Ali. "İşârî Tefsir ve Kuşeyrî (ö.465/1072)'nin Besmele Tefsiri". *TASAVVUF: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 3/9 (2002), 53-92.
- Arslan, Adnan. "Bikâî'nin Nazmu'd-Dürer Tefsirinde Münâsebet İlmî'ne Dair Bir İnceleme: 30. Cüz Özelinde". *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 5/1 (Nisan 2021), 278-297.
- Aslantürk, Ayşe Humeyra. Ebû HAFS Ömer en-Neseffî'nin (öl. 537/1142) "et-Teyşir fi't-Tefsîr" Adlı Tefsirinin Tahlîli ve el-BAKARA Sûresi'nin Tenkidli Neşri. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1995. Aslantürk, Ayşe Humeyra. "Neseffî, Necmeddîn". *Türkiye Diyanet Vakfı İSLAM Ansiklopedisi*. 32/571-572. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Aydemir, Abdullah. "Besmele". *Diyanet İlmî Dergi [Diyanet İşleri BAŞKANLIĞI Dergisi]* 10 (1971), 82-89.
- Bedir, Ahmet. "Kuşeyrî'nin "Letâifü'l-İşârât" Adlı Tefsiri'nde "Besmele" Yorumu". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (2000), 189-213.
- "Besmele". *Temel İslam Ansiklopedisi*. ed. Tuncay Başoğlu. 1/459-460. İstanbul: İSAM Yayınları, 2019.
- Bikâî, Burhânuddîn Ebu'l-Hasan İbrahim b. Ömer. Mesâ'idü'n-NAZAR li'l-İŞRÂFİ ALÂ mekâsidi's-süver. 3 Cilt. thk. Abdüssemî' Muhammed b. Ahmed Haseneyn. Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1987.
- Bikâî, Burhânuddîn Ebu'l-Hasan İbrahim b. Ömer. Nazmü'd-dürer fi tenâsübi'l-ÂYÂT ve's-süver. thk. Abdurrezzâk Çâlib el-Mehdî. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1995.
- Bikâî, İbrahim b. Hasan. Unvânu'z-ZAMÂN bi-terâcimi's-şuyûh ve'l-akrân. thk. Hasan Habeşi. 8 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübî ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 2001.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. Büyük Tefsir Tarihi. 2 Cilt. İstanbul: Bilmen Yayınevi, ts.
- Can, Ali. "Aliyyü'l-Kârî'nin Envârü'l-Kur'ân ve Esrârü'l-Furkân Adlı Tesirinde Besmele Yorumu". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/2 (2012), 37-66.
- Can, Ali. "Ebû Saîd el-Hâdimî'nin Risâletü'l-Besmele Adlı Eserinde On Sekiz İlim Dalına Göre Besmele Yorumu". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/1 (2012), 1-73.
- Dâvûdî, Şemsuddîn Muhammed b. Ali. TABAKÂTU'l-müfessirin. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1983.
- Derman, M. Uğur - Uzun, Mustafa İsmet. "Besmele". *Türkiye Diyanet Vakfı İSLAM Ansiklopedisi*. 5/532-537. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eş'as el-Ezdî. Sünenu Ebî DÂVUD. thk. Şuayip el-Arnâvud - Muhammed Kâmil Karabelilî. 7 Cilt. Dimeşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.
- Efe, Seyfullah. Ömer Neseffî ve Ebû'l-Fütûh RÂZÎ'nin Kur'ân YorumLAMALARI. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.
- Gür, Süleyman. "Osmanlı Tefsir Geleneğinde Besmele Risaleleri Literatürü". *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 12 (Güz 2018), 405-477. <https://doi.org/10.16947/fsmia.502293>
- Güven, Şahin. "Tefsir İlminin Bir Alt Disiplini Olarak "Makâsıdu's-Süver". *BilimNAME: Düşünce Platformu* 35/1 (2018), 97-126. <https://doi.org/10.28949/bilimname.381886>
- Hamîdullah, Muhammed. İslam Peygamberi. çev. Salih Tuğ. 2 Cilt. Ankara: İmaj Yayınları, 2003.
- Harâllî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Harâllî el-Merâkeşi. Turâsu Ebî'l-HASAN el-HARÂLLÎ el-MERÂKEŞÎ fi't-tefsîr. thk. Muhemmâdî b. Abdisselâm el-Hayyâtî. b.y.: Metâbiu'n-Necâh el-Cedîde, 1997.
- Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed. Şe'nu'd-DUÂ. thk. Ahmed Yusuf ed-Dekkâk. Beyrut: Dâru's- Sekâfeti'l-Arabiyye, 1984.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. Tefsîru't-Tahrîr ve't-tenvîr. 30 Cilt. Tunus: ed-Dâru't-Tûnusiyeye li'n-Neşr, 1984.
- İbn Kutluboğa, Ebu'l-Fidâi Zeynuddîn Kâsım. Tâcu't-terâcim. thk. Muhammed Hayr Ramazan Yusuf. Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1992.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem. Lisânu'l-'Arab. thk. Abdullah Ali el-Kebîr vd. 6 Cilt. Kahire: Dâru'l-Meârif, ts.

İbnü'z-Zübeyr, Ebû Ca'fer Ahmed b. İbrâhîm el-Gırnâtî. el-Burhân fi tertibi süveri'l-Kur'ân. thk. Muhammed

Şa'bân. Fas: Vizâretü'l-Evkâf ve Ş-Şuûni'l-İslâmiyye, 1990.

Kara, Necati. "Nazmü'd-Düer". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 32/463-464. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Kara, Necati. BURHÂNUDDİM İBRÂHİM b. ÖMER el-BİKÂİ ve Tefsirindeki Metodu. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, İslâmî İlimler Fakültesi, Doktora Tezi, 1981.

Kaya, Ömer. "Bikâî'nin 'Nazmü'd-Düer'inde Yer Alan 'İhtibâk Metinleri' -Bir İnşâ Denemesi-", Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 3/3 (2000), 149-224.

Karataş, Şuayip. İMAM YA'KÛB KIRAAATININ Özellikleri ve Delilleri. Ankara: Sonçağ Akademi Yayınları, 2021.

Kaya, Ali. "Ömer Neseî'nin et-Teysîr fi't-Tersir Adlı Tefsirinde Münâsebâtü'l-Kur'ân". Ortaasya'dan Anadolu'ya

İslami İlimler. ed. Murat Şimşek vd. 818-828. Karabük: Karabük Üniversitesi Yayınları, 2021.

Kaya, Ali. "Sure Mukaddimelerinde Verilen Bilgiler Çerçevesinde Müfessirlerin 'Sure Bütünlüğü'ne Yaklaşımları (Klasik-Çağdaş Karşılaştırılması)". Mütefekkir 6/11 (2019), 33-64.

<https://doi.org/10.30523/mutefekkir.584341>

Kaya, Mehmet. "Tefsir Ekolleri Perspektifinden Kur'an'ın Çok Boyutlu Yorumu: Besmele Örneği.

Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 14/27 (2015), 83-116. <https://doi.org/10.14395/huifd.65170>

Kocabaş, Huzeyfe. Ömer Neseî ve Kitabu'l-Beyân an Garîbî'l-Kur'ân Adlı Eseri: Metin ve İnceleme. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr. el-Câmi' li Ahkâmî'l-Kur'ân. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü't-Risâle, 2. Basım, 2006.

Kuşeyrî, Ebû'l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik. Letâifu'l-işârât, thk. Abdüllatif Hasan Abdurrahmân.

Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2007.

Leknevî, Muhammed Abdülhay. el-FEVÂİDÜ'l-behiyye fi terâcimi'l-Hanefiyye. Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-İslâmî, ts.

Mevsilî, Ekrem Abdulvahhâb. el-İMÂMU'l-'ALLÂME Burhânuddîn el-BİKÂİ ve mehhecuhû fi't-tefsîr. Ürdün: Dâru'l-Feth, 2014.

Mütercim Âsım Efendi. Kâmûsu'l-Muhîr Tercümesi (el-Okyânüsü'l-Muhîr fi Tercemeti'l-KÂMÛSUL-Muhîr). haz.

Mustafa Koç-Eyyüp Tanrıverdi. 6 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013.

Neseî, Ebû Hafs Necmuddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed el-Hanefî. et-Teysîr fi't-tefsîr. thk. Mâhir Edîb Habbûş vd. 15 Cilt. İstanbul-Beyrut: Dâru'l-Lübâb, 2019.

Neseî, Necmeddin Ömer. Ömer Neseî Tefsiri-et-Teysîr fi't-tefsîr-. çev. Muhammed Coşkun. İstanbul: Yazma Eserleri Kurumu Başkanlığı, 2019.

Nuveyhîd, Âdil. Mu'cemu'l-müfessîrîn. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetu Nuveyhid es-Sekâfiyye, 3. Basım, 1988.

Özdemir, Ahmet. "İşârî (Tasavvufî) Tefsirlerde Besmele Yorumu". Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim] 20/1 (2020), 9-37. <https://doi.org/10.33420/marife.695646>

Özel, Mustafa. "Midhat Paşa'nın Besmele ve Fâtiha Tefsiri". Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim] 3/3 (2003), 269-272.

Râgıb el-İsfahânî. el-Müfredât fi Garîbî'l-Kur'ân. thk. Muhammed Seyyid Keylânî. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.

Rahmânî, Ahmed. Mesâdirü't-tefsîri'l-mevdûi. Kahire: Mektebetü Vehbe, 1989.

Sehâvî, Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed Şemsuddîn. ed-DAV'u'l-LÂMÎ li-ehli'l-KARNİ't-TÂSÎ'i. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cil, 1992.

Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed. et-Tahbîr fi'l-mu'cemi'l-kebir. thk. Munîra Nâcî Sâlim. 2 Cilt. Bağdat: y.y., 1975.

Sevgî, Ahmet. "Molla Câmi'nin Besmele Şerhi ve Türk Edebiyatına Tesirleri". Türkiyat Araştırmaları Dergisi 5 (1999), 1-50.

Seyyid Kutub. Fî zilâli'l-Kur'ân. 6 Cilt. Mısır: Dâru'ş-Şurûk, 32. Basım 1972.

Süyûtî, Abdurrahmân Celâluddîn. el-Müzhir fi ulûmî'l-luga ve envâihâ. nşr. Muhammed Ahmed Câdu'l-Mevlâ Bek vd. 2 Cilt. Beyrut: Menşûrâtü'l-Mektebeti'l-Arabiyye, 1986.

Süyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân. TABAKÂTU'l-müfessirîn. thk. Ali Muhammed Ömer. Kuveyt: Dâru'n-Nevâdir, 2010.

Süyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân. NAZMU'l-'ikyân fi A'yânî'l-A'yân. nşr. Philip Hitti Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1927.

Şen, Ziya. "İstiaze ve Besmele". Diyanet İlmî Dergi 40/1 (2004), 91-100.

Şenol, Yahya. "Hayvan Kesiminde Besmele Meselesi". İSLAM HUKUKU ARAŞTIRMALARI Dergisi 31 (2018), 491-508.

Şevkânî, Muhammed b. Ali. el-Bedru't-tâli'. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.

Topaloğlu, Bekir. "Rahmân". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 34/415-417. İstanbul: TDV Yayınları, 2007. Yılmaz, Mehmet Faik. Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet. Ankara: DİB Yayınları, 2005.

Besmelenin Sûre Muhtevasıyla Yorumu: Ömer Neseî ve Bikâî Örneği**Ali KAYA**

Dr. Öğr. Üyesi, Aksaray Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı
Asst. Prof. Dr., Aksaray University, Faculty of Islamic
Sciences, Department of Tafsir Aksaray/Turkey
kayaali72@hotmail.com
ORCID: org/0000-0003-3481-9324

The Interpretation of Basmala with the Content of the Surah: 'Umar al-Nasafî and al-Biqâ'î Example**Abstract**

Basmala is a word that phrases the meaning of reading and writing the expression of the bi-smi llâh. Beginning an action with Basmala is good decency taught by Almighty Allah to Prophet Muhammad in the first verses of the Qur'ân, as well as it is a sunnah handed down from generation to generation through prophets. In the period of Prophet Muhammad, basmala went through some stages until it took its final form. In the early periods of Islam, the expression bi-smika llâhumma was used, when the verse 17/110 of al-Isrâ' was revealed, the phrase bi-smi llâhi r-RAHMÂN was used, and when the verse 27/30 of al-Naml was revealed, the phrase bi-smi llâhi r-RAHMÂNİ r-RAHİM was used. Generally in tafsîrs (commentaries), Basmala is expounded in a detailed way at the introduction of the Surah al-Fâtiha. In addition, it has been examined from different perspectives by being carefully handled in treatise-type works independently. 'Umar al-Nasafî (d. 537/1142) and al-Biqâ'î (d. 885/1480), who are prominent with their holistic view to the Qur'ân in the history of tafsîr, not only explained the Basmala at the beginning of the Surah al-Fâtiha, but also interpreted it according to the content of the surah in all its entries. 'Umar al-Nasafî systematically showed the harmony between the surahs in his tafsîr named *AL-TAYSİR Fİ AL-TAFSİR* and gave systematical information about the subjects that make up the content of each surah. Besides, he created rhyming texts by adding the verse or parts of the verse he chose from the sura with the name *ALLAZİ* to the words Allah, RAHMÂN and RAHİM in the Basmala. Generally, he added a verse from the beginning of a surah to the word Allah, one of the verses that came after it to the name RAHMÂN, and a verse that came later to the name RAHİM. However, the general of the verses which are chosen by him is not in the content to reflect the subject(s) of the surah. Moreover, when it comes to short surahs, it is seen that the verses attached to these three words are more clearly related to the content of the surahs. This is a situation regarding the volume of the surahs and the subject(s) dealt with in them. Because, generally, while several subjects are covered in long surahs, one subject is mentioned in short surahs. On the other hand, in his tafsîr named *NAZM AL-DURAR*, al-Biqâ'î who showed the relationship between surahs, verses, and even sentences, and tried to reveal the i'JAZ (inimitability) in the arrangement of the verses of the Qur'ân revived this method, which was started by 'Umar al-Nasafî three centuries ago. However, instead of quoting directly the verses, he explained Basmala by adding rhyming sentences to the names of Allah, RAHMÂN and RAHİM, which he often used with certain words and expressions. In *Lafzatullâh's* tafsîr, he generally preferred words and expressions that explain the names and attributes of Allah, and he tried to give the same meaning to the words RAHMÂN and RAHİM in all the surahs, and to explain the Basmala according to the main aim (MAQSUD) of the surah, with the sentences formed with definite words and expressions he chose. However, the Basmala explanations in the introduction of many surahs are similar in meaning and emphasis, due to the frequent use of words and expressions with close meanings while explaining these three words. In this contribution, after giving brief

information about the tafsirs of 'Umar al-Nasafî and al-Biqâ'î, by considering the way of them explaining the basmala according to the content of the surah accompanied by examples, a comparison will be made.

Keywords

Tafsîr, Qur'ân, Basmala, 'Umar al-Nasafî, al-Biqâ'î

Besmelenin Sûre Muhtevasıyla Yorumu: Ömer Neseî ve Bikâî Örneği

Öz

Besmele, bismillâh ibaresinin okunması ve yazılmasını ifade eden bir kelimedir. Besmeleyle bir işe başlamak, Kur'ân'ın ilk inen âyetlerinde Yüce Allah'ın, Hz. Peygamber'e öğrettiği bir edep olduğu gibi peygamberler vasıtasıyla nesilden nesile aktarılan bir sünnettir. Hz. Muhammed döneminde besmele son şeklini alıncaya kadar bazı aşamalardan geçmiştir. İslâm'ın ilk dönemlerinde bismikellâhümme ifadesi, İsrâ 17/110. âyet nâzil olunca bismillâhirrahmân ve Neml 27/30. âyet inince de bismillâhirrahmânirrahîm cümlesi kullanılmıştır. Besmele genelde tefsirlerde Fâtiha sûresinin girişinde detaylı bir şekilde tefsir edilmiştir. Ayrıca müstakil olarak risale türü eserlerde özenle ele alınarak farklı açılardan incelenmiştir. Tefsir tarihinde Kur'ân'a bütüncül yaklaşımlarıyla öne çıkan Ömer Neseî (öl. 537/1142) ve Bikâî (öl. 885/1480), besmeleyi sadece Fâtiha sûresinin girişinde açıklamakla kalmamış, bütün sûre girişlerinde, sûre muhtevasına göre tefsir etmişlerdir. Ömer Neseî, et-Teysîr fi't-tefsîr isimli tefsirinde sistemli bir şekilde sûreler arasındaki uyumu göstermiş ve her bir sûrenin muhtevasını oluşturan konular hakkında düzenli bilgiler vermiştir. Bununla birlikte besmelede bulunan Allah, RAHMÂN ve RAHÎM lafızlarına sûreden seçtiği âyet veya âyet bölümlerini ellezî ismiyle ekleyerek kafiyeli metinler oluşturmuştur. Genelde Allah lafzına sûre başlarından bir âyeti, RAHMÂN ismine bundan sonra gelen âyetlerden birini, RAHÎM ismine de daha sonra gelen bir âyeti eklemiştir. Ancak seçtiği âyetlerin geneli, sûre konusu/konularını yansıtacak içerikte değildir. Bununla birlikte kısa sûrelere geldikçe bu üç lafza iliştilen âyetlerin, sûrelerin muhtevasıyla ilgisinin daha belirgin olduğu görülmektedir. Bu da sûrelerin hacmi ve onlarda ele alınan konu/konularla ilgili bir durumdur. Çünkü genelde uzun sûrelerde birkaç konu işlenirken, kısa sûrelerde bir konudan bahsedilmektedir. NAZMÜ'd-dürer isimli tefsirinde, sûreler, âyetler hatta cümleler arasındaki münâsebeti gösteren, bu vesileyle Kur'ân âyetlerinin tertibindeki i'câzı ortaya koymaya çalışan Bikâî ise kendisinden üç asır önce Ömer Neseî tarafından başlatılan bu usulü yeniden canlandırmıştır. Ancak o, doğrudan âyetlerden iktibaslar yapmak yerine, Allah, RAHMÂN ve RAHÎM isimlerine, sıklıkla kullandığı belli kelime ve ifadeler vasıtasıyla oluşturduğu kafiyeli cümleler ilave ederek besmeleyi izah etmiştir. Lafzâtullâhın tefsirinde genelde Allah Teâlâ'nın isim ve sıfatlarını açıklayan kelime ve ifadeleri tercih etmiş, seçtiği belli kelime ve ifadelerle oluşturduğu cümlelerle, RAHMÂN ve RAHÎM kelimelerine bütün sûrelerde aynı anlamı vermeye ve besmeleyi sûrenin temel hedefine (maksûd) göre izah etmeye çalışmıştır. Ancak bu üç lafzı açıklarken yakın anlamlı kelime ve ifadeleri çokça kullanması nedeniyle birçok sûre girişindeki besmele açıklamaları anlam ve vurgu olarak birbirine benzemiştir. Bu çalışmada, Ömer Neseî ve Bikâî'nin tefsirleri hakkında kısa bilgi verildikten sonra örnekler eşliğinde besmeleyi sûre muhtevasına göre açıklama tarzları ele alınarak mukayese yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler

Tefsir, Kur'ân, Besmele, Ömer Neseî, Bikâî

Giriş

Besmele (بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ), dehrace (رَجْعٌ) vezninde dörtlü b-s-m-l (بِسْمِ) filinin mastarıdır ve bismillâh (بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ)

ifadesini yazmak ve okumak anlamını ifade eden menhût¹ bir kelimedir.² Bir işe besmeleyle başlamak, Kur'ân'ın ilk inen âyetlerinde, Yüce Allah'ın, Hz. Peygamber'e vahyettiği bir edeptir.³ Söz konusu âyetlerde, ikra' bismi

Rabbikellezî   لَكَ   بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ ifadesiyle⁴ Hz. Peygamber'den, kendisini yaratan rabbi adına
HALAK/حَالِكٌ   ذِي   okuması istenir.

İbn Âşûr (öl. 1973), bismelenin, Hz. İbrahim'in devrinden itibaren "peygamberlerin dillerinde olan söz"ün mürâdifi, dolayısıyla onun hanîfliğin kelamı olduğunu ifade eder. Akabinde bu düşüncüyü temellendirmek için bazı âyetleri⁵ zikrettikten sonra Hz. Süleyman'ın da Sebe Kraliçesi'ne gönderdiği mektuba, Hz. İbrahim

döneminden miras kalan bu sünnete uyarak besmeleyle⁶ başladığını, Yüce Allah'ın da bu sünneti İslâm'la ihya ettiğini belirtir.⁷ Bununla birlikte bismelenin çok daha önce Hz. Nûh'un döneminde bilindiğini ifade etmek mümkündür. Nitekim Hz. Nûh kıssasının işlendiği bir bağlamda bulunan Hûd 11/41. âyette, Hz. Nûh'un inşa

ettiği geminin gitmesinin ve durmasının Allah'ın adıyla (bismillâhi mecrâhâ ve   جِمْ   بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ) olacağı
mürsâhâ/مُرسَاةٍ   ذِي   okunacağı

ifade edilmiştir.⁸ Buna göre bir işe besmele ile başlamanın, peygamberler aracılığıyla nesilden nesile aktarılan bir sünnet olduğu ifade edilebilir. Ayrıca bazı âlimler, Allah'ın zâtına ve sıfatlarına delalet etmesi hasebiyle bismelenin bütün şeriati ihtiva ettiğini belirtmişlerdir.⁹

Hz. Muhammed döneminde besmele son şeklini alıncaya kadar bazı aşamalardan geçmiştir. Buna göre

İslâm öncesinde olduğu gibi İslâm'ın ilk dönemlerinde de bismikellâhümme (بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ) ifadesi kullanılmıştır.

¹ Naht, edebî bir terim olarak iki kelimeyi muhtasar bir şekilde söylemek anlamına gelir ve bir tür ihtisardır. Arap dilinde bu ihtisar olayına menhût denir. Marangozun iki tahtayı yontarak tek bir parça haline getirmesi gibi iki kelimenin ihtisar edilerek tek kelimeyle ifade edilmesi olayıdır. LÂ HAVLE VELÂ KUVVETE İLLÂ BILLÂH cümlesinin HAVKALE, el-HAMDU LİLLÂH cümlesinin HAMDELE sözcükleriyle anlatılması gibi. (Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kurtubî, el-CÂMİ' li AHRÂMİ'l-Kur'ân, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006), 1/150-151; Abdurrahmân Celâluddîn es-Süyûtî, el-Müzhir fi ulûmî'l-luga ve envâihâ, nşr. Muhammed Ahmed Câdu'l-Mevlâ Bek vd. (Beyrut: Menşûrâtu'l-Mektebeti'l-Arabiyye, 1986), 1/482-483; Mütercim Âsım Efendi, KÂMÛSU'l-Muhît Tercümesi (el-Okyanûsu'l-Muhît fi Tercemeti'l-KÂMÛSUL-Muhît), haz. Mustafa Koç - Eyyüp Tanrıverdi (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013), 5/4351. Ayrıca bk. "Besmele", Temel İslam Ansiklopedisi, ed. Tuncay Başoğlu (İstanbul: İSAM Yayınları, 2019), 1/459-460).

² Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, Lisânu'l-Arab, thk. Abdullah Ali el-Kebîr vd. (Kahire: Dâru'l-Meârif, ts.), 1/286; Mütercim Âsım Efendi, KÂMÛSU'l-Muhît Tercümesi, 5/4351. Ayrıca bk. Şuayip Karataş, İMAM YA'KÛB KIRÂATININ Özellikleri ve Delilleri (Ankara: Sonçağ Akademi Yayınları, 2021), 55.

³ Seyyid Kutub, Fî zilâli'l-Kur'ân (Mısır: Dâru's-Şurûk, 1972), 1/21.

⁴ el-'Alak 96/1.

⁵ "Babacığım! Allah tarafından sana azap dokunup da şeytanın yakını olmandan korkuyorum." (Meryem 19/45) "İbrahim: Selâm

SANA (esen kal) dedi, Rabbimden senin için mağfiret dileyeceğim. Çünkü o BANA karşı çok lütfkârdır.” (Meryem 19/47)

“...Tevbemizi kabul et; zİRA tövbeleri çokÇA KAbul eden, çok merhametli olan ANCAK sensin.” (el-Bakara 2/128)

⁶ en-Neml 27/30.

⁷ Muhammed Tâhir İbn Âşûr, Tefsiru't-Tahrîr ve't-tenvîr (Tunus: ed-Dâru't-Tûnusiyye li'n-Neşr, 1984), 1/151.

⁸ Hûd 11/41.

⁹ Kurtubî, el-Câmi', 1/142.

ESKİYENİ

Mekke döneminde müşriklerin Müslümanlarla ilişkilerini yasaklayan boykot metninde bulunması,¹⁰ Hudeybiye antlaşmasında Hz. Peygamber'in, müşrik tarafının ısrarı üzerine bismillâhirRAHMÂNIRRAHÎM yerine bismikellâhumme ibaresini kabul etmesi,¹¹ bu ifadenin erken dönemde kullanıldığını gösterir. eş-Şa'bi (öl. 104/722) ve el-A'meş'e (öl. 148/765) atfedilen bir rivayete göre Hz. Peygamber bismillâh şeklinde yazması için emredilinceye kadar bismikellâhümme ifadesini kullanmıştır. el-İsrâ 17/110. âyet¹² nazil olunca bismillâhirRAHMÂN ibaresini, en-Neml 27/30. âyet¹³ inince de bismillâhirRAHMÂNIRRAHÎM cümlesini yazmıştır.¹⁴ Bir rivayette ise Hz. Peygamber'in en-Neml 27/30. âyet nazil oluncaya kadar bismillâhirRAHMÂNIRRAHÎM ifadesini kullanmadığı ifade edilmiştir.¹⁵

Rahmân kelimesi yalnız Allah için kullanılır. Çünkü sadece Allah rahmetiyle her şeyi kuşatmıştır. RAHÎM ise Allah'ın dışındaki varlıklar için de kullanılır.¹⁶ Yaygın kanaate göre RAHMÂN bu dünyada herkesi, RAHÎM ise ahirette sadece müminleri içine alan ilâhî rahmeti ifade eder.¹⁷ Nitekim Hattâbî (öl. 388/998), RAHMÂN'ın, bütün mahlûkâtın rızıklarını temin eden ve maslahatlarını karşılayan geniş rahmet sahibi anlamına geldiğini ifade eder. Dolayısıyla bu rahmet hem mümini hem de kafiri içine almaktadır. RAHÎM ise sadece müminlere mahsustur. el-Ahzâb 33/43. âyette Allah Teâlâ'nın müminlere karşı çok merhametli olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca başka bir âyette¹⁸ rızık ve geçimlik (ma'îşet), rahmet olarak isimlendirilmiştir.¹⁹ Bununla birlikte RAHMÂN ve RAHÎM isimlerinin, her iki dünya için geçerli, ancak belirgin etkileri bakımından bir hususiliğe sahip oldukları da ifade edilebilir. Çünkü Yüce Allah'ın sıfatlarını zaman yönünden sınırlandırmak mümkün değildir. Bu yorum, birçok âlimin savunduğu "rahmân ve rahîm kelimeleri arasında anlam farkının olmadığı"na dair görüşe de uymaktadır.²⁰

¹⁰ M. Uğur Derman - Mustafa İsmet Uzun, "Besmele", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/532-533.

¹¹ Kurtubî, el-Câmi', 1/160; Muhammed Hamidullah, İslam Peygamberi, çev. Salih Tuğ (Ankara: İmaj Yayınları, 2003), 1/256;

Derman-Uzun, "Besmele", 5/532-533.

¹² "De ki: 'İster Allah deyin ister RAHMÂN deyin. Hangisini deseniz olur. Çünkü en güzel isimler ONA HASTIR.' NAMAZINDA yüksek sesle okuma; ONDA SESİNİ FAZLA DA KISMA, ikisinin ARASI bir yol tut."

¹³ "Mektup Süleyman'dandır, rahmân ve rahîm olan Allah'ın ADIYLA (BAŞLAMAKTA) dır."

¹⁴ Kurtubî, el-Câmi', 1/144.

¹⁵ Ebû Dâvud Süleyman b. el-Eş'as el-Ezdî, Sünenu Ebî DÂVUD, thk. Şuayyip el-Arnâvud - Muhammed Kâmil Karabelîf (Dimeşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009), "Kitabu's-Salât", 124. Ayrıca bk. Kurtubî, el-Câmi', 1/144.

¹⁶ Râgib el-İsfahânî, el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'an, thk. Muhammed Seyyid Keylânî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 191-192. Ayrıca bk. Kurtubî, el-Câmi', 1/163.

¹⁷ Bekir Topaloğlu, "Rahmân", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/416.

¹⁸ "Rabbinin rahmetini onlar mı paylaşıyorlar? Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz paylaştırdık. Birbirlerine iş gördürmeleri için kimini ötekine derecelerle üstün kıldık. Rabbinin rahmeti onların biriktirdikleri şeylerden daha hayırlıdır." (ez- Zuhuruf 43/32)

¹⁹ Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed el-Hattâbî, Şe'nu'd-DUÂ, thk. Ahmed Yusuf ed-Dekkâk (Beyrut: Dâru's-Sekâfeti'l-

Arabiyye, 1984), 38.

²⁰ Topaloğlu, "Rahmân", 34/416.

Besmele genelde tefsirlerde Fâtiha sûresinin girişinde detaylı bir şekilde tefsir edilmiştir. Bunun yanı sıra müstakil olarak risale türü eserlerin konusu olmuş ve farklı dönemlerde ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir.²¹ Akademik olarak bismelenin işârî yorumu,²² besmele ve istiâzenin fikhî ve kıraat yönü²³ ile farklı tefsir ekollerine göre yorumunun ele alındığı²⁴ çalışmalar da yapılmıştır. Bu çalışma ise tefsir tarihinde Kur'ân'a bütüncül yaklaşımlarıyla dikkat çeken Ömer Neseffî ve Bikâî'nin, sûre muhtevası ve konusunu dikkate alarak besmeleyi yorumlama çabaları üzerine yoğunlaşmayı hedeflemektedir. Görebildiğimiz kadarıyla bu iki müfessir sûre başlarındaki besmeleleri, ilgili sûrenin muhtevasına/konusuna göre farklı şekillerde kafiyeli cümlelerle tefsir etmeye çalışmışlardır.²⁵

1. Ömer Neseffî'nin et-Teysîr fi't-tefsîr'i ve Besmele Yorumu

Ömer Neseffî'nin²⁶ et-Teysîr fi't-tefsîr adlı tefsiri, 2019 yılında bir kısım araştırmacı tarafından tahkik edilerek on beş cilt halinde yayımlanmıştır.²⁷ Ayrıca bu eser, Türkiye Yazma Eserleri Kurumu tarafından

²¹ Geniş bilgi için bk. Süleyman Gür, "Osmanlı Tefsir Geleneğinde Besmele Risaleleri Literatürü", FSM İLMI ARAŞTIRMALAR İNSAN ve Toplum Bilimleri Dergisi 12 (Güz 2018), 405-477; Ali Can, "Ebû Saîd el-Hâdimî'nin Risâletü'l-Besmele Adlı Eserinde On Sekiz İlim Dalına Göre Besmele Yorumu", Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 14/1 (2012), 1-73; Ali Can, "Aliyyü'l-Kârî'nin Envârü'l-Kur'ân ve Esrârü'l-Furkân Adlı Tesirinde Besmele Yorumu", Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 14/2 (2012), 37-66; Mustafa Özel, "Midhat Paşa'nın Besmele ve Fâtiha Tefsiri", Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim] 3/3 (2003), 269-272; Ahmet Sevgi, "Molla Câmi'nin Besmele Şerhi ve Türk Edebiyatına Tesirleri", Türkiyat Araştırmaları Dergisi 5 (1999), 1-50.

²² bk. Ahmet Özdemir, "İşârî (Tasavvufî) Tefsirlerde Besmele Yorumu", Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim] 20/1 (2020), 9-37; Ali Akpınar, "İşârî Tefsir ve Kuşeyrî (öl. 465/1072)'nin Besmele Tefsiri", TASAVVUF: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi 3/9 (2002), 53-92; Ahmet Bedir, "Kuşeyrî'nin "Letâifu'l-İşârât" Adlı Tefsiri'nde "Besmele" Yorumu", HARRAN ÜNİVERSİTESİ İLAHIYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ 6 (2000), 189-213.

²³ Abdullah Aydemir, "Besmele", Diyanet İlmî Dergi [Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi] 10 (1971), 82-89; Ziya Şen, "İstiaze ve Besmele", Diyanet İlmî Dergi 40/1 (2004), 91-100; Yahya Şenol, "Hayvan Kesiminde Besmele Meselesi", İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi 31 (2018), 491-508.

²⁴ Mehmet Kaya, "Tefsir Ekolleri Perspektifinden Kur'an'ın Çok Boyutlu Yorumu: Besmele Örneği", Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 14/27 (2015), 83-116.

²⁵ Ashında sûrelerin girişinde besmeleyi farklı şekilde yorumlama usulünü ilk başlatan müfessirin Kuşeyrî (öl. 456/1072) olduğu söylenebilir. Ancak o, Letâifu'l-İşârât'ta sadece besmelelerdeki bismillâh ifadesini işari tefsirin ilkeleri çerçevesinde yorumlamış; Allah, RAHMÂN ve RAHİM isimlerini ayrı ayrı ve kafiyeli cümlelerle izah etmemiştir. Bu sebeple bu çalışmanın kapsamına dâhil edilmemiştir. Geniş bilgi için bk. Ebu'l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik el-Kuşeyrî, Letâifu'l-İşârât, thk. Abdüllatîf Hasan Abdurrahmân (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2007); Akpınar, "İşârî Tefsir ve Kuşeyrî (ö.465/1072)'nin Besmele Tefsiri", 72-91.

²⁶ Ebû Hafs Necmuddîn Ömer en-Neseffî, 461/1068 tarihinde Ceyhun nehri ile Semerkant arasında yer alan Neseff şehrinde

dünyaya gelmiştir. İlk eğitimini burada almıştır. Neseffî'nin hayatıyla ilgili fazla bilgi yoktur. Ancak hocaları, yetiştirdiği öğrencileri ve yüksek itibarı, onun ilme değer verilen ve birçok âlimin bulunduğu bir çevrede yaşadığını göstermektedir. Hocaları arasında Hanefî fakihleri ve Mâturîdî kelamcıları olduğu gibi öğrencileri arasında da Hanefî fikhının önemli âlimleri vardır. 537/1142 senesinde Semerkant'ta vefat etmiştir. Ömer Neseffî hem yaşadığı dönemde hem de daha sonraki dönemlerde âlimlerin övgüsüne mazhar olmuş, samimiyeti ve birikimi takdir edilmiştir. Bununla birlikte hadis rivayeti konusunda Sem'ânî (öl. 562/1166) tarafından tenkit edilmiştir. Kelâm, fıkûh, usûl ve tefsir başta olmak üzere birçok alanda eser kaleme almıştır. Geniş bilgi için bk. Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed es-Sem'ânî, et- Tahbîr fi'l-mu'cemi'l-kebir, thk. Munîra Nâcî Sâlim (Bağdat: y.y., 1975), 1/527-528; Ebu'l-Fidâi Zeynuddîn Kâsım b. Kutluboğa, Tâcu't-terâcim thk. Muhammed Hayr Ramazan Yusuf (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1992) 219-220; Celâluddîn es-

eleştirmeli-metin çeviri şeklinde neşredilmeye başlanmıştır.²⁸ Hacimli bir tefsir olan et-Teysîr, isminden de anlaşıldığı gibi kolay ve anlaşılır olmasıyla dikkat çekmektedir.

Ömer Neseî, et-Teysîr'de, sûrelerin kimliği hakkında bilgiler vererek tefsire başlamaktadır. Bu çerçevede her sûreye besmeledeki Allah, RAHMÂN ve RAHİM lafızlarına sûre içinden seçtiği âyet veya âyet bölümlerini, ellezî ismiyle ekleyerek kafiyeli bir giriş yapmaktadır. Daha sonra sûre faziletiyle ilgili rivayetleri zikretmekte, sûrenin Mekki-Medenî özelliği hakkında bilgi vermekte ve sûrenin kaç kelime ve harften oluştuğunu belirtmektedir. Devamında tefsirini yaptığı sûrenin baş tarafı ile bir önceki sûrenin sonu arasındaki münâsebete (intizâma) değinmekte ve peş peşe gelen sûrelerin konuları ve muhtevaları hakkında bilgi vermektedir. Sûreler ve âyetler arasındaki münâsebeti ifade etmek için genelde intizâm²⁹ sözcüğünü kullanan Neseî'nin, âyetler arasındaki bağlantıyı göstermek için yer yer ittisâl³⁰ kelimesini tercih ettiği görülmektedir.³¹

Ömer Neseî âyetleri tefsir ederken de belli bir usûlü takip etmektedir. Âyetleri kelime kelime tahlil etmekte, bu bağlamda öncelikle âyetlerin lügat anlamını açıklamakta, kelimeyle ilgili sahâbe, tâbiîn ve diğer âlimlere ait bir görüş varsa zikretmekte, başka bir yorum yoksa dilcilerin görüşleriyle ayeti izah etmektedir. Ayrıca kıraat farklılıklarına temas etmekte, varsa âyetin iniş sebebi hakkında bilgi vermekte ve bazı kelimelerin i'râbına değinmektedir. Âyetlerin sonunda ise Kuşeyrî (öl. 465/1072) gibi tasavvuf ehlinin görüşlerine yer vermekte, kelamla ilgili olarak da başta İmam Mâturîdî (öl. 333/944) olmak üzere birçok âlimden alıntılar yapmaktadır.³² Ömer Neseî, bu tertip ile başladığı tefsirinde, âyetin konusu dışına çıkmadan

Süyûtî, TABAKÂTU'l-müfessirîn, thk. Ali Muhammed Ömer (Kuveyt: Dâru'n-Nevâdir, 2010), 88; Muhammed Abdülhay el- Leknevî, el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye (Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-İslâmî, ts.) 149-150; Şemsuddîn Muhammed b. Ali ed-Dâvûdî, TABAKÂTU'l-müfessirîn (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1983), 2/7-9; Ayşe Humeyra Aslantürk, "Neseî, Necmeddîn", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/571; Ayşe Humeyra Aslantürk, Ebû Hafs Ömer en-Neseî'nin (öl. 537/1142) "et-Teysîr fi't-Tefsîr" Adlı Tefsirinin Tahlili ve el-BAKARA Sûresi'nin Tenkidli Neşri (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1995), 15-34; Seyfullah Efe, Ömer Neseî ve Ebû'l- Fütûh RÂZÎ'nin Kur'ÂN YORUMLAMALARI (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013), 17- 20; Ebû Hafs Necmuddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Neseî el-Hanefî, et-Teysîr fi't- tefsîr (Muhakkikin önsözü), thk. Mâhir Edîb Habbûş (İstanbul - Beyrut: Dâru'l-Lübâb, 2019), 1/11-32; Necmeddîn Ömer en-Neseî, Ömer Neseî Tefsiri-et- Teysîr fi't- tefsîr- (Çevirenin önsözü), çev. Muhammed Coşkun (İstanbul: Yazma Eserleri Kurumu Başkanlığı, 2019), 1/9; Ali Kaya, "Ömer Neseî'nin et-Teysîr fi't-Tersir Adlı Tefsirinde Münâsebâtü'l-Kur'ân", ORTAASYA'DAN ANADOLU'YA İslami İlimler, ed. Murat Şimşek vd. (Karabük: Karabük Üniversitesi Yayınları, 2021), 820-821.

²⁷ Ebû Hafs Necmuddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Neseî el-Hanefî, et-Teysîr fi't- tefsîr, thk. Mâhir Edîb Habbûş vd. (İstanbul-Beyrut: Dâru'l-Lübâb, 2019)

²⁸ Bu tefsirin 2 cildi yayınlanmıştır. bk. Necmeddin Ömer en-Neseî, et-Teysîr fi't- tefsîr (Ömer Neseî Tefsiri), ed. Muhammed Coşkun (İstanbul: Türkiye Yazma Eserleri Kurumu Başkanlığı, 2019)

²⁹ bk. Neseî, et-Teysîr, 11/81-82, 187-188.

³⁰ Bakara 2/180. âyetin, önceki âyetle olan anlam irtibatını gösterirken ittisâl sözcüğünü kullanmaktadır. bk. Neseî, et- Teysîr, 3/77.

³¹ Ali Kaya, "Ömer Neseî'nin et-Teysîr fi't-Tersir Adlı Tefsirinde Münâsebâtü'l-Kur'ân", 821, 824-825.

³² Efe, Ömer Neseî ve Ebû'l-Fütûh RÂZÎ'nin Kur'ÂN YORUMLAMALARI, 58-59. Ayrıca bk. Aslantürk, Ebû Hafs Ömer en-Neseî, 83-84.

açıklamaları sürdürmekte,³³ âyetleri tefsir ederken başlıklar açmamakla birlikte, düzenli bir şekilde kullandığı belli kalıp ve ifadelerle bölümleri birbirinden ayırmaktadır.³⁴

Ömer Neseî, tefsirinin mukaddimesinde yararlandığı kaynaklar hakkında bilgi vermemekle birlikte, kullandığı bazı ifadelerle bilgi kaynaklarına işaret etmiştir.³⁵ Ayrıca atıf yaparken zikrettiği isimler, onun tefsirinin kaynaklarını öğrenme konusunda yardımcı olmaktadır. Âyetleri öncelikle hadisle açıklayan Ömer Neseî'nin tefsirinin esas rivayet kaynağını sahabe ve tabiinin görüşleri oluşturmuştur.³⁶ Bununla birlikte o, İmam Mâturîdî'nin Te'vîlâtü'l-Kur'ân'ı ve Kuşeyrî'nin Letâifu'l-işârât'ı başta olmak üzere çeşitli tefsirler ve lügatlerden istifade ederek tefsirini kaleme almıştır.³⁷ Özellikle Te'vîlât ve Letâifu'l-işârât'ın temel kaynakları olması hasebiyle et-Teysîr'in Hanefî-Mâturîdî ile tasavvuf geleneğini birleştiren bir metin olduğu ifade edilebilir.³⁸

Ömer Neseî'nin tefsirle ilgili diğer eseri el-Ekme'lü'l-Atvel'in nüshalarının Kahire'deki Hidîviyye Kütüphanesi'nde bulunduğu ve dört cilt olduğu ifade edilmektedir.³⁹ Bundan başka onun Tefsîr-i Neseî isimli Farsça bir tefsiri⁴⁰ ve Kitabu'l-beyân 'AN ĞARİBİ'L-KUR'ÂN adında Kur'ân kelimelerini konu edinen bir kitabı vardır.⁴¹

1.1. Ömer Neseî'nin Besmele Yorumu

Ömer Neseî, et-Teysîr'in mukaddimesinde istiâzeyi tefsir ederken Allah özel isminin kökeni hakkında detaylı bilgiler verir. Allah lafzının, Yüce Allah'ın en büyük ismi (ism-i a'zam) olduğunu ve "yoktan var etmeye gücü yeten" anlamına geldiğini belirtir. Akabinde kîle (söylendi, denildi) ifadesiyle bu lafzın anlamına dair

³³ Neseî, et-Teysîr (Muhakkikin önsözü), 1/73-74; Neseî, Ömer Neseî Tefsiri (Çevirenin önsözü), 1/18.

³⁴ Ömer Neseî, tefsirinde ve'n-tizâmuhâ bimâ kableha (bu sûrenin/âyetin önceki sûre/âyetle olan anlam ilişkisi), ve emmâ tefsîruhâ (tefsirine gelince), kıssatu nüzûlihâ (nüzûl hikâyesi), ve kurie (şöyle okundu/kıraatle ilgili), ve delletü'l-âyetu ala... (bu âyet, şu konuya/olaya delalet etti), ve kâle ehlü'l-ma'rife (tasavvuf ehli şöyle dedi) gibi ifadelerini sıklıkla kullanmaktadır. bk. Neseî, Ömer Neseî Tefsiri (Çevirenin önsözü), 1/18.

³⁵ Ömer Neseî, kâle'l-müfessirîn, kâle ehlu'l-luga, kâle ba'du ehli'l-ma'rife ve kâle ba'du ehli'l-luga gibi cümlelerle nakillerde bulunmuştur. (Aslantürk, Ebû Hafs Ömer en-Neseî, 84-85)

³⁶ Aslantürk, Ebû Hafs Ömer en-Neseî, 84-85. Ayrıca bk. Kaya, "Ömer Neseî'nin et-Teysîr fi't-Tersir Adlı Tefsirinde Münâsebâtü'l-Kur'ân", 822.

³⁷ Geniş bilgi için bk. Aslantürk, Ebû Hafs Ömer en-Neseî, 84-124; Neseî, et-Teysîr (Muhakkikin önsözü), 1/73-77. Ayrıca bk. Neseî, Ömer Neseî Tefsiri (Çevirenin önsözü), 1/20-24; Kaya, "Ömer Neseî'nin et-Teysîr fi't-Tersir Adlı Tefsirinde Münâsebâtü'l-Kur'ân", 822.

³⁸ Neseî, Ömer Neseî Tefsiri (Çevirenin önsözü), 1/23.

³⁹ Aslantürk, Ebû Hafs Ömer en-Neseî, 27; Efe, Ömer Neseî ve Ebû'l-Fütûh Râzî'nin Kur'ân Yorumlamaları, 19; Neseî, Ömer Neseî Tefsiri (Çevirenin önsözü), 1/11.

⁴⁰ Aslantürk, Ebû Hafs Ömer en-Neseî, 28; Efe, Ömer Neseî ve Ebû'l-Fütûh Râzî'nin Kur'ân Yorumlamaları, 19.

⁴¹ Bu kitap yüksek lisans tezi olarak tahkik edilmiştir. bk. Huzeyfe Kocabaş, Ömer Neseî ve Kitabu'l-Beyân an Ğarîbî'l-Kur'ân Adlı Eseri: Metin ve İnceleme (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018).

görüşleri sıralar ve müştak olup olmadığı konusunda âlimler arasında ihtilaf olduğunu belirtir.⁴² Besmeleyi açıklarken de ilk önce be harfinin anlamı ve işlevi hakkında bilgi verir. Benin ilsâk (bitişme) ve tazmîn (içine alma/kapsama) harfi olduğunu ifade ettikten sonra onun işleviyle ilgili beş yorum aktarır.⁴³ Beden sonra isim kelimesinin okunuşunda dört lügat (lehçe) olduğunu ve onun “yüksek oldu, yüceldi” (‘ALÂ) anlamına gelen semâ-yesmû-sumuvv ve semâ/semiye-yesmî-sumiyy fiilinden türediğini ifade eder. Ayrıca ismin, veseme-yesimu fiilinden ürediğini savunuların hata ettiklerini belirterek isim sözcüğünün besmeleye dâhil olmasıyla ilgili görüşlere değinir.⁴⁴

Ömer Neseî, RAHMÂN ve RAHÎM kelimeleri hakkında da detaylı bilgiler verir. Bu bağlamda öncelikle RAHMÂN ve RAHÎMİN rahmet kelimesinden türetildiğini, “Allah’ın rahmeti”nin, ehline (rahmet ehline) hayır murat etmesi anlamında geldiğini ifade eder. Devamında “Allah’ın kuluna olan rahmeti”nin mahiyeti ve anlamına dair farklı açıklamalara yer verir.⁴⁵ Rahmet ve Allah’ın RAHMETİ konusundaki bu bilgilerden sonra RAHMÂN ve RAHÎM isimlerinin tefsiriyle ilgili selef ve halefin birçok yorumunu tek tek zikreder. Bu çerçevede ilk önce Ebu Saîd el-Hudrî’ye dayandırılan bir rivayette, Hz. İsa’nın “Rahmân, dünyanın Rahmânı (RAHMÂNÜ’D-DÜNYÂ), rahîm ise ahiretin rahîmi (RAHÎMÜ’L-AHİRE)” şeklinde buyurduğunu aktarır. Sonra bununla aynı muhtevadaki diğer yorumları zikreder. Ancak bu yorumlar arasında bir tercihte bulunmaz.⁴⁶

⁴² Neseî, et-Teysîr, 1/25-26. Halil b. Ahmed, nahivcilerden Zeccâc, müfessirlerden Hüseyin b. El-Fadl el-Cebelî, fıkıh imamlarında Muhammed b. Hasan, hadisçilerden Şâfî ve başka bir grup âlim, Allah lafzının türememiş (gayr-ı müştak) olduğunu savunmuş ve bu lafzın Allah Teâlâ’ya ait ve sadece onun özel ismi olduğunu ifade etmiştir. Ömer Neseî, Allah lafzının müştak olduğuna dair on görüş aktarmıştır. Geniş bilgi için bk. Neseî, et-Teysîr, 1/25-32.

⁴³ Ömer Neseî’nin benin işleviyle ilgili sıraladığı yorumlar şöyledir: 1-Be, öncesinde (istiazede) bulunan eûzu billah ile

ilişkilidir. Bu durumda besmele eûzu bismillâhi şeklinde takdir edilir. 2-Be, besmeleyi gizli bir emir veya bildirimle (ihbâr) bağlar. Bu durumda emirle ilgili ibde’ (başla) ve ibdeû (başlayın), bildirimle ilgili ebdeu ene (ben başlıyorum/başlarım) veya nebdeu NAHNU (biz başlıyoruz/başlarız) takdir edilir. Öncesine (eûzu) uyumu açısından ebdeu şeklinde yani ihbari bir fiil takdir etmek daha münasiptir. 3-Benin anlamı “Allah’ın ismiyle bereket, uğur, sebat ve yardım dilerim” şeklindedir. 4-Be, “olan” ve “olacak” her şey Allah’ın adıyla (olur), anlamını katar. 5-Be, HÂZÂ bismillâhi şeklinde gizli bir mübtedanın haberidir. en-Nûr 24/1. âyet ve Sâd 38/29. âyetlerinde de buna benzer ifade ve cümleler vardır. bk. Neseî, et-Teysîr, 1/43.

⁴⁴ Neseî, et-Teysîr, 1/47-51.

⁴⁵ Neseî, “Allah’ın kuluna merhameti”nin anlamı/mahiyeti konusunda “kuluna, hak etmediği mükafatı vermesi ve müstahak olduğu azabı ondan uzaklaştırması”, “azaba layık olanı terk etmesi (cezalandırmaması)”, “muhtaç olana iyilikte bulunması” ve “şefkat” şeklide dört yorum zikreder. bk. Neseî, et-Teysîr, 1/51.

⁴⁶ Bu bağlamda Neseî sahabe, tabiîn ve diğer âlimlere atfettiği “dünya ehline (merhamet etmesiyle) rahmân, ahiret ehline (rahmet etmesiyle) rahîm”, “kullarının dünyevi ihtiyaçlarını karşılaması itibariyle rahmân, onların ahiretteki maslahatlarını yerine getirmesiyle rahîm”, “dünya nimetleri vermesi açısından rahmân, ahiret nimeti vermesi itibariyle rahîm”, “nefislere merhamet etmesiyle rahmân, kalplere merhamet etmesiyle rahîm”, “verdiği nimetlerle rahmân, ihsanlarla rahîm”, ateşten kurtarmasıyla rahmân, cennetlere sokmasıyla rahîm”, “sıkıntılarını gidermesiyle rahmân, günahları bağışlamasıyla rahîm”, “yolu açıklamasıyla rahmân, kurtarması ve muvaffak kılmasıyla rahîm”, “rızkı vererek iyi-kötü herkese şefkat göstermesiyle rahmân, özellikle müminlere merhametiyle rahîm”, “lütfuyla bütün kullarına şefkat göstermesiyle rahmân, itaat ehline/kendine itaat edene şefkat etmesiyle rahîm”, “bütün yaratıklara merhamet etmesiyle rahmân, sadece dostlarına merhamet etmesiyle rahîm” şeklindeki görüşlere yer verir. bk. Neseî, et-Teysîr, 1/51-55.

Ömer Neseî, tefsirinin mukaddimesinde RAHMÂN ve RAHÎM isimlerini farklı açılardan yorumlamayı ve değişik görüşleri aktarmayı sürdürür. Bu çerçevede RAHMÂN ve RAHÎM sözcüklerinin kalıp olarak özellikleri ve ifade ettiği anlamlara dair çeşitli görüşleri aktarır.⁴⁷ Aynı sıfattan alınmakla birlikte RAHMÂN ve RAHÎM isimlerinin birlikte zikredilmelerinin amacıyla ilgili dört yoruma yer verir.⁴⁸ Besmelede önce Allah, sonra

RAHMÂN sonra da RAHÎM isimlerinin gelme nedeni hakkındaki farklı görüşleri zikreder.⁴⁹ Allah'ın eşyayı ulûhiyet

ile yarattığını ve rahmetiyle tuttuğunu; dünyada ve ahirette, öncekilere ve sonrakilere verilen bütün nimetlerin ancak onun rahmeti ile tezahür ettiğini belirten Neseî, bu bağlamda önce peygamberlerin Kur'ân'daki dualarında rahmetin kullanımı, sonra da Kur'ân'ın genelinde rahmet kelimesinin zikredilmesi hakkında âyetlerin şahitliğiyle detaylı bilgiler verir.⁵⁰ Son olarak besmelenin Kur'ân'dan bir âyet olup olmaması konusunda mezheplerin görüşlerine kısaca değinir.⁵¹

Ömer Neseî, besmeleyi oluşturan edat ve isimlerle ilgili farklı rivayet ve açıklamalara yer vermekle birlikte, çoğunlukla aktardığı görüşler arasında değerlendirme yapmadığı gibi bir tercihte de bulunmamıştır. Buna ek olarak o, ilk görüşten sonra zikrettiği görüşleri kîle (söylendi) formuyla aktararak,⁵² dolaylı olarak tercihini ortaya koymuştur. Diğer taraftan el-Fâtiha sûresinin isimlerinden biri olan ümmü'l-Kur'ân ifadesini açıklarken el-Fâtiha'nın, diğer sûrelerde zikredilen konuların temeli olduğunu ve onları kapsadığını belirtmiştir. Ayrıca Kur'ân'da bulunan bütün rızık ve nimet verme, terbiye ve ikram, bekletme (inzâr) ve mühlet verme, ihsanda bulunma ve güzellik vermenin er-RAHMÂN kelimesinin kapsamına girdiğini, Kur'ân'da zikredilen bütün suçların affedilmesi, günahların silinmesi, isyanın bağışlanması, azgınlığın (tuğyân) cezalandırılmaması, asilerin serbest bırakılması, canilere merhamet edilmesinin de er-RAHÎM kelimesinin kapsamına dahil olduğunu ifade etmiştir.⁵³ Kitâbu'l-beyân 'AN ĞARİBİ'L-KUR'ÂN isimli eserinde ise Allah lafzını "gerçek mabud" (el-MA'bûdu'l-HAKK), RAHMÂN ismini "rızık vererek şefkat gösteren" (el-Âtif bi'r-rizk) ve RAHÎM ismini de "bağışlayarak şefkat gösteren" (el-Âtif bi'l-MAĞfira) şeklinde açıklamıştır.⁵⁴ Buna göre Ömer Neseî'nin

⁴⁷ Bu konuda şu yorumları aktarır: 1-Rahmân, "rahmet sahibi" anlamına gelir. "Çok susamış" anlamına gelen 'ATŞÂN kalıbı bunun gibidir. Kâdir'in KÂDIR anlamını ifade etmesi gibi RAHÎM de RÂHİM demektir. Birincide (rahmân) sıfatın ispat edilmesi, ikincide (rahîm) fiilin ispat edilmesi söz konusudur. 2-Rahmân, FA'LÂN kalıbında, sıfatta mübalağa ifade eden bir kalıptır. "Çok öfkeli" anlamına gelen GADBÂN bunun gibidir. RAHÎM ise rahmeti daimî olan manasına gelir. RÂHİM formu, "kendisinde rahmet bulunan (kişi)" anlamını ifade eder. 3-Gadbân'ın "öfkeli" anlamını ifade etmesi gibi RAHMÂN da "merhametli" anlamına gelir. Semî sözcüğü "işiten" manasına geldiği gibi RAHÎM de "merhamet eden" manasına gelir. bk. Neseî, et-Teyisîr, 1/57.

⁴⁸ Neseî, et-Teyisîr, 1/58.

⁴⁹ Neseî, et-Teyisîr, 1/58-60.

⁵⁰ Neseî, et-Teyisîr, 1/61-66.

⁵¹ Neseî, et-Teyisîr, 1/67.

⁵² bk. Neseî, et-Teyisîr, 1/57.

⁵³ Neseî, et-Teyisîr, 1/76-77.

⁵⁴ Kocabaş, Ömer Neseî ve Kitâbu'l-Beyân AN ĞARİBİ'L-KUR'ÂN Adlı Eseri, 60.

genel itibariyle RAHMÂN ismi hakkında “dünyada her türlü rızık ve nimet vermek suretiyle şefkat gösteren”, RAHÎM ismi hakkında ise “ahirette bağışlayarak şefkat gösteren” şeklindeki yorumu tercih ettiği anlaşılmaktadır.

et-Teysîr’in özgün taraflarından biri, sûre girişlerinde besmele açıklanırken takip edilen usuldür. Bu usulün, aslında Ömer Neseffî’nin Kur’ân’ı yorumlama yönteminin bir parçası olduğu ifade edilebilir. Çünkü o, sistemli bir şekilde sûreler arasındaki uyumu gösterdiği gibi her bir sûrenin muhtevasını oluşturan konular hakkında da düzenli bilgiler vermiştir. Bunun yanı sıra besmelede geçen Allah, RAHMÂN ve RAHÎM isimlerine eklediği âyet veya âyet bölümleriyle sûre muhtevasına ışık tutmaya çalışmıştır.

Ömer Neseffî’nin sûre başlarındaki besmeleyi yorumlama usulü iki madde halinde incelenebilir: Birincisi, sûrelerin genelinde izlenen yoldur. Buna göre sûre girişlerindeki besmeleler Allah, RAHMÂN ve RAHÎM isimlerine ellezî ism-i mevsûlu ile âyet veya âyet bölümleri sîla cümlesi yapılarak izah edilmiştir. Diğer bir ifadeyle Neseffî, sûrelerin genelinin girişinde, âyetleri bu üç isme ellezî ismiyle bağlayarak kafiyeli ve etkili bir giriş yapmıştır. Ancak seçtiği âyetlerin genelinin, sûre konusu/konularını yansıtacak muhtevaya sahip olmadığı görülmektedir. Genelde Allah lafzına sûre başlarından bir âyeti, RAHMÂN ismine bundan sonra gelen âyetlerden birini, RAHÎM ismine de daha sonra gelen bir âyeti eklemiştir. Örneğin Âl-i ‘İmrân’ın girişinde, sûrenin farklı âyetlerinin bölümlerini Allah, RAHMÂN ve RAHÎM isimlerine ellezî ismiyle sîla yaparak besmeleyi açıklamıştır. Buna göre besmeleye “Kitabı indiren⁵⁵ Allah’ın, dilediğine hesapsız rızık veren⁵⁶ Rahmân’ın ve mükâfatın en güzeli katında olan⁵⁷ Rahîm’in adıyla...”⁵⁸ şeklinde mana vermiştir. Görüldüğü gibi Neseffî, sırasıyla Âl-i İmrân 3/2., 27. ve 195. âyetlerden seçtiği cümleleri üç lafza ilave ederek kafiyeli bir giriş yapmıştır.

Müfessir el-En’âm sûresinde de aynı usulü takip etmiştir. RAHMÂN ismine iki âyetten seçtiği bölümleri eklemiş, EKSERA bihi’s-seMERÂT/كُفْرًا بِرَبِّكَ (‘onunla’ ürünleri çoğaltan) ifadesinde⁵⁹ olduğu gibi âyetlerden iktibas ettiği kısımları olduğu gibi değil, cümlenin manasını gözeterek besmele için seçtiği diğer âyet bölümleriyle uyumlu hale getirmiş ve kafiyeli anlatım ortaya koymuştur. Buna göre besmeleyi “Gökleri ve yeri yaratan, aydınlığı ve karanlıkları var eden⁶⁰ Allah’ın, gökten su indiren ve onunla bitkileri çıkararak, ürünleri çoğaltan⁶¹

⁵⁵ Âl-i ‘İmrân 3/2.

⁵⁶ Âl-i ‘İmrân 3/27.

⁵⁷ Âl-i ‘İmrân 3/195.

⁵⁸ Neseffî, et-Teysîr, 3/449 (أَبَدَ الرَّحْمَانُ فِي الْوَالِدِ وَالْوَالِدَاتِ وَالْمَوْلَى وَالْمَوْلَاتِ وَالْمَوْلَى وَالْمَوْلَاتِ وَالْمَوْلَى وَالْمَوْلَاتِ).

⁵⁹ İlgili âyette ürünlerle ilgili ifade şöyledir: لَقَدْ جَاءَكُمْ مِنَ اللَّهِ ثَمَرَاتُ خَلْقِهِ لِيَتَّخِذَ مِنْهَا مَا يَشَاءُ وَاللَّهُ شَدِيدُ الْعِقَابِ. “...Her biri meyve verdiği zaman meyvesinden yeyin...” (el-Şûrâ 131-132).

En'âm 6/141). Benzer bir ifade aynı sûrenin 99. âyetinde de vardır.

⁶⁰ el-En'âm 6/1.

⁶¹ el-En'âm 6/99.

ESKİYENİ

ve çardaklı çardaksız (üzüm) bahçeleri yaratan⁶² Rahmân'ın ve bizleri yeryüzünün halifeleri kılan ve kimimizi kimimize derecelerle üstün kılan⁶³ Rahîm'in adıyla..."⁶⁴ şeklinde ifade etmiştir.

Nesefî, el-A'râf sûresinin mukaddimesinde de Allah, RAHMÂN ve RAHÎM isimlerine sûrenin bazı âyetlerini ekleyerek açıklamıştır. Ancak burada da âyetleri birebir almamış, iktibas ettiği âyet bölümlerini birbirlerine uyumlu hale getirerek kafiyeli bir metin oluşturmuştur. Bu çerçevede besmeleyi "Kendisiyle (insanları) uyarması ve müminlere öğüt vermesi için Resulüne kitabı indiren Allah'ın,⁶⁵ onda (bu sûrede) sonrakileri uyarmak için öncekilerin haberlerini anlatan⁶⁶ Rahmân'ın ve (Kur'ân okunduğunda) dinleyen ve susanlara rahmeti vadeden⁶⁷ Rahîm'in adıyla..."⁶⁸ biçiminde izah etmiştir. RAHMÂN ismine eklediği ifadeyi el-A'râf 7/101. âyetten⁶⁹ ilhamla oluşturduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca kassa kelimesi aynı sûrenin 7., 35. ve 176. âyetlerde de zikredilmiştir. Diğer taraftan el-A'râf sûresi, peygamber kıssalarının yer aldığı sûrelerden biridir. Bu sebeple Nesefî'nin burada sûre konusuna işaret eden âyetleri tercih ettiği söylenebilir. el-Enfâl sûresinde de benzer bir açıklama şeklini görmek mümkündür:

"Yardım sadece katında olan ve mutlak güç, hüküm ve hikmet sahibi⁷⁰ Allah'ın, "(ey Allahım!) gökten üzerimize TAŞ YAĞDIR veya bize ACI veren bir AZAP gönder!"⁷¹ diyenlere azapta acele etmeyen Rahmân'ın ve iman edip Allah yolunda hicret edenlere ve cihad edenlere, (muhacirleri) barındırıp onlara yardım edenlere mağfiret ve bol rızık vadeden⁷² Rahîm'in adıyla..."⁷³

Dikkat edilirse bu sûrede besmeleyi açıklarken Allah lafzına eklediği cümleyi el-Enfâl 8/10. âyetten⁷⁴ almıştır. Bununla birlikte NASR (yardım) kelimesi aynı sûrenin 26., 40., 62., 72. ve 74. âyetlerinde de geçmektedir.

Nesefî'nin, el-Mü'minûn sûresinin girişinde, besmeleyi "İnsanı çamurdan alınmış bir özden yaratan⁷⁵ Allah'ın, iyiye (birr) ve kötüye (fâcir) rızık veren ve rızık verenlerin en hayırlısı olan⁷⁶ Rahmân'ın ve

⁶² el-En'âm 6/141.

⁶³ el-En'âm 6/165.

⁶⁴ Nesefî, et-Teysîr, 6/7.

⁶⁵ el-A'râf 7/2.

⁶⁶ el-A'râf

7/101. ⁶⁷ el-

A'râf7/204.

⁶⁸ Nesefî, et-Teysîr, 6/279.

⁶⁹ "İşte o ülkeler... Onların haberlerinden bir kısmını SANA ANLATIYORUZ..."

⁷⁰ el-Enfâl 8/10.

⁷¹ el-Enfâl 8/32.

⁷² el-Enfâl 8/74.

⁷³ Nesefî, et-Teysîr, 7/117.

⁷⁴ "ALLAH bunu (meleklerle yardımı) sadece müjde olsun ve onunla kalbiniz yatışsın diye yapmıştı. Zaten yardım yalnız ALLAH TARAFINDANDIR. Çünkü Allah mutlak galiptir, yegâne hüküm ve hikmet sahibidir."

⁷⁵ el-Mü'minûn 23/12.

bağışlayan, merhamet eden ve merhametlilerin en hayırlısı olan⁷⁷ Rahîm'in adıyla..."⁷⁸ biçiminde izah etmesinden onun, besmeledeki RAHMÂN ismine eklediği bölümü, sûrenin 72. âyetini dikkate alarak oluşturduğu anlaşılmaktadır. Ancak hem bu âyette hem de el-Mü'minûn sûresinde berr ve Fâcir sözcükleri geçmemektedir. Şu hâlde bu cümleyi oluştururken RAHMÂN isminin anlamını dikkate almış veya Allah ve RAHîm lafızlarına eklediği cümlelerle kafiye oluşturma amacı gütmüş olması mümkündür.

Nesefî'nin sûre başlarındaki besmeleyi yorumlama metodunun ikincisinde ALLAH, RAHMÂN ve RAHîm isimlerine eklediği âyet veya âyet bölümlerinin, sûrenin muhtevasına işareti daha belirgindir. Bu durum, kısa sûrelerde kendisini daha çok göstermektedir. Örneğin, Yûsuf sûresindeki besmeleye eklediği ifadeler, sûre konusunun özeti niteliğindedir. Kullandığı kissa, hissa ve gussa sözcükleriyle adeta şiirsel bir metin ortaya çıkmıştır: "Yusuf kıssasını kıssaların en güzeli yapan⁷⁹ Allah'ın, zindandan sonra mülkü Yusuf'un hissesi yapan⁸⁰ Rahmân'ın ve takva ve sabırla Yusuf'un kederini (gussa) gideren⁸¹ Rahîm'in adıyla..."⁸² İfadelerde de görüldüğü gibi Nesefî, sûrenin 3., 90. ve 101. âyetlerini göz önünde bulundurarak eklediği bu üç cümleyle sûrenin ana konusu olan Hz. Yusuf'un hayatının aşamalarına ışık tutmuştur.

Nesefî, en-Nûr sûresinde de besmele için seçtiği âyet bölümleriyle sûrede ele alınan bazı konulara dikkat çekmektedir: "Zinayı haram kılan⁸³ Allah'ın, nikahı meşru kılan⁸⁴ Rahmân'ın ve Hz. Peygamber'e kulak verip ona itaat edene kurtuluşu vadeden⁸⁵ Rahîm'in adıyla..."⁸⁶ Burada 2-3. âyetler, 32-33. âyetler ve 51. âyet dikkate alınarak sûrenin konuları hakkında bilgi verilmiştir. el-Hucurât sûresinde ise Allah lafzına ekleme yaparken âyetlerin lafzına bağlı kalmamıştır: "Bizlere, Kur'ân'a ve sünnete tabi olmayı emreden⁸⁷ Allah'ın, inkârcılığı, fasıklığı ve isyanı çirkin gösteren⁸⁸ Rahmân'ın ve bizi imana erdirerek lütufta bulunan⁸⁹ Rahîm'in adıyla..."⁹⁰ Görüldüğü gibi Nesefî, "Kur'ân ve sünnete tabi olma" ifadesiyle ilk beş âyetin konusu hakkında bilgi

⁷⁶ el-Mü'minûn 23/72.

⁷⁷ el-Mü'minûn 23/109, 118.

⁷⁸ Nesefî, et-Teysîr, 11/7 (قَالَ لِيَأْمُرَنَّ اللَّهُ بِالْحَمْدِ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ). Hûd,

Kamer ve Rahmân sûreleri için ayrıca bk. Nesefî, et-Teysîr, 8/151; 14/149, 175.

⁷⁹ Yûsuf 12/3.

⁸⁰ Yûsuf 12/101.

⁸¹ Yûsuf 12/90.

⁸² bk. Nesefî, et-Teysîr, 8/297 (بِأَنَّ يَسُوفَ يَكْفِيكَ الْوَيْفَ وَالْوَيْفَ يَكْفِيكَ الْوَيْفَ وَالْوَيْفَ يَكْفِيكَ الْوَيْفَ وَالْوَيْفَ يَكْفِيكَ الْوَيْفَ وَالْوَيْفَ يَكْفِيكَ الْوَيْفَ). (بِأَنَّ يَسُوفَ يَكْفِيكَ الْوَيْفَ وَالْوَيْفَ يَكْفِيكَ الْوَيْفَ وَالْوَيْفَ يَكْفِيكَ الْوَيْفَ وَالْوَيْفَ يَكْفِيكَ الْوَيْفَ وَالْوَيْفَ يَكْفِيكَ الْوَيْفَ).

⁸³ en-Nûr 24/2-3.

⁸⁴ en-Nûr 24/32-33.

⁸⁵ en-Nûr 24/51.

⁸⁶ bk. Nesefî, et-Teysîr, 11/81 (بِأَنَّ يَسُوفَ يَكْفِيكَ الْوَيْفَ وَالْوَيْفَ يَكْفِيكَ الْوَيْفَ وَالْوَيْفَ يَكْفِيكَ الْوَيْفَ وَالْوَيْفَ يَكْفِيكَ الْوَيْفَ وَالْوَيْفَ يَكْفِيكَ الْوَيْفَ).

⁸⁷ el-Hucurât 49/1-3.

⁸⁸ el-Hucurât 49/7.

⁸⁹ el-Hucurât 49/17.

90 Neseft, et-Teysir, 13/487
(الذبح الحرام)

أذبح لربك الذبح الحرام
أذبح لربك الذبح الحرام
أذبح لربك الذبح الحرام

ESKİYEMLİ

Özetle Ömer Neseffî'nin yaptığı ilk iş, el-Fâtiha sûresi ve başında besmele olmayan et-Tevbe sûresi¹⁰⁴ dışında, sûre girişlerindeki besmelelerde bulunan Allah, RAHMÂN ve RAHİM isimlerine, ilgili sûrenin bazı âyetlerini ekleyerek kafiyeli bir metin oluşturmaktır. Genelde Allah lafzına sûrenin baş taraflarından, RAHMÂN ve RAHİM isimlerine ise sırasıyla diğer âyetleri veya âyet bölümlerini ekleyerek sûre tefsirine dikkatleri celbeden etkili bir giriş yapmıştır. Ancak o, âyetleri olduğu gibi değil, âyetin mana ve mefhumunu muhafaza ederek almış ve bazı tasarruflarla kafiye oluşturmuştur. Ayrıca sûre girişlerinde intizâm kavramıyla tespit ettiği sûre konularıyla ilgili âyetleri seçme gayretinde olmamıştır. Kısa sûrelere geldikçe sûre konusu hakkında bilgi veren âyet/âyetleri veya ifadeleri daha çok tercih etmiştir. Bu durum, kısa ve uzun sûrelerin ele aldığı konu veya konularla ilgili olabilir. Çünkü uzun sûrelerde birden çok konu işlenirken, kısa sûrelerde genelde bir konudan bahsedilmektedir. Özellikle kısa sûrelerde Allah, RAHMÂN ve RAHİM isimlerine eklenen üç âyetle sûreyi oluşturan âyetlerin yarısı veya daha fazlası kullanılmış, dolayısıyla sûrenin muhtevası hakkında bilgi verilmiş olmaktadır.

Ömer Neseffî'nin besmeleyi açıklarken kafiyeli metinler oluşturması, şiire olan ilgisiyle açıklanabilir. Çünkü onun el-EŞ'ÂR adında bir şiir kitabı, şairlerden seçtiği şiirleri ihtiva eden el-Muhtâr mine'l-eş'âr isimli bir eseri vardır.¹⁰⁵ Ayrıca kaynaklarda onun edebi yönünün ve şiirinin güçlü olduğu ifade edilmektedir.¹⁰⁶ Diğer taraftan onun tefsirini hazırlarken sıkça atıfta bulunduğu Kuşeyrî'den (öl. 465/1072) ilhamla sure girişlerindeki besmeleleri ayrı ayrı açıklama yoluna gitmiş olması muhtemeldir. Çünkü Kuşeyrî, her bir sure girişinde bismelenin sadece bismillâh ifadesini işârî tefsirin ilkelerine göre farklı şekillerde tefsir etmiştir.¹⁰⁷

2. Bikâî'nin Nazmü'd-dürer'i ve Besmele Yorumu

Bikâî'nin¹⁰⁸ tefsir alanında Nazmü'd-dürer ile Mesâ'idü'n-nazar isimli eserleri bulunmaktadır. Nazmü'd-dürer'in, Kur'ân tefsiri alanında, bütün sûreleri ve âyetleri kapsayacak şekilde ilmü'l-münâsebet yöntemi esas

¹⁰⁴ Neseffî, et-Tevbe sûresinin mukaddimesinde bismelenin bulunmayışına ilişkin rivayet ve görüşlere yer vermiştir. bk. Neseffî, et-Teysîr, 7/261-262.

¹⁰⁵ Aslantürk, Ebû Hafs Ömer en-Neseffî, 34.

¹⁰⁶ Sem'ânî, et-Taḥbîr, 1/527-528; Neseffî, et-Teysîr (Muhakkikin önsözü), 1/33-35.

¹⁰⁷ Geniş bilgi için bk. Akpınar, "İşârî Tefsir ve Kuşeyrî (ö.465/1072)'nin Besmele Tefsiri", 72-91.

¹⁰⁸ Tarihçi, müfessir, muhaddis ve edîb yönleriyle öne çıkan Burhânuddîn Ebu'l-Hasan İbrahim b. Ömer el-Bikâî, Memlûkler döneminde yaşamış bir âlimdir. Bugün Lübnan topraklarında yer alan Bikâî vadisindeki bir köyde 809/1406 tarihinde dünyaya gelmiştir. İlk eğitimini burada babasından almıştır. On iki yaşındayken köyünde meydana gelen bir olayda babası ve bazı akrabalarının öldürülmesi üzerine Bikâî, annesi ve dedesiyle birlikte köyü terk etmiş ve Şam'a yerleşmiştir. Dönemin ilim merkezleri mesabesinde olan önemli şehirlerde bulunan Bikâî, Şam'da İbnü'l-Cezerî'den (öl. 833/1429) aşere okumuş ve kendisinden kıraat dersi almıştır. 834 yılında Kahire'ye gitmiş, başta İbn Hacer (öl. 852/1449) olmak üzere birçok âlimin derslerine katılmıştır. Mücadeleci bir karaktere sahip olan Bikâî, bulunduğu şehirlerde birçok ilim adamıyla iletişime geçmiş, onlardan ilim ve tecrübeler almış, ayrıca onlarla çeşitli münakaşalara girerek birçok konuda reddiyeler yazmıştır. Özellikle Muhyiddîn İbnü'l-Arabî (öl. 638/1240) ve İbnü'l-Fârız (öl. 632/1235) hakkındaki eleştirilerini, tekfir derecesine ulaştırması ve Gazzâlî (öl. 505/1111) hakkında tenkitlerde

alınarak hazırlanan tefsirlerin en güzeli olduğu belirtilir.¹⁰⁹ Bu tefsirin tam adı Nazmü'd-dürer fî tenâsübi'l-ÂYÂT ve's-süver'dir. Ayrıca Bikâî bu tefsiri, Fethu'r-Rahmân fî tenâsübi eczâi'l-Kur'ân, Tercümânü'l-Kur'ân ve mübdî münâsebâti'l-furkân isimleriyle de adlandırmanın uygun olacağını ifade etmiştir.¹¹⁰ Dikkat edilirse Bikâî'nin tefsirine uygun gördüğü bu isimler, tefsirinin usulü ve mahiyeti hakkında yeterince bilgi vermektedir.

Bikâî 861/1456 yılında 51 yaşlarındayken Nazmü'd-dürer'i yazmaya başlamıştır. Yarısına yaklaşıncaya birçok âlim, bu tefsiri takdirle karşılarken, bir kısmı da Kitab-ı Mükaddes'ten nakilde bulunması ve âyetler arasındaki münâsebeti göstermeye yoğunlaşması sebebiyle kendisini eleştirmiştir. Bu tenkitler üzerine Bikâî tefsir yazımına ara vererek Kitab-ı Mükaddes'ten alıntı yapmanın caiz olduğunu göstermek için el-Ahvâlu'l-Kavîme fî hükmi'n-nakli mine'l-kütübi'l-kadîme isimli risaleyi, âyetler ve sûreler arasındaki münâsebeti aramanın gerekliliğini göstermek için de Mesâ'idün'n-NAZAR li'l-eşrâfi alâ makâsidi's-süver adlı kitabı yazmıştır. Bu arada tefsirinin bazı bölümlerini incelemeleri için Kahire'nin ileri gelen âlimlerine sunmuş, onların bir kısmı Nazmü'd-dürer'e takriz yazarken, bir kısmı da Ehl-i Kitap'tan nakilde bulunmanın caiz olduğunu belirtmişlerdir. Tartışma ve dedikoduları bu şekilde bitiren Bikâî, tefsirin yazımına devam etmiş ve 882/1477 tarihinde Şam'da tamamlamıştır.¹¹¹ Bu tefsiri kaleme alırken başta Harâllî'nin (öl. 637/1240) Miftâhu'l-Bâbi'l-mukâffel¹¹² isimli

bulunması onun yapacağı birçok hizmete engel olmuş; ilim çevrelerince yalnızlığı itilmeye çalışılmıştır. Ayrıca yazdığı tefsir dolayısıyla eleştirilerin hedefi olmuştur. Ancak Mısırlı ünlü âlimlerin takrizini almaya muvaffak olunca geride bıraktığı eserler isminin unutulmasına mani olmuştur. Bikâî'yi övenler olduğu kadar yerenler de vardır. Ona en sert tenkitleri yönelten çağdaş Sehâvî'dir (öl. 902/1497). Sehâvî, Bikâî'yi, ilm-i nücum'la uğraştığını ve aslında onun ilim yönünden üstün bir seviyede olmadığını ileri sürerek sert bir şekilde tenkit etmiştir. Şevkânî (öl. 1250/1834) ise Bikâî'nin geride bıraktığı eserlerin, onun bütün ilimlerde mahir ve otoritesinin bir kanıtı olduğunu ifade ederek Sehâvî'nin eleştirisine cevap vermiştir. Şam'da 885/1480 tarihinde vefat eden Bikâî tefsir, kıraat, fıkıh, kelam, tasavvuf, tarih ve tabakat, nahiv, mantık, matematik ve edebiyata dair birçok eser kaleme almıştır. Geniş bilgi için bk. Âdil Nuveyhid, Mu'cemu'l-müfessirîn (Beyrut: Mektebetu Nuveyhid es-Sekâfiyye, 1988), 1/17; İbrahim b. Hasan el-Bikâî, Unvânu'z-Zamân bi-terâcimi's-şuyûh ve'l-akrân, thk. Hasan Habeşî (Kahire: Dâru'l-Kütübi ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 2001), 2/62-64; Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed Şemsuddîn es-Sehâvî, ed-DAV'u'l-Lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi'i (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1992), 1/101-110; Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, Nazmu'l-ikyân fî a'yâni'l-â'yân, nşr. Philip Hitti (Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1927), 24; Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, el-Bedru't-Tâli' (Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.), 1/19-21; Ömer Nasuhi Bilmen, Büyük Tefsir Tarihi (İstanbul: Bilmen Yayınevi, ts.), 2/594-595; Necati Kara, Burhânuddîn İbrahim b. Ömer el-Bikâî ve Tefsirindeki Metodu (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, İslâmî İlimler Fakültesi, Doktora Tezi, 1981), 1-84; Abdussemî' Muhammed Ahmed Haseneyn, Mesâ'idü'n-NAZAR li'l-işrâfi 'alâ makâsidi's-süver (Muhakkikin önsözü) (Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1987), 33-33; Ömer Kara, "Bikâî'nin 'Nazmü'd-Dürer'inde Yer Alan 'İhtibâk Metinleri' -Bir İnşâ Denemesi-", Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 3/3 (2000), 150-154; Ekrem Abdulvahhâb el-Mevsilî, el-İmâmü'l-Allâme Burhânuddîn el-Bikâî ve mehhecuhü fî't-tefsîr (Ürdün: Dâru'l-Feth, 2014), 28-32.

¹⁰⁹ Ahmed Rahmânî, Mesâdirü't-tefsîri'l-mevdûi (Kahire: Mektebetu Vehbe, 1989), 6.

¹¹⁰ Burhânuddîn Ebu'l-Hasan İbrahim b. Ömer el-Bikâî, Nazmü'd-dürer fî tenâsübi'l-ÂYÂT ve's-süver, thk. Abdurrezzâk Galib el-Mehdî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995), 1/5. Bikâî, âyetler ve cümleler arasındaki münâsebeti gösterirken lemmâ edatını çokça kullanması nedeniyle bu tefsirin bir adını da Lemmâ koymuştur. bk. Kara, Bikâî ve Tefsirindeki Metodu, 92.

¹¹¹ Kara, Bikâî ve Tefsirindeki Metodu, 95-96; Necati Kara, "Nazmü'd-Dürer", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/463.

¹¹² Harâllî'nin bazı eserleri tek bir kitapta toplanmıştır. bk. Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Harâllî el-Merâkeşi, Turâsu

ESKİYENİ

eseri ile İbnü'z-Zübeyr es-Sekâfî'in (öl. 708/1308) el-Burhân fî tertîbi süveri'l-Kur'ân'ı¹¹³ olmak üzere birçok eserden yararlanmıştır.¹¹⁴

Bikâî Nazmü'd-dürer'de sûreler, âyetler hatta cümleler bazen de kelimeler arasındaki münâsebeti göstermiş, bu vesileyle Kur'ân âyetlerinin tertibindeki i'câzı ortaya koymaya çalışmıştır. Her ne kadar daha önce bazı tefsirlerde âyetler arasındaki anlam irtibatına değinilmişse de bütün âyetler arasındaki münâsebet gösterilmemiştir. Bikâî ise âyetler ve sûreler arasındaki münâsebet konusuna ağırlık vermiş; bu alanda tek sayılabilecek bir eser kaleme almıştır. Diğer taraftan Bikâî tefsirinin ağırlık noktası bu olmakla birlikte, Kur'ân'da Ehl-i kitab'ın zikredildiği her yerde doğrudan Tevrat, İncil ve Zebur'dan nakillerde bulunmuş, yeri geldiğinde fikhî ve kelâmî meselelere yer vermiş, nahiv yönünden tahliller yapmış, belâgat, meânî ve i'câz yönlerinden izahlarda bulunmuş, (varsa) nüzul sebeplerini aktarmıştır.¹¹⁵

Tefsirinin mukaddimesinde âyetlerin ve sûrelerin tertibinin münâsebetini ele alacağını¹¹⁶ ve Münâsebâtü'l-Kur'ân ilminin, "Kur'ân cüzlerinin (bölümlerinin) tertibinin illet ve gerekçelerinin bilinmesini sağladığını"¹¹⁷ ifade eden Bikâî, her bir sûre isminin, sûrenin temel hedefini (maksûdunu) ortaya koyduğunu belirtmiştir. Çünkü her türlü isim, kendisiyle müsemması arasındaki münâsebeti izhar eder. Sûrenin ismi de özet olarak (icmalen) sûrede olan tafsilata delalet eder. Sûrelerin maksûdu da ismiyle olan münâsebetine götürür. Bikâî devamla, bütün sûrelerin maksûduna değineceğini, sûrelerin maksûdu ile ismi arasındaki anlam ilişkisini göstereceğini ve bütün besmeleleri sûrenin maksûduna uygun bir şekilde tefsir edeceğini ifade etmiştir.¹¹⁸ Bikâî Fâtiha sûresinin girişinde belirlediği bu hususları bütün sûrelere uygulamıştır. Bu çerçevede sûre girişlerinde maksûduhâ ifadesiyle öncelikle sûrenin konusu/konuları ve ana fikri hakkında bilgi vermiştir. Akabinde sûre ismi ile müsemması, sûre başı ile sonu, bir önceki sûrenin sonu ile tefsiri yapılan sûrenin baş tarafı arasındaki münâsebeti göstererek sûreler arasındaki münâsebeti değinmiş, besmeleyi de ilgili sûrenin maksûduna göre yorumlamıştır. Ardından her ayeti cümle cümle, kelime kelime izah eden Bikâî, âyetler arasındaki münâsebetlere değinmiştir.¹¹⁹

¹¹³ bk. Ebû Ca'fer Ahmed b. İbrahim b. Ez-Zübeyr el-Girnâtî, el-Burhân fî tertîbi süveri'l-Kur'ân, thk. Muhammed Şa'bân (Fas: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1990)

¹¹⁴ bk. Kara, Bikâî ve Tefsirindeki Metodu, 100-140; Kara, "Nazmü'd-Dürer", 32/463; Mevsilî, Burhânuddîn el-Bikâî ve mehhecuhû fi't-tefsîr, 107-162.

¹¹⁵ Kara, Bikâî ve Tefsirindeki Metodu, 97.

¹¹⁶ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 1/3.

¹¹⁷ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 1/5.

¹¹⁸ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 1/11-12.

¹¹⁹ Kara, Bikâî ve Tefsirindeki Metodu, 98; Kara, "Nazmü'd-Dürer", 32/463; Mehmet Faik Yılmaz, Âyetler ve Sûreler ARASINDAKİ MÜNÂSEBET (Ankara: DİB Yayınları, 2005), 57; Ali Kaya, "Sure Mukaddimelerinde Verilen Bilgiler Çerçevesinde Müfessirlerin 'Sure Bütünlüğü'ne Yaklaşımları (Klasik-Çağdaş Karşılaştırılması)", Mütetekfir 6/11 (2019), 47. Ayrıca bk.

Bikâî, tefsirle ilgili diğer eseri Mesâ'idü'n-NAZAR'da ise mukaddimeden sonra Mısır ulemasının tefsirine yazdıkları takrizleri koymuştur. Daha sonra 114 sûreyi tek tek ele alarak onların Mekki-Medenî bilgileri, âyet sayıları, maksûdu ve fazileti hakkında düzenli bilgiler vermiştir.¹²⁰ Ayrıca Mesâ'idü'n-NAZAR'da sûrelerin maksûduyla ilgili verilen bilgilerin, NAZMÜ'D-DÜRER'deki bilgilerle aynı olduğunu ifade etmek gerekir. Örneğin Neseî, bu iki eserde, et-Tekâsür sûresinin maksûdunu, başka sûrelerle ilişkilendirerek izah etmiştir. Buna göre et-Tekâsür'ün maksûdu, el-Kâri'a sûresinin tasvir ettiği ve el-Âdiyât sûresinin de işaret ettiği kıyamet günü helak olmanın nedenini açıklamaktır. Bu da mal mülk biriktirmek ve zeval yurduna (dünyaya) aşırı meyletmektir.¹²¹

2.1. Bikâî'nin Besmele Yorumu

Bikâî el-Fâtiha sûresinin girişinde de belirttiği gibi Kur'ân'daki bütün besmeleleri, ilgili sûrenin maksûduna (ana fikri ve konusu) uygun tefsir etmeye çalışmıştır. Ömer Neseî'nin et-Teyisîr'inde olduğu gibi Allah, RAHMÂN ve RAHİM lafızlarına ellezî ismiyle eklediği kafiyeli cümlelerle besmeleyi açıklamıştır. Ancak Ömer Neseî'nin aksine ne mukaddimede ne de el-Fâtiha sûresinin tefsirinde besmeleyi oluşturan unsurlar ve temel kavramlar hakkında detaylı açıklamalar yapmıştır. Ayrıca bu üç isme eklediği cümle ve ifadeleri, âyetler ve âyetlerin bölümlerinden seçmemiş, kendine has bir usulü takip ederek sıkça kullandığı fiil, isim ve ifadelerle kafiyeli cümleler oluşturmuştur. Bununla birlikte Fâtiha sûresinin tefsiri sırasında, Harâllî'den iktibasla bismelenin başındaki be harfi, Allah, RAHMÂN ve RAHİM lafızlarının medlullerine ilişkin kısa açıklamalara yer vermiştir. Buna göre besmeledeki be harfinin anlamı, Yüce Allah'ın, sebep olma hikmetini (hikmetü't-tesbîb) izhar etmesidir. İsim, kalpler için gizli olanın, kulaklar vasıtasıyla fertler şeklinde (sûratü'l-efrad) açığa çıkarılmasıdır. Allah, akılların erişemediği yerde kalplerin kendisine yöneldiği bir isimdir. Bu nedenle akıllar ona kulluk edip hayran kalır, ona ibadet eder ve hoşnut olur. Yani onunla yetinip başka bir şeye muhtaç olmaz. RAHMÂN, rubûbiyetin kapsadığı her şeyi içine alan rahmettir. RAHİM ise rahmetin ulûhiyetin razı olduğuna tahsis edilmesidir.¹²²

Bikâî, burada RAHMÂN ismini açıklarken ŞÂMİL/ذ (kapsayan), KÂFFE/ َ (tüm, bilmülem) ve RAHMET sözcüklerini, RAHİM ismini izah ederken HÂSS/ح (mahsus, özgü) ve RAHMET isimleriyle TERDÂ/ر (razı/hoşnut olur) filini kullanmıştır. Bu kelimelerin tercih edilmesi, aslında Bikâî'nin bu iki isme yüklediği anlamla ilgili

Şahin Güven, "Tefsir İlminin Bir Alt Disiplini Olarak "Makâsıdu's-Süver", BilimNAME: Düşünce Platformu 35/1 (2018), 110- 111.

¹²⁰ Geniş bilgi için bk. Burhânuddîn Ebu'l-Hasan İbrahim b. Ömer el-Bikâî, Mesâ'idü'n-NAZAR lil İŞRÂFİ ALÂ mekâsidi's-süver, thk. Abdüssemî' Muhammed b. Ahmed Haseneyn (Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, 1987).

¹²¹ Bikâî, Mesâ'idü'n-NAZAR, 3/241; a.mlf., NAZMÜ'D-DÜRER, 8/516. el-Hümeze ve el-İnşirâh sûrelerinin maksûdununun açıklaması için ayrıca bk. Bikâî, Mesâ'idü'n-NAZAR, 3/207, 247; a.mlf., NAZMÜ'D-DÜRER, 8/460, 525.

¹²² Bikâî, NAZMÜ'D-DÜRER, 1/13.

bir durumdur. Çünkü bu kısa açıklamada RAHMÂN ismine “Allah’ın rahmetinin her şeyi kapsamı”, RAHÎM ismine de “Allah’ın rahmetinin, sadece onun razı olduklarına mahsus olması” şeklinde bir anlam verdiği görülmektedir. Bikâî, sûre başlarında bulunan besmelelerdeki RAHMÂN ve RAHÎM kelimelerini açıklarken de ya aynı kelime ve ifadeleri yahut da benzerlerini kullanarak buradaki anlamı (el-Fâtiha sûresinde verdiği anlamı) muhafaza etmiştir. Örneğin Kevser sûresinin maksûdunun (hedefi ve konusu), olması mümkün her türlü hayırla mükâfat (minha) olduğunu, el-Kevser isminin bu hususu açıkladığını ve NAHR olayının da buna benzediğini belirtmiştir. Çünkü NAHR, devenin boğazlanması olayını ifade eder ve bu durum (devenin NAHRI) Arapların nezdinde cömertliğin zirvesidir.¹²³ Daha sonra Bikâî, besmeleyi sûrenin maksûduna göre şöyle izah etmiştir:

“Mutlak mâlik (el-Melik), en büyük (el-A’zam), lütfunun artışının bir sınırı olmayan el-Cevâd el-Ekrem Allah’ın, cömertliğiyle bütün yaratıkları kuşatan ve (yağmur gibi olan) lütfunu onlar arasında farklı şekillerde dağıtan Rahmân’ın, hizbine (kendine iman edenlere) doğru yolunu bulmayı ve ipine sarılmayı tahsis/nasip eden Rahîm’in adıyla...”¹²⁴

Görüldüğü gibi bu yorumda sûrenin konusuna bağlı olarak Allah ismine cevâd ve ekrem isimleri eklenerek Allah’ın lütfunun sınırsızlığı vurgulanmış, RAHMÂN’ın açıklamasında şemile (kapsadı), HALÂİK (mahlukât) ve CÛD (cömertlik) kelimeleriyle Yüce Allah’ın cömertliğinin her şeyi kapsadığı, RAHÎM lafzının açıklamasında da HASSA (ayrıcılık verdi, bahşetti) ve hizb (grup, taraftar) sözcükleriyle Yüce Allah’ın sadece hizbine (kendine inananlara) hidayetini ve ipine sarılmayı bahşettiği ifade edilmiştir.

Bikâî, Mâûn sûresinin girişinde de aynı usulü takip ederek besmeleyi yorumlamıştır. Buna göre el- Mâûn sûresinin maksûdu, cezadan (hesap verme) dolayı yeniden dirilişi inkâr etmeye -ki bu kötülüklerin anasıdır- dikkat çekmektir. Çünkü bu (inkâr olayı), inkâr edeni, kötü ve çirkin işleri yapmaya itmekte, nihayetinde büyük günahları küçümsemek onun huyu olmakta ve böylece bu kişi ahlaksız birine dönüşmektedir. Besmeleyi de şöyle açıklamıştır:

“Azameti her türlü şaibe ve noksanlıktan beri ve her türlü kemal kendisine mahsus olan Allah’ın, nimetini hem güzel hem de kötü/çirkin davrananlara teşmil eden ve herkese ihsanda bulunan Rahmân’ın, nimetin tamamlanmasını evliyasına (dostlarına) tahsis edip ittisal (buluşma) nimetini onlara bahşeden Rahîm’in adıyla...”¹²⁵

¹²³ Bikâî, Nazmü’-d-dürer, 8/547.

¹²⁴ Bikâî, Nazmü’-d-dürer, 8/547 (**بِسْمِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ** اوت بهدی **لِلرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ** اء، الرحمن انی **بِسْمِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ** اء، الرحمن انی **بِسْمِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ** اء، الرحمن انی)

(. بسم الله الرحمن الرحيم)

Nazmü'd-dürer, 8/541 (أول، لاجماني)

بني لاجماني

ال، لاجماني

له، لاجماني

له، لاجماني

(أول، لاجماني). لاجماني، لاجماني.

ESKİYENİ

رہنما لکھنؤ لکھنؤ لکھنؤ

لکھنؤ

لکھنؤ

لکھنؤ

اصحیحی امداد لکھنؤ لکھنؤ لکھنؤ

رہنما لکھنؤ لکھنؤ

ESKIYENI

Bikâî, el-Mü'minûn sûresinin maksûdunun, felahın müminlere tahsis edilmesi olduğunu belirttikten sonra besmeleyi “Emrin tamamı kendine mahsus olan- ki onun emrini engelleyecek kimse yoktur- Allah’ın,

beyanı iletme (vahyi insanlara ulaştırmak) rahmetinin genelinden olan Rahmân’ın ve dilediğine imanı tahsis/bahşeden Rahîm’in adıyla...”¹²⁸ biçiminde açıklamıştır. Buradaki besmele açıklamasında da her zaman tercih ettiği belli sözcükleri (‘umûm, rahmet, beyân/tebliğ, hassa, erâde, iman) kullanmıştır. Ayrıca sûre isminin el-Mü’ninûn olması ve bu sûrede müminlerin özelliklerinden bahsedilmesi göz önünde

bulundurulması RAHİM ismi tefsir edilmiş olabilir.

Bikâî’ye göre Müddessir sûresinin maksûdu kibir ehlini, helak yurduyla inzar etmeye (uyarmaya) çabalamak, günahkâr inkârcıların nefislerinde yeniden dirilişi tespit etmek ve çok bağışlayıcı aziz olan Allah’ın hilmisiyle zikir ehline müjdeye işaret etmektir. Sûre girişindeki besmele ise “Âlemlerin sahibi (el-Melik), yüce, tek ve kâhâr olan Allah’ın, var etme ve açıklama nimetini hem iyilere hem kötülere teşmil eden Rahmân’ın ve dostlarına (ehl-i asfiya) düşünebilmeyi/akletme (istibsâr) ve kalıcı yurda (dâru’l-karâr) ulaşmayı muvaffak kılan rahîm’in adıyla...”¹²⁹ şeklinde açıklanmıştır. Bikâî, burada RAHMÂNIN tefsirinde ‘AMME, İCÂD (var etme) ve beyÂN (açıklama) kelimelerini, RAHİMİN tefsirinde de HASSA fiiliyle ehl-i ASFİYÂ ifadesini tercih etmiştir.

Sonuç olarak Bikâî, sûrelerin başındaki bismelenin temel kavramları olan RAHMÂN ve RAHİM kelimelerini tefsir ederken belli kelime ve ifadeleri tercih etmiştir. Bu usul, aslında onun RAHMÂN ve RAHİM kelimelerine verdiği anlamla ilgilidir. Çünkü Bikâî, başından itibaren RAHMÂN ismine “Allah’ın iyi-kötü ayrımı yapmadan herkese merhamet edip lütufta bulunması”, RAHİM ismine de “Allah’ın sadece razı olduğu ve sevdiği dostlarına merhamet edip lütufta bulunması” temel anlamını yansıtmak için bahsi geçen kelime ve kalıplara

başvurmuştur. Bu çerçevede RAHMÂN kelimesinden sonra Allah’ın rahmet ve lütfunun herkesi kapsadığını ifade etmek için ‘amme/‘âmme/‘umûm (geneli içine aldı/genel),¹³⁰ vesî’a (kapsadı),¹³¹ efâda (akıttı, Allah bolca verdi),¹³² ehâta (çevreledi/ihata etti),¹³³ cemî’ (tüm, herkes),¹³⁴ halk/mahlûkât/halâik (mahlûkat),¹³⁵ küll (tüm, herkes),¹³⁶ istevâ (eşit odu),¹³⁷ nimet,¹³⁸ rahmet,¹³⁹ îcâd (var etmek),¹⁴⁰ şemile/şümûl

¹²⁸ Bikâî, Nazmü’-d-dürer, 5/182 (وَمِنْهَا إِذْ قَالَ الرَّحْمٰنُ رَبِّ ارْحَمْنِي رَبِّ). (لَا إِلٰهَ إِلَّا هُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ).

¹²⁹ Bikâî, Nazmü’-d-dürer, 8/220 (لَا إِلٰهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمٰنُ الرَّحِيمُ الْكَرِيمُ الْمُهَيْمِنُ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ). (لَا إِلٰهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمٰنُ الرَّحِيمُ الْكَرِيمُ الْمُهَيْمِنُ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ).

(هُوَ الَّذِي يَرَىٰ رُؤُوسَهُمْ وَيَكُونُ بَيْنَ يَدَيْهِمْ يُغِشِّيهِمْ نَارًا إِذْ يَقُولُ لِصُورِهِمْ يَنْصَرِكُوا فَنُصِرْتُمْ).

¹³⁰ Bikâî, Nazmü’-d-dürer, 2/205, 384; 3/411, 498; 4/3, 117, 517; 5/129, 405; 6/3, 239; 7/148, 220.

¹³¹ Bikâî, Nazmü’-d-dürer, 2/3; 7/339, 432.

¹³² Bikâî, Nazmü’-d-dürer, 2/579.

¹³³ Bikâî, Nazmü’-d-dürer, 3/181.

¹³⁴ Bikâi, Nazmü'd-dürer, 3/498; 4/165; 5/4, 533; 7/3.

¹³⁵ Bikâi, Nazmü'd-dürer, 4/165, 199, 243, 517; 5/4, 63, 582; 7/3, 270, 474.

¹³⁶ Bikâi, Nazmü'd-dürer, 4/327, 5/229, 582.

¹³⁷ Bikâi, Nazmü'd-dürer, 5/4.

¹³⁸ Bikâi, Nazmü'd-dürer, 5/4, 63.

ESKİYENİ

(kapsadı/kapsamak),¹⁴¹ beriyye (mahlûk),¹⁴² kerem/cûd (cömertlik),¹⁴³ beyân/beyân-ı 'âmm/nimetü'l-beyân (açıklamak, vahyin insanlara ulaştırılıp açıklanması)¹⁴⁴ gibi kelime ve ifadeleri kullanmıştır. RAHİM kelimesinden sonra da Allah'ın sadece sevdiklerine ve dostlarına merhamet edip ihsanda bulunduğunu vurgulamak için etemme/itmâm (tamamlamak),¹⁴⁵ nimet,¹⁴⁶ ehl-i tevfiik/tevfik (muvaaffakiyet),¹⁴⁷ en şâe/men ihtâra/men istafâ (dilediği/istediği kimse),¹⁴⁸ 'ibâd (kullar),¹⁴⁹ hassa/yehussu/hâss/ihtisâs (tahsis etmek, bahşetmek),¹⁵⁰ fazl (üstünlük, edem),¹⁵¹ şerrafe (şereflendirdi),¹⁵² ehl-i vüdd/vidâd (sevgi ehli, Allah'ın sevdiği kulları),¹⁵³ yerdâ (hoşnut/razı olur)¹⁵⁴ yuhyî kulûbe ehl-i vüddihi (sevdiklerinin kalplerini ihya eden),¹⁵⁵ menne/yemunnu (nimet verdi),¹⁵⁶ ehlü'l-îman (iman ehli),¹⁵⁷ ehlü'l-'irfân (irfan ehli),¹⁵⁸ zirvetü'l-ihsân (ihsanın zirvesi),¹⁵⁹ letafe (nazik davrandı/merhametli oldu),¹⁶⁰ evliyâ (dostlar),¹⁶¹ encâ (kurtardı)¹⁶² enâra (aydınlattı),¹⁶³ tarîk-i cennet (cennet yolu),¹⁶⁴ ehbâb (sevdikleri, arkadaşlar),¹⁶⁵ 'atf (şafkat),¹⁶⁶ ehl-i kerâmet (keramet ehli),¹⁶⁷ hizb/ehl-i hizb (tarafdar, Allah'a iman edenler),¹⁶⁸ ulu'l-elbâb (akıl sahipleri),¹⁶⁹ sevâb,¹⁷⁰

¹³⁹ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 5/63, 229.

¹⁴⁰ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 5/63, 129.

¹⁴¹ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 5/229, 533; 6/3; 7/474.

¹⁴² Bikâî, Nazmü'd-dürer, 6/3.

¹⁴³ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 6/67; 7/432.

¹⁴⁴ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 7/88, 148, 402.

¹⁴⁵ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 5/4; 7/339.

¹⁴⁶ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 5/4.

¹⁴⁷ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 5/4; 7/270, 291, 547.

¹⁴⁸ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 5/63, 126, 229, 291; 6/482; 7/3, 270, 339.

¹⁴⁹ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 5/63, 291.

¹⁵⁰ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 5/129, 460; 6/3, 482; 7/88, 148, 244, 339, 371.

¹⁵¹ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 5/129, 291.

¹⁵² Bikâî, Nazmü'd-dürer, 5/229; 6/200.

¹⁵³ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 5/344; 6/356; 7/62, 312, 509.

¹⁵⁴ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 5/344; 7/270, 312.

¹⁵⁵ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 5/344.

¹⁵⁶ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 5/405; 6/144.

¹⁵⁷ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 5/460.

¹⁵⁸ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 5/533.

¹⁵⁹ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 5/533.

¹⁶⁰ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 5/582.

¹⁶¹ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 5/582; 6/239, 412; 7/88.

¹⁶² Bikâî, Nazmü'd-dürer, 5/582.

¹⁶³ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 6/3.

¹⁶⁴ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 6/3.

¹⁶⁵ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 6/42.

¹⁶⁶ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 6/67.

¹⁶⁷ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 6/144, 200.

¹⁶⁸ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 7/148, 402.

¹⁶⁹ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 7/220.

¹⁷⁰ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 7/220.

fâze/fevz (nail oldu),¹⁷¹ dâru'l-karâr (kalıcı yurt),¹⁷² ehl-i kunût (itaat ehli),¹⁷³ inkâz mine'd-dalâl (dalaletten kurtarma),¹⁷⁴ ehl-i tâat,¹⁷⁵ ehl-i kurb (Allah yakın olanlar),¹⁷⁶ asfiyâ/ehl-asfiyâ (dostlar)¹⁷⁷ gibi isim, fiil ve ifadeleri yoğun bir şekilde kullanmıştır. Bikâî, lafzattullâhın tefsirinde de Yüce Allah'ın isim ve sıfatlarının açıklayan kelime ve ifadeleri tercih etmiştir.¹⁷⁸ Dikkat edilirse RAHMÂN kelimesinin genel, RAHîmin de özel bir muhtevaya sahip olduğunu vurgulamak için sıklıkla yakın anlamlı kelime ve ifadeler tercih edilmiştir. Dolayısıyla Bikâî, el-Fâtiha sûresinin tefsirinde, her bir besmeleyi başında bulunduğu sûrenin maksûduna uygun bir şekilde tefsir edeceğini belirtip bunun için bütün çabasını ortaya koymuşsa da verilen örneklerde de görüldüğü gibi yakın anlamlı kelime ve ifadeleri çokça kullanması nedeniyle birçok sûre girişindeki besmele açıklamaları anlam ve vurgu olarak birbirine benzemiştir.¹⁷⁹

Diğer taraftan Bikâî'nin kendisinden üç asır önce yaşamış olan Ömer Neseffî'den etkilenerek böyle bir usulü takip etmiş olması mümkündür. Onun, Mesâ'idü'n-NAZAR isimli eserinde el-Fâtiha sûresinin âyet sayıları konusunda Ömer Neseffî'nin et-Teyisî'ine atıfta bulunması,¹⁸⁰ bu hususu desteklemektedir. Aynı zamanda

Bikâî'nin besmeleyi açıklarken kafiyeli ve şiirsel bir metin oluşturması, onun edebî kişiliği ve şair kimliğiyle de¹⁸¹ açıklanabilir. Bununla birlikte Ömer Neseffî, besmeleleri açıklama yöntemi hakkında bilgi vermediği halde, Bikâî sûre girişlerindeki her bir besmeleyi sûre maksûduna göre tefsir edeceğini belirtmiş, Ömer Neseffî'den farklı olarak Allah, RAHMÂN ve RAHîm isimlerine eklediği ve şiirsel bir metin haline getirdiği ifade ve cümleleri âyetlerden seçmemiştir. Ayrıca onun, el-Fâtiha sûresindeki RAHMÂN ve RAHîm isimleriyle ilgili kısa açıklamasında ve diğer sûrelerdeki açıklamalarında Allah'ın rahmetini dünya ve ahiretle sınırlamadığı görülmektedir.

Sonuç

Allah'ın zâtına ve sıfatlarına delalet etmesi hasebiyle bütün şeriatın hülasası niteliğinde olan besmele, peygamberler vasıtasıyla kuşaktan kuşağa aktarılan bir sünnettir. Bundan dolayı hem tefsirlerde hem de müstakil eserlerde farklı açılardan incelenmiş ve tefsir edilmiştir.

¹⁷¹ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 7/244, 402.

¹⁷² Bikâî, Nazmü'd-dürer, 7/244.

¹⁷³ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 7/291.

¹⁷⁴ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 7/312.

¹⁷⁵ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 7/370.

¹⁷⁶ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 7/402.

¹⁷⁷ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 7/474; 8/220.

¹⁷⁸ Örnek olarak bk. Bikâî, Nazmü'd-dürer, 2/3, 181,411, 498; 3/3, 117, 165, 199; 8/508, 513.

¹⁷⁹ Adnan Arslan, "Bikâî'nin Nazmu'd-Dürer Tefsirinde Münâsebet İlmi'ne Dair Bir İnceleme: 30. Cüz Özelinde", Tefsir Araştırmaları Dergisi 5/1 (Nisan 2021), 370-372.

¹⁸⁰ Bikâî, Mesâ'idü'n-NAZAR, 1/208.

¹⁸¹ Bikâî'nin edebî yönü ve şiir kitapları için bk. Kara, Bikâî ve Tefsirindeki Metodu, 30-32, 76-80.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla tefsir tarihinde Ömer Neseî ve Bikâî dışında, sûre girişlerinde bulunan bütün besmeleleri sûrenin konusu ve muhtevasına göre kafiyeli metinler şeklinde ayrı ayrı açıklayan başka müfessir bulunmamaktadır. Ömer Neseî'nin (belki de) Kuşeyrî'den mülhem başlattığı bu usûlü, üç asır sonra Bikâî canlandırmıştır. Bu açıdan bu iki müfessirin çabalarını tefsir tarihinde bir zenginlik ve özgün bir yaklaşım olarak değerlendirmek mümkündür.

Ömer Neseî, sûre girişlerinde Allah, RAHMÂN ve RAHÎM lafızlarına ellezî ismiyle eklediği cümleleri, ilgili sûreden seçtiği âyet veya âyet bölümlerinden oluşturmuştur. Ancak âyetleri ilave ederken, sûrenin konusunu yansıtacak mahiyetteki âyetleri seçme gayretinde olmamıştır. Bununla birlikte kısa sûrelere geldikçe bu üç lafza iliştilen âyetlerin, sûrelerin muhtevasını daha çok yansıttığı görülmektedir. Bu da sûrelerin hacmi ve onlarda ele alınan konu/konularla ilgili durumdur. Çünkü genelde uzun sûrelerde birbirleriyle ilişkili birkaç konu işlenirken, kısa sûrelerde bir konudan bahsedilmektedir. Şu hâlde Ömer Neseî'nin öncelikli hedefinin sûrenin muhtevası hakkında bilgi vermekten ziyade, sûre tefsirine dikkatleri çeken etkili ve şiirsel bir başlangıç yapmak olduğu ifade edilebilir. Zira o, tefsirinde sûrelerin konuları hakkında düzenli bilgiler vermekle birlikte, besmeleye eklediği ayetlerle sûrelerin girişinde tespit ettiği konular arasında bir bağlantı kurmamıştır. Bikâî ise Allah, RAHMÂN ve RAHÎM lafızlarına ellezî ismiyle eklediği ve şiirsel bir metin oluşturduğu cümleleri, doğrudan âyetlerden almak yerine belli kelime ve ifadeleri kullanarak kendisi oluşturmuştur. Ayrıca bahsi geçen kelime ve ifadeler vasıtasıyla RAHMÂN ve RAHÎM kelimelerine bütün sûrelerde aynı anlamı vermeye ve besmeleyi de sûre maksûduna göre açıklamaya çalışmıştır. Bu sebeple Allah, RAHMÂN ve RAHÎM isimlerini izah ederken ya aynı kelimeleri ya da yakın anlamlı kelimeleri ve ifadeleri sıklıkla kullanmıştır. Bu ise birbirine benzer besmele yorumlarının ortaya çıkmasına neden olduğu gibi kafiyeli cümlelerle yapılan besmele açıklamalarıyla, söz konusu sûrenin muhtevası arasındaki münâsebetin gösterilmesini zorlaştırmıştır.

Ömer Neseî ve Bikâî'nin besmeleleri sûre muhtevasıyla açıklama çabalarının, onların Kur'ân'a bütüncül yaklaşımlarının bir parçası olduğu ifade edilebilir. Çünkü her iki müfessir de sûrelerin konusunu tespit etmenin yanı sıra sûreler arasındaki münâsebeti göstermişler ve âyetler arasındaki bağlantı ve anlam ilişkilerine değinmişlerdir. Ayrıca besmeledeki Allah, RAHMÂN ve RAHÎM isimlerini kafiyeli ve şiirsel metinler şeklinde açıklama usûlü, Ömer Neseî ve Bikâî'nin şair kimlikleri ve edebi kişilikleriyle de açıklanabilir.

Sonuç olarak besmeleyi her bir sûrenin muhtevasıyla irtibatlandırarak yorumlamak, değerli bir çaba olmakla birlikte, yapılanın aynı zamanda zorlama bir iş olduğu da ifade edilebilir. Kafiyeli besmele yorumlarıyla sûrelerin muhtevaları arasında her zaman ilişki kurulamayışı da bu düşüncüyü desteklemektedir.

Kaynakça

- Akpınar, Ali. "İşârî Tefsir ve Kuşeyrî (ö.465/1072)'nin Besmele Tefsiri". TASAVVUF: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi 3/9 (2002), 53-92.
- Arslan, Adnan. "Bikâî'nin Nazmu'd-Dürer Tefsirinde Münâsebet İlmî'ne Dair Bir İnceleme: 30. Cüz Özelinde". Tefsir Araştırmaları Dergisi 5/1 (Nisan 2021), 278-297.
- Aslantürk, Ayşe Humeyra. Ebû HAFS Ömer en-Neseî'nin (öl. 537/1142) "et-Teysîr fi't-Tefsîr" Adlı Tefsirinin Tahlîli ve el-BAKARA Sûresi'nin Tenkidli Neşri. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1995.
- Aslantürk, Ayşe Humeyra. "Neseî, Necmeddîn". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 32/571-572. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Aydemir, Abdullah. "Besmele". Diyanet İlmî Dergi [Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi] 10 (1971), 82-89.
- Bedir, Ahmet. "Kuşeyrî'nin "Letâifü'l-İşârât" Adlı Tefsiri'nde "Besmele" Yorumu". HARRAN Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 6 (2000), 189-213.
- "Besmele". Temel İslam Ansiklopedisi. ed. Tuncay Başoğlu. 1/459-460. İstanbul: İSAM Yayınları, 2019.
- Bikâî, Burhânuddîn Ebu'l-Hasan İbrahîm b. Ömer. Mesâ'idü'n-NAZAR li'l İŞRÂFİ ALÂ mekâsidi's-süver. 3 Cilt. thk. Abdüsse'mî Muhammed b. Ahmed Haseneyn. Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1987.
- Bikâî, Burhânuddîn Ebu'l-Hasan İbrahîm b. Ömer. NAZMU'D-DÜRER fî tenâsübi'l-ÂYÂT ve's-süver. thk. Abdurrezzâk Ğâlib el-Mehdî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995.
- Bikâî, İbrahîm b. Hasan. UNVÂNU'Z-ZAMÂN bi-terâcimi'ş-şuyûh ve'l-akrân. thk. Hasan Habeşî. 8 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübi ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 2001.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. Büyük Tefsir Tarihi. 2 Cilt. İstanbul: Bilmen Yayınevi, ts.
- Can, Ali. "Aliyyü'l-Kârî'nin Envâru'l-Kur'ân ve Esrâru'l-Furkân Adlı Tesirinde Besmele Yorumu". Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 14/2 (2012), 37-66.
- Can, Ali. "Ebû Saîd el-Hâdimî'nin Risâletü'l-Besmele Adlı Eserinde On Sekiz İlim Dalına Göre Besmele Yorumu". Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 14/1 (2012), 1-73.
- Dâvûdî, Şemsuddîn Muhammed b. Ali. TABAKÂTU'l-müfessirîn. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983.
- Derman, M. Uğur - Uzun, Mustafa İsmet. "Besmele". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 5/532-537. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eş'as el-Ezdî. Sünenu Ebî DÂVUD. thk. Şuayip el-Arnâvud - Muhammed Kâmil Karabelilî. 7 Cilt. Dimeşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.
- Efe, Seyfullah. Ömer Neseî ve Ebû'l-Fütûh RÂZÎ'nin Kur'ÂN Yorumlamaları. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.
- Gür, Süleyman. "Osmanlı Tefsir Geleneğinde Besmele Risaleleri Literatürü". FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi 12 (Güz 2018), 405-477. <https://doi.org/10.16947/fsmia.502293>
- Güven, Şahin. "Tefsir İlminin Bir Alt Disiplini Olarak "Makâsıdu's-Süver". BilimNAME: Düşünce Platformu 35/1 (2018), 97-126. <https://doi.org/10.28949/bilimname.381886>
- Hamidullah, Muhammed. İslam Peygamberi. çev. Salih Tuğ. 2 Cilt. Ankara: İmaj Yayınları, 2003.
- Harâllî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Harâllî el-Merâkeşî. Turâsu Ebi'l-HASAN el-HARÂLLÎ el-MERÂKEŞÎ fi't-tefsîr. thk. Muhemmâdî b. Abdisselâm el-Hayyâtî. b.y.: Metâbiu'n-Necâh el-Cedîde, 1997.
- Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed. Şe'nu'd-DUÂ. thk. Ahmed Yusuf ed-Dekkâk. Beyrut: Dâru's- Sekâfeti'l-Arabiyye, 1984.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. Tefsîru't-Tahrîr ve't-tenvîr. 30 Cilt. Tunus: ed-Dâru't-Tûnusiyye li'n-Neşr, 1984.
- İbn Kutluboğa, Ebu'l-Fidâi Zeynuddîn Kâsım. Tâcu't-terâcim. thk. Muhammed Hayr Ramazan Yusuf. Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1992.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem. Lisânu'l-'Arab. thk. Abdullah Ali el-Kebîr vd. 6 Cilt. Kahire: Dâru'l-Meârif, ts.

- İbnü'z-Zübeyr, Ebû Ca'fer Ahmed b. İbrahîm el-Gırnâtî. el-Burhân fî tertîbi süveri'l-Kur'ân. thk. Muhammed Şa'bân. Fas: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1990.
- Kara, Necati. "Nazmü'd-Dürer". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 32/463-464. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Kara, Necati. Burhânuddîm İbrahîm b. Ömer el-Bikâî ve Tefsirindeki Metodu. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, İslâmî İlimler Fakültesi, Doktora Tezi, 1981.
- Kara, Ömer. "Bikâî'nin 'Nazmü'd-Dürer'inde Yer Alan 'İhtibâk Metinleri' -Bir İnşâ Denemesi-", Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 3/3 (2000), 149-224.
- Karataş, Şuayip. İmam Ya'kûb Kiraatinin Özellikleri ve Delilleri. Ankara: Sonçağ Akademi Yayınları, 2021.
- Kaya, Ali. "Ömer Neseffî'nin et-Teysîr fi't-Tefsîr Adlı Tefsirinde Münâsebâtü'l-Kur'ân". Ortaasya'dan Anadolu'ya İslami İlimler. ed. Murat Şimşek vd. 818-828. Karabük: Karabük Üniversitesi Yayınları, 2021.
- Kaya, Ali. "Sure Mukaddimelerinde Verilen Bilgiler Çerçevesinde Müfessirlerin 'Sure Bütünlüğü'ne Yaklaşımları (Klasik-Çağdaş Karşılaştırılması)". Mütefekkir 6/11 (2019), 33-64.
<https://doi.org/10.30523/mutefekkir.584341>
- Kaya, Mehmet. "Tefsir Ekolleri Perspektifinden Kur'an'ın Çok Boyutlu Yorumu: Besmele Örneği. Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 14/27 (2015), 83-116. <https://doi.org/10.14395/huifd.65170>
- Kocabaş, Huzeyfe. Ömer Neseffî ve Kitabu'l-Beyân an Ğarîbi'l-Kur'ân Adlı Eseri: Metin ve İnceleme. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr. el-Câmî' li Ahkâmî'l-Kur'ân. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 2006.
- Kuşeyrî, Ebu'l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik. Letâifu'l-işârât, thk. Abdüllatif Hasan Abdurrahmân. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2007.
- Leknevî, Muhammed Abdülhay. el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye. Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-İslâmî, ts. Mevsilî, Ekrem Abdulvahhâb. el-İmâmu'l-'Allâme Burhânuddîn el-Bikâî ve mehhecuhû fi't-tefsîr. Ürdün: Dâru'l-Feth, 2014.
- Mütercim Âsım Efendi. Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi (el-Okyânûsu'l-Muhît fî Tercemeti'l-Kâmûsul-Muhît). haz. Mustafa Koç-Eyyüp Tanrıverdi. 6 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013.
- Neseffî, Ebû Hafı Necmuddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed el-Hanefî. et-Teysîr fi't-tefsîr. thk. Mâhir Edîb Habbûş vd. 15 Cilt. İstanbul-Beyrut: Dâru'l-Lübâb, 2019.
- Neseffî, Necmeddin Ömer. Ömer Neseffî Tefsiri-et-Teysîr fi't-tefsîr-. çev. Muhammed Coşkun. İstanbul: Yazma Eserleri Kurumu Başkanlığı, 2019.
- Nuveyhîd, Âdil. Mu'cemu'l-müfessîrin. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetu Nuveyhid es-Sekâfiyye, 3. Basım, 1988.
- Özdemir, Ahmet. "İşârî (Tasavvufî) Tefsirlerde Besmele Yorumu". Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim] 20/1 (2020), 9-37. <https://doi.org/10.33420/marife.695646>
- Özel, Mustafa. "Midhat Paşa'nın Besmele ve Fâtiha Tefsiri". Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim] 3/3 (2003), 269-272.
- Râgıb el-İsfahânî. el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân. thk. Muhammed Seyyid Keylânî. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts. Rahmânî, Ahmed. Mesâdirü't-tefsîri'l-mevdûî. Kahire: Mektebetü Vehbe, 1989.
- Sehâvî, Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed Şemsuddîn. ed-DAV'u'l-Lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsî'i. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1992.
- Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed. et-Tahbîr fi'l-mu'cemi'l-kebîr. thk. Munîra Nâcî Sâlim. 2 Cilt. Bağdat: y.y., 1975.
- Sevgi, Ahmet. "Molla Câmî'nin Besmele Şerhi ve Türk Edebiyatına Tesirleri". Türkiyat Araştırmaları Dergisi 5 (1999), 1-50.
- Seyyid Kutub. Fî zilâli'l-Kur'ân. 6 Cilt. Mısır: Dâru's-Şurûk, 32. Basım 1972.
- Süyûtî, Abdurrahmân Celâluddîn. el-Müzhîr fî ulûmi'l-luga ve envâihâ. nşr. Muhammed Ahmed Câdu'l-Mevlâ Bek vd. 2 Cilt. Beyrut: Menşûrâtü'l-Mektebeti'l-Arabiyye, 1986.

Süyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân. TABAKÂtu'l-müfessirîn. thk. Ali Muhammed Ömer. Kuveyt: Dâru'n-Nevâdir, 2010.

Süyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân. NAZMu'l-'ikyân fî A'yânî'l-A'yân. nşr. Philip Hitti Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1927.

Şen, Ziya. "İstiaze ve Besmele". Diyanet İlmi Dergi 40/1 (2004), 91-100.

Şenol, Yahya. "Hayvan Kesiminde Besmele Meselesi". İSLAM HUKUKU ARAŞTIRMALARI Dergisi 31 (2018), 491-508.

Şevkânî, Muhammed b. Ali. el-Bedru't-Tâli'. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.

Topaloğlu, Bekir. "Rahmân". Türkiye Diyanet Vakfı İSLAM Ansiklopedisi. 34/415-417. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Yılmaz, Mehmet Faik. Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet. Ankara: DİB Yayınları, 2005.

ESKİYENİ

ISSN 1306-6218 e-ISSN 2636-8536
Eskiyeeni
Founded in 2006-ANKARA/TURKEY

"Sosyal Bilimler Dergisi / A Journal of Social Sciences"

19/03/2022

YAYIN KURULU KARARLARI

Karar-1

Eskiyeeni (1306-6218) dergisinin 20 Mart 2022 tarihli 46'ncı sayısında hakem değerlendirmesinde geçen aşağıda belirtilen makalelerin yayımlanmasına karar verilmiştir.

Üniversitelerdeki Bilimsel Yayıncılığın Kalite Süreçlerindeki Yeri Üzerine Bir Değerlendirme	Araştırma Makalesi	Rifat TÜRKEL
Oryantalistlerin Mâtürîdîlik Algısı: Ulrich Rudolph ve Angelika Brodersen Örneği	Araştırma Makalesi	Mehmet Akif CEYHAN
Nidâ'dan Takiyye'ye: Nusayrî-Alevî İnançında Nidâ ve Takiyye Uygulaması	Araştırma Makalesi	Reyhan ERDOĞDU BAŞARAN
Şintoizm'deki Tanrı İnançının Japon Sosyal Yaşamına Etkisi	Araştırma Makalesi	Halil İbrahim ŞENAVCU
Değerlerin Doğasına Dair Üç Mesele: Güç, İrade Eylem	Araştırma Makalesi	Emrullah KILIÇ
Plotinos Felsefesinde Sudur ve Hipostaz Sisteminin Düzeni Üzerine	Araştırma Makalesi	Hüseyin AYDOĞAN
ELEŞTİRİNİN ELEŞTİRİSİ: BİLGİ TANIMI BAĞLAMINDA HÜSÂM ÇELEBİ'NİN HATİBZÂDE TENKİDİ	Araştırma Makalesi	Mustafa Bilal ÖZTÜRK
İBN KEMÂL'İN VÜCÛD RİSÂLESİ'NİN ALİ NİHAD TARLAN TARAFINDAN YAPILAN OSMANLICA TERCÜME EŞLİĞİNDE İNCELENMESİ	Araştırma Makalesi	Mustafa Salim GUVEN
el-Müsülû'l-Akliyyetü'l-Eflâtûniyye İsimli Eser Bağlamında Vücûd-Vâcib Özdeşliğinin Kanıtlarının İncelenmesi	Araştırma Makalesi	Muhammed BEDİRHAN
Mûsikî Nazariyatı Tarihinin Keşfedilmemiş Bir Siması: Allâme Kutbuddîn Şîrâzî	Araştırma Makalesi	Sema DİNÇ, Ahmet ÇAKIR

Siyasî İkbâl Uğruna Hadis Uydurma Teşebbüsü: Halife el-Mu‘tazid-Billâh Örneği	Araştırma Makalesi	Mustafa TANRIVERDİ
Kur’ân’ın Müheyminliğinde İlâhî Vahiilerin Korunmuşluğu Üzerine	Araştırma Makalesi	Aslan ÇITIR
Besmelenin Sûre Muhtevasıyla Yorumu: Ömer Nesefî ve Bikâî’nin Yaklaşımı	Araştırma Makalesi	Ali KAYA
Âhirete Ait Ödül ve Cezanın Kur’ân’da İsim ve Fiil Cümlesiyle İfade Edilmesi	Araştırma Makalesi	Bekir YILDIRIM
Şeyh Hâmid-i Velî’ye (Somuncu Baba) Atfedilen ve Ondan Bahseden Eserlerdeki Tasavvufî Kavramlar	Araştırma Makalesi	Mahmut ULU
Religion in the Age of Digitalization: From New Media to Spiritual Machines	Kitap İncelemesi	Hesna Serra AKSEL

Karar-2

Hakem değerlendirmesinden geçen aşağıdaki belirtilen makalelerin ise 20 Eylül 2022 tarihli 47'nci sayıda yayımlanmasına karar verilmiştir.

Immanuel Kant Bir Faydacı Olabilir mi?: Kant’ın, Deneyci Ahlâk Teorilerine Yönelik Eleştirileri	Araştırma Makalesi	Hümeyra ÖZTURAN, Fatıma GÜNER
Muhammed Âbid el-Câbirî’nin ‘Üç Bilgi Sistemi Teorisi’ Üzerine Eğitimsel Bir Analiz	Araştırma Makalesi	Fatih İPEK
Ayrık Beyin Vakalarından Teslise Yol Çıkar mı?	Araştırma Makalesi	Aykut Alper YILMAZ
Osmanlı Hukukunun Afgan Hukukuna Etkisi: Ceza ve Medeni Kanunları Örneği	Araştırma Makalesi	Mehterhan FURKANI
The Meanings of the Preposition "Bel" in the Qur’ân and the Problem of Its Translation into Turkish	Araştırma Makalesi	Servet DEMİRBAŞ

Besmelenin Süre Muhtevasıyla Yorumu: Ömer Neseî ve Bikâî Örneği**Ali Uaya † Sorumlu Ya2arfCorresponding Author**

Dr. Öğr. Üyesi, Aksaray Üniversitesi (ROR ID: 026db3d50)

İslami İlimler Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı

Asst. 9rof. Dr., AİSARAY University, FASUFTY of ISFAMİS SSIENSES, DEPARTMENT of TAFSİR,

Aksaray/Turkey

kayaali72@hotmail.com † ORCID: orgf0000-0003-348fi-9324

The Interpretation of Basmala with the Content of the Surah: ‘Umar al-Nasafi and al-BiqâKi Example**Abstract**

Basmala is a word that phrases the meaning of reading and writing the expression of the *bi-smi fFĀH*. Beginning an action with Basmala is good decency taught by Almighty Allah to trophet Muhammad in the first verses of the Qur’ān, as well as it is a sunnah handed down from generation to generation through prophets. In the period of trophet Muhammad, basmala went through some stages until it took its final form. In the early periods of Islam, the expression *bi-smiĀ fFĀHUMMA* was used, when the verse fi7ffifi0 of al-İsrā’ was revealed, the phrase *bi-smi ffĀhi r-rahmĀn* was used, and when the verse 27f30 of al-Naml was revealed, the phrase *bi-smi ffĀhi r-rahmĀni r-rahim* was used. Generally in tafsirs (commentaries), Basmala is expounded in a detailed way at the introduction of the Surah al-Fātiha. In addition, it has been examined from different perspectives by being carefully handled in treatise-type works independently. ‘Umar al-Nasafi (d. 537ffifi42) and al-BiqâKi (d. 885ffifi480), who are prominent with their holistic view to the Qur’ān in the history of tafsir, not only explained the Basmala at the beginning of the Surah al-Fātiha, but also interpreted it according to the content of the surah in all its entries. ‘Umar al-Nasafi systematically showed the harmony between the surahs in his tafsir named *AF-TAYSİR fi AF-TAFSİR* and gave systematical information about the subjects that make up the content of each surah. Besides, he created rhyming texts by adding the verse or parts of the verse he chose from the sura with the name *AF-FASI* to the words *Af-fah*, *rahmĀn* and *rahim* in the Basmala. Generally, he added a verse from the beginning of a surah to the word *AF-fah*, one of the verses that came after it to the name *rahmĀn*, and a verse that came later to the name *rahim*. However, the general of the verses which are chosen by him is not in the content to reflect the subject(s) of the surah. Moreover, when it comes to short surahs, it is seen that the verses attached to these three words are more

Yayın † published: 20 Mart/March 2022 † Uabul † Accepted: 0fi Ocak/January 2022

Geliş † Received: 20 Ekim/October 202fi † Değerlendirme † teer Review: Diş Bağimsi2 † Externally teer-reviewed.

Hakem Raporları † teer Review Reports: ...

Atif † Cite as: Ali Uaya, "Besmelenin Süre Muhtevasıyla Yorumu: Ömer Neseî ve Bikâî Örneği = *The Interpretation of Basmala with the Content of the Surah: ‘Umar al-Nasafi and al-BiqâKi Example*", *Kıssiyeni* 46 (Mart/March 2022), 3fifi-337. <https://doi.org/fifi0.37697/feskiyeni.fifi0fi5907>

© Ali Uaya † CC BY-NC 4.0 Attribution-NonCommercial 4.0 International

clearly related to the content of the surahs. This is a situation regarding the volume of the surahs and the subject(s) dealt with in them. Because, generally, while several subjects are covered in long surahs, one subject is mentioned in short surahs. On the other hand, in his tafsir named *NACM Af-DURAR*, al-Biqā'ī who showed the relationship between surahs, verses, and even sentences, and tried to reveal the *i'jās* (inimitability) in the arrangement of the verses of the Qur'ān revived this method, which was started by 'Umar al-Nasafi three centuries ago. However, instead of quoting directly the verses, he explained Basmala by adding rhyming sentences to the names of *Afah*, *rahmān* and *rahim*, which he often used with certain words and expressions. In Laf2atullāh's tafsir, he generally preferred words and expressions that explain the names and attributes of Allah, and he tried to give the same meaning to the words *RAHMĀN* and *RAHİM* in all the surahs, and to explain the Basmala according to the main aim (*MAQSUD*) of the surah, with the sentences formed with definite words and expressions he chose. However, the Basmala explanations in the introduction of many surahs are similar in meaning and emphasis, due to the frequent use of words and expressions with close meanings while explaining these three words. In this contribution, after giving brief information about the tafsirs of 'Umar al-Nasafi and al-Biqā'ī, by considering the way of them explaining the basmala according to the content of the surah accompanied by examples, a comparison will be made.

Ueywords

Tafsir, Qur'ān, Basmala, 'Umar al-Nasafi, al-Biqā'ī

Besmelenin Sûre Muhtevasıyla Yorumu: Ömer Nesevî ve Bikâî Örneği

ÖZ

Besmele, *BISMİFFĀH* ibaresinin okunması ve ya2ılması ifade eden bir kelimedir. Besmeleye bir işe başlamak, Uur'ān'ın ilk inen âyetlerinde Yüce Allah'ın, H2. teygamber'e öğrettigi bir edep olduğu gibi peygamberler vasıtasıyla nesilden nesile aktarılan bir sünnettir. H2. Muhammed döneminde besmele son şeklini alıncaya kadar ba2ı aşamalardan geçmiştir. İslâm'ın ilk dönemlerinde *bismiβefĀHÜmme* ifadesi, İsrâ fi7ffifi0. âyet nâ2il olunca *BismifĀHirRAHMĀN* ve Neml 27f30. âyet inince de *bismiffĀHirRAHMĀNirRAHİM* cümlesi kullanılmıştır. Besmele genelde tefsirlerde Fâtiha sûresinin girişinde detaylı bir şekilde tefsir edilmiştir. Ayrıca müstakil olarak risale türü eserlerde ö2enle ele alınarak farklı açılardan incelenmiştir. Tefsir tarihinde Uur'ān'a bütüncül yaklaşımlarıyla öne çıkan Ömer Nesevî (öl. 537ffifi42) ve Bikâî (öl. 885ffi480), besmeleyi sadece Fâtiha sûresinin girişinde açıklamakla kalmamış, bütün sûre girişlerinde, sûre muhtevasına göre tefsir etmişlerdir. Ömer Nesevî, *et-Teytir fi't-tefsir* isimli tefsirinde sistemli bir şekilde sûreler arasındaki uyumu göstermiş ve her bir sûrenin muhtevasını oluşturan konular hakkında dü2enli bilgiler vermiştir. Bununla birlikte besmelede bulunan *AFAH*, *RAHMĀN* ve *RAHİM* lafı2larına sûreden seçtiği âyet veya âyet bölümlerini *effesî* ismiyle ekleyerek kafiyeli metinler oluşturmuştur. Genelde *Afah* laf2ına sûre başlarından bir âyeti, *RAHMĀN* ismine bundan sonra gelen âyetlerden birini, *RAHİM* ismine de daha sonra gelen bir âyeti eklemiştir. Ancak seçtiği âyetlerin geneli, sûre konusufkonularını yansıtacak içerikte degildir. Bununla birlikte kısa sûrelere geldikçe bu üç laf2a iliştirilen âyetlerin, sûrelerin muhtevasıyla ilgisinin daha belirgin olduğu görülmektedir. Bu da sûrelerin hacmi ve onlarda ele alınan konufkonularla ilgili bir durumdur. Çünkü genelde u2un sûrelerde birkaç konu işlenirken,

kısa sûrelerde bir konudan bahsedilmektedir. *Nasmü'd-düerer* isimli tefsirinde, sûreler, âyetler hatta cümleler arasındaki münâsebeti gösteren, bu vesileyle Uur'ân âyetlerinin tertibindeki i'câ2ı ortaya koymaya çalışan Bikâî ise kendisinden üç asır önce Ömer Neseî tarafından başlatılan bu usulü yeniden canlandırmıştır. Ancak o, doğrudan âyetlerden ıktibaslar yapmak yerine, *Affâh*, *rahmân* ve *rahîm* isimlerine, sıklıkla kullandığı belli kelime ve ifadeler vasıtasıyla oluşturduğu kafiyeli cümleler ilave ederek besmeleyi îzah etmiştir. Laf2atullâhın tefsirinde genelde Allah Teâlâ'nın isim ve sıfatlarını açıklayan kelime ve ifadeleri tercih etmiş, seçtiği belli kelime ve ifadelerle oluşturduğu cümlelerle, *rahmân* ve *rahîm* kelimelerine bütün sûrelerde aynı anlamı vermeye ve besmeleyi sûrenin temel hedefine (maksûd) göre îzah etmeye çalışmıştır. Ancak bu üç laf2ı açıklarken yakın anlamlı kelime ve ifadeleri çokça kullanması nedeniyle birçok süre girişindeki besmele açıklamaları anlam ve vurgu olarak birbirine ben2emiştir. Bu çalışmada, Ömer Neseî ve Bikâî'nin tefsirleri hakkında kısa bilgi verildikten sonra örnekler eşliğinde besmeleyi süre muhtevasına göre açıklama tarzları ele alınarak mukayese yapılacaktır.

Anahtar Uelimeler

Tefsir, Uur'ân, Besmele, Ömer Neseî, Bikâî

Giriş

Besmele (بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ), dehrace (âç,z) ve2ninde dörtlü b-s-m-l (بسم) fiilinin mastarıdır ve bismillâh (بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ) ifadesini ya2mak ve okumak anlamını ifade eden menhûtu bir kelimedir.² Bir işe besmeleyle başlamak, Uur'ân'ın ilk inen âyetlerinde, Yüce Allah'ın, H2. teygamber'e vahyettiği bir edeptir.³ Sö2 konusu âyetlerde, ikra' bismi rabbikelle2î halak fâz vs. بسم الله الرحمن الرحيم ifadesiyle teygamber'den, kendisini yaratan rabbi adına okuması istenir. İbn Aşûr (öl. fi973), besmelenin, H2. İbrahim'in devrinden itibaren “peygamberlerin dillerinde olan sö2ün mürâdifi, dolayısıyla onun hanîfligin kelamı olduğunu ifade eder. Akabinde bu düşüncüyü temellendirmek için ba2ı âyetleri⁵ zikrettikten sonra H2. Sü-

^{fi} *NAht*, edebî bir terim olarak iki kelimeyi muhtasar bir şekilde söylemek anlamına gelir ve bir tür ihtisardır. Arap dilinde bu ihtisar olayına menhûtu denir. Marango2un iki tahtayı yontarak tek bir parça haline getirmesi gibi iki kelimenin ihtisar edilerek tek kelimeyle ifade edilmesi olayıdır. *LÂ havfe vefâ buvvete iffâ bifâh* cümlesinin *HAV&afe, ef-hamdu fiffâh* cümlesinin *HAM&efe* sö2ükleriyle anlatılması gibi. (Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Uurtubî, *EF-Câmi' fi Ah&Ami'f-Uur'ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006), fi50-fi5fi; Abdurrahmân Celâluddîn es-Süyûtî, *ef-Müşhir fi ufümi'f-fuga ve envâlhâ*, nşr. Muhammed Ahmed Câdu'l-Mevlâ Bek vd. (Beyrut: Menşûrâtu'l-Mektebeti'l-Arabiyye, fi986), fi482-483; Mütercim Âsim Efendi, *UÂMûsu'f-Muhît TERSümesi (ef-OB&YÂNûsu'f-Muhît fi TER&emeti'f-UÂmûsuf-Muhît)*, ha2. Mustafa Uoç - Eyyüp Tanrıverdi (İstanbul: Türkiye Ya2ma Eserler Uurumu Başkanlığı Yayınları, 20fi3), 5f435fi. Ayrıca bk. “Besmele”, *Temef İsfâm Ansi&fopedisi*, ed. Tuncay Başoğlu (İstanbul: ISAM Yayınları, 20fi9), fi459-460).

² Ebu'l-Fa2l Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Man2ûr, *LİSÂNU'f-ARAB*, thk. Abdullah Ali el-Uebîr vd. (Uahire: Dâru'l-Meârif, ts.), fi286; Mütercim Âsim Efendi, *UÂMûsu'f-Muhît TERSümesi*, 5f435fi. Ayrıca bk. Şuayip Uarataş, *İMAM YA'&ûb UTRAA&inin Öseffi&feri ve Deffferi* (Ankara: Sonçağ Akademi Yayınları, 202fi), 55.

³ Seyyid Uutub, *Fi sıfâfi'f-Uur'ÂN* (Mısır: Dâru's-Şurûk, fi972), fi2fi.

⁴ el-'Alak 96 fi.

⁵ “BAbASTgtn! AFFAH TARA&NDAN SANA ASAP DO&UNUP DA ÇEY&ANTN YA&TNT OFMANDAN İOR&UYORUM.” (Meryem fi9f45) “İBRA&İM: SEFÂM SANA (esen İA&f dedi, RABBİMDEN SENİN İÇİN MA&FİRET DİFEYESE&İM. ÇÜN&Ü O BANA İARÇT ÇO&”

leyman'ın da Sebe Uraliçesi'ne gönderdiği mektuba, H2. İbrahim döneminden miras kalan bu sünnete uyararak besmeleyle⁶ başladığını, Yüce Allah'ın da bu sünneti İslâm'la ihya ettiğini belirtir.⁷ Bununla birlikte besmelenin çok daha önce H2. Nûh'un döneminde bilindiğini ifade etmek mümkündür. Nitekim H2. Nûh kıssasının işlendiği bir bağlamda bulunan Hûd fîfi4fi. âyette, H2. Nûh'un inşa ettiği geminin gitmesinin ve durmasının Allah'ın adıyla (*bismiffâhi mesRâhâ ve MÛRSÂHÂF*, $\text{بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ}$) olacağı ifade edilmiştir.⁸ Buna göre bir iş besmele ile başlamanın, peygamberler aracılığıyla nesilden nesile aktarılan bir sünnet olduğu ifade edilebilir. Ayrıca bazı âlimler, Allah'ın Zâtına ve sıfatlarına delalet etmesi hasebiyle *besmefenin* bütün şeriatı ihtiva ettiğini belirtmişlerdir.⁹

H2. Muhammed döneminde besmele son şeklini alıncaya kadar bazı aşamalardan geçmiştir. Buna göre İslâm öncesinde olduğu gibi İslâm'ın ilk dönemlerinde de *bismißeffâhümme* ($\text{بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ}$) ifadesi kullanılmıştır. Mekke döneminde müşriklerin Müslümanlarla ilişkilerini yasaklayan boykot metninde bulunması,^{fi0} Hudeybiye antlaşmasında H2. teygamber'in, müşrik tarafının ısrarı üzerine *BİSMİFFÂHİRRAHMÂNİRRAHİM* yerine *bismißeffâhumme* ibaresini kabul etmesi,^{fi1} bu ifadenin erken dönemde kullanıldığını gösterir. eş-Şa'bî (öl. fi04f722) ve el-A'meş'e (öl. fi48f765) atfedilen bir rivayete göre H2. teygamber *bismiffâh* şeklinde ya2ması için emredilinceye kadar *bismißeffâhümme* ifadesini kullanmıştır. el-İsrâ fi7ffifi0. âyet^{fi2} na2il olunca *bismiffâhirrahmân* ibaresini, en-Neml 27f30. âyet^{fi3} inince de *BİSMİFFÂHİRRAHMÂNİRRAHİM* cümlesini ya2mıştır.^{fi4} Bir rivayette ise H2. teygamber'in en-Neml 27f30. âyet na2il oluncaya kadar *BİSMİFFÂHİRRAHMÂNİRRAHİM* ifadesini kullanmadığı ifade edilmiştir.^{fi5}

RAHMÂN kelimesi yalnız Allah için kullanılır. Çünkü sadece Allah rahmetiyle her şeyi kuşatmıştır. *RAHİM* ise Allah'ın dışındaki varlıklar için de kullanılır.^{fi6}

fütüvârdtr." (Meryem fi9f47) "...Tevbemisi İBAbuf et; sira tövbeferi çolça İBAbuf eden, çol merHAMetfi ofAN ANSAİ sensin." (el-Bakara 2ffi28)

⁶ en-Neml 27f30.

⁷ Muhammed Tâhir İbn Âşûr, *Tefsiru't-tahrîr ve't-tenvîr* (Tunus: ed-Dâru't-Tûnusiyye li'n-Neşr, fi984), fi ffi5fi.

⁸ Hûd fîfi4fi.

⁹ Uurtubî, *ef-CÂMi'*, fi ffi42.

^{fi0} M. Ugur Derman - Mustafa İsmet U2un, "Besmele", *Türkiye DIYANET YAİİft İSFAM Ansilfopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, fi992), 5f532-533.

^{fi1} Uurtubî, *ef-CÂMi'*, fi ffi60; Muhammed Hamidullah, *İSFAM 9eygAMBerî*, çev. Salih Tug (Ankara: İmaj Yayınları, 2003), fi f256; Derman-U2un, "Besmele", 5f532-533.

^{fi2} "De İİ. 'İster AffAH deyin ister RAHMÂN deyin. HANGİSİNİ desenİs ofur. ÇünBü en güsef isimfer onA hasttr.' NAMAstnda yüİİseİ sesfe oİsumA; ONDA sesİNİ fASfA dA İtsMA, İİİsİNİN ARAST bir yof tut."

^{fi3} "Meİstup Süfeyman'dANDTR, RAHMÂN ve RAHİM OFAN AFFAH'tn ADTYFA (BAÇfAMABTAİ dtr."

^{fi4} Uurtubî, *ef-CÂMi'*, fi ffi44.

^{fi5} Ebû Dâvud Süleyman b. el-Eş'as el-E2dî, *Sünenu Kbî DÂVUD*, thk. Şuayip el-Arnâvud - Muhammed Uâmil Uarabelilî (Dimeşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009), "Uitabu's-Salât", fi24. Ayrıca bk. Uurtubî, *ef-CÂMi'*, fi ffi44.

^{fi6} Râğıb el-İsfahânî, *EF-MÜFREDÂT fi GARİBİ'F-UUR'ÂN*, thk. Muhammed Seyyid Ueylânî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), fi9fi-fi92. Ayrıca bk. Uurtubî, *ef-CÂMi'*, fi ffi63.

Yaygın kanaate göre *RAHMÂN* bu dünyada herkesi, *RAHÎM* ise ahirette sadece müminleri içine alan ilâhî rahmeti ifade eder.^{fi7} Nitekim Hattâbî (öl. 388f998), *RAHMÂN*ın, bütün mahlûkâtın rızklarını temin eden ve maslahatlarını karşılayan geniş rahmet sahibi anlamına geldiğini ifade eder. Dolayısıyla bu rahmet hem mümini hem de kafiri içine almaktadır. *RAHÎM* ise sadece müminlere mahsusur. el-Ah2âb 33f43. âyette Allah Teâlâ'nın müminlere karşı çok merhametli olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca başka bir âyette^{fi8} rızık ve geçimlik (ma'îšet), rahmet olarak isimlendirilmiştir.^{fi9} Bununla birlikte *RAHMÂN* ve *RAHÎM* isimlerinin, her iki dünya için geçerli, ancak belirgin etkileri bakımından bir hususilige sahip oldukları da ifade edilebilir. Çünkü Yüce Allah'ın sıfatlarını 2aman yönünden sınırlandırmak mümkün değildir. Bu yorum, birçok âlimin savunduğu "rahmân ve rahîm kelimeleri arasında anlam farkının olmadığı"na dair görüşe de uymaktadır.²⁰

Besmele genelde tefsirlerde Fâtiha sûresinin girişinde detaylı bir şekilde tefsir edilmiştir. Bunun yanı sıra müstakil olarak risale türü eserlerin konusu olmuş ve farklı dönemlerde ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir.^{2fi} Akademik olarak besmelenin işârî yorumu,²² besmele ve istiâzenin fikhî ve kıraat yönü²³ ile farklı tefsir ekollerine göre yorumunun ele alındığı²⁴ çalışmalar da yapılmıştır. Bu çalışma ise tefsir tarihinde Uur'an'a bütüncül yaklaşımlarıyla dikkat çeken Ömer Neseîî ve Bikâî'nin, sûre muhtevası ve konusunu dikkate alarak besmeleyiyorumlama çabaları üzerine yoğunlaşmayı hedeflemektedir. Görebildiğimi2 kadarıyla buiki

^{fi7} Bekir Topaloglu, "Rahmân", *Türkiye Diyanet Yayıfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34f4fi6.

^{fi8} "Rabbinin rahmetini onfar mt payfaçttırıyor? Dünya hayatında onfartın geçimfişlerini arafartında bis payfaçttırdı. Birbirlerine iç gördürmeleri için isimini ötelşine dereseferfe üstün İttıdış. Rabbinin rahmeti onfartın birİstirdiİşleri çeyferden DAHA hayrttdtr." (e2-Luhruf 43f32)

^{fi9} Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed el-Hattâbî, (*e'nu'd-duâ*, thk. Ahmed Yusuf ed-Dekkâk (Beyrut: Dâr'u's-Sekâfeti'l-Arabiyye, fi984), 38.

²⁰ Topaloglu, "Rahmân", 34f4fi6.

^{2fi} Geniş bilgi için bk. Süleyman Gür, "Osmanlı Tefsir Geleneginde Besmele Risaleleri Literatürü", *FSM İfmi AraçttmAFAR İnsan ve Toplum Bifimferi Dergisi* fi2 (Gü2 20fi8), 405-477; Ali Can, "Ebû Saîd el-Hâdimî'nin Risâletü'l-Besmele Adlı Eserinde On Seki2 İlim Dalına Göre Besmele Yorumu", *Disfe Üniversitesi İfahiyat Faşüftesi Dergisi* fi4ffi (20fi2), fi-73; Ali Can, "Aliyyü'l-Uârî'nin Envârü'l-Uur'an ve Esrârü'l-Furkân Adlı Tesirinde Besmele Yorumu", *Disfe Üniversitesi İfahiyat Faşüftesi Dergisi* fi4f2 (20fi2), 37-66; Mustafa Özel, "Midhat İtaşa'nın Besmele ve Fâtiha Tefsiri", *Marife: Dini AraçttmAFAR Dergisi [Bifimsef Birİsim]* 3f3 (2003), 269-272; Ahmet Sevgi, "Molla Câmî'nin Besmele Şerhi ve Türk Edebiyatına Tesirleri", *TürkiyeAT AraçttmAFART Dergisi* 5 (fi999), fi-50.

²² bk. Ahmet Ödemir, "İşârî (Tasavvufî) Tefsirlerde Besmele Yorumu", *Marife: Dini AraçttmAFAR Dergisi [Bifimsef Birİsim]* 20ffi (2020), 9-37; Ali Akpınar, "İşârî Tefsir ve Uuşeyrî (öl. 465ffi072)'nin Besmele Tefsiri", *TASAVVUF: İfmi ve AŞAdemİŞ AraçttmAFAR Dergisi* 3f9 (2002), 53-92; Ahmet Bedir, "Uuşeyrî'nin "Letâifü'l-İşârât" Adlı Tefsiri'nde "Besmele" Yorumu", *HARRAN Üniversitesi İfahiyat Faşüftesi Dergisi* 6 (2000), fi89-2fi3.

²³ Abdullah Aydemir, "Besmele", *Diyanet İfmi Dergi [Diyanet İçferi BAÇBANFTGT Dergisi]* fi0 (fi97fi), 82-89; İyia Şen, "İstia2e ve Besmele", *Diyanet İfmi Dergi* 40ffi (2004), 9fi-fi00; Yahya Şenol, "Hayvan Uesiminde Besmele Meselesi", *İslam HuşuŞu AraçttmAFART Dergisi* 3fi (20fi8), 49fi-508.

²⁴ Mehmet Uaya, "Tefsir Ekolleri terspektifinden Uur'an'ın Çok Boyutlu Yorumu: Besmele Örneği", *Hitit Üniversitesi İfahiyat Faşüftesi Dergisi* fi4f27 (20fi5), 83-fi6fi.

müfessir sûre başlarındaki besmeleleri, ilgili sûrenin muhtevasına fkonusuna göre farklı şekillerde kafiyeli cümlelerle tefsir etmeye çalışmışlardır.²⁵

fi. Ömer Neseffî'nin *et-Teysîr fi't-tefsîr*'i ve Besmele Yorumu

Ömer Neseffî'nin²⁶ *et-Teysîr fi't-tefsîr* adlı tefsiri, 20fi9 yılında bir kısım araştırmacı tarafından tahkik edilerek on beş cilt halinde yayımlanmıştır.²⁷ Ayrıca bu eser, Türkiye Ya2ma Eserleri Uurumu tarafından eleştirmeli-metin çeviri şeklinde neşredilmeye başlanmıştır.²⁸ Hacimli bir tefsir olan *et-Teysîr*, isminden de anlaşıldığı gibi kolay ve anlaşılır olmasıyla dikkat çekmektedir.

Ömer Neseffî, *et-Teysîr*'de, sûrelerin kimliği hakkında bilgiler vererek tefsire başlamaktadır. Bu çerçevede her sûreye besmeledeki *AffAh*, *RAHMÂN* ve *RAHİM* lafızlarına sûre içinden seçtiği âyet veya âyet bölümlerini, *effesî* ismiyle

²⁵ Aslında sûrelerin girişinde besmeleyi farklı şekilde yorumlama usulünü ilk başlatan müfessirin Uuşeyrî (öl. 456ffio72) olduğu söylenebilir. Ancak o, *LeTâifu'f-içârât*'ta sadece besmelelerdeki *bismillîfAh* ifadesini işari tefsirin ilkeleri çerçevesinde yorumlamış; *AffAh*, *RAHMÂN* ve *RAHİM* isimlerini ayrı ayrı ve kafiyeli cümlelerle izah etmemiştir. Bu sebeple bu çalışmanın kapsamına dâhil edilmemiştir. Geniş bilgi için bk. bk. Ebu'l-Uâsım Abdülkerîm b. Hevâ2in b. Abdilmelik el-Uuşeyrî, *LeTâifu'f-içârât*, thk. Abdüllatif Hasan Abdurrahmân (Beyrut: Dâru'l-Uütübî'l-İlmiyye, 2007); Akpınar, "İşârî Tefsir ve Uuşeyrî (ö.465ffio72)'nin Besmele Tefsiri", 72-9fi.

²⁶ Ebû Hafs Necmuddîn Ömer en-Neseffî, 46ffio68 tarihinde Ceyhun nehri ile Semerkant arasında yer alan Neseff şehrinde dünyaya gelmiştir. İlk eğitimini burada almıştır. Neseffî'nin hayatıyla ilgili fa2la bilgi yoktur. Ancak hocaları, yetiştirdiği öğrencileri ve yüksek itibarı, onun ilme değer verilen ve birçok âlimin bulunduğu bir çevrede yaşadığını göstermektedir. Hocaları arasında Hanefî fakihleri ve Mâtürîdî kelamcılar olduğu gibi öğrencileri arasında da Hanefî fıkhnın önemli âlimleri vardır. 537ffio42 senesinde Semerkant'ta vefat etmiştir. Ömer Neseffî hem yaşadığı dönemde hem de daha sonraki dönemlerde âlimlerin övgüsüne ma2har olmuş, samimiyeti ve birikimi takdir edilmiştir. Bununla birlikte hadis rivayeti konusunda Sem'ânî (öl. 562ffio66) tarafından tenkit edilmiştir. Uelâm, fıkhn, usûl ve tefsir başta olmak üzere birçok alanda eser kaleme almıştır. Geniş bilgi için bk. Ebû Sa'd Abdulkerîm b. Muhammed es-Sem'ânî, *et-Tahbir fîf-mu'semlîf-şebîr*, thk. Munîra Nâci Sâlim (Bagdat: y.y., fi975), fi527-528; Ebu'l-Fidâi Leynuddîn Uâsım b. Uutluboga, *Tâsu't-terâsim* thk. Muhammed Hayr Rama2an Yusuf (Dimeşk: Dâru'l-Ualem, fi992) 2fi9-220; Celâluddîn es-Süyûtî, *TABAŞÂTU'f-müfessîrîn*, thk. Ali Muhammed Ömer (Uuveyt: Dâru'n-Nevâdir, 20fi0), 88; Muhammed Abdülhay el-Leknevî, *ef-Fevâidü'f-behiyye fî terâsimîf-HANefiyye* (Uahire: Dâru'l-Uütübî'l-İslâmî, ts.) fi49-fi50; Şemsuddîn Muhammed b. Ali ed-Dâvûdî, *TABAŞÂTU'f-müfessîrîn* (Beyrut: Dâru'l-Uütübî'l-İlmiyye, fi983), 2fi7-9; Ayşe Humeyra Aslantürk, "Neseffî, Necmeddîn", *Türkiye Diyanet YABft İSEAM Ansilşopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32fi57fi; Ayşe Humeyra Aslantürk, *Kbû Hafs Ömer en-Neseffî'nin (öf. 537fi1142f) "et-Teysîr fi't-Tefsîr" Adft Tefsirinin TAHfifi ve ef-BABAŞARA Sûresi'nin Tenşidfi Neçri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Te2i, fi995), fi5-34; Seyfullah Efe, *Ömer Neseffî ve Kbû'f-Fütüh Râsî'nin Uur'An YorumAmAfart* (12mir: Doku2 Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Te2i, 20fi3), fi7-20; Ebû Hafs Necmuddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Neseffî el-Hanefî, *et-Teysîr fi't-tefsîr (MuHABŞilşin önsösüf)*, thk. Mâhir Edîb Habbüş (İstanbul - Beyrut: Dâru'l-Lübâb, 20fi9), fi5fi32; Necmeddin Ömer en-Neseffî, *Ömer Neseffî Tefsiri-et-Teysîr fi't-tefsîr- (Çevirenin önsösüf)*, çev. Muhammed Coşkun (İstanbul: Ya2ma Eserleri Uurumu Başkanlığı, 20fi9), fi9; Ali Uaya, "Ömer Neseffî'nin et-Teysîr fi't-Tersir Adlı Tefsirinde Münâsebâtü'l-Uur'ân", *OrtaASYA'dAN ANADOfu'YA İSEAmî İlimfer*, ed. Murat Şimşek vd. (Uarabük: Uarabük Üniversitesi Yayınları, 202fi), 820-82fi.

²⁷ Ebû Hafs Necmuddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Neseffî el-Hanefî, *et-Teysîr fi't-tefsîr*, thk. Mâhir Edîb Habbüş vd. (İstanbul-Beyrut: Dâru'l-Lübâb, 20fi9)

²⁸ Bu tefsirin 2 cildi yayınlanmıştır. bk. Necmeddin Ömer en-Neseffî, *et-Teysîr fi't-tefsîr (Ömer Neseffî Tefsirif)*, ed. Muhammed Coşkun (İstanbul: Türkiye Ya2ma Eserleri Uurumu Başkanlığı, 20fi9)

ekleyerek kafiyeli bir giriş yapmaktadır. Daha sonra sûre fa2iletiyle ilgili rivayetleri 2ikretmekte, sûrenin Mekkî-Medenî özelliği hakkında bilgi vermekte ve sûrenin kaç kelime ve harften oluştuğunu belirtmektedir. Devamında tefsirini yaptığı sûrenin baş tarafı ile bir önceki sûrenin sonu arasındaki münâsebe (inti2âma) deginmekte ve peş peşe gelen sûrelerin konuları ve muhtevaları hakkında bilgi vermektedir. Sûreler ve âyetler arasındaki münâsebeti ifade etmek için genelde *intisÂM*²⁹ sözcüğünü kullanan Neseî'nin, âyetler arasındaki bağlantıyı göstermek için yer yer *ittisâf*³⁰ kelimesini tercih ettiği görülmektedir.³¹

Ömer Neseî âyetleri tefsir ederken de belli bir usûlü takip etmektedir. Âyetleri kelime kelime tahlil etmekte, bu bağlamda öncelikle âyetlerin lûgat anlamını açıklamakta, kelimeyle ilgili sahâbe, tâbiîn ve diğer âlimlere ait bir görüş varsa 2ikretmekte, başka bir yorum yoksa dilcilerin görüşleriyle ayeti izah etmektedir. Ayrıca kıraat farklılıklarına temas etmekte, varsa âyetin iniş sebebi hakkında bilgi vermekte ve ba2ı kelimelerin i'râbına deginmektedir. Âyetlerin sonunda ise Uşeyrî (öl. 465 fi072) gibi tasavvuf ehlinin görüşlerine yer vermekte, kelamla ilgili olarak da başta İmam Mâtürîdî (öl. 333 f944) olmak üzere birçok âlimden alıntılar yapmaktadır.³² Ömer Neseî, bu tertip ile başladığı tefsirinde, âyetin konusu dışına çıkmadan açıklamaları sürdürmekte,³³ âyetleri tefsir ederken başlıklar açmamakla birlikte, dü2enli bir şekilde kullandığı belli kalıp ve ifadelerle bölümleri birbirinden ayırmaktadır.³⁴

Ömer Neseî, tefsirinin mukaddimesinde yararlandığı kaynaklar hakkında bilgi vermemekle birlikte, kullandığı ba2ı ifadelerle bilgi kaynaklarına işaret etmiştir.³⁵ Ayrıca atıf yaparken 2ikrettiği isimler, onun tefsirinin kaynaklarını öğrenme konusunda yardımcı olmaktadır. Âyetleri öncelikle hadisle açıklayan Ömer Neseî'nin tefsirinin esas rivayet kaynağını sahabe ve tabiinin görüşleri oluşturmuştur.³⁶ Bununla birlikte o, İmam Mâtürîdî'nin *Te'vîfâtü'f-Uur'ân*'ı ve

²⁹ bk. Neseî, *et-Teysîr*, fi078fi-82, fi87-fi88.

³⁰ Bakara 2fi80. âyetin, önceki âyetle olan anlam irtibatını gösterirken *ittisâf* sözcüğünü kullanmaktadır. bk. Neseî, *et-Teysîr*, 3f77.

³¹ Ali Uaya, "Ömer Neseî'nin et-Teysîr'i't-Tersir Adlı Tefsirinde Münâsebâtü'l-Uur'ân", 82fi, 824-825.

³² Efe, *Ömer Neseî ve Kbû'f-Fütûh Râsî'nin Uur'ân YorumıAmAfArt*, 58-59. Ayrıca bk. Aslantürk, *Kbû Hafs Ömer en-Neseî*, 83-84.

³³ Neseî, *et-Teysîr (Muhabbißin önsösüf*, fi073-74; Neseî, *Ömer Neseî Tefsiri (Çevirenin önsösüf*, fi078.

³⁴ Ömer Neseî, tefsirinde *ve'n-tisâmuHâ bimâ BAbfeHA* (bu sûrenin fâyetin önceki sûrefâyetle olan anlam ilişkisi), ve *emMâ tefsîruHâ* (tefsirine gelince), *BtssAtu nûsûfîHâ* (nü2ül hikâyesi), ve *Burie* (şöyle okundu f kiraatle ilgili), ve *deffetî'f-Âyetu AFA...* (bu âyet, şu konuya folaya delalet etti), ve *BÂfe ehfü'f-mA'rife* (tasavvuf ehli şöyle dedi) gibi ifadelerini sıklıkla kullanmaktadır. bk. Neseî, *Ömer Neseî Tefsiri (Çevirenin önsösüf*, fi078.

³⁵ Ömer Neseî, *BÂfe'f-müfessirûn*, *BÂfe ehfu'f-fuga*, *BÂfe ba'du ehfi'f-mA'rife* ve *BÂfe ba'du ehfi'f-fuga* gibi cümlelerle nakillerde bulunmuştur. (Aslantürk, *Kbû Hafs Ömer en-Neseî*, 84-85)

³⁶ Aslantürk, *Kbû Hafs Ömer en-Neseî*, 84-85. Ayrıca bk. Uaya, "Ömer Neseî'nin et-Teysîr fi't-Tersir Adlı Tefsirinde Münâsebâtü'l-Uur'ân", 822.

Uşeyrî'nin *LETÂIFU'F-İÇÂRÂT'*ı başta olmak üzere çeşitli tefsirler ve lügatlerden istifa ederek tefsirini kaleme almıştır.³⁷ Özellikle *Te'vîfât* ve *LETÂIFU'F-İÇÂRÂT'*ın temel kaynakları olması hasebiyle *et-Teysîr*'in Hanefî-Mâturîdî ile tasavvuf gelenegini birleştiren bir metin olduğu ifade edilebilir.³⁸

Ömer Neseffî'nin tefsirle ilgili diğer eseri *ef-Kısmefü'f-Atvef*'in nüshalarının Uahire'deki Hidîviyye Uütüphanesi'nde bulunduğu ve dört cilt olduğu ifade edilmektedir.³⁹ Bundan başka onun *Tefsîr-i Neseffî* isimli Farsça bir tefsiri⁴⁰ ve *Uitabu'f-beyân 'AN GARİBİ'f-Uur'ân* adında Uur'ân kelimelerini konu edinen bir kitabı vardır.⁴¹

fi.fi. Ömer Neseffî'nin Besmele Yorumu

Ömer Neseffî, *et-Teysîr*'in mukaddimesinde *İSTİÂseyi* tefsir ederken *AfFAH* özel isminin kökeni hakkında detaylı bilgiler verir. *AfFAH* lafzının, Yüce Allah'ın en büyük ismi (ism-i a'2am) olduğunu ve "yoktan var etmeye gücü yeten" anlamına geldiğini belirtir. Akabinde *İife* (söylendi, denildi) ifadesiyle bu lafzın anlamına dair görüşleri sıralar ve müştak olup olmadığı konusunda âlimler arasında ihtilaf olduğunu belirtir.⁴² Besmeleyi açıklarken de ilk önce *be* harfinin anlamı ve işlevi hakkında bilgi verir. *Benin* ilsâk (bitişme) ve ta2mîn (içine alma/kapsama) harfi olduğunu ifade ettikten sonra onun işleviyle ilgili beş yorum aktarır.⁴³ *Beden* sonra *isim* kelimesinin okunuşunda dört lügat (lehçe) olduğunu ve onun "yüksek oldu, yüceldi" (*'AFÂ*) anlamına gelen *SEMÂ-Yesmû-sumuvv* ve *semÂfsemîye-yesmîsumîyy* fiilinden türediğini ifade eder. Ayrıca *ismin*, *veseme-yesimu* fiilinden üredi-

³⁷ Geniş bilgi için bk. Aslantürk, *Kbü Hafs Ömer en-Neseffî*, 84-fi24; Neseffî, *et-Teysîr (Muhâbbîlîn önsösüf)*, fi f73-77. Ayrıca bk. Neseffî, *Ömer Neseffî Tefsiri (Çevirenin önsösüf)*, fi f20-24; Uaya, "Ömer Neseffî'nin et-Teysîr'i Tefsir Adlı Tefsirinde Münâsebâtü'l-Uur'ân", 822.

³⁸ Neseffî, *Ömer Neseffî Tefsiri (Çevirenin önsösüf)*, fi f23.

³⁹ Aslantürk, *Kbü Hafs Ömer en-Neseffî*, 27; Efe, *Ömer Neseffî ve Kbû'f-Fütüh Râsî'nin Uur'ân Yorumu Afart*, fi 9; Neseffî, *Ömer Neseffî Tefsiri (Çevirenin önsösüf)*, fi f f f f f.

⁴⁰ Aslantürk, *Kbü Hafs Ömer en-Neseffî*, 28; Efe, *Ömer Neseffî ve Kbû'f-Fütüh Râsî'nin Uur'ân Yorumu Afart*, fi 9.

⁴¹ Bu kitap yüksek lisans te2i olarak tahkik edilmiştir. bk. Hu2eyfe Uocabaş, *Ömer Neseffî ve Uitabu'f-Beyân An GARİBİ'f-Uur'ân Adf Kserî: Metin ve İNsefeme* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Te2i, 20fi8).

⁴² Neseffî, *et-Teysîr*, fi f25-26. Halil b. Ahmed, nahivcilerden İeccâc, müfessirlerden Hüseyin b. El-Fadl el-Cebelî, fıkıh imamlarında Muhammed b. Hasan, hadisçilerden Şâfîi ve başka bir grup âlim, Allah lafzının türememiş (gayr-ı müştak) olduğunu savunmuş ve bu lafzın Allah Teâlâ'ya ait ve sadece onun özel ismi olduğunu ifade etmiştir. Ömer Neseffî, *AfFAH* lafzının müştak olduğuna dair on görüş aktarmıştır. Geniş bilgi için bk. Neseffî, *et-Teysîr*, fi f25-32.

⁴³ Ömer Neseffî'nin *benin* işleviyle ilgili sıraladığı yorumlar şöyledir: fi-*Be*, öncesinde (istia2ede) bulunan *eûsu biffAh* ile ilişkilidir. Bu durumda besmele *eûsu bismiffAhî* şeklinde takdir edilir. 2-*Be*, besmeleyi gi2li bir emir veya bildirim (ihbâr) bağlar. Bu durumda emirle ilgili *ibde'* (başla) ve *ibdeû* (başlayın), bildirimle ilgili *ebdeu ene* (ben başlıyorum/fbaşlarım) veya *nebdeu nahnu* (bi2 başlıyoruz/fbaşları2) takdir edilir. Öncesine (eû2u) uyumu açısından *ebdeu* şeklinde yani ihbari bir fiil takdir etmek daha münasiptir. 3-*Benin* anlamı "Allah'ın ismiyle bereket, uğur, sebat ve yardım dilerim" şeklindedir. 4-*Be*, "olan" ve "olacak" her şey Allah'ın adıyla (olur), anlamını katar. 5-*Be*, *HÂSÂ bismiffAhî* şeklinde gi2li bir mübtedanın haberidir. en-Nûr 24fi. âyet ve Sâd 38f29. âyetlerinde de buna ben2er ifade ve cümleler vardır. bk. Neseffî, *et-Teysîr*, fi f43.

gini savunanların hata ettiklerini belirterek *isim* sözcüğünün besmeleye dâhil olmasıyla ilgili görüşlere değinir.⁴⁴

Ömer Neseî, *RAHMÂN* ve *RAHİM* kelimeleri hakkında da detaylı bilgiler verir. Bu bağlamda öncelikle *RAHMÂN* ve *RAHİM* kelimesinden türetildiğini, “Allah’ın rahmeti”nin, ehline (rahmet ehline) hayır murat etmesi anlamında geldiğini ifade eder. Devamında “Allah’ın kuluna olan rahmeti”nin mahiyeti ve anlamına dair farklı açıklamalara yer verir.⁴⁵ *RAHMET* ve *Affah*’ın *rahmeti* konusundaki bu bilgilerden sonra *RAHMÂN* ve *RAHİM* isimlerinin tefsiriyle ilgili selef ve halefin birçok yorumunu tek tek zikreder. Bu çerçevede ilk önce Ebu Saîd el-Hudrî’ye dayandırılan bir rivayette, H2. İsa’nın “Rahmân, dünyanın Rahmânı (*RAHMÂNÜ’D-DÜNYÂ*), rahîm ise ahiretin rahîmi (*RAHİMÜ’F-ÂHİRE*)” şeklinde buyurduğunu aktarır. Sonra bununla aynı muhtevadaki diğer yorumları zikreder. Ancak bu yorumlar arasında bir tercihte bulunma.⁴⁶

Ömer Neseî, tefsirinin mukaddimesinde *RAHMÂN* ve *RAHİM* isimlerini farklı açılardan yorumlamayı ve değişik görüşleri aktarmayı sürdürür. Bu çerçevede *RAHMÂN* ve *RAHİM* sözcüklerinin kalıp olarak özellikleri ve ifade ettiği anlamlara dair çeşitli görüşleri aktarır.⁴⁷ Aynı sıfattan alınmakla birlikte *RAHMÂN* ve *RAHİM* isimlerinin birlikte zikredilmelerinin amacıyla ilgili dört yoruma yer verir.⁴⁸ Besmelede önce *Affah*, sonra *RAHMÂN* sonra da *RAHİM* isimlerinin gelme nedeni hakkındaki farklı görüşleri zikreder.⁴⁹ Allah’ın eşyayı ulûhiyet ile yarattığını ve

⁴⁴ Neseî, *et-Teysîr*, fi f47-5fi.

⁴⁵ Neseî, “Allah’ın kuluna merhameti”nin anlamı mahiyeti konusunda “kuluna, hak etmediği mukafatı vermesi ve müstahak olduğu a2abı ondan u2aklaşırması”, “a2aba layık olanı terk etmesi (ce2alandırması)”, “muhtaç olana iyilikte bulunması” ve “şefkat” şeklinde dört yorum zikreder. bk. Neseî, *et-Teysîr*, fi f5fi.

⁴⁶ Bu bağlamda Neseî sahabe, tabiîn ve diğer âlimlere atfettiği “dünya ehline (merhamet etmesiyle) rahmân, ahiret ehline (rahmet etmesiyle) rahîm”, “kullarının dünyevi ihtiyaçlarını karşılaması itibarıyla rahmân, onların ahiretteki maslahatlarını yerine getirmesiyle rahîm”, “dünya nimetleri vermesi açısından rahmân, ahiret nimeti vermesi itibarıyla rahîm”, “nefislerle merhamet etmesiyle rahmân, kalplere merhamet etmesiyle rahîm”, “verdiği nimetlerle rahmân, ihsanlarla rahîm”, ateşten kurtarmasıyla rahmân, cennetlere sokmasıyla rahîm”, “sıkıntıları gidermesiyle rahmân, günahları bağışlamasıyla rahîm”, “yolu açıklamasıyla rahmân, kurtarması ve muvaffak kılmasıyla rahîm”, “rı2ık vererek iyi-kötü herkese şefkat göstermesiyle rahmân, özellikle müminlere merhametiyle rahîm”, “iütfuyla bütün kullarına şefkat göstermesiyle rahmân, itaat ehlinefkendine itaat edene şefkat etmesiyle rahîm”, “bütün yaratıklara merhamet etmesiyle rahmân, sadece dostlarına merhamet etmesiyle rahîm” şeklindeki görüşlere yer verir. bk. Neseî, *et-Teysîr*, fi f5fi-55.

⁴⁷ Bu konuda şu yorumları aktarır: fi-*RAHMÂN*, “rahmet sahibi” anlamına gelir. “Çok susamış” anlamına gelen *’ATÇÂN* kalıbı bunun gibidir. *UAdîr*’in *İAdîr* anlamını ifade etmesi gibi *RAHİM* de *RÂhim* demektir. Birincide (rahmân) sıfatın ispat edilmesi, ikincide (rahîm) fiilin ispat edilmesi söz konusudur. 2-*RAHMÂN*, *FA’FÂN* kalıbında, sıfatta mübalaga ifade eden bir kalıptır. “Çok öfkeli” anlamına gelen *GADBÂN* bunun gibidir. *RAHİM* ise rahmeti daimî olan manasına gelir. *RÂhim* formu, “kendisinde rahmet bulunan (kişi)” anlamını ifade eder. 3-*GADBÂN*’ın “öfkeli” anlamını ifade etmesi gibi *RAHMÂN* da “merhametli” anlamına gelir. *Semî* sözcüğü “işiten” manasına geldiği gibi *RAHİM* de “merhamet eden” manasına gelir. bk. Neseî, *et-Teysîr*, fi f57.

⁴⁸ Neseî, *et-Teysîr*, fi f58.

⁴⁹ Neseî, *et-Teysîr*, fi f58-60.

rahmetiyle tuttuğunu; dünyada ve ahirette, öncekilere ve sonrakilere verilen bütün nimetlerin ancak onun rahmeti ile te2ahür ettiğini belirten Neseî, bu bağlamda önce peygamberlerin Uur'ân'daki dualarında rahmetin kullanımı, sonra da Uur'ân'ın genelinde rahmet kelimesinin 2ikredilmesi hakkında âyetlerin şahitliğiyle detaylı bilgiler verir.⁵⁰ Son olarak besmelenin Uur'ân'dan bir âyet olup olmaması konusunda me2heplerin görüşlerine kısaca değinir.⁵¹

Ömer Neseî, besmeleyi oluşturan edat ve isimlerle ilgili farklı rivayet ve açıklamalara yer vermekle birlikte, çoğunlukla aktardığı görüşler arasında değerlendirme yapmadığı gibi bir tercihte de bulunmamıştır. Buna ek olarak o, ilk görüşten sonra 2ikrettiği görüşleri *βife* (söylendi) formuyla aktararak,⁵² dolaylı olarak tercihini ortaya koymuştur. Diğer taraftan el-Fâtiha sûresinin isimlerinden biri olan *ümmü'f-Uur'ÂN* ifadesini açıklarken el-Fâtiha'nın, diğer sûrelerde 2ikredilen konuların temeli olduğunu ve onları kapsadığını belirtmiştir. Ayrıca Uur'ân'da bulunan bütün rı2ık ve nimet verme, terbiye ve ikram, bekletme (*INSÂR*) ve mühlet verme, ihlanda bulunma ve güzellik vermenin *er-RAHMÂN* kelimesinin kapsamına girdiğini, Uur'ân'da 2ikredilen bütün suçların affedilmesi, günahların silinmesi, isyanın bağışlanması, a2gınlığın (*tugyÂN*) ce2alandırılmaması, asilerin serbest bırakılması, canilere merhamet edilmesinin de *ER-RAHİM* kelimesinin kapsamına dahil olduğunu ifade etmiştir.⁵³ *UitAbu'f-beYÂN 'An garîbi'f-Uur'ÂN* isimli eserinde ise Allah laf2ını "gerçek mabud" (*ef-MA'bûdu'f-hABŞ*), *RAHMÂN* ismini "rı2ık vererek şefkat gösteren" (*ef-ÂTF bi'r-risß*) ve *RAHİM* ismini de "bağışlayarak şefkat gösteren" (*ef-Âtf bi'f-magfıRA*) şeklinde açıklamıştır.⁵⁴ Buna göre Ömer Neseî'nin genel itibarıyla *RAHMÂN* ismi hakkında "dünyada her türlü rı2ık ve nimet vermek suretiyle şefkat gösteren", *RAHİM* ismi hakkında ise "ahirette bağışlayarak şefkat gösteren" şeklindeki yorumu tercih ettiği anlaşılmaktadır.

et-Teysîr'in ö2gün taraflarından biri, sûre girişlerinde besmele açıklanırken takip edilen usuldür. Bu usulün, aslında Ömer Neseî'nin Uur'ân'ı yorumlama yönteminin bir parçası olduğu ifade edilebilir. Çünkü o, sistemli bir şekilde sûreler arasındaki uyumu gösterdiği gibi her bir sûrenin muhtevasını oluşturan konular hakkında da düzenli bilgiler vermiştir. Bunun yanı sıra besmelede geçen *AFFAH*, *RAHMÂN* ve *RAHİM* isimlerine eklediği âyet veya âyet bölümleriyle sûre muhtevasına ışık tutmaya çalışmıştır.

Ömer Neseî'nin sûre başlarındaki besmeleyi yorumlama usulü *iβi MADde* halinde incelenebilir: *Birinsisi*, sûrelerin genelinde i2lenen yoldur. Buna göre sûre girişlerindeki besmeleler *AFFAH*, *RAHMÂN* ve *RAHİM* isimlerine *effesî* ism-i mevsûlu ile âyet veya âyet bölümleri sıla cümlesi yapılarak i2ah edilmiştir. Diğer bir ifadeyle

⁵⁰ Neseî, *et-Teysîr*, fi f6fi-66.

⁵¹ Neseî, *et-Teysîr*, fi f67.

⁵² bk. Neseî, *et-Teysîr*, fi f57.

⁵³ Neseî, *et-Teysîr*, fi f76-77.

⁵⁴ Uocabaş, *Ömer Neseî ve UitAbu'f-BeyÂN An GARİBi'f-UUR'ÂN Adfı Kseri*, 60.

Neseî, sûrelerin genelini girişinde, âyetleri bu üç isme *effesî* ismiyle bağlayarak kafiyeli ve etkili bir giriş yapmıştır. Ancak seçtiği âyetlerin genelini, süre konusfonularını yansıtmak muhtevaya sahip olmadığı görülmektedir. Genelde *AfFAH* laf2ına süre başlarından bir âyeti, *RAHMÂN* ismine bundan sonra gelen âyetlerden birini, *RAHÎM* ismine de daha sonra gelen bir âyeti eklemiştir. Örneğin Âl-i 'Imrân'ın girişinde, sürenin farklı âyetlerinin bölümlerini *AfFAH*, *RAHMÂN* ve *RAHÎM* isimlerine *effesî* ismiyle sıra yaparak besmeleyi açıklamıştır. Buna göre besmeleye "Uitabı indiren⁵⁵ Allah'ın, dilediğine hesapsız rızık veren⁵⁶ Rahmân'ın ve mükâfatın en güzel katında olan⁵⁷ Rahîm'in adıyla..."⁵⁸ şeklinde mana vermiştir. Görüldüğü gibi Neseî, sırasıyla Âl-i Imrân 3f2., 27. ve fi95. âyetlerden seçtiği cümleleri üç laf2a ilave ederek kafiyeli bir giriş yapmıştır.

Müfessir el-En'âm sûresinde de aynı usulü takip etmiştir. *RAHMÂN* ismine iki âyetten seçtiği bölümleri eklemiş, *ELSERÂ BÎHÎ'S-SEMERÂT* $\text{سِرِّهِمْ سَمَرَاتٍ}$ ('onunla' ürünleri çoğaltan) ifadesinde⁵⁹ olduğu gibi âyetlerden iktibas ettiği kısımları olduğu gibi değil, cümlenin manasını gözeterek besmele için seçtiği diğer âyet bölümleriyle uyumlu hale getirmiş ve kafiyeli anlatım ortaya koymuştur. Buna göre besmeleyi "Gökleri ve yeri yaratan, aydınlığı ve karanlıkları var eden⁶⁰ Allah'ın, gökten su indiren ve onunla bitkileri çıkaran, ürünleri çoğaltan⁶¹ ve çardaklı çardaksız (ü2üm) bahçeleri yaratan⁶² Rahmân'ın ve bî2leri yeryü2ünün halifeleri kılan ve kimimi2i kimimi2e derecelere üstün kılan⁶³ Rahîm'in adıyla..."⁶⁴ şeklinde ifade etmiştir.

Neseî, el-A'râf sûresinin mukaddimesinde de *AfFAH*, *RAHMÂN* ve *RAHÎM* isimlerine sürenin ba2ı âyetlerini ekleyerek açıklamıştır. Ancak burada da âyetleri birbir almamış, iktibas ettiği âyet bölümlerini birbirlerine uyumlu hale getirerek kafiyeli bir metin oluşturmuştur. Bu çerçevede besmeleyi "Uendisiyle (insanları) uyarması ve müminlere öğüt vermesi için Resulüne kitabı indiren Allah'ın,⁶⁵ onda (bu sûrede) sonrakileri uyarmak için öncekilerin haberlerini anlatan⁶⁶ Rahmân'ın ve (Uur'ân okundugunda) dinleyen ve susanlara rahmeti vadeden⁶⁷

⁵⁵ Âl-i 'Imrân 3f2.

⁵⁶ Âl-i 'Imrân 3f27.

⁵⁷ Âl-i 'Imrân 3ffi95.

⁵⁸ Neseî, *et-Teysîr*, 3f449 ($\text{قَالَ رَبُّهُمُ رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْعَرْشِ عَالِمُ الْغُيُوبِ}$).

⁵⁹ İlgili âyette ürünlerle ilgili ifade şöyledir: $\text{وَمِنْ ثَمَرَاتِ النَّخِيلِ وَالْأعنابِ وَالزَّيْتُونِ وَمِنْ ثَمَرَاتِ النَّخِيلِ وَالْأعنابِ وَالزَّيْتُونِ وَمِنْ ثَمَرَاتِ النَّخِيلِ وَالْأعنابِ وَالزَّيْتُونِ}$ "...Her biri meyve verdiği Zaman

meyvesinden yeyin..." (el-En'âm 6ffi4fi). Ben2er bir ifade aynı sürenin 99. âyetinde de vardır.

⁶⁰ el-En'âm 6ffi.

⁶¹ el-En'âm 6f99.

⁶² el-En'âm 6ffi4fi.

⁶³ el-En'âm 6ffi65.

⁶⁴ Neseî, *et-Teysîr*, 6f7.

⁶⁵ el-A'râf 7f2.

⁶⁶ el-A'râf 7ffi0fi.

⁶⁷ el-A'râf 7f204.

ESKİYENİ

Rahîm'in adıyla...⁶⁸ biçiminde izah etmiştir. RAHMÂN ismine eklediği ifadeyi el-A'râf 7ffi0fi. âyetten⁶⁹ ilhamla oluşturduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca İtssa kelimesi aynı sûrenin 7., 35. ve fi76. âyetlerde de zikredilmiştir. Diğer taraftan el-A'râf sûresi, peygamber kıssalarının yer aldığı sûrelerden biridir. Bu sebeple Neseffî'nin burada sûre konusuna işaret eden âyetleri tercih ettiği söylenebilir. el-Enfâl sûresinde de benzer bir açıklama şeklini görmek mümkündür:

"Yardım sadece katında olan ve mutlak güç, hüküm ve hikmet sahibi⁷⁰ Allah'ın, "(ey Affahm!f göbten üserimise taç yagdr veya bise ast veren bir asap gönder!)"⁷¹ diyenlere a2apta acele etmeyen Rahmân'ın ve iman edip Allah yolunda hicret edenlere ve cihad edenlere, (muhacirleri) barındırıp onlara yardım edenlere mağfiret ve bol rı2k vadeden⁷² Rahîm'in adıyla...⁷³

Dikkat edilirse bu sûrede besmeleyi açıklarken Affah laf2ına eklediği cümleyi el-Enfâl 8ffi0. âyetten⁷⁴ almıştır. Bununla birlikte MASr (yardım) kelimesi aynı sûrenin 26., 40., 62., 72. ve 74. âyetlerinde de geçmektedir.

Neseffî'nin, el-Mü'minûn sûresinin girişinde, besmeleyi "İnsanı çamurdan alınmış bir ö2den yaratan⁷⁵ Allah'ın, iyiye (berr) ve kötüye (fâcir) rı2k veren ve rı2k verenlerin en hayırlısı olan⁷⁶ Rahmân'ın ve bağışlayan, merhamet eden ve merhametlilerin en hayırlısı olan⁷⁷ Rahîm'in adıyla..."⁷⁸ biçiminde izah etmesinden onun, besmeledeki RAHMÂN ismine eklediği bölümü, sûrenin 72. âyetini dikkate alarak oluşturduğu anlaşılmaktadır. Ancak hem bu âyette hem de el-Mü'minûn sûresinde berr ve FÂSİR sözcükleri geçmemektedir. Şu hâlde bu cümleyi oluştururken RAHMÂN isminin anlamını dikkate almış veya AFFAH ve RAHİM laf2larına eklediği cümlelerle kafiye oluşturma amacı gütmüş olması mümkündür.

Neseffî'nin sûre başlarındaki besmeleyi yorumlama metodunun İBİNSİNDE AFFAH, RAHMÂN ve RAHİM isimlerine eklediği âyet veya âyet bölümlerinin, sûrenin muhtevasına işareti daha belirgindir. Bu durum, kısa sûrelerde kendisini daha çok göstermektedir. Örneğin, Yûsuf sûresindeki besmeleye eklediği ifadeler, sûre konusunun özeti niteliğindedir. Uullandığı İTSSA, HİSSA ve GUSSA sözcükleriyle ade-

⁶⁸ Neseffî, *et-Teysîr*, 6f279.

⁶⁹ "İçte o üffsefer... Onfahın haberferinden bir İtsmtnt SANA ANFATTYORUS..."

⁷⁰ el-Enfâl 8ffi0.

⁷¹ el-Enfâl 8f32.

⁷² el-Enfâl 8f74.

⁷³ Neseffî, *et-Teysîr*, 7ffi7.

⁷⁴ "Affah bunu (mefeİsefe yadmtf SADESe müjde ofsun ve onunfa İBİBİNİS YATTÇSTN diye YAPMİÇTT. LATEN YADTM YAFİNS AFFAH TARAFINDANDTR. ÇÜNİSÜ AFFAH MUTFAİŞ GAİPTİR, YEGÂNE HÜLÜM ve HİSMET SAHİBİDİR."

⁷⁵ el-Mü'minûn 23ffi2.

⁷⁶ el-Mü'minûn 23f72.

⁷⁷ el-Mü'minûn 23ffi09, ffi8.

⁷⁸ Neseffî, *et-Teysîr*, ffi7 (9 :âx yslİB , zİB , .. zİB . z İse , çtaİB .. İİ çx , yslİB İ aİB , .. b İa b İİS İa İtwİç İ İ İTz yslİB İf . ç .. aİB . z İse ç , .) . Hüd, Uamer ve Rahmân sûreleri için ayrıca bk. Neseffî, *et-Teysîr*, 8ffi5fi; fi4ffi49, fi75.

ta Őiirsel bir metin ortaya çıkmıŐtır: “Yusuf kıssasını kıssaların en gŪ2eli yapan⁷⁹ Allah’ın, 2indandan sonra mŪlkŪ Yusuf’un *hissesi* yapan⁸⁰ Rahmân’ın ve takva ve sabırla Yusuf’un kederini (gussa) gideren⁸¹ Rahîm’in adıyla...⁸² Ifadelerde de görŪldŪđü gibi Neseîî, sŪrenin 3., 90. ve fi0fi. âyetlerini gŪ2 önŪnde bulundurarak eklediđi bu ūç cŪmleyle sŪrenin ana konusu olan H2. Yusuf’un hayatının aŐamalarına ıŐık tutmuŐtur.

Neseîî, en-NŪr sŪresinde de besmele ićin sećtiđi âyet bŵlŪmleriyle sŪrede ele alınan ba2ı konulara dikkat ćekmektedir: “Ļinayı haram kılan⁸³ Allah’ın, nikahı meŐru kılan⁸⁴ Rahmân’ın ve H2. teygamber’e kulak verip ona itaat edene kurtuluŐu vadeden⁸⁵ Rahîm’in adıyla...⁸⁶ Burada 2-3. âyetler, 32-33. âyetler ve 5fi. âyet dikkate alınarak sŪrenin konuları hakkında bilgi verilmiŐtir. el-Hucurât sŪresinde ise *AFFAH* laf2ına ekleme yaparken âyetlerin laf2ına bađlı kalmamıŐtır: “Bi2ilere, Uur’ân’a ve sŪnnete tabi olmayı emreden⁸⁷ Allah’ın, inkârcılıđı, fasıklıđı ve isyanı ćirkin gŵsteren⁸⁸ Rahmân’ın ve bi2i imana erdirerek lŪtufta bulunan⁸⁹ Rahîm’in adıyla...⁹⁰ GörŪldŪđü gibi Neseîî, “Uur’ân ve sŪnnete tabi olma” ifade siyle ilk beŐ âyetin konusu hakkında bilgi vermiŐtir. Ayrıca *RAHMÂN* ismine eklediđi ifadeyi ikinci sayfadan, *RAHÎM* sŵ2cŪđüne eklediđi bŵlŪmŪ de ūçŪncŪ sayfadan sećerek sŪrenin iŐlediđi konuya dikkat ćekmiŐtir.

Neseîî’nin besmeleye iliŐkin yorumlarında ba2en *Affah*, *RAHMÂN* ve *RAHÎM* isimlerinden birine eklenen cŪmle sŪre konusunu ifade edebilmektedir. Örneđin en-Nâ2iât sŪresinde, ŵzellikle *AFFAH* ismine eklediđi âyetle sŪrenin iŐlediđi konu hakkında bilgi veren Neseîî, besmeleyi Őŵyle aćıklamıŐtır: “Musa olayını bi2e anlatan⁹¹ Allah’ın, (yerden) suyu ve otladı çıkararak⁹² Rahmân’ın ve Rabbinin makamından korkan ve nefsinin kŵtŪ ar2ulardan u2aklaŐtırana cenneti vadeden⁹³ Rahîm’in adıyla...⁹⁴ ćŪnkŪ bu sŪrede, fi5.-26. âyetlerde H2. Musa ile Firavun’un

⁷⁹ Yusuf fi2f3.

⁸⁰ Yusuf fi2ffi0fi.

⁸¹ Yusuf fi2f90.

⁸² bk. Neseîî, *et-Teysîr*, 8f297(,gs: ă oz ćwll >xć™ 1 6l ćxć yslb ća, ,gs: ă qe qal ćwzĻ ćxć yslb tćs: ăć ū .. 0 qđ 9ă ūt g÷Z ysl ,z,).
⁸³ en-NŪr 24f2-3.

⁸⁴ en-NŪr 24f32-33.

⁸⁵ en-NŪr 24f5fi.

⁸⁶ bk. Neseîî, *et-Teysîr*, fi1f8fi(,Ļāll āgib, qwll)G >đ yslb , ,z, , ,đ, Ļ ć, Ĥ ysl ća, , ,tāw, Ļ p,z yslb tć .ć).

⁸⁷ el-Hucurât 49ffi-3.

⁸⁸ el-Hucurât 49f7.

⁸⁹ el-Hucurât 49ffi7.

⁹⁰ Neseîî, *et-Teysîr*, fi3f487 (ć ă ysl ,z, ,yrsxll, qđwā, ,āZll tćll o,Z yslb yā, ,yĻā, āp wll āxćć . t ,al yāćć ytc. fi tđce yĻ tćĻe).

⁹¹ en-Nâ2iât 79ffi5.

⁹² en-Nâ2iât 79f3fi.

⁹³ en-Nâ2iât 79f40-4fi.

⁹⁴ Neseîî, *et-Teysîr*, fi5ffi9fi.

diyaloguna yer verilmiştir. Benzer bir durum el-Burûc sûresinde de vardır. Laf2atullâha eklediği “Ashâb-ı Uhdûd'u helak eden” ifadesiyle sûrenin konusuna şöyle dikkat çekmiştir: “Ashâb-ı Uhdûd'u helak eden⁹⁵ Allah'ın, orduların haberiyle bi2i tembih eden⁹⁶ Rahmân'ın ve çok bağışlayan ve çok seven⁹⁷ Rahîm'in adıyla...”⁹⁸

Nesefî'nin kısa sûrelerde besmelelere ilave ettiği âyetler ve ifadeler, bir bütün olarak sûrenin işlediği konuyu ifade etmektedir. Dört âyetten oluşan el-Uureyş sûresi buna güzel bir örnektir: “Beyt-i Haram'ın Rabbi olan⁹⁹ Allah'ın, yiyeceklerle (Uureyş'i) doyuran¹⁰⁰ Rahmân'ın ve insanları korkudan emin kılan¹⁰¹ Rahîm'in adıyla...”¹⁰² el-Uâfirûn sûresinin baş tarafında ise sûre konusunu dikkate alarak besmeleyi kafiyeli bir şekilde açıklamıştır. Ancak burada diğer sûrelerdeki yaklaşımının aksine, âyetlerin kelime ve ifadelerine bağlı kalmaksızın sûrenin konusunu kendi ifadeleriyle anlatmış ve şiirsel bir metin oluşturmuştur. Bu usul, sadece bu sûrede görülmektedir. Buna göre besmeleye “Uâfirleri aşağılayan Allah'ın, Müminlere, kâfirlere karşı çıkmalarını emreden Rahmân'ın ve onları (müminleri) en hayırlı dinle şereflendiren yücelten Rahîm'in adıyla...”¹⁰³ şeklinde bir mana vermiştir.

Özetle Ömer Nesefî'nin yaptığı ilk iş, el-Fâtîha sûresi ve başında besmele olmayan et-Tevbe sûresi¹⁰⁴ dışında, sûre girişlerindeki besmelelerde bulunan *Affah*, *RAHMÂN* ve *RAHÎM* isimlerine, ilgili sûrenin bazı âyetlerini ekleyerek kafiyeli bir metin oluşturmaktır. Genelde *Affah* laf2ına sûrenin baş taraflarından, *RAHMÂN* ve *RAHÎM* isimlerine ise sırasıyla diğer âyetleri veya âyet bölümlerini ekleyerek sûre tefsirine dikkatleri celbeden etkili bir giriş yapmıştır. Ancak o, âyetleri olduğu gibi değil, âyetin mana ve mefhumunu muhafaza ederek almış ve bazı tasarruflarla kafiye oluşturmuştur. Ayrıca sûre girişlerinde *INTİSÂM* kavramıyla tespit ettiği sûre konularıyla ilgili âyetleri seçme gayretinde olmamıştır. Uşa sûrelere geldikçe sûre konusu hakkında bilgi veren âyet/âyetleri veya ifadeleri daha çok tercih etmiştir. Bu durum, kısa ve uzun sûrelerin ele aldığı konu veya konularla ilgili olabilir. Çünkü uzun sûrelerde birden çok konu işlenirken, kısa sûrelerde genelde bir konudan bahsedilmektedir. Özellikle kısa sûrelerde *Affah*, *RAHMÂN* ve

⁹⁵ el-Burûc 85f4.

⁹⁶ el-Burûc 85ff7.

⁹⁷ el-Burûc 85ff4.

⁹⁸ Nesefî, *et-Teysîr*, fi5f277 (.>99 , 9âx0re vsjB , zjB , >9:El u:G. tr. . s vsjB z a ,B , >9>Z0 çteI™™Teel vsjB tf .ç).

⁹⁹ el-Uureyş fi06f3.

¹⁰⁰ el-Uureyş fi06f4.

¹⁰¹ el-Uureyş fi06f4.

¹⁰² Nesefî, *et-Teysîr*, fi5f49fi (pt 6l z a ,a , zjB , ptx0lB , xba z a ,B , pşE8 uçşlB ç , vsjB tf .ç).

¹⁰³ Nesefî, *et-Teysîr*, fi5f5fifi (. , > . .G . , çZl vsjB , . zjB , . . zâlsB , . âltzc , al vsjB z a ,B , . . é0lB ýteel vsjB tf .ç).

¹⁰⁴ Nesefî, *et-Tevbe* sûresinin mukaddimesinde besmelenin bulunmayışına ilişkin rivayet ve görüşlere yer vermiştir. bk. Nesefî, *et-Teysîr*, 7f26fi-262.

RAHİM isimlerine eklenen üç âyetle sûreyi oluşturan âyetlerin yarısı veya daha fazlası kullanılmış, dolayısıyla sûrenin muhtevası hakkında bilgi verilmiş olmaktadır.

Ömer Neseffî'nin besmeleyi açıklarken kafiyeli metinler oluşturması, şiire olan ilgisiyle açıklanabilir. Çünkü onun *EF-KÇ'AR* adında bir şiir kitabı, şairlerden seçtiği şiirleri ihtiva eden *ef-Muhtâr mine'f-eç'AR* isimli bir eseri vardır.^{f105} Ayrıca kaynaklarda onun edebi yönünün ve şiirinin güçlü olduğu ifade edilmektedir.^{f106} Diğer taraftan onun tefsirini ha2ırlarken sıkça atıfta bulunduğu Uuşeyrî'den (öl. 465ff1072) ilhamla sure girişlerindeki besmeleleri ayrı ayrı açıklama yoluna gitmiş olması muhtemeldir. Çünkü Uuşeyrî, her bir sure girişinde besmelenin sadece *bismiffâh* ifadesini işârî tefsirin ilkelerine göre farklı şekillerde tefsir etmiştir.^{f107}

2. Bikâî'nin *NASMÜ'd-dürer*'i ve Besmele Yorumu

Bikâî'nin^{f108} tefsir alanında *Nasmü'd-dürer* ile *MESÂ'IDÜ'N-NASAR* isimli eserleri bulunmaktadır. *Nasmü'd-dürer*'in, Uur'an tefsiri alanında, bütün sûreleri ve

^{f105} Aslantürk, *Kbû Hafs Ömer en-Neseffî*, 34.

^{f106} Sem'ânî, *et-TAHBİR*, fi527-528; Neseffî, *et-Teysîr (Muhâbbîlîn önsösü)*, fi33-35.

^{f107} Geniş bilgi için bk. Akpınar, "İşârî Tefsir ve Uuşeyrî (ö.465ff1072)'nin Besmele Tefsiri", 72-9fi.

^{f108} Tarihiçi, müfessir, muhaddis ve edîb yönleriyle öne çıkan Burhânuddîn Ebu'l-Hasan İbrahim b. Ömer el-Bikâî, Memlükler döneminde yaşamış bir âlimdir. Bugün Lübnan topraklarında yer alan Bikâ' vadisindeki bir köyde 809ff1406 tarihinde dünyaya gelmiştir. İlk eğitimini burada babasından almıştır. On iki yaşındayken köyünde meydana gelen bir olayda babası ve ba2ı akrabalarının öldürülmesi üzerine Bikâî, annesi ve dedesiyle birlikte köyü terk etmiş ve Şam'a yerleşmiştir. Dönemin ilim merkezleri mesabesinde olan önemli şehirlerde bulunan Bikâî, Şam'da İbnü'l-Ce2erî'den (öl. 833ff1429) aşere okumuş ve kendisinden kıraat dersi almıştır. 834 yılında Uahire'ye gitmiş, başta İbn Hacer (öl. 852ff1449) olmak üzere birçok âlimin derslerine katılmıştır. Mücadeleci bir karaktere sahip olan Bikâî, bulunduğu şehirlerde birçok ilim adamıyla iletişime geçmiş, onlardan ilim ve tecrübeler almış, ayrıca onlarla çeşitli münakaşalara girerek birçok konuda reddiyeler ya2mıştır. Özellikle Muhyiddîn İbnü'l-Arabî (öl. 638ff1240) ve İbnü'l-Fârî2 (öl. 632ff1235) hakkındaki eleştirilerini, tekfir derecesine ulaştırması ve Ga22âlî (öl. 505ff1111) hakkında tenkitlerde bulunması onun yapacağı birçok hi2mete engel olmuş; ilim çevrelerince yalnızlığı itilmeye çalışılmıştır. Ayrıca ya2dığı tefsir dolayısıyla eleştirilerin hedefi olmuştur. Ancak Mısırlı ünlü âlimlerin takri2ini almaya muvaffak olunca geride bıraktığı eserler isminin unutulmasına mani olmuştur. Bikâî'yi övenler olduğu kadar yerenler de vardır. Ona en sert tenkitleri yönelten çağdaşı Sehâvî'dir (öl. 902ff1497). Sehâvî, Bikâî'yi, ilm-i nücüm'la uğraştığını ve aslında onun ilim yönünden üstün bir seviyede olmadığını ileri sürerek sert bir şekilde tenkit etmiştir. Şevkânî (öl. fi250ff1834) ise Bikâî'nin geride bıraktığı eserlerin, onun bütün ilimlerde mahir ve otoritesinin bir kanıtı olduğunu ifade ederek Sehâvî'nin eleştirisine cevap vermiştir. Şam'da 885ff1480 tarihinde vefat Bikâî tefsir, kıraat, fıkıh, kelim, tasavvuf, tarih ve tabakat, nahiv, mantık, matematik ve edebiyata dair birçok eser kaleme almıştır. Geniş bilgi için bk. Âdil Nuveyhid, *Mu'Emu'f-müfessirîn* (Beyrut: Mektebetu Nuveyhid es-Sekâfiyye, fi988), fi7fi7; İbrahim b. Hasan el-Bikâî, *UnvAnu's-samAn bi-terÂSimiç-çuyûh ve'f-ABRÂN*, thk. Hasan Habeşî (Uahire: Dâru'l-Uütübi ve'l-Vesâiki'l-Uavmiyye, 200fi), 2f62-64; Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed Şemsuddîn es-Sehâvî, *ed-DAV'u'f-fÂMI' fi-ehfi'f-İBARNİ't-tÂSİ'î* (Beyrut: Dâru'l-Cil, fi992), fi0fi0-fi0fi0; Celâluddîn Andurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *Nasmu'f-iİşyân fi A'yânî'f-A'yân*, nşr. thilip Hitti (Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, fi927), 24; Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *ef-Bedru't-tâfi'* (Uahire: Dâru'l-Uitâbi'l-İslâmî, ts.), fi9fi9-2fi; Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyüß Tefsir Tarihi* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, ts.), 2f594-595; Necati Uara, *BURHÂNuddîm İBRÂHİM b. Ömer ef-BİSÂİ ve Tefsirindeİi Metodu* (Erzurum:

âyetleri kapsayacak şekilde ilmü'l-münâsebet yöntemi esas alınarak ha2ırlanan tefsirlerin en güzel olduğu belirtilir.^{fi09} Bu tefsirin tam adı *Nasmü'd-dürer fi tenâsübi'f-âyat ve's-süver'*dir. Ayrıca Bikâi bu tefsiri, *FETHU'R-RAHMÂN fi TENÂSÜBİ ESSÂİ'f-UUR'ÂN, TERSÜMÂNÜ'f-UUR'ÂN ve mübdî MÜNÂSEBÂTİ'f-FURÂN* isimleriyle de adlandırmanın uygun olacağını ifade etmiştir.^{fi10} Dikkat edilirse Bikâi'nin tefsirine uygun gördüğü bu isimler, tefsirinin usulü ve mahiyeti hakkında yeterince bilgi vermektedir.

Bikâi 86fi456 yılında 5fi yaşlarındayken *Nasmü'd-dürer'i* ya2maya başlamıştır. Yarısına yaklaşınca birçok âlim, bu tefsiri takdirle karşılarken, bir kısmı da Uitab-ı Mükaddes'ten nakilde bulunması ve âyetler arasındaki münâsebeti göstermeye yoğunlaşması sebebiyle kendisini eleştirmiştir. Bu tenkitler üzerine Bikâi tefsir ya2ımına ara vererek Uitab-ı Mükaddes'ten alıntı yapmanın ca2 olduğunu göstermek için *ef-Ahvâfu'f-âvîme fi hüßmi'n-nâßfi mine'f-ßütübi'f-âdîme* isimli risaleyi, âyetler ve sûreler arasındaki münâsebeti aramanın gerekliliğini göstermek için de *Mesâ'idü'n-nasar fi'f-eçrâfi AFÂ maßâsidi's-süver* adlı kitabı ya2mıştır. Bu arada tefsirinin ba2ı bölümlerini incelemeleri için Uahire'nin ileri gelen âlimlerine sunmuş, onların bir kısmı *Nasmü'd-dürer'e* takri2 ya2arken, bir kısmı da Ehl-i Uitap'tan nakilde bulunmanın ca2 olduğunu belirtmişlerdir. Tartışma ve dedikoduları bu şekilde bitiren Bikâi, tefsirin ya2ımına devam etmiş ve 882fi477 tarihinde Şam'da tamamlamıştır.^{fi11} Bu tefsiri kaleme alırken başta Harâllî'nin (öl. 637fi240) *Miftâhu'f-Bâbi'f-mußeaffe*^{fi12} isimli eseri ile İbnü'2-Lübeyr es-Sekâfi'nin (öl. 708fi308) *ef-Burhân fi tertibi süveri'f-Uur'ân*^{fi13} olmak üzere birçok eserden yararlanmışır.^{fi14}

Bikâi *Nasmü'd-dürer*'de sûreler, âyetler hatta cümleler ba2en de kelimeler arasındaki münâsebeti göstermiş, bu vesileyle Uur'ân âyetlerinin tertibindeki icâ2ı

Atatürk Üniversitesi, İslâmî İlimler Fakültesi, Doktora Te2i, fi98fi), fi-84; Abdussemî' Muhammed Ahmed Haseneyn, *Mesâ'idü'n-nasar fi'f-eçrâfi 'Afâ maßâsidi's-süver* (Muhakkikin önsö2ü) (Riyad: Mektebetü'l-Mearif, fi987), 33-33; Ömer Uara, "Bikâi'nin 'Na2mü'd-Dürer'inde Yer Alan 'İhtibâk Metinleri' -Bir İnşâ Denemesi-", *Yüsünsü Yf Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3f3 (2000), fi50-fi54; Ekrem Abdulvahhâb el-Mevsilî, *ef-İmâmü'f-âfâme Burhânuddîn ef-Biâi ve mehhesuhü fi't-tefsir* (Ürdün: Dâru'l-Feth, 20fi4), 28-32.

^{fi09} Ahmed Rahmânî, *MESÂDIRÜ'f-tefsiri'f-mevdüi* (Uahire: Mektebetü Vehbe, fi989), 6.

^{fi10} Burhânuddîn Ebu'l-Hasan İbrahim b. Ömer el-Bikâi, *Nasmü'd-dürer fi TENÂSUBİ'f-ÂYÂT ve's-süver*, thk. Abdurre2âk Galib el-Mehdî (Beyrut: Dâru'l-Utübi'l-İlmiyye, fi995), fi5. Bikâi, âyetler ve cümleler arasındaki münâsebeti gösterirken *femmâ* edatını çokça kullanması nedeniyle bu tefsirin bir adını da *Lemmâ* koymuştur. bk. Uara, *Biâi ve Tefsirindeßi Metodu*, 92.

^{fi11} Uara, *Biâi ve Tefsirindeßi Metodu*, 95-96; Necati Uara, "Na2mü'd-Dürer", *Türkiye Diyanet Yaßf İsfam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32f463.

^{fi12} Harâllî'nin ba2ı eserleri tek bir kitapta toplanmıştır. bk. Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Harâllî el-Merâkeşi, *TURÂSU Kbi'f-HASAN ef-HARÂFFİ EF-MERÂBEÇİ fi't-tefsir*, thk. Muhemmâdi b. Abdisselâm el-Hayyâtî (b.y.: Metâbiu'n-Necâh el-Cedide, fi997)

^{fi13} bk. Ebü Ca'fer Ahmed b. İbrahim b. E2-Lübeyr el-Girnâti, *ef-Burhân fi tertibi süveri'f-Uur'ân*, thk. Muhammed Şa'bân (Fas: Vi2âretü'l-Evkâf ve'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, fi990)

^{fi14} bk. Uara, *Biâi ve Tefsirindeßi Metodu*, fi00-fi40; Uara, "Na2mü'd-Dürer", 32f463; Mevsilî, *Burhânuddîn ef-Biâi ve mehhesuhü fi't-tefsir*, fi07-fi62.

ortaya koymaya çalışmıştır. Her ne kadar daha önce ba2ı tefsirlerde âyetler arasındaki anlam irtibatına değinilmişse de bütün âyetler arasındaki münâsebet gösterilmemiştir. Bikâî ise âyetler ve sûreler arasındaki münâsebet konusuna ağırlık vermiş; bu alanda tek sayılabilecek bir eser kaleme almıştır. Diğer taraftan Bikâî tefsirinin ağırlık noktası bu olmakla birlikte, Uur'ân'da Ehl-i kitab'ın 2ikredildiği her yerde doğrudan Tevrat, İncil ve Łebur'dan nakillerde bulunmuş, yeri geldiğinde fikhî ve kelâmî meselelere yer vermiş, nahiv yönünden tahliller yapmış, belâgat, meânî ve i'câ2 yönlerinden i2ahlarda bulunmuş, (varsa) nü2ulsebelerini aktarmıştır.^{fif5}

Tefsirinin mukaddimesinde âyetlerin ve sûrelerin tertibinin münâsebetini ele alacağını^{fif6} ve Münâsebâtü'l-Uur'ân ilminin, "Uur'ân cü2lerinin (bölümlerinin) tertibinin illet ve gerekçelerinin bilinmesini sağladığını"^{fif7} ifade eden Bikâî, her bir sûre isminin, sûrenin temel hedefini (maksûdunu) ortaya koyduğunu belirtmiştir. Çünkü her türlü isim, kendisiyle müsemması arasındaki münâsebeti i2har eder. Sûrenin ismi de ö2et olarak (icmalen) sûrede olan tafsilata delalet eder. Sûrelerin maksûdu da ismiyle olan münâsebetine götürür. Bikâî devamla, bütün sûrelerin maksûduna değineceğini, sûrelerin maksûdu ile ismi arasındaki anlam ilişkisini göstereceğini ve bütün besmeleleri sûrenin maksûduna uygun bir şekilde tefsir edeceğini ifade etmiştir.^{fif8} Bikâî Fâtiha sûresinin girişinde belirlediği bu hususları bütün sûrelere uygulamıştır. Bu çerçevede sûre girişlerinde *MABSÛDUHÂ* ifadesiyle öncelikle sûrenin konusufkonuları ve ana fikri hakkında bilgi vermiştir. Akabinde sûre ismi ile müsemması, sûre başı ile sonu, bir önceki sûrenin sonu ile tefsiri yapılan sûrenin baş tarafı arasındaki münâsebeti göstererek sûreler arasındaki münâsebate değinmiş, besmeleyi de ilgili sûrenin maksûduna göre yorumlamıştır. Ardından her ayeti cümle cümle, kelime kelime i2ah eden Bikâî, âyetler arasındaki münâsebetlere değinmiştir.^{fif9}

Bikâî, tefsirle ilgili diğer eseri *MESÂ'idü'n-nASAR*'da ise mukaddimeden sonra Mısır ulemasının tefsirine ya2dıkları takri2leri koymuştur. Daha sonra fif4 sûreyi tek tek ele alarak onların Mekki-Medenî bilgileri, âyet sayıları, maksûdu ve fa2ileti hakkında düzenli bilgiler vermiştir.^{fif20} Ayrıca *MESÂ'idü'n-nASAR*'da sûrelerin maksûduyla ilgili verilen bilgilerin, *Nasmü'd-dürer*'deki bilgilerle aynı olduğunu

^{fif5} Uaya, *Bisâî ve Tefsirindeİsi Metodu*, 97.

^{fif6} Bikâî, *Nasmü'd-dürer*, fi3.

^{fif7} Bikâî, *Nasmü'd-dürer*, fi5.

^{fif8} Bikâî, *Nasmü'd-dürer*, fififi-fi2.

^{fif9} Uaya, *Bisâî ve Tefsirindeİsi Metodu*, 98; Uaya, "Na2mü'd-Dürer", 32f463; Mehmet Faik Yılma2, *Âyetler ve Sûreler ArASTINDABI Münâsebet* (Ankara: DIB Yayınları, 2005), 57; Ali Uaya, "Sure Mukaddimelerinde Verilen Bilgiler Çerçevesinde Müfessirlerin 'Sure Bütünlüğü'ne Yaklaşımları (Ulasik-Çağdaş Uarşılaştırılması)", *Mütefekkir* 6ffifi (20fi9), 47. Ayrıca bk. Şahin Güven, "Tefsir İlminin Bir Alt Disiplini Olarak "Makâsıdu's-Süver", *BİFİMNAME: DÜÇÜNSe9FATFormu* 35ffi (20fi8), fifi0-fififi.

^{fif20} Geniş bilgi için bk. Burhânuddîn Ebu'l-Hasan İbrahim b. Ömer el-Bikâî, *Mesâ'idü'n-nASAR fif icrÂFI AFÂ MEBSİdİ's-süver*, thk. Abdüssemî Muhammed b. Ahmed Haseneyn (Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, fi987).

ifade etmek gerekir. Örneğin Neseffî, bu iki eserde, et-Tekâsür sûresinin maksûdunu, başka sûrelerle ilişkilendirerek izah etmiştir. Buna göre et-Tekâsür'ün maksûdu, el-Uârî'a sûresinin tasvir ettiği ve el-Âdiyât sûresinin de işaret ettiği kıyamet günü helak olmanın nedenini açıklamaktır. Bu da mal mülk biriktirmek ve Zeval yurduna (dünyaya) aşırı meylettir.^{fi2fi}

2.fi. Bikâî'nin Besmele Yorumu

Bikâî el-Fâtiha sûresinin girişinde de belirttiği gibi Uur'ân'daki bütün besmeleleri, ilgili sûrenin maksûduna (ana fikri ve konusu) uygun tefsir etmeye çalışmıştır. Ömer Neseffî'nin *et-Teyssîr*'inde olduğu gibi *Affah*, *RAHMÂN* ve *RAHİM* lafızlarına *effesî* ismiyle eklediği kafiyeli cümlelerle besmeleyi açıklamıştır. Ancak Ömer Neseffî'nin aksine ne mukaddimede ne de el-Fâtiha sûresinin tefsirinde besmeleyi oluşturan unsurlar ve temel kavramlar hakkında detaylı açıklamalar yapmıştır. Ayrıca bu üç isme eklediği cümle ve ifadeleri, âyetler ve âyetlerin bölümlerinden seçmemiş, kendine has bir usulü takip ederek sıkça kullandığı fiil, isim ve ifadelerle kafiyeli cümleler oluşturmuştur. Bununla birlikte Fâtiha sûresinin tefsiri sırasında, Harâllî'den iktibasla besmelenin başındaki *be* harfi, *Affah*, *RAHMÂN* ve *RAHİM* lafızlarının medlullerine ilişkin kısa açıklamalara yer vermiştir. Buna göre besmeledeki *be* harfinin anlamı, Yüce Allah'ın, sebep olma hikmetini (hikmetü't-tesbîb) izhar etmesidir. *Isim*, kalpler için gi2li olanın, kulaklar vasıtasıyla fertler şeklinde (sûratü'l-efrad) açığa çıkarılmasıdır. *Affah*, akılların erişemediği yerde kalplerin kendisine yöneldiği bir isimdir. Bu nedenle akıllar ona kulluk edip hayran kalır, ona ibadet eder ve hoşnut olur. Yani onunla yetinip başka bir şey muhtaç olma2. *RAHMÂN*, rubûbiyetin kapsadığı her şeyi içine alan rahmettir. *RAHİM* ise rahmetin ulûhiyetin ra2ı olduğuna tahsis edilmesidir.^{fi22}

Bikâî, burada *RAHMÂN* ismini açıklarken *ÇÂmiff*̄tatu (kapsayan), *BÂFFE*f̄â6 (tüm, bilcümle) ve *RAHmet* sözcüklerini, *RAHİM* ismini izah ederken *HÂSSf*̄gtz (mahsus, ö2gü) ve *RAHmet* isimleriyle *terdâf*̄g ; (ra2ı hoşnut olur) fiilini kullanmıştır. Bu kelimelerin tercih edilmesi, aslında Bikâî'nin bu iki isme yüklediği anlamla ilgili bir durumdur. Çünkü bu kısa açıklamada *RAHMÂN* ismine "Allah'ın rahmetinin her şeyi kapsaması", *RAHİM* ismine de "Allah'ın rahmetinin, sadece onun ra2ı olduklarına mahsus olması" şeklinde bir anlam verdiği görülmektedir. Bikâî, sûre başlarında bulunan besmelelerdeki *RAHMÂN* ve *RAHİM* kelimelerini açıklarken de ya aynı kelime ve ifadeleri yahut da ben2erlerini kullanarak buradaki anlamı (el-Fâtiha sûresinde verdiği anlamı) muhafaza etmiştir. Örneğin Uevser sûresinin maksûdunun (hedefi ve konusu), olması mümkün her türlü hayırla mükâfat

^{fi2fi} Bikâî, *Mesâ'idü'n-Nasar*, 3f24fi; a.mlf., *Nasmü'd-düerer*, 8f5fi6. el-Hüme2e ve el-Inşirâh sûrelerinin maksûdunun açıklaması için ayrıca bk. Bikâî, *MESÂ'idü'n-NASAR*, 3f207, 247; a.mlf., *Nasmü'd-düerer*, 8f460, 525.

^{fi22} Bikâî, *Nasmü'd-düerer*, fiffi3.

(minha) olduğunu, el-Uevser isminin bu hususu açıkladığını ve *NAHR* olayının da buna benzediğini belirtmiştir. Çünkü *NAHR*, devenin boga2lanması olayını ifade eder ve bu durum (devenin *NAHR*) Arapların ne2dinde cömertliğin 2irvesidir.^{fi23} Daha sonra Bikâî, besmeleyi sûrenin maksûduna göre şöyle izah etmiştir:

“Mutlak mâlik (el-Melik), en büyük (el-A‘2am), lütfunun artışının bir sınırı olmayan *ef-CevÂD ef-KBrem* Allah’ın, cömertliğiyle bütün yaratıkları kuşatan ve (yağmur gibi olan) lütfunu onlar arasında farklı şekillerde dağıtan Rahmân’ın, hi2bine (kendine iman edenlere) doğru yolunu bulmayı ve ipine sarılmayı tahsis f nasip eden Rahîm’in adıyla...”^{fi24}

Görüldüğü gibi bu yorumda sûrenin konusuna bağlı olarak Allah ismine *SEVÂD* ve *eBrem* isimleri eklenerek Allah’ın lütfunun sınırsızlığı vurgulanmış, *RAHMÂN*ın açıklamasında *çemife* (kapsadı), *HAFÂTB* (mahlukât) ve *SÛD* (cömertlik) kelimeleriyle Yüce Allah’ın cömertliğinin her şeyi kapsadığı, *RAHÎM* laf2ının açıklamasında da *HASSA* (ayrıcılık verdi, bahşetti) ve *hisb* (grup, taraftar) sözcükleriyle Yüce Allah’ın sadece hi2bine (kendine inananlara) hidayetini ve ipine sarılmayı bahşettiği ifade edilmiştir.

Bikâî, Mâûn sûresinin girişinde de aynı usulü takip ederek besmeleyi yorumlamıştır. Buna göre el-Mâûn sûresinin maksûdu, ce2adan (hesap verme) dolayı yeniden dirilişi inkâr etmeye -ki bu kötülüklerin anasıdır- dikkat çekmektir. Çünkü bu (inkâr olayı), inkâr edeni, kötü ve çirkin işleri yapmaya itmekte, nihayetinde büyük günahları küçümsemek onun huyu olmakta ve böylece bu kişi ahlakısı2 birine dönüşmektedir. Besmeleyi de şöyle açıklamıştır:

“A2ameti her türlü şaibe ve noksanlıktan beri ve her türlü kemal kendisine mahsus olan Allah’ın, nimetini hem gü2el hem de kötü f çirkin davrananlara teşmil eden ve herkese ihsanda bulunan Rahmân’ın, nimetin tamamlanmasını evliyasına (dostlarına) tahsis edip ittisal (buluşma) nimetini onlara bahşeden Rahîm’in adıyla...”^{fi25}

Dikkat edilirse burada da *RAHMÂN* izah edilirken ‘*amme*, *GAMERA* (kapladı), *nimet* ve *NEVÂFF* (hediye) kelimeleri, *RAHÎM* izah edilirken de *HASSA*, *HABÂ* (vermek, hediye vermek), *evfiyÂ* (dostlar), *İTMÂM* (tamamlamak) ve *nimet* sözcükleri tercih edilmiş, bu vesileyle *RAHMÂN*ın genel, *RAHÎM*in ise özel bir muhtevaya sahip olduğu ifade edilmiştir.

Bikâî, el-Uâri‘a sûresinin maksûdunu, başındaki ve sonundaki hallerini ve insanların o gün (ce2a günü) “kurtuluşa eren” ve “helak olan” şeklinde taksimini tasvir ederek din (ce2a) gününün izah edilmesi şeklinde ifade etmiştir. Devamın-

^{fi23} Bikâî, *Nasmü‘d-düerer*, 8f547.

^{fi24} Bikâî, *Nasmü‘d-düerer*, 8f547 (s9i9 o9G . Q:FLÉİ #s^h yslİ çajB ,DQÉ h:tâi >ç yslİ p.Z6İ >BÉİ ,eG6İ ‘‘‘TStİ tİİŞG. ptozG6B a:>.. İŞZİŞİT aÇİZ QZ yslİB ,zJİB ,dç9 ç9Q q‘ , -fi).

^{fi25} Bikâî, *Nasmü‘d-düerer*, 8f54fi (çWZİ azQXs ua yslİ çajB ,#0 ç b ýÖé QĂs âŞİtu ç çG AZQİG uJİb: yslİ tİ .ç

.İtQ:İB ,xıç öİŞĂ ĀoxzİB pİc İ . o,İİİ QZ yslİB ,zJİB ,#Bİtİ pJİB ,Qxé -İİB).

da besmeleyi “Âlemlerin yüce sahibi (el-Melikü'l-a'lâ) Allah'ın, var etme ve açıklama nimeti herkesi kapsayan Rahmân'ın ve hi2bini (kendisine iman edenleri), sevdiği ve ra2ı olduğu şeye muvaffak kılan Rahîm'in adıyla...”^{fi26} biçiminde açıklanmıştır. Burada ise *RAHMÂNİ* ‘Amme, nimet, SEMİ’ (tüm, herkes) ve *verÂ* (insanoglu, halk) kelimeleri, *RAHİMİ* de *HASSA*, *yühıbbu* (sever), *yerdÂ* (ra2ıfhoşnut olur) ve *hısb* kelimeleriyle tefsir etmiştir. Onun *RAHİMİN* açıklamasında *yuhıbbu* (sever) ve *yerdÂ* fiillerini tercih etmesinin, el-Uâri'a fi0fi7. âyetteki *‘içe rÂDiye fâş Qı, ă, ÷çç* (hoşnut eden bir yaşayış) tamlamasıyla ilgili bir durum olduğu anlaşılmaktadır.

Bikâî, el-Inşirâh sûresinin maksûdunun, ed-Duhâ sûresinin sonunda Zikri geçen nimetin detaylı anlatımı ve “nimeti tahdis”le (nimeti anma) neyin murat edildiğinin açıklaması olduğunu belirtmiştir. Müfessire göre nimeti tahdis ise Allah'a ibadet konusunda çaba göstererek nimete şükürle mukabelede bulunmak, ihşanda bulunması sebebiyle onun rahmetinin büyüklüğünü hatırlayarak kendisine yönelmektir. Bikâî, sûrenin konusuyla ilgili bu bilgileri verdikten sonra besmeleyi şöyle açıklamıştır:

“Emri yüce ve şanı büyük, kendisinden başka ilah olmayan ve çokça nimet veren Allah'ın, yarattıklarının hepsine cömertliğiyle bolca ihşanda bulunan -ki o, celal ve ikram sahibidir- Rahmân'ın ve saygıdeğer ehline (ehl-i ha2ret fiman edenlere), rahmetini tahsis ederek (onlara tahsis edilmiş makamların) en yücesine yücelten Rahîm'in adıyla...”^{fi27}

Besmelenin buradaki tefsirinde, *RAHMÂN*dan sonra *EFÂDA* (taştı, Allah bolca verdi), *SÜD* (cömertlik) ve *HAFİB* (mahlûk) sözcükleri Zikredilerek Allah'ın kerem sahibi olduğu vurgulanmış, *rahîmin* açıklamasında ise *ehf-i HASRET*, *HÂSS*, *RAHMET*, *A'FÂ* (yükseltti) kelimeleri tercih edilerek Allah Teâlâ'nın sevdiği kullarını yüce makama çıkardığı ifade edilmiştir. Bikâî'nin, *RAHİM* isminin medlulüne ilişkin kullandığı “en yüce makama yükseltme” ifadesini el-Inşirâh 94f4. âyeti (Senin şânını ve ününü yüceltmedik mi?) dikkate alarak oluşturmuş olması mümkündür. Ayrıca Allah laf2ından sonra kullandığı “çokça nimet verme” olayının vurgulanması, sûrenin maksûduna bağlı bir husus olabilir.

Bikâî, el-Mü'minûn sûresinin maksûdunun, felahın müminlere tahsis edilmesi olduğunu belirttikten sonra besmeleyi “Emrin tamamı kendine mahsus olan kionun emrini engelleyecek kimse yoktur-Allah'ın, beyanı iletme (vahyi insanlara ulaştırma) rahmetinin genelinden olan Rahmân'ın ve dilediğine imanı tahsis/bahşeden Rahîm'in adıyla...”^{fi28} biçiminde açıklamıştır. Buradaki besmele

^{fi26} Bikâî, *Nasmü'd-dürer*, 8f5fi3 (aç iz tce1 QZ yslı ,zıı ,ç,9ıı ,şa astı9 oıç.1 ÂQXS ua yslıı z aııı ,)G6ıı ""TSıı tı .ç ı ,9 çç. ıS aşıEıtı .)

^{fi27} Bikâî, *Nasmü'd-dürer*, 8f460 ( )G o9ç gtel yslı z aııı ,psıı z a b ta ,eıe o.ú bı ıı oıç #ıx9 oıá #ç yslı tı .ç pıaa)Gı #ı Gıozıı statıa Q' aıa, gtç . a:PZ tce1)Gı yslı ,zıı ,pııZ6ıı #ıııı 9s as6 aıtı , ts).

^{fi28} Bikâî, *Nasmü'd-dürer*, 5ffı82 (QZ yslı ,zıı ,yıııı Q' dııı aıa ,ıa z a yslı z aııı ,oıı >ıı fıe , ad ,aıı b yslı tı .ç ýtc.ı t >ıı z a).

açıklamasında da her Zaman tercih ettiği belli sözcükleri ('umûm, rahmet, beyânfeblig, hassa, erâde, iman) kullanmıştır. Ayrıca sûre isminin el-Mü'ninûn olması ve bu sûrede müminlerin özelliklerinden bahsedilmesi gö2 önünde bu-
ludurularak *RAHîm* ismi tefsir edilmiş olabilir.

Bikâî'ye göre Müddessir sûresinin maksûdu kibir ehlini, helak yurduyla in2ar etmeye (uyarmaya) çabalamak, günahkâr inkârcıların nefislerinde yeniden diri-
liş tespit etmek ve çok bağışlayıcı a2i2 olan Allah'ın hilmiyle Zikir ehline müjde-
ye işaret etmektir. Sûre girişindeki besmele ise "Âlemlerin sahibi (el-Melik), yü-
ce, tek ve kahrâr olan Allah'ın, var etme ve açıklama nimetini hem iyilere hem
kötülere teşmil eden Rahmân'ın ve dostlarına (ehl-i asfiya) düşünebilme-
yifakletme (istibsâr) ve kalıcı yurda (dârul-karâr) ulaşmayı muvaffak kılan ra-
hîm'in adıyla..."^{fi29} şeklinde açıklanmıştır. Bikâî, burada *RAHMÂN*ın tefsirinde 'AM-
me, İSÂD (var etme) ve *BEYÂN* (açıklama) kelimelerini, *RAHîm*in tefsirinde de *HASSA*
fiiliyle *ehf-i asfiyâ* ifadesini tercih etmiştir.

Sonuç olarak Bikâî, sûrelerin başındaki bismelenin temel kavramları olan
RAHMÂN ve *RAHîm* kelimelerini tefsir ederken belli kelime ve ifadeleri tercih etmiş-
tir. Bu usul, aslında onun *RAHMÂN* ve *RAHîm* kelimelerine verdiği anlamla ilgilidir.
Çünkü Bikâî, başından itibaren *RAHMÂN* ismine "Allah'ın iyi-kötü ayrımı yapma-
dan herkese merhamet edip lütufta bulunması", *RAHîm* ismine de "Allah'ın sadece
ra2ı olduğu ve sevdiği dostlarına merhamet edip lütufta bulunması" temel anla-
mını yansıtmak için bahsi geçen kelime ve kalıplara başvurmuştur. Bu çerçevede
RAHMÂN kelimesinden sonra Allah'ın rahmet ve lütfunun herkesi kapsadığını ifa-
de etmek için 'ammef'âmme'umûm (geneli içine aldıfgenel),^{fi30} vesî'a (kapsa-
dı),^{fi31} efâda (akıttı, Allah bolca verdi),^{fi32} ehâta (çevreledifihata etti),^{fi33} cemî'
(tüm, herkes),^{fi34} halkfmahlûkât'halâik (mahlûkat),^{fi35} küll (tüm, herkes),^{fi36} istevâ
(eşit odu),^{fi37} nimet,^{fi38} rahmet,^{fi39} icâd (var etmek),^{fi40} şemilefşümûl (kapsa-
dıfkapsamak),^{fi41} beriyye (mahlûk),^{fi42} keremfcûd (cömertlik),^{fi43} beyânfbeyân-ı

^{fi29} Bikâî, *Nasmü'd-düer*, 8f220 (ys, z, ,tçl, ,b,6' l' yışşı, *G .6' .- qzç ç ys, ,i@, >z,)G6' TTSİ tç ç
, ,â, ,s, #1 çç: ta #1 çç: ,toşzst atşAql' çel' çz).

^{fi30} Bikâî, *Nasmü'd-düer*, 2f205, 384; 3f4fifi, 498; 4f3, fifi7, 5fi7; 5fifi29, 405; 6f3, 239; 7fifi48, 220.

^{fi31} Bikâî, *Nasmü'd-düer*, 2f3; 7f339, 432.

^{fi32} Bikâî, *Nasmü'd-düer*, 2f579.

^{fi33} Bikâî, *Nasmü'd-düer*, 3fifi8fi.

^{fi34} Bikâî, *Nasmü'd-düer*, 3f498; 4fifi65; 5f4, 533; 7f3.

^{fi35} Bikâî, *Nasmü'd-düer*, 4fifi65, fifi99, 243, 5fi7; 5f4, 63, 582; 7f3, 270, 474.

^{fi36} Bikâî, *Nasmü'd-düer*, 4f327, 5f229, 582.

^{fi37} Bikâî, *Nasmü'd-düer*, 5f4.

^{fi38} Bikâî, *Nasmü'd-düer*, 5f4, 63.

^{fi39} Bikâî, *Nasmü'd-düer*, 5f63, 229.

^{fi40} Bikâî, *Nasmü'd-düer*, 5f63, fifi29.

^{fi41} Bikâî, *Nasmü'd-düer*, 5f229, 533; 6f3; 7f474.

^{fi42} Bikâî, *Nasmü'd-düer*, 6f3.

^{fi43} Bikâî, *Nasmü'd-düer*, 6f67; 7f432.

'âmmf nîmetü'l-beyân (açıklamak, vahyin insanlara ulaştırılıp açıklanması)^{fi44} gibi kelime ve ifadeleri kullanmıştır. *Rahîm* kelimesinden sonra da Allah'ın sadece sevdiğilerine ve dostlarına merhamet edip ihsanda bulunduğunu vurgulamak için etemmemefitmâm (tamamlamak),^{fi45} nîmet,^{fi46} ehl-i tevfiķtevfîķ (muvaffakiyet),^{fi47} en şâefmen ihtârafmen istafâ (dilediğifistediği kimse),^{fi48} 'ibâd (kullar),^{fi49} hassafyehussufhâssfihtisâs (tahsis etmek, bahşetmek),^{fi50} fa2l (üstünlük, edem),^{fi51} şerrafe (şereflendirdi),^{fi52} ehl-i vüddfvidâd (sevgi ehli, Allah'ın sevdiği kulları),^{fi53} yerdâ (hoşnutfra2ı olur)^{fi54} yuhyî kulübe ehl-i vüddihi (sevdiğilerinin kalplerini ihya eden),^{fi55} mennefyemunnu (nimet verdi),^{fi56} ehlü'l-îman (iman ehli),^{fi57} ehlü'l-'irfân (irfan ehli),^{fi58} 2irvetü'l-ihsân (ihsanın 2irvesi),^{fi59} letafe (na2ik davrandıfmerhametli oldu),^{fi60} evliyâ (dostlar),^{fi61} encâ (kurtardı)^{fi62} enâra (aydınlattı),^{fi63} tarîķ-i cennet (cennet yolu),^{fi64} ehbâb (sevdiğileri, arkadaşlar),^{fi65} 'atf (şafkat),^{fi66} ehl-i kerâmet (keramet ehli),^{fi67} hi2bfehl-i hi2b (tarafdar, Allah'a iman edenler),^{fi68} ulu'l-elbâb (akıl sahipleri),^{fi69} sevâb,^{fi70} fâ2effev2 (nail oldu),^{fi71} dâru'l-karâr (kalıcı yurt),^{fi72} ehl-i kunût (itaat ehli),^{fi73} inkâ2 mine'd-dalâl (dalaletten kurtarma),^{fi74} ehl-i tâat,^{fi75} ehl-i kurb (Allah yakın olanlar),^{fi76} asfiyâfehl-asfiyâ (dost-

^{fi44} Bikâi, *Nasmü'd-düerer*, 7f88, fi48, 402.

^{fi45} Bikâi, *Nasmü'd-düerer*, 5f4; 7f339.

^{fi46} Bikâi, *Nasmü'd-düerer*, 5f4.

^{fi47} Bikâi, *Nasmü'd-düerer*, 5f4; 7f270, 29fi, 547.

^{fi48} Bikâi, *Nasmü'd-düerer*, 5f63, fi26, 229, 29fi; 6f482; 7f3, 270, 339.

^{fi49} Bikâi, *Nasmü'd-düerer*, 5f63, 29fi.

^{fi50} Bikâi, *Nasmü'd-düerer*, 5ffi29, 460; 6f3, 482; 7f88, fi48, 244, 339, 37fi.

^{fi51} Bikâi, *Nasmü'd-düerer*, 5ffi29, 29fi.

^{fi52} Bikâi, *Nasmü'd-düerer*, 5f229; 6f200.

^{fi53} Bikâi, *Nasmü'd-düerer*, 5f344; 6f356; 7f62, 3fi2, 509.

^{fi54} Bikâi, *Nasmü'd-düerer*, 5f344; 7f270, 3fi2.

^{fi55} Bikâi, *Nasmü'd-düerer*, 5f344.

^{fi56} Bikâi, *Nasmü'd-düerer*, 5f405; 6ffi44.

^{fi57} Bikâi, *Nasmü'd-düerer*, 5f460.

^{fi58} Bikâi, *Nasmü'd-düerer*, 5f533.

^{fi59} Bikâi, *Nasmü'd-düerer*, 5f533.

^{fi60} Bikâi, *Nasmü'd-düerer*, 5f582.

^{fi61} Bikâi, *Nasmü'd-düerer*, 5f582; 6f239, 4fi2; 7f88.

^{fi62} Bikâi, *Nasmü'd-düerer*, 5f582.

^{fi63} Bikâi, *Nasmü'd-düerer*, 6f3.

^{fi64} Bikâi, *Nasmü'd-düerer*, 6f3.

^{fi65} Bikâi, *Nasmü'd-düerer*, 6f42.

^{fi66} Bikâi, *Nasmü'd-düerer*, 6f67.

^{fi67} Bikâi, *Nasmü'd-düerer*, 6ffi44, 200.

^{fi68} Bikâi, *Nasmü'd-düerer*, 7ffi48, 402.

^{fi69} Bikâi, *Nasmü'd-düerer*, 7f220.

^{fi70} Bikâi, *Nasmü'd-düerer*, 7f220.

^{fi71} Bikâi, *Nasmü'd-düerer*, 7f244, 402.

^{fi72} Bikâi, *Nasmü'd-düerer*, 7f244.

^{fi73} Bikâi, *Nasmü'd-düerer*, 7f29fi.

^{fi74} Bikâi, *Nasmü'd-düerer*, 7f3fi2.

lar)^{fi77} gibi isim, fiil ve ifadeleri yoğun bir şekilde kullanmıştır. Bikâî, laf2atullâhın tefsirinde de Yüce Allah'ın isim ve sıfatlarının açıklayan kelime ve ifadeleri tercih etmiştir.^{fi78} Dikkat edilirse RAHMÂN kelimesinin genel, RAHîmin de özel bir muhtevaya sahip olduğunu vurgulamak için sıklıkla yakın anlamlı kelime ve ifadeler tercih edilmiştir. Dolayısıyla Bikâî, el-Fâtiha sûresinin tefsirinde, her bir besmeleyi başında bulunduğu sûrenin maksûduna uygun bir şekilde tefsir edeceğini belirtip bunun için bütün çabasını ortaya koymuşsa da verilen örneklerde de görüldüğü gibi yakın anlamlı kelime ve ifadeleri çokça kullanması nedeniyle birçok sûre girişindeki besmele açıklamaları anlam ve vurgu olarak birbirine ben2emiştir.^{fi79}

Diğer taraftan Bikâî'nin kendisinden üç asır önce yaşamış olan Ömer Neseî'nden etkilenecek böyle bir usulü takip etmiş olması mümkündür. Onun, MESÂ'idü'-N-NASAR isimli eserinde el-Fâtiha sûresinin âyet sayıları konusunda Ömer Neseî'nin et-Teysîr'ine atıfta bulunması,^{fi80} bu hususu desteklemektedir. Aynı zamanda Bikâî'nin besmeleyi açıklarken kafiyeli ve şiirsel bir metin oluşturması, onun edebî kişiliği ve şair kimliğiyle de^{fi8fi} açıklanabilir. Bununla birlikte Ömer Neseî, besmeleleri açıklama yöntemi hakkında bilgi vermediği halde, Bikâî sûre girişlerindeki her bir besmeleyi sûre maksûduna göre tefsir edeceğini belirtmiş, Ömer Neseî'den farklı olarak Affah, RAHMÂN ve RAHîm isimlerine eklediği ve şiirsel bir metin haline getirdiği ifade ve cümleleri âyetlerden seçmemiştir. Ayrıca onun, el-Fâtiha sûresindeki RAHMÂN ve RAHîm isimleriyle ilgili kısa açıklamasında ve diğer sûrelerdeki açıklamalarında Allah'ın rahmetini dünya ve ahiretle sınırlamadığı görülmektedir.

Sonuç

Allah'ın Zâtına ve sıfatlarına delalet etmesi hasebiyle bütün şeriatın hülasası niteliğinde olan besmele, peygamberler vasıtasıyla kuşaktan kuşaga aktarılan bir sünnettir. Bundan dolayı hem tefsirlerde hem de müstakil eserlerde farklı açılardan incelenmiş ve tefsir edilmiştir.

Tespit edebildigimi2 kadarıyla tefsir tarihinde Ömer Neseî ve Bikâî dışında, sûre girişlerinde bulunan bütün besmeleleri sûrenin konusu ve muhtevasına göre kafiyeli metinler şeklinde ayrı ayrı açıklayan başka müfessir bulunmamaktadır. Ömer Neseî'nin (belki de) Uuşeyrî'den mülhem başlattığı bu usulü, üç asır

^{fi75} Bikâî, Nasmü'd-düer, 7f370.

^{fi76} Bikâî, Nasmü'd-düer, 7f402.

^{fi77} Bikâî, Nasmü'd-düer, 7f474; 8f220.

^{fi78} Örnek olarak bk. Bikâî, Nasmü'd-düer, 2f3, fi8fi,4fifi, 498; 3f3, fifi7, fi65, fi99; 8f508, 5fi3.

^{fi79} Adnan Arslan, "Bikâî'nin Na2mu'd-Düer Tefsirinde Münâsebet İlmi'ne Dair Bir İnceleme: 30. Cü2 Ö2elinde", Tefsir ARAÇTRMAFART Dergisi 5ffi (Nisan 202fi), 370-372.

^{fi80} Bikâî, MESÂ'idü'n-nASAR, fi208.

^{fi8fi} Bikâî'nin edebî yönü ve şiir kitapları için bk. Uara, BißÂî ve Tefsirindeßi Metodu, 30-32, 76-80.

sonra Bikâî canlandırmıştır. Bu açıdan bu iki müfessirin çabalarını tefsir tarihinde bir zenginlik ve özgün bir yaklaşım olarak değerlendirmek mümkündür.

Ömer Neseî, sûre girişlerinde *Affah*, *RAHMÂN* ve *RAHÎM* lafızlarına *effesî* isimle eklediği cümleleri, ilgili sûreden seçtiği âyet veya âyet bölümlerinden oluşturmuştur. Ancak âyetleri ilave ederken, sûrenin konusunu yansıtacak mahiyetteki âyetleri seçme gayretinde olmamıştır. Bununla birlikte kısa sûrelere geldikçe bu üç lafza iliştilen âyetlerin, sûrelerin muhtevasını daha çok yansıttığı görülmektedir. Bu da sûrelerin hacmi ve onlarda ele alınan konularla ilgili durumdur. Çünkü genelde uzun sûrelerde birbiriyle ilişkili birkaç konu işlenirken, kısa sûrelerde bir konudan bahsedilmektedir. Şu hâlde Ömer Neseî'nin öncelikli hedefinin sûrenin muhtevası hakkında bilgi vermektir. Ziyade, sûre tefsirine dikkatleri çeken etkili ve şiirsel bir başlangıç yapmak olduğu ifade edilebilir. Lira o, tefsirinde sûrelerin konuları hakkında düzenli bilgiler vermekle birlikte, besmeleye eklediği ayetlerle sûrelerin girişinde tespit ettiği konular arasında bir bağlantı kurmamıştır. Bikâî ise *AFFAH*, *RAHMÂN* ve *RAHÎM* lafızlarına *effesî* isimle eklediği ve şiirsel bir metin oluşturduğu cümleleri, doğrudan âyetlerden almak yerine belli kelime ve ifadeleri kullanarak kendisi oluşturmuştur. Ayrıca bahsi geçen kelime ve ifadeler vasıtasıyla *RAHMÂN* ve *RAHÎM* kelimelerine bütün sûrelerde aynı anlamı vermeye ve besmeleyi de sûre maksûduna göre açıklamaya çalışmıştır. Bu sebeple *Affah*, *RAHMÂN* ve *RAHÎM* isimlerini izah ederken ya aynı kelimeleri ya da yakın anlamlı kelimeleri ve ifadeleri sıklıkla kullanmıştır. Bu ise birbirine benzer besmele yorumlarının ortaya çıkmasına neden olduğu gibi kafiyeli cümlelerle yapılan besmele açıklamalarıyla, söz konusu sûrenin muhtevası arasındaki münâsebetin gösterilmesini zorlaştırmıştır.

Ömer Neseî ve Bikâî'nin besmeleleri sûre muhtevasıyla açıklama çabalarının, onların Uur'ân'a bütüncül yaklaşımlarının bir parçası olduğu ifade edilebilir. Çünkü her iki müfessir de sûrelerin konusunu tespit etmenin yanı sıra sûreler arasındaki münâsebeti göstermişler ve âyetler arasındaki bağlantı ve anlam ilişkilerine değinmişlerdir. Ayrıca besmeledeki *Affah*, *RAHMÂN* ve *RAHÎM* isimlerini kafiyeli ve şiirsel metinler şeklinde açıklama usûlü, Ömer Neseî ve Bikâî'nin şair kimlikleri ve edebi kişilikleriyle de açıklanabilir.

Sonuç olarak besmeleyi her bir sûrenin muhtevasıyla irtibatlandırarak yorumlamak, değerli bir çaba olmakla birlikte, yapılanın aynı zamanda zorlama bir iş olduğu da ifade edilebilir. Kafiyeli besmele yorumlarıyla sûrelerin muhtevaları arasında her zaman ilişki kurulamayışı da bu düşüncüyü desteklemektedir.

Intihal Taraması	
Plagiarism Detection	Bu makale intihal taramasından geçirildiği <i>This paper was checked for plagiarism</i>
Etik Beyan	
Ethical Statement	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. † <i>It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.</i>
Finansman	
Grant Support	Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. † <i>The authors declared that this study has received no financial support.</i>
Açık Erişim Lisansı	
Open Access License	Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır. † <i>This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License</i>
Telif Hakkı	
Copyright	Yazar(lar) † Author(s): Ali Uaya

Uaynakça

- Akpınar, Ali. "İşârî Tefsir ve Uşeyrî (ö.465ff1072)'nin Besmele Tefsiri". *TASAVVUF: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 3f9 (2002), 53-92.
- Arslan, Adnan. "Bikâî'nin Na2mu'd-Dürer Tefsirinde Münâsebet İlmî'ne Dair Bir İnceleme: 30. Cü2 Özeline". *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 5ff1 (Nisan 202ff1), 278-297. Aslantürk, Ayşe Humeyra. *Kbû Hafı Ömer en-Neseî'nin (öf. 537ff1142f "et-Teysîr fi't-Tefsîr" Adlı Tefsirinin Tahfîfi ve ef-Bağara Süresi'nin Tenbidfi Neçri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Te2i, ff995.
- Aslantürk, Ayşe Humeyra. "Neseî, Necmeddîn". *Türkiye Diyanet Yayıfı İsfam Ansiklopedisi*. 32ff57ff1-572. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Aydemir, Abdullah. "Besmele". *Diyanet İlmî Dergi [Diyanet İçeri Bağlantı Dergisi]* ff10 (ff97ff1), 82-89.
- Bedir, Ahmet. "Uşeyrî'nin "Letâifü'l-İşârât" Adlı Tefsiri'nde "Besmele" Yorumu". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (2000), ff89-2ff3.
- "Besmele". *Temel İsfam Ansiklopedisi*. ed. Tuncay Başoğlu. ff459-460. İstanbul: ISAM Yayınları, 20ff9.
- Bikâî, Burhânuddîn Ebu'l-Hasan İbrahîm b. Ömer. *MESÂ'İDÜ'n-NASAR fi'f İÇRÂFİ AFÂ MEGÂSİDİ's-süver*. 3 Cilt. thk. Abdüsseî Muhammed b. Ahmed Haseneyn. Riyad: Mektebetü'l-Meârif, ff987.
- Bikâî, Burhânuddîn Ebu'l-Hasan İbrahîm b. Ömer. *Nasmü'd-dürer fi tenâsübi'f-Ayât ve's-süver*. thk. Abdurre22âk Sâlib el-Mehdî. Beyrut: Dâru'l-Uütübi'l-İlmiyye, ff995.
- Bikâî, İbrahîm b. Hasan. *Unvânu's-SAMÂN bi-terâsimi'ç-çuyûh ve'f-ABRÂN*. thk. Hasan Habeşî. 8 Cilt. Uahire: Dâru'l-Uütübi ve'l-Vesâiki'l-Uavmiyye, 200ff1.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Büyüf Tefsir Tarihi*. 2 Cilt. İstanbul: Bilmen Yayınevi, ts.
- Can, Ali. "Aliyyü'l-Uârî'nin Envâru'l-Uur'ân ve Esrâru'l-Furkân Adlı Tesirinde Besmele Yorumu". *Disfe Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* ff4ff2 (20ff2), 37-66.
- Can, Ali. "Ebû Saîd el-Hâdimî'nin Risâletü'l-Besmele Adlı Eserinde On Seki2 İlim Dalına Göre Besmele Yorumu". *Disfe Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* ff4ff1 (20ff2), ff-73.
- Dâvûdî, Şemsuddîn Muhammed b. Ali. *TABAĞATU'f-müfessirîn*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Uütübi'l-İlmiyye, ff983.
- Derman, M. Ugur - U2un, Mustafa İsmet. "Besmele". *Türkiye Diyanet Yayıfı İsfam Ansiklopedisi*. 5ff532-537. İstanbul: TDV Yayınları, ff992.

ESKİYENİ

- Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eş'as el-E2dî. *Sünenu Kbî Dâvud*. thk. Şuayip el-Arnâvud - Muhammed Uâmil Uarabelilî. 7 Cilt. Dimeşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.
- Efe, Seyfullah. *Ömer Neseî ve Kbû'f-Fûtûh RÂSî'nin Uur'ân Yorumu* FAMAFAFART. 12mir: Doku2 Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Te2i, 20fi3.
- Gür, Süleyman. "Osmanlı Tefsir Geleneginde Besmele Risaleleri Literatürü". *FSM İfmi Araştırma* FAR *İnsAN ve Toplum Bifimferi Dergisi* fi2 (Gü2 20fi8), 405-477. <https://fdoi.org/fi0.fi6947ffsmia.502293>
- Güven, Şahin. "Tefsir İlminin Bir Alt Disiplini Olarak "Makâsıdu's-Süver". *Bifimname: Düçünse 9fatformu* 35 ffi (20fi8), 97-fi26. <https://fdoi.org/ffi0.28949fbilimname.38fi886>
- Hamidullah, Muhammed. *İSFAM 9eygAMBERİ*. çev. Salih Tug. 2 Cilt. Ankara: İmaj Yayınları, 2003.
- Harâllî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Harâllî el-Merâkeşî. *TurÂsu Kbî'f-HASAN ef-HARÂffî ef-MERÂBEÇİ fi't-tefsîr*. thk. Muhemmâdî b. Abdisselâm el-Hayyâtî. b.y.: Metâbiu'n-Necâh el-Cedîde, fi997.
- Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed. (*e'nu'd-duâ*). thk. Ahmed Yusuf ed-Dekkâk. Beyrut: Dâru's-Sekâfeti'l-Arabiyye, fi984.
- Ibn Âşûr, Muhammed Tâhir. *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: ed-Dâru't-Tûnusiyye li'n-Neşr, fi984.
- Ibn Uutluboga, Ebu'l-Fidâi Leynuddîn Uâsım. *TÂsu't-terÂsim*. thk. Muhammed Hayr Ramadan Yusuf. Dimeşk: Dâru'l-Ualem, fi992.
- Ibn Man2ûr, Ebu'l-Fa2l Cemâlüddîn Muhammed b. Mûkerrem. *LisÂnu'f-'ARAB*. thk. Abdullah Ali el-Uebîr vd. 6 Cilt. Uahire: Dâru'l-Meârif, ts.
- Ibnü'2-Lübeyr, Ebû Ca'fer Ahmed b. İbrahim el-Girnâtî. *EF-BURHÂN fi tertibi süveri'f-Uur'ân*. thk. Muhammed Şa'bân. Fas: Vi2âretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, fi990.
- Uara, Necati. "Na2mü'd-Dürer". *Türkiye Diyanet YABft İSFAM Ansîşfopedisi*. 32f463-464. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Uara, Necati. *BurhÂnuddim İbrâhîm b. Ömer ef-BİSÂİ ve Tefsirindeİi Metodu*. Er2urum: Atatürk Üniversitesi, İslâmî İlimler Fakültesi, Doktora Te2i, fi98fi.
- Uara, Ömer. "Bikâî'nin 'Na2mü'd-Dürer'inde Yer Alan 'İhtibâk Metinleri' -Bir İnşâ Dene-mesi-", *YüsÜNSÜ Ytf Üniversitesi İFAHİYAT FABÜFTESİ Dergisi* 3f3 (2000), fi49-224.
- Uarataş, Şuayip. *İMAM YA'İBÜB UtraAAtinin Öseffîşferi ve Defifferi*. Ankara: Sonçag Akademi Yayınları, 202fi.
- Uaya, Ali. "Ömer Neseî'nin et-Teysîr fi't-Tersir Adlı Tefsirinde Münâsebâtü'l-Uur'ân". *OrtaASYA'dan AnADofu'ya İsfAMI İfimfer*. ed. Murat Şimşek vd. 8fi8-828. Uarabük: Uarabük Üniversitesi Yayınları, 202fi.
- Uaya, Ali. "Sure Mukaddimelerinde Verilen Bilgiler Çerçevesinde Müfessirlerin 'Sure Bütünlüğü'ne Yaklaşımları (Ulasik-Çagdaş Uarşılaştırılması)". *Mütefekkir* 6 ffi fi (20fi9), 33-64. <https://fdoi.org/ffi0.30523fmutefekkir.58434fi>
- Uaya, Mehmet. "Tefsir Ekolleri terspektifinden Uur'an'ın Çok Boyutlu Yorumu: Besmele Örneği. *Hitit Üniversitesi İFAHİYAT FABÜFTESİ Dergisi* fi4f27 (20fi5), 83-fifi6. <https://fdoi.org/ffi0.fi4395fhuihd.65fi70>
- Uocabaş, Hu2eyfe. *Ömer Neseî ve UitABU'f-BEYÂN AN GARİBİ'f-Uur'ÂN Adft Kseri: Metin ve İnsefeme*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Te2i, 20fi8.

- Uurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr. *ef-Câmi' fi Ahlâmi'f-Uur'ân*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 2006.
- Uuşeyrî, Ebu'l-Uâsım Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik. *Letâifu'f-içârât*, thk. Abdüllatîf Hasan Abdurrahmân. Beyrut: Dâru'l-Uütübî'l-İlmiyye, 2007.
- Leknevî, Muhammed Abdülhay. *ef-Fevâidü'f-behiyye fi terâsimi'f-Haneîiyye*. Uahire: Dâru'l-Uütübî'l-İslâmî, ts.
- Mevsilî, Ekrem Abdulvahhâb. *ef-İmâmu'f-'Affâme Burhânuddîn ef-Bigâî ve mehhesuhü fi't-tefsîr*. Ürdün: Dâru'l-Feth, 20fi4.
- Mütercim Âsım Efendi. *Uâmûsu'f-Muhît Tersümesi (ef-Obÿânûsu'f-Muhît fi Tersemeti'f-Uâmûsuf-Muhîtf)*. ha2. Mustafa Uoç-Eyyüp Tanrıverdi. 6 Cilt. İstanbul: Türkiye Ya2ma Eserler Uurumu Başkanlığı Yayınları, 20fi3.
- Neseîî, Ebû Hafs Necmuddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed el-Haneîî. *et-Teysîr fi't-tefsîr*. thk. Mâhir Edîb Habbûş vd. fi5 Cilt. İstanbul-Beyrut: Dâru'l-Lübâb, 20fi9.
- Neseîî, Necmeddin Ömer. *Ömer Neseîî Tefsiri-et-Teysîr fi't-tefsîr*. çev. Muhammed Coşkun. İstanbul: Ya2ma Eserleri Uurumu Başkanlığı, 20fi9.
- Nuveyhîd, Âdil. *Mu'semu'f-müfessirîn*. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetu Nuveyhid es-Sekâîiyye, 3. Basım, fi988.
- Özdemir, Ahmet. "İşârî (Tasavvufî) Tefsirlerde Besmele Yorumu". *Marife: Dini AraçtırMAFAR Dergisi [Bifimsef Birişim]* 20fi (2020), 9-37. <https://doi.org/10.33420/fmarife.695646>
- Özel, Mustafa. "Midhat taşâ'nın Besmele ve Fâtiha Tefsiri". *Marife: Dini AraçtırMAFAR Dergisi [Bifimsef Birişim]* 3f3 (2003), 269-272.
- Râğib el-İsfahânî. *ef-Müfredât fi garîbi'f-Uur'ân*. thk. Muhammed Seyyid Ueylânî. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- Rahmânî, Ahmed. *Meşâdirü't-tefsiri'f-mevdûî*. Uahire: Mektebetü Vehbe, fi989.
- Sehâvî, Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed Şemsuddîn. *ed-DAV'u'f-Fâmi' fi-ehfi'f-BARNİT-TÂSİ'İ*. fi2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cil, fi992.
- Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed. *et-TAHBİR fi'f-mu'semi'f-REBİR*. thk. Munîra Nâcî Sâlim. 2 Cilt. Bagdat: y.y., fi975.
- Sevgi, Ahmet. "Molla Câmî'nin Besmele Şerhi ve Türk Edebiyatına Tesirleri". *TürBiyat AraçtırMAFART Dergisi* 5 (fi999), fi-50.
- Seyyid Uutub. *Fî SİFÂFİ'f-Uur'ÂN*. 6 Cilt. Mısır: Dâru's-Şurûk, 32. Basım fi972.
- Süyûtî, Abdurrahmân Celâluddîn. *ef-Müşir fi ufûmi'f-FUGA VE ENVÂİHÂ*. nşr. Muhammed Ahmed Câdu'l-Mevlâ Bek vd. 2 Cilt. Beyrut: Menşûrâtu'l-Mektebeti'l-Arabiyye, fi986.
- Süyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân. *TABAGÂTU'f-müfessirîn*. thk. Ali Muhammed Ömer. Uuveyt: Dâru'n-Nevâdir, 20fi0.
- Süyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân. *NASMU'f-İŞYÂN fi A'yânî'f-A'yân*. nşr. thilip Hitti Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, fi927.
- Şen, Lîya. "İstia2e ve Besmele". *Diyanet İfmi Dergi* 40fi (2004), 9fi-fi00.
- Şenol, Yahya. "Hayvan Uesiminde Besmele Meselesi". *İSFAM Huşuşu AraçtırMAFART Dergisi* 3fi (20fi8), 49fi-508.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali. *ef-Bedru't-tâfi'*. 2 Cilt. Uahire: Dâru'l-Uitâbi'l-İslâmî, ts.
- Topaloglu, Bekir. "Rahmân". *TürBiye Diyanet Yaşft İSFAM Ansîfopedisi*. 34f4fi5-4fi7. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Yılma2, Mehmet Faik. *Âyetler ve Sürefer ArastndAşî Münâsebet*. Ankara: DIB Yayınları, 2005.